

A VILÁG TÖRTÉNELME

A FELFEDEZÉSEK ÉS REFORMÁCZIÓ KORA

ÍRTÁK

DURUY VIKTOR — Dr. HAEBEL KONRÁD — MIGNET F.
RAMBAUD ALFRÉD — Dr. ROTH K.

31 MŰVÉSZIES, SOKSZÍNŰ MŰMELLÉKLETTEL, 342 SZÖVEGKÖZTI FEKETE
ÉS 5 SZÍNES KÉPPEL, MŰEMLÉKEKKEL, JELENETEKkel ÉS 5 TÉRKÉPPEL.

KIADJA
«GLOBUS» MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T. BUDAPESTEN
1908

Szedték és nyomták ezt a könyvet a «Globus»
műintézet és kiadóvállalat részvénytársaságnak
nyomdájában, Budapest, VI. kerületében,
az Aradi-utca nyolczadik száma alatt,
ötszázötvenöt évvel Ameri-
kának a felfedezése után,
kereszt jelének huszadik
századában, az egy-
ezerkilencszáz és
hetedik esz-
tendejé-
ben.

A FELFEDEZÉSEK
ÉS A
REFORMÁCZIÓ KORA

TARTALOMJEGYZÉK

III. Frigyes	5
Franciaország	9
Iberia. Spanyolország	25
Anglia	33
Spanyolország és az inkvizíció	41
A nagy felfedezések. Amerika. Kolumbusz	46
Mexikó és Peru meghódítása	65
A spanyol gyarmat-birodalom élete	90
Miksa császár	93
A reneszánsz művészei	101
Az Anzsú-ház Magyarországon	97
A bizánci birodalom a Paleologok alatt	121
Konstantinápoly elfoglalása	125
A Török-birodalom	14t
Itália	148
Nagy Lajos. Magyarország első hatalom.....	157
Zsigmond magyar király és német-római császár kora	175
A Hunyadiak kora Magyarországon	197
Háborúk Itáliában	157*
Második itáliai harc és a francia és osztrák uralkodóház versengésének korszaka	175*
Utolsó harc Itália szabadságáért	189*
A felfedezések hatása A szellemi újjászületés. A reformáció	193*
A katolikus visszaállítás és a vallásháborúk	227
A vallásháborúk	237
A vallásháború Angliában	244
A vallásháború Franciaországban	251
A vallásháborúk köveikeményei	255
Mátyás király	269
Franciaország	285
A harmincéves háború. Németország és az északi államok a 30 éves háború alatt 305	
A harmincz éves háború	309
Életrajzi adatok a 30 éves háborúhoz	321
A zsoldosok	329
Anglia a Stuartok alatt. Kromvell	334
A hosszú parlament, az angol köztársaság	340
A Jagellók kora Magyarországon	354
A Skandináv félsziget	369
157—220 terjedő számozás ismétlődik és a második csoportban előforduló számok csillaggal vannak jelölve.	

Mazaren és a Frond. A spanyol háború	377
Európa képe 1661-ben	381
XIV. Lajos uralma, az augszburgi ligával való háborúig.....	385
Anglia. II. Károly, II. Jakab III. Vilmos napjaiban	397
Augszburgi liga, spanyol örökösödési háború	403
Kiegészítés XIV. és XV. Lajos korához	413
Rövid rajz az általános állapotokról	402
Középeurópai alakulások a XVIII. században	421
Szellemi élet a XVIII. században. A XVIII. század szellemi élete	437
Három évszázad Oroszország történetéből	453
Rettenetes Iván	465
Nagy Péter uralkodásának első éveit	497
Hadjárat Azov ellen. Péter első utazása nyugatra	501
Strelicczk lázadása és eltöröltetésök	504
Nagy Péter küzdelme XII. Károly ellen. Nagy Péter reformja és utolsó éveit	512
Nagy Péter utódai: I. Katalin és II. Péter	524
Anglia 1680—1763. A keletindiai társaság	529
Az Amerikai Egyesült Államok	545
Női viselet.....	545
Leszámolás előtt	561
Oroszország. A két Anna. Erzsébet. III. Péter	569
II. Katalin	579
Magyarország kettészakadása	597
A habsburgi törekvések s a magyar függetlenség küzdelmének kora	608
A magyar nemzet ébredésének kora	669

MŰMELLÉKLETEK

Merész Károly	8
Merész Károly menekülése a murteni ütközet után és halála	16
A királynő ebédje a burgundi udvarnál a XIV. századbanál	32
IV. Edvárd	40
A nagy felfedezők	60
I. Miksa császár	96
A magyar szent korona.	156
I. Ferencz a madridi fogságban.....	172*
V. Károly	188*
V Károly menekülése	212*
V. Károly halála	220*
Erzsébet, Anglia királynéja	245
Stuart Mária.....	252
Stuart Máriával közük a halálos Ítéletet	260
II. Fülöp	264
Vallenstein	296
Gusztáv Adolf	312
Vallenstein megkéri Harrak Izabella kezét	316
Vallenstein est-lakomája.....	320
A vesztfáliai béke	328

Vallenstein tisztjeinek nyilatkozata	332
I. Károly	336
Anna Nagybritannia királynője	368
II. Vilmos orániai herceg és menyasszonya	380
XIV. Lajos levele Türenn tábornagyhoz	404
Rettenetes Iván meglesi felesége álmait	464
Rettenetes Iván halála	472
Alekszejevics Fedor	480
Nagy Péter	496
Alexejevics Zsófia	512
Nagy Péter anyja	520
Vasington György	536
A varsói országgyűlés	592
Zrínyi kirohanása Szigetvárból	612
A protestánsok II. Ferdinánd császár előtt	663

TÉRKÉPEK

Nagy Lajos birodalma	172
Európa a reformáció kezdetének idejében	200*
Franciaország 1461—1488-ban	284*
Európa a vesztfáliai béke idejében	380
Magyarország a szatmári béke idejében	668

111. Frigyes császár idősebb korában. — Egykorú emlékérem.

A Habsburg-uralkodó-ház
á l -
l a n d ó
ural-
mának megalapítója.

III. FRIGYES CSÁSZÁR.

A keresztes háborúk alatt és után Francia-, Spanyol- és Angolországban hatalmas királyság alakult. E három nyugati nagyhatalom ura helyreállította a maga országában a rendet és most már külországokra vetette szeméit.

Az európai szárazföld közepén két ország létezett ekkor, mely még teljesen a középkor fejteltségében élt: Németország és Itália, mely darabokra szakadva és így elgyöngülve magára vonta a hódító hajlamú hatalmas uralkodók figyelmét és csakhamar idegen hadseregek csatáinak színhelye lett. Itália lett az első európai háború csatateré s mikor ott a hódítók egyike kivívta diadalát, Németországra került a sor.

Németországban végképp a Habsburg-ház ragadta magához a császári koronát.

Ebben az időben III. Frigyes volt a német császár.

A közönyös III. Frigyes azonban nem volt arra alkalmas, hogy erős központi hatalmat szervezzen Németországban, melylyel különben sem törődött sokat hosszú uralkodása egész folyamán (1440 — 1493). Fontosabb volt reá nézve háza osztrák birtokainak a gyarapítása. A választók hiába fenyegették, hogy megfosztják a császári koronától, rájuk sem hederített. Túrte, hogy Jó Lajos burgundi herceg szétszaggassa a hűbéri kötelékeket, melyek Németalföldet a császársághoz fűzték; de a mikor Merész Károly, felbuzdulva a császár engedékenységén, mint Burgundia és

Németalföld ura királyi koronát követelt magának: ezt már megtagadta tőle. Ezzel magára vonta Merész Károly haragját. A mikor ezután Károly megtámadta Neusst és a svájciakat, a császár ismét tehetetlennek bizonyult.

III. Frigyes császár.

A bécsi István templomban levő síremlék fedőlapjának domborképe.

A svájciak maguk voltak kénytelenek a merész hódítót nyakukról lerázni. 1460-ban polgárháború tört ki Németországban. Frigyes megelégedett azzal, hogy földézőjét, a rajnai választó palatínust, birodalmi átokkal sújtotta, a mire az avval felelt, hogy heidelbergi várkastélyához jó darab földet hasított ki a császár területéből, s ez önkényűleg szerzett területen pedig tornyot építtetett, melyet találóan »Trucz Kaizer«-nek (daczot a császárnak) nevezett. 1449—1456-ban újabb polgárháború dült a birodalomban több herceg és 72 város között. 200-nál több falut perzseltek föla hadakozó felek, Frigyes pedig tétlenül nézte a harcot.

A saját birtokain Frigyes kevésbé volt közönyös, de épp oly szerencsétlen, ha kardjához nyúlt. Birtokainak kiegészítésére törekedett; Magyarországot és Csehországot is nagyon szerette volna birodalmához csatolni, de sem Magyarországon, sem Csehországban nem ért célzt. Elődje Albert fiára Lászlóra hagyta Magyarország koronáját. Frigyes fogva tartotta a fiatal királyt s mikor a magyarok érelyes föllépésére kiadta a fejedelmet, magánál tartotta legalább Szent István koronáját.

Hét évvel később László meghalt. Frigyes igényt tartott az örökségre, de hasztalan. A csehek Podiebrádot, a magyarok Korvin Mátyást választ-

tották királynak s Frigyes Ausztriát is kénytelen volt megosztani unoka-fivérével, Zsigmonddal és fivérével, Alberttel. Részüket erőszakkal akarta magához ragadni, de vereséget szenvedett s Bécsben el is fogták volna, ha Podiebrád segítségére nem siet. Albert halála után megkapta az ő részét, de Podiebrád halálával 1471-ben megint hiába pályázott a csehkoronára, IV. Kazimir fia, Ulászló lett cseh király. Frigyes azt remélte legalább, hogy a hosszú versengés kimeríti majd Cseh- és Magyarországot, ahol Mátyás a török ellen is küzdött.

Am a két király megegyezett s Mátyás most felelőségre vonta a császárt ármánykodásai miatt. Legyőzte az osztrák hadsereget, bevette 1485-ben Bécset, mely 1479-ben bekövetkezett haláláig Mátyás kezében maradt.

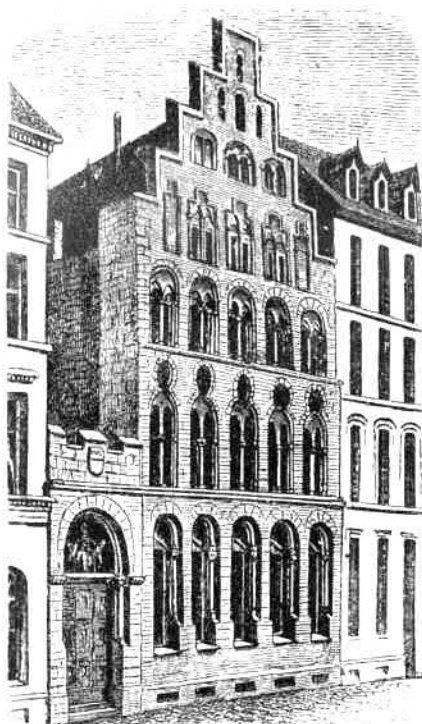
S mégis ez a folyton megvert, szerencsétlenkezű császár alapította meg a háza nagyságát. Fia, Miksa házassága Burgundi Máriával előbb Németalföldet, majd Spanyolországot juttatta Ausztria kezére.

Így jutott azután nagy hatalomhoz, fényes trónokhoz a Habsburg ház, mely addig csak délkeleti Németország ura volt.

III. Frigyes sok keserű napot ért meg, voltak idők, amikor idegen volt saját országában, de ő rendíthetetlen bizalommal hitte, hogy az ő családjának felkeli virulnia. Bizott családja jelmondatában: amelyet ezzel az öt betűvel jeleztek: A. E. I. O. U. (Austria érit in örbe ultima. Amit ő németül így hangoztatott: Alles Erdreich ist Oesterreich Unterthan). Pedig amikor ez a mondás keletkezett, ép akkor tartották a magyarok megszállva Bécs városát. III. Frigyes bizalma azonban buzgó, lelkes híveket toborzott neki és hányatott életét nyugalmasan

Hí. Frigyes császár.
Egykorú emlékérem.

A legrégebbi német magánház A XIII. századból.
végezhette be.

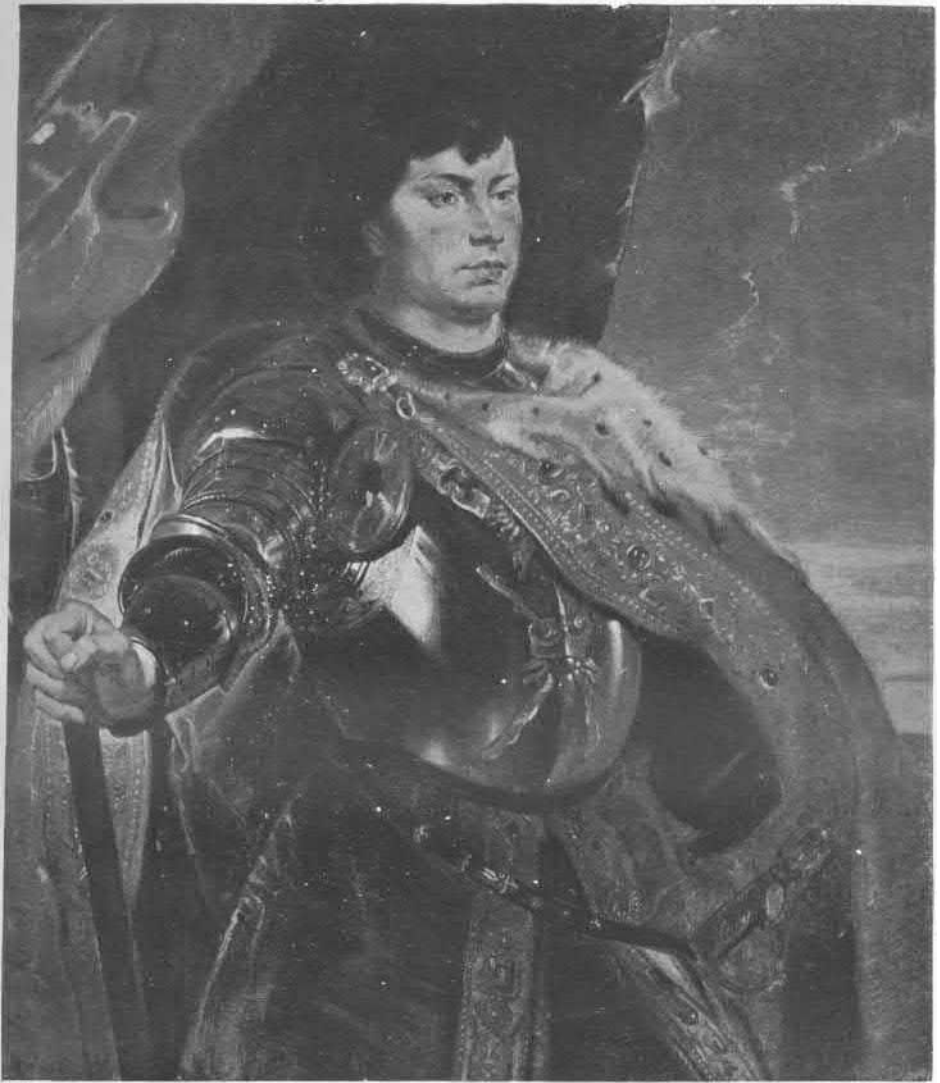
III. Frigyes végső napjait Linzben töltötte. Ott súlyos baj érte. Szokása volt az ajtót maga mögött a lábával berántani. Egyik ilyen ajtó berántás alkalmával oly súlyosan megsértette a lábát, hogy le kellett vágni.

Ezt a bajt alig heverte ki, akkor meg annyi sok dinnyét evett egyszerre, hogy oly erős kólikát kapott, melyet a 78 éves agg nem bírt ki és meghalt.

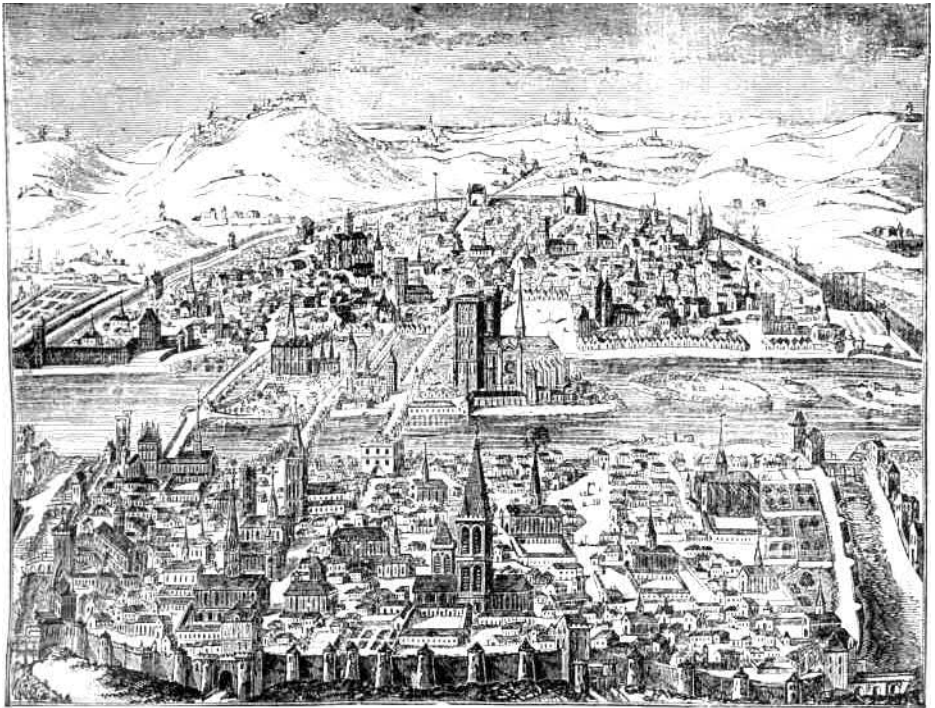
Élete utolsó napjaiban kedélyes öreg úr volt, aki az egykori merev császári hozzáférhetetlen ünnepélyességét teljesen letette. Megtette egyszer, hogy Nürnbergben összegyűjtötte az összes gyerekeket és megvendégelte azokat mézeskalácsos és jókedvűen elmulatott velük. Otthon is szeretett lakomákat adni, melyre meghívta a hercegeket és a lakoma után kedélyes beszédbe eredt s vig adomákat adott elő, meg érdekes részleteket mondott el ifjúságából.

Merész Károly pecsétje

Merész Károly.
— Festette Rubensz Pál. —

Páris a XIV. és XV. században.

FRANCZIAORSZÁG.

A francia királyság már sok viszontagságon ment keresztül. Klodvig és fiai csak hadvezérek voltak. Kapet Hugó hűbérur, akinek hűbéreseinél nagyobb a czime, de nem egyúttal nagyobb a hatalma. Első utódai alatt a tekintély ez árnyéka is folyton csökken. Vastag Lajos alatt a királyi hatalom lerázza magáról a hűbéresek túlságos erejét, a király az igazság öre lesz az országban. Helyreállítja a nagy országutak biztonságát, több *rendet hoz* a társadalomba, népszerűvé válik, ami erejét megkétszerezi. Fülöp Ágost alatt a királyság hódít, IX. Lajos szent példájával felmagasztalja, Szép Fülöp és Valoa Fülöp alatt már elég erős, hogy összetörje a nagy hűbéresek, magához ragadja az ország közigazgatását, kihívja VII. Gergely utódját s közeledik a korlátlan hatalomhoz. Csakhogy ekkor kezdetét veszi az angolokkal való háború, Franciaország visszaesik a fejletlenségbe, új hűbéresség képződik, melyet maga a meggyöngült királyi hatalom növel gygyá.

VII. Károly uralma kezdetén nem több Burzs királyánál. De

a szerencsétlenségek súlya alatt a francziák tömörülnek. Felébred az ország lelkiismerete, a külfölddel való érintkezés alatt önerejének tudatára ébred s megmenti magát a hazafiságnak, azzal a forradalmával, melynek D'Ark Johanna a megtestesülése. Amint az örvényből partra vergődik, nem akar többé visszazuhanni a mocsárba, vezére körül csoportosul s erőt ad neki, hogy helyreállítsa a rendet és a közbiztonságot. Az egymagában tehetetlen VII. Károly így visszajut a hatalomnak arra a magas polczára, melyen Szép Fülöp állt s Burzs királyából Diadalmas Károly lesz. Egyes hadvezérek: Rismond, Dünoa, La Hir, Kszantrely vezetik seregeit, bölcs miniszterek: Kör Zsák, a Buró fivérek, Sevalié, Kuzin látják el jó tanácssal. Egy sereg hasznos újítás válik valóra, győzelmet győzelem követ s Franciaország fölszabadul az angol iga alól.

A legfontosabb újításon a hadsereg ment keresztül. A középkorban az egész katonai hatalom a nagyok kezében volt. Hogy ezt a hatalmat a kezükből kicsavarja s magához ragadja, 15 állandó századot alakít, a jövőendő állandó francia hadsereg magvát s hogy a katonáit fizethesse, behozza az örökös adót Ugyanakkor a tüzérség is fejlődésének magas fokára emelkedik. Azontúl nem létezik többé fegyverzet, mely a nemest sebezhetlenné teszi, nincs többé várfal, melyet le nem lehetne rombolni. Az ágyúgolyó mindenhová eljut s a legmagasabb tornyokat leghamarább dönti le. De ez a rettenetes fegyver nagyon drága, a királyon kívül más alig tarthat ágyút. S csakhamar egyedül neki áll rendelkezésére. Tehát a két leghatalmasabb erő felett rendelkezik: pénz és hadsereg felett. S azon túl nem képződhetik többé hűbéres hatalom, melyet meg ne tudna alázni; nem törhet ki lázadás, melyet nyomban meg nem büntethetne.

Maga a nemesség még VII. Károly alatt megérezte az új rendszer hatását. Összeesküvései lehetetlenek voltak, a király erélyesen elnyomatja azokat. Bourbon herczeg törvénytelen fivérét zsákba varrták s a folyóba dobták, Eszpar urát, aki az angolok érdekében ármánykodott, lefejezték, az alanszoni herczeget, aki megígérte az angoloknak, hogy várait megnyitja előttük, halálra ítélték, Armanyak grófját pedig számúzték s javait elkobozták. Maga a dofen, aki az apja ellen szótt minden összeesküvés részese volt, előbb kénytelen birtokára visszavonulni (1447—1456), majd a burgundi herczeghez menekülni.

Csakhogy a nemesség nem akarta elismerni leveretését s XI. Lajos alatt, mint látni fogjuk, még egy utolsó csatát vív, mert nagy birtokai s pénzforrásai azt a reményt keltik benne, hogy végre is erőt vehet a királyi hatalom fölött.

Az a hatalmas erő, mely folyton előre tolta a francia királyságot s amely később Európa valamennyi királyságát előbbre viszi hatalomban, tekintélyben: a hatalom központosításának szüksége, a nagy hűbértokok határain belül is szünetlen működött. A bretanyi herczeg például, aki

nyugatra eső félszigetén elég erősnek érezhette magát, hogy külön királyságot alapítson s a burgundi herceg, északi és déli nagy tartományaiban önálló hatalomról álmodozott, el is érte azt, épp úgy mint a király és ezzel újabb fegyvert nyert a királyi hatalom visszaszorítására. Dünoa gróf, abban a pillanatban, mikor VII. Károly örökre lehunyta szemét, vaiamennyiök leikéből beszélt, a mikor azt mondta: „Uraim, mindenki igyekezzék magáról gondoskodni.”

XI. Lajos, az új király (1461—1483) elődjének uralma alatt az öszszes elégedetlenek feje volt. 1440-ben a főranguk összeesküvését vezette apja ellen. Később folytonos fondorkodásai miatt apja birtokára számúzta őt. Onnan is folytatta ármánykodásait, elannyira, hogy VII. Károly Damartent hadsereggel küldte ki elfogatására. A dofen megmenekült s a burgundi hercegnél lelt menedéket. Akkor is nála tartózkodott, mikor apja, VII. Károly, halálát tudatták vele. Károly, aki különben is beteges volt s attól tartott, hogy fia őt megmérgezteti, nem mert semmit sem enni s 1461 július 22-én a szó szoros értelmében éhen halt.

A nagyok azt hitték, hogy elérkezett az ő idejük, amikor látták, hogy hajdani társuk az összeesküvésben, a burgundi herceg pártfogoltja, úgyszólván ennek kezéből veszi át a koronát. Lajos eleinte rosszul használta fel a hatalmat. Az apja által kinevezett tisztviselőket elkergette s visszahelyezte azokat, akiket Károly elitéit, így Armanyakat és Alanszont is. A nép azt remélte, hogy a trónralépés örömeire Lajos minden adót eltöröl. Ellenkezőleg, az 1.800.000 fontra szabott örökös adót 3 millió fontra emelték s mivel emiatt Reimszban s Ruanban lázadás tört ki, Lajos azt véresen elnyomja. A párisi egyetemnek megtiltotta, hogy a király és a város dolgaiba avatkozzék. Megszorította a párisi és tuluzi parlamentek hatáskörét, amennyiben 1462-ben megteremtette a bordói parlamentet, már 1453-ban szervezte a grenoblit és 1479-ben parlamentet alapít Dizonban is.

A papságnak sem igen volt oka az elégedettségre. A király t. i. inkább a nemesség bosszantására, mint Róma kedvéért, a parlament tiltakozása daczára visszavonta a burzsi pragmatikát. A parlament ugyanis panaszt tett, hogy a Szentszék a királynak ezen rendelkezése folytán évenként 1.200.000 arany francia pénzzel lesz gazdagabb. Azonban Lajos a papságtól pontos kimutatást kért birtokairól, amely rendelkezésének a világi birtokosokra is rossz hatása volt. Végül a nemesség haraggal s réműlettel vette tudomásul, hogy a király eltiltja a vadászatot s minden régi hűbéres jogát is újra követeli.

A főrangukat sem kímélte. A Brezé-családtól elvette Normandia kormányzását, a Burbon-háztól Gujanáét, melyet az Anzsú ház egy tagjának adott, hogy e két családot összeveszítse, Károly öcscsétől pedig megvonta Berri kormányzását. Kényszerítése folytán a bretanyi hercegnek bele

kellett nyugodni abba, hogy az ő törvényszékétől a párisi parlamenthez lehessen fölebbezni, reákényszerítette őt hűbéradó fizetésére is és arra, hogy elfogadja a reátukmált püspököket. Sőt a hatalmas burgundi házba is belekötött, visszavásárolta az agg Jó Fülöp hercegtől Szomm városait, melyeket fia, Sarolé gróf, semmi áron sem akart visszaadni (1463), mert pl. Szerdány és Ruszilyon városokat 1462-ben 360.000 arany tallér kölcsönének biztosítására zálogba kapta volt az aragoniai királytól (1462)

Alig ült Lajos 4 éve a trónon, már az egész világ ellensége volt. Öt-száz herceg és nemes megalakította a közjó ligáját s azt állította, hogy őket XI. Lajos viszályt hintő s romboló uralma folytán a királyság nyomora iránti rokonérzés kényszeríti erre.

XI. Lajos arra számított, hogy ennyi nagy ur nem nagyon fog sietni az egyesüléssel s ha gyorsan s ügyesen cselekszik, megnyeri a játszmát. Előbb a liga déli szövetségesei ellen fordult s főképp vezérük, Bourbon herceg ellen. Az apjától örökölt kitűnő gyalogos hadsereggel és rettenetes tüzérsege segítségével kényszerítette a herceget, hogy neki újra hűséget esküdjön. Mialatt azonban a herceggel végzett, Mén grófja, akit Lajos a bretonok visszaszorításával bízott meg, kénytelen volt előlük meghátrálni, Never hercege a helyett, hogy megvédte volna a Szomm hidját a burgundiak ellen, kiszolgáltatta azt Sarolé grófnak, a burgundi herceg fiának. Julius 5-én ez a gróf, akit már akkor Merész Károlynak hívtak, Páris elé érkezett s útközben mindenfelé kihirdettette, hogy ő a királyság java érdekében jön s eltöröl minden adót s egyéb terhet

Az volt már most a kérdés, hogy Páris ki mellé áll? A hercegek mellé-e, vagy a király pártjára? Ez áét-halál kérdése volt XI. Lajosra, aki otthagya a Burbonokat és a déli szövetségeket s minden erejével azon volt, hogy bejuthasson fővárosába, mert tudta azt, hogy ügye elveszett, ha ez nem sikerül neki. Julius 16-án reggel érkezett Montléribe s ott a burgundokra akadt, akik útját állták. Harczolnia kellett. A király bátran küzdött Szenpól (Saint-Pól) gróftot visszaszorította, de Merész Károly megfutamította a király seregének bal szárnyát. Fél győzelem, fél vereség volt tehát mindkét oldalon. Lajos azonban elérte célját: bejutott Párisba. 50,000 ember ostromolta. Mielőtt ez a hadsereg teljesen elzárhatta volna a várost a külvilágtól, a király augusztus 10-én eltávozott Normandiába s már 28-án visszatért 12,000 emberrel, 60 lóporos kocsival, 700 szekér liszttel s egyéb élelmiszerrel.

Ámbár XI. Lajos személyesen nagyon bátor volt a csatatéren, legkiválóbb csatái mégis azok voltak, melyekben szellemi fölénye, a csel és a ravaszság döntött. Szavaiban alázatos volt, öltözkéiben is az; sokat adott, még többet ígért, alku nélkül vett és adott; s így remélte a hercegek nagy részét a maga pártjára visszahódítani. Folyton tárgyalt velük és szövetségeseikkel Sokan az urak közül már eladták magukat; Armanyak gróf

pénzért, Nemur hercege uradalmakért, Szenpól gróf a tábornagyi kardért, mások nyugdíjakért s parancsnoki állásokért. A király már lelki szeme előtt látta az ő ügyességével szétugrasztott ligát, az elszigetelt burgundi és bretanyi hercegeket, akik csakhamar talán egymás ellenségei is.

Szerencsétlenségére Lajos nem lehetett mindenütt egyszerre. A távoli árulásokat nem akadályozhatta meg, pedig azok ugyancsak gyakoriak voltak. Pontoa, Ruan városait kormányzójuk kiszolgáltatta az ellenségnek, majd Evró, Kaen, Bóvé, Peronn tért a hercegek pártjára. A király a vizzályt gyorsan igyekezett befejezni. Mindent megadott, amit kértek: bátyjának, Berri hercegnek Normandiát, a burgundi hercegnek Bulonyt, Gujanát, Roát, Montáridiét, Peronnt, a Szomm városait; Sarolé grófnak Pontiöt; a bretanyi hercegnek: ítéletei ellen a parlamenthez való köteles föllebezés alóli fölmentést, a bretanyi püspökök kinevezési jogát, a hűbéres adók alóli mentességét, szóval egész kis független királyságot; Lotaringia hercegének Sampányt, hűségeskü kötelezettsége nélkül, Muzont, Szent Mennehuldót Nöfsatót; a burbon és nemuri hercegnek, Armanyak, Dünoa, Dam marten grófoknak, D'Albertnek és sok másnak uradalmakat, roppant évi díjakat s egy egész sereg ígéretet. A „közjódról senki sem beszélt többé, a hercegek úgysem gondoltak erre komolyan.

Ez a szerződés, ha pontosan végrehajtják, a királyság teljes romlását jelentette volna. De hát bizonyos volt, hogy Lajos, ha csak lehet, nem hajtja végre s a parlament, melyet kéz alatt megdolgozott, már is megtagadta a szerződés becikkelyezését.

Különösen Normandia átengedése volt veszedelmes, mert a tartomány kötötte össze a burgundi és bretanyi hercegek birtokait s városai Nantól Dünkerkig mindenfelé nyitva álltak az angolok előtt. Lajos tehát vissza akarta venni. Hogy ezt megtehesse, Merész Károlyt a saját birtokain kellett foglalkoztatni, hogy ne legyen ideje az ország számára. Merész Károly ugyan 1467-ben lett csak herceg, de azért tényleg már 1465 óta uralkodott. Lajos gondoskodott arról, hogy egyszerre három helyen is törjön ki fölkelés: Gandban, Dinantban és Liézsben Mialatt Károly ott verekedett, Lajos 120,000 arany tallért küldött a bretanyi hercegnek, hogy ez nyugton maradjon és benyomult Normandiába. A városok egymásután nyitják meg neki kapuikat, néhány hét alatt az egész tartomány a kezei között van, Sarolé pedig nem tehetett egyebet, mint hogy hódolatteljes levélben kérjen elnézést volt szövetségese számára. A többi hercegi ház pedig nyugton maradt, minthogy a király egymásután megnyerte, vagy legalább semlegessé tette őket. Visszahódította a Burbon házat, amennyiben János hercegnek egy egész ország kormányzását engedte át, a herceg öcsésének feleségül adta Anna leányát, Burbon törvénytelen fiának pedig tengernagyi czimet adományozott és a montlóri kapitányságot. Megnyerte az Anzsu-házat is, mert René fiának, Kalábriai Jánosnak 120,000

fontot adott, továbbá az Orlean-házat, amennyiben magához csatolta az angol háborúk hőstét Dünoá grófot. Végül Merész Károly gyermekkori barátja, Szent-Pól, a konnetabl címet kapta.

Így elérte a király, hogy Normandiát senki sem tette neki vitássá. Merész Károly magára maradt s bár hatalmas volt, egymagában nem válalkozhatott a király megtámadására; de szövetséget kötött az angol királylyal,

IV. Edvarddal s ügyességével sikerült a bretanyi herceget is megnyerni, aki segítségül hívta az angolokat és hűsége zálogául hercegségének 12 várát ajánlotta föl nekik.

Ez új veszedelem ellen Lajos az egész ország közvéleményéhez fordult. 1468 április 6-ra összehívta a rendeket Túrba s megkérdezte tőlük, akarják-e, hogy Normandia megszűnjék a korona uradalma lenni? A rendek azt felelték, hogy törvény szerint a király fivérének 12,000 font járadékot köteles adni; ha 60.000 fontot adott, kelleténél jóval többet adott amúgy is és így fivérének semmi további követelése nem lehet. Lajos e határozatot ünnepélyesen közölte a burgundi herceggel, aki a küldötteket nagyon rosszul fogadta. Ez alatt a király hirtelen megtámadta a bretanyi herceget és hódolatra kényszerítette, mielőtt még a burgundi herceg, aki csapatait Peronn mellett gyűjtötte össze, segítségére mehetett volna.

Úgy látszott, hogy a király, akinek kitűnő hadserege, nagyszerű tüzeisége volt, alaposan el fog bánni a burgundi herceggel, de Portmauszban angol hajóhad s angol sereg állt készenlétben és Edvard nyilvánosan kijelentette parlamentje előtt, hogy legközelebb betör Franciaországba, amit Lajos mindenáron meg akart akadályozni.

Ezt azonban csak úgy tehette, ha Merész Károlylyal kibékült. Lajos személyesen kereste föl a herceget Peronnban, ami nagy hiba volt, mert bár menedéklevele volt, az akkori hercegek ilyesféle ígéréteben nem lehetett föltétien megbízni.

XI. Lajosnak sok embere volt Liézsben, mely város nem a burgundi hercegtől, hanem csupán püspökétől függött. De ez a püspök, Bourbon Lajos, a herceg pártfogása alá helyezte magát s így minden ellene intézett lázadás egyúttal a herceg ellen intézettek látszott. Amikor Lajos Peronn felé haladt, lázadás tört ki Liézsben. A király már tárgyalta Merész Károlylyal, mikor hire érkezett annak, hogy a liézsiek börtönre vetették a püspököt s egy sereg papot legyilkoltak. Károly árulással vádolta a királyt s a peronni kastélyba zárta, ahonnan csak úgy szabadult ki, hogy megalkadó s iszonyúan káros szerződést kötött. Fivérének átengedte a Sampányt, ami a burgundiakat kardcsapás nélkül Páris kapui alá juttatta s kötelezte magát arra, hogy a herceget elkísérje Liézs ellen. Ezt a szerencsétlen várost pedig, mely „Éljen a király“ kiáltással rohant az ostromlókra, teljesen elpusztították (1468).

Több ily hibát Lajos már nem követett el. Nem bízott többé vakon

senkiben és a véletlen szerencsére sem bízta magát, még akkor sem, ha a siker egészen bizonyosnak látszott. A burgundi herceg azontúl is csak a maga erejében bízott, melyet mindenek fölött valónak tartott.

Lajosnak először is az elveszett területet kellett visszahódítani. Fivérével a Sampány helyett elfogadtatta Gujanát, a bretanyi herceget pedig ismét kényszerítette, hogy idegen szövetségéről lemondjon. Hogy őt jobban sakkban tartsa, Lajos megvásárolta kegyencét, Leszkont, lekötelezte ahatalmas Rohan breton családot s később magának

Merész Károly és a svajcziak harca. Kép a Froasszár-féle történelemből

követelte azokat a jogokat, melyeket a Bloa-család akart érvényesíteni Bretányra nézve. Két főpapi árulója volt, La Balü bíboros és a verdöni püspök: mind a kettőt vasketreczekbe záratta, melyekben tíz éven át szenvedtek; szigorúan büntetett másik két árulót, Nemur herceget és Armanyak grófot, az elsőnek nyilvánosan kellett bocsánatot kérnie, a másikkal pedig, mint száműzöttek elhagyni az országot. Armanyaknak elkoboztatta birtokait. Varvik angol grófot kibékítette Anzsú Margittal és módot nyújtott neki, hogy Merész Károly sógorát, IV. Edvard királyt megfoszthassa a tróntól.

Mikor Lajos ilyen formán biztos volt, hogy a herceget elszigetelte, nyíltan neki támadt. Túrba gyülekezetre hívta össze a nemeseket, ott előadta sérelmeit s a gyülekezet kimondta, hogy Károly ellenséges viselkedése a királyt a peronni szerződés alól föloldja (1470). E nyilatkozat alapján a király nyomban visszafoglalta a Szomm városait: Szt. Kantent, Roát, Montidiét és Amient. Lajos 100,000 embert állított talpra s így a herceg sorsát nem igen kerülhette el.

Csakhogy a bretanyi és gujánai hercegek és Szenpól konnetabl, a

hadsereg vezére, máris megijedtek a király elhaladásától és elárulták. Előző évben született a dofen. A gujanai herceg, aki ilyformán már nem volt a korona örököse, a hercegek ligájának újjáalakításán fáradozott. Lajos látta a sikeres előnyomulások ok nélkül való meglassadását: rögtön megértette, hogy újabb árulás történt. Megállt tehát ő is és fegyverszünetet kötött a burgundi herceggel. Szüksége volt erre, mert a burgundok szövetségese, IV. Edvard épp e pillanatban foglalta vissza Anglia trónját.

Így hát Lajosnak még egyszer szét kellett törnie az ezernyi bilincset, melyet a főrangúak az országra akartak rakni. Hisz ők egyszerűen föl akarták darabolni Franciaországot. A gujanai herceg udvara volt az összeesküvés fészke. E herceggel újabb hatalmas hűbércsalád keletkezett. A burgundi herceg feleségül adta hozzá egyetlen leányát, Máriát s ezzel azt a reményt nyújtotta neki, hogy valamikor akvitániai birtokaihoz a királyénál is dusabb és népesebb birtokokat is nyerhet. A fiatal herceg volt a király törekvéseinek legnagyobb akadályá.

Ez az akadály azonban eltűnt: a fiatal herceg hirtelen meghalt. Megmérgezték-e? Ha igen, Lajos cselekedte-e? E kérdésekre nem adott feleletet a történelem. Annyi bizonyos, hogy Lajos ujjongott fivére betegségén és még inkább a halálán (1472). Ez az esemény Merész Károly minden tervét tönkretette. Mégis átkelt a Szomm folyón, benyomult a királyságba s tüzzel-vassal pusztította, bár a Lajossal kötött fegyverszünet még nem járt le. Ez a háború iszonyúan kegyetlen volt. Neslben férfiak, asszonyok, gyermekek a nagytemplomba menekültek, ott mészárolták le valamennyit.

Bővé lakosai bátran fogadták a burgund sereget (1472) s visszavertek egy tizenegy óra hosszát tartó rohamot. Még az asszonyok is résztvettek a veszedelemben. Egyikük, Hasett Johanna, egy burgundi katona kezéből kiragadta a burgundi zászlót, melyet az a bástyára akart tüzni. A herceg kénytelen volt visszavonulni. De Bővé helyett fölégette Szt.-Valerió és Nöfsatel városokat, aztán Ruan falai alá sietett, ahol a bretanyi herceggel volt találkozója. Négy napot töltött ott, majd szőszegéssel vádolta II. Ferenczet és saját országaiba tért vissza.

Pedig II. Ferencz azért nem ment a találkozóra, mert Lajos irgalmatlan háborút folytatott ellene. Elvette tőle Gers, Masekul, Anszenisz, Santoszé városokat, majd — miután győzelmeivel megrémítette — előnyös békét kínált neki. A herceg elfogadta a békét, mire Merész Károly is örült, hogy fegyverszünetet köthetett október 23-án Szanliszban.

A peronni szerződés melylyel a királyt a porig akarták lealázni, rongyokban hevert; a liézi szégyent helyrehozta a bovéi hőstett. Lajos másrészt mindent elkövetett arra nézve is, hogy pénzforrásait ügyes közigazgatással gyarapítsa.

1472 óta a burgundi herceg figyelmét teljesen lekötötte Németország, Lotaringia és Svájc. A francia ügyek most már csak másodsorban érde-

Merész Károly menekülése a mörtenesi csata után.

kelték, Zsigmond osztrák herceg bizonyos pénzösszegért átengedte neki Felső Elzász örgrófságot es Ferret grófságot. 1469-ben megvette Geldert és Zutfen grófságot. Birtokai e rohamos gyarapodása a Mózél és a Rajna völgyében, képtelen álomba ringatták. Helyre akarta állítani Lotár egykori hatalmas birodalmát belga Gallia név alatt. Az ő országai két külön csoportból álltak, melyeket össze lehetett volna kötni a Sampány, Lotaringia, vagy Elzász révén. A Sampány elveszett, de kezében volt Elzász s Lotaringiát, úgy hitte, minden nehézség nélkül elfoglalja. Aztán Svájcra jutott volna a sor, majd a Provanszra. Ott kezdte, ahol végeznie kellett volna. A császártól 1473-ban a királyi címet kérte. Lajos megakadályozta, hogy e tárgyalások megállapodásra vezessenek.

Ezzel tehát kudarcot vallott a burgundi herceg. De azonfelül ligát alkottak ellene, az ifjú Iotaringiai herceg: II. René, Zsigmond főherceg, a rajnai városok, Svájc és végül a francia király, aki ennek segítségével készült tönkretenni a burgundi herceget. Zsigmond váratlanul vissza adta neki az Elzászért adott 100.000 forintot, ügynökét Hagenbaket elfogták és lefejezték Brizakban (1474). Ezzel a hírral együtt kapta meg a herceg a svájciak ünnepélyes hadüzenetét, akik a herikurti véres csatában megverték a burgundiakat. S ugyanakkor a herceg maga másfelé folytatott háborút, hogy a kölni érseket a pápa, a császár és saját alattvalói ellen is támogassa. Megostromolta a kis Neusz városát, mely tizenegy hónapig ellentállt. Míg erejét és idejét ezekre pazarolta, sógora és szövetségese, IV. Edvard végre partra szállt Kaléban.

Edvard rövid s diadalmas hadjáratot remélt. Reményei azonban szertefoszlottak, mikor az ország belsejébe akart nyomulni. A burgund városok nem nyíltak meg előtte, hogy befogadják uruk szövetségését; a burgund katonák nem csatlakoztak seregeihez, melyek így fődél s élelem nélkül maradtak. Azt hitte, hogy legalább Szt.-Kantenbe vonulhat be, ahol Szenpol, Merész Károly titkos szövetségese, volt a parancsnok. De ott is ágyulövésekkel fogadták. Boldogan fogadta tehát XI. Lajos békefeltételeit. A pekinyi-i békében a két király megállapodott abban, hogy kölcsönösen segíti egymást lázadó alattvalói ellen, azonkívül Edvard 75,000 tallért és 50,000 tallér életjáradékot kapott (1475 augusztus 29).

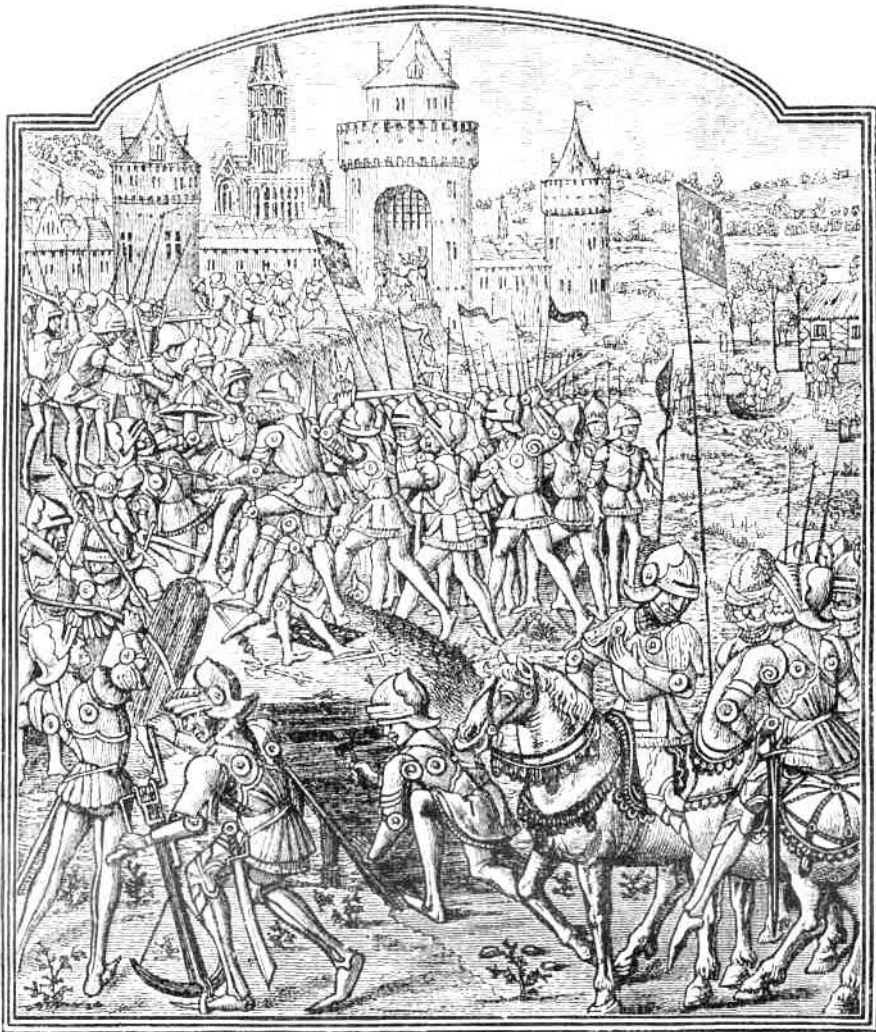
Ekkor Merész Károly is kénytelen volt már a derekát beadni. Szeptember 13-án megkötötte a királylyal a szolküri fegyverszünetet, hogy svájci és Iotaringiai ügyeit intézhesse. November 30-án tényleg bevonult Nansziba. Lotaringia meg volt hódítva. Károly erre nyomban a svájciak ellen fordult, akik tüzzel-vassal pusztították a Frans-Komtét. Kemény téli időben rajtuk ütött 18,000 emberével, akik még fáradtak voltak az imént befejezett hadjáratoktól. A svájciak Granszon mellett, 1476 márciusában eljésen megverték s három hónappal később Mórát mellett ismét tönkretették.

E hírekre Lotaringia föllázadt s a fiatal Vodemont Renét hívta vissza. Ez a csapás teljesen kihozta Károlyt a sodrából. Hirtelenében összeszedett 6000 embert és ezekkel Nanszi falai alá sietett. De René a Lajos pénzé-
vel nagy sereget toborzott s a svájcziak is, akikkel Moratnál együtt har-
czolt, segítségére siettek. Merész Károly nem akar visszavonulni s elfogadja
az egyenlőtlen csatát. Néhány óra alatt a burgundiak teljesen megsemmi-
sülnek és Károly is a holtak között marad (1477).

Merész Károly 1467-ben követte atyját III. Fülöpöt a burgundi hercegi trónon. 1433-ban Dizsonban született. Már kora ifjúságában az a gondolat lelkesítette, hogy ő megszerzi a szomszéd tartományokat és megteremti a burgundi királyságot, maga Burgundia királya lesz. Ez a reménysége még nagyobb bizalommal töltötte el azóta, hogy csellel egy alkalommal sikerült XI. Lajos francia királyt fogságba ejteni. A fogoly francia királyt kényszerítette, hogy Flandriára és Pikardiára tartott igényéről örökre lemondjon. Lajos megtette, de mihelyt szabad lett, minden erejével Merész Károly ellen tört és azontúl folytonos ellenségeskedés dúlt köztük és bár többször fegyverszünetet, sőt békét is kötöttek: igazi béke sohasem lett belőle, mert Merész Károly nyughatatlan szelleme újra harczot kívánt. A harczias burgundi hercegnek roppant sok kincse volt, különösen gyémántokban volt gazdag. Rengeteg vagyona halála után a győzők kezébe esett, és egyike volt a kor legnagyobb zsákmányainak. Merész Károly egyetlen leánya Miksa osztrák herceg felesége lett.

Mialatt Merész Károly a németeknek, lotaringiaiaknak és svájcziaknak rontott és a harczokban végét lelte, XI. Lajos okosan fölhasználta a nyugalom idejét, hogy azokkal, akik annyiszor elárulták, végezhesen. Először az alanszoni hercegre került a sor. Ezt a herceget VII. Károly halálra ítélte, de XI. Lajos megkegyelmezett neki. De Alanszon meggyilkolta azokat, akik korábban ellene vallottak, kisebb értékű oénzt veretett, összeesküdött a király ellen. 1473-ban elfogták s a következő évben másodszor is halálra Ítélték. Lajos ugyan nem végeztette ki, de haláláig börtönben tartotta. Egy fia maradt. Ezt azok a főurak, akik az apja birtokait kapták, belekeverték valami fölségárlási pörbe. A szerencsétlent 1481-ben örökös rabságra ítélték, de előbb nyilvánosan bocsánatot kellett kérnie a királytól.

Nem kevésbé súlyos vádak forogtak fönn Armanyak grófja, a rettenetes V. János ellen, aki feleségül vette saját nővérét, Izabellát s halálos fenyegetéssel kényszerítette a papot, hogy ezt az erkölcstelen frigyét megáldja. A parlament Ítélete fajtalanak, gyilkosnak bélyegezte meg. VII. Károly alatt elítélték, de megszökött, XI. Lajos visszaadta neki minden uradalmát, János azonban később ennek daczára rutul elárulta a királyt, folyton ellenségei között volt. Végre 1473-ban utolérte a sorsa. Allé bíboros nagy sereggel ostrom alá fogta Lektürt. A város védte magát, majd tárgyalásokba bocsátkozott. A tárgyalások alatt a bíboros elfoglalta egyik kapuját. Armanyak Jánost a felesége szemelättára szúrták le. Az asszony másállapotban volt, mégis megmérgezték. Lektür egész lakosságából három férfit és négy nőt hagytak életben.

Hadászati kép Froasszár történelméből.
Az Armanyak-ház és a svájciak harca. Armanyak gróf roppant sereggel 1444-ben, Szt. Jakab mellett nyolc-
száz svájcit az utolsó emberig lemészárolt.

Az Armanyak-ház fiatalabbik ága volt a Nemur család, melynek feje XI. Lajost, bár az elhalmozta jótéteményeivel, tízszer is elárulta. Lajos most ostrom alá fogta Karlatban s elfogta. Először is Pierr-Anszisz várába csukatta, ahol oly kegyetlenül bántak vele, hogy néhány nap alatt bele-
őszült. Aztán a Basztillba szállították, lánczra verték s egy szűk vaskalit-
kába zárták, ahonnan csak akkor engedték ki, ha kínozták, ami elég
gyakran megesett. Végre 1477-ben lefejezték.

Armanyak János egyik fivérét ésa hatalmas Albret ház egyik tagját, akik szín-
tén bűnösök voltak, elfogták. Előbbit börtönbe zárták, az utóbbinak fejét vették.

Ezek a büntetések végre tekintélyt szereztek a törvénynek és királynak a nemesek előtt is.

Az aragon király 200,000 tallérért zálogba adta Lajosnak Ruszilyon városát. Abban bízott, hogy a pénzt nem fizeti meg, a tartományt meg majd más úton szerzi vissza. Folyton Lajos ellen izgatta a ruszilyoniakat. Lajos végre is türelmét veszítette és 1474-ben hatalmas sereget küldött Perpinyan ellen, melyet el is foglalt.

Szenpol ellen is, aki ép oly hálátlannak mutatkozott az őt jótéteményeivel elhalmozó királya ellen, mint Nemur hercege, végre erélyes megtorlásra szánta magát Lajos. Szenpolnak az volt a célja, hogy Anglia, Franciaország és Burgundia között független királyságot alapít. Tíz évig dolgozott e művéen s hogy sikerüljön, mindhárom országot megcsalta, de arra nem gondolt, hogy beállhat az az eset, hogy a francia és az angol király, meg a burgundi herceg egymással közöljék a hozzájuk intézett fondorkodó leveleit. Amikor a levelekből Szenpol ravasz fondorlata kitűnt, Lajos hajthatatlannak mutatkozott. A francia csapatok közeledtének hírére a konnetabl Monszba menekült. A király levélben szólította fel a visszatérésre. „Sok a bajom, irta levelében, nagy szükségem volna olyan fejre, mint a tied“ s hogy barátai félre ne érthessék, Lajos hozzátette: „Csak a fejét kérem, a teste maradhat, ahol van.“ A burgundi herceg kiadta Szenpolt, akit azután 1475-ben lefejeztek a Gré-téren.

Legtöbbet Merész Károly halálával nyert. Az ő halála egyúttal a hatalmas hűbérességnek is végpusztulását jelentette. „Nincs többé ember Franciaországban, aki fejét föl merné emelni királya ellen, vagy akaratának ellenmondani merészelné“ — mondja Komin. Merész Károlynak csak leánya maradt. A király igyekezett az örökösöt is, az örökségét is megszerezni. Össze akarta házasítani Burbon Máriát, aki 20 éves volt, a nyolczéves dofenrel. De mert maga sem bízott e különös terv megvalósulásában, igyekezett a hozomány egy részét magának minden eshetőségre biztosítani. Különféle ürügyek alatt elfoglalta Burgundiát, Pikardiát, Artoát. A kifosztott s elárult Mária, akivel a király oly csúful bánt, Ausztria karjaiba vetette magát. Miksa főherceghez ment nőül. E házasság szülőanya volt V. Károly roppant hatalmának, de Franciaország és Ausztria évszázados viszályának is. E háború első csatája még XI. Lajos alatt esett: ez a ginegati volt 1479-ben, melyet a francziák elvesztettek. Lajosnak mégis sikerült Burgundiát a királyi bir-

Hosszúcsövű pisztoly
kovatartó kakassal. Az
agya vésett ezüst
mezekkel van díszítve.

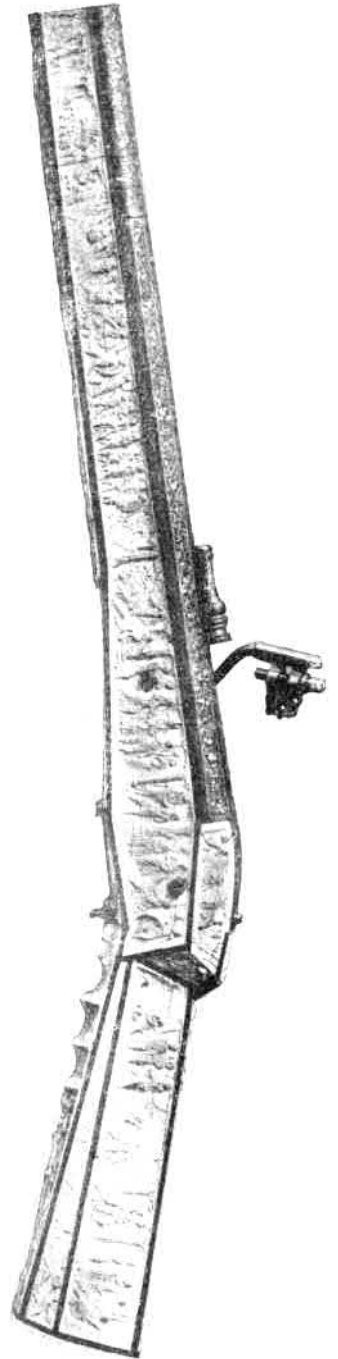
tokok közé bekebelezni, úgyszintén Pikardiát és Bulonnét, azonkívül az övé lett Artoa és a Frans-Komté is, mint Miksa leányának, a dofen menyasszonyának hozománya. (Arraszi szerződés 1482.)

Lajos nem sokkal élte túl ezt a szerződést, uralkodása eredményeinek koronáját. Visszavonult plesszi-le-turi megközelíthetetlen várkastéyába s lelkiismereti furdalások közepette készült a halálra. Elhozatta Kalabriából Paulai Ferencz szerzetest abban a reményben, hogy imádságai meghoszszabbítják életét és Bajazet szultánt megkérte, küldje el neki a Konstantinápolyban talált összes ereklyéket. De a sok imádság, az élethez való kétségbeesett ragaszkodás, mit se használt. Mikor orvos a Koatié, aki öt hónap alatt 54,000 tallér erejéig megsarczolta a királyt, megmondta neki, hogy meg kell halnia, beletörődött a változhatlanba, magához hívatta fiát, a dofent, akit az amboázi kastélyban teljes elszigeteltségben neveltek, kitűnő tanácsokat adott neki, többek között a híressé vált figyelmeztetést: „Aki nem tud kép-mutató lenni, nem tud uralkodni.“ 1483 augusztus 30-án halt meg. Ugyanabban az évben született Luther és Rabelé, a következő újabb kor két kiváló képviselője.

Huszévi erőlködés után a király megtörte a burgundi házat. A burgundi herczeg nem vállalkozhatott semmire, mert őt féken tartotta az a nagy számú királyi sereg, mely állandóan birtoka határán tartózkodott. Spanyolország békében élt a francia királylyal, rettegte fegyvereit, Anglia elgyöngült s belső zavarok zsákmánya volt; Skóczia teljesen az övé volt, Németországban egész sereg szövetségese volt és a svájcziaiak is meghódoltak előtte. Bosszúé sokat beszél a svájcziaiakról, akik szerinte csak azért kedvelték a királyt, mert sok pénzt szórt el az országukban. A királyé volt Majna, Provansz és Anszu is, mely örökségképpen szállt rá. Pörrel szerezte meg Alanszont és Perst, fivére halála neki juttatta Gujanát, a spanyol ügyekbe való beleavatkozása pedig Ruszilyont és Szerdanyt. Összesen tehát 11 új tartományt csatolhatott a korona meglevő birtokaihoz, nem is beszélve arról a haszonról, mely Armanyak, Nemur és Szenpol kivégzésével reá hárult.

Ő hozta be a postát, megszaportotta a vásárokat, segítette a kereskedelmet és ipart s ő hívta be az országba az első nyomdászokat.

„XI. Lajos“ mondja egyik történetírója, „egyaránt híres

Kovakakos vadászpuska. A puska agya mindenütt be-rakott elefántcsont-betétekkel van díszítve.

volt hibáiról s erényeiről s minden tekintetben király volt.“ Franciaország sokat köszönhet neki, de ez nem mentheti föl ama vád alól, hogy minden eszköz jó volt neki, ha hasznos cél eléréséről volt szó.

XI. Lajos utóda, VIII. Károly, tizenhároméves volt, mikor trónra lépett. Törvény szerint nagykorú, szellemre és testre azonban gyöngé. Idősebb nővére, Bozsó Anna volt a gyámja, XI. Lajos szerint a legkevésbé hőbortos asszonya a földkerekségnek. Apja minden jó tulajdonságát örökölte, de annak hibái nélkül. Alig hunyta le Lajos szemét, már mindenki elítélte politikáját s az általános fölzúdulásnak áldozata is akadt, első sorban miniszterei: Diabl Olivér, Daniel, Dója János személyében. A nagyok azonban még többet akartak: XI. Lajos nagyobb alkotásainak megsemmisítését. Ezt remélték, mikor a rendek összehívását követelték.

A rendeket tényleg össze is hívták, de a képviselők, különösen a harmadik rend tagjai, nem akartak a hűbérurak ármánykodásának eszközei lenni. Vakmerő beszédek hangzottak el, különösen Ros ura, Pót Fülöp

Vadász-puska Francia munka. Diófa-agy berakott, vésett ezüstdiszítéssel.

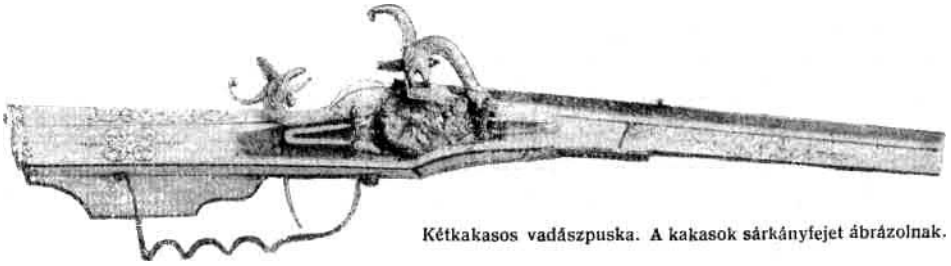
beszélt merészen a fejedelmek kötelességeiről s a nép jogairól. A rendek Bozsó Anna kezében hagyták a teljes hatalmat, rábízták a király fölött való örökösödést, akire az nagy befolyást gyakorolt. Maga a király, bár a törvény szerint nagykorú volt, teljesen átengedte neki a királyi hatalmat.

A rendek kormánytanácsot választottak, melyben a király távollétében az orleáni herceg és az ő távollétében Burbon hercege és Bozsó ura elnökölt. Bozsó úrasszonyát meg sem említette a parlament ez intézkedése. Ellenkezőleg az orleáni herceg volt a kormány látható feje s ő maga abban a hitben élt, hogy tényleg az. Azonban Bozsó úrnője, aki rászoktatta fivérét, hogy neki engedelmessédjék, rábírt a királyt a kormánytanácsban való elnöklésre s így az orleáni herceget szinte észrevétlenül eltávolította a kormány éléről. Azután férjét ültette az elnöki székbe, amivel viszont Angulém herceget, az alanszoni herceget s a többi vérbeli herceget, akiknek pedig több joguk lett volna az elnöki tiszthez, a polczról leszorította, úgy hogy azok sértődötten távol maradtak az ülésekről is. Így jött létre, anélkül, hogy bárki is előre sejtette volna, Bozsó Anna kormánya, aki elhatározta, hogy XI. Lajos erős és erélyes uralkodását folytatja.

Az orleáni herceg csakhamar észrevette, hogy kijátszották s akkor összeesküvést tervezett. Anna apjához méltó módon vetett véget az ármány-

ködésnek. Elrendelte a herceg bebörtönzését. A herceg megmenekült, mert idejében megszökött s azután előkészítette a polgárháborút. Pártjára terelte II. Ferencz bretanyi herceget, szövetséget kötött Miksával, aki már megbánta az arraszi engedményeket, sőt II. Rikárd angol királyt is segítségül hívta.

Bozsó Anna valamennyit kijátszotta. Gondja volt reá, hogy Rikárd el ne hagyassa országát, még pedig úgy, hogy ellenségének, a trónkövetelő Ricmond Henriknek pénzt és katonát küldött, aki VII. Henrik néven tény-

Kétkakasos vadászpuska. A kakasok sárkányfejet ábrázolnak.

leg nemsokára Anglia trónjára ült. Miksa ellen a flamand rendekkel szövetekezett, még pedig fejedelmük, a gyermek Osztrák Fülöp nevében. A bretanyi herceg ellen pedig országa nemességével lépett szövetségre, akiket sértett II. Ferencz utált miniszterének, Landénak nagy befolyása. Landét elfogták s felakasztották. Csakhamar La Tremoall ostrom alá fogta Bózsansziban az orleani herceget, el is fogta s kényszerítette, hogy visszatérjen az udvarhoz, ahol meg kellett Ígérnie, hogy többé nem ártja magát a politikába.

Vadász-puska. Ébenfa-agy, elefántcsont-betéttel.

De Miksa, aki néhány hónappal később római király, vagyis a császári korona örököse lett, megszegte az arraszi szerződést. A hercegek ligája, mint húsz évvel azelőtt, újra megalakult. Anna nem követte el XI. Lajos hibáit. Több segédforrása volt s kitűnő ügyességgel használta fel őket. Mialatt Eszkerd 1487-ben föltartóztatta Miksát Artoában s elfoglalta Szent-Omert és Téraunt, Anna a fősereg élére állította a fiatal királyt, aki boldog volt, hogy szép fegyverzetben lóra ülhet, s őt a déli szövetségesek ellen küldte. A polgárság mindenütt fegyvert fogott az urak ellen s néhány nap alatt a Dél ügyei rendben voltak. Anna ekkor Bretany ellen fordult. La

Tremoall 1488 április hónapjában nyomult be oda a francia csapatokkal egymásután elfoglalta Satobriontot, Anzeniszt, Fuzsért s Szent-Oben mellett július 27-én megverte a breton hadsereget. Az orleani herceg fogásba esett. Északon is jól mentek a dolgok. A föllázadt flamandok elkergették országukból Miksa német hadait s kényszerítették Miksát, hogy az 1482-ik. i. arraszi szerződés alapján új szerződést írjon alá. Így hát Bozsó úrnője valamennyi összeesküvőn diadalmaskodott s apja hódításait mind megtartotta. Sőt egy nagy tartományt szerzett hozzá.

II. F e r e n c z bretoni herceg, mikor meghalt, egyetlen gyermeket hagyott hátra: a fiatal Annát. Hogy e gyönyörű tartomány, mely nyugatról kiegészítette az országot, ne jusson angol kézre, Bozsó Anna mindent elkövetett, sőt az erőszaktól sem riadt vissza, hogy a királylyal feleségül vétesse a gazdag örökösöt. VIII. Károly teljes hadi díszben indult el, hogy feleséget s egy szép tartományt szerezzen vele. Bretoni Anna, akit Rennben ostrom alá fogtak s akit Miksa cserben hagyott, kénytelen volt beleegyezni a Károlylyal való házasságába (1491). Így azután a hercegek függetlenségének utolsó menedékhelye is meghajolt a királyi tekintély előtt. A lázadó hercegeknek a jövőben nem volt többé menedékhelyük, hol a király elleni forradalom zászlaját kibonthatták volna.

Merész Károly pecsétje.

Lissabon városának középkori képe.

IBÉRIA. SPANYOLORSZÁG.

Miután a mórok Granadába szorultak, úgy látszott, hogy csak csekély erőfeszítés kell majd ahhoz, hogy az arabokat Afrikába űzzék. De még 250 évig tartották magukat, mert most már csak Kasztília királysága volt velük határos s így bukásuk egyedül annak állott érdekében.

Kasztiliában, 1252-ben X. Alfonz uralkodott. A granadaikoronát nem merte bántani, szerzett hát egyet a német-római birodalomban. A kasztiliai arisztokrácia nyugtalan és vetélkedő volt. Élén a versengő Kasztró, Lara, Hara-családok álltak, akik egymás ellen gyakran a mórokat hívták segítségül. Mikor fölláztak a király ellen, Alfonz ugyancsak a mórokhoz fordult. Ekkor letették s helyébe második fiát, a bátor Szancsót ültették (1282).

IV. Ferdinánd és XI. Alfonz kiskorúsága újabb zavart okozott. Ez utóbbi 1340-ben még is nagy diadalt aratott Rio Szaladó mellett a merinidákon. Kegyetlen Péter ellen természetes fivére, II. Henrik a francia Transztmárt hívta segítségül. Meg is koronázták, de Péter viszont a velszi herceget hívta segítségül.

Dügeszklént legyőzték Majera mellett. Később ismét Transztmárt segítette diadalra. Péter odajött a francia tábornok sátrába, hogy vele és fivérével tárgyaljon. De mikor Henrik őt megpillantotta, arculütötte Pétert. Ebből ádáz tusa keletkezett. Transztmár kihúzta törét és leszúrta Pétert (1369). Valamivel előbb Portugáliában Kasztro Inez halt meg tragikus módon. II. Henrik után fia, I. János, majd III. Henrik következett (1390). Szegény volt, de erélyes. Az arisztokratáktól visszavette, ami birtokot elődeitől kierőszakoltak. Sajnos, korán halt meg. II. János alatt ismét hanyatlott a király tekintélye; utóda, IV. Henrik alatt még mélyebbre sülyedf, hogy aztán Katolikus Ferdinánd és Izabella alatt nagyon magasra emelkedjék. 1410-ben a barszelonyai-ház összes koronái egy kasztíliai herczegre, Igazságos Ferdinandra szálltak. Két fia maradt, Alfonz és II. János. Az elsőt Johanna nápolyi királyné fogadta örökbe, a második a házasságával nyert Navarrát Aragonnal egyesítette s hogy az egységet fõntartsa, megmérgeztette fiát, Don Karloz de Vian-t. Egy másik fia, Katolikus Ferdinánd Kasztíliai Izabellával való házassága által (1469) már egész Spanyolország ura lett.

Aragónia hűbéribb szellemű volt, mint Kasztília, ahol a nemességet és köznépet a közös veszedelem egymáshoz közelebb hozta. Már 1020-ban V. Alfonz kiváltságokkal látta el León városát, melynek közigazgatását törvénnyel szabályozta. Ugyanakkor más városok is kaptak szabadságlevelet, melynél fogva bíráikat és tisztviselőiket maguk választhatták. A királynak csak egy ellenőrző hivatalnok volt minden városban. Kasztíliaiban három osztály volt: a főrangúak (kaballerók vagy hidalgók), a kismemesség, mely adót nem fizetett, de tartozott lovon szolgálni a hazát s végre a pezerók vagyis polgárok. 1169 óta a városok képviselői helyet foglaltak a nemzetgyűlésben (kortezi.) A korteznek nagy jogai voltak: a legfontosabb az adó megszavazást joga; ezenkívül a hermandad, vagyis a városok között kötött szövetség korlátozta a királyi hatalmat.

Aragóniában igazi hűbérurakat találunk, akik a királytól báróságot kapnak, de ennek ellenértékéül katonai szolgálatra kötsleztettek s birtokaikat maguk is hűbéri alapon albérletbe adják. Aztán következtek más közvetlen hűbérurak bárói cím nélkül, majd az infanzónik, vagyis egyszerű lovagok, nemesek, végre a városi polgárok és vidéki jobbágyok. Az aragoniai kortez négy osztályból állt: a brazók (egyházi méltóságok); bárók és egyéb főnemesek; az infanzónik; és végre a városi polgárok osztályából.

Legnagyobb virágzásra a spanyol városok közül Barszelonya jutott, nagy tengeri kereskedelme révén. A „tengeri konzulátusát, vagyis a tengeri hajózásra és kereskedelemre vonatkozó törvények híres gyűjteményét a katalónok fogalmazták meg a XIII. század elején.

A spanyol nép eddig a korig alig tudott valamit a többi európai nem-

zet ügyeiről. Magával volt elfoglalva. Lépésről-lépésre kellett a móroktól országa földjét elhódítania s ez a nagy munka, mely nemzeti létének elengedhetetlen föltétele volt, még be sem volt fejezve. A félsziget déli része a muzulmánoké volt s a granadai királyságot alkotta. Spanyolország tehát csak egy gondolatnak élt: elkergetni a mórokat, akiket jobban gyűlölt minden egyéb idegennél.

Spanyolország a legtökéletesebb fejtelenség prédája volt. A király a hatalomnak csak árnyékát bírta. Kasztiliában a nagyok kényszerítették a gyöngye II. Jánost, hogy elítéltesse és kivégeztesse kegyenczét, Luna Alvarezt. Ismeretes az a jelmondat, melylyel az aragoniai urak Aragónia kitalyát megkoronázták. „Mi, akik egyenként éppen annyit érünk, mint te és akik egyesülve többre vagyunk képesek, mint te, királyunkká és urunkká választunk téged, azzal a feltétellel, hogy tiszteletben tartod szabadságainkat. Ha nem, nem!“ S ez nem csak amolyan szóbeszéd volt. Volt Aragóniában egy legfőbb tanács, mely gyakran játszotta a békebíró szerepét a király és alattvalói között. Ez a tanács volt az úgynevezett „juszticia.“ Ez a tanács ellenőrizte a király cselekedeteit és a nép védelmezőjének szerepét játszotta. A tanács sérthetetlen volt, hatalma úgyszólván korlátlan. Maga a király is köteles volt kétes esetekben véleményét kikérni. A királyi törvényszékek ítéleteinek fölbevezése döntésre e tanácshoz került, melynek joga volt valamely ügyet egyszerűen beszüntetni, joga volt a királyi kiáltványokat fölülvizsgálni, felelősségre vonhatta a minisztereket, maga csupán a rendeknek volt felelős. Tagjai, mint magánemberek is, csak a kortez parancsára voltak letartóztathatók. De volt ezenkívül olyan törvényszék, melyhez az ellene fölmerült összes panaszokat be kellett adni.

Kasztiliában és Aragóniában a népszabadságok a választott kortezre voltak bízva, mely alapja a mai spanyol népképviseletnek. Az aragonai kortez négy rendből állt: 1. a főpapokból; 2. a főurakból; 3. az egyszerű nemesekből; 4. a városok képviselőiből. A kortez szavazta meg az adókat, döntött háború és béke fölött, verette a pénzt, fölülvizsgálta a törvényszékek minden ítéletét, örködött az ország közigazgatása fölött s minden két évben 40 napig ülésezett, anélkül, hogy a király feloszlathatta volna ülésezését. A kasztíliai kortez csak három rendből állt: a papságból, a nemességből és a városok képviselőiből. Ezek csak akkor szavazták meg az adókat, ha már a nép minden ügyes-bajos dolgát rendbehozták. A kortezen kívül, mely a nép szabadságait védelmezte a királylyal szemben, voltak még különös szabadságok, vagyis kiváltságok. Különösen nagyok voltak ezek a baszk tartományokban, melyek úgyszólván az egész újkor alatt megőrizték függetlenségüket. A katalónok 1462-ben lelőtték II. Jánost, 1640-ben pedig köztársasággá alakultak.

A sok kiváltság bizonyítja, hogy Spanyolországban mindenféle a helyi érdek nyomult előtérbe és háttérbe szorította az ország közérdekét: nem

volt igazi hazafias közszellem. Nemcsak a királyságok, de az egyes tartományok és városok is elszigetelten és önmaguknak éltek. Minden nemes királynak tartotta magát birtokán. Hajdani kiváltságaikból a spanyol grandok máig is megőrizték azt a jogukat, hogy földött fővel maradhassanak a király jelenlétében is. Ezenkívül három nagy katonai rend: az alkantari, kalatrávai és a komposztellai, vagyis Szent Jakab-rend, roppant gazdagságával, erős váraival s katonai szervezetével valósággal három külön államot alkotott az államban.

A hűbérurak túlkapásai miatt már 1260-ban előbb Aragónia, majd Kasztília városai a közbéke föntartására szövetségre léptek. Törvényszékeket állítottak föl, csapatokat toboroztak és szerveztek az utakon elkövetett rablások megakadályozására. A Szent Hermandad, vagyis szent testvériség, a polgárőrségnek egy fajtája, a nemességben nagy visszatetszést keltett. Az őrség ijjászai nem egyszer összetűztek a hűbéres rablólovagokkal. A hűbéresek semmikép sem tudták ezt az intézményt elnyomni, mely később Granada ostrománál nagy szolgálatot tett.

Aragóni János, ez az ügyes, de lelkiismeretlen fejedelem, nőül vette Navarra királynéját, aki fiúval, Don Karlozzal ajándékozta meg. A fiatal hercegnek kellett volna anyja halála után annak koronáját örökölnie. De az apja nem adta oda neki. A fiú hívei fegyvert fogtak; az aibari csatában, 1452-ben azonban vereséget szenvedtek. E vereségük daczára a háború mégis csak akkor szűnt meg, mikor a herceg meghalt. Valószínű, hogy apja megmérgezte (1461). Két nővére maradt: Blanka, akit férje Kasztíliai IV. Henrik eltaszított és Leonóra, Foá grófnője. Don Karloz jogait az elsőre hagyta. A szerencsétlent az ortezi kastélyban saját nővére mérgezte meg. János után tehát Leonóra uralkodott Navarrában. Egyik unokája 1484-ben a francia Albret-háznak juttatta a koronát, de Aragóniái János második fia, Katolikus Ferdinánd 1515-ben meghódította a spanyol Navarrát és 1515-ben mindenkorra országához csatolta. Alsó-Navarra megtartja független királyait IV. Henrikig.

Aragóniái János 1458-ban bátyja, V. Alfonz halála után lett Aragónia királya. Folytonos lázadásokkal kellett küzdenie. A katalónok Don Karloz mellett fogtak fegyvert; halála után, semhogy János királyhoz tartozzanak, inkább a kasztíliai királynak ajánlották föl magukat. Az nem fogadta ugyan el az ajánlatot, de átengedte magának Esztella városát Navarrában. Később Portugálnak ajánlkoztak, végül az Anzsú-háznak. Kalábriai János, René király öcscsénének korai halála tönkretette reményeiket. Tizenegy évi háborúskodás után 1472-ben meghódítottak. János, hogy e háborúhoz pénzt szerezzen, Russzilyont és Szerdányt 350,000 aranytallérért átengedte Franciaországnak. XI. Lajos nem volt hajlandó kiengedni a kezéből azt, ami már egyszer az övé volt. II. János megkísérelte Russzilyont 1473-ban visszahódítani, de sikertelenül. 1479-ben halt meg 82 éves korában. Második fia, Katolikus Ferdinánd követte őt a trónon.

Spanyol jelmezek.

Kasztíliában sem voltak jobbak az állapotok. IV. Henrik, aki 1454-ben II. János utóda lett, megutáltatta magát azzal, hogy mindenben gyalázatos kegyencze, Kueva Bertran tanácsát követte. 1459-ben a rendek követelték, hogy öcsese, Alfonz, legyen a törvényes trónörökös. 1464-ben a nemesek fegyvert fogtak és jelképileg megfosztották trónjától. Az avilai síkon emelvényt építettek, erre helyezték a Henrik királyt ábrázoló alakot karddal, joggal és koronával, de fekete posztóval lefödve. Azután egy kikiáltó közeledett az emelvényhez s hangosan felsorolta a király bűneit. Az első bűn említésénél a tuluzi érsek levette az alakról a koronát, a másodiknál a piacsenzai gróf az igazságszolgáltatást jelképező kardot, a harmadiknál pedig a beneventi gróf a jogart. S végül az alakot a földre dobták. Ez a különös szertartás a polgárháború kezdete volt, mert a nemesek nagy része Henrik fivérét, Alfonzot kiáltotta ki királynak, aki csak 12 éves volt. A fiatal herceg azonban a Medina del Kampó melletti eldöntetlen csata után 1467-ban meghalt s ekkor Henrik beleegyezett, hogy törvényes örökösének nővérét, Izabellát kiáltsák ki (1468). Izabella azonban nem mehetett férjhez a király beleegyezése nélkül. Több herceg közül, aki megkérte, Izabella az aragoniai király idősebb fiát, Ferdinándot választotta s 1469-ben titokban megesküdött vele Valadolidban, anélkül, hogy Henrik beleegyezését bevárta volna. A házassági szerződésben kikötötték, hogy Kasztíliát csupán Izabella kormányozhatja.

Ez a házasság újra lángra lobbantotta a polgárháborút. A király most leányát, Johannát nevezte ki örökösének; ahhoz azonban, hogy az örökséget számára biztosítsa is, nem volt ereje. Mikor 1474-ben meghalt, a portugál király, V. Alfonz, megkísérelte Johanna ügyét felkarolni, de a gazdag és hatalmas toledói érsek, Akunha Kalvillo, pártfogása dacára Toro mellett 1476-ban súlyos vereséget szenvedett. Az érsek Izabella ellen foglalt állást, mert gyűlölte aragon férjét. Még a pápa fenyegetésére sem engedett s csak 1478-ban békült ki egykori pártfogoltjával. Akkor azután a portugál királynak is engednie kellett, Johanna monostorba vonult s ugyanabban az évben, II. János halála folytán, Katolikus Ferdinánd Aragónia királya lett. Kasztília és Aragónia koronái tehát egyesültek.

Ezzel megszületett az egyesült Spanyolország. A fenkölt lelkű és *szívós* Izabella és az ügyes, de ravasz természetű Ferdinánd teljes erővel dolgozott a nemzeti egység kiépítésén. A félsziget déli része még a mórok birtokában volt. Ezek 1462-ben elvesztették Gibraltárt, ami elzárta előlük Afrikát. 1482-ben, amikor Kasztília belső zavarai megszűntek, a háború újra kitört. A mórok, kiket a belviszály is gyöngített, még ugyanabban az évben elvesztették Alhamát, 1487-ben Velezt és Malagát, 1489-ben Almeriát. Két évvel később a spanyolok ostrom alá fogták Granadát, melyet több mint ezer torony védett s amelynek lakosai meghaladták a 200,000-et. Az ostrom csaknem 9 hónapig tartott. Véletlenül tűz támadt

Izabella sátraiban. A királyné azt akarta, hogy a spanyolok a leégett tábor helyén várost építsenek, hogy a muzulmánok ebből is lássák, hogy a spanyolok nem hagynak többé fel az ostrommal. Nyolczvan nap alatt készen állt Szantafé városa. Végre az éhség, a folytonos veszteség és az a meggyőződésük, hogy afrikai törzsrakonaik megmentésükre mitsem tesznek, arra indította a mórokat, hogy magukat megadják. Meghódolásuk feltételeit Kordovai Gonzalo állította össze. Ezekben a győztesek meg-

Boabdil utolsó pillantást vet Granadára.

ígérték, hogy a muzulmán lakosokat kímélik s őket mindig a saját törvényeik szerint fogják kormányozni, hogy azok javaikat és szokásaikat megtarthatják, vallásukat szabadon gyakorolhatják, anélkül, hogy egyéb adóra kényszerítenék őket, mint, amit eddig királyuknak fizettek (1492). Mikor Boabdil, Granada utolsó fejedelme kivonult a városból és a Pádul hegyről könybelábadt szemekkel még egy végső pillantást vetett a városra, anyja, Aisa, így szólt hozzá:

— „Fiam, igazad van, ha asszony módjára siratod a trónt, melyet nem tudtál férfi módjára megvédelmezni.“

Az arabok uralma Spanyolországban 782 évig tartott. Gyönyörű, értékes emlékeket hagytak hátra az elhagyott területen, tökéletes ipart és kereskedelmet, zengzetes nyelvet s gazdag, virágos költészetet, melyet a durva, északi hódítók addig nem ismertek.

Spanyolország fölszabadult, de valóságos rémülettel vegyes gyűlölködést őrzött meg a hitetlenek ellen. A félsziget népessége sajátságos keveréke volt a mór, zsidó és keresztény fajoknak. Hogy egy vallására változtassa az egész országot, és hogy a vallás egységével megszilárdítsa az

állam egységét is, Ferdinánd új inkvizíciót hozott be. Ez a híres törvényt, mely oly rettenetes és gyűlöletes nevet hagyott az utókorra, másodszori feltámadásakor vallási és politikai feladat teljesítését tűzte maga elé.

Az inkvizíciót először a XIII. század elején teremtette meg Szent Dominik és III. Ince pápa, még pedig az albigok ellen. 1480-ban teljesen újjá szervezték Spanyolországban, később pedig Itáliában is. Spanyolországban a „szent hivatalnak“ hívták. A spanyol inkvizíciót II. Fülöp behozta Németalföldre is, ahol lázadás támadt a nyomában. Spanyolországban csak 1820-ban törölték el, minekutána már tengernyi vérel áztatta az egész országot.

Dísznyereg.

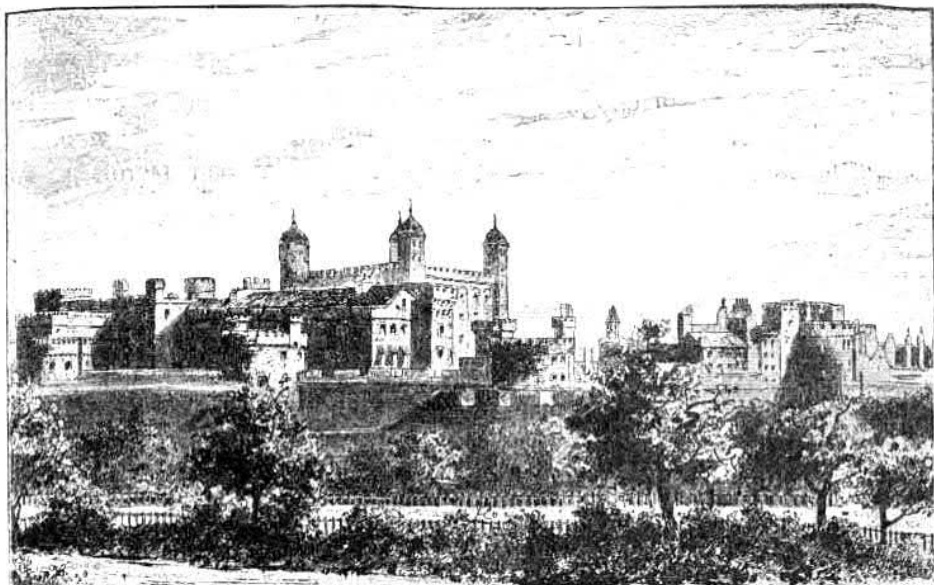

Endrei Zsolt: A Világ Története. IV.

A királynő ebéje a burgundi udvarban a XIV. században.

„Globus” műintézet, Budapest.

A Tauer.

ANGLIA.

Angliában ép úgy, mint Franciaországban, hatalmas arisztokrácia tartotta féken a király hatalmát. Míg azonban Franciaországban a polgárság a király szövetségese volt a hűbérurak elleni harcában, Angliában a nemességgel szövetkezett a király ellen s a királyi hatalom János király idejében kénytelen volt a nagy kartával jogokat adni a nemzetnek. Két század óta a parlament, mely két kamarából: felső kamarából, vagyis a lordok házából és a népképviselők kamarájából, vagyis az alsóházból állt, megszerezte magának az adó-megszavazás jogát, az adók természetének megállapítását, azonkívül fölügyelt az adók hováfordítására, úgy hogy a király a parlament beleegyezése nélkül semmiféle adót sem vethetett ki. A trónöröklés kérdésében is a parlament döntött s az adókat nem szavazta meg addig, míg sérelmeit nem orvosolták. Igaz, hogy ülései még nem voltak rendes időszakokhoz kötve és hogy az udvar tagjai nagy befolyást gyakoroltak a parlament tagjaira, mégis az egész ország az angol szabadságok szigorú őrének tekintette e hatalmas testületet, sőt a nemzeti fölség két legfontosabb eleme egyikének. Minden ui törvény csak akkor emelkedett jogerőre, ha a parlament azt helyeselte.

A magánszemély szabadsága és élete, de vagyona is meg volt védel-

mezve a hatalom túlkapásai és önkénykedése ellen; bírói rendelet nélkül senkit sem volt szabad elfogni s börtönbe zárni; más, mint illetékes bírāja, nem ítéltetett fölötte. A lordok fölött a felsőház, a többi polgárok fölött az esküdtszék ítélte, még pedig nyilvános ülésben s abban a grófságban, ahol a bűntényt elkövették. Ez ítéletnek egyhangúnak kellett lennie s nem volt ellene fölebbezés. Külön törvényszékek nem léteztek. A király minden tisztje felelősséggel tartozott a törvénynek esetleges visszaéléseiért, anélkül, hogy joga lett volna eljárását királyi rendelettel igazolni. Sőt a minisztereket is vád alá helyezhette a parlament.

Anglia ezen intézményei tekintetében megelőzött minden más államot. De alig volt ipara, kereskedelme. A közerkölcsök pedig meglehetősen elvadultak. A százéves háború valamennyi néposztályban durva ösztönöket, megdöbentő vadságot keltett életre. Az elkeseredés, melylyel a francziák ellen küzdöttek, megmaradt az ország belső harcaiban is.

Ezek a belső harcok a J o r k-h á z, vagyis a fehér rózsa, és a L a n k a s z t e r-h á z, vagyis a piros rózsa versengésében lelték forrásukat, amiért is a két r ó z s a h a r c z a (1455—1485) nevén ismeretesek.

A krészii, poatiéi és azenkurti diadalok végtelenül fokozták az angolok hazafias büszkeségét, annyira, hogy egyik legjellegzetesebb nemzeti vonásuk épen dölyfük lett. A Lankaszter-háznak, melyet akkor VI Henrik képviselt, épen az volt a szerencsétlensége, hogy nem tudta e nemzeti büszkeséget kielégíteni s hogy őt tették felelőssé azokért a súlyos vereségekért, melyek az angol hadsereget D'Ark Johanna föltünése és a bedforti herczeg halála óta Francziországban érték. A szárazföldről érkező minden rossz hír után a fölháborodásnak valóságos vihara tört ki a miniszterek ellen. Előbb Manszot kellett kiadni a francziáknak a szuffolki herczeg parancsára, aztán Ruan nyitotta meg kapuit, majd a furminyii vereség következett s végül Bordó is elesett.

E sok csapás eszébe juttatta az angol nemzetnek, hogy azidőszerinti uralkodóháza tulajdonképen bitorló: mert erőszakkal ragadta magához a koronát II. Rikárd letétele után, és hogy az angol trón törvényes örököse a jorki herczeg, aki III. Edvard második fiától származott női ágon, míg VI. Henrik csak a harmadik fia női ágának származéka. A Lankaszter-ház a nemzet választására támaszkodott és a trónnak hatvanéves tényleges birtoklására és ezek alapján magától a jorki herczegtől is követelt hűség- esküt. De VI. Henrik szellemi gyöngesége, melyet anyai nagyapjától, VI. Károlytól örökölt, valóságos tehetetlenségre kárhoztatta őt. Neje, Anzsú Margit, úgyszólván magában állt a nép dühével szemben.

Már francia származása is gyanússá tette az angolok előtt, de gyűlölték a királynét azért, mert a glószteri herczeget, a dicsőséges V. Henrik fivérét, 1447-ben elfogatta s a börtönben meggyilkoltatta. Minél rosszabbra

fordult a háború sorsa a szárazföldön, annál inkább nőtt a királyné ellen a gyűlölet. Minden vereségért őt vádolták, aki még csak hozományt sem hozott férjének. A jorki herceg fölhasználta a kedvező alkalmat. Előbb rávette az alsó kamarát, hogy Szuffolk herceg minisztert vád alá helyezze s hogy addig, míg Szuffolk fölött nem ítélt, a koronától minden támogatást megtagadjon. A király, hogy a vádlottat a halálbüntetéstől megmentse, öt évi száműzetésre Ítélt. Kétezer ember föl akarta tartóztatni Szuffolkot, mikor a börtönből távozott. Mégis megtudott szökni és tengerre szállt. Már azt hitte, hogy megmenekült, mikor a királyi hajóhad egyik legnagyobb hajója a „Nikola de la Tur“ utolérte. Megparancsolták neki, hogy szálljon át erre a hajóra s mikor átért a földéltre, a kapitány e szavakkal fogadta: Üdvözöllek árulót!

Másnap bárkán a hajóhoz érkezett a hóhér s lefejezte (1450-ben). Csak hatodszorra tudta leütni a szerencsétlen fejét. Alig végződött ez a tragédia, már egy másik kezdődött. Jork Mortimert 1450-ben fejezték le. Az írlandi Ked János elhitette a néppel, hogy ő a halálra Ítélt, de szerencsésen megszabadult herceg. Föl is lázította Kent grófságot, 60.000 embert gyűjtött össze s több napon uralkodott London fölött. De nem tudott fegyelmet tartani emberei között s így a polgárság ellene fordult. Kedet csellet elfogták s megölték (1450). Jork Rikárd keze is benne volt ebben a lázadásban, de őt nem merték bántani. Büntetlensége csak fokozta bátorságát. Kis sereget toborzott, hirtelen megjelent London kapui előtt s követelte, hogy Szomerszet herceget, aki a lefejezett Szuffolk utóda lett a miniszterségben, csukják be a Tauerba (1452). Egyelőre beírta azzal, hogy ekképen megmutatta erejét. De 1453-ban trónörökös született s ekkor Rikárd már nem titkolta terveit. VI. Henriknek gyengeelméjűsége súlyosabb agybántalomba ment át, mire Rikárd nyomban védnökké nevezette ki magát 1454-ben. A király azonban felgyógyult és visszavette tőle a hatalmat. Ekkor Jork Rikárd nyíltan fegyvert fogott. A főrangúak nagy része melléje állt, ezek sorában volt a gazdag, nagytehetségű, de állhatatlan V a r v i k i s, Szaliszböri gróf fia, aki Anglia egyik legelőkelőbb törzséből: a Nevilekéből származott. Földjein naponként 30,000 embert látott el táplálékkal. A jorki herceg e kitűnő hadvezérre támaszkodva, Albeni mellett megverte a királyi hadakat, mire a király újabb betegsége alatt ismét megválasztották védnöknek. Így lassanként rászokott a kormányzásra, bár a korona még VI. Henriké volt.

Az 1456-ban felgyógyult Henrik ismét birtokába vette a hatalmat. Jork herceg látszólag beletörődött ebbe a dologba, tulajdonképpen azonban csak jobb alkalomra várt, 1460-ban ismét fegyvert fogott s a northempteni csatában ismét győzött, mire a parlament törvényes trónörökösnek ismerte el. Margit, fia nevében, tiltakozott ez ellen, fegyvert fogott s a skótok segítségével, akiknek átengedte Bervik várát, 20,000 embert gyűjtött össze. Rikárdnak csak 5000 embere volt. Ezúttal vereséget szenvedett s megölték. Margit

levágatta fejét s azt papírkoronával díszítve közszemlére tette Jork falain. Rikárd legifjabb fiát, Rötland grófot, megfojtották. Éppen menekülőben volt, a mikor Klifford lord megállította a vékfeildi hídon. Klifford megkérdezte, hogy hívják? A gyermek megijedt s térdre borult. Nevelője abban a reményben, hogy ezzel megmentheti, bevallotta növendéke nevét. „Apád megölte az enyémet — kiáltja Klifford, én is megöllek téged s valamennyiteket“. E szavakkal megfojtotta. Ez a gyilkosság, melyet még számos más követett, véres bosszúállást vont maga után. A harcz mind vadabb lett. A foglyokat lemészárolták, a legyőzöttek vagyonát elvették s ezt mind két fél természetesen találta. A harcosok nyomában mindig a hóhér járt.

Jork Rikárdot megboszulva legidősebb fia, akit Londonban királylyá kiáltottak ki IV. Edvard neve alatt. Uralkodását vereséggel kezdte. A második szentalbeni csatát Varvik elvesztette. De két hónappal később Edvard maga legyőzte a lankasztereket a véres tautoni csatában. 36,000 ember maradt a csatatéren, köztük 28,000 a piros rózsa híve volt. Margit Skócziába menekült s onnan Franciaországba, ahol XI. Lajos 2000 katonát bocsátott rendelkezésére. De a hekszhemi csatát 1463-ban szintén elvesztette. Margit fiával csak ezer veszedelem árán tudott Franciaországba menekülni, míg VI. Henrik foglyul esett. A londoni Tauerba csukták, ahol 7 évig sínylődött.

Ezzel IV. Edvard trónja megerősödött. De azzal, hogy Vudvil Erzsébetet» egy közönséges nemes ember lányát vette feleségül (1465), magára haragította fivérét, a klarenszi herceget, akit szintén a velszi herceg születése minden trón-igényétől örökre megfosztott. A hatalmas és büszke Nevil házat bántotta Erzsébet rokonainak rohamos emelkedése, különösen pedig Varviket, akit a király Franciaországba küldött, hogy XI. Lajos egyik sógornőjét kérje meg számára. Varvik és Klarensz szövetség, vállalkozásuk azonban eleinte sikertelen volt úgy, hogy Franciaországba voltak kénytelenek menekülni. Margit királyné és legelkeseredtebb ellensége tehát ugyanegy országban találtak menedéket (1469). A szerencsétlenségben kibékültek, sőt XI. Lajos közbenjárására szövöztek is. Varvik 60,000 emberrel indult Edvard ellen, akit hívei jórésze még a Trent melletti (1470) csata előtt elhagyott, úgy hogy Németalföldre sógorához, a burgundi herceghez, volt kénytelen menekülni, mialatt az engedelmes parlament VI. Henriket visszahelyezte a trónra.

A lankaszteri ház diadala rövid ideig tartott. Néhány hónap múlva Edvard megjelent egy kis sereggel, melyet Merész Károly segítségével toborzott. A Barnet melletti csatában Varvikot sikerült megvernie, mert fivére, Klarensz herceg visszapártolt hozzá. Margit újabb hadsereget hozott Franciaországból, de Tyukszböri mellett Glószter grófságban szintén vereséget szenvedett 1471 május havában. A velszi herceget a király szemeláttára fojtották meg, magát VI. Henriket is meggyilkolták néhány nappal utóbb a fogságban, Margitot a Tauerba zárták, a piros rózsa híveit lemészárolták vagy száműzték s így végül IV. Edvard nyugodtan élvezhette

hatalmát. E biztonságát Edvard arra használta föl, hogy teljesen az élvezeteknek adja át magát.

1475-ban azonban szakított ezzel az életmódjával, hogy Merész Károly fölszólítására hadat vezessen XI. Lajos ellen. Ez a háború a pekinyii békekötéssel ért véget. Élte utolsó éveit fivére, Klarensz herceg ellen indított felségárulási póre keserítette. 1478-ban ki is végeztette a herceget. Ő maga kicsapongó életmódja áldozata lett. 1483-ban halt meg 42 éves korában.

Halála előtt megeskette híveit és családját, hogy továbbra is összetartanak. Mintha megérezte volna a bekövetkezendő tragédiákat. Fia V. Edvard csak 3 hónappal élte túl. IV. Edvard harmadik fivére, Jork Rikárd, a kegyetlenség és alattomoságnak a megtestesülése, már régóta áhítozott a koronára. Unokaöccse fiatal korát arra használta fel, hogy mindenétől megfoszsa. Azon kezdte, hogy a fiatal király híveit meggyilkoltatta, így Riversz lordot, nagybátyját: Gré Rikárdot, Hasztingsz lordot; majd kétségbe vonta a fiatal király törvényes születését s végül megfojtatta, éppúgy mint fiatalabb fivérét, a Tauerba zárt királyfit, akinek az aljas Tirrel volt a hóhérja. A két szerencsétlen gyermek holttestét börtönük lépcsője alá rejtették, III. Rikárd pedig 1483-ban királylyá kiáltatta ki magát.

Ez a bitorlás nagy zavart támasztott a jorkok hívei között, amiből a Lankaszter-ház pártja új bátorságot merített. Bökinghem, akinek Rikárd elsősorban köszönhette, hogy a trónra jutott, fölháborodott azon, hogy az túlságos követeléseit nem teljesítette, föllázadt ellene s a velszi Tudor Henriket, Ricsmond grófját, a Lankasztereknek női ágon utolsó sarját, hívta meg a trónra. Henrik Bretanyban 2000 embert toborzott s ezekkel kikötött Velszben. Arról, hogy Bökinghemet megmentse, lekéselt, mert azt időközben megölték, de legyőzte Rikárdot Boszvort mellett. A bitorló maga is elesett a csatában (1485). Ez volt a háború tiz nagy csatája közül az utolsó. Végül is tehát a Lankaszterek győztek.

VII. H e n r i k Anglia királya lett. Elvette ÍV. Edvard leányát, Erzsébetet, a jorki örökös nőt és ezzel a jorki-ház híveit is megnyerte. Vele kezdődött a Tudor család uralkodása, mely 118 évig tartott, míg 1603-ban a Stuartok jutottak a trónra. Csakhogy Henrik házassága daczára is előnyben részesítette a Lankaszter-ház híveit, amivel ismét maga ellen ingerelte a jorki pártiakat. Két csalót állítottak ellene, mint trónkövetelőt, egyikük Színnel Lambert volt, egy pék fia, aki magát a fiatal Varvik grófnak, Klarensz herceg fiának mondta a másik Varbek Perkán, egy turnéi kikeresztelkedett zsidónak a fia, azt állította magáról, hogy ő IV. Edvard második fia, a jorki herceg, és hogy neki sikerült a londoni Tauerból kimenekülnie, amikor őt III. Rikárd ott meg akarta fojtatni. Mindkettőnek akadtak hívei, de Henrik az elsőt Stok mellett győzte le 1487-ben, a másodikat Tauton mellett 1498-ban; Színnelnek megkegyelmezett s a királyi konyhában alkalmazta, Varbeket azonban a londoni Tauerba záratta. A

a híres londoni Tauer („tower“), tulajdonképpen nagy toronyos, hatalmas épületeknek várszerű tömkelege. Ez az épülettömb, mely a Temze északi partján, a Sziti keleti szélén épült, egy kilométernél nagyobb kerületű. Ma is áll még ez épülettömb, a nagytornyon kívül a régi 13 mellék-torony nagyrésze is ellentállt az évszázadok sok-sok rombolásának. De ma már nem szolgál sem vár, sem börtön gyanánt, bár katonák őrzik most is és ágyukkkal is el van látva. Maga a nagy torony, mely Hódító Vilmos műve, most tüzérségi muzeuin. Az „öröm tornyában“ őrzik az angol korona jelvényeit és drágaköveit. Edvard fiait a „véres“ toronyban fojtották meg, VI. Henriket pedig a „vékfeildi“ toronyban gyilkolták meg. A torony más részében mutogatják azt a bárdot, melylyel Bulen Annát lefejezték és azt, melylyel Esszeksz grófot végezték ki stb. Anglia különben is nagyon gazdag ilyen történelmi emlékekben. Varbek néhány hónappal később meg akart szökni az igazi Varvik gróffal együtt, mire a király Tiburnban föl akasztatta s hogy trónja örökös bizonytalanságának véget vessen, 1499-ben lefejeztette Varvikot, aki már gyermekkorától fogva, mint államfogoly, szenvedett a börtönben. Utóbbi szomorú végét Katolikus Ferdinánd is siettetett, mert az nem akarta Katalin leányát VII. Henrik fiához nőül adni mindaddig, míg a fiatal Varvik személyében trónkövetelő veszélyeztetési jövendő veje uralmát. Varvikkal kihalt a Plantedsenek törzse, mely 1154-óta, tehát 331 éven át uralkodott Anglián.

VII. Henrik azontúl ellenzék nélkül uralkodott. A két rózsza háborúja tönkretette és megtizedelte az angol főrangukat. Nyolczvan olyan személyiség pusztult el a háború alatt, akik a királyi házzal rokonságban voltak, egyéb tömérdek nemesről nem is beszélve. A királyság területének egyharmadrésze jutott elkobzások útján a korona tulajdonába. Az angol királyok legnagyobb ellenfele, a büszke és hatalmas arisztokrácia, azontúl nem állt útjában.

Az angol alkotmány már a XV. század közepén meglehetősen szabad-elvű volt, de azért a királyság mégis roppant hatalmat jelentett. A király személye sérthetetlen volt Egyedül neki volt joga a rendeket összehívni, vagy tetszése szerint föl is oszlatni. A parlament törvényhozó intézkedései az ő megerősítése nélkül érvénytelenek voltak. Ő volt a végrehajtó hatalom feje idegen hatalmakkal szemben, a nemzet egyetlen képviselője, az igazságszolgáltatás feje, az állam tengeri és szárazföldi hadseregének vezére, minden kegy és kitüntetés forrása. Nagy hatalma volt a kereskedelem szabályozására is. A pénzt az ő nevében verték, ő állapította meg a súlyokat és mértékeket, a vásárok és kikötők helyét. Egyházi kegyurasága roppant terjedelmű volt. Magánköltései elégségesek lettek volna a kormányzás összes költségeinek viselésére. Roppant nagy magánbirtokai voltak, azonkívül legfőbb ura volt királysága egész földterületének s e minőségében egész sereg jövedelmező jog fölött rendelkezett, ami lehetővé tette, hogy

mindenkit megsemmisítsen, aki terveit keresztezi, s viszont gazdaggá, nagygyá tegye kedveltjeit. E nagy hatalmakkal a közszabadság rovására gyakran vissza is éltek az angol királyok.

Már IV. Edvard sem várta be mindig a kamarák hozzájárulását, hogy az adókat kivesse és behajtsa; VII. Henrik még messzibbre ment s ennek a félénk fejedelemnek több szerencséje is volt, mint nagytekintélyű, gyakran hős elődeinek. A parlamentet csak nagy ritkán hívta egybe; és ha meg is tette: a parlament alig mert ellenkezni, többnyire szó nélkül hozzájárult ahhoz, amit a király neki előírt. Sem erőszakos kölcsön, melyet a közjó köpönyegébe burkoltak, sem elkobzás, üldözés, sem más kegyetlen intézkedés?em volt képes a kamarákat tiltakozásra bírni. A parlament elismerte a csillagkamarát is, ezt az új legfőbb törvényszéket, melynek bírái a király leghívebb szolgálóiból kerültek ki. Ez a törvényszék a korlátlan királyi hatalom legrettenetesebb fegyvere lett. A bűnesetek egész tömegét vonta el az esküdtszék bíraskodása alól és a király ügynökeinek kényére bízta mindazok életét és vagyonát, akiket a király sújtani akart.

A nagyok a középkorban a fegyveres szolgálók egész seregét tarthatták maguk körül, akikre támaszkodva azután háborgatták az országot és daczoltak az igazságszolgáltatással. Henrik megsemmisítette e jogukat, sőt megengedte a nemeseknek, hogy hitbizományukat is eladhassák, amivel halálos csapást mért az arisztokráciára. Mert egyrészt elvette a főranguktól katonáikat, másrészt azzal, hogy a hitbizományokat* megszüntette, előkészítette a nagy birtokok szétdarabolását, vagyis a nagy földbirtokosok romlását. De a szokás erősebb volt, mint a törvény s a hitbizományi rendszert még ma is megtaláljuk Angliában.

VII. Henrik vetette meg országa tengeri és kereskedelmi nagyságának alapját. A Németalfölddel 1496-ban kötött szerződés szabaddá tette e két ország között a forgalmat, a Dániával kötött szerződés megnyitotta az angoloknak a Balti-tengert s egyúttal nekik biztosította Izland kizárólagos kereskedelmét. Megkísérelte azt is, hogy népének érdeklődését a tengeri fölfedezésekre terelje és a velencei Gabotto Sebestyén kitzúzte Amerika földjén annak felfedezése után az angol lobogót, végighajózott Florida partjain, ahova nemsokára Brisztol kereskedői is követték. Támogatta a nemzeti ipart, amennyiben flamand munkásokat hitt az országba és megtiltotta a gyapjú kivitelét. Végre hozzáférhetőbbé tette a szegények számára az igazságszolgáltatást és Margit leányát feleségül adta IV. Jakabhoz, s ezzel előkészítette Nagy-Britannia két koronájának egyesítését. Ebből a házasságból származik a Stuartok joga az angol trónra, melyet 1603-ban el is foglaltak. Végül legidősebb fiával, Artúrral elvétette Katolikus Ferdinánd leányát,

Hitbizományi birtok az, melynek tulajdonosa élvezheti ugyan a birtoka jövedelmét, de sem el nem adhatja, sem föl nem oszthatja azt. Halála után pedig birtoka oszthatlanul száll át legidősebb fiára.

Aragóniai Katalint, akit Artur korai halála után, második fiához, a későbbi VIII. Henrikhez adott feleségül. Ebből a házasságból eredt később Anglia vallási szakadása. VII. Henrik 1509-ben halt meg 53 éves korában. Utolsó pillanataiban megszállta a vallásos félelem s elrendelte, hogy 2000 misét mondjanak érte.

Henrik éppoly kegyetlen volt, mint kortársa, XI. Lajos és épp oly alatomos, mint másik kortársa, Katolikus Ferdinánd, de hiányzott belőle azok politikai tehetsége. Legügyesebb tényeit is megrontotta végtelen kapzsisága. A főrangukat sem annyira országa érdekében tiltotta el a katonaság tartásától, mint inkább azért, hogy új pénzforrásra tegyen szert a büntetések révén. Egy napon meglátogatta Okszford grófját hennighai kastélyában. A gróf egyik legodaadóbb híve volt a Lankaszter-háznak s roppant sokat szenvedett annak védelmében. Hogy urát megtisztelje, szolgálait és hűbéreseit legszebb ruhájukba öltöztette és sorfalat állatott velük a kastély bejáratánál, mikor a király megérkezett. A ruhák gazdagsága arra a gondolatra vitte a királyt, hogy ebben a gazdag házban pénzt lehetne szerezni. „Lordom — szólt a grófhhoz — dicsérték előttem nagylelkűségedet, de úgy látom, hogy az még nagyobb, mint ahogy beszélnek. Ez a sok ember mind a tied?” „Igen, Szír s azért jöttek, hogy fölségedet láthassák.” „Nagyon meghat e fényes fogadtatásom, felel a király, de nem tűrhetem, hogy törvényeinket jelenlétemben megsértsék.» Rögtön porbe fogatta a grófot, akinek 15,000 márkát kellett fizetnie, hogy nagyobb bajokból szabaduljon.

Minden eszköz jó volt neki arra, hogy pénztárát megtöltse. Még az udvari és egyházi tisztségeket is pénzért osztogatta, sőt a bűnösnek is megkegyelmezett, ha fizetni tudott. Tudott mindenkiről, aki örökös nélkül halt meg és akárhogy, de megkaparította a vagyonát. Kedvencz miniszterei: Empszon, Dodié és Morton bíboros mindenből hasznot tudtak huzni, különösen az igazságszolgáltatásból. Mindenkitől ki tudott csikarni pénzt: „Ha sokat költesz” — mondta — ez azt jelenti, hogy gazdag vagy, akkor pedig fizetned kell; ha semmit sem költesz, ez azt jelenti, hogy pénzt gyűjtesz, akkor is fizetned kell.” Ezt a pokoli okoskodást „Morton szekerczénének” tudták kortársai.

Uralma rettenetes zsarnokságot teremtett Angliában, mely másfél századig nyögött alatta. A két rózsza harca után a kimerült ország valóságos megkönnyebbüléssel vetette magát a kereskedelem és ipar békés munkájára. S amikor az ország látta, hogy VII. Henrik e törekvését előnyös szerződésekkel és egyébként is támogatja, nem igen törődött egyébvel s még parlamentjéről és szabadságáról is megfeledkezett egy időre.

Anglia ebből a korból érdekes építészeti emlékművet őrzött meg: azt a kápolnát, amelyben Vesztmiszterben VI. Henriket eltemették.

Festette Holbein.

YI. Edvárd angol király.

A kép jelenleg a szentpétervári Eremitázsban.

Aragóniai V. Ferdinánd.

Kasztíliai Izabella.

SPANYOLORSZÁG ÉS AZ INKVIZICZIÓ.

A szent hivatal, melyei 1480-ban szerveztek Kasztiliában, négy év múlva Aragóniában is behozták. A leghevesebb ellenzés daczára is fönntartotta magát. Ez volt a két ország egyetlen közös törvényszéke. A király nevezte ki elnökét, a nagy-inkvizítort és az elítéltek vagyonát a saját kincstára számára foglalta le. Előbb a zsidókból lett keresztényeket üldözték halálra, majd a mórokat, akik bár szintén felvették a keresztény vallást, titokban hívei maradtak Mahometnek; később már úgy a vallási, mint politikai újítókat üldözték. 1481 januárjától novemberig az inkvizítorok Szevilja városában 398 új keresztényt és Szevilja és Kadisz tartományokban 2000-et küldtek máglyára. Az inkvizíció, mely a királyok főhatósága alatt állt s nem egyszer gyanússá vált Róma előtt, eleinte kormányzati fegyver, az önkényuralom eszköze volt a két főség védelmére, mert Ferdinánd, aki Granada meghódításával a maga és utódai számára a Katolikus melléknevet nyerte, olyan alaposan egybeolvasztotta a vallást és a királyságot, hogy ugyanaz a név szolgált isten és a király megnevezésére s hogy a lázadás szentségtöréssé vált. A lelkeket azonban leginkább az háborította föl, hogy ez a szigorú törvényszék az apák bűneit a gyermekeken is megbosszulta és hogy a vádlott sohasem ismerhette meg vádlóját, akit vele nem is szembesítettek, de még a tanúkat sem. S ezek a titkos üldözések tönkre tették a társadalmat és kereskedelmet egyaránt. A dominikánus Torquemada Tamás volt az első nagy-inkvizítor. A

18 esztendő alatt, míg ő vezette a vértörvényt, 8800 ember halt tüzhalt, 6500-at haláluk után égettek el, vagy távollétükben ítélték máglyára, 9000 embert bélyegeztek meg s vetettek örökös rabságra, miután előbb minden vagyonukat elkobozták.

1492 óta az inkvizíció elég erősnek érezte magát arra, hogy keresztül vigye a zsidók kiűzetését és vagyonuk elkobzását; megtiltották nekik, hogy akár aranyat, akár ezüstöt vigyenek magukkal, csupán árukat volt szabad elvinniök. Csaknem 800,000 zsidó hagyta el így az országot. A legnagyobb részük elpusztult, vagy végtelen nyomorgásba esett. Pedig hosszú ideig egyedül ők képviselték az országban az ipart és kereskedelmet. 1499-ben a mórokat fosztották meg vallásszabadságuktól, melyet pedig a granadai szerződés nekik biztosított. Ezek közül is sokan vándoroltak ki. Teljes kiűzésüket csak 1609-ben mondták ki. Az ország így egyvallású lett, de elvesztette virágzó iparát és kereskedelmét, melynek éppen a zsidók és mórok voltak a legbuzgóbb és legügyesebb művelői.

A király az inkvizíció segítségével uralkodott a lelkiismereten; mint-hogy pedig a pápa minden néven nevezendő javadalmak adományozásának jogát a királyra ruházta, a papságot is teljesen hatalmában tartotta. Rengeteg katonai hatalomra és kiapadhatatlan pénzforrásokra tett szert azáltal, hogy a kalatrávai, alkantari és komposztellai rendek nagy mesterének nevezette ki magát 1494-ben. Az utolsó rend egymaga 1000 lándzsást tudott hadba állítani. Ezek a méltóságok eleinte Ferdinánd személyéhez voltak kötve, később azonban kieszközölte a pápánál, hogy a spanyol király örökös jogai legyenek. Az újonnan szervezett szent Hermandad lett a királyság rendőrsége, amely aztán a király parancsára — azalatt az ürügy alatt, hogy a polgárháborút el kell nyomnia — kifosztotta és felperzselt a főurak kastélyait. 1481-ben negyvenhat várkastélyt romboltak le csak Galícia tartományban s a nagyok legelőkelőbbjeit lefejezték. A király az összes tartományokba biztosokat küldött, hogy osszeszedjék a népnek a nagyok elleni panaszait és a bírakat is ellenőrizték. Végül Ferdinánd a párától a híres kruzadai bullát is kieszközölte, melynek segítségével a király a nagyok vagyona legtetemesebb részének birtokába jutott.

A belül egységessé lett Spanyolország kifelé is, múltjában mindezideig példátlan, fontosságra tett szert. Kolumbusz a korona számára felfedezte az Újvilágot, Himenezs megszerezte neki Afrika partján Orant (1509), De Vera Péter pedig a Kanári-szigeteket, amelyek benszülött lakosságát, a guansokat elszállították a szigetről. Ezzel a hódítással nyugvópontot nyert az Atlanti-tengeren való hajózás. Ferdinánd 1504-ben meghódította az aragon korona számára a nápolyi királyságot, 1512-ben pedig János Alberttól elvette Navarrát, mely a Pyreneusok egyik kapuját elzárta. A másik, Ruszilyon már a kezében volt. VIII. Károly adta el neki 1493-ban

Izabella halála csaknem ismét ketté választotta a két királyságot. A királyné után csupán egy leány-örökös maradt: Őrült Johanna, Szép Fülöp főherceg felesége, aki már Németalföldnek uralkodója volt.

Izabella vejével nem volt megelégedve: azért Kasztília régensségévérendeletében férjére, Ferdinándra bízta. A kasztíliaiak azonban csak nagynehezen törődtek bele nagy királynőjük végső akaratába s amint Fülöp kikötött Spanyolországba, a hatalom ölébe hullott. Fülöp azonban csaknem ugyanakkor, 1506-ban meghalt s Ferdinánd, hála atoledói érsek, Himenezs bíboros támogatásának, unokája, Jó Fülöp kiskorúságának idejére, újra Kasztília régense lett.

Az ország egysége azonban még sem volt egészen biztosítva. Ferdinánd, Szép Fülöp elleni haragjában, újra megnősült. Elvette Foa Mariannát, XII. Lajos unokahúgát, akinek javára a francia király 1506-ban lemondott Nápolyról. Ez a házasság meddő maradt. Ferdinánd tehát Aragóniát első unokájának mellőzésével, akit nem szeretett, második unokájára akarta hagyni. De ez a terve sem sikerült és így Ferdinánd, akit végnapjaiban az egységes Spanyolország fentartásának eszméje újra mélyen áthatott, halálos ágyán (1516) minden koronáját Károlyra hagyta, aki nagyapja, Miksa császár örököse volt s Izabella örökségét is már biztosította magának.

Az ifjú király megérkezéséig Himenezs toledói érsek és nagyinkvizitor volt Kasztília régense, akinek erős keze alatt békében, nyugodtan élt az ország. Rendet teremtett az egyházban és politikában egyaránt. Éppoly szigorú volt másokhoz, mint önmagához ez a nagyképességű főpap, aki a bíborban s a királyi palotában is csak egyszerű szerzetes maradt. De kíméletet nem ismert, nem tűrte, hogy a vallásnak vagy a fejedelemnek bárki is ellentmondjon. Az eretnekeket elégette, az urakat megfékezte. Egy nap megkérdezték tőle a nagyok, miben áll az ő hatalma? íme! válaszolt Himenezs s rámutatott a palota előtt álló nagyszámú tüzérségre és gyalogságra.

Károly (Spanyolországban I. Károly néven uralkodott, míg mint német császár V. Károly nevet viselt) eleinte sok hibát követett el. Himenezst elűzte és flamand kegyenczekkel vette magát körül. Mikor Spanyolország 1529-ben megtudta, hogy királya megkapta a császári koronát s hogy el is fogadta, attól tartott, hogy vérét és pénzét az új császár féktelen nagyravágyása kielégítésére fogja használni. Károly nem törődött a zúgolódással és Németországba ment, távozása után azonban lázadás ütött ki. A fölkelő városok a Szent Liga neve alatt egyesültek és kijelentették, hogy addig nem teszik le a fegyvert, míg a császár a nemesség pénzügyi kiváltságait meg nem szünteti. A liga serege azonban Villalar mellett 121-ben csatát veszített; vezetőjét, Padilla Jánost pedig kivégezték.

V. Károly ekkor befejezte Izabella és Ferdinánd művét. Kényszerítette

a valenziai mórokat, hogy kikeresztelkedjenek, a granadaiakat pedig arra, hogy nyelvükről és viseletükről lemondjanak. A nép pártján álló püspököket az inkvizíció elé idéztette: a papság pedig kénytelen volt ennek a maga kovácsolta fegyver hatalmának meghódolni. A városok kiváltságait elkobozta, a kortezben is megfosztotta őket minden jelentőségüktől, — amennyiben arra kényszerítette őket, hogy képviselőik még sérelmeik előadása előtt szavazzák meg az adókat, és megtiltotta, hogy a képviselők a kortez ülése előtt bármiféle előkészítő megbeszélésre összejöjjenek. A nemesek megtagadták az adókhoz való hozzájárulást, mire Károly nem hívta őket többé a kortezbe. Sem a hadseregben, sem az udvarnál nem mutatkoztak azontúl a spanyol nemesek, helyüket a flamandok foglalták el.

Így hát I király egyszerre győzte le a nemességet és polgárságot. Ez a győzelme azonban egyik főoka volt az ország későbbi hanyatlásának.

A félsziget délnyugati szögletében akkor a kis Portugál királyság virágzott. A burgundi Kapetek házáat, mely ezt a királyságot alapította, már csak egy törvénytelen ága képviselte ez országban: az A v i s z o k é, mely a dicsőséges alhubarotai csata óta (1385), melyben I. J á n o s megverte a kasztíliai királyt, uralkodott Portugálián.

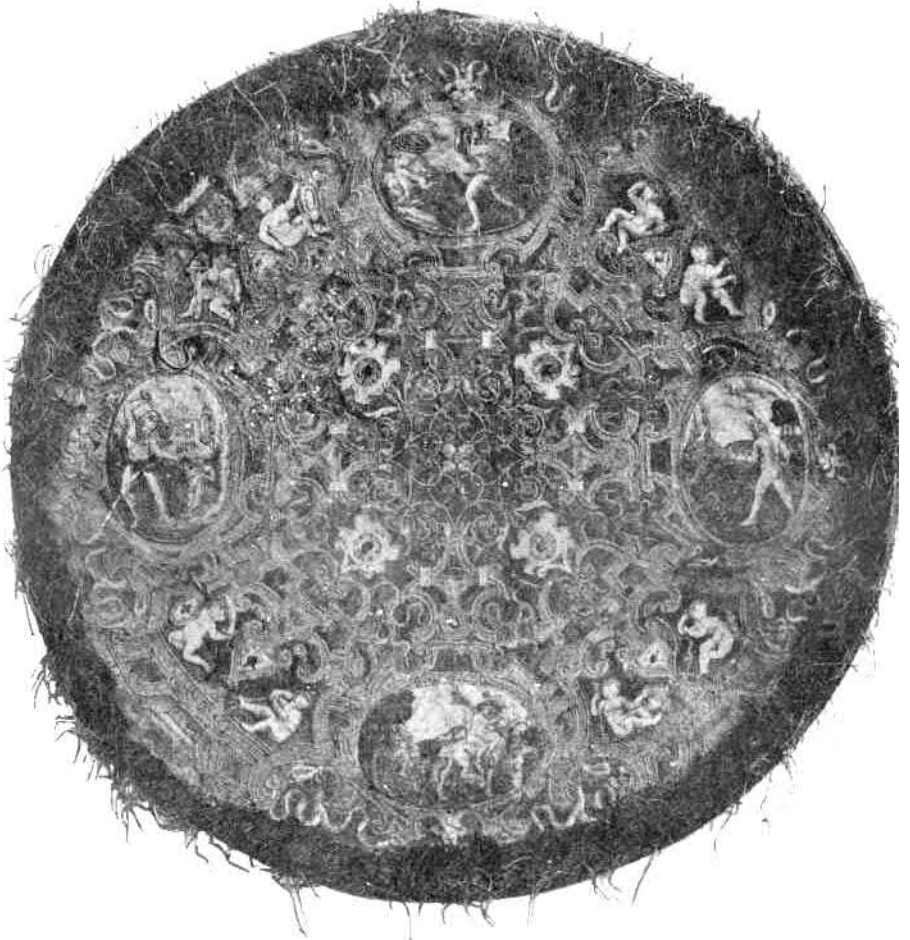
Az új dinasztia eleinte tiszteletben tartotta a közszabadságot. I. János huszonöttször hívta össze a kortezt. V. A l f o n z (1438—1481) kiskorúsága az ország nagyjainak kedvezett, mire polgárháború tört ki. Ezt követték a dicsőséges, bár kevés haszonnal járó afrikai hadjáratok, Arzil és Tanger elfoglalása, majd Alfonz szerencsétlen beavatkozása Spanyolország ügyébe, ahol IV. Henrik leányának, Kasztíliai Johannának ügyét pártolta. Toro mellett 1476-ban megverték, mire a francziákat hívta segítségül. XI. Lajos nem szerette a kalandos vállalkozásokat s így semmiféle támogatásban sem részesítette Alfonzot; attól azonban, hogy az szándékához híven kolostorban keressen világi bajai elől menedéket, visszatartotta, mert érdekében állott, hogy Lisszabonban francia-barát király uralkodjék.

Alfonz utóda, II. J á n o s (1481 —1495) lett Portugál XI. Lajosa. - Mindjárt uralkodása elején, az evorai országgyűlésen visszavonta mindazokat az előjogokat, melyeket a nemesség a királyi hatalom rovására élvezett. Elvette az uraktól a hűbéreseik fölött gyakorolt élet-halál jogát s őket magukat is a királyi tisztek törvénykezésének vetette alá (1782). Erre lázadás támadt és az elégedetlenek élére a braganzai herceg állt. János elfogatta s lefejeztette őt (1483). A nemesek ekkor Jánost megakarták gyilkoltatni. A király azonban maga döfte le vezérüket, a vizeni herceget, aki unokaöcscse volt (1484). A nemesség végre is meghajolt a királyi hatalom előtt. A kortez a következő 14 év alatt csak háromszor ült össze; a király a nemzetgyűlés függetlenségét is megtörte.

János sokat tett a kereskedelem, a felfedezések és a tudomány érdekében. Lisszabont szabad kikötőnek nyilvánította s befogadta a Spanyol-

országból elűzött zsidókat. Alatta fedezték fel a zöldfoki szigeteket, továbbá a Jóreménység fokát, melyet körül is hajóztak. A nemzet teljes erejével vetette magát a fölfedező utakra,' melyeket Vaszko da Gama és Albukerke soha sem remélt virágzásra segítettek.

Szerencsés Emánuel aratta le János vetését. Békés uralma alatt (1495—1521) a felfedezések bámulatos gyorsasággal követték egymást.

Kerek paizsnak a belső oldala.

A pompás hímzésű díszítések közt négy művészi selymfestmény ékeskedik. Milánói munka. Valószínűleg a híres aranyhímzőnőnek Katarina Lenka Kantoné-nak a munkája, aki a királyi házak számára, különösen a spanyol királyi családnak dolgozott.

Középkori kép Amerika felfedezéséről.

A NAGY FELFEDEZÉSEK. AMERIKA. KOLUMBUS KRISTÓF.

A XV. és XVI. század politikai forradalma megállapította a királyok hatalmát. Ugyanakkor nemcsak politikai, de gazdasági téren is forradalom ment végbe, még pedig a tengeri fölfedezések következtében.

A középkor mindaddig azokat a kereskedelmi utakat használta, melyeket még a görögök és rómaiak jelöltek ki. Ám a terjedő műveltség, mely a Nyugat legszélsőbb részeire is eljutott, pillantásait ama népek felé fordította, melyek az Atlanti-tenger ismeretlen s titokzatos partjait lakták. A Földközi-tenger nem elégítette ki többé tevékenységüket. Bízta az iránytűben és megbarátkoztak az Oceán hullámaival.

A baszkok az öblükben játszadozó bálnák üldözése közben vadászatukat mind messzebbre, észak felé terjesztették, a skandinávok elindultak Norvégiából és megszerezték Izlandot, majd Grönlandot s Labradoron át eljutottak azokig a területekig, melyeken ma az Északamerikai Egyesült Államok leghatalmasabb városai emelkednek. A normandok délkelet felé

fordultak, végighajózták a spanyol partokat s elértek Gibraltar elé. Ahelyett, hogy beveztek volna a Földközi-tengerbe, mely az olaszok, provansziak s katalónok tulajdona volt, nekivágtak az afrikai partoknak. A dieppiek 1364-ben elértek Gineaig, ahonnan aranyport, elefántcsontot, borsót, ambrát hoztak magukkal; egy városuk környékéről való nemesítet tank ur János 1402-ben meghódította a Kanári-szigeteket. A dieppiek szövetkeztek a ruaniakkal is és 1410-ig minden évben együttesen küldtek hajókat az afrikai partokra. Amikor az angolok betörése tönkretette ezt a kereskedelmüket, titkukat gondosan őrizték, nehogy mások élvezhessék eddigi fáradozásuknak gyümölcseit, de mégis akadtak, akik hajóikat megfigyelhették.

Amikor a portugálok visszafoglalták földjüket a móraktól, az ibériai szárazföldön nem terjeszkedhettek tovább, mert útjukban álltak keresztény testvéreik: a spanyolok. De előttük feküdt Afrika, tömérdek meghódíthatatlan földjével s mérhetetlen kincseivel. A legbátrabbak meg akarták kerülni Afrikát, mint azt hajdan a föníciaiak tették s új utat nyitni India

A baszkok az északsarki tengeren bálna-vadászaton.

felé, (minthogy az indiai kereskedelem eddigi útja, melynek gócpontja Alekszandria volt, a törökök előrehaladásával kikerült az európai kereskedők kezéből) és hogy megkeressék János pap országát keleti Afrikában (Abesszínia), melyről mindenki beszélt, de amelyet senki sem látott s amely szinte várn látszott a keresztény nemzetekre, hogy őket a Kelet meghódítására vezethesse.

I. János király harmadik fia, Henrik infáns, kit a történelem a „tengerész“ névvel tisztelt meg, e törekvéseknek megszemélyesítője lett.

Letelepedett a szárazföld legdélibb csúcsán, a Szent Vincze foknál, ott tengerésziskolát alapított s 40 éven át folyton küldött ki onnan hajókat felfedező utakra.

Halála meglassította a mozgalmat, de meg nem szüntethette többé. A papság támogatta a herceg törekvéseit. Minden elinduló csapatot megáldottak, minden hajót fölszenteltek s a bátor tengerészek mellett mindig ott voltak a papok is, aminthogy minden gyarmatban a vár s a kereskedőtelep mellett templom is emelkedett. Az elsők, akik a herceg pártfogásával 1419-ben útnak indultak, fölfedeztek egy szigetet, melyet Madeira-nak neveztek el (madeira portugálul: fa), mert sűrű erdők főtték. Az erdöket leégették s a hagyomány a lerakodott roppant hamumennyiségnek tulajdonítja Madeira termékenységét, amely miatt a szigetek királynője melléknevét adták neki. Az infáns oda Görögországból szőlőtőkét, Sziciliából s Cziprusból cukornádat ültetett.

Tizenkét évvel később fölfedezték az azori-szigeteket. További felfedezésekre serkentette őket V. Márton pápa bulláján, mely a fölfedező földeket Henrik infánsnak adományozta. A portugálok megkerülték a Bojador-fokot (1433), melyet addig a körötte mindig viharos tenger miatt a legmerészebb hajósok sem mertek megközelíteni. E nagy munka után bár remegve, de mégis körül merték hajózni a Fehér-fokot is (1444), amiről pedig az a rege járta, hogy azontúl a fehérbőrű ember is feketévé változik. Majd fölfedezték a Zöld-fokot s a körülé fekvő szigeteket (1445).

Az infáns halála (1464) sem csökkentette a buzgóságukat. A portugálok 8 évvel később elérték Szent Tamást s átkeltek az egyenlítőn, 1484-ben érintették Gineát (amelynek aranyából készült a gininek nevezett angol aranypénz) s végre 1486-ban Diaz Bertalan elérte Afrika legdélibb fokát, melyet a „viharok fokának“ nevezett, János királytól kapta azután e fok mostani nevét: Joreményseg foka.

Végre Lisszabonból (1497) hajóból álló hajóraj és július 8-án 4 kicsi száztonnás indult útnak 160 emberrel Vaszkoda Gama*) parancsnoksága alatt. Az indulás előestéjén Gama meggyónt s meghagyta, hogy ott,

*) Vaszko da Gama, akit később Vidigera grófjává és India tengernagyává neveztek ki, 1502-ben 20 hajóval második útjára indult, 1524-ben pedig harmadszor is neki-vágott az Oцеánnak 14 hajóval. E harmadik útján megbetegedett s útközben meg is halt.

Marco Polo középkori fametszetről.

ahol a partot elhagyja, kolostort építsenek. Az első útján csak a tengerekkel akart megismerkedni. A hajóraj megállt Mozambik partján, ahol a portugálok nagy csudálkozásukra mórokat találtak. Melind muzulmán királya vezetőt adott melléjük, hogy átvezesse őket az Indiai-Óceánon. Huszonkét nap alatt 700 tengeri mértföldnyi utat tettek meg s elértek Malabár partjaira; 1498 május 20-án Kalkutta előtt vetettek horgonyt. Az arab kereskedők a XII. század óta egyedül közvetítették az indiai kereskedelmet a nyugat felé. Ezek féltékenységükben Gama tárgyalásait a kalkuttai királlyal megghiúsították, úgy hogy hajói csak csekély rakományval, de annál nagyobb reményekkel tértek vissza (1499).

K a b r a l Alvarez alapította Indiában az első európai kereskedelmi telepet, a kalkuttáit. Útközben Afrika nyugati partján iszonyú vihar lepte meg s nyugat felé ismeretlen partokra vetette ki. Ez Brazília partja volt, melyet a földjén dúsan termő brezil festőfárról neveztek el. Indiában erőszakosan járt el a benszülöttekkel szemben. Beleavatkozott a benszülött királyok viszályaiba s egymásután igazta le őket.

A l m e i d a volt India első alkirálya, aki e címet a Diu melletti nagy győzelmével ki is érdemelte, mert azzal elvette a muzulmánoktól az Indiai-Óceán fölötti uralmat (1508). De a portugál gyarmatbirodalom igazi megalapítója a nagy A l b u k e r k e . Mint Almeida hadnagya 1507-ben a Vörös-tenger bejáratánál elfoglalta Szokotorát, a Perzsa-öböl bejáratánál pedig Ormuzt, s ezzel elzárta a muzulmánok és velenceiek elül az Indiába vezető utat. A perzsa sah Ormuzért évi adót követelt. Albuquerque a küldötteket a főlhalmozott gránátok és puskagolyók elé vezette, s így szólt: — „íme, ilyen pénzzel fizeti a portugál király az adóját.“

Albuquerque 1508-ban elpusztított egy velencei hajórajt, melynek hajóit a mamelukok teveháton szállították az egiptomi sivatagon át, 1510-ben elfoglalta G o á t, melyet egy folyó két karja ölel át, s megtette ezt India fővárosának, majd 1511-ben meghódította Malakkát s szövetséget kötött a sziámi és pégui királyokkal, fölfedezte a M o l u k k o k szigetcsoportját, mely felfedezései új világot nyitottak meg a portugálok jTelőtt. Hogy India kizárólagos kereskedését hazájának biztosítsa, Albuquerque sivataggá akarta változtatni Egiptomot oly módon, hogy a Nílus folyót a Vörös-tengerbe tereli, míg a velenceiek arra gondoltak, hogy a Vörös-tengert és a Földközi-tengert csatornával kötik össze. Az izlamon Mekka és Medina elpusztításával akarta megboszulni Jeruzsálem és Konstantinápoly elfoglalását. De a természet erősebb volt az ő lángszénél. Szegényen s úgyszólván kegyvesztetten halt meg. A király igazságtalan eljárására csak ennyit jegyzett meg: — „A sírba, a sírba, fáradt aggastyán!“

Hetvenkétéves volt, mikor 1515-ben meghalt. A hinduk tiszteletben tartották emlékét s gyakran keresték föl sírját, hogy utódainak igazságtalanságai ellen védelmét kérjék.

Portugália tovább haladt. Soaresz (1515—1518) befejezte Malabár meghódítását s Czeilont is elfoglalta; D'Akunha Nuno 1531-ben elfoglalta Diut s kijátszotta Szolimán szultánt, aki hatalmas sereggel tört át Egiptomon, hogy elűzze az indiai útról a jövevényeket, akik magukhoz kaparították az egész kereskedelmet, mely addig Alekszandriát gazdagította.

K a s z t r o János végül hőiesen megvédte Diut Szolimán támadásai ellen, akit génuai mérnökök, kalauzoltak ellene. Nem volt pénze, hogy a vár megrongált falait újra felépítse. Tehát a goai kereskedőktől kért kölcsön, akiknek zálogul a bajuszát adta át. Szegényen halt meg 1548-ban, de roppant nagy és szilárd birodalmat hagyott hátra hazájának.

Lisszabontól az afrikai partokon végig a Jóreménység-fokán s Indián keresztül egész Japánig nem volt olyan fontos pont, melyet a portugálok el ne foglaltak volna. Afrika partjai Mozambikból, Szofalából és Melindből kapták az aranyat és elefántcsontot. Maszkát és Ormuz a Perzsa-öbölben Középázsia kincseit szolgáltatta, Diu a guzzerati és Goa a malabári parton, Czeilon szigete és Végapatam a koromandeli parton biztosította nekik egész Hindosztánt, Malakka kezükbe adta Índó-Kina kereskedelmét; elfoglalták a fűszerszigeteket, Ternatét s Timort a Molukkokban; volt kereskedelmi telepük Makaóban, Kanton mellett s nagy kereskedést folytattak a japániakkal, akik roppant mennyiségű fémeket szállítottak nekik. Afrika nyugati partjain lévő telepeik csak a rabszolgakereskedés kezdetével nyertek nagy fontosságot, Brazíliába pedig sokáig csak gonosztevőket és zsidókat telepítettek. E roppant gyarmatbirodalom központja Goa volt.

Szinte alig érthető, hogy ez a kis nép hogyan tudott alig ötven esztendő alatt ily rengeteg területet meghódítani s a folytonos ellenállás dacára megtartani. Nagyban hozzájárult mindenesetre a kapzsiság, de nem

kevésbé a hazafias és a vallási lelkesedés is, mely India első meghódítóit eltöltötte. Gama, Kabral, Albuquerque, Kasztro a nyugati műveltség és a hit apostolainak tekintették magukat; nyomukban jöttek a hittérítők. Kasztro János K s z a v é r i S z e n t F e r e n c z karjaiban halt meg

Portugál szerencséje Velence romlását okozta. Az Adria és a Földközi-tenger agg királynője kétségbeesetten küzdött a pusztulás ellen. Megkísérelte az erőszakot s szövetkezett Szolimánnal a portugálok ellen, hogy Egiptomon át tegye tönkre a hatalmukat. Nem sikerült. Akkor kérésre fogta a dolgot. A portugál kereskedelemnek társul ajánlkozott. Visszautasították. Meg akarta venni készpénzen az Indiából érkező árukat. Ebbe sem egyeztek bele. Ekkor az Egiptomon át érkező árukat fölmentette minden vám alól, míg a Jóreménység foka felől érkezőket keményen megadóztatta. De ez sem használt, mert Egiptom felől már alig érkezett áru. Lisszabon lett a kelet kincseinek főraktára. Ott vásárolták meg azokat a hollandok, akik aztán egész Európát ellátták velük, az olasz kereskedők rovására.

Abban a képben,* melyet a XV. század népei maguknak a föld felületének alakjáról alkottak, új, addig ismeretlen világrész számára nem volt hely. Tudós körökben ugyan már nem ellenkeztek azzal a fölfogással, hogy a föld gömbölyű, a nagy néptömegek azonban még csak nem is hallottak erről az új fölfogásról. Műveitek és tudatlanok még mindig D'Elyi Péter könyvéből merítették földrajzi ismereteiket, az pedig távolról sem volt tökéletes s nem igen buzdította az emberiséget arra, hogy az általa lakott egész földgömböt megismerni igyekezzenek.

A keresztes háborúk tudvalevőleg nagyban hozzájárultak a földről és lakosairól szóló ismeretek kibővítéséhez, de ezek az ismeretek is leginkább annak a világnak a keretében mozogtak, melyet már az ókor is ismert. Ezeket az ismereteket iölfriissítették, följutották az összeköttetéseket, melyeket százados viharok megszakítottak; de lényegesen új adatokkal nem igen gazdagították a földrajzi tudományt. Annál nagyobb mértékben végezte el azonban ezt a munkát a keresztes és a muzulmán művelődési körök benső érintkezése, ami már a keresztes háborúk eredménye. Mohamed tanai az ókorban ismert világ határain akkor már messzi túl haladtak. Az az élénk forgalom, mely a vallási előírások következtében Mekka és a mohamedánok által lakott összes területek között kifejlődött, mindenekelőtt rendkívüli módon gyarapította az arabok földrajzi ismereteit; azok révén azután pedig az óvilág keresztény népeihez juttatta azokat s így kezdeményezője lett azoknak az első utazásoknak, melyeket vállalkozó szellemű olasz kereskedők, így Konti Miklós s Polo Márk a legtávolibb Kelet földjére tettek. Mikor visszatértek, csudás dolgokat beszéltek a NagyKhán birodalmának, Kathai városának, Zipangu szigetének vagyis Kínának és Japánnak mesés kincseiről, ami elsősorban a kereskedőket buzdította ismer-

*) Dr. Helmolt nyomán; ahol az ő munkájának felhasználása véget ér, ott jelezzük.

reteik gazdagítására s utazásokra. De más körökre is roppant hatással volt. Nyomában legendás hire kelt János pap keresztény országának, melynek lakói a nagy sivatagon túl, messze az óvilág zajától, csöndes, boldog életet éltek. Az óvilágot ezzel a boldog földdel összekötni s így új területeket nyitni az evangélium tanainak, melyek az óvilágban a muzulmán uralom terjedésével érzékeny veszteségeket szenvedtek, volt a vágya minden kereszténynek. Ehhez járult a kalandorok és kereskedők olthatlan szomjúsága

Kelet kincsei után. Ezek a vágyak voltak az Indiába vezető út fölfedezésére tett első kísérleteknek forrásai.

Leginkább olaszok foglalkoztak ez eszmével, de a folytonos politikai zavarok nem engedték meg, hogy Itália ebben az irányban nagyobb vállalkozásba kezdjen. Kedvező körülmények a kis Portugáliát tették meg az indiai ut fölfedezésével foglalkozó törekvések központjává. Portugália teljesen a tengerre volt utalva s az ott élő sok idegen, főképpen olasz, nagyban táplálta a portugálok amúgy is erős vállalkozási szellemét. Az is szerencséje volt ez országnak, hogy Henrik infáns, akit az utókor tengerésznek nevez, igazi lelkesedéssel támogatott minden tervet, melynek segítségével

a kereszténységet terjeszteni s a Kelet Kolumbusz Kristóf. legendászerűen gazdag országaiba eljutni lehetett. A portugál hajók Afrika partjai mentén mind messzibbre nyomultak délfelé azzal a szándékkal, hogy India kincseit, melyekről csodás hírek jártak mindenfelé és János pap mesés országát fölkeressék. Ezek a kísérletek sok tekintetből fontos előzményei voltak Kolumbusz Kristóf vállalkozásának, melynek eredményei azután az új világrész: Amerika fölfedezése lett.

Kolumbusz Kristóf az 1447. év körül született, mint Kolombo Domenico gyapjuszövő és neje Fontanarossa Zsuzsánna fia. Apja sűrűn vándorol Szavóna és Génua között s egész bizonyossággal nem lehet azt megállapítani, hogy e két város közül melyikben látta meg a napvilágot a nagy felfedező. Őt testvér közül ő volt a legidősebb. A génuai gyapjuszövények czéhének saját iskolája volt, odajárt Kolumbusz Kristóf is. Magasabb műveltséget persze nem igen sajátíthatott el ebben az iskolában s az akkori időkhöz képest aránylag nagy ismereteit nyílt fejének s rendkívüli akaraterejének köszönhette. A fiatal fiúnak már korán részt kellett vennie apja

munkájában, bár nem nagy hajlandósága volt hozzá; sőt később is, mikor már egy nagy kereskedőhajón hosszú utakra indult, visszatérte úján mindig segített apjának a gyapjúszövében. Így tartott ez mindaddig, míg Kolumbus 25 éves nem lett. 1447-ben azonban végképp eltűnt Genuából s amikor néhány évvel később Lisszabonban föltűnik, már teljesen tengerész s mindenképpen titkolni igyekszik, hogy valaha egyéb is volt.

Kolumbus egykorú honfitársai nagy részéhez hasonlóan jó adag hiúságot s nagyozolást kiváló ügyességgel és erélylyel egyesített magában. Alacsony származását restelte, korábbi foglalkozását is és mindenfelé azt beszélte, hogy nemes ember, aki fiatalkorától fogva a tengeren élt. Sokat beszélt hosszú tengeri útjairól, de ma már tudjuk, hogy ez állítólagos útjainak jó része mesebeszéd volt. Hogy beutazta a Földközi-tengert egész a Levanteig, hogy végighajózta az Atlanti-Óceánt Angliától le egész a gineai partokig, hihető dolog. De ezt már előtte mások is megcselekedték. Ahhoz pedig, hogy nagyobbat műveljen a tengeren, mint tudjuk, még elég ideje sem lehetett; tengerészeti tudománya pedig, mikor később rendkívüli viszonyok között azt értékesítenie kellett volna, bizony nem mutatott valami alapos iskolázottságra.

Portugáliában sok évig békés visszavonultságban élt. Feleségül vette Moniz Felipát, ezt a származásra félig szintén olasz leányt, akinek hires tengerészekből álló rokonsága később nagy hasznára lett. Portugáliában érlelődött meg benne a nyugati indiai út terve. Hogy az új nyugati világrész titkát anyósa házában, az azori szigeteken, egy halálos betegen hazatért tengerész árulta volna el neki, egyszerű ráfogás. Erre nem volt szüksége. A portugál hajósok már akkor sokat foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy folyton nyugat felé hajózva, azaz a földgömb megkerülésével az eddiginél rövidebb úton is el lehetne jutni Indiába. Annyira komolyan foglalkoztak e tervvel, hogy nemcsak belföldi, hanem távol országokban lakó tudósokat is megkérdeztek e terv kivihetősége felől.

Fernam, Márton portugál király gyóntatója, Toszkanelli Dal Pozzo Páltól, a hires firenzei orvos- és földrajztudóstól is kért véleményt. Ez hosszú levélben felelt, melyben helyeselte az Ázsiába vezető nyugati tengeri utazás eszméjét s egyúttal térképet is küldött, melyben megrajzolta a földnek azt a részét, melyet fölfedezni ez a nyugati tengeri út lett volna hivatva. E levél s a mellékelt térkép alapján, melyek később valószínűleg jogosulatlan úton Kolumbus Kristóf birtokába jutottak, Toszkanelli tekinthető az Amerika fölfedezésére vezető tengeri utazás szellemi szerzőjének. Persze Toszkanelli épp oly kevésbé álmodta, mint Kolumbus, mily csudás eredménye lesz útbaigazításainak. De ha tekintetbe vesszük azt, hogy mily kínos pontossággal kapaszkodott Kolumbus fölfedező útján a térkép adataihoz és Toszkanelli levélbeli utasításaihoz, nem tagadhatjuk, hogy ez

utóbbinak Amerika fölfedezésében lényeges része van. Toszkanelli érdemét pedig annál is inkább tekintetbe kell venni, mert az ő útbaigazításai nem bizonytalan képzelődés alapján készültek, mint Kolumbus tervei, hanem tudományos kutatásainak alaposan megindokolt eredményét tüntették fel. Egynémely föltevésében ő is tévedett, de általában az eredmény igazat adott számításainak. Kolumbus terve egyáltalán csak Toszkanelli útbaigazításai alapján fogamzott meg.

Nemcsak Kolumbusra, hanem arra a tanácsra is, amely a portugál király megbízásából a nyugati tengeri ut lehetőségét mérlegelte, nagy befolyással voltak a hajósmesék. Az Atlanti-Óceán hullámai a portugál partok különféle pontjain olyan tárgyakat vetettek szárazra, amelyek azt bizonyították, hogy ez a tenger még egy más, az óvilágtól teljesen elütő földrész partjait is mossa. Abból, hogy ezek a tárgyak néha egészen jó állapotban voltak, arra következtettek a földrajztudósok, hogy a távolság a keletázsiai partokig nem lehet túlságosan nagy. Mert arról meg voltak győződve, hogy a partra vetett tárgyak csakis Ázsiából kerülhettek Európába. A főnehézség nem is a távolságban, hanem abban állott, hogy azoknak, akik a nyugati tengeri útra vállalkozni akartak, túlságosan hosszú utat kellett volna megtenniük vízen, anélkül, hogy ezen idő alatt szárazföld közelébe juthatnának. A Földközi-tengert át merték szelni minden irányban, hiszen minden zugát ismerték, sőt azok a hajók, melyek a Földközi-tenger és Flandria, meg Angolország között közlekedtek, nem távoztak soha a szárazföldtől oly messzire, hogy a veszedelem pillanatában oda ne menekülhettek volna. Akik azonban nyugat felé akarták hajózni az Atlanti-Óceánt, nem tudhatták, hova jutnak. Kolumbus legfőbb érdeme, hogy [ettől nem riadt vissza, hogy abban a tudatban vállalkozott útjára, hogy talán hetekig, sőt hónapokig sem lát majd földet.

Bővebbet csak attól a percztől fogva tudunk Kolumbus terveiről, mikor valami súlyos büntetés elől Portugálból menekült, ahol nejét s gyermekeit hagyta, hogy csupán Diego fiával Spanyolországba jusson. Hogy miért akarták olyan súlyosan büntetni, nem tudjuk, de valószínű, hogy Toszkanelli levelének és térképének jogszerű elmulasztása miatt.

Spanyolhonban sem lelkesedtek egyhamar Kolumbus tervéért. Néhány évig ott is sanyarú viszonyokkal küzdött, míg egy sereg embert a maga részére sikerült hódítani, akik azután kieszközölték, hogy Kolumbust az uralkodó is meghallgassa. Ebben az időben könyvek s térképek eladásából élt s valószínűleg ekkor szerezte azt a nagy olvasottságot, melyet később minden Írásában ragyogtat. Egy ideig viszonyt folytatott Enrikez Beatriksz kordobai szép hölgygyel, de ezt is hűtlenül elhagyta, mint annak idején nejét. Ebből a viszonyából született fiával, Kólón Fernandóval sokat törődött egész életében s halálakor összes írásait s híres könyvtárát is ráhagyta. Kolumbus első hive spanyol földön Perez Demarkeno Huan, ahuelvai

ferenczrendi kolostor gvardiánja és Garszia Hernandez páloszi orvos volt. Mikor Kolumbus kénytelen volt Portugáliából menekülni, a huelvai kolostorban talált menedéket s ott e három férfi között benső barátság fejlődött, mi később roppant hasznára vált. Csakhamar tovább vonult, hogy tervét a maga erejéből kivigye. 1486-ban Izabella királynő, aki érdeklődött a terv iránt, udvarába hívatta Kolumbust, aki azonban az egybegyűlt sok tudóst nem tudta tudományos érvekkel meggyőzni, is azok kinevették.

Toszkanelli Pál.

Elkeseredésében elhatározta, hogy tovább vándorol s más uralkodóknak ajánlja föl szolgálatát. Fiáért, Diegóér ment Huelvába s ekkor még egyszer betért a ferenczrendi kolostorba. Markena rajongott a nyugati ut tervéért s biztatta Kolumbust, hogy türelemmel legyen. A gvardián korábban a királynénak gyóntatója volt. Hozzá sietett tehát. Az udvar éppen Granada, a mórok fővárosa előtt táborozott s a királyné a mórok fölött aratott teljes diadala mámorában megígérte, hogy Granada bevétele után Kolumbusnak terve megvalósítására módot ad.

Kolumbus ép akkor ért oda, amikor a büszke félhold lebukott az Alhambra tornyáról és azt elfoglalta a kereszt.

Azonban még egyszer abban a veszedelemben forgott az ügy, hogy meghiúsul a kivitele.

Kolumbus annyira meg volt győződve vállalata sikeréről, hogy úgy beszélt, mint valami fejedelem, aki országokat ajándékoz. Nemcsak azt kívánta, hogy minden anyagi előnyből, mely fölfedezéséből származik, ő is részesedjék, hanem hogy ő és utódai királyi tengernagyi rangot viselhessenek az Óceánon s alkirályai legyenek mindama földeknek, melyeket Kolumbus fölfedezése a spanyol koronának szerez. A király hallani sem akart e dolgokról, de Izabella kérésére mégis engedett s utasította Pálosz városát, hogy néhány hajót bocsásson Kolumbus rendelkezésére, hogy tervezett útjára elindulhasson.

Most már csak egy bökkenője volt a dolognak. A szerződés szerint Kolumbus tartozott a költségek egy részét viselni. De miből? Legénységet is nehéz toborzani, mikor híre ment, hová indulnak a hajók. Kolumbus azonban megnyerte tervei számára a Pinzon nevű tekintélyes páloszi tengerész-családot. Az esetleges nyereség egy részét átengedte nekik, minek ellenében ők elvállalták a legénység toborzását s a Kolumbusra eső költségek viselését. Így aztán 1492 augusztus 3-án a három hajóból álló kis hajóhad nekiindulhatott az óceánnak. Maga Kolumbus hajója a Szanta Mária volt, a Pinta vezetését Pinzon Alfonz Mártonra és a Niná-ét Pinzon Vinczére bízta.

Kolumbus fölszerelésének legfontosabb része Toszkanelli térképe, a

Kolumbus Kristóf.

zat írta be a maga tájékoztatására. Ezek jóval felülmúlták a valódiakat.

A passzát szelek áramába jutottak. A folyton tartó keleti szél mind nagyobb gyorsasággal röpítette a hajókat kelet felé s minthogy a várva-várt föld még mindig nem jelentkezett, a Szanta Mária legénysége föllázadt idegen parancsnoka ellen, aki vele gögös szigorúsággal rendelkezett. Maga Kolumbus is aggódott már, de rendületlenül bízott a Toszkanelli térképében. A két Pinzon nagy nehezen lecsillapította a lázongó legénységet, a hajók pedig ijesztő gyorsasággal száguldottak tovább a végtelen vízsivatagon. Végre 1492 október 12-én a hajnali szürkületben Kolumbus és kísérői előtt zöld erdőktől borított kis sziget merült föl az óceán hullámaiból. Kolumbus csónakba ültette embereit s partra küldte őket. Csakhamar a szigetről is észrevették őket. Barna, csaknem meztelen férfiak és nők gyűltek össze a parton s bámulva nézték a közeledő idegeneket.

melyhez valóságos rajongással ragaszkodott. A kanári szigeteken még vagy három hetet kellett töltenie a hajók kijavítása miatt; végre szeptember 6-án a kis hajóhad kifutott a végtelen vízre. Folyton nyugat felé vitorlázott s már hetek óta repült a végtelen víz hátán. Hogy a nyugtalanuló legénység kétségbe ne essék, Kolumbus kétféle távolság-számítást végzett, egyet a nyilvánosság részére, melybe a ténylegesnél jóval kisebb számokat írt be s egy titkosat, melybe az iga-

Ártatlan kedélyű, Izabella.

Az előbb lázadó matrózok lekesülten hódolnak Kolumbusznak.

de a műveltség nagyon alacsony fokán álló nép volt ez, mely halászatból s vadászatból élt. E sziget neve *G u a n a h a n i* sziget volt. Lakóit a spanyolok abban a hiszemben, hogy Ázsia keleti partjain vannak, *i n d i ó k*-nak nevezték el. Tényleg Arnak-indiánusok voltak.

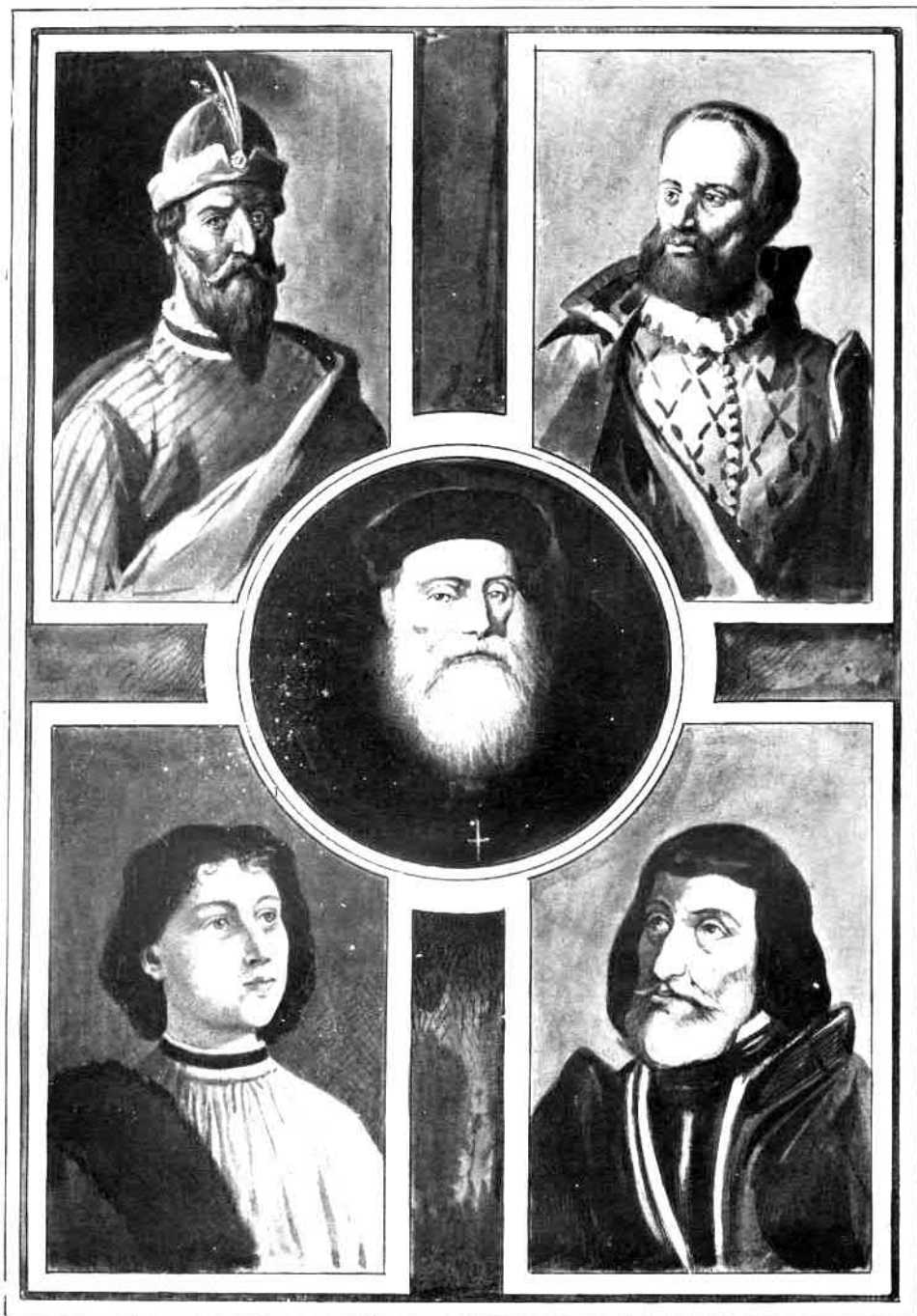
A hajóslegénység csakhamar megtudta e néptől, hogy a sziget nem egyedül áll az óceánban s hogy nyugatra nagy szárazföld húzódik. Kolumbus tehát elérte a célját, elkeseredett hajósai pedig túláradó lelkesedéssel hódoltak most neki, mint alkirálynak s kormányzónak.

A következő napokban egymást érték a meglepetések. Néhány kisebb sziget után október 28-án *K u b a* szigetéhez értek, melyet Kolumbus Ferrandinának nevezett el. Majd tovább hajózott Kuba nyugati partjai mentén, de mikor annak csak nem akart vége szakadni, visszatért oda, ahol Kubán először kikötött, megkerülte a keleti csúcsát s újabb nagy földterületet fedezett föl, melynek az *E s z p a n y o l a* nevet adta.

A fölfedezett szigetek buja termékenysége s szépsége egészen elfeledtette a hajósokkal, hogy semerre sem látják a nagy keletázsiai városoknak, Zaitum és Kvinszénak nyomait s amikor Eszpanyolán némi aranyat is leltek, Kolumbus elhatározta, hogy visszatér Spanyolországba, hogy ott élvezze nagy sikere dicsőségét. Csakhogy Pinzon Alfonzo Márton, aki a benszülöttek jeleiből arra következtetett, hogy a közelben aranyban dús területnek kell lennie, cserben hagyta s a maga számlájára tovább kalandozott. Annál nagyobb volt a baj, mert a Szanta Mária éppen akkoriban zátonyra jutott s így hasznát nem vehette. Kolumbusnak tehát csupán a legkisebb hajó, a Nina maradt a visszatérésre. Ám közvetlenül az indulás előtt megjelent ismét a Pinta s most már néhány önkéntes gyarmatos visszahagyásával 1493 január 16-án visszaindult e két hajó Európába, ahová viszontagságos ut után szerencsésen el is jutott. Kolumbus útja Spanyolországon keresztül egész Barszelonyáig, ahol az udvar tartózkodott, valóságos diadalut volt s hasonló fogadtatásra talált az udvarnál is.

Alig érkezett meg az alkirály, már is új út előkészítéséhez fogott. Most már ezer meg ezer ember jelentkezett a hosszú útra. Szeptember 25-én 17 hajó indult el a fölfedezett országok felé, több mint 1500 emberrel. Szerencsésen el is jutottak Eszpanyolába, ahol azonban súlyos csalódás várta őket. Azok a gyarmatosok, akik az első úton a maguk jószántából Eszpanyolában maradtak, durván bántak a benszülöttekkel. A harczból ellenségeskedés lett s a spanyolok mind elpusztultak ebben a harczban. Kolumbus, hogy az általános lehangoltságnak végét vesse, új helyen kötött ki s ott gyarmatot alapított. Az új világ ez első városának *I z a b e l l a* nevet adta.

Az általános elcsüggedés azért mindinkább fokozódott. Aranyat, kincseket nem találtak, csak munka és kötelességek váraakoztak az új birtokosokra.

A nagy felfedezők.

Balról fent Pizarro Ferencz. — Jobbról fent Magelyán Ferdinánd. — Balról lent Veszpuccsi Amerigó. — Jobbról lent Korteiz Ferdinánd. — Középén Vaszko di Gáma.

Maga Kolumbus Izabella városa megalapítása után újabb fölfedezésekre indult s minthogy Kuba végére több heti hajózás után sem ért, meg volt arról győződve, hogy fölfedezte az ázsiai szárazföldet. Mikor visszatért Szent-Domingóba, ott nagyon barátságatlanul fogadták s minthogy öcsse Bertalan, aki utána jött, elmondta neki, hogy az udvar sem lelkesedik többé érte valami nagyon, Kolumbus az új gyarmat vezetését Bertalanra bízta s visszatért Spanyolországba.

Mikor a királyi pár előtt igazolta eljárását s bebizonyította, hogy az ellene emelt vádak alaptalanok, a bizalom Kolumbus iránt ismét helyreállt és a királyi pár újabb három hajót bocsátott rendelkezésére. Kolumbus e harmadik útján még inkább délfelé tartott, mint az első kettő alkalmával s így egyenesen Délamerika partjaira jutott, de ezt egészségtelennek találta, úgy hogy ismét észak felé fordult és csakhamar el is érkezett Eszpanyolába.

Ott nagy volt a zűrzavar. Kólón Bertalan erős kézzel vezette bátyja távollétében a kormányt s úgy tartotta fenn a rendet, hogy az engedetleneket a gyarmatról száműzte. Ezek boszúból mindenféle régebben kizárt gonosztevő elemmel szövetkeztek s megtámadták a gyarmatot. Kolumbus tehát háborúságot talált s a békét úgy akarta helyreállítani, hogy az engedetlenkedőket engedményekkel kiengesztelte s visszahívta a gyarmatba. Ezáltal azonban elvesztette a másik párt, a rendszeretők bizalmát és a viszály állandó lett. Végre és oly nagy lett a zűrzavar, hogy Kolumbus maga követet küldött a spanyol udvarhoz s kérte: küldenének teljhatalmú királyi hivatalnokot a gyarmatokba, aki megvizsgálná az ellene emelt panaszokat s rendet teremtené. Bobadilla Ferdinánd lett a királyi biztos. Ez gyűlölte Kolumbusban az idegent s alig érkezett meg Eszpanyolába, megfosztotta hivatalától Kolumbust és öcscsét, Bertalant; lánczra verette őket s úgy küldte Spanyolországba. Magát a királyi párt is felháborította e méltatlan bánásmód. Megparancsolta, hogy Kolumbus lánczait levegyék s rangjához megfelelő pompával kísérik az udvarhoz. Bobadillát nyomban visszahívták s helyébe Óvándó Miklóst küldte a király a vizsgálat befejezésére, Kolumbus minden kiváltságát megerősítették, rangját visszaadták, de sem a Bobadilla által elvett vagyont nem kapta vissza, sem a gyarmatokra nem engedték lépni, míg a vizsgálat teljesen be nincs fejezve. Hálátlanság volt ez, mert a vizsgálat alapos panaszt nem tudott kideríteni, mindössze az látszott kétségtelennek, hogy Kolumbus a gyarmatok vezetéséhez nem ért.

Kolumbus nem akarta tétlenül megvárni a vizsgálat befejezését s negyedszer is fölfedező útra indult. Most is a király bocsátotta rendelkezésére a hajókat. Ezúttal Középamerikát fedezte föl s odáig követte a partot dél, majd kelet felé, ahol a középamerikai földszoros a délamerikai szárazföldhöz csatlakozik. Itt akadt az első, magasabb műveltségű bensülöttekre. Majd Jamaikára vitorlázott; ott elpusztultak a hajói s hó-

napokig nagy nyomorúságban élt, amíg egy halászcsonak meg nem vitte a szerencsétlenség hírért Szt. Domingóba, ahonnan azután érte küldtek. Kolumbust lelkileg és testileg megtörte a szenvedés, a nélkülözés s a hálatlanság. Visszatért Spanyolországba s Valladolidban, 1506 május 21-én, úgyszólván elfeledve halt meg. A beháborúktól nem volt a spanyoloknak idejük, hogy Kolumbussal és a gyarmatokkal törődjenek. Hamvait később Szevilyába, majd 1537-ben, mikor örökösei az alkirályi jogot visszakapták, Szt. Domingóba szállították. Mikor 1798-ban a spanyolok elvesztették Eszpanyolát, Kolumbus hamvait Havannába szállították, most azonban, hogy az amerikai háború alatt a spanyolok minden ottani birtoka elveszett, vissza fogják hozni Spanyolországba s Granadában az uralkodók hamvai mellé helyezik végleg nyugalomra.

Kolumbus abban a hitben hunyta le fáradt szemeit, hogy azok a földterületek, melyeket fölfedezett, Ázsiához tartoznak. Már negyedik útja alkalmával, mikor a panamai földszorost fölfedezte, azt állította, hogy annak nyugati partjait is hatalmas tenger mossa. Azt hitte, hogy az indiai félszigeten van, melynek túlsó partján az Indiai Óceán hömpölyög.

A fölfedezések azonban többé nem szorítkoztak Kolumbus útjaira. Még az ő életében más merész hajósok is fölfedező utakra indultak s híradásaik megdöntötték az ő felfogását. VII. Henrik angol király már 1492-ben megbízta az olasz G a b o l l o Jánost, hogy angol lobogó alatt fölfedező útra induljon nyugat felé. Gabotto két egymásután következő útján végig hajózott Északamerika partjai mentén Ujfundlandtól Floridáig s több helyen ki is kötött.

Kolumbus harmadik útja után több spanyol hajós, aki az alkirály korábbi útjain résztvett, szintén engedélyt kért és kapott arra, hogy kísérelje meg önállóan a fölfedezések gyarapítását. Így H o j e d a, aki az Újvilág legrégebb térképe elkészítőjének, Dela Kóza Huannak és a firenzei Veszpuccsi Amerigónak társaságában Délamerika északi részén jóval messzebb futott kutató útjain, mint Kolumbus. Veszpuccsi Amerigónak az Újvilágról közzétett népies, bár megbízhatlan leírásai arra indították az utókort, hogy az új földrészt róla nevezze el. N i z i o Peralonzo és Gerra Krisztobal 1499 ben szintén ott járt. Pinzon Huanez s utána De Lepe Diego egész az Amazon folyó torkolatáig jutott.

Fontosabb volt egy másik fölfedezés. Kabral Pedralvarez 1500-ban a Jóreménység fokának megkerülésével akart Keletindia jutni. Keleti szelek azonban messze nyugatra sodorták s így 1500 április 22-én véletlenül jedszte föl B r a z i l i á t, melyet a portugál király nevében elfoglalt. Ezt a földet a rajta talált becses b r a z i l festőfárról nevezték el.

A Kolumbus halálát követő első években, nem annyira új fölfedezésekre, hanem inkább a már meglevő gyarmatok szervezésére és biztosítására helyezték a fösúlyt. Ó v a n d ó Miklós kitűnően szervezte Eszpanyola

közigazgatását, az egész szigetet begyarmatosította, városokat épített, sőt Porto Riko szigetére is küldött gyarmatosokat. Kolumbusznak megígérte volt Ferdinánd király, hogy halála után minden jogát és címét fiára, Kólón Diegóra ruhazza át. Mikor Kolumbus meghalt, Kólón Diego követelte, hogy ez ígéretet teljesítsék. Egyelőre azonban csak anyagi támogatásban részesítette őt a király, mire Kólón bepörölte a spanyol kormányt. A vele rokonságban levő hatalmas Álba hercegi ház is támogatta Kólón kérését s így 1509-ben India kormányzójának és tengernagynak nevezték ki s rábízták az új szigetek kormányzását. 1511-ben az elsőfokú bíróság úgy ítélte, hogy Kolont a Kolumbus által fölfedezett földterületeken megilleti apjának minden joga, hivatala és címe. Csakhogy Kólón még többet akart. Azt követelte, hogy e jogokat terjeszszék ki azokra a területekre is, melyeket nem Kolumbus fedezett ugyan föl, de amelyek az ő fölfedezése következtében kerültek a spanyol korona birtokába. Ez a pör Kólón halálával 1526-ban elvesztette jelentőségét, mert közvetlen örököse haszontalan ember volt, aki, hogy különféle piszkos ügyeiből ép bőrrel meneküljön, előjogai legnagyobb részéről lemondott.

Kólón Diego, mikor alkirályi jogait visszanyerte, nagy szorgalommal látott a gyarmatosításhoz. Régi barátját, Velaszkéz Diegót a saját költségén Kuba szigetére küldte. Alig vetette meg azonban ez a lábát a szigeten, Kólón tudta nélkül óriási sikereiről oly jelentést küldött az udvarhoz, hogy Kólón mellőzésével Velaszkéz neveztek ki a sziget kormányzójának.

A legrégebb spanyol gyarmat az amerikai szárazföldön a panamai földszoros és az onnan északra elterülő vidék, melyet Balboa Nunez fedezett föl. Ő embereivel keresztülhatolt a földszoroson s elsőnek pillantotta meg a Csendes Óceánt. Tömérdek aranyat, gyöngyöt és drágakövet hozott magával e gazdag országból, melyet gazdagsága miatt aranyos Kasztiliának neveztek. Balboa nem élvezhette nagy tette gyümölcseit, nyomorultul elpusztult, Davila kormányzó féltékeny bizalmatlansága halálba kergette e nagy embert.

Balboa fölfedezése erősen megingatta azt a föltevést, hogy Kolumbus Ázsia keleti partjait fedezte volna föl. Azzal csakhamar tisztában voltak, hogy Délamerika Ázsia ismert vidékeihez nem hasonlít s nem oda tartozik, de Északamerikával még nem voltak annyira. Ott lassabban haladtak előre. Egyáltalán többet törődtek Délamerikával, mert azt hitték, hogy sokkal gazdagabb. Az olasz Veszpuccsi Amerigo (1502), a portugál Koelha Gonzalo (1503), a spanyol Szolisz Diaz (1515) mind oda irányította figyelmét s egész a La Plata folyó torkolatáig tette ismertté a földet, amivel előkészítették Magelyán Ferdinánd korszakot alkotó fölfedezését. Magelyán nyugat felé akart eljutni a keletázsiai fűszerszigetekhez, a Molukkokhoz s megkerülte Délamerikát. Magelyán tényleg elérte az ázsiai

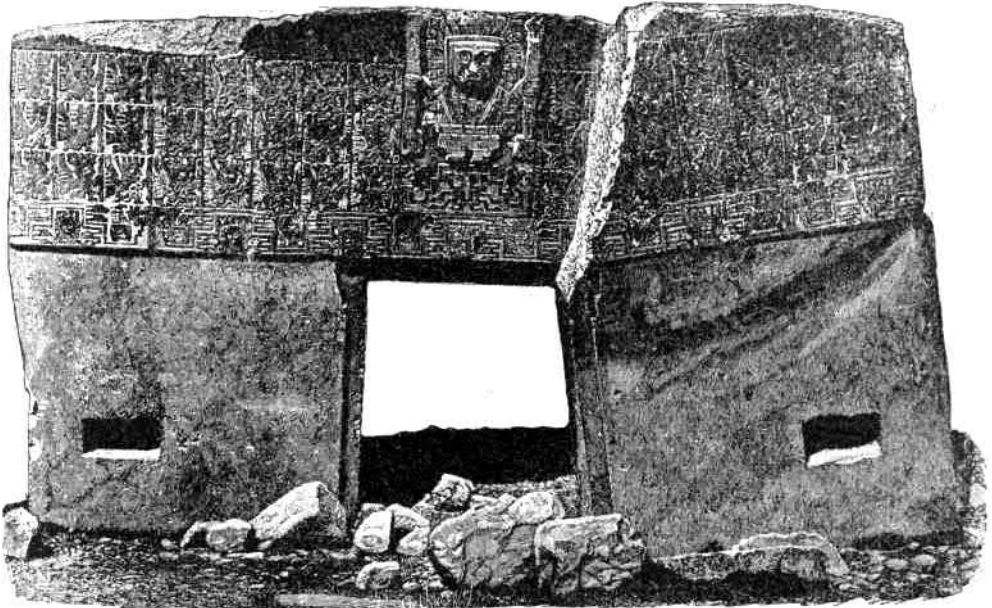
szigeteket, amiből nyilvánvaló lett Kolumbus tévedése. Amikor legénysége Magelyán halála után a Jóreménység foka felé visszatért Portugáliába, ahonnan kiindult, ezzel gyakorlatilag bebizonyította, hogy a föld gömbölyű.

Az a vád, hogy a spanyolok gyarmatpolitikáját kizárólag az arany utáni mohó vágy vezette, nem egészen alapos. Igaz, ez is szerepet játszott vállalkozásaiknál, de viszont tény, hogy a spanyolok sokat tettek a később fejlődő kereskedelem, a mai rengeteg állattenyésztés előkészítésére. Aranyat egyelőre keveset találtak, az aranymosás különben is nagy ártalmára volt a gyarmatoknak, mert a benszülöttek, akiket e nehéz munkára kényszerítettek, rohamosan pusztultak a szigeteken s már a XVI. század első felében közel voltak a teljes kihaláshoz.

A spanyol kormány már Kolumbus második útja után megparancsolta, hogy minden kivándorló hajó vetőmagot, facsemetéket, veteményes magokat s háziállatokat vigyen magával. Így jutottak el Spanyolországból az Újvilágba az európai háziállatok: a ló, szarvasmarha, juh, melyek később roppant sokaságra szaporodtak, a házi szárnyasok, amelyek ott úgyszólván mind ismeretlenek voltak azelőtt. Így jutott Amerikába a szőlő is s a cukornád, mely az eszpanyolai s kubai gyarmatosoknak lehetővé tette, hogy ne hajszolják az aranyat. Igaz, a cukornád ültetésével veszi kezdetét a rabszolgakereskedés is. A benszülött indiánok rohamosan pusztultak s így a gyarmatosok azok pótlására 1517 óta Afrikából négereket hoztattak.

Középkori kováskakasos hátultöltő diszes pisztoly.

Monolithkapu Ak-Kapánából Peruban. Hogy ez a rom minek, milyen szolgálatot teljesítő alkotmánynak a maradványa, azt nem tudjuk, de Amerika legrégebb műveltségéből ered. A közepén nagyobb istenkép látható, melynek hódol a sok körülötte levő kormánypálczás alak.

MEKSIKÓ ÉS PERÚ MEGHÓDÍTÁSA.

A spanyol kormány érdeklődése mindinkább az Újvilág nemes féméi felé fordult, ennek pedig az 1530-tól 1550-ig tett fölfedezések voltak az okai. A kutatók eljutottak a mekszikói öböl partjaira s ott rábukkantak a jukatek kereskedő nemzetnek magas fejlettség fokán álló nyomaira. Ezt a nyomot követték s így jutottak el az Újvilág első meseországja elé.

Hajósok, akiket Velaszkez Kubáról fölfedezési útra küldött, eljutottak a Jukatán félszigetig s tovább követték a partokat észak és nyugat felé, míg a benszülöttek útjukat nem állották. Ezek az emberek csudákat beszéltek hatalmas, tömör kőből épült templomokról, melyekben bálványok mellett a keresztet is imádják, nagy, sok ezer lakossal bíró városokról s e városok lakóiról, akik az európaiakéhoz hasonló, de még gazdagabb ruhát viseltek. E hírekre Velaszkez még nagyobb hajóhadat küldött ki Grihalva Huan vezetése alatt s ez végig hajózta egész Mekszikót, cserekereskedést folytathatott a parti lakosokkal, de letelepedni nem mert. Velaszkez attól félt, hogy valaki megelőzheti s nyomban ezek visszaérkezte után újabb csapatot szervezett, melynek élére Korteiz Ferdinándot állította, aki a legtekin-
télyesebb és legtapasztaltabb gyarmatosok egyike volt. Korteiz, aki kitűnő nevelésben részesült, csupa lelkesedésből már 1504-ben az Újvilágba ván-

dorolt és Kubán sokáig Velaszkez titkára volt. Szívesen vállalkozott e nagy feladatra, de lelkesedése bizalmatlanná tette Velaszkezt, aki tőle vissza akarta vonni a megbízást. De Kortezen nem hagyta magát mellőzni s be sem várta a kiküldetésre szánt 11 hajó felszerelését: gyorsan Trinidad szigetére vitorlázott néhány hajójával. Ott több, Kubára induló hajó felszerelését erőszakkal elvette s a saját hajóit szerelte föl; azt mondta: Velaszkez majd megfizeti a felszerelések értékét. Azután útnak indult. Hajóin 400 európai, 200 indiánus volt, 14 ágyú s 16 ló. Kis csapatával azon az úton indult, amelyen elődei s mert azoknak Jukatán partjain a tabaszkói benszülöttek ellenségeskedésétől sokat kellett szenvedniük, büntetésből elfoglalta e várost. A szerencsés kezdethez még szerencsésebb véletlen járult. Az indiánok fogságából sikerült egy spanyolt kiszabadítani, aki már évek óta közöttük élt s ismerte nyelvüket s az ország szokásait. Azonkívül a húsz rabszolganő között, akiket az indiánok hódolatuk jeléül Kortezenek ajándékoztak, volt egy szép azték nő is, aki a keresztségben a Donna Marina nevet kapta. Ez kedvese lett Kortezenek s mint ilyen tolmácsa és sok becses fölvilágosítást nyújtott az aztekek politikai viszonyai felől, melyek nagyban hozzájárultak Kortezen diadalához e nép fölött.

Tabaszkóból a Szán Huan de Ulva szigetecskéhez vitorlázott s annak közelében alapította meg az első spanyol gyarmatot mekszikói földön. A gyarmatot Villarika de Verakruznak nevezte el. Mikor partra szállt, az azték főnökök barátságosan fogadták. Montezuma fővárosába már eljutott a tabaszkóiak vereségének a híre, amihez még a babona is hozzájárult. Hitük szerint ugyanis az aztekek istene, Koezalkoatel megígérte, hogy valamikor a keleti óceánon visszatér közéjük. A spanyolok, akik a felhőből kicsapó villámot, a szél gyorsaságával száguldó lovakat hozták magukkal szolgálak gyanánt, ezzel eléggé bebizonyították az azték nép előtt, hogy ők a viharfelhő s a szél istenének gyermekei. Így hát az aztekek parti kormányzója parancsot kapott, hogy barátságosan fogadja az idegeneket s kívánságaikat lehetőleg teljesítse.

A csudás spanyol hajók, a velük levő s a fogságból kiszabadított ember kitűnő azték írása mind hozzájárult ahhoz, hogy az aztekek az idegeneket emberfölötti lényeknek tartsák. Kortezen azt üzenté a királynak, hogy ajándékokat hozott messze Keleten élő urától, akinek személyes üzenetét kell átadnia Montezumának. Csakhamar drága ajándékok érkeztek Montezumától, aki azonban azt üzenté, hogy Kortezen elégedjék meg ennyivel s ne látogassa meg fővárosában. Kortezen erre szövetkezett a kissé északabbra lakó totónak néppel, mely csak kényszerből tűrte az aztekek igáját s már előbb meghívta őt: látogatna el fővárosukba, Csempoallába. Kortezen előbb meglátogatta őket, azután elindult Mekszikó belsejébe. Montezuma ajándékait azonban nem Velaszkezenek, hanem egyenesen a spanyol királynak küldte el s arra kérte, tegye meg őt a spanyol korona számára meghódí-

tandó új ország kormányzójának. Hogy pedig társai ne is gondolhassanak a visszatérésre, kijelentette, hogy a hajók hasznavehetetlenek s elégette őket. Velaszkéz hívei ellenszegültek, de a többség legyőzte őket.

Kortez most Velaszkéz legelőkelőbb híveit megölette s úgy indult az aztekerek ellen. Előbb is Tlazkala bátor hegylakóival kellett megküzdenie. Véres csatában, melyben a spanyolok is sok embert vesztek, legyőzte őket, aztán békét kötött velük. A tlazkalaiak is gyűlöltek Montezumát, aki őket le akarta igázni s csatlakoztak Kortezhez. Hosszabb pihenő után Kortez tovább vonult s elért Koluláig, ahol Montezuma követei várták, s uruk nevében felszólították, hogy visszatérjen. Indián szövetségesei figyelmeztették, hogy a városból való távozásakor a lakosság meg fogja támadni, mire Kortez elfogatta a követeket s a várost teljesen elpusztította.

Most már Montezuma sem mert ellenkezni. Kortez seregével csakhamar eljutott a Popokatepetl hegygerinczén át a mekszikói völgybe. Léptenyomon csudálatba ejtette az a magasfokú műveltség, melylyel Tenitoklán tengertől mosott partjain s belsejében találkozott. Montezuma alázatosan ment elébe a város belsejében s apjának várszerű palotáját engedte át a spanyoloknak lakásul. Eleinte a király és a spanyolok látszólag barátságban éltek. A térítési kísérleteket Montezuma méltóságteljesen visszautasította, de hajlandó volt V. Károly császár főnhatóságát elismerni s neki gazdag adót fizetni. De nem volt őszinte. Az ő parancsára a Verakruzban visszamaradt spanyolokat orvul megtámadták. Mikor ezt Kortez megtudta, kényszerítette Montezumát, hogy palotájából a spanyol táborba költözzék, ahol úgyszólván fogva tartották. Ünnepelesen meg kellett hódolnia Károly császár előtt s az uralmat a spanyoloknak átadnia, akik lassanként az egész ország közigazgatását magukhoz ragadták.

Időközben Kortez követe, Alaminosz, akit az még a partról Spanyolországba küldött, útközben fölkereste ura parancsa ellenére Velaszkézt s elmondta, mily sikere volt Korteznek vállalkozásában. Velaszkéz erre bepanaszolta Kortézt a spanyol kormánynál, azonkívül Narvaez Panfiló vezetésével hatalmas sereget küldött Kortez után, hogy tőle a zsákmányt elragadja. Narvaez serege jóval nagyobb volt, mint Kortezé, de nem szerette urát, amit Kortez megtudott s így azt remélte, hogy Narvaez seregének nagy részét magához hódíthatja, annál inkább, mert azt is tudta, hogy Kólón Diego alkirály határozottan megtiltotta Velaszkéznek, hogy őt sikeres munkájában megakadályozza. Kortez egész seregével Narvaez ellen vonult, éjszaka idején megtámadta s legyőzte, sőt őt magát is elfogta. Erre Narvaez egész serege átpártolt Kortezhez.

Alig hagyta azonban el Kortez seregével Tenitoklánt, a városban forrongás támadt. Egy nagy ünnepség alkalmával le akarták ölni a visszamaradt spanyolokat s Montezumát megszabadítani. De a spanyol őrség parancsnoka, Alvaradó, idejében értesült a tervről s megelőzte az össze-

esküvőket. Iszonyú vérfürdőt rendezett az ünneplő sokaságban s minden irányban szétkergette őket. Erre a mekszikóiak nyílt ellenségeskedést kezdtek, úgy, hogy Alvaradó kénytelen volt Korteztól segítséget kérni. Ez csakhamar egész seregével Mekszikóba sietett. A várba nagyobb baj nélkül bejutott, de aztán minden oldalról megtámadták. Kortez kényszerítette Montezumát, hogy a vár falán megjelenjék s alattvalóit csendre intse, de mikor Montezuma harcosait fölszólította, hogy engedjék a spanyolokat bántatlanul elvonulni, a nép dühe ellene fordult s kövekkel oly súlyosan megsebesítették, hogy néhány nappal később meghalt.

Kortez világosan látta, hogy ha nem akar nyomorultul elveszni, minden áron ki kell jutnia a városiból. Egy éjszaka ki is vonult. Alig hagyta azonban el seregével a várat, az aztekek, akik erre számítottak, iszonyú tömegekben támadták meg mindenfelől. Rettenetes, véres harcz kezdődött az éjszaka sötétségében. A spanyol sereg s a benszülött szövetségeseik kétharmada elpusztult, a többi is majdnem mind megsebesült. Az összes zsákmány elveszett, az összes ágyuk s majdnem valamennyi ló az aztekek kezébe került tömérdek fogolylyal. Kortez maga csak nehezen menekült.

Hónapokig tartott, míg a spanyolok és szövetségeseik a veszteségeket és fáradalmakat kipihenték. Közben a partról újabb spanyol csapatok is érkeztek, úgy hogy Kortez 1520 végén újabb hadjáratra indulhatott. Tervszerűen nyomult előre a szigeten fekvő Teniktoklán ellen. Ott Knitlahuak király, aki a spanyolokat annak idején a fővárosból kiűzte, időközben meghalt s utóda Kvatemocsin lett, aki nagy bátorsággal s óvatossággal vezette a város védelmét. A spanyolok nagy véráldozatok árán nyomulhattak csak lépésről-lépésre előre. De azért bár lassan, de szakadatlanul tért hódítottak s tizheti harcz után a védelmezők a város egy szűk részébe szorultak. Kvatemocsin menekülni akart, de a spanyolok elfogták, mire 1521 augusztus 13-án Teniktoklán hős védelmezői elhagyták a város romjait.

Kortez e diadal után az ország közigazgatását szervezte. Újra fölépítette Mekszikó városát, amelyet csakhamar ellepett a Spanyolországból áthajózott, kincsre szomjas kivándorlók serege. Azután az országban több helyen európai telepeket alapított.

Ebben az időben tért vissza a Viktória, az egyetlen hajó, mely Magellyán hajórajából megmaradt. Hajósai oly csudás dolgokat beszéltek a fűszerszigetekről, hogy Kortez egy odavezető rövidebb ut fölfedezésére mindent megkísérlett. Kikutatta Mekszikónak a Csöndes-Óceántól mosott túlsó partvidékeit s azt hitte, hogy valahol sikerül Mekszikón keresztül csatornát felfedeznie, mely a Csöndes és az Atlanti Óceánokat összeköti, de fáradtsága kárba veszett. Két kutató csapatot küldött Mekszikó külső partvidékeire. Az egyik Alvarado Pedro vezetése alatt benyomult a maja törzs területére, akik a mai Gvatemalában laktak és hosszas harczok után meg-

hódította országukat. A másik csapat, mely Olid Krisztobal vezetése alatt az Atlanti-Óceán partján vonult délre, kevésbé volt szerencsés. Olid önállósítani akarta magát s Középamerika partján a maga uralma alatt gyarmatot alapított. De KorteZ hamar hirt kapott árulásáról, utána nyomult s elűzte a gyarmatról, mielőtt az Velaszkézzel még érintkezésbe léphetett volna. KorteZ eme kiküldetések nyomán ismét új földterületeket szerzett Spanyolországnak, meghódította Jukatán félszigetét, ahonnan a spanyol hajók sokáig tömérdek kincset vittek az anyaországba.

Mialatt KorteZ seregével Olid ellen ment, a főváros lakossága hozzá hűtelen lett. Sokáig távol maradt s így azt hitték, hogy elveszett. Számos ellensége elérkezettnek látta az időt, hogy az uralmat magához ragadja. Igaz, hogy ez az ellenkormány KorteZ közeledésének hírére összeomlott, de az elégedetlenség csirája el volt hintve s KorteZ 1527-ben kénytelen volt Spanyolországba menni, hogy ügyét személyesen hozza rendbe. Az indiai tanács ugyan felmentette őt a felhozott vádak alól, de mint annakelőtte Kolumbust, úgy most őt sem helyezték vissza állásába s mikor 1530-ban Mekszikóba visszatért, egy közben kinevezett főkormányzónak volt kénytelen magát alávetni. Későbbi időben még fölfedezte Kaliforniát s fölfedezésével megerősítette azt a hitet, hogy Északamerika sem függ össze az ázsiai szárazfölddel.

KorteZ sikerei további fölfedezések megkísérlésére biztatták a spanyolokat. Középamerika indiánusaitól a spanyolok arról értesültek, hogy dél felé ép oly hatalmas és gazdag államok léteznek, mint északon s így figyelmük dél felé irányult. A dél felé vezető utak alkalmával a spanyolok eleinte csak roppant alacsony műveltségi fokon álló néptörzseket ismertek meg a Csöndes-Óceán partjain. Azért tartott oly soká, míg az inkák mesés országát fölfedezték. Később félreértésből Perunak nevezték el ezt az országot. And ago ja Paszkál 1522-ben a Szent Miguel öblöske partjain fölfedezte a kis Biru országot. Annak lakóitól tudták meg az aranyra éhes spanyolok, hogy messze délre, a Csöndes-Óceán partján roppant gazdag és hatalmas ország terül el, ahol az arany bővében terem.

Az indiánok elbeszélése különösen Andagoja egyik kísérőjére, Pizarro Ferenczre volt nagy hatással. Pizarro közönséges kalandor volt. Hazájában, Spanyolországban disznópásztor volt, de már mint ifjú 1508-ban Hojedával ment át Amerikába s ott meglehetősen tapasztalatokat szerzett, nagy szívóssága pedig urai előtt is tiszteletet szerzett neki. Ez a tulajdonsága segítette az aranyország fölfedezéséhez. Pénze nem volt, hogy külön csapatot szervezzen, ezért terve kivételére Al m a g r o Diego gyarmatossal szövetekezett, akinek ugyan szintén nem volt pénze, de egy sereg elszánt kalandort vezetett Pizarro táborába. A pénzt azután a kanadai vikárius, Luke Fernando, Davila Pedrariasz kormányzó s egyes gyarmatosok adták.

Az első kísérlet 1524-ben eredménytelen volt. Néhány hónappal ké-

sőbb Pizarro hajói újra útnak indultak. Hosszú, fáradtságos ut ulán, mely alatt a vállalkozás a pénzes megbízók csüggetegettsége miatt már majdnem meghiúsult, Pizarro végre egy hajóval elérte az inkák országát. A kvajakoi öbölben kötött ki s ott a benszülött indiánusokkal való békés érintkezés ideje alatt alkalmá volt meggyőződnie arról, hogy az aranyországról szóló hírek nem túlzottak. Pizarro erre visszatért Panamába s pénzes megbízói határozata következtében 1528-ban áthajózott Spanyolországba, hogy a hódításhoz szükséges jogokat és kiváltságokat a kormánytól megszerezze. Mikor két évvel később visszatért, zsebében volt a kormányzói kinevezése, szövetségesei részére pedig a nyereségben való rész biztosításáról szóló hivatalos irás. Almagro Tumber parancsnoka lett, amivel ugyan nem volt megelégedve, de egyelőre nem mutatta bosszúságát. Mikor a hódító útra elindultak, 200 spanyol volt velük, de Tumberbe erősítéseket küldtek utánuk. Ott hallotta meg Pizarro, hogy a két inka fejedelem: Huaszkar és Atahnalpa egymással testvérháborúban állott s bár azt nemrég befejezték, békekötésük egyiküket sem elégitette ki. Hogy visszavonulását biztosítsa, a parton megalapította a Szent Miguel gyarmatot, majd elindult az ország belsejébe, abba a részbe, ahol a parti lakók hírei szerint Atahnalpa inkának kellett tartózkodnia.

Bár csak 168 spanyol indult el vele, Pizarro még sem riadt vissza a vállalkozástól. Atahnalpa már vágyott a spanyolokkal való ismeretségre s így a kis csapat akadálytalanul jutott el a hegyek között fekvő Kajamarka városába, amelynek közelében az inka serege táborozott. A város el volt hagyatva, Pizarro tehát elfoglalta s a védelemre rendezkedett be, nehogy meglephessék. Azután cselhez folyamodott. Követet küldött az inka táborába s arra kérte Atahnalpát; látogassa meg a spanyolokat a városban. Az inka másnap kis kísérettel csakugyan a városba jött. Mikor a vásártérre ért, egy spanyol szerzetes állt elébe s benszülött tolmácsokkal föl-szólította, hogy vesse alá magát Károly császár uralmának; közben elébe tartotta a bibliát. Atahnalpa betekintett a könyvbe, majd megvetően a földre dobta, mire a pap fölháborodottan elkiáltotta magát. Ez volt a csata jele. A spanyolok minden oldalról a térre rohantak s elfogták az inkát. Kísérete kétségbeesetten harczolt az inka megszabadításáért, de végre is kénytelen volt visszavonulni.

E vakmerő terv kivitelével Pizarro már úgyszólván meghódította az országot. A benszülött sereg szétfutott, ő pedig az inka tekintélyének segítségével minden kívánságát keresztülvitte. Jól bántak a fejedelemmel, de Kajamarkát nem volt szabad elhagynia. Mikor a fogoly inka látta, mily mohósággal kutatnak a spanyolok arany után, azt ajánlotta Pizarro-nak, hogy ha szabadon bocsátja, azt a szobát, amelyben lakik, embermagasságig megtölti aranynyal s ezüsttel. A spanyolok elfogadták az ajánlatot s Atahnalpa beváltotta ígétét. Pizarro mindamellert folytatta az

Áldozás Máják istene, Kukulkán előtt.

Kukulkán, a mája törzs istene előtt térdel a főpap és áldozatot mutat be. Az áldozat abbóljáll, hogy a főpap a kezében levő érdes gyökérkötéllal addig riszálja a nyelvét, míg abból vér csöpög az előtte álló áldozati edénybe.

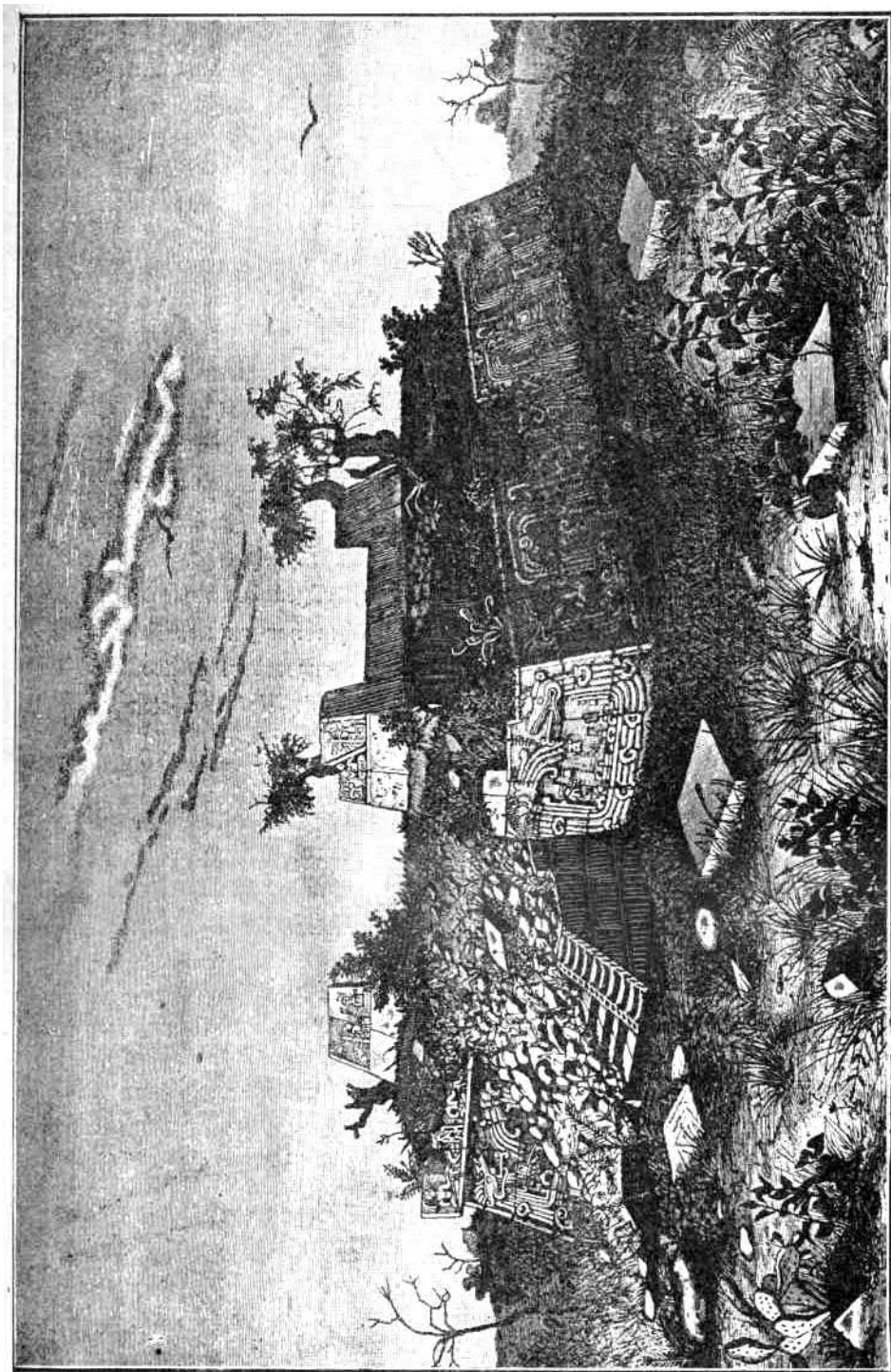
ország elfoglalását. Megtudta, hogy a trón jogos örököse, Huaszkar még él. Kezébe akarta tehát keríteni, de Atahualpa, aki megtudta e tervet, meggyilkoltatta veszélyes vetélytársát, amivel egyébként csak a saját sorsát pecsételte meg.

Az Atahualpától ígért arany még nem volt egészen együtt. Az inka tanácsára tehát Pizarro öcscsét, Fernandót kis csapattal a jakamaki templom kincséért küldte el. A templomot ugyan üresen találta Fernando, mert a kincseket az indiánok időközben biztosabb helyre vitték, de mesés hírekkel tért vissza az ország kitűnő közigazgatásáról s arról a magas műveltségről, melyet a lakosoknál tapasztalt. Az arany pedig folyton gyűlt az inka szobájában. Pizarro és társai nem tudták bevárni, hogy a váltságdíj együtt legyen s fölosztották maguk között a sok milliót érő aranyat és ezüstöt. Időközben Almagro nagy sereg spanyollal a városba ért s így Pizarro serege nagyon megerősödött. Atahualpa a szabadságát követelte s minthogy a sok arany már meg volt, csak útjukban állt a hódítóknak, Pizarro tehát őt, mint királygyilkost, Isivégeztette és a királyi család egy másik tagját tette meg fejedelemnek, hogy így továbbra is engedelmességre szorítsa a benszülötteket. A két király halálával azonban az indiánok mindjobban húzódtak a spanyoloktól, sőt itt-ott már nyílt ellenségeskedést is kezdtek a betolakodó idegenek ellen.

Pizarro tehát elhagyta Kajamarkát. Ő maga a főváros, Kuzkó ellen indult. Elkeseredett harcok után, melyekben a spanyoloknak is nagy volt a veszteségük, el is foglalta azt. Egy másik csapat Atahualpa fővárosát foglalta el s vele egész Kító országot. Csakhogy Kuzkó messze volt a parttól, nem nyújtott elég biztonságot s ezért Pizarro a Rimák folyó torkolatánál új fővárost épített: Limát.

Pizarro most már minden irányban seregeket küldött újabb fölfedezésekre. Az egyiket Almagro vezette, aki keresztül haladt a mai Bolívián s fölkutatta Csile nagy részét, de mert ott nem igen akadt kincsekre, visszatért. Éppen jókor érkezett, hogy a Kuzkóban levő spanyolokat nagy veszedelemből szabadítsa ki. A Pizarro által kinevezett inka meghalt s helyébe Mankó inkát helyezték a spanyolok a trónra. De mert a nép sehol sem mutatott nagy ellenkezést a hódítókkal szemben, nem is igen volt szükségük a fejedelem tekintélyére. Alig ügyeltek rá, úgy, hogy egy szép napon megszökhetett. Az ország északi részébe menekült s általános fölkelést szervezett a spanyolok ellen. A spanyolok Kuzkóban bizonyára elpusztultak volna, ha Almagro segítségükre nem jön s az aztékeket vissza nem szorítja.

Almagrót a spanyol kormány Peru egy részének kormányzójává nevezte ki, de Pizarro ezt nem akarta elismerni, mire kettejük között kitört a rég lappangó viszály. Véres polgárháború következett, mely csak az összes vezetők halálával ért véget. Pizarro Ferdinánd legyőzte Almagrót s kivé-

Kszokikalko lépcsős szentélyének romjai.

Az ő s vallás egyik szentélye volt ; K s o k i k v e t c á l - n á k , a virulást hozó és gyámölcsöt termő anyaitíid istennőjének temploma.

geztette. De mikor fivérei érdekében Spanyolországba ment, elfogták és élte fogytáig tartó börtönre ítélték. A kormány a dolgok rendezésére Kasztrót küldte Peruba. Mire odaért, Almagro fia megölette Pizarro Ferenczet s Kasztro ellen is föllázadt. Serege azonban a kupaszi csatában vereséget szenvedett, ő maga foglyul esett s a vérpadon halt meg. A hódítók közül már csak Pizarro Gonzalo volt életben, de őt is kivégezték, mikor Gaszka Pedro új kormányzó ellen lázadást szervezett. Gaszka azután végre helyreállította Peruban a nyugalmat s a benszülötteket megvédélmezte a gyarmatosok kegyetlen bánásmódja ellen.

Gaszka kiküldte Valdia Pedrót, hogy Csilét, melynek egy részét már Almagro fedezte föl, elfoglalja. Valdivia megalapította Szant-Jágo városát, majd az ország belsejében Konszepsziont. A bátor aranka indiánok legyőzésével végre az egész ország meghódolt. A következő évtizedekben az egész szárazföldet átkutatták a hódítók. Szol is z Diego már 1515-ben eljutott a La Plata torkolatáig, Mendoza Péter pedig 1535-ben gyarmatosítani kezdte az új területet, a későbbi Paragwait. A Pilkomajo s a Paraguai folyók egyesülésénél megalapította Aszszenzion városát. A spanyol gyarmatokban sehol sem keveredtek össze a hódítók a benszülöttekkel oly mértékben, mint Aszszenzionban, ahol úgyszólván teljesen egybeolvadtak.

Az egyes gyarmatok között mindenféle összeköttetést létesítettek a fölfedezők. Fölhasználták a sok újonnan fölfedezett vízi utakat, melyek segítségével északra s délre is elérhették a tengert. Az Amazont is ismerték már, de állandóan csak 1641 után kezdték vízi közlekedési útnak használni, mikor a portugálok hatalmas sereggel Párából egész Kítóig nyomultak föl. Ekkor kezdődött az Amazon folyamvidékének rendszeres kutatása, mely csak az indiánok kihalásával s a missziók működésének megszűnésével ért véget. Legnehezebben ment Délamerika északkeleti részének meghódítása és gyarmatosítása. Az Orinoko és a Magdalena folyó közötti területen véres vereségeket szenvedtek a spanyol hódítók. A karaibok ^{szívós} és irgalmat nem ismerő ellentállását csak úgy tudták megtörni, hogy Basztidasz Rodrigo a XVI. század huszas éveiben Szanta Mártában karaib földön gyarmatot alapított, melyet a szomszéd gyarmat, V e n e z u e l a Sikeresen támogatott.

Az inkák országának meghódítása után is sokáig tartotta magát az aranyországról szóló hír. Ez a gazdag föld állítólag Peru északi részében volt. De sokáig hasztalan kutatták, végre 1536-ban Ke z a d a Gonzalónak sikerült azt fölfedeznie. A Magdalena folyón fölfelé hajózva, végtelen szenvedések után elérte a gazdag földet, a csibcsák birodalmát, a későbbi Új Granadá t, a honnan mesébe való kincsekkel tért vissza a tengerpartra. A kincses országok után való hajszát aztán már abbahagyták a spanyolok. Hiszen, a mit lehetett, fölfedeztek, meghódítottak, aranyától,

drágakövétől megfosztottak. A hatalmas gyarmatbirodalom szervezésének nehéz munkája következett ezután.

Kolumbus a neki biztosított kiváltságok alapján azt képzelte, hogy a spanyolok amerikai gyarmatbirodalma egyetlen hatalmas helytartóság lesz, mely fölött majd ő, illetve utódai, mint alkirályok, kormányzók, tenger-nagyok korlátlan hatalmat gyakorolnak, míg a spanyol koronát majd csak a főnnhatósági jog, némi befolyás a hivatalnokok kinevezésére s nyereségrész illeti. Nemcsak Kolumbus, de utódai is így vélekedtek s évtizedeken át pörösködtek a koronával. Ez a pörösködés nagyon egyszerűen ért véget. Kolumbus utódai teljesen képtelenek voltak az általuk igényelt állások betöltésére, amellett annyi törvénybe ütköző közönséges büntettet követtek el, hogy örültek, a mikor jogaik nagy részétől való lemondásukkal a börtöntől megszabadultak. De ettől eltekintve nagyon bonyolult volt a kérdés. Kolumbus sem tartotta be a spanyol udvarral kötött szerződését. Először is nem érte el azt a célt, (az Ázsiába vezető nyugati, rövidebbnek képzelt tengeri utat) melynek az egész vállalkozás szólt, s a hajók felszereléséhez szükséges pénzt sem ő adta. De azért sem lehetett az egész gyarmatbirodalom vezetését Kolumbusra bízni, mert ahhoz nem volt tehetsége. Az a mód, ahogy ő a fölfedezett területeken berendezkedni kezdett, az Antillák benszülött lakosainak alig néhány év alatt úgyszólván teljes kihalását vonta volna maga után. Eleinte nem talált aranyat, drágaköveket, tehát úgy tett, mint a portugálok. A hajókat benszülöttekkel tömte meg s azokat küldte áru helyett rabszolgának az anyaországba. Ezt a rabszolgakereskedést Izabella és Ferdinánd erélyes parancsára hagyta csak abba. Mikor aztán később ő maga kérte a kormányt, hogy a rend helyreállítására valami magas hivatalnokot küldjenek neki a gyarmatokba, nyilvánvalóvá lett, hogy az ő kormányzási rendszere rossz s a vizsgálat megmutatta, hogy az előre ígért jogai és kiváltságai daczára sem lehetett az egész terület igazgatását Kolumbusra bízni, mert erre a feladatra képtelennek bizonyult.

Izabellát és Ferdinándot az ismeretlen földek fölfedeztetésében kettős cél vezette: ennek előmozdításában terjeszteni akarták a kereszténységet s a messze kelet drága, értékes kereskedelmi termékeit eddigi útjukról el akarták téríteni, s azokat egyenesen a spanyol kikötőkbe terelni. A kereskedelmi forgalmat akarták gazdagítani. Ezt bizonyítja az is, hogy a spanyol uralkodók a gyarmati ügyek vezetését először is a „kaza de kontrataszion“-ra (a kereskedelmi forgalom házára) bízta, mely első sorban is kereskedelmi vállalkozásokkal foglalkozott s a lisszaboni indiai társaság mintájára volt szervezve. Ez a hivatal mindvégig megtartotta eredeti nevét, bár rendeltetése, célja, eszközei csakhamar megváltoztak.

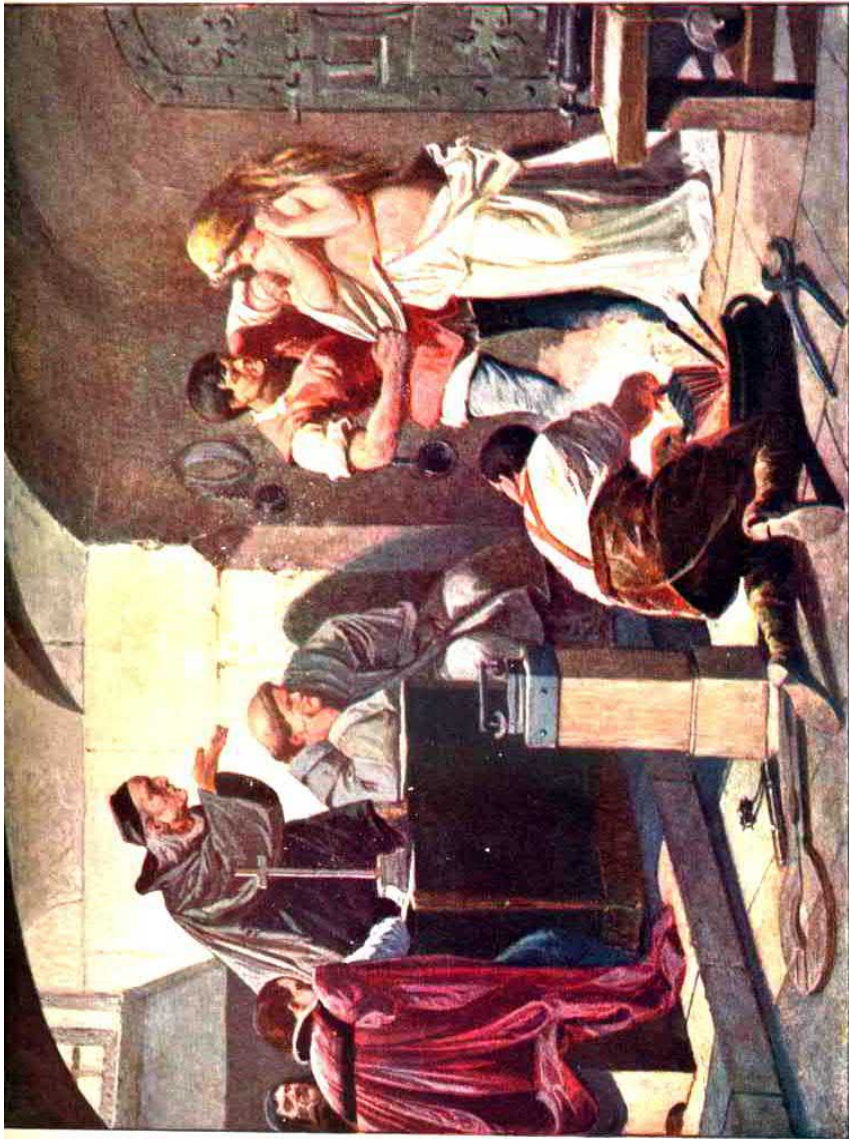
Mikor a kaza de kontrataszion 1503-ban megalapították, az volt a feladata, hogy a gyarmatokkal folytatott kereskedelmi forgalomban a

korona érdekeit képviselje. Amint Kolambus gyarmatosító rendszerével szakítottak, megváltozott a kaza de kontrataszion rendeltetése is. Most már nem az volt a fő dolga, hogy a kereskedelmi forgalomban a korona érdekeit képviselje, hanem inkább az anyaország és a gyarmatok közt főnálló kereskedelmi és hajózási forgalom szabályozása és ellenőrzése. Ezzel a kaza de kontrataszion közigazgatósági hatóság lett, amivel természetesen bírói jogok is jártak. Már 1511-ben a kaza három hivatalnokán: a pénztárosán, faktorán és könyvelőjén kívül legalább egy jogtudóst is alkalmaz. Ebben az évben egyébként is megnövekedett a kaza hatalma. A kormány ugyanis ráruházta a levelezés ellenőrzését is. Hivatalnokai nemcsak a gyarmatokból a kormányhoz érkező minden levelet nyitottak ki és olvastak el, hanem a kormánynak a gyarmatokba intézett minden okmányát is megnézik és följegyzik. Sőt a hivatalnokok azt a parancsot is kapták, hogy a kormány minden olyan rendelete ellen, mely előttük helytelennek, vagy aggodalmasnak látszik, óvást emeljenek és azok végrehajtását fölfüggeszszék. A kaza hatalma tehát folyton gyarapodott; kisebb ügyekben ítélete később már megfölebbezhetlen volt, nagyobbakban az indiai tanácshoz lehetett ítélete ellen fölebbezni.

Bár Kolumbusnak szerződésileg messzemenő alkirályi, kormányzói és tengernagyi kiváltságokat adtak, a kormány elejétől fogva alapos fölügyeletet gyakorolt gyarmati ügyekben és a legfőbb vezetést nem adta ki a kezéből. Mikor aztán Kolumbust jogai gyakorlásától fölfüggesztették, a vezetés teljesen a kormány kezébe ment át, melyet az ideiglenesen egy korona-hivatalnok utján gyakorolt. A koronatanácsban Fonszeka érsek volt mértékadó a gyarmatügyekben, titkár egyideig Gricsio volt, utána pedig Konzilosz Lope, aki a Ferdinánd és Szép Fülöp közt kitört trónviszályban olyan végzetes szerepet játszott.

Mikor 1509—12-ben Kólón Diego jogait apja örökére elismerték, e jogokat nagyon megszorították. Már akkor előkészítették a folyton nagyobbodó gyarmatbirodalom fölosztását. Kolumbus utódai csak azokon a földeken gyakorolhatták jogukat, melyeket közvetlenül a tengernagy fedezett föl s ott is csak megszorításokkal. Elsőbírósági Ítéletet hozhattak, de már 1511-ben fölállította a kormány a szent-domingói főtörvényszeket, melyhez minden ügyet meg lehetett fölebbezni, mely egyenesen a király nevében ítélt gyarmati ügyekben, sőt az alkirályokat is maga elé idézhette. Ennek a törvényszéknek tehát nagyon fontos szerepe volt gyarmati dolgokban s teljesen ellensúlyozta azokat a jogokat, melyek az alkirályt, vagy kormányzót szerződésileg megillették. De nemcsak ez a törvényszék, a papság is nagyon megszorította az alkirály hatalmi körét. Eleinte csak szerzeteseket küldtek a gyarmatokba, hogy a vallás érdekeit megvédjék és a benszülötteket a keresztény vallásra térítsék. Ezek a szerzetesek elejétől fogva viszályban álltak a világi hatóságokkal. Amint a kormány tisztán látta, mily roppant

Kép az inkvizíció korából.
Eremséggel vádol leány kivallatása

Endrei Zoltán : A Világ Történelme, III.

„Glohus” múzeumai, Budapest.

birodalommal gazdagodott, nyomban hozzáfogott a vallási ügyek rendezéséhez is. A pápa Ferdinánd javaslatára, 1512-ben két püspökséget állított föl Eszpanyola szigetén és pedig Szent Domingóban és La Vegá-ban. Ezeket több más követte s csakhamar érsekségek, püspökségek és plébániák egész hálózata keletkezett a gyarmatbirodalomban. Hogy azonban a papság a kormányhatalomra veszélyessé ne válhassék, a korona intézkedett, hogy a pápa őreá ruházza az Újvilág minden vallási javadalma fölött a kegyúri jogot.

Igy hát V. Károly, mikor nagyapja birtokába lépett, jól szervezett birodalmat, kitűnő közigazgatást talált birtokain. Minthogy az Újvilág fölfedezését kizárólag Izabella királynő kezdeményezte, közjogilag az összes gyarmatok Kasztília koronája alá tartoztak. A gyarmatok az alkirálynak adott kiváltságok megváltása után teljesen a korona magánuradalmi lettek s minden jövedelmük őket illette meg. A kormány a gyarmatokba való bebocsátást szigorú szabályokhoz kötötte, hogy pedig e szabályok betartását ellenőrizhesse, az anyaország és a gyarmatok között való közlekedést kizárólag Szevilya városához, vagyis annak kikötőjéhez Szán Lukasz de Bar_ramedá-hoz kötötte. Ebből azonban sok hátrány is származott. V. Károly uralkodásának első éveiben heves mozgalom indult meg Szevilyának e kiváltsága ellen, de végre mégis a korona érdekei győztek s az egész gyarmati közlekedés késő időkig Szevilya városához volt kötve.

A spanyol gyarmati politikában legkülönösebb volt az anyaországnak a gyarmatok őslakóival, a benszülöttekkel szemben tanúsított magatartása. Kolumbus is úgy gondolkodott, mint a portugálok. Majd hatalomnak tekintette a benszülötteket, melylyel harcolni, vagy szerződéseket kötni lehet, majd meg egyszerű terméknek, mint minden egyéb gyarmati terméket, melyet az ember vesz és elad, amint az üzleti érdeke kívánja. De mindenestre idegen embereknek, vagy idegen tárgyagnak nézte a benszülötteket. Kolumbus például, mikor harmadik útján hiába vadászott arany, fűszer s egyéb értékes áru után, hogy útja sikertelenségét eltakarja, a hazatérő hajók egyikét benszülöttekkel tömte meg, hogy azokat Szevilyában rabszolgák gyanánt eladassa.

Ezt a szándékát azonban a spanyol kormány, vagyis inkább Izabella királynő, mint a gyarmatok ura, megghiúsította. Amint az eleven árucikk megérkezésének hírért vette, parancsot küldött Szevilya hivatalnokaihoz, hogy az indiánusok eladását függeszszék föl, míg el nem határozzák, vájjon az indiánokkal isteni és emberi jog szerint szabad-e rabszolgákként bánni. Csakhamar másik parancs érkezett, hogy az indiánokat azonnal küldjék vissza hazájukba s bocsássák őket szabadon. Ez nagy horderejű döntés volt, vele egészen új, eddig sehol sem alkalmazott gyarmati politikát kezdett Izabella királyné. Bizonyos, ha férjén, Ferdinánd királyon áll a döntés, ez nem történik meg. Erre abból is lehet következtetni, hogy Izabella királyné

végrendeletében és pótvégrendeletében különösen szívére kötötte férjének a benszülöttek védelmét. Ez a pótvégrendelet nagyon fontos haladás volt a benszülött kérdést szabályozó törvényhozásban. Ezekben a törvényekben a benszülöttek világosan mint egyenlőjogú alattvalók vannak megnevezve, akiknek élete és tulajdona a korona védelme alatt áll.

Az ellen, hogy az indiánok egyenjogú alattvalók legyenek, nemcsak a gyarmatosok és a gyarmati hatóságok, hanem a papok is tiltakoztak. A gyarmatokból munkásanyag hiányában nem lehetett jövedelemre számítani. Az indiánok azonban sem a gyarmatosok számára teljesítendő munkára, sem arra nem voltak hajlandók, hogy a hódítókkal sokáig barátságos érintkezést tartsanak fenn Erre azonban elengedhetetlen szükség volt, egyrészt az indiánok műveltségének emelése céljából, másrészt azért, hogy őket a keresztény vallásra lehessen téríteni. Ezért jelentették ki az egyházi és világi hatóságok, hogy az őslakók teljes egyenjogúsága a gyarmatok romlását jelentené. A sok tárgyalásnak az lett a vége, hogy elvileg szabadnak s egyenjogúnak jelentették ki a benszülötteket, de egyrészt azért, hogy az európai erkölcsökre szoktathassák, másrészt, hogy megtéríthessék őket, az őslakókat egyes gyarmatosok mellé beosztották s védelmük alá helyezték. A törvény ugyan jóindulatú fölügyelet céljából tette ezt, a gyarmatosok azonban arra használták föl, hogy teljesen elnyomják s rabszolgasorba kényszerítsék az indiánokat, ami rohamos pusztulásukat vonta maga után.

Az először fölfedezett és gyarmatosított Antilla-szigeteken meglepő gyorsan haltak ki a benszülöttek. Ennek pedig sok oka volt. Először is sokkal kevesebben voltak, mint ahogy azt a fölfedezők hitték és vallották. Kolumbusznak érdekében állt a számukat túlbecsülni, hogy fölfedezése értékét emelje. Hiszen a szárazföldről az Antillákra átvándorolt arnakok csak halászáttal s vadászattal foglalkoztak s így nagyon népes telepeket nem is igen alkottak, azonkívül a karaibokkal, ezzel az emberevő néppel folytatott folytonos háborújukban is pusztultak. Sokan a vadonba menekültek, sokan a keresztények üldöző fegyvereitől hullottak el. Ehhez járult a szokatlan munka, a megváltozott életmód s a sok betegség, melyet az európaiak hurczoltak az Újvilágba s melyek szintén nagy pusztítást vittek végbe a benszülöttek között. Tehát nemcsak a spanyolok rossz bánásmódja, de sok szerencsétlen körülmény is okozta az őslakók gyors kihalását.

Azonban az őslakóknak a szigeten való gyors pusztulása az indiánok szabadságáról szóló törvény megszegéséhez vezetett. Már 1505-ben megengedte Ferdinánd, hogy azok az indiánok, akik a spanyol kultúra és a kereszténység terjesztésének fegyveresen ellene szegülnek, legyőzetésük esetén rabszolgának használhatók. Az indiánokat könnyű volt ellenállásra ingerelni. Azután tömegesen czipelték őket a kisebb szigetekről a nagyobb-

bakra rabszolga gyanánt Csakhogy a folyton növekvő munka elvégzésére nem voltak ezek a szerencsétlenek elegendők, tehát a szárazföldön, különösen Délamerika északi részén kezdtek vadászni rabszolgák után. Olyan rettenetes rabszolgavadászat kezdődött ekkor s a szerencsétlenekre olyan embertelenül bántak, hogy Kordoba Péter dominikánus barát a szószékről a spanyolok örök szégyenének bélyegezte a benszülöttekre alkalmazott állatias bánásmódot. Lelkes hive lett Kordobának a kubai L a s z K a z a s z Bertalan, aki hatalmas mozgalmat indított a benszülöttekkel való emberibb bánásmód érdekében, sőt a spanyol udvarhoz is elment, ahol a legirtózatossabb színekben festette az őslakók rettenetes sorsát. Annyit mindenesetre elért, hogy bizottságot küldtek ki a gyarmatokba a dolgok megvizsgálása végett. Az első bizottság hieronimita barátokból állt, de csaknem háborúságba kergette egymás ellen a gyarmatokban élő francziskánusokat és dominikánusokat, akik az indiánok jobb sorsa érdekében a mozgalmat megindították. A viszonyok annyira kiélesedtek, hogy a kormány visszahívta a papi bizottságot s az egész ügy rendezését egy világi hivatalnok kezébe tette. Ez a hivatalnok, Figeroa Rodrigo azután mindent megtett az őslakók érdekében. A békés indiánoknak védelmet s bizonyos szabadságot biztosított, az ellenségeseket továbbra is rabszolga gyanánt lehetett használni. Rögtön azt is megállapította, hogy mely indiánusok tekinthetők ellenségeseknek, ezt pedig annyi jóakarattal cselekedte, hogy az által a rabszolgavadászok működését nagyon kis területre szorította.

Ehhez járult az is, hogy a sziget-gyarmatokban gazdasági átalakulás történt. A szigetek kereskedelme, a kormány minden erőlködése daczára, folyton csökkent. Amíg lehetett, cserekereskedést űztek a spanyolok. Ami értékeset találtak a benszülötnél, elszedték tőle vagy becsérték; az Európából küldött növények meghonosításához pedig az őslakók nem értettek; a spanyolok pedig, mint alsóbbrendű munkával, nem akartak vele foglalkozni: úgy, hogy a kereskedelem s egyáltalán a gazdasági élet csakhamar pangásnak indult. Amellett e fölfedezett nagyobb földdarabok mind több munkaerőt vontak el a szigetekről s így történt, hogy Szántó Domingo, melynek azelőtt virágzó kereskedelme volt, csaknem egész fontosságát elvesztette. Változás csupán a cukornád meghonosításával s művelésével állt be. Ez kitűnő s bő jövedelmi forrásnak ígérkezett, de állandó s szorgalmas munkát kívánt. S ez a körülmény indította a gyarmatosokat a szerezsen rabszolgák behozatalára. Csakhamar belátták, hogy a néger hamar megszokja az éghajlatot s amellet sokkal többet is tud dolgozni, mint a benszülött. Csakhogy a kormány nem pártolta a négerek behozatalát. Később azonban a gyarmatosok sürgős kérésére s minthogy Lasz Kazasz is amellet volt, az indiánok érdekében mégis megengedte. Már 1516-tól évenként 4—5000 fekete rabszolgát hoztak Afrika partjairól. Ezeknek az indiánokkal és fehérekkel való keveredéséből olyan vegyesfajú

lakosság fejlődött, mely később óriási gazdasági szerepre volt hivatva. A négerek különben még nehezebben alkalmazkodtak, mint az indiánok és a műveltségre egyáltalában nem voltak fogékonyak. Ha csak lehetett, megszöktek a spanyol korbács elől és a vadonba menekültek, ahol forró hazájuk erkölcei és szokásai szerint élhettek ismét. Egyébként a szerencsenek később nem egyszer fölláadtak uraik zsarnoksága ellen. 1550 óta a spanyoloknak minduntalan e lázadások leverése adott gondot. A néger fölkelések 1808-ban szűntek meg, amikor is a feketék véres harc után visszaszerezték szabadságukat, sőt Szántó Domingo nyugati részén önálló államot is alapítottak Haiti köztársaságban.

Lassanként rendezték a benszülöttek helyzetét a spanyolokkal szemben. Mikor V. Károly a trónra lépett, javában folyt a háborúság az indián rabszolgaság hívei és ellenségei között. Minden gyarmatban a főpapok egyikét bízták meg a benszülöttek védelmével. A törvényeket, melyek az indiánokkal való bánásmódot szabályozzák, a szükséghez képest folyton változtatták, míg végre az 1526 november 17-én kelt *granadairendelelet* végleg rendezte ezt az ügyet s a benszülöttekre vonatkozó rendelkezéseket hat szakaszba foglalta össze. A rendelet ugyan még mindig ellenséges és békés indiánokról beszél s megengedi az előbbiek rabszolgasorba való szorítását, csak hogy az ilyenek sorsa fölött esetről-estire a korona hivatalnokainak kellett döntenie. Ez a törvény nemcsak az összes eddigi gyarmatokra vonatkozott, de mértékadó volt minden új fölfedezési szerződésnél is. Az indiánok javára különben gyors egymásutánban még több rendelet követte ezt a törvényt. Hosszú harc után az indiánok rabszolgásítását végképp megszüntették s ezt a rendeletet a gyarmatosok heves ellenzése dacára is teljes szigorral érvényre juttatták. A spanyoloktól még be nem telepített földterületek az indiánok szabad földjét képezték s megtérítésüket s erkölceik szelidítését teljesen a hit-térítők buzgalmára bízták.

A spanyol papság működése a gyarmatokban sokféle, egymással ellentétes elbírálásra adott okot. Kétségtelen, hogy ez a papság érdemeket is szerzett, itt-ott bajt is okozott. A kereszténység terjesztésének túlbuzgó vágya a papokat gyakran arra bírta, hogy az őslakók templomait, bálványképeit megsemmisítse s ezáltal az indiánok akkori történetével, vallásával foglalkozó tudománynak roppantul megnehezítette a munkáját. Másrészt azonban az sem tagadható, hogy csak a papok vettek maguknak annyi fáradságot, hogy az indiánok nyelvét, erkölceit, szokásait tanulmányozzák s azokból följegyzéseket készítsenek, amivel viszont becses adatokat szolgáltatottak az utókoroknak. Semmivel sem csökkenti e tudományos érdemüket az a körülmény, hogy ezt nem tudományos célból cselekedték hanem tisztára az indiánok művelése és megtérítése érdekében.

Ott ahol a papság a világi hatóságokkal együtt működött, nem sok

dicsőséges tett fűződött az egyházhoz, viszont azokon az elhagyott területeken, melyeket a spanyolok egy vagy más okból nem telepíthettek be, a papok nagy érdemeket szereztek. E területek lakóit egyedül ők hozták érintkezésbe az európai műveltséggel. Ilyen terület például Délamerikában a La Plata folyótól északra s a Kordilleráktól keletre elterülő vadonterület, melyet az Amazon folyamnak akkor még ki nem kutatott vízhalózata öntözött. Eleinte a perui főnsik kolostorainak franciszkánus és augusztinus szerzetesei vették kezükbe az indiánok megtérítését az ősterületeken.

Jól tudták ezek a szerzetesek, hogy amíg az indiánok vándoréletet élnek, nem nyerhetők meg az európai műveltségnek és a kereszténység eszméinek. Azért is mindenekelőtt községek, faluk alapítására bírták őket. E faluk helyeit pedig minden spanyollakta vidéktől távol jelölték ki. Különösen nagy tevékenységet fejtettek ki a jezsuiták Paragvaiban, ahol a kormány nekik rendkívüli önállóságot biztosított.

VI. Sándor bullája ugyan megállapította a határvonalat a spanyol és portugál gyarmatvilág között, de a fölfedezett országok szigorú elhatárolására e bulla szövege mégsem nyújtott elég alapot. Ez pedig folytonos súrlódásokra vezetett Spanyolország és Portugál között, különösen a La Plata folyó torkolatának fölfedezése után. Az ottani gyarmatokkal eleinte nem sokat törődtek a spanyolok és portugálok, csak később ismerték föl értéküket. Ezen a vidéken a spanyolok legfontosabb birtoka a Paragvai partján fekvő Aszunszion volt. Spanyolország egyetlen gyarmatában sem fejlődött ki az őslakók és a hódítók között olyan barátság, mint Aszunszionban, ahol a spanyolok teljesen összeolvadtak a bátor és becsületes garani néppel. A kis Portugált annyira igénybe vették keletindiai birtokai, hogy Brazíliával, Aszunszionnak a keleti szomszédjával, nem sokat törődött. Tíz évvel azután, hogy Kabral fölfedezte Braziliát, a portugál kormány a magánvállalkozásnak engedte át ezt a gazdag földet. A parti városokban így különféle nemzetiségű kalandorokból álló, kereskedéssel foglalkozó társadalom fejlődött. Az idegen nemzetiségűek főképpen kereskedéssel és ültetvények művelésével foglalkoztak, a portugálok azonban, akik a benszülöttet, mint mindenütt, itt is főképpen árucikknek tekintették, leginkább rabszolgakereskedéssel foglalkoztak. Hajószámra szállították az anyaországba a szerencsétlen indiánokat. Ezek pedig, mint mindenütt, ahol a fehérek üldözték őket, lassanként visszavonultak az ország belsejét borító vadonba. A portugál rabszolgavadászok leginkább a folyókon nyomultak veszendőbe menő zsákmányuk után s egész a spanyol területekig üldözték őket. Ez volt az oka annak, hogy a két ország viszályban élt, mert a spanyolok a velük barátságban élő bátor és értelmes indián népnek pártjára keltek.

Mikor a portugál és a spanyol korona II. Fülöp alatt 1580-ban egyesült, a gyarmati törvényhozás több üdvös intézkedést fogantatosított az indiánok személyes szabadságának biztosítására. A gyarmatosok azonban

ennek daczára megtartották indián rabszolgáikat. Csak az ország belsejében volt az indiánoknak jobb sorsuk, mert oda rendszerint csak a hittérítők nyomultak be. S ott kezdtek 1549-ben a jezsuiták működni. Délen még a rabszolgavadászok nyomorgatták a népet. A jezsuiták tehát délre is előre nyomultak s ottani működésük eredménye egy valóságos kis jezsuita állam alapítása volt.

A jezsuiták meg akarták védelmezni a garanikat a portugálok pusztításaitól; de amikor azt látták, hogy az aszunszióni és buenoszajreszi hivatalnokok a maguk haszna kedvéért a portugál rabszolgavadászokkal összejátszanak: nem elégedtek meg többé azzal, hogy a vadonba gyűjtsék maguk köré a benszülötteket, hanem III. Fülöptől, Spanyolország és Portugál közös uralkodójától a Paragvai folyótól keletre egészen az Urugvai folyóig terjedő hatalmas földterület átengedését kérték, amit meg is kaptak. Ott azután maguk köré gyűjtötték az indiánokat s virágzó telepet alapítottak, melyre sem a világi hatóságoknak, sem más egyházi rendnek semmiféle befolyása nem volt. A telep lakossága, mely csakhamar a 100,000 lelket meghaladta, békés egyetértésben élt ott a jezsuiták vezetése alatt s úgy szellemileg, mint vagyoniilag szépen gyarapodott. Ugyan nemcsak garanik menekültek oda, de mert ezen törzsek voltaképpen valamennyien egy fajhoz, a tupinéphez tartoztak, a jezsuiták a garani nyelvet tették meg a telep nyelvének. Ugyanezt cselekedték az északi részekben is. És ez a nyelv, melyet a jezsuiták a garaniból fejlesztettek, ma is Brazília civilizált benszülötteinek a nyelve. A telepeket néhol az egész szövetkezés együttesen igazgatta. A jezsuiták a perui inkák bölcs társadalmi alkotmányát vették át, amely a magánember jogainak háttérbe szorításával és az általános munkakötelezettséggel a kis jezsuita állam közigazgatásának alapját képezte, így azután a telep a virágzás magas fokára jutott. Lakosai nem nélkülöztek semmit, még olyan dolgokat sem, melyek előnyeiket azelőtt nem is ismerték. A lakosok száma folyton gyarapodott, úgy hogy a jezsuiták nemsokára több benszülött községet alapítottak, melyek mindegyike több ezer lelket számlált. A telep központja a templom volt. Csakhamar gyönyörű templomok emelkedtek a vadon e védett helyein. A templomot rendszerint hatalmas tér vette körül. Ott volt a plébánia, a magtár, a község gyűlés-háza. A térből egyenes, tiszta utak futottak ki s ez utakon épültek az indián lakosság házai, melyeket közös erővel építettek s amelyek közös tulajdonukat képezték. Az utcákat rendszerint kápolna zárta le. Amit a földművelés és állattenyésztés eredményezett, az mind a közös raktárakba vándorolt s a jezsuita atyák onnan osztották szét az egyes háztartásokhoz szükséges holmit. Ők osztották be a napi munkát is. Kézművességre s egyéb ipari munkákra osztották a lakosokat s így alapját vetették a képfaragásnak, órákészítésnek, sőt még a könyvnyomásnak is.

Az utókor azzal vádolja a jezsuitákat, hogy a lakosok személyes szabad-

ságát szándékosan elnyomták. Igaz, a hittérítők uralma sok tekintetben korlátlan volt. Minden telepen csak két európai volt: az is pap. Az egyik az egyházi, a másik az anyagi vezetés ügyeit látta el. Oldalukon a községtanács bizonyos fajtája működött, mely a község lakosaiból került ki, de vakon engedelmeskedett a hittérítőknek. A községet tisztára a gyónatás hatalmával kormányozták s a jezsuiták azt állítják, hogy nagyobb bűn csak ritkán fordult elő ezeken a telepeiken. Kifelé is a térítők képviselték a községeket. Ha idegen került a telepre, az csakis mint a papok vendége lehetett ott. A jezsuiták ezzel azt akarták elérni, hogy az idegen ne igen férközhessenek a benszülöttek közé, ezeket minden külső befolyástól meg akarták óvni. Ami fölöslege a községnek volt, azt időnként egyik vagy másik misszionárius elszállította a spanyol gyarmatokba s ott olyan árucikkekre cserélte be, melyeket a község nem állított elő.

Ám a lakosságra nagyon megnövekedett telepeknek védelmi eszközeik nem voltak. A térítők ugyanis a benszülöttekből minden harcziás, vérengző hajlandóságot ki akartak irtani. Azonkívül törvény tiltotta, hogy az indiánoknak kezébe lőfegyvert adjanak. Így hát a portugál rabszolgavadászok jól fölfegyverzett seregének könnyű dolga volt, amikor 1637-ben eszébe jutott, hogy rabszolgáit nem fogja többé fáradságos vadászat útján a vadonban fölhajszolni, hanem a missziókból hozza el őket. Erre a jezsuiták megkérték a kormányt, szüntesse be az indiánok lőfegyver-viselési tilalmát, ami meg is történt. Ezután a jezsuiták telepeik lakosságát kitűnő katonákká is kiképezték. S ezek az indián katonák nemcsak ellenséges törzsek ellen védelmezték meg a telepeket, nemcsak a portugál rabszolgavadászokat küldték véres fejjel haza, hanem megállták a helyüket akkor is, mikor a közeli spanyol gyarmatok határait külső ellenség fenyegette.

A jezsuiták így csaknem egy teljes századon keresztül háborítlanul dolgozhattak az őslakók megtérítésén. Időközben azonban az Óvilágban mind ellenségesebb indulat fejlődött ki a jezsuita rend ellen, amit idővel a délamerikai jezsuita telepeknek is meg kellett érezniök. A II. Fülöp koronája alatt egyesült Spanyolország és Portugál 1640-ben ismét különvált és így régi gyarmataik határozottabb különválásának az ideje is elérkezett. Sok évi ellenségeskedés után Spanyolország kénytelen volt 1668-ban Portugáliában a Braganza-ház uralmát elismerni s ekkor elkezdődött a gyarmatok újrászervezése is.

Mindenekelőtt a brazíliai határt állapították meg a spanyolok. Portugália átengedte a spanyoloknak a La Plata balpartján levő s reá nem nagy fontosságú telepeit, minek ellenében Spanyolország az ország belsejében mondott le bizonyos földterületekről, köztük az Urugvai folyótól keletre fekvő vidékről, amelyen a jezsuita telepek épültek. A szerződés szerint a telepek lakóinak, egyházi vezetőik védelme s vezetése alatt, spanyol területre kellett vándorolniok. Csakhogy a benszülöttek nem tudtak kedves

lakóhelyüktől a maguk jószántából megválni és a szerződés végrehajtásának fegyveres erővel szegültek ellen. Föllépésük az európaiakra oly veszedelmesnek látszott, hogy ellenük nagy, egyesült spanyol-portugál haderőnek kellett vonulnia. Az indiánok csak akkor vetették alá magukat a szerződés rendelkezéseinek, amikor belátták, hogy e túlerővel szemben amúgy sem állhatnának meg. Ennek az ellenállásnak azonban súlyos következménye volt a jezsuitákra nézve. Azzal vádolták őket, hogy ők szították az indiánok fegyveres fölkelését és Pombal márkí, portugál miniszter, aki amúgy sem szenvedhette a jezsuita rendet, kitiltotta őket Portugália egész területéről, nemcsak az anyaországból, hanem a gyarmatokból is. Egy másik következménye ennek a fölkelésnek az volt, hogy az indiánok védelmét nemcsak a portugálok, hanem a spanyolok is teljesen kivették a lelkipásztorok kezéből és a világi hatóságokra bízta. A spanyol gyarmat-uralom utolsó éveiben egyébként már elég emberségesen bántak az indiánokkal s ebben a tekintetben többé nem sok panasz merült föl. Ma pedig a délamerikai erdőségeknek e hajdan üldözött őslakói szabad köztársaságok szabad polgárai.

A spanyol kormányoknak a gyarmatokban folytatott kereskedelmi politikája semmiképpen sem állja meg a bírálatot. Az az intézkedése, hogy egész gyarmati forgalmát az egy Szevilya városához kötötte, egyrészt a Kolumbussal kötött szerződésből folyt, másrészt pedig utánzása volt a portugál mintának. A fölfedező magának, fölfedezése jutalmául, az egész gyarmatbirodalomból várható nyereség egy részét lekötötte volt. Éppen ezért szigorúan kellett valamennyi gyarmati vállalkozást ellenőrizni. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, ha az egész gyarmati forgalmat egy város kikötőjébe terelik. Így jutott Szevilya roppant horderejű kiváltságához. Tudjuk, hogy Kolumbus utódai és a spanyol korona között hosszú pörösködés után csupán a XVI. század közepe felé jött létre megegyezés. Hogy még e megegyezés után is csak Szevilyán át lehetett a gyarmatok forgalmát lebonyolítani, az a kormány különleges felfogásának volt a következménye. A gyarmatokat ugyanis nem az ország tulajdonának, hanem a kasztíliai korona magánuradalmainak tekintették, melyek jövedelméhez tehát kizárólag a kasztíliai koronának van joga. Így tehát teljesen a koronától, illetőleg azoktól, akikre jogát átruházta, függött az, hogy kiknek engedik meg a gyarmatokban való letelepedést, vagy kereskedést. Eleinte csak a kasztíliaiaknak volt meg a gyarmatokban való letelepedésre a természetes joguk, de ezt már 1495-ben az aragoniaiakra is kiterjesztették. Néhány évvel V. Károly trónralépte után megadták ezt a jogot az ő koronája alatt egyesült összes országok minden alattvalójának. A roppant gyarmatbirodalom ugyanis óriási gazdasági föladat elé állította Spanyolországot s e föladat sikeres megoldásához új erőkre volt szüksége, még pedig olyanokra, melyek közreműködésének gazdasági haszna előre látható

Aspanyolok harca Mekszikóban.

Az aztékok rajza után. Hosszú 6 rrlfős vászonkép másolata maradt reánk, melyen 86 színes képben örökítették meg a meghódítást az azték Tlazkalánók, akik a spanyolok szövetségesei voltak. Ez a jelenet a Mihuakán indián belakói elleni csatát tünteti fel, melyben a tlazkalán-vezér együtt küzd a spanyol lovassággal.

volt. Ezért adta meg Károly, nem spanyol birtokain, első sorban a német hanzának s az augszburgi kereskedőcsehnek, valamint a génuai nagykereskedőknek a gyarmatokkal való kereskedelmi összeköttetés jogát.

Természetesen ezeknek is meg kellett hajolniuk a spanyol gyarmati törvények előtt. Az ő hajóiknak is előbb be kellett futniuk a szevilyai kikötőbe, áruik jegyzékét a kaza de kontrataszióknak bemutatniuk s lefizetniük a beviteli vámot. Csak azután vitorlázhattak tovább a gyarmatokba. Visszajövet ugyanezt az eljárást kellett követniük. Nemes érczetek a gyarmatokból ők is csak Spanyolországba szállíthattak. Ezek a rendszabályok sokáig nem voltak föntarthatók, mert a spanyol kormány is belátta, hogy Spanyolország gyarmatai révén sokkal többet fogyaszt, mint amennyi kereskedelmi cikket a külföldnek szállíthat. De a kormány nem tudott a bajon segíteni, sem pedig azt nem akarta belátni, hogy az újvilág roppant arany és ezüst termelése folytán ez a két nemes fém is az egyszerű áruk színvonalára sülyedt, melynek értékét tehát semmiféle emberi törvény sem képes véglegesen lekötni. Az első évben a gyarmati kereskedelmet nem vámosták meg; mikor azonban az üzleti forgalom megnagyobbodott, ott is behozták a vámokat. A nemes fémeket nem tekintették árunak s így nem is vámosták meg, az államnak azonban itt is meg volt a jövedelme, mert a gyarmatok minden arany és ezüst termeléséből két tizedet szedett.

A kormánynak érdekében állt a gyarmatokkal való forgalom emelése. Éppen ezért a kaza de kontrataszió útján minden hajónak, mely az Óceánon át akart vitorlázni, szívesen adatott útlevelet. Kormányos iskolát is állított föl. Eleinte a hajók ellenőrzése egyáltalán nem volt valami szigorú, így a Kanári-szigetéről induló hajóknak nem kellett a szevilyai öbölbe befutniuk, az áruk beírását és ellenőrzését sem vették túlságosan szigorúan. Sok olyan hajó, mely a gyarmatokból drága áruval terheltén érkezett haza, előbb megállt a portugál birtokban levő Azori-szigeteken s az áruk egy részét partra tette, hogy Szevilyábari való megadóztatásától szabaduljon.

Mielőtt Szántó Domingo mellett az Újvilágban más kikötő város nagyobb jelentőségre jutott volna, az anyaország politikai viszonyai a gyarmatokkal való kereskedelem újraszervezésére vezettek. Ez az új rendszer a kormány ellenőrzését nagyon megkönnyítette, anélkül, hogy hátrányait a gyarmatok rögtön megérezték volna. A spanyolok és portugálok tengerentúli sikerei nagy befolyással voltak a többi európai hatalomra. Csakhamar francia és angol hajósok is kimerészkedtek az Óceán végtelen vizeire, sőt néha-néha már összeütközésbe is jutottak a spanyolokkal. Egyelőre az idegenek beavatkozásának nem tulajdonítottak fontosságot. Mikor azonban V. Károly alatt Spanyolország mind határozottabban világuralomra törekedett, összeütközésbe jutott először is Franciaországgal, majd Angliával is. Ennek előbb európai háború lett a következménye, később a francziák és angolok az Óceánon is folyton támadták a spanyol hajókat, pusztították a spanyol

gyarmatok partjait s ez a harcz csak akkor ért véget, mikor ezeknek a hatalmaknak a spanyol gyarmatbirodalom egy részét magukhoz sikerült ragadniok.

Ez az ellenségeskedés eleinte abban nyilvánult, hogy az Óceánon egyes spanyol hajókat megtámadtak és elfogtak. Erre V. Károly 1526-ban rendeletet bocsátott ki, hogy a hajók háborús időben ne járjanak egyenkint, hanem hajóhaddá egyesülten, kitűnő tapasztalt tengerészkapitányok vezetése alatt vitorlázzanak el a kikötőkből. Ez volt a híres hajóraj eredete, mely kétszáz éven át kizárólagosan közvetítette Spanyol-Amerika és Európa érintkezését. Nemcsak a kereskedőhajók biztonsága czéljából volt fontos e hajóraj szervezése, hanem nagyon megkönnyítette amellet a kormánynak azt a feladatát, hogy a kereskedelmi forgalmat ellenőrizze. A hajóraj berendezése a következő volt. Évenként márcziusban és szeptemberben össze gyűltek azok a hajók, melyek Nyugatindiába akartak vitorlázni Szevilya kikötőjében, vagy ha a viz csekélysege ezt lehetetlenné tette, Szán Szickar de Barramédában, később pedig Kadisz előtt. Legalább is tíz hajónak kellett együtt lennie, különben a hajóraj nem kapott engedélyt az el vitorlázásra. Rendszerint 20—30 hajó is össze gyűlt, néha még annál is több. Száz tonnánál kisebb hajók nem mehettek Nyugatindiába, azonkívül mindegyik hajónak 4 nehéz, és 16 könnyű ágyúval kellett fölszerelve lennie. A legnagyobb két hajót kiválasztották a hajórajból. Az egyik, melyen az egész vállalkozás vezetője tartózkodott, a hajóraj élén járt, míg a másik, földézetén a tengem agygyal, a hajóraj mögött vitorlázott s főképp arra ügyelt, hogy egy hajó se maradjon el a többitől. Ezt a két hajót jobban szerelték föl, mint a többit és hogy harczkészségüket emeljék, kevesebb áruval terhelték meg. Azonkívül később egy vagy több nagy hadihajó is kísérte a kereskedelmi hajórajt s e hadihajóknak elsősorban az volt a feladatuk, hogy a hajórajt veszedelem esetén megvédelmezzék. Azonkívül az volt a földadatuk, hogy az adó és vám fejében befizetett aranyat és ezüstöt hazavigyék Spanyolországba. Háború idején még külön hajóhadat is szerveztek, mely a kereskedőhajókat messze elkísérte s érkezésükkor elébük ment.

Az egyesült hajóraj Szevilyából Szántó Domingóba vitorlázott, ahol az árukat újabb ellenőrzésnek vetették alá. Azután a hajórajtól elváltak azok a hajók, melyek Puerto Rikón és Havannán át Verakruzba mentek. Ez volt az úgynevezett új spanyolországi hajóraj. A másik rész, mely a mekszikói öblön át Kartagena s onnan Puertobello felé ment, volt az amerikai szárazföldhöz tartozó hajóraj. Ez volt a fontosabbik, mert egész Délamerikát ez látta el spanyol áruval. A gyarmatok ugyanis csak e hajóraj hajóival hozathattak árut az anyaországból, sőt egymásközt is vámsorompó tette nekik lehetetlenné, hogy európai áruval kereskedhessenek. Eleinte nagyon megörültek a gyarmatok e hajóraj szervezésének. Mikor megérkezett, nagy vásárokat tartottak, melyekre messze vidékről összesereglett a vásárolni kívánó

nép. Igen ám, csak hogy a hajórajok érkezése nem lehetett pontos. Nem engedte a vihar, hogy pontos legyen. Gyakran megesett, hogy az előre hirdetett vásárt nem lehetett megtartani, mert a hajók a viharban elsüllyedtek, vagy mert az ellenség őket elfogta. S mert árut máshonnan nem lehetett, de nem is volt szabad venni, a gyarmatosok néha hosszú-hosszú ideig a a legszükségesebb cikkek nélkül maradtak. A hajóraj-rendszer tehát idővel, mint elviselhetlen nyűg, nehezedett a gyarmatosokra, azonkívül roppantul meg is drágította az árucikkeket. De a kormány szigorúan ragaszkodott e rendszerhez. Azt, hogy a hajók Nyugatindiaiba ne együtt menjenek, még megengedhette a kormány, de visszafelé egy hajórajban kellett jönniök. Erről nem mondhatott le a kormány, mert roppant fontos érdekei fűződtek hozzá. E hajórajok hozták ugyanis az adót, a jelentéseket, a koronát megillető értéktárgyakat. Ezeknek a biztonságára tehát ügyelni kellett, ha mindjárt tönkre is mennének e rendszer mellett a gyarmatok.

A gyarmatok elejétől fogva mindenféle terméket szállítottak az anyaországba. Főképpen festőfa, gyógynövények, cukor és állati bőrok képeztek a hazatérő hajók rakományát. A rakomány legértékesebb része azonban mindig aranyból, ezüsből, gyöngyökből s drágakövekből állt. Ezeket eleinte cserekereskedés útján szerezték a benszülöttektől, később azonban már rendszeres bányászat útján. Peruban mesés kincseket szedtek el a spanyolok a benszülöttektől, később azután ott is bányászat útján fosztották ki a természeti kincsekben dúsgazdag földet.

A legfontosabb árucikk, amit az anyaország a bányászat kezdetekor a gyarmatokba szállított, a higany volt, mert arra az ezüsbányászoknak elengedhetlenül szükségük volt. Emellett még egy, nem kevésbé fontos árut szállítottak a spanyol hajók Nyugatindiaiba: néger rabszolgát. A roppant kiterjedésű gyarmatbirodalom földjének, bányáinak megművelésére az európai kivándorlók távolról sem voltak elegendők. Munkaerőről kellett tehát gondoskodni. Eleinte fegyenczeket bocsátottak a gyarmatosok rendelkezésére, de ez sem volt elég. Az indiánok rohamosan pusztultak s amellet hatalmas mozgalom keletkezett, mely tiltakozott az ellen, hogy az indiánt rabszolga gyanánt használják. Lasz Kazasz, az indiánok barátja, azt indítványozta, hogy négereket kell a munkára használni. Ezek a spanyol félsziget déli részén már korábban amúgy is beváltak. A kormány tehát egyeseknek és társulatoknak engedélyt adott, hogy a gyarmatokba évenként bizonyos számú szerezsen rabszolgát szállíthassanak. Eleinte évenként csak 4000 feketét volt szabad a gyarmatokba vinni. A gyarmatosok azonban folyton panaszkodtak, hogy e szám a munka ellátására nem elég s mert a kormány több rabszolga bevitelének engedélyezésére nem volt hajlandó, csakhamar virágzásában volt a rabszolgacsempészet.

A rabszolgaszállító hajók bizonyos kedvezményekben részesültek. Így bizonyos óvadék letevése ellen megengedték nekik, hogy a szerezsen áru-

val, melyet a gineai partokon átvettek a portugál rabszolga-kereskedőktől, egyenesen Amerikába vitorlázhassanak. Visszatértükkor azonban, mikor a négerekért kapott pénzen vásárolt gyarmatáruval hazavitorláztak, ők is kénytelenek voltak a szevilyai kikötőbe befutni. Eleinte kizárólag a portugáloknak adták meg a rabszolgaszállítás jogát, 1668-ban azonban ezt a szabadságot Szevilya városára ruházták át. Még később, mikor a francziák befolyása az 1700. évben bekövetkezett trónváltáskor Spanyolországban mindenható lett, a rabszolgakereskedés is az ő kezükbe ment át és csak a politikai viszonyok kényszerítették a francziákat arra, hogy a szercesenekkel való kereskedésről az utrekti békekötés alkalmával Anglia javára lemondjanak. Az angolok alaposan kihasználták a helyzetet. Kikötötték ugyanis maguknak, hogy a rabszolgaszállító hajókon kívül évenként két angol árucikkkel megterhelt, bármily nagyságú hajót küldhessenek Amerikába. Ez arra indította VI. Ferdinándot, hogy a rabszolgaszállítás jogát az angoloktól a szerződés lejárta előtt visszavásárolja. Hogy erre a spanyol kormány oly későn szánta rá magát, ennek az volt az oka, hogy a fejadó, melyet a kereskedőknek minden szállított rabszolga után fizetniök kellett, két aranyról az idők folyamán 30—40 aranyra emelkedett, ami évenként óriási jövedelmet juttatott a spanyol király pénztárába.

A roppant gyarmatbirodalom azonban sokat ártott Spanyolországban, mert nem volt egészséges gazdasági élete s a sok beözönlő arany és ezüst egészen tunyává tette, azonkívül azonban irigyekké is tette a többi európai hatalmat, ami abban nyilvánult meg, hogy e hatalmak maguk is gyarmatosítani kezdtek és hogy rá is támadtak Spanyolországra s gyarmati kincseiből — amennyit csak lehetett — magukhoz ragadtak.

Középkori díszes kard. I. Szép Fülöp Kasztília királyának kardja.

Egykoru képek Amerika felfedezéséről

A SPANYOL GYARMATBIRODALOM ÉLETE.

A spanyol gyarmatoknak külön történelméről alig lehet szó. Anyaországuktól függtek, történetük úgyszólván tisztára a hivatalnokok, a közigazgatási rendszer időnkénti változásaiból s azokból az intézkedésekből állt, melyeket a spanyol kormány sokkal inkább az anyaország, mint a gyarmatok jólétének biztosítására s emelésére hozott. Ellenben része volt a gyarmatbirodalomnak az anyaország minden politikai bonyodalmában, megérezte annak minden baját. Spanyolország ellenségeitől roppant sokat kellett szenvednie. Ha az anyaország szomszédaival háborúba keveredett, azok sorra foglalták el a gyarmati hajókat kincseikkel együtt, sőt partvidékeiket is végig pusztították. Különösen a francziák okoztak roppant károkat.

Ezek a támadások bírták reá Spanyolországot, hogy a tengeren óriási fölényt szerezzen szomszédaik fölé s ezeknek az erőfeszítéseinek köszönhetette azután, hogy a XVI. század legnagyobb részén át föltétlen ura volt az Óceánnak. Az az intézkedés, hogy a kereskedőhajók csak zárt hajórajokban közlekedhettek a gyarmatok felé s hogy e hajórajokat a spanyol partokról nagyon messzire hadihajók kísérték, lehetetlenné tette a francziáknak, hogy a spanyol partok közelében e hajókat bánthassák. A spanyol hadihajók a közbenső tengeri állomások, a kanári szigetek, az azori szigetek közeléből is elűzték a francia kalózhajókat s így a spanyolok végre is arra kényszerítették ellenségüket, hogy ott keresse a zsákmányt,

ahonnan maguk a spanyolok hozták: a gyarmatokban. Ezek partjai sok helyen védtelenek voltak, spanyol telep néhol sok napi járó földre sem volt ott. Ezeken a helyeken készültek a francia hajók támadásra, ott javították ki hajóik sérüléseit, onnan rohanták meg a mit sem sejtő spanyol hajókat. S amint e helyeken megvetették a lábukat, már könnyű volt nekik a spanyol gyarmatokat megtámadni s kifosztani. A XVI. század negyvenes éveiben kezdődtek meg a nyílt ellenségeskedések. A francia kormány oly nyíltan s hathatósan támogatta a kalózokat, hogy azok 1542-ben már nemcsak apró telepeket fosztottak ki, de elfoglalták Havannát is és 26 napig megszállva tartották. A spanyol kormány tehát megerősítette a parti városokat, a parti telepeket pedig föladta.

Ugyanekkor más ellenségei is támadtak a spanyol gyarmatbirtokosoknak: az angolok. Eleinte ezek is csak kalózkodtak. Elfogták a rabszolgahajókat s maguk adták el aztán a szerencseneket a gyarmatosoknak. S ha részükön volt a túlerő, a gyarmatokat is fosztották. Kényszerítették a gyarmatokat, hogy a kereskedést nekik megengedjék. Később már merészebbek lettek. Drék 1572-ben megtámadta Panamát, később pedig hajóival áthatolt a Magelyán-csatornán s végig pusztította a csilei és perui partokat. 1585-ben azután kitört a háború Spanyolország és Anglia között. Drék 23 hajóval indult útnak, kifosztotta Szent Domingo és Kartagena városokat, elfoglalta Florida félszigeten Szt. Augusztint, s óriási zsákmánnyal, közte 240 ágyúval tért haza. Ebben a hosszú elkeseredett harcban az addig győzhetetlennek hitt spanyol armada nem egy vereséget szenvedett s Anglia nemsokára, mint a spanyol tengeri hatalom komoly versenytársa lépett föl. Az élet-halál harc Trafalgarnál az angolok teljes diadalával végződött.

Időközben ismét újabb ellensége támadt Spanyolországának, még pedig annál veszedelmesebb, mert azelőtt alattvalója volt s így a spanyol gyarmatok minden ügyét alaposan ismerte. Ez az új ellenség Németalföld volt. 1621-ben megalapította a nyugatindiai társaságot, melynek eleinte csak a spanyol és portugál gyarmatok fosztogatása volt a föladata, később gyarmatosított is és megvetette Holland-Gujana alapját. Onnan megtámadta Brazíliát s meglepő gyorsasággal, csaknem teljesen meghódította. 1640 után az újra megerősödött portugál párt lassanként a partra szorította vissza a hollandokat s végül onnan is elkergette őket egy portugál hajóraj. A hollandok ezután már a gujanai partra fordították főképpen figyelmüket. Az az óriási siker, melyet a hollandok a keletindiai és nyugatindiai társaság alapításával értek, nagy mértékben fölkelte más államok figyelmét, így első sorban a francziákét, akik megalapították az amerikai szigetek társaságát. Ennek a társaságnak köszönheti Franciaország mai amerikai birtokait: Martiniket, Gvadelupot s a hozzájuk tartozó apró szigeteket. A svédek és dánok is hódítottak, nagy kiváltságok-

kai alapított társaságok útján, területeket az Antillákon, igaz hogy nem tudták azokat megtartani.

A spanyolok a természeti kincsekkel kevésbé megáldott Antilla szigeteket fölfedeztetésük után csakhamar teljesen elhanyagolták s a XVI. század elején már csak a spanyol rabszolgavadászok keresték föl azokat néha-néha. Nem csuda tehát, ha a spanyol gyarmatok ellen harczba induló szomszédok először is ezekre a félig elhagyott szigetekre vetették magukat. Az angolok már 1605-ben elfoglalták Barbadoszt és a következő években angolok, francziák s hollandok csaknem valamennyi szigetet elfoglalták. Ez az idő az Antillákra a teljes fejtelenség kora volt. Angolok s francziák úgy akartak a gyarmatosoknak elegendő munkaerőt biztosítani, hogy fegyenczeket szállítottak a szigetekre, akiknek oly feltétellel adták vissza a szabadságukat, ha a gyarmatosok munkájának egy részét elvégzik. Ezek a fegyenczek rutul visszaéltek a szabadságukkal. Közülük kerültek ki a bukkaniok és flibusztierék, ezek a rettegett tengeri rablók, akik irtó háborút indítottak minden ellen, ami spanyol volt, de saját nemzetük hajóinak kifosztásától sem riadtak vissza. Garázdálkodásuknak végre is saját kormányaik vetettek véget. Mikor a spanyol világbirodalom a Habsburgokról a Bourbon dinasztiára szállt át, a gyarmatokkal való érintkezésbe és kereskedelembe is szabadabb szellem vonult be. A francziák belátták, hogy a gyarmati kereskedelem lebonyolítására Szevilya nem alkalmas és ezért a gyarmati kereskedés súlypontját a kedvezőbb fekvésű Kadizba tették át. Az indiai kereskedés hajórajokra szorítását is beszüntették. Belátták ugyanis, hogy az évenként legfőljebb kétszer közlekedő hajórajok a kereskedelem lebonyolítására nem elégségesek. A gyarmatok is megérezték ennek a ritka összeköttetésnek hátrányait. Azért is általános megalégedést keltett, mikor VI. Ferdinánd Korimából hónaponként közlekedő hajójáratokat rendezett be, Ezek sikere arra bírta azután III. Károlyt, hogy a régi rendszerrel teljesen szakítson; 1774-ben megengedte a gyarmatok egymás között való kereskedését s ezzel a gyarmati iparnak is tág teret nyitott. Négy évvel később pedig beszüntette a hajórajok közlekedését, a szevilyai-kadizi kizárólagosságot is megszüntette s kilencz kikötőre ruházta a gyarmati kereskedés lebonyolítását, míg a gyarmatokban 22 kikötőnek volt joga hajóközlekedést föntartani az anyaországgal.

A közlekedés megkönnyítésére rohamosan fölvirágoztatta a gyarmati kereskedést, s vele együtt a mezőgazdaságot, melynek termékeit az ültetvényesek most már rendszeresen, a legjobb árak mellett értékesítették. A spanyol gyarmati közigazgatás gyarlóságai azonban megbosszulták magukat. Később a gyarmatbirodalomra elviselhetetlenné vált az anyaország súlyos terheinek s ósdi intézményeinek nyűge és csaknem teljesen szétszaggatta a gyarmatok s az anyaország között a nemzeti összetartás kötelékeit.

Miksa császár találkozik Franciaországból hazatérő leányával.

MIKSA CSÁSZÁR.

Miksa tanult ember volt, emellett jó szónok és híres, bátor lovag is. Szerette és támogatta az irodalmat, tudományt és művészeteket, de állhatatlan szelleme, nyugtalan vére mindenféle kalandra kergette.

Miksa 1477-ben nőül vette Merész Károly burgundi hercegnek a leányát, Máriát.

Burgundi Mária, korának leghíresebb szépsége volt. Előbb XI. Lajos fiának szánták, de ez a házasság nem jött létre és mikor Miksa herceggel eljegyezték, minden felé mint a „legszebb jegyesek-et emlegették őket.

A szép mátkapár 1477 augusztus 11-én tartotta meg esküvőjét. Miksa azonban nem sokáig gyönyörködhetett szép feleségében, mert ez öt év múlva sólyom-vadászaton lebukott lováról és meghalt. Miksa volt örököse és Burgundia nagyobb részével a híres „aranygyapjas rend“ is Miksa, s vele a Habsburg házra szállott.

Az aranygyapjas rendet Jó F ü l ö p burgundi herceg alapította Brükselben 1386-ban, amikor harmadik feleségét, Portugál Erzsébetet oltárhoz vezette. Alapította pedig a Szentszűznek és Szent Andrásnak, mint a burgundi ház védőszentjének dicsőségére, a katolikus hit erősítésére és terjesztésére.

I. Miksa császár.

Fülöp az aranygyapjú jelvényét azért váltotta, hogy harcosai elé követendő példaként az argonautákat állítsa, azokat a rettentetlen bajnokokat, kik a görög monda szerint hősiessé küzdöttek meg ezer veszéllyel, hogy az aranygyapjú féltett kincsét Kolkiszból hazahozhassák. Az aranygyapjas rendnek alapszabályait 1431 november 27-én Lili-ben kelt rendeletével állapította meg a herceg. Ezek szerint az aranygyapjas rendet (toázon d'or) csupán csak ősrégi nemes családoknak fűződhetn jellemű, egyénileg kiváló, katolikus férfi sarjai nyerhetik el. A rend csak egy osztályból áll.

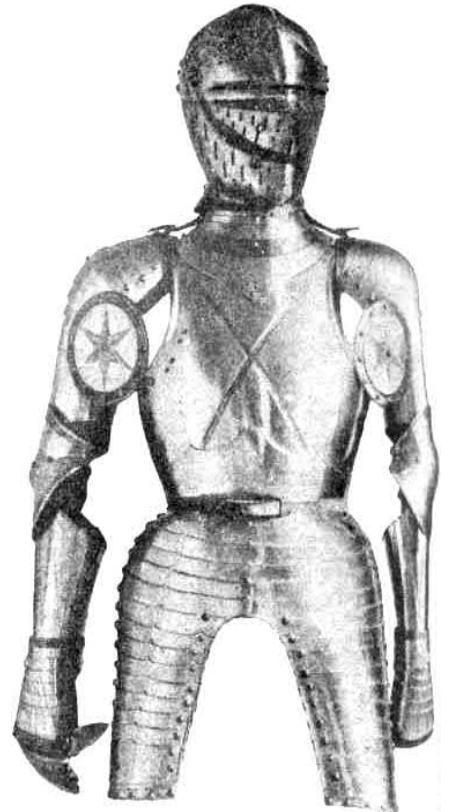
Ezek a rendelkezések a mai napig fennállanak. Egyébként azonban úgy a rend szervezete, mint a

rendtagoknak a száma az évszázadok folyamán több változtatást szenvedett így eredetileg a rend nagymestere mellett a tagok összességét magába foglaló káptalan működött, mely évente András napján ült össze rendkívüli pompa kifejtése mellett. Később áttették az évi gyűlést májusra, majd eltekintettek az évenkénti összejövetelnek kötelező voltától káptalannak a felmeiülő szükség szerint való összehívását a rend nagymesterére bízták.

A rend alapításakor maga a káptalan választotta meg az új lovagokat, az időközben elhunyt rendtagoknak méltó utódait. 1577 óta a rend nagymesterét illeti meg az a jog, hogy saját belátása szerint töltsen be a megüresedett helyeket.

A rend tagjainak száma Fülöp intézkedése szerint 31 volt. De már V. Károly császár X. Leó pápa hozzájárulásával ötször emelte az aranygyapjas vitézeknek a számát, a későbbi rendfok pedig még tovább mentek a rendtagok számának fokozatos emelésével.

Aranygyapjas vitéz a századok egész folyamán át rendszerint csak ősrégi katolikus családoknak nagykorú tagjai lehettek; állandó kivételt tettek azonban már régebben is a mindenkori trónörökösrel, aki már születésével lépett be a toázonistáknak díszes sorába. Előfordult többször az, hogy az ausztriai háznak még nem nagykorú egyéb főhercegei is elnyerték ezt a jelvényt; a többi halandó közül csak egyetlen egy Svarczenberg herceg jutott még mint

I Miksa császár harci páncélja. A császári fegyvermuzeumban Bécsben.

kiskorú az aranygyapjasok sorába. A rendtagok katolikus voltához mind e mai napig szigorúan ragaszkodnak az ausztriai ház fejei, mint e rend nagymesterei. Egy kivételtől azonban mégis megemlékezik a rend krónikája. A későbbi IV. György angol király t. i. m g hercegrégens korában protestáns letére — ismételt kérelmére — elnyerte az aranygyanajat. Igaz, hogy neki csak a jelvény jutott, de sem a rend szabályait nem nyújtották át sem az egyébként kötelező rendi esküre nem bocsátották.

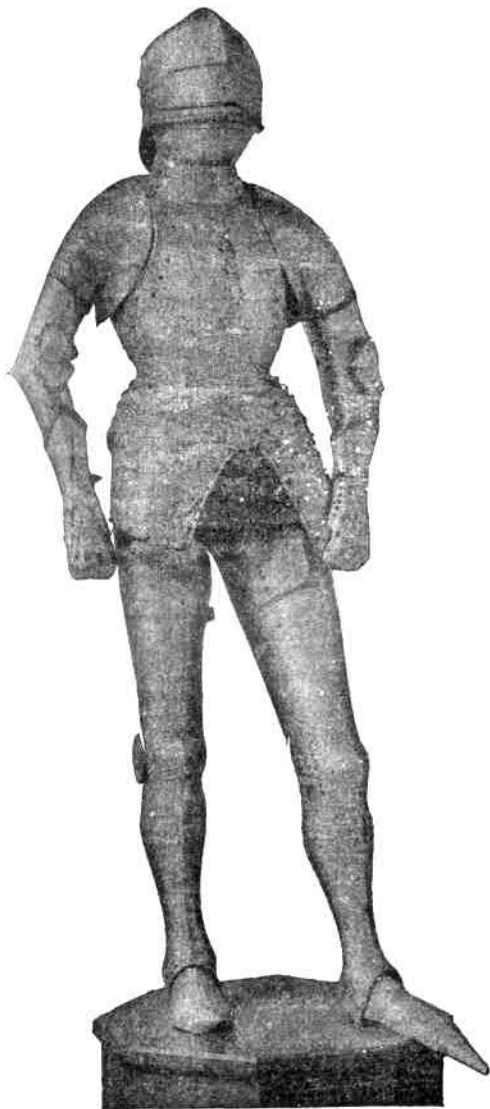
Az aranygyapjas rendet — mint említettük — burgundi herceg alapította. A mikor ennek a háznak férfiága

kihalt, az adományozás a Habsburgokra szállt azon a czímen hogy I. Miksa császár a burgundi háznak utolsó női sarját feleségül vette.

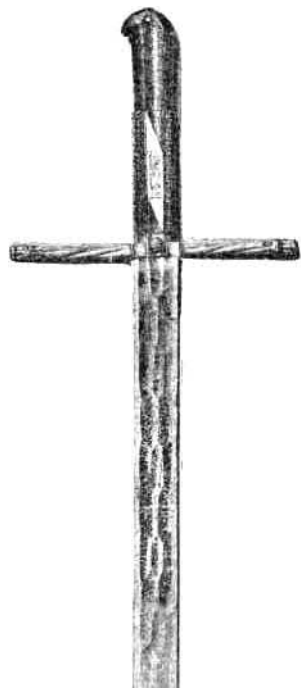
Mikor V. Károly halálával a Habsburgok háza két ágra szakadt, előbb az idősebb spanyol ág gyakorolta az aranygyapjas rendnek adományozási jogát. Mikor ez az ág kihalt, az adományozási jog a fiatalabb, ausztriai ágra szállt, mely azt mai n; pig gyakorolja. A spanyol Habsburgoknak kihaltával ugyan a helyükbe a spanyol trónra került but bonok maguknak is követelték ennek az előkelő rendjelnek az adományozási jogát; de ezt az azóta is gyakorolt jogukat az osztrák ház sohasem ismerte el: úgy hogy még ma sem fogadhatja el az osztrák és magyar uralkodónak egy alattvalója sem a spanyol aranygyapjat, mely egyébként ugyan szintén előkelő helyen áll a világ összes rendjelei sorában, de azért nem homályosítja el a Habsburgok aranygyapjának hagyományos elsőbbségét.

Az ausztriai aranygyapjas rend mai napig is a világ legelőkelőbb rendjele. Az adományozás joga az osztrák császárt illeti. Az ausztriai ház minden férfitagja nagykorúságával nyeri el ez a rendjelet. Egyébként a rendtagoknak számát manapság már nem korlátozza semmi rendtörvény, csak maga az évszázados gyakorlat, mely ennek a „præcium non vile laborum“ adományozása körül alakult.

A rend tagjai most évenként husvét hétfőjén gyűlnek össze ünnepi szent misére. Erről csak különös méltánylást érdemlő esetben maradhatnak el. Egyébként a

I. Miksa császár lovagló-páncélja.
(A bécsi udvari múzeum fegyvertárában)

I. Miksa császár vaaász-kardja.
(A bécsi udvari múzeum fegyvertárában.)

I. Miksa herceg és menyasszonya, Burgundi Mária.

aranygyapjat a lánczhoz kapcsoló ékítmény tűzkövet és kisugárzó lángokat tüntet föl. Jelképileg arra intik a rendjelnek viselőjét, hogy a hit tüzeben megacézózott, erős védője legyen a katolikus vallásnak; maga az aranygyapjú pedig a Helleszpontuszra is utal» mely nemcsak az argonauták küzködésének volt a színhelye, de tanúja volt az alapító ősenek, F é l e l e m é l k ü l i J á n o s szenvedéseinek is, melyeket ez a hitetlen törökök fogságában keresztény hitéért kénytelen volt elviselni.

A rend jelmondata: „Ante ferit kwam flamma miczet“ (előbb az ütés, azután a láng), a mi szintén kovára és aczélra meg az összeállításukból támadó lángra vonatkozik.

Miksa többet törődött Németországgal, mint az apja. Ott teljes volt a fejtelenség. 1488-ban a sváb hercegek és városok a fejtelenség leküzdésére Eszlingenben ligát alakítottak s néhány év alatt 144 rablóvárat romboltak le.

Ez a részleges erőfeszítés azonban nem volt elegendő a közbéke helyreállítására. Erre törekedett a vormszi birodalmi gyűlés, mely 1495-ben kiadta a híres vormszi alkotmányt. Ez súlyos büntetés terhe mellett megtiltott minden háborúságot a birodalom egyes államai között. Ez alaptörvény megsértésének megtorlására elmozdithatlan törvényszéket alkottak, melynek tagjait az egyes államoktól előterjesztett férfiak sorából a császár

rendtagokat Ő Fel-sége kabinetirodája, mint egyúttal a rendnek kancellári irodája, nyilván tartja. Ha valamelyikük elhalálozik, úgy azt valamennyi élő aranygyapjossal közlik, kiknek mind-egyike köteles az elhunyt lelkiüdvéért engesztelő misét mondatni és alamizsnát osztogatni.

A rend tagjait a császár és király „mon kuzen“-nek, unokatestvérének szólítja. A rendnek hivatalos okmányait — a régi burgundi hagyományoknak megfelelően. — most is francia nyelven állítják ki.

A rend jelvénye aranygyapjat ábrázol, mely nagyértékű nyaklánczon lóg. Az

I. Miksa császár. — Festette Rubenz Pál.

I. Miksa császár serlege. Jelenleg a Habsburgház kincstárában őrzik

Az új törvényszék túlkapásai sok elégtelenséget szültek a német birodalomban és ezzel lényegesen hozzájárultak a harminczéves háború kitöréséhez.

Szóval e korszak végén a szent német-római birodalom széthúzó fejedelemségek és városok alig összefüggő keveréke volt, melyet csupán a

választotta ki. E törvényszéket császári kamarának hívták.

Hogy a legmagasabb törvényszék rendeletei végrehajthatók legyenek, az augsburgi (1500) és a trévi (1512) birodalmi gyűlésen

az egész német birodalmat (beleértve Csehországot is) tíz kerületre osztották, melyek élén egy-egy igazgató állt. Mindegyik kerület a saját költségén az igazgató vezérlete alatt álló katonai csapatot tartott fenn, melynek főadata volt a közbéke föntartása. Miksa XI. Lajos példájára behozta a postát, ami újabb kötelékkel fűzte össze a birodalom egyes részeit.

A vormszi alkotmány alapján szervezett birodalmi rendőrség intézménye azonban a gyakorlatban nem vált be teljesen. A birodalmi gyűlés, mely egyedül bírt törvényalkotó joggal, nem bízott az osztrák császárokban, akik viszont a birodalmi gyűlés törvényeinek az alkalmazását lehetőleg megakadályozták, az udvari tanács is, melyet Miksa örökös tanyai részére és a császár döntésére bízott ügyek elintézésére 1501-ben szervezett, nagyban csökkentette a császári kamara tekintélyét. Az új törvényszék, mely eleinte csak az osztrák államokban működhetett, később éppen a császár segítségével mindjobban kiterjesztette hatáskörét és hatalmas vétegytársa lett a császári kamarának.

Burgundi Mária
Merész Károly leánya, Miksa neje.

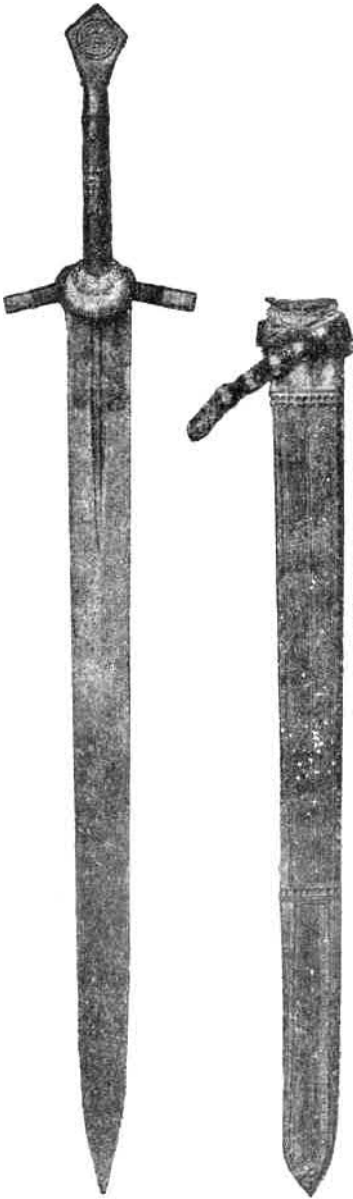
1. Miksa császár és Burgundi Mária, mint vőlegény és menyasszony.

hajdani dicsőség emléke, a közös nyelv és rokon népszokás foglalt közös keretbe. Hogy ezek nem bizonyultak“ valami erős kötelékeknek, erre sűim bizonyítékokat szolgáltatnak a felsorolandó események.

A hatalmasabb német fejedelmek, akik saját területükön minél függetlenebb hatalmat akartak gyakorolni, már is nyugtalankodtak Miksa birodalmi egyesítő tevékenysége miatt. Területükön kényurak módjára uralkodtak. Ugyanabban az időben, amikor — mint láttuk — Francia-, Spanyol- és Angolországban erős és eredményes politikai harcok folytak a központi hatalom

erősítésére, addig Németországban nem a központi császári hatalom, hanem az egyes fejedelmek területi jogainak erősítésén dolgoztak. 1502-ben a hét választó megkötötte a választói szövetséget, melyben megállapodtak, hogy minden évben összejönnek s megbeszélik a teendőket, melyekkel területük s hatalmuk függetlenségét a császári túlkapások ellen megvédelmezhetik. Alig volt okuk az aggodalomra. Miksának sem pénze, sem kitartása nem volt s így birodalmi tervei nem is sikerülhettek. Folyton más és más tervvel foglalkozott s egyiket sem vitte keresztül.

Miksa sem volt politikailag sokkal különb ember, mint Frigyes, az ő fontossága az európai politikában főleg annak tulajdonítható, hogy Németalföld uralkodójának az apja volt, bár mint osztrák főhercegnek is jutott némi szerepe az akkori nagy európai kérdésekben. Ezen a címen kötötte meg VIII. Károlylyal a szenliszi szerződést, mely Artoát és a Frans-Komtéét hozta neki (1493) s ugyancsak osztrák főhercegi voltának köszönhette azt a véres háborút, melyben a svájcziaik megverték, úgy, hogy ő kénytelen volt az 1499-iki bázeli béke szerint a VIII. Károly elleni ligába belépni. Később belép a Velence ellen alakult kambréi ligába,

Miksa császár legyvertárából való kard, melyet unokabátyjától, Habsburgi Zsigmondtól, az első tiroi Habsburg-ág utolsó marjától örökölt.

figyelemmel és bőkezűséggel. Ő maga is szeretett írni. Megírta regényes előadásban a saját élete történetét, írt kisebb érdekes munkákat is. Életrajzának címe: „V e i s z k u n i g“.

Első munkája „T e u e r d a n k“, további munkái „E r e n p o r t e“, „T r i u m f v á g e n“

majd a XII. Lajos elleni szövetségbe s végül megnyeri 1513-ban a ginegati csatát. Beleavatkozott a bajor örökösödési kérdésbe is, ami ismét számos birtokot és várost hozott neki az Inn partján; Zsigmond főherceg halálával pedig az összes osztrák birtokok az ő kezében egyesültek. Fia, S z é p F ü l ö p házassága Spanyol (Őrütl) Johannával, roppant kiterjedést adott a birodalomnak, mert azt Spanyolországgal, annak amerikai birtokaival és Nápolylyal gyarapította, egyúttal előkészítette unokája, Ferdinánd házasságát II. Lajos nővérével, ami családjának a magyar és a cseh korona örökségét megszerezte. Így tehát megérte háza nagy hatalmát, de egyúttal fel látta még tűnni e hatalom legnagyobb ellenségét: a r e f o r m á c z i ó t. 1519-ben halt meg, amikor Luther már szakított Rómával. Miksa utolsó éveiben sokat foglalkozott halála gondolatával és állandóan koporsót tartott hálótermében.

Miksa igazán az akkori szellemi újjászületésnek a neveltje volt, aki a legkiválóbb uralkodói tehetségekkel dicsekedett; nagyszabású terveit talán ép azért nem tudta keresztülvinni, sőt gyakran el sem kezdeni, mert nem hiányzott benne a finomultabb érzék, mely nem engedte, hogy kíméletlenül tiporjon bárhová.

Miksa minden iránt érdeklődött, ami az emberi szellem dicsőségére vált, barátságot tartott a kor kiváló tudósai-, írói- és művészeivel; nagy pártfogója volt az egyetemeknek, különösen a bécsit istápolta

kiváló

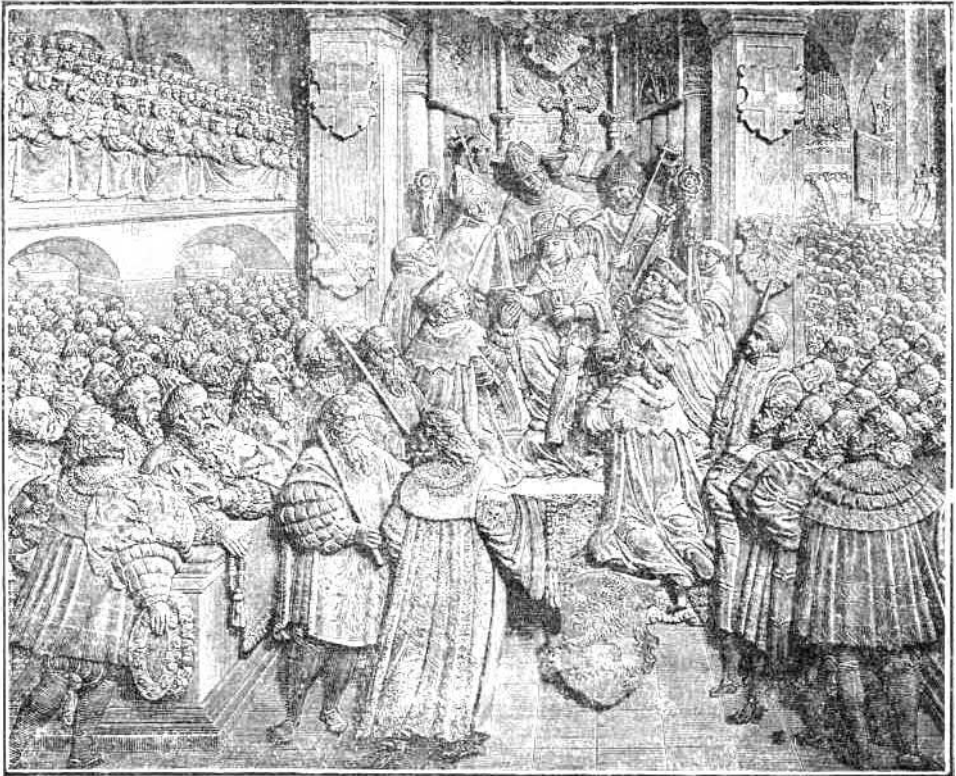
I. Ferenc francia király.

majd a „Der Weisze Könige Stambaum“ cím alatt megírta a Habsburgok múltját. Írt gyakorlati hasznú könyveket; ilyen volt: Dasz Stálbuh, Di Baumeisztereí, Dí Gertnererí.

Már irodalmi munkái is mutatják műveltségét, de tudjuk is róla, hogy a műveltség minden ágában otthonos volt, igen szépen játszott zenét, szépen festett, értett a költészethez.

Mindezek a tulajdonságok finomították meg lelkét és ebben leli magyarázatát az, hogy bár atyja rossz szemmel nézte és ellenezte, ő mégis baráti érzelemmel vonzódott a mi királyunkhoz, a szintén művelt Mátyás királyhoz, a kinek nagysága iránt tiszteletet érzett: felfogta annak nagyságát és mert maga is kiváló volt, becsülni tudta azt másban is.

I. Miksának császárrá koronázása.
Márványból faragott domborkép Miksa császár síremlékén Innszbrukban, az udvari templomban.

A RENESZÁNSZ MŰVÉSEI.

A régi görögök fénykora óta nem virágoztak a művészetek sehol és sohasem oly teljes pompájukban, mint Itáliában a reneszánsz korában. A régiek tanulmányozása visszatereli az ecset és véső mestereit az őstermészet tanulmányozására: innen merítik erejüket halhatatlan műveik alkotására. Mielőtt azonban a festészet és szobrászat örökértékű mesterművei megszülettek volna, már az építészet terén tapasztalhatjuk a virradás korának jeleit.

Már a XIV., de különösen a XV. században — a korai reneszánsz szakában — felvirult az építőművészet. Erős alapja volt az évszázadokon át kifejlődött technikai készültség, amihez hozzájárult az ókori példákön finomult műzítés. Előbb paloták építésében érvényesült a művészet, hogy azután ennek elveit a templomi építészetben is érvényesítse; míg a szobrászok és festők ellenkezőleg az egyházi térről haladnak a világi felé, levetik a régibb középkor bilincseit s a régiek tanulmányozásából, majd a természet öln nyernek friss erőt, hogy a világi művészet terén is nagyot alkossanak. Az eddigi, kizárólag egyházi vonatkozású festőművészet mellett most már szerepel a tájkép (igaz, hogy még inkább mint háttér), az arczkép, a mitológiai és történelmi festészet és szobrászat. A szobrászat terén a régi anyag érvényesül: a márvány, az érez, e mellett a terrakotta; a festészet terén anyag tekintetében is lényeges haladást tapasztalhatunk: az eddigi kizárólagos vízfestés (akvarell, tempera) helyébe lép'a freskó és az olajfestés. Utóbbit Messzina i Antonello hozta be 1474-ben Németalföldről Velenczébe. A festészet most elfoglalja azt a tért, amelyet az ókorban a szobrászat töltött be.

A korai reneszánsz szakában (1420—1500) az építőművészet terén, mely kivált Velenczeben és Firenzében paloták emelésével virult, az ókori elemek mellett még igen sok gót és keleti elem érvényesül. A szobrászat — melynek akkori leghivatottabb képviselői Qiberti, Della Robbia Lukács, Donatello — főleg még egyházi czélokot szolgál; a festészet terén az umbriai iskola (Perudsinó) szintén még tisztán egyházi jellegű, de már a firenzei iskola (Maszadso, Girlandájó, Szinyorelli) inkább világi; ugyancsak világi jellegű a velencei Mantenyá-é, ki történelmi képeket alkotott.

A művészeteknek igazi reneszánsza

(1500—80) Olaszországban összeeskü a politikai elnyomatásnak a korával. Az olasz nép teremtő ereje kizárólag a művészetek terén tudott érvényesülni, de ezen azután oly halhatatlan mesterműveket alkotott, amiben akkori legyőzői soha utói nem érhettek.

Az ókor klasszikus példái alapján az építészet mesterművei emelkednek. Gyönyörű homlokzatok, alapsorok, tágas lépcsőcsarnokok, fényes termek, nagyméretű udvarok és folyosók jellemzik e kor palotáit, melyeket a festészet és szobrászat jeles alkotásai díszítenek. A templomi építészetben az eddigi hosszúkás templomhajókat, a csucsvíveket a központi elhelyezés, a magasratörő kupola váltja föl.

A művészeteknek vezetését átveszi a pápai Róma. A hívők áldozatkészsége megtöltötte a pápai pénztárt; V. Miklós (1447-55) és IV. Sziztus (1471—1484) az ókor kincsei felé fordította figyelmét; a szellemi kincsek mellett felkutaták akkor a régiek szobrászati remekeit is. Ilyen volt a helyzet, mikor Bordsa (VI.) Sándor dicstelen uralkodása után II. Gyula (1503—13) lépett a pápai trónra. Ő és közvetlen utódja, X. Ló (1513—21), a Medicsiek műértő törzsének a sarja, hervadhatatlan érdemeket szerzett a művészet pártolásával.

Az ő idejűkben Róma nemcsak a katolikus világnak, de a művészetek világának is fölülmulhatlan székhelye lett.

E kornak legjelesebb művészei:

Bramante Donát olasz építész. Szül. 1444-ben, Urbino mellett. Festőnek készült. 1472-ben Milanóban már mint építész szerepel. 1499-ben áttelepedik Rómába, megépíti a „kancellariát“, Szan-Lorenzó templomát, a vatikáni polotának San-Domázó oszlopcarnokát. 1506-ban hozzáfogott a Péter-templom építéséhez, melyet azonban nem fejezhetett be, mert 1516-ban meghalt.

Perudzi Boldizsár. Olasz festő és építész. Szül. 1481-ben Sziénában. Mint festő Ráfél, mint építész Bramante tanítványa volt. Első nagyobb műve a Farnéze-villa építése volt, melynek freskóit is festette. Ráfél halála után a Péter-templom építészé lett. Rómában még a Masszimi palotát építette. Megh. 1536.

Szangallo Antal, az ifjabbik. Szül. 1485-ben Firenze mellett Rómában a Farnéze-palotát építette, továbbá a lorettói templomot. A vatikán bővítésén is dolgo-

zott s folytatta a Péter-templom építését. Mint hadi építész is kitűnt. Megh. 1546.

B u o n a r o t t i **M i k e l a n d s e l o .** Szobrász, festő, építész. Szül. Kaprézében (Toszkána) 1475. Művészi tanulmányait **M e d i c s i** Lőrincz védelme alatt kezdte Firenzében. A festészetben Gírlandájó volt a mestere, a szobrászatban az ókor emlékein tanult Bertoldo útmutatásai szerint. A Medicsiek ragyogó udvarán fejlett nagygyá művészi egyénisége. 1496-ban Rómába megy. Akkor alkotja világhírű szoborművét, a Pietá-t (a szűzanya a holt Jézussal), mely a Péter-templomot díszíti. 1500-ban Firenzében Dávid óriási szobrát alkotta. **I I . G y u l a** pápa hívására 1505-ben Rómába visszatér, kinek halotti emlékét készíti, melynek földíszje a világhírű **M ó z e s - s z o b o r .** Ugyancsak e pápának megbízásából festi a szikszitini-kápolna falfestményeit (egyebek közt az utolsó ítéletet.) Firenzében a Medicsiek sírboltját alkotja. Mint hadi építész is szerepel.

Szangallo halála után (1546) **I I I . P á l** pápa megbízásából átveszi a Péter-templom építésének a vezetését. Elveti elődjének a tervét. A templom világhírű kápolnája az ő tervei szerint készült. Ugyanabban az időben több templomi és magánépítkezést vezet Megh. 1564-ben.

S z a n t i (Szanzió) **R á f a e l .** Az újabb kor legnagyobb festője. Szül. Urbinóban, 1483. Apja szintén festő és költő volt. Ő volt egyúttal Ráfael első mestere. 1500-ban a fiatal Ráfael Perudsinó Péter tanítványa és segédje A legnagyobb befolyással volt azonban reá a firenzei tartózkodása, Mikelandse, Da Vincsi, Bartolommeo s a Medicsiek udvara. **I I . G y u l a** pápa 1506-ban Rómába hívja. Ekkor alkotja meg a vatikáni termek (stanzák) és folyosók (lodszák) híres képsorozatát, majd a szikszitini madonnát és a szikszitini kápolna kárpítjainak (oradzi) mintáit. Nagy számú festményei sorában előszeretettel a madonnát és a szent családót szerepelteti. **X . L e o** pápa megbízta a Péter-templom építésének (1514) és a római ásatásoknak a vezetésével (1515). Ráfael vezetése alatt fejeződött be Bramante műve, a vatikáni Szan-Damázó udvar. Több magánépítkezésnek a tervét is készítette. Igazi nagysága azonban mégis a festőművészet terén nyilvánult. Fejedelemileg élt, de túlságosan sokat dolgozott, ami korán sírba döntötte (1520).

S z a n s z o v i n o (Kontudsi) **E n d r e .** Szobrász és építész. Szül. Monte Szan-Szavinóban, 1460. Da Vincsi követője. Firenzéből, hol a Szentlélek-templom reliefjeit alkotta, 1491-ben a portugál király hívására Lisszabonnba megy, hol 1500-ig működik, mint építész és szobrász. Vissza-

térése után Firenzében megalkotta Krisztus keresztelését, **I I . G y u l a** pápa hívására Rómába ment, ahol Basszo és Szforza bíboros világhírű síremlékét alkotta, **X . L e o** a lorettói templom díszítési munkálataival bízta meg. Mint mester is kivált. Megh. 1529-ben.

S z a n s z o v i n o **J a k a b .** Szobrász és építész. Tulajdonképpen neve Tatti volt, de mestere iránti tiszteletből felvette ennek a nevét. Szül. 1477-ben Firenzében. E helyen meg Rómában mint szobrász, majd mint építész is működött. Később Velenczébe ment (1527), ahol csakamar „a köztársaság építőmestere“ lett Az olasz reneszánsznak egyik legnagyobb képviselője. Velencei híres művei a Kornáropalota, a Márkus-könyvtár, a pénzverő, a lodsetta s több templom. Ezenkívül több kiváló szobrot alkotott. Megh. 1570-ben.

P a l l á d i ó **E n d r e .** Olasz építész. Szül. 1508-ban, Vicsenzában. Mint kőfaragó, 1541-ben Rómába került, ahol a régi síremlékeket tanulmányozta, majd más olasz városban is tanulmányozta a műremekeket. 1549-ben megbízást nyert a vicsenzai székesegyház építésére. Majd Velenczébe került és mint „a velencei köztársaság építőmestere“ halt meg 1580-ban.

D s o r d s ó n e da Kasztelfranko (Barbarella György.) Olasz festő. Szül. 1478-ban. Kasztelfrankóban. A velencei Bellini tanítványa, az első olasz tájképfestő. Megh. 1511-ben, Velenczében.

V e r o n é z e (Kalyári) **P á l .** Festő Szül. Veronában (1528), mint Kalyári Gábor szobrásznak a fia. Veronában, Mantuában kezdi szerepét, It 55-ben Velenczébe kerül. Ticzián nagy hatással volt reá, de azért nem föltétien követője. A magasabbrendű díszítő művészet nagymestere. Egyházi képeken kívül (sok a lakomakép) mitológiai és jelképes műveket aikat nagy számmal, úgy olajfestményt, mint freskót. Megh. 1588-ban, Velenczében

T i c z i á n (Vecselyó Ticziánó.) A velencei festők nagymestere. Szül. 1477-ben Pievében (Friaul) Bellini és Dsordsóne volt a mestere. Utóbbinak velencei freskóinál segítkezik (1507). Páduai és vicsenzai rövid szereplése után visszatér Velenczébe. Alfonz herczeg meghívására Ferrarába megy, ott festi a Venusz-ünnepet, a Bakkanálét és Ariadnét. Szoros barátság fűzte Arioszto költőhöz. 1518 ban készült egyik főműve, az „Asszuntá“ (Mária mennybemenetele) Velenczében. Nagy pártfogója volt a mantuai herczeg: **G o n z a g a F r i g y e s .** 1532-ben megismerkedik **V . K á r o l y** császárral Bolyában, kinek udvari festője lett. 1545 ben **I I I . P á l** pápa hívására Rómába megy. Ez időbe esik a híres Danaé alkotása.

1548-ban Augsburgba megy V. Károly udvarába, majd visszatér Velenczébe, ahol 1576-ban halt meg. Ticzián az olaszoknak legnagyobb színpompájú festője. Az ő korabeli velencei életnek legtökéletesebb megörökítője.

Donatello (Betto-Bardi Donát) olasz szobrász. Szül. 1386-ban Firenzében. Rómában tanulmányozta az ókori szobrászatot, amellyel szorgalmasan tanulmányozta a természetet. A reneszánsz-szobrászát megalapítója. Firenzében, Sziénában, Orvábiban stb. számos márvány- és bronzművét őrzik. Egyházi vonatkozású művein kívül híresek a firenzei uffiziák reliefjei. Pártfogójának, **Medici** Kozmónak rendelkezésére készítette egyebek között Dávid világhírű szobrát bronzból. Páduában Szent Antal templomának bronzreliefjei is az ő művei, úgyszintén Olaszországnak (az ókoriaktól eltekintve) első lovasszobra: Marni Erazmó-é Páduában. Jeles rajzoló és festő is volt. Mikelandelóig ő volt az olasz szobrászok mintaképe Megh. 1466-ban Firenzében.

Bellini János. Olasz festő. Született 1428. A XV. századbeli velencei festészetnek nagymestere. Vivarini és Mantegna tanítványa. Arczképeket és szentképeket alkotott, mikből még vagy 80 darab maradt fenn. Arczképei közül leghíresebb az, mely Mocsenigó illetve Loredánó dozsét ábrázolja. Nagy befolyással volt Dsiordsónéra, Palma Vekkióra és Ticziánra. Bátyja, Dsentile is jeles festő volt. János megh. 1516.

Botticelli Szandro. (Tulajdonképpen Mariánó-Filipepi Sándor). Olasz festő. Szül. 1446-ban Firenzében Botticelli ötvösnek volt előbb a tanítványa (innen a közkeletű neve), majd Lipi Fülöp festőnek. 1478-ban megörökítette a Padzi-féle összeesküvés részeseit a paladzo-publikó falfestményein. 1480-ban Szent-Ágoston freskóját festette. IV. Sziksztus pápa Rómába hívta, hol a sziksztuszi kápolna több freskóját festette. **Medici** Lőrincz megbízásából Dante műveit rajzokkal látja el. Egyházi és mitológiai képeket alkotott. Megh. 1516-ban Firenzében.

Piombó (Lucsáni) Sebestyén. Olasz festő. Szül. 1485-ben Velenczében. Bellini János és Dsordsóné tanítványa. 1510-ben Rómába ment. Mikelandelóhoz csatlakozott. Ráfaellel vetélkedett. Legjelesebb műve „Az Ur színváltozása”. Legkiválóbb volt mint arczképfestő. Nevét onnan nyerte, hogy VII. Kelemen pápa megtette a pápai pecsét őrének (fáte del piombo). Sokat foglalkozott költészettel is. Megh. 1547-ben Rómában.

Moretto da Brescia. Tulajdon-

képpen Bonvicino Sándor. Olasz festő. Szül. 1498-ban Brescsában. Ferramola-Fioravante tanítványa. Alaposan tanulmányozta amellyel Ticziánt, Palma Vekkiót és Romaninót. Nagy gondot fordított a hátterek festésére (világos hátterek), amiből plasztikusan emelkednek ki könnyed tartású, átszellemült alakjai. Egyházi műveit mély vallásos érzés jellemzi. Legjelesebb munkái Brescsában vannak. Jeles arczképfestő is volt. Megh. 1555-ben Brescsában.

Vincsi Leonardo. Szül. 1452-ben Vincsiben, Firenze közelében. Firenzében tanult. Verokkió festő és szobrász volt a mestere. A festészet és szobrászat mellett mennyiségteni, természettani, kivált mechanikai és optikai tanulmányokkal és építéssel is foglalkozott. Jeles zenész és költő is volt. 1480—84-ben nagy utazásokat tett. Egy ideig a kairói szultán udvaránál is tartózkodott. Szforza Lajos hívására 1484-ben Milanóba ment, hol 1499-ig működött. A milánói székesegyház építésén dolgozott, e mellett számos festményen. Számos festményen és több szobron kívül ekkor alkotta az „utolsó vacsora” világhírű freskóját. Milanóban festészeti akadémiát alapított. Ő lett a lombard iskola feje. Híresek bonczani rajzai. 1502 táján Bordsa Cézár hadi mérnöke volt. Majd Firenzébe megy, hol Mikelandelóval vetélkedik. Rövid római tartózkodás után visszatér Milanóba, honnan a diadalmaskodó I. Ferencz francia királyt Franciaországba kíséri. Ott halt meg 1519-ben Amboáz melletti Klú-kastélyban.

Csellini Benvenuto. Szobrász és ötvös. Szül. Firenzében 1500. Zenésznek szánták, de ő szobrász akart lenni. Előbb Szandro aranyművestől tanul, majd Firenzuo szobrásztól (Róma). VII. Kelemen pápa szolgálatába vette. Sokat foglalkozott vésnöki, zománcz és különféle ötvös munkákkal. IV. Pál pápa pénzverőjében alkalmazta. Gyilkosságba keveredik s Firenzébe menekül, ahol **Medici** Sándor herceg számára számos érmet készített, míg a pápa vissza nem hívta. I. Ferencz király hívására Párisba megy (1537), majd visszatér Rómába, ahol **Estei Hippolit** bíboros veszi pártfogásába. Ekkor alkotja híres arany sórtortóját, melyet jelenleg a bécsi császári kincstárban őriznek. I. Ferencz udvarában újabb 5 esztendőt tölt. Innen **Medici** Kozmó hívására Firenzébe tér vissza, ahol megalkotja legjobb ércszobrát: Perzeusz. Mint hadimérnök is kitűnt. Firenzében 1571-ben fejezi be viszontagságos életét.

Palma Vekkió (az idősebb Palma Jakab). Festő. Szül. 1480-030 Szerinaltában. Főleg szentképeket alkotott, de egy-

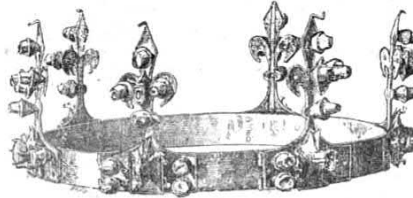
úttal arczképeket, tanulmányfőket. Legkiválóbb műve Szent-Borbála (Velencez, 1515). A velencezi női szépség legfényesebb megörökítője. Megh. 15:8, Velencez.

T i n t o r e t t o (eredetileg Robuszi Jakab). Festő. Szül. 1519-ben Velencezében*. Rajz tekintetében Mikelandeló, szinpompa dolgában Ticzián követőjének vallja magát. Hibája, hogy keresi a színpadiaságot és a világitási ellentéteket. Hires műve: a kánai menyegző, továbbá a dozse palota fatfestményei. Megh. 1594.

K o r r e d s ó (tulajdonképen Korredsói Allegri) A n t a l . Festő. Szül. 1494-ben,

Korredsóban. Allegri Lőrincz nevű nagybátyja és Bartolotti volt a mestere, később Bianki (Modena) és Montenya (Velencez). Kiváló befolyással volt reá Da Vincsi Leonardo. Főleg madonnákat festett. Leghíresebb műve a „szent éjjel“ (Kristus születése), mely most Drezdában van. Pármában számos kiváló freskót teremtett (Mária koronázása és menvbemenetele). Kiváló mitológiai képeket is alkotott. A «grácziaák festőjének hívták és móltán, senki sem kezelte az ecsetet oly gyengédséggel, mint ő. A nők és gyermekek festője. Megh. 1534-ben Korredsóban.

(A reneszánsz-korról mint olyanról, később szólunk)

Mária magyar királynének, Nagy Lajos leányának koronája, melyet a királynő sírjában találtak.

Zách FeUczián megtámadja Róbert Károlyt és családját.

AZ ANZSUHÁZ MAGYARORSZÁGON.

KÜZDELEM A TRÓNÉRT. VENCZEL, OTTÓ, RÓBERT KÁROLY.

III. Endre váratlan halála új reményeket keltett Rómában, hogy szabadon rendelkezhetik a magyar koronával. Egyedül őneki volt határozott trónjelöltje, még pedig az ország területén. Anzsu Károly herceg még Endre életében haddal jött magyar földre. Tehetetlen, 12 éves gyermek volt ugyan, de Bicskey Gergely esztergomi érsek Endre halálának hírére az ifjú trónkövetelőt Zágrábból Esztergomba hozatta s megkoronázta, de nem a Szent István koronával. E szertartásnak senki sem tulajdonított ugyan jogérvényt, de Károly a trón megüresedésekor itt volt a helyszínén s a pápaság világhatalmára, valamint a magyar egyházi és világi urak egy erős csoportjára támaszkodott.

Olyan urak is tiltakoztak ellene, kik előbb gyakran fogtak Rómával

kezet, most azonban, mikor Magyarország önállóságát kellett megoltalmazni, a szabad királyválasztás elvét hirdették. Ez ösztönözte a tömegeket, a katonákat, nemeseket, nagyurakat, sőt a főpapok egy részét is, hogy a pápa jelöltjétől elforduljanak. Mint 1290-ben, akképpen 1301-ben s azután még sokáig az volt a nemzeti jelszó: elfogadjuk királynak az Árpádok bármelyik nőági rokonát, csak azt nem, kit a pápa erőszakol ránk! A legtöbb püspök is a szabad királyválasztásért apostolkodott. A nagyurak bármennyire gyűlölködtek, marakodtak egymással máskülönben: a pápai kívánságoknak, Róma trónjelöltjének visszautasításában egyetértettek. Független választó királyságnak tekintették az országot, s magok akartak a koronával rendelkezni. Hogy fentartsák a jogfolytonosságot, az Árpádok nőági leszármazói közt keresték az új magyar királyt s pillantásuk IV. Béla unokájára, II. Ottokár cseh király s neje, a magyar Kunigunda fiára, Venczel cseh és lengyel királyra esett, ki akkor már 18 éve bölcsen és áldásosán uralkodott két nagy országban.

E terv meghiúsítására Bonifác pápa legátust küldött az országba, de a követ tehetetlen maradt a hatalmas nemzeti mozgalommal szemben s nem bírta a királyválasztást meggátolni. Venczel király a cseh és lengyel koronák mellé harmadikul a magyart nem fogadta ugyan el amint mondá- azért sem, mert nem tud magyarul. De maga helyett 12 éves fiát ajánlotta, ki kitűnő nevelést nyert, s magyarul is jól beszélt. Az urak a gyermeket csakugyan behozták az országba, mely lelkesülten fogadta. Budán ünnepélyesen királynak választották és Fejérváron a kalocsai érsek 10 püspök jelenlétében fejére tette Szent István koronáját (1301 aug. 27).

Venczel uralma megszilárdult volna, ha a pápai legátus nem dolgozik folyton az ország fellázításán. Eleinte kárpoztól fejében lemondásra igyekezett az ifjú királyt bírni, ki azonban elutasította az ajánlatot. Csakhogy időközben meghalt János kalocsai érsek, a nemzeti párt feje, mire a legátus Budán zsinatra gyűjtötte a főpapokat s közülök néhányat fenyegetéssel és ígérettel magához csábított, a kalocsai érsekségbe meg a saját emberét ültette és megkezdte a legdurvább üldözést a Venczelpártiak és maga Venczel ellen is. A legátus a törvényes királyhoz ragaszkodó magyar szerzetrendeket is megrendszabályozta és engedelmes eszközeivé tette, amire a forradalmi mozgalom a papság vezetése alatt komoly alakot öltött. Hasztalan hirdették a világiak, hogy szabad hazájokat sohasem engedik át a pápának s ősi szokás szerint magok akarnak ügyeikről intézkedni. A gyermek-király helyzete egyre veszedelmesebb lett, mikor váratlan fordulat állt be a küzdelemben. Bonifác pápa 1302 okt. 11-én meghalt.

Ez a fordulat egy időre elhárította Venczel fejről a veszedelmet, ámbár az új pápa, XI. Benedek, aki ugyanaz a Bokkaszini Miklós volt, ki mint legátus szervezte a forradalmat a király ellen, mint pápa folytatta elődje politikáját.

Az idősebb Venczel belátta, hogy a pápa támadásai fia helyzetét Magyarországon előbb-utóbb tarthatatlanná fogják tenni. 1304 nyarán nagy sereggel megjelent Budán, hol a magyar urakkal való tanácskozásokból még inkább meggyőződött, hogy aggodalmai igazoltak s a gyermekkirálynak személyes biztonsága is veszélyben van. Hazáért vitte tehát Prágába a szent koronával és a kormányzó jelvényekkel együtt, Venczel ekkor sem mondott le a trónról. Távozásával azonban uralma tényleg véget ért s minthogy atyja 1305-ben meghalt, az ifjú, immár cseh király, október 9-én ünnepélyesen le is mondott Magyarországról s összes jogait a bajor hercegi család egyik tagjára, Ív. Béla leányának, Erzsébetnek fiára, Ottó hercegre ruházta, kinek a szent koronát s a koronázó jelvényeket is átadta. Ez nem kötelezhette a magyarokat. A trón megüresedett s a pápa pártja ismét a maga jelöltjét akarta trónra juttatni, de az ország mindig legyőzhetetlen ellenszenvet táplált Róma jelöltje iránt. A nemzetnek Anzsu Károly ekkor sem kellett s így inkább az idegen, teljesen ismeretlen Ottó herceghez csatlakozott.

Ottó javakorbeli (1261-ben született) vitéz, vállalkozó ember volt s készségesen követte a magyar urak hívását. Magyarországra sietett, de a Habsburgok ellenséges érzelmei miatt titokban, álruhában, igen csekély kísérettel jöhetett át Ausztrián, hol a határ közelében az a baleset érte, hogy elvesztette a koronát, melyet faládjában, szíjra kötve, lova nyergéhez erősítve, hozott magával. Szerencsére valami kátyúban újra megtalálta s folytathatta útját. Magyar földön a volt Venczel-párt örömmel üdvözölte: a veszprémi és Csanádi püspök, számos világi ur, Buda, Esztergom, Székesfejérvár hozzá csatlakozott. Megkoronázták. Közben Benedek pápa s mindkét magyar érsek, a pápapárt fővezére, meghalt; az új pápa még tájékozatlan: így a mozgalom vezetése egészen Tamásra, az új esztergomi érsekre szállt át. Ez az eszes, ravasz ember dűlőre juttatta a trónkérdést. Ismerte az embereket és a viszonyokat, benső barátságban állt a hatalmasok némelyikével, főleg László erdélyi vajdával s ritka ügyességgel vetette ki a hálót Ottó király megejtésére. Hogy biztonságba ringassa, 1306-ra fegyverszünetet létesített a küzdő felek közt, sőt elhitette Ottóval, hogy László vajdát könnyen megnyerheti, ha nőül veszi felserdült leányát. Ottó örömmel fogadta az eszmét, mert trónjának megszilárdulását remélte e házasságtól. Egyrészt az ország viszonyainak tanulmányozására, másrészt a házasság előkészítésére körútra indult tehát új hazájában. Mindenütt szívesen fogadták, így ért el László vajda udvarába. Gyanútlanul ment a törbe, melyet Tamás érsek állított neki, ki nyomban, mikor az ország keleti részeibe indult, megszegte a fegyverszünetet, visszafoglalta Esztergom várát, s barátját, László vajdát arra ösztönözte, hogy koronás vendégét orvul elfogja. A vajda csakugyan fogságra vetette Ottó királyt, elvette tőle a szent koronát s azután kiűzte az országból.

Ottó király uralkodása távozásával véget ért. A pápa akkor teljes erővel közbelépett s Anzsu Károly kérelmére újra legátust küldött az országba, kit valóságos diktátori hatalommal ruházott föl. Az új követ, Dzsentilisz bíboros volt, agyafúrt, erőszakos, különösen pedig kapzsi ember, azon legátusok egyike, kik ez időben már valóságos rémeivé váltak a katolikus nemzeteknek, mert küldetésüket első sorban saját zsebök megtöltésére használták.

Dzsentilisz egyénisége épen nem látszott alkalmasnak arra, hogy Anzsu Károly ügyét diadalra segítse. Csakhogy egyrészt mérhetetlen hatalom egyesült kezében, másrészt Tamás érsek már kitűnően előkészítette a pápas trónkövetelő számára a talajt. A közhangulat mindinkább Károly javára fordult, kinek főleg az vált hasznára, hogy a Venczellel és Ottóval tett meddő kísérletek után a közvéleménynek más trónjelöltje többé nem volt. Szükségképen meg kellett tehát barátkoznia az eszmével, hogy Anzsu Károlyt fogadja királyává.

Mikor Károly 1308 őszén Dzsentiliszszel Budára jött, már nyert ügye volt. Az urak és a nemesek tömege az ő pártjára állott s kész volt királylyá fogadni, de csakis szabad választás útján. Arról, hogy a szentszék adományozza neki a koronát, ezután sem akart hallani senki. Dzsentilisz kénytelen volt tehát király választó gyűlést tartani, melyet nem országgyűlésnek (ilyet összehívnia nem volt joga), hanem zsinatnak nevezett. Az urak és nemesek Pesten (1308 november 27) a Dunaparton, a későbbi haltéren fekvő dömés kolostorban elég számosan jelentek meg. Dzsentilisz elnökölt, míg Károly herczeg szerényen, jobbján foglalt helyet. A bíboros ekkor is olyan kevéssé ismerte a hangulatot, hogy megnyitó beszédével csaknem elrontotta védencaze ügyét. Abból indult ki, hogy a szentszéknek joga van a magyar koronával rendelkezni. De alighogy e szavakat kiejtette, a hallgatóságban heves tiltakozás, zajos ellenmondás hangzott. Mindenfélől azt kiáltották: „Nem akarjuk, hogy a pápa adjon királyt az országnak! Ősi szokás szerint magunk választjuk királyunkat!“ Dzsentilisz még idején meghátrált s beleegyezett, hogy a megjelentek szabadon gyakorolják választójogukat. Erre a gyűlés Anzsu Károly herczeget, „mint az első szent királyok hamisítatlan törzséből sarjadó fejedelmet“ egyhangúlag Magyarország királyává kiáltották ki. Így jutottak az Anzsuk a magyar trónra s Károly Róbert (a magyarok egyszerűen Károlynak nevezték) szabad választás útján lett Magyarország királya.

Róbert Károly egyelőre még csupán az ország választott királya volt s sok időbe, töméntelen munkába került, míg koronás királya lett. Hívei két ízben is megkoronázták, de nem a szent koronával s így a legsürgősebb feladat tehát a szent korona visszaszerzése volt. Dzsentilisz ez ügyet is maga akarta elintézni s alkudozni kezdett László vajdával. Károly király belátta, hogy Dzsentilisz nem alkalmas közvetítő s Tamás érsekre bízta a

további tárgyalásokat. Az érsek csakugyan megoldotta a kényes feladatot, 1310 nyarán László vajda nagy nehezen kiadta Szent István koronáját. A bíboros abban az erkölcsi megalázásban részesült, hogy az általa elrendelt *múlt évi koronázást érvénytelennek nyilvánították, az akkor fölszentelt* koronát sutba dobták s Tamás érsek Székesfejérvárt (1310 aug. 20) Károly királyt a szent koronával avatta Magyarország királyává.

A választott király koronás király lett tehát s uralkodásának törvényesége ellen többé kifogást emelni nem lehetett. Csakhogy nyakán ült a legátus, ki valósággal gyámság alatt tartotta s most sem akart haza távozni, mikor politikai küldetését befejezte. Kitünően érezte magát az országban, melyet aranybányának tekintett s telhetetlenül kiaknázott. Ily körülmények közt a legátust, ki megjötte első pillanatától kezdve gyűlöletes volt a magyar papság előtt, a közhangulat végre is arra kényszerítette, hogy eltávozzék Magyarországból (1311 szept.)

Dzsentilisz bíboros távozásával Károly végre önálló uralkodó lett s országa ügyeinek rendezéséhez foghatott, melyek kétségbeejtő állapotba jutottak, mert a 10 év alatt, mely III. Endre halálától I. Károly önálló uralkodásáig eltelt, az egész államgépezet megakadt; a jogrend és belső biztonság helyére a rablás és erőszak lépett, a királyi hatalom csaknem egészen elenyészett, mi az állam nemzetközi tekintélyét is megingatta s főleg melléktartományainak kapcsait lazította. Ez évtized története tutajdonképen nem Venczel, Ottó és Károly király, hanem az elhatalmasodott nagyok személye körül csoportosult. A király nem uralkodott, nem gyakorolta felségjogait, mert összes segélyforrásait, pénzügyi és katonai eszközeit egyes hatalmasok ragadták magukhoz. A rombolás, a féktelen és durva uralomvágy sötét alakjainak egész sora lép előtérbe s a magyar állam a többé-kevésbé önálló fejedelemségek, különvált területek képét nyújtja, melyek egysége és összetartozandósága mindinkább veszendőbe ment. Csák Máté a Dunán innen, a Kőszegiek a Dunán túl, László vajda Erdélyben, a Borsák és Aöák Abauj, Sáros, Zemplén, Ung, Szepes, Szabolcs, Bihar, az Ákosok Borsod és a szomszéd vármegyékben, a brebiri grófok Horvátországban, a Frangepánok Dalmáciában, a Blagajiak és Babonigok a Dráva és Száva közén királyi hatalommal, korlátlanul kormányozták területeket. Elkobozták a korona összes javait, bitorolták a királyi jogokat, kényuralmok alá hajtották a tömegeket, szolgálatukba fogadták vagy kényszerítették az alsó nemességet. Megosztottak a király jöszágain és jövedelmein s neki semmit sem hagytak.

Ekképen a tizennegyedik század első évtizedében a királyi hatalom teljes elgyöngülésével a magyar állam a feldarabolás, a végleges feloszlás állapotába jutott s egész tömeg apró fejedelemség alakult területén. A valóságban az ország darabokra oszlott. Az ifjú Károly király, midőn végre megszerezte a szent koronát s felszabadult Dzsentilisz gyámsága alól, nyom-

ban feladataihoz méltó uralkodónak bizonyult. Tíz éve élt már magyarjai közt s ismerte szívök minden titkát, ismerte azt a törhetetlen ragaszkodást, melyet a tömegek az államegység s alapja, az erős királyi hatalom iránt táplálnak. Ismerte a kisebb birtokosok, a nemesek, a polgárok és munkásosztályok mérhetetlen szenvedéseit, az elnyomást, a pusztulást, melyben a hatalmasok mindnyájokat részesítik s az elkeseredést, melyet szomorú sorsuk szívökben keltett; velük azonosította a saját érdekeit, rájuk támaszkodott tehát, hozzájuk fordult, őket gyűjtötte maga köré, hogy segélyükkel az államegységet, a belső rendet, a személy- és vagyonsbiztonságot helyreállítsa. Arra, hogy a hatalmasokat egymásra uszítsa, hogy az egyiket a másikkal tegye ártalmatlanná, nem gondolhatott. Egymásután kellett a hatalmasokat megtörnie, hogy az országnak igazi királya lehessen. Vállalatában a tömegekre, az alsó nemességre bízta magát, mely lelkesen csatlakozott zászlaihoz. Főleg a déli magyar vármegyék sereglettek köréje s e vármegyék aránylag nagyszámú köznemessége a nagybirtokosokat is pártjára kényszerítette. A tömegek hamar tapasztalhatták, hogy nem méltatlanra pazarolták rokonszenveket, véroket és vagyonukat. Károly királyban csakugyan gondviselészerű férfiút, olyan egyéniséget nyertek, minőre akkor az országnak szüksége volt, mert az új király vitéz, bátor katonának, jeles szervező tehetségnek, a béke és háború, a romboló harcz és az alkotó munka emberének bizonyult. Uralkodói képessége és kiválósága éppen abban nyilvánul, hogy megismerte s orvosolni tudta kora rákfenéjét, a zűrzavart.

A harcot már 1311 ben megkezdte és évről-évre újabb területeken állt helyre a rend és a nyugalom s már 1321-ben, mikor a munka még javában folyt, egykorú perirat így vázolta Károly király tevékenységének gyümölcseit:

„Hosszú időn át a gonosztevők önkénye volt túlsúlyban, mert egyrészt a tatárjárás, másrészt a kényurak olyannyira elnyomták az országot, hogy senki sem élhetett jogával, nem merte az utak bizonytalansága és az ország állapotának zavarossága mellett szabadságát keresni. Ez a nyughatatlan állapot isten kegyelméből és Károly, Magyarország királya buzgóságából, jobbra fordult, mert véget vetett az utak veszedelmességének, a kényurak erőszakoskodásának/

A tömegek hálával, szeretettel, véroek hullatásával támogatták a királyt nehéz munkájában. Nemcsak elismerték érdemeit, hanem lelkesülve, örvendezve, áldozatkészen követték harcaiban s áldották, imádták, mert legirgalmatlanabb ellenségeiktől mentette meg őket. Eközben az ifjú király daliás, gyönyörű férfivá fejlődött, ki megnyerő modorával, örök jókedvével, elmés társalgásával, szívélyes előzékenységével, valamint személyes bátorságával, lovagiasságával, politikai sikereivel igazán megbüvölte magyarjait, kikhez szokásaiban és kedvteléseiben is alkalmazkodott. Házasságaival eleinte nem

volt szerencséje, egymásután két neje (1317 és 1319) halt meg ifjan, gyermek nélkül. A király időnkint más szépeknél keresett szórakozást s egy törvénytelen fia született, Kálmán, később győri püspök. De királyi hivatásához illően, hamar szakított a csapodárkodással s harmadizben nősült (1320 jul. 6). Ezúttal Lokietek Ulászló lengyel király leányában, a szép és kitűnően nevelt Erzsébetben méltó hitvest talált. Erzsébet méltó felesége volt Károlynak. Osztozott örömeiben és megpróbáltatásaiban, támasza volt törekvéseinek, tettel és tanácscsal pedig a legjobb barátja. Udvarát fényes nemzeti központtá varázsolta, a gyakran életében is fenyegetett királynak boldog családi otthont alkotott s öt fiú gyermekkel ajándékozta meg, kik közül kettő hamar meghalt ugyan, de megmaradt Lajos (szül. 1326 márcz. 5), Endre (1327 nov. 30) és István (1332 decz. 26), kik teljesen magyar nevelésben részesültek s anyjuk szerető gondozása alatt nőttek föl. Károly életét több ízben fenyegette veszély nemcsak a csatasíkon. Orvok leskelődtek reá s talán nem Csák Máté volt az első, ki gyilkost bérelt megöletésére. Más merényletnek is van nyomuk emlékeikben. Temesvárt laktakor nyíllal akarták lelőni a királyt. Egy ízben (1327) meg azt az álhírt terjesztették, hogy meghalt, mire Somogyban zavargások támadtak, melyeket vérbe kellett fojtani.

A legveszedelmesebb merénylet azonban csak később következett s az egész királyi család életét fenyegette. Zách Feliczián követte el, ki hűséget fogadott királyának, de nem birt a békés viszonyokhoz illeszkedni s bosszút akart állani azon az emberen, ki a régi napjainak véget vetett. Az ebéd idejét választotta merénylete végrehajtására s 1330 április 17-én, Visegrádon, a királyi palotába sietett. Felnőtt fia kísérte, kit künn hagyott az udvaron, hogy vigyázzon. A királyi pár két fiával, a 4 éves Lajos trónörökössel, a 3 éves Endre herceggel s a két gyermek nevelőjével, Druget Miklóssal és Tapolcsányi Miklóssal éppen délebédnél ült. Asztalnokok, étkefogók sűrögtek-forogtak a teremben, mikor egyszerre észrevétlen Zách kivont karddal az asztalhoz rohant s a királyra támadt. Károly ösztönszerűleg feje fölé emelte jobb karját, hogy a vágást felfogja. A királyné szintén férje feje fölé tartotta kezét, míg Zách vadul vagdalkozott s nemcsak a király kezét sebezte meg, hanem a királyné jobb kezének négy ujját is levágta. Még négy más emberen ejtett sebet, köztük a kis Endre nevelőjén, Tapolcsányin, ki a gondjaira bízott gyermeket igyekezett megmenteni. A szörnyű zűrzavarban, Cselenfy János (Cselényi) a merénylőre vetette magát, törével nyakszirten szúrta, földre teperte s ezzel ártalmatlanná tette. A merénylő kegyetlen büntetéssel lakolt. Az udvari emberek nyomban felkonczolták; fiát, ki künn ólalkodott, valamint ifjabb leányát, Klárát, ki a királyné környezetében élt, elfogták s szörnyű kínzások közt ölték meg. A király azonnal összehívta az urakat, kik törvényt ültek, s minthogy a merénylet nem csupán a királynak, hanem egész nemzetségének szólt, ők viszont Zách Feliczián

nemzetségének tagjait harmadízigen fej- és jószágvesztésre ítélték. A Zách család bűnhődése rettenetes volt.

Zách Feliczián nem volt az első, ki Károly királyra emelte kezét, de ő volt az utolsó. Zách merénylete az utolsó támadás, melyet Károly személye ellen intéztek. Trónja akkor szilárdan állott; a magyar nemzet ép oly szeretettel csüngött rajta, mint egykor a honszerző Árpád utódain.

Károly király kezdettől elhatározta, hogy visszacsatolja elődei összes szerzeményeit, előbb azonban a belső rend helyreállítására, megfelelő pénzügyi és katonai segély-forrásokra volt szüksége. Első sorban a szomszéd Habsburgokkal kellett rendbe jönnie. Ezek már végleg meggyökereztek az osztrák hercegségekben és Pozsony város meg vármegye azon a czimen, hogy III. Endre özvegye, Ágnes királyné ellátására szolgál, állandóan birtokukba jutott. Az új király első kötelességének tartotta tehát ezt a területet visszaszerezni. A szomszéd osztrák hercegek állandóan titkos szándékokat tápláltak Magyarországra s minden alkalmat felhasználtak, hogy rovására terjeszkedjenek. Szerencsére ők is rászorultak a magyarokra s a változó helyzethez képest alakult viszonyuk Károly királyhoz. Hol támogatták, hol ellene dolgoztak, de Pozsonyt nem adták vissza, ámbár többször megígérték. Károly hamar átlátott kétszínűségükön s mihelyt némileg megizmosodott, Csehországgal, az ott uralkodó Lukszenburgokkal, a Habsburgok ellenségeivel lépett bensőbb érintkezésbe.

Egyszerre azonban a Habsburgoknak nagyon is szükségük volt jóakaratára s Szép Frigyes osztrák herceg maga utazott el Temesvárra (1321 novemberben), hogy segítségét kérje Bajor Lajos császár ellen. Károly kész volt haddal támogatni, ha Pozsonyt és a többi magyar területet kiadja. Megtette s csakugyan szép számú magyar had sietett segítségére. Csakhogy Frigyes Mülberguél (1322 szeptember 28) elvesztette a döntő csatát s maga is fogságba esett. Hívei erre ármánnyal visszavették Pozsonyt, más foglalásokat is tettek a határszélen s Károly hasztalan tiltakozott e hitszegés ellen. Végre is János cseh királylyal kellett szövetségnie s 1328-ban kitört a háború. A magyarok előzőnlőtték Ausztria szomszédos területét s számos várat ejtettek hatalmukba, mire Frigyes békét kért, melyet szeptember 21-én kötöttek meg. Károly kiürítette az osztrák földet, a Habsburgok meg kiadták Pozsonyt s a szintén német kézen levő Muraközt. Csakhogy a Habsburgok nem az egész zsákmányt adták vissza. Néhány uradalmat megtartottak s kibékülve Lajos császárral, azt a kiváltságot kérték tőle, hogy a még kezükön levő várakat és uradalmakat, mint magyarországi hűbéreket, szabadon eladományozhassák. Érintkezésbe léptek azokkal a főurakkal, kik még mindig nem voltak eléggé megtörve. Ezek két kézzel kaptak az idegen segélyen s hűséget fogadtak a Habsburgoknak, vagyis díjra elszakadtak a szent koronától.

Károly király 1336-ban haddal támadt Ausztriára. Ezúttal sem állt egyedül, hanem a szövetségesek egész sorára támaszkodhatott, mert külső és belső sikerei országát időközben ismét elsőrangú hatalommá avatták s főleg északon, Lengyelországban akadtak megbízható barátai. Károly mindig szemmel kísérte a lengyel ügyeket s tettel és tanácscsal, néha tetemes hadi segélyvel támogatta ipját, Ulászló lengyel királyt, egyrészt trónja szilárdításában, másrészt a német lovagrenddel és Csehországgal való küzdelmében. Olyan tekintélyre tett szert a lengyelek közt, hogy közbelépésére sógorát, Kázmér herceget választották királyukká.

Ezerháromszázharminczötben a csehek és lengyelek küldöttei sereglettek Trencsénbe, hogy régi viszályaikat békésen elintézzék. Károly volt köztük a közvetítő, mindenre nézve egyezség létesült s az értekezlet abban állapodott meg, hogy az érdekelt uralkodók Visegrádon személyesen találkozzanak s ott a békekötést végleg megpecsételjék. E találkozás ősszel (október végén és november folyamán) Visegrádon csakugyan megtörtént, hol a korszaknak talán legfényesebb nemzetközi kongresszusa tartatott. A magyar udvar vendégei voltak Kázmér király és Ulászló lengyel herceg, János király fiával, Károly morva örgróffal és vejével, Henrik bajor herceggel, Rudolf szász, Boleszló sziléziai herceg, töménytelen külföldi főpap és four, valamint Boroszló városa és a német lovagrend képviselői. Szeri-száma sem volt az előkelő idegennek s jó étvágyukra vall, hogy egy-egy ebéden 4000 kenyeret és 180 átalag bort fogyasztottak el. A kongresszus nemcsak szentesítette a trencsényi megállapodásokat, hanem a jelenlevő uralkodók szövetségre léptek Bajor Lajos császár és Albert osztrák herceg ellen. Károly király elég erős volt tehát, hogy a Habsburgokat s magyar védenzeiket megfenyítse. A csehek ellepték Ausztria északi részeit (1336), János király meg Pozsonyban újra találkozott Károly és Kázmér királyokkal, mire a magyar sereg Lajos trónörökössel a bajor határokig portyázott, más csapatok meg visszafoglalták az osztrák kézen levő területet. A háború 1357 ben is győzedelmesen folyt s a hűtlen urak kegyelmet kértek. Károly megbocsátott. Vagyonuktól sem fosztotta meg őket. Elvette ugyan határszéli várakat, melyekben annyi bajt okoztak, de az ország belsejében más jószággal kárpótolta őket, amivel régi jelentőségük egyszerre megszűnt. A Habsburgok is békét kötöttek (1337 szeptember 11), mert magyar terület nem volt többé kezükön, csak azt a kötelezettséget kellett elvállalniok, hogy a széleket nem háborgatják s hűtlen magyar urat sohasem támogatnak többé. E kötelezettséget természetesen csak addig teljesítették, míg kénytelenek voltak vele. Nyomban a békekötés után megkezdték fondorlataikat s embereik minduntalan pusztították a magyar széleket, úgy, hogy itt állandó maradt az apró háború. Károly király mégis az egész nyugati

határ mentén visszaállította az állam régi birtokállományát és a magyar terület épségét.

Az új királyi család megszilárdulásával a magyar állam nemzetközi helyzete gyökeres változásokon ment át s részben új külső politika kezdett érvényre emelkedni, mert a szomszéd államok külső törekvései sok tekintetben szintén megváltoztak. Lengyelország ez időben lett északon elsőrendű nagyhatalom: Lokietek Ulászló lengyel király egyesítette a legtöbb régi fejedelemséget és tartományt. Leánya, Erzsébet, Károly neje lett s a magyar és a lengyel udvar rokoni s baráti viszonyba lépett, melyet Ulászló fia és utóda: Kázmér, a jeles uralkodó, kit hálás alattvalói „Nagyinak neveznek, még bensőbbé alakított. Kázmér forró szeretettel ragaszkodott magyar rokonaihoz s minthogy gyermekei nem születtek, már 1339-ben megegyezett Károlylyal, hogy majdan valamelyik fiát teszi trónja örökösévé. Ezzel fent a magas északon nagy kilátásokat nyitott a magyar királyi család számára: azt az eshetőséget, hogy újabb nagy területek fognak kormánya alá kerülni. Másrészt Károly szakadatlanul igényt tartott atyai örökre, a nápolyi trónra, melyen akkor az öreg Róbert király ült, kinek fia, Károly 1328-ban fiörökös nélkül hunyt el; csak két leánya, Johanna és Mária maradt, s a pápa, Nápoly maga pendítette meg az eszmét, hogy e leányok a magyar hercegekkel házassítsanak össze. Róbert is, Károly is örömmel fogadta a tervet s hamar megegyeztek, hogy Lajos, a magyar trónörökös vegye el Johannát, a nápolyi trón örökösét. Megállapodtak abban is, hogyha Lajos időelőtt meghal: Endre, ha Johanna meghal: Mária lép helyére, s ha Lajos is, Johanna is meghalnának: Endre és Mária legyenek atyáik koronáinak örökösei. Minden eshetőség számba volt tehát véve és pedig akként, hogy a magyar és a nápolyi koronát egy fejen egyesítették.

Ez a megoldás azonban nem tetszett Velenczének; semmi áron sem akarta túrni, hogy a magyar és nápolyi korona egyesítésével a magyar birodalom megfelelő tengeri haderőre tegyen szert. Befolyásával arra bírta a pápát, hogy ezt a frigyet ne hozza létre. A politikai szövevénynek az lett a vége, hogy Róbert király módosította az egységet úgy, hogy ha a gyermekek felnőnek, Endre herceg vegye el Johannát s örökölje vele a nápolyi koronát. Károly személyesen elment ez ügyben Nápolyba (1333), magával vitte a kis Endrét, s rokonsága körében hagyta, hogy új hivatáshoz mért nevelésben részesüljön.

Az eredmények, melyeket Magyarország nemzetközi tekintélyének folytonos fokozódása kísért, elterelte a király figyelmét a keleti és déli mellék- és határtartományokról. A nehéz válságok, melyekbe a bizanczi császárság a XIII. század folyamán jutott, felszabadították felsőbbsege alól Szerbiát és ez egész erejét a magyar felsőbbség lerázására fordíthatta, folyton újabb rajokat bocsátott olyan magyar területekre, Boszniába, a macsói

bánságba, az Alduna és Száva vidékeire, hol annakelőtte csak szórványosan laktak. Nemcsak a régi Szerbiafölötti hűbéruralom ingott meg, hanem a tulajdonképeni magyar államterületet, a déli részeket is új, a magyar uralom iránt ellenséges görög keleti vallású népelem özönlötte el. László erdélyi vajda egyenesen biztatta a szerb királyi családot, melylyel összeházasodott, az önállósításra, a támadó fellépésre s a szerbek egyizben csakugyan elfoglalták a rnacsói bánságot, sőt ismételve betörték az anyaországba s a Szerémséget dúlták. Végre Károly megkezdte a leszámoló harcot László ellen. Ekkor annak biztatására a szerbek a király ellen fordultak. Milutin szerb király hadat izent Magyarországnak (1319). De a magyarok több csatában győztek s bevonultak Makedóniába, melyről Károly azt irta a pápának, hogy elfoglalta. E fényes diadal azonban csak pillanatnyi sikert hozott, s Szerbia más szomszéd népekkel, bolgárokkal, oláhokkal szövetkezett, s egyre önállóbb s hatalmasabb lett.

Dusán István szerb király, ki 1331-ben lépett trónra, azt tűzte ki céljául, hogy a görög birodalmat s Konstantinápoly városát meghódítja. Minthogy nem volt hajóhada, Velence szövetségét kereste. Később elejtette Bizancz elleni terveit, de ekkor meg egészen a Balkán északnyugati tartományainak meghódítására összpontosította erejét s Magyarország rovására terjeszkedett. Így Szerbia nagy szerepre tett szert s veszedelmes versenytársa lett Boszniában és Dalmáciában a magyar uralomnak.

Még aggasztóbb változások álltak be a régi Kunország, s annak ma havasalföldi területén. Az Olt és Alduna közti Szörényi bánságot már régebben elárasztotta az oláhság, melyet a magyar király meglepitett, a honvédelem céljaira szervezett, katonává nevelt. Mikor azután a magyar királynak zavaros napjai következtek el, ez a magyar-oláh katonai elem egyesült az Oltón túli pásztorkodó oláhsággal s az ottani oláh vajda kezére játszotta a bánság egész területét (1324). Károly hasztalan követelte az ősmagyar föld visszaadását. Bazarád vajda nem félt többé a magyar királytól, ki valóban csak 1330-ban vezethette hadait ellene. Károly megvette Szörény várát s onnan a magas hegységbe vonult, hogy búvóhelyén keresse föl a vajdát. De a zord, kietlen, járatlan hegységben a magyar had hamar fölemésztette csekély eleségét, mire a király szívesen békét kötött az önként meghódoló vajdával, ki elvállalta a magyar had élelmezését és haza kalauzolását. De szavát álnokul megszegte s törbe csalta, zordon havasok közé vezette a magyarságot, hol orvul rajtaütött. Károly király csak úgy szabadult meg, hogy Szécsy Dénes bán fiával, Dezsővel ruhát cserélt. Az oláhok, kik azt hitték, hogy ő a király, az ifjú hősrre vetették magukat, kit vitéz ellenállás után meg is öltek, miközben Károlyt többi kísérei önfeláldozó odaadással igyekeztek megmenteni. Tamás csókakői várnagy, a Csórok neméből, lovát engedte át neki. Mások mellette elvérzettek, így Kanizsay Lőrincz, hírneves családja fényének megalapítója.

A király nagynehezen kivergődött a méiszárlásból, mely négy napig, péntektől hétfőig (november 9 — 12) tartott. Ez álnok rajtaütéssel születt meg az oláh Havasföldre, mely ez időtől fogva külön vajdaság lett. Vajdája időnkint elismerte ugyan a magyar király főhatóságát; de csak akkor, ha kénytelen volt vele; máskülönb Magyarországon minden ellenségével kezét fogott.

Károly király legnagyobb érdeme a belső viszonyok rendezése. A kormányzás minden ágában újítást, rendezést hozott be, rendezte a pénz- és hadügyet, emelte az ipart és kereskedelmet, új, a királyhoz hű főnemesiséget teremtett. Megjavította a közigazgatást, a városi életet, a polgári szabadságot, a jogszolgáltatást: úgy hogy a jobbágy előtt nyitva állt a törvény útja és föl egészen a királyig folyamodhatott panaszával.

Szerencsére Károly korában úri jog és jobbágyosság közt az ellentétek nem mérgesedhettek el, mert az ur a népesség csökkenése következtében nagyon rászorult a munkára s így jobban megbecsülte, lehetőleg emberesen bánt vele. A gazdasági élet javult, a földesur igényei még szerények maradtak. Olcsó volt minden. A század első tizedeiben lakott jobbágytelek 1, nemesi kúria gazdasági épületekkel, alul csapó, télenyáron üzemben levő vízimalom 10 márkán kelt, sőt valami vár sem került többé 100 márkánál. Az élet egészben olcsó volt s a dús talaj bő termést adott. Kivált 1320-ban említenek szokatlan istenáldást, rendkívül gazdag aratást.

Élete utolsó éveiben Károly király önérettel tekinthetett vissza négy évtizedes munkájának nagy és messze kiható eredményeire. A magyar birodalom ismét elsőrangú hatalom volt a középeurópai népek csoportjában, s a legtekintélyesebb uralkodók keresték jóakarátát. Idebenn az országban helyreállt a rend és a nyugalom, a trónt új főnemeség környezte, mely még sokkal rövidebb ideig élvezte a dús vagyon és befolyás előnyeit, semhogy király ellen merte volna használni. Az ország minden részében ismét elevenen folyt a polgárosító munka s mindinkább pótolta a veszteségeket, melyeket a nemzeti vagyon a belmozgalmak folyamán szenvedett. Az öregedő király megnyugvással nézhetett vissza a múltba, bizalommal és reménnyel családjának és nemzetének jövője elé. Három fia közül kettő a saját dús örökségén kívül két más ország: Lajos a lengyel, Endre a nápolyi korona várományosa volt; s a legifjabb, István herceg, szintén elsőrangú házasságra számíthatott. Károly király 54 éves korában 1342 július 16-án fejezte be életét Visegrádon; onnan Székesfejervárra vitték holttestét és az Árpádok ősi sírboltjában temették el.

Károly király legidősebb fiát, Lajost, néhány nappal atyja halála után a temetésre összegyűlt rendek Székesfejerváron nagy lelkesedéssel megkoronázták (1342 jul. 21).

KÉTSZÁZ ÉV BIZANCZ VAGYIS A KELETRÓMAI BIRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL, A PALEOLOGOK (1261—1453),

Hála Laszkarisz kintartásának és hősiességének: a keletrómai birodalom ismét fennállt. A régi katonai és politikai hatalmi állása persze elveszett; mert bár az utolsó uralkodóház alapítójának az uralkodása a birodalom újabb emelkedésével járt is: maga a birodalom sokkal mélyebben megrendült már, semhogy összedülését végleges sikerrel meg lehetett volna akadályozni. Bizancz nagyhatalmi állása már régen elveszett: a Balkán-félszigeten egyelőre Szerbia váltotta fel, de ennek az uralma sem tartott sokáig. A rigómezei ütközet az ozmánok kezébe juttatta a Balkán uralmát, kik a régi bizanczi nagyhatalom romjain új, dicsőséges birodalmat alapítottak (1288).

VIII. Mihály (1261—1282), a paleologok uralkodóházának alapítója, nehéz feladatnak nézett elébe úgy a harczmezőn, mint a diplomacia terén. Epirusi II. Mihály is, Akájai Vilmos is egyaránt nyugtalanzkodott. Mindkettőt a pápa s a francia lovagok támogatták, az elűzött „koldus császárt”, II. Balduint pedig Szicíliai Manfréd. Mihálynak azonban sikerült Velenczét megnyernie, miután a génuaiakat (kiknek podesztája: Guercso Vilmos Manfréddel együtt Konstantinápolyt a latinok kezébe akarta juttatni) onnan elűzte. A bolgárok ellen is haddal kellett fellépnie Mihálynak. Konstantin bolgár czár nejének, Máriának ösztönzésére, aki a megvakított Laszkarisz Jánosnak a nővére volt, megtámadta Bizanczot. Mihály megverte és a Balkánig visszazorította a bolgárokat, de azért Konstantin czár szövetségeseivel, a délorosz tatárokkal mégis csak elpusztította Trákiát.

Délolaszországban megbukott a Hohenstaufok uralma (1266). Helyükbe az Anzsuk léptek. Anzsú Károly az elűzött Balduinnal szövetségelt, aki elvesztett birodalmának egyes részeit francia hercegeknek engedte át, hogy ezzel újabb szövetségéseket nyerjen. A viterbói szerződés értelmében Akája hűbérura Anzsú Károly lett, aki mint Manfréd utóda, Epiruszra is támasztott igényt. Elfoglalta Korfut, a katolikus albánok elismerték uruknak; a szerbek is — kiknek királynéja, Ilona, II. Balduin leánya volt — továbbá a bolgárok is rokonszenveztek vele. IV. (Laszkarisz) János Károlyhoz menekült. Velence pedig ismét kiszorult Bizanczból (melylyel Génua újabb szövetségre lépett) s így hajlandók voltak Károlylyal szövetségelni. Velencei kalózok máris bekalandozták az égéi tengert.

Ebben a veszélyes helyzetében csak diplomaciai művészete segíthetett Mihályon. X. Gergely pápát megnyerte azzal, hogy kancellárja, Akropolitesz György a Honi zsinaton letette a római hitvallást, ura nevében elismerte a pápa egyházi főnhatóságát. Erre a pápa védelmébe vette Bizanczot ennek olaszországi ellenségeivel szemben. Mihály diplomáciaja tehát sikert aratott kifelé, de annál veszélyesebben tört ki birodalmán belül a Rómát gyűlölő görög papságnak és népnek vakbuzgó szenvedélye. A görög hit hívei közül sokan Trapezuntba, Artóba, Neopatrába menekültek. Meg volt a szakadás a makacs császár és a szenvedélyes vakbuzgalommal ellentálló papság között, melynek pedig a nép föltétlenül hódolt.

1278-ban Anzsú Károly elérkeztetnek látta az időt arra, hogy a görög ügyekbe közvetlenül beleavatkozzék. Hadvezéré, Szüllit azonban 1281-ben Berat mellett megverte Tarhaniótész Mihály bizanczi fővezér. Azonfelül Proczida Mihály megnyerte Aragóniai Péter király szövetségét az olasz liga (Velence — Róma — Nápoly) ellenében.

A szicíliai vecsernye (1282 márczius 10) véget vetett a szicíliai francia uralomnak. Az immár tehetetlen Anzsu Károlyt a velenceiek is cserben hagyták. Mihály bizanczi diplomáciája tehát tönkretette Anzsu Károlyt. Ezzel Mihály ismét szabad kezet nyert. Csakhamar azonban elragadta a halál, amikor Neopatré ellen, illetve a trónkövetelő Angeli-utódok ellen készült (1282 decz. 11). Ő volt a bizanczi uralkodók közül az utolsó nagy államférfiu és hadvezér.

Mihály fia, Ii. A n d r o n i k o s z (1282- 1328) tudományos képzettségű s nagyon is jámbor, istenfélő ember volt, de nem értett ahhoz, hogy kell ily nagy birodalmat kormányozni, különösen olyan nehéz viszonyok között, melyek létét veszélyeztetik. Alatta a bizanczi birodalomnak régi bajai felujultak. A császár kibékült a keleti egyházzal, de folytonos baja volt az aprólékos egyházi vitaközvetésekkel, melyek alatta ismét előtérbe nyomultak. Az egyház, de az udvar is rendkívüli összegeket emésztett föl, így a hajóhad is, a hadsereg is — melyet pedig atyja felvirágoztatott — anyagi eszközöknek hiányában ismét züllésnek indult. Eredménytelenül küzdött Európában az Angeli-utódok ellen, keleten pedig az ozmánok ellen. Egy időre hatalmas támasza volt Andronikosz császárnak a katalónok fegyelmezett serege, mely előzőleg sikeresen küzdött Anzsu Károly ellen, most pedig az ozmánokkal szemben is jól állta meg helyét; de amikor vezérüket, De Flór Rozsét Mihály trónörökös alattomosan legyilkoltatta, a katalónok a bizancziak ellen fordultak, amiből kétévi kegyetlen harcz keletkezett.

Mihály trónörökös meghalt, fia pedig föllázadt nagyatyja, Andronikosz császár ellen. Míg így a birodalmat belviszály dúlta, az ozmánok sikert sikerre halmoztak. U r k á n szultán elfoglalta Brusszát (1326) s ezt a várost tette székhelyévé, amellel birodalmának határait mindinkább előretolta nyugat felé. Andronikosz császár és unokájának harczába beleavatkoztak a szerbek és bolgárok. A háború vége az lett, hogy az unoka pártja győzött; hadvezére, Szinadenosz, ineglepetésszerű rohammal vette be Konstantinápolyt; II. A n d r o n i k o s z (1328—1341) császárrá lett. Az ő idejében D u s á n I s t v á n szerb király (1331—1355) —kinek apja: Uros István 1330-ban döntő győzelmet nyert volt a bolgárok fölött — megalapítja Nagy-Szerbiát, melynek határait messzire előretolja a bizanczi birodalom területére, egész Janináig. Ezalatt keletről mindjobban előnyomultak az ozmánok s már a görög parti városokat is adófizetőiké tették. Urkán Európába is ki akarta terjeszteni hatalmát, de e kísérlete Andronikosz és Kantokuzénosz hősies és erélyes ellenállásán hajótörést szenvedett.

E harczok közepette halt meg III. Andronikosz (1341). Ahelyett, hogy a bizancziak az ozmánok ellen egyesültek volna, akik már-már a székvárosukat is fenyegették, ismét belviszályokra pazarolták erejüket. A kiskorú V. J á n o s (1341—1376) helyett anyja Szavojai Anna uralkodott. A hatalmas és uralomra vágyó K a n t o k u z é n o s z János azonban magához ragadta a kiskorú császárnak a gyámságát, míg legádázabb ellensége: Apokaukosz az anyacsászárné oldalára állott. Hat évig dúlt ez a belviszály, mely a birodalom erejét haszontalanul elfecsérelte s alkalmat adott a szerbeknek is, a bolgároknak is, de Omár bég aidini emir ozmánjainak is, hogy a birodalom ügyeibe fegyveres kézzel, dulva-pusztítva beleavatkozzanak.

1347 február 3-án Kantokuzénosz az aranykapun át diadalmasan vonult be Konstantinápolyba s mint VI. J á n o s (1341—1355) elfoglalta a császári trónt. A belviszályok főnyertese D u s á n I s t v á n szerb király lett, aki a bizanczi birodalmat Tesszalonía és Kalkidiké határait szorította. Ő volt a Balkán tényleges ura; s mikor magát Joanikij tpecki metropolitával — kit ő pátriárka rangjára emelt — a Skopjei székesegyházban megkoronáztatta, kifejezést is adott e hatalmának azzal, hogy fölvette a „szerbek, bolgárok, görögök és albánok czárja és autokratája“ címét. A szerbek fejedelme a balkáni szárazföld ura volt, a tengeri hatalomért Génua és Velence vívta öldöklő csatáit a bizanczi vizeken és partokon. De a belviszály is újra kitört a biro-

dalomban. A paleologok pártja föllázadt, amikor Kantokuzénosz egyik fiát, Mátyást — kit később uralkodótársának is megtett — Rodope eparkátussal ajándékozta meg, míg másik fiát, Manuelt — ki egyébként az ő korának egyik legjelesebb férfia volt — Mizitra deszpotájává (urává) tette. E lázadás elnyomására Kantokuzénosz elkövette azt a hazaárulást, hogy az ozmánokat hívta segítségül, akik akkor elfoglalták Gallipolits ezzel letelepedtek Európában (1354). Hiába iparkodott később Kantokuzénosz az ozmánokat Európa elhagyására pénzzel, ígérekkel reávenni: Szolimán nem volt hajlandó Európa kulcsáról lemondani. A török katonákat török gyarmatosok követték. Az általános gyűlölet megbuktatta Kantokuzénoszt 1354 decemberében. Kolostorba vonult, Joazuf szerzetesi nevet vette föl s megírta uralkodásának történetét. Uralkodótársa: Mátyás is kénytelen volt lemondani, míg Manuelt továbbra is elismerték Mizitra urának.

Amikor Dusán István császár 1355-ben meghalt, a szerb birodalom ereje is gyöngült: egyes szerb és albán főurak függetlenítették magukat, Bosznia önálló lett. Ezek a körülmények és a folytonos bizanczi belviszályok válságba sodorták a kereszténységet a Balkán-félszigeten. Bizanczban Kantokuzénosz elűzése után ismét Paleolog (V.) Jánosé volt a császári korona. Fia azonban föllázadt ellene, megfosztotta atyját az uralmától s mint IV. A n d r o n i k ő s z (1376 — 1379) lépett a trónra.

Ezalatt I. M u r a d szultán már Drinápolyba tette át a székhelyét. Innen ismételtelen beavatkozott a paleologok trónviszályába, hogy szettesse a bizanczi császárság romlását. V. Jánost visszaültette a trónra (1379—1391). Ez felkereste a pápát Avinyonban, hogy a bizanczi birodalom fentartása ügyének megnyerje. De a Nyugat megvetéssel fordult el a paleologoktól s óvakodott velük családi összeköttetésbe lépni. Jellemző a bizanczi császároknak akkori pénzügyi helyzetére, hogy János a maga nyugati utazásának a költségeit veienzei kalmároktól volt kénytelen kölcsön kérni: mikor azután haza akart térni, azok mindaddig visszatartották, amíg fia, Manuel ki nem váltotta.

A rigómezei ütközet után, mely a szerbek hatalmát tönkretette, a Balkán uralma az ozmánok kezébe vándorolt. Murad szultán elesett a csatában, helyét fia, I. B a j a z i d foglalta el. Ez időben már akkora volt a török szultán hatalma, hogy eltilthatta a bizanczi császárt attól, hogy székvárosát újabb erődítményekkel ellássa. V. János e fölötti szegényében halt meg (1391).

II. M a n u e l (1391 — 1425), V. János fia, aki most Bizancz trónjára készült, mindjárt uralkodása elején keserűen érezte a török szultán hatalmát. Manuel különben jóra való és bátor férfiú volt s kedvezőbb viszonyok között jeles uralkodója lehetett volna hazájának. Amikor V. János halálán volt, Manuel Bajazid szultán udvaránál, Brusszában időzött. A halálhír vételével hazasietett. Minthogy Manuel nem a szultán kezéből kérte császári koronáját, hanem ön hatalmából foglalta el őseinek uralmát, Bajazid bosszúból elpusztította Konstantinápoly környékét s megszállotta Tesszaloníát. Manuel Z s i g m o n d magyar királyhoz fordult segítségért, aki megnyerte e célra a Nyugatot is, kivált Franciaországot és Burgundiát, melynek hercege, Fülöp támogatására sietett. Délnémetek, angolok, csehek, lengyelek is sorakoztak Zsigmond zászlaja alá, aki Nikápolyig hatolt, ahol Bajazid útját állotta. Eleinte Zsigmond felé hajlott a hadi szerencse, de a francia lovagok fegyelmetlen volta az ő terhére döntötte el a véres ütközetet (1396). A vereségét csakhamar megsínylették a görög és frank keleti tartományok, melyeket az agg Evrenosz bég kegyetlenül pusztított, majd maga Konstantinápoly is, melynek átadását Bajazid mindjárt a nikápolyi öldöklő csata megnyerése után követelte. Minthogy Manuel erre nem volt hajlandó, a törökök ostrom alá fogták a várost s csak akkor hagytak föl annak körülzárásával, mikor a francia B u s z i k ó marsall aránylag csekély hadi erejével annak felszabadítására érkezett. Hogy azonban

még 50 esztendeig a bizancziak kezében maradhatott, ezt Konstantinápoly csupán csak annak a körülménynek köszönhetette, hogy Timurlenk mongol hadaival az angorai csatában tönkrevverte az ozmán haderőt (1402). Ahelyett, hogy ezt a körülményt arra használna volna, hogy az ozmánokat Európából kiűzze: Manuel szerződésre lépett Bajazid egyik fiával, Szulejmánnal, ami csak újabb romokkal gyarapította a magában is rommá váló bizanczi birodalmat.

A bizancziak már képtelenek voltak arra, hogy valami nagy tette reáshánják magukat. Manuel még azt a hibát is elkövette, hogy nem szövetséget kötött Mohameddel — aki testvéreit, Bajazid többi fiait a csamorlui ütközetben teljesen megsemmisítette (1413) s ismét egyedül a maga kezében egyesítette apja uralmát — hanem szította az ellene való lázadásokat, amivel Mohamedet elkeseredett ellenségévé tette. 1423-ban a gutaütött Manuel kolostorba vonult vissza.

II. Manuel fia és utóda: VIII. János (1425—1488) békét kötött Mohameddel. E béke ára 30.000 arany és maczedóniai és Fekete-tengermelléki legtöbb birtokának elvesztése volt. Birodalmának romjain János testvéreivel osztozkodott. Teodor és Tamás Mizitrát kapta, Konstantin pedig Ankaloszt és Mezembriát. Tamás és Konstantin 1428 - 30-ban megsemmisítette a frankok keleti uralmának utolsó nyomait, elfoglalta Patraszt és Akáját: ezzel a Peloponnészosz — egyes kisebb velencei birtokok kivételével — a paleologok kezébe került. Tesszalóniát, melyet 1423-ban a velenceiek, megvásároltak, most az ozmánok meghódították. Ugyancsak ők elfoglalták Szerbiát Boszniát. Magyarországtól csak Hunyadi János hősiessége tudta őket távol tartani.

A császár épügy, mint a pátriárka s a birodalomnak számos előkelősége (így a később bíborossá lett Besszarion) a bizanczi birodalom megmentésének egyedül lehetőségét abban látta, ha Bizancz a pápához csatlakozik és elfogadja az egyházi egyesülést. Nagy ellensége volt ennek az egyesülésnek az efezusi metropolita Eugenikon Márk, aki inkább a török jármot volt hajlandó magára venni, mint a pápát; de ellenzése daczára kimondták az uniót IV. Jenő pápával. 1439 július 6-án ünnepélyesen kihirdették az egyházi egyesülést a firenzei székesegyházban. A konstantinápolyi nép és a szerzetesek azonban ellenszegültek az egyházi egyesülésnek. A nyugatról várt segítség késett. Demetriosz pedig, a császár haszontalan fia, ezalatt azzal az ürügygyei, hogy az igaz hit érdekében küzd, a törökkel karöltve pusztította a főváros környékét. A bizanczi birodalom valóban megérett a pusztulásra.

IV. Jenő pápa végre is reábirta Ulászló királyt és Hunyadi Jánost, hogy a törökök ellen vonuljanak. 1443-iki vereségük után a törökök békét kötöttek a magyarokkal és szerbekkel. Cezarini Julián pápai követ rábeszélésére Ulászló király megszegte a békekötést. A várnai 1444-iki vereség, melyet Ulászló hevessege okozott, keserűen megtorolta e békeszegést. (Lásd Hunyadiak kora.)

A bizanczi birodalom már csak látszólag létezett. Murad már a peloponnészusi paleologokkal is végzett s csak azért nem semmisíthette meg őket teljesen, mert Hunyadiával és Skander béggel akadt dolga (1447).

VIII. János 1448-ban meghalt. Utóda Mizitra tüzes fejedelme lett: XI. Konstantin (1448-1453).

A múlt időknek, elődeinek bűneiért kellett lakolnia: hozzá fűződik a birodalom bukásának szomorú emléke. Nagy lelkesedéssel fogadták, amikor fővárosába bevonult, hogy trónját elfoglalja s eléje menjen szomorú sorsának, melyet elvakultságában magasztalt.

KONSTANTINÁPOLY ELFOGLALÁSA.

Bizánczban is, a török birodalomban is, úgyszólván egy időben üresedett meg a trón. A törökök élére II. Mohamed lépett, a bizánczi birodalomban pedig XI. Konstantin került a trónra, a Paleológok uralkodóházának utolsó császára. Szomorú véletlen, hogy Konstantinápoly-nak és vele a bizánczi birodalom utolsó romjainak elveszte éppen a Konstantin névhez fűződik, ugyanahhoz a névhez, melynek egy régibb dicsőséges viselője megalapította a bizánczi birodalmat, amelynek fővárosa is az ő nevét viselte,

XI. Konstantin 1449-ben követte bátyját, VIII. Jánost Bizáncz trónján. Elődeinél külön ember volt. Morea félszigetét — egyes kisebb velencei birtok kivételével — teljesen meghódította, elfoglalta Tébát és Atént is. Minden mutatta, hogy országának derék fejedelme lehetett volna. A török nagyobb erővel azonban nem birt.

II. Mohamedről, az új török szultánról azt tartotta a keresztény Európa, hogy gyöngé uralkodó; apja t. i. két ízben reá bízta birodalmának a kormányzását és mind a két ízben újra megfosztotta a hatalmától. Ép azért

sokan elérkezettnek vélték az időt arra, hogy a keresztény Európa az ozmán uralommal leszámoljon.

Filelfo Ferencz, VII. Károly francia királyt szólította fel, akinek épp akkor sikerült az orleani szűz segítségével az angolokat országból kiszorítani, hogy az ozmán uralom letörésére keresztes hadjáratot szervezzen.

Tán sikerül is a dolog, ha a keresztény hatalmak erőiket e célra egyesítik. Az akkori viszonyok között azonban még a pápa sem bízott abban, hogy ily közös vállalkozásra megnyerhesse a nyugati kereszténységet: egyes fejedelem pedig magában nem mert ily feladatra vállalkozni.

Amikor II. Mohamed trónra lépett, ünnepélyesen megígérte Konstantin császárnak, hogy birodalmát nem bántja. Azonban csakhamar talált ürügyet arra, hogy az Ígéretét megszegje.

Konstantinápolyban élt az ozmán-háznak egyik trónkövetelő sarja. Régebbi megállapodás szerint a bizánczi udvar gondoskodott ennek őrizetéről és ellátásáról, a költségek pedig a szultánt terheltek. Konstantin császár követelte ezeket a költségeket, sőt az eddigi megállapított összegnek a kétszeresét. Mohamed erre azzal válaszolt, hogy 1451-ben hozzálátott Konstantinápoly elfoglalásának az előkészületeihez. 1452-ben a Boszporusz európai partján erődöt kezdett építeni.

Konstantin nem mert a szultánnal háborúba bocsátkozni, követeket küldött tehát hozzá, hogy őt szándékától eltérítse. Mohamed nyersen válaszolt és azzal fenyegetőzött, hogy ha a császár újabb követekkel zavarná, ő azokat irgalmatlanul lenyúztatja. A törökök folytatták az erőd építését és azt három hó alatt be is fejezték. Egyes bizánczi csapatok megkísérelték ugyan, hogy a törököket munkájukban megzavarják, de rajta vesztek. A törökök elpusztították az egész környéket és Konstantinápoly faláig nyomultak, úgy, hogy a császár kénytelen volt székvárosa kapuit elzární. Ugyanakkor Mohamed arról is gondoskodott, hogy a császár fivéreit Moreában lekösse, melynek városait ostromolta, földjét pusztította és ezekkel a portyázásokkal megakadályozta, hogy a császári hercegek Konstantinápoly segítségére siethessenek.

Konstantin császár a Nyugathoz fordult segítségért, követei azonban mindenkor, oly siker nélkül tértek vissza. A császár maga hajlandó volt a nyugati egyház közösségébe lépni, népe azonban a maga vakbuzgóságában fellázadt ez ellen s azt hangoztatta, hogy inkább a törökök igáját veszi magára, mint Rómáét.

A pápa hajlandó volt a keleti kereszténységen segíteni. Azonban az ő fáradozása nem vezetett valami nagy sikerre. Összesen Velence és Génua (mindkettőjüknek amúgy is volt érdeke a Keleten) szerelt föl hajóhadat; ez a segítség azonban csekély volt és későn is érkezett.

Időközben beállt a tél. Konstantin nagybuzgón látott hozzá a főváros

erősítéséhez, de sem megfelelő hadserege, sem elegendő pénze nem volt. Össze-vissza 9000 harczossal rendelkezett, (ebből vagy 3000 idegen, főleg velencei és génuai), pénze pedig oly kevés, hogy a templomoknak arany- és ezüsttárgyait is a pénzverőbe küldte. Ezalatt a törökök már a külvárosokat pusztították.

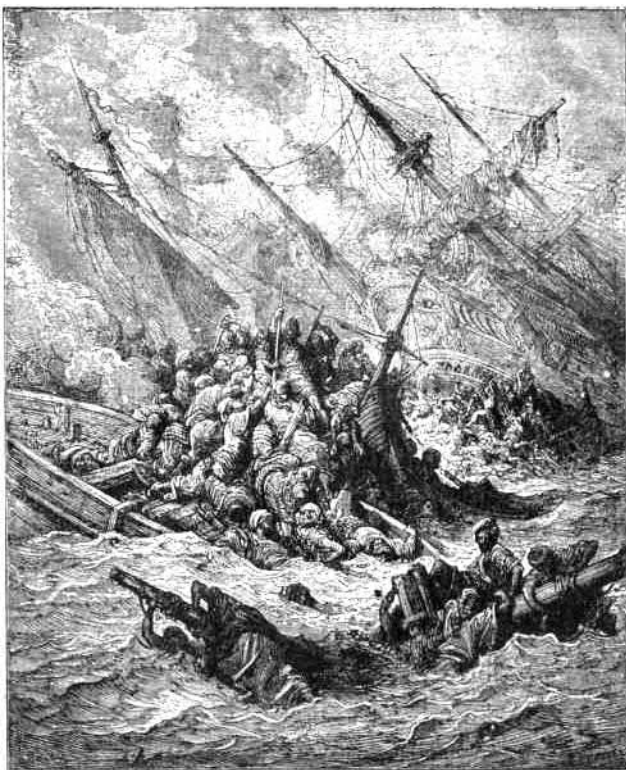
Mohamed összevonta haderejét, hajókat építtetett, ostromágyukat öntett: a többi között oly óriáságyút is, mely elé 50 pár igás állatot kellett fogni, hogy azt Drinápolyból el lehessen hozni. 1453 áprilisában azután 258.000 harczosa állt Konstantinápoly előtt. Rengeteg volt a hadsereget követő fegyvertelenek tömege is; egész seregére való pedig a török papoknak és szerzeteseknek a száma, akik szózatukkal a muzulmánok vallási vakbuzgalmát lángra lobbantották. Mohamed hajóhada 420 hajóból állott.

Mialatt pedig ez óriási ostromlóereg a város falait mind szűkebb körben zárta körül: Konstantinápolyban vallási viták jártak. A római egyházhoz hajlok és a görög vallás makacs hívei között napirenden voltak a heves összeütközések. De míg a lakosság ily meddő vitákra pazarolta idejét-erejét: a had-

sereg éjjelt, nappalt összetett, hogy kötelességeinek híven megfeleljen. Nappal elszánt bátorsággal verték vissza a bizánczi katonák az ellenségnek támadásait éjjel pedig újra felépítették azt, amit az ostrom heve lerombolt.

A törökök a tengeren sem tudtak valami könnyen boldogulni: a bizánczi hajók egy ízben vissza is szorították őket, mire a szultán dühében nekilovagolt a hullámoknak és átkozódva szorította embereit az ellenállásra.

A bizáncziak láncz-al zárták el kikötő

A bizáncziak visszaverik II. Mohamed hajóit.

jüket. Mohamed szultán erre azzal válaszolt, hogy az éj leple alatt a száraz földön vontatott át 70—80 hajót a galatai partra. Ebben a Galatában lakó génuaiak is, akik a bizáncziaknak esküdt ellenségei voltak, támogatták a szultánt. A génuaiak különben Konstantinápoly elesténél nagyon is kétszínű játékot folytattak. Titokban mind a két pártot támogatták, mert nem tudták, melyik lesz a győztes. Benn Konstantinápolyban a génuai Dsusztniáni tekintélyes csapatával a védelemnek egyik főerősége volt. Az ő emberei és a védelem erősítésére sietett velenceiek között is számos torzszalkodás dúlt, kivált amikor utóbbiak hajóit egyik kirohánásuk alkalmával a törökök visszanyomták s a génuaiak e miatt szemrehányásukkal illették a velenceiket.

Már 40 napig tartott az ostrom és Konstantinápoly lakossága mind nyugtalanabb lett. A szultán táborában is elégtelenség mutatkozott. Azért Mohamed felajánlotta Konstantinnak: hogy ha a várost feladja, udvarával és kincseivel együtt, szabadon elvonulhat és megígérte, hogy a békés átadás esetére a város lakóival enyhén fog bánni. A város azonban nem hódolt meg.

Május 27-én Mohamed elrendelte az általános ostromot. A törökök egész napot szántak arra, hogy böjttel, imádsággal készüljenek erre a nagy vállalkozásra. Mohamed lelkes szónoklatokkal tüzelte föl a népet, rámutatott az elfoglalandó város kincseire, melyek a győztesek prédái lesznek s hivatkozott a prófétának arra az ígéreteré, hogy a harcban elhunyt igazhitű egyenesen a paradicsomba jut.

A törökök táborában lelkes volt a hangulat, az ostromlott városban annál nagyobb a kétségbeesés. A hős Dsusztniáni csak nehezen tudott lelket önteni a csüggedőkbe. A nép körmenetben könyörgött az egek urához, hogy őket megmentse. A császár maga köré gyűjtötte a katonai és polgári főembereit: a lelkükre beszélt, hogy istenben bízzanak és tegyenek meg mindent, hogy a várost fentarhassák. Majd a Zsófia-székesegyházban megáldozott, híveitől szívre szóló búcsút vett, mire mindenki a maga örhelyére sietett.

Május 29-e hajnalán megindult az általános ostrom. Három rohamot már visszavertek a bizáncziak. Ekkor Dsusztniáni, a védelemnek főeménysége, súlyosan megsebesült és kénytelen volt a csatasorból kiválni. E váratlan esemény a védőknek önbizalmát és harci kedvét szemmelláthatólag lelohasztotta. A törökök pedig felhasználták ezt a lankadást: megmászták a falakat s bár a védőknek egy része a legelkeseredettebb ellentállást tanúsította, csakhamar az ozmánoké volt a város.

Konstantin maga hősiiesen küzdött. Ott halt meg a várost dúló harcban. Három janicsár felkonczolta az alig 40 éves fejedelmet.

A törökök irtóztató pusztítást vittek véghez a városban. A lakosság ezrei a Zsófia-székesegyházba menekültek, a törökök berontottak a tem-

II. Mahomed a hullámokba lovagol és szitkozódva szorítja embereit az ellentállásra.

plomba, lekaszabolták vagy rabszíjra fűték az oda menekülteket, magát a székesegyházat pedig a legvadabb módon pusztították, fosztogatták.

60,000 ember került rabszolgasorsra. Galata lakói a hajókra szöktek s nagyrészt elmenekültek; a visszamaradtak kénytelenek voltak magukat a szultán kegyeire bízni, a ki velük szemben régibb érdemeik fejében kegyesebbnek is mutatkozott.

Mohamed bevonult új székvárosába. A foglyul esett bizánczi előkelőségeket kivégeztette, nejeiket, leányaikat háremébe czipeltette. Egyes nyugati keresztényeknek sikerült nagy váltságdíj ellenében megszabadulniok; ezek között volt Dsuszteniáni, a ki azonban hazatérőben Kioszban meghalt. A törökök lelkiismeretlen könnyelműséggel pusztították el Bizáncz ragyogó műveltségének kincseit: a könyveket ép úgy, mint a képeket, szobrokat.

A régi Bizáncz végleg elpusztult. De a míg a mongolok pusztításait romhalmazok örökítették meg a késői időkig, az ozmán világ megmutatta, hogy amazoknál magasabb színvonalon áll: pusztít, de az elpusztult helyébe a maga műveltsége emlékeit állítja.

II. Mohamed, ez a kegyetlen, de mindamellet nagytehetségű és képzett uralkodó, csakhamar teljes erővel hozzálátott, hogy Bizáncz romjain megépítse a maga és az izlam uralmának fényes fővárosát. A Zsófia-székesegyház épületét sikerült megmenteni, ez lett a főmecset, a többi templomot is — egynek kivételével, melyet a göröghitűeknek meghagyott — mecsetté változtatta, a szerzetes házakat pedig részben derviskolostorokká, részben magánpalotákká.

A szultánnak tényleges székhelye azonban csak egynéhány év múlva lett Konstantinápoly, a mikor elkészült új palotája és a város is újra megtelt lakókkal, kiknek zömét Ázsiából, illetve a meghódított Szerbiából erőszakkal telepített oda. De a régi lakók közül is sokan visszatértek, a mit a szultán örömmel vett. Ezeknek több kiváltságot is adott: így megengedte nekik, hogy a görög hitvallást kövessék (míg az utolsó bizánczi császár a rómaiakat erőltette), és hogy maguk válaszsák meg pátriárkájukat. Igaz, hogy a pátriárka, a ki a római egyházba való beolvadás leghevesebb ellenzői sorából került ki — nagyon is függőit a szultán akaratától, a kinek jelentékeny adót is kellett fizetnie. Mindamellet az egész keleten nagy tekintélynek örvendett és ez fennmaradt a későbbi időkre is.

Konstantinápoly elestének híre nagy szomorúsággal és félelemmel töltötte el az egész keresztény világot. A kelet keresztény fejedelmei, mint a trapezunti fejedelem, Konstantinnak két Moreában rekedt öcscse: P a l e o l ó g T a m á s és D e m e t e r, továbbá A c s a j u o l i Nerio aténi herceg a görög szigetcsoport velencei, illetve génuai származású apró fejedelmei, Szerbia fejedelme stb. mind sietett, hogy meghódolásával, nagyobb adó ígéretével biztosítsa magának a szultán jóindulatát. Velence is lenyelte a birtokai elveszte fölötti keserűségét és kereste a szultán kegyét, Génua hasonló célzattal galatai érdemeire hivatkozott. V. Miklós pápát és III. Frigyes császárt teljesen megrendítette e csapásnak a híre, úgy hogy képtelenek voltak bármily megtorló lépésre.

Sziéna lánglelkű püspöke: É n e a s z S z i l v i u s z (a Pikkolominik törzséből) volt az egyedüli, a ki nem nézhette tétlenül ezt a csapást s a

II. Mahomed.

nyomába lépett általános csüggedést. Esdő, de a mellett biztató szavával végre is reávette a pápát, hogy az egész Nyugatot a hitetlenek ellen keresztes hadjáratra felhívja. Pénz elég bőven folyt be, vállalkozó már nehezebben akadt. A keresztes hatalmasságok egymással hadakoztak, a szakadár görögök irányában pedig általános volt az ellenszenv. A császár igyekezete, a ki a törökök elleni harc ügyében ismételt szövetkezésre hívta az európai fejedelmeket, sem vezetett nagyobb eredményre. Összevissza két nyugati fejedelem akadt, aki a törökök ellen kész volt indulni: Jó Fülöp burgundi herceg és V. Alfonz aragoniai király.

Lelkes szószólója akadt azonban a keresztes háborúnak Kapisztrán János ferenczrendi szerzetes személyében, a kinek akadt is számos lelkesült híve.

Velencei sisak.

HÁROM VILÁGHÍRŰ NAGY OLASZ KÖLTŐRŐL ÉS A KONSTANTINÁPOLY BEVÉTELE UTÁN KIFEJLŐDÖTT FRANCZIA IRODALOMRÓL.

HÁROM OLASZ KÖLTŐ.

A XIV. században született meg Itáliában három irodalmi kincs, mely világgraszoló maradt mindörökre, és ezeknek a szellemi kincseknek a mestereit együtt az olasz irodalom triumvirátusának nevezik. Ez a három költő Dante, Petrarca és Bokácso.

Dante.

Dante Alighieri született Firencében, 1265 májusában. Nemesi családból származott, kitűnt mint katona és buzgó hű fia volt szülő városának; korán benső barátságot kötött városa és kora kiváló férfijaival; ifjan beleszeretett Portinári Beátrikszba, aki műzsája lett az ifjúnak. A szép Beatrikshoz írta első verseit; a leány azonban korán meghalt, és az iránta érzett vonzalom tiszta lelki szerelemmé jegezedett.

Hazájában két párt küzdött egymás ellen: a fehérek és feketék pártja; amikor 1301-ben az utóbbiak győztek, Dantének menekülnie kellett hazájából, mert a feketék 1302 márc. 10-én örökre száműzték azzal, ha valahol a firenciek kezébe kerül, úgy halállal sújtandó. Dante VII. Henriktől várta a hazájában a fehérek uralmának visszaállítását, de VII. Henrik halála után minden reménye elfoszlott.

Dante száműzetésében írta és fejezte be világgraszoló alkotását az „Isteni színjáték“-ot (divina komédia)

Ravennában halt meg 1321-ben szept. 14-én.

Az „Isteni színjáték“ három részből áll: a pokol, a tisztító hely és a paradicsom. A költeményben Dante leírja, mit látott a három tulvilági országban, mialatt azon végig vezérelte angyala.

Petrarca Ferencz 1304-ben július 20-án született Arezzóban, a hova atyja Firencéből menekült, ugyanakkor, mikor Daniénak is menekülnie kellett.

Petrarca Ferencz az olasz dal-költészet legnagyobb költője és kora egyik legkiválóbb tudósa volt.

Atyja halála után Avinyonban pap lett és előkelő szelleme, szép alakja és arcza hamar a társaság kedvelt tagjává tették.

Petrarca 1327-ben ismerkedett meg Laurával, akihez örökös becsű dalait írta.

Azt mondják, hogy Laura a De Szád nevű lovag felesége volt, de ez nem bizonyos.

Költészete hamar dicsőséggel

övezte, egész Itália s a kor leghatalmasabb fejedelmei hódoltak költészetének és 1314-ben Romában, mint az élő költők legjelesebbjét, a költők királyának koronázták.

Bokácsó János született 1313-ban Párisban. Szerelem gyermeke volt. Atyja, a gazdag firencei kereskedő, törvényesen elismerte gyermekéül és gonddal neveltette. Atyja előbb kereskedőnek szánta, majd a jogtudósi pályára küldte, de egyik sem volt Bokácsó kedvére való, és nemsokára teljesen az irodalomnak és költészetnek szentelte magát. Nápolyban Róbert király természetes, már asszony, leányával, Máriával szerelmi viszonyt folytatott, ami költői munkásságának fejlődésére nagy hatással volt.

Bokácsó legkitűnőbb munkája a **Dekameron**. Italiában 1348-ban a pestis rombolt. Bokácsó az ő Dekameronjában elmondja, hogy három ifjú és két leány, aki valamennyi fiatal és szellemes volt, hogy a pestis elől meneküljön, távoli birtokra vonult el, ahol azzal töltik el az unalmat, hogy mindenkinek el kellett beszélnie valami történetet, és így született a száz érdekes elbeszélés.

A FRANCZIA IRODALOM A XV. ÉS XVI. SZÁZADBAN.

A francia irodalom becses korszaka kezdődik Konstantinápoly elestével: ez az antik korhoz fűződő újjászületése. Konstantinápoly elestével egész sereg görög tudós vándorolt Itáliába, akik a hajdankor sok becses kincsét mentették meg a pusztulásból. Ekkor tűnt ki a latin nyelv ápolásának nagy jelentősége, mert száz meg száz mű kulcsát adta meg, melyekkel azután a XV. és XIV. század tudósai és írói foglalkoztak. Ezek kimeríthetetlen

új anyagot szolgáltatottak a fantáziának és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy e kornak nemzedékei a középkori gondolkodás utolsó maradványait is le tudták rázni magukról.

Ez készítette elő Franciaországban a klasszicizmus uralmát.

A régi s az új irodalom határvonalán asszony, **Valoia Margit** (1492 — 1549) **Navarrai Henrik** király felesége állt. Korához nagyon művelt volt, értett latinul, görögül, sőt héberül is, és élénk részt veti kora minden szellemi mozgalmában. Ugyancsak a reformáció is nagy hatással volt rá, mint azt a Szorbonntól eltiltott könyve „a bűnös nő lelkének tükre“ bizonyítja. Volt egy Bokácsó példájára összegyűjtött novellagyűjteménye is: * Szerencsés szerelmesek története“. Már e munkában megnyilvánul a francia szellem sokféle tulajdonsága: a könnyelműséghez való hajlam, sikamlósság s amellet az anyag bájos, szeretetreméltó földolgozása. Nyelvi szempontból is fontos e mű, mert már elárulja azt az eleganciát, mely a későbbi francia próza egyik jellemző előnye. Amellet Valoia Margit kifogástalan életű volt.

Mellette áll **Maró Kelemen** (1495—1544) I. Ferencz komornyikja, aki urával együtt fogságba jutott Páviánál. Tehetsége leginkább az énekes balladára s az eprigrammára utalta. Benne sok volt a gall szellemesség.

De sokkal nagyobb mértékben dicséri ez adomány **Rabele Ferencz** (1483—1550). Szülei akarata ellenére pappá nevelték s a francizskánusok kolostorába adták, ahol sokat foglalkozott régi irodalommal. Onnan csakhamar elkerült és mint világi pap Esztinak **Gottfríd** szolgálatába állt. Ez időben sok jelentékeny tudóssal s íróval

érintkezett, sőt magával Kálvinnál is. Protestáns hajlandóságai miatt sok kellemetlensége volt, s hogy a nyílt összeütközést az egyházzal elkerülje, a montpityé-i főiskolára ment, ahol az orvostudományban annyira kiképezte magát, hogy csakhamar maga is előadásokat tarthatott. Onnan Lionba ment, ahol 1532-ben híres munkájának, a Pantagrüel-nek egyrésze megjelent. Különböző tudós urak ellen intézett szatirikus támadásai és protestáns hajlamai miatt menekülnie kellett s csak később II. Henrik kedvesének, Poatyé Dianának közbenjárására térhetett vissza. Ekkor mödoni plébános lett. Kiadta a Pantagrüel második, harmadik kötetet és a negyedik könyvét is megírta, de az ötödiket, a befejezést már nem volt ideje megírni, mert meghalt.

Rabelé nagy regényének első könyve Gargantua óriás életét írja meg, a többi pedig fiának, Pantagrüelnek ifjúságával, tetteivel s vándorlásaival foglalkozik Gargantua alakját ósrégi kelta mondából merítette, amely Gargantuát, mint folyton úton levő telhetetlen evőt és ivőt festi, aki szolgálait zsákban viszi magával. Kívülük van neki házi szelleme is, aki az útra mindig óriási mennyiségű lisztet és bort czipel magával.

Bár Rabelé kétségtelenül erősen a reneszáncz befolyása alatt állt, alapjában mégis népies marad s a gall szellem legzseniálisabb képviselője. Szépérzéke nem sok volt s ez a mai olvasó előtt sokat ront művei hatásán.

Rabelé és Uard munkáiban a polgári szellem jutott szóhoz, mely mindenekelőtt az egyházra volt veszedelmes, s azért ez a szintén fenyegetett királyi hatalommal szövetségessé. Így támadt a polgárháború, mely a francia földet vérrel itatta, a reformációt a polgársággal együtt

leverte s a győzők hatalmát mekkettőztette. A legmagasabb rétegek már Rabelé halála előtt teljesen átengedték magukat az idegen befolyásnak.

A XVI. században új iskola támadt Ronzárt Péter vezetése alatt (1524-1584). Ennek az iskolának 7 tagja volt s abból az elvből indult ki, hogy a régiek, az olaszok és francziák utánzása alapján új irodalmat kell teremteni. Ronzárt ugyan nagy lelkesedéssel dolgozott célja megvalósításán s különösen kisebb irodalmi műfajokban nagy tehetsége volt, a mozgalom végül mégis modorosságra vezetett Igyekeztek ugyan a nyelvet a népies tájszólásokkal fölfrissíteni, ugyanakkor azonban egész sereg görög és római szót vettek át, amivel a kifejezés élelmességének ártottak Az iskola egyik tagja Belié Joakim „a francia nyelv védelme s nemesítése“ című művében azt írta, hogy az antik irodalom utánzása, amennyiben tartalma emberi, okvetlenül szükséges, de amellett a való élet s az igazi emberi szenvedélyek megfigyelését követelte.

Ez a mű megragadta az ifjúság lelkét s így fejlődött ki az új iskola. Maga Beilé az uralkodó ízlést „az udvaronczt költő“ című szatírájában támadta meg s nevetségessé tette benne az olvadékony udvarlásra és száraz allegorizálásra való hajlandóságot Azonban csak a külsőségeket érte el, az antik Belié korában ropant népszerű volt s ő maga is a költők királyának nevezte magát.

Természetes, hogy ellenmozgalom is támadt, mely a francia költészetet ismét közelebb akarta vinni a nép szívéhez. Sőt Ronzár tanítványai egynémelyike is a mester ellenfelévé nőtte ki magát, így Barta Szallusztius, aki lelkes hive volt Kálvinnak s a teremtést tárgyáló „A hét“ című mun-

kájával európai hírnévre tett szert.

Az ellenmozgalom élén azonban Malherb Ferencz (1555-1628) állt. Bámulatos éles látással vett észre minden természetellenest, finom ízlése volt, mely értelmetlenséget nem tűrt. Megkísérelte az Ízlés és a nyelv reformálását. Alapos ismerője volt az antiknak, de elkeseredetten küzdött az onnan kölcsönvett külsőségek ellen hevesen támadta az új iskola híveit s legkevésbé Ronzárt-t kímélte. Azonkívül szabályozta a francia prózát s valóságos törvényhozója lett.

Rozárt iskolája csakhamar vereséget szenvedett, Malherb lett a győztes. Az antik literatura legnagyobb hatású műve akkoriban Plutark életrésztjeinek gyűjteménye volt, melyet Amyot Jakob (1559—74)rendkívül tiszta francia nyelvre fordított. Ez a mű nagyban hozzájárult a francia nép neveléséhez. Megkedvelték az életrésztjeiket és az erkölcsfilozófiai tartalmú értekezéseket.

Az elmélkedésre való hajlam mindinkább tért hódított, a nyelv csak eszköz lett a tömegek fölvilágosítására.

A dráma terén a XVI. században mindinkább eltűnt az egyházi anyag, s bár adtak még gyakran misztériumokat, a világiasság szabadabb szelleme töltötte el őket. A XVI. század második felében a drámaírók mindinkább eltávolodnak a népies hagyományoktól.

Az 1550-ig irt darabokat két részre oszthatjuk, melyek vagy politikai és vallási viszonyokat, vagy a korerkölcseit támadtak szatirikus modorban

A bohókás darabok írói közül kiválik Grengór Péter (szül. 1480-ban) „Morál Négy Erkölcsössé“-ében vakmerően támadta az egyházat és társadalmát, legerősebben azonban a pápát. Mulattatók, de brutálisak a bohóka darabjai. Ártalmatlanabb „Abolondok világa“, melyben sokféle bolond veszezkedik a világ megjavításának módja fölött.

Hires volt La Sezné erkölcsmondója „Bankét elítélése“, melyben egymásután vonulnak föl az ingyencség, sápkor, diéta, gutaütés, benuulás. A lakomán résztvevők roppant mennyiségű ételt fogyasztanak el, mire megjelennek a különböző betegségek s a vendégekre támadnak. Hasztalan hívják ezek szolgálóit, köztük a pilulát, azok nem segíthetnek, tehát hires orvosokat kell hozatni, akik akasztásra Ítélik Bankét-et Diéta hajtja végre az ítéletet.

A század közepe felé nőtt az olasz színpad befolyása s az antikoké. Zsodell komédiájának, „Jenő“-nek tárgyát olaszról merítette, de a személyek a francia vonásait viselik. Hőse egy abbé, aki az egyházból él, de egyáltalán nem vallásos gondolkodású. A darab központját pedig házasságtörés képezi.

Török harcosok egy XIV. századbeli képről.

A TÖRÖK BIRODALOM

Konstantinápoly elfoglalása biztosította a törökök európai uralmát. Mert amíg Konstantinápoly keresztény kézen volt, minden egyéb hódításuk daczára sem vethették meg biztosan a lábukat Európa földjén. Egyetlen súlyos vereség visszavethette őket Ázsiába és a keresztény államok egyesült hajóhada végleg elzárhatta volna őket Európától. Konstantinápoly eleste után európai tartózkodásuk megszűnt egyszerű táborzás lenni, végre szilárd otthont találtak. A hét torony kastélya váltotta fel a sivatagi sátot.

II. Mahomet, a kilencedik ottomán császár egész Belgrádig korlátlan ur volt Európában s lefelé Kis-Ázsia közepéig. Ennek a birodalomnak két hatalmas külellensége volt: nyugaton a keresztény nemzetek tömbje, keleten, Kis-Ázsiában pedig a karamániai szeldsuk hercegség és ennek meghódítása után (1464) Perzsia. Ez a két hatalom nyugaton és keleten folyton útjában áll a török terjeszkedésnek és véres háborúkban morzsolgatja erejét. Harmadik hatalmas ellensége is volt a török uralomnak: saját alattvalói roppant tömege. Még reszketnek ugyan a hódító előtt, de voltaképen többen vannak, mint uraik, a miből később nagy veszedelem származik II. Mahomet kiváltságokat biztosít nekik, mindegyik nemzeti-

ség külön tömörül, külön törvényei, külön törvényszéke, külön vezérei vannak, aminthogy a nyelvük és vallásuk is más-más. Mahomed az európai türelmet messze fölülmúló türelemmel meghagyta a görögöknek vallásukat, templomaik egyrészét, polgári törvényeiket, törvényszékeiket, iskoláikat, pátriárkájukat elismerte görög nemzete vezérének, aki felelős a rendért, az adóért. Az örmények és zsidók ugyanazokkal a kiváltságokkal bírtak. A török birodalom kebelében tehát három teljesen szervezett nemzet élt. Napjainkban számuk megkétszereződött a katolikus örményeknek (1829), a protestáns örményeknek (1850) és a katolikusoknak (1854) adott hasonló kiváltságok következtében.

A török uralom, mint minden ázsiai, önkényuralom volt. A szultán hatalma korlátlan. Alattvalói egyúttal rabszolgái, akiknek élete s vagyona egyetlen szeszélytől függ. De ennek az önkényuralomnak is meg vannak

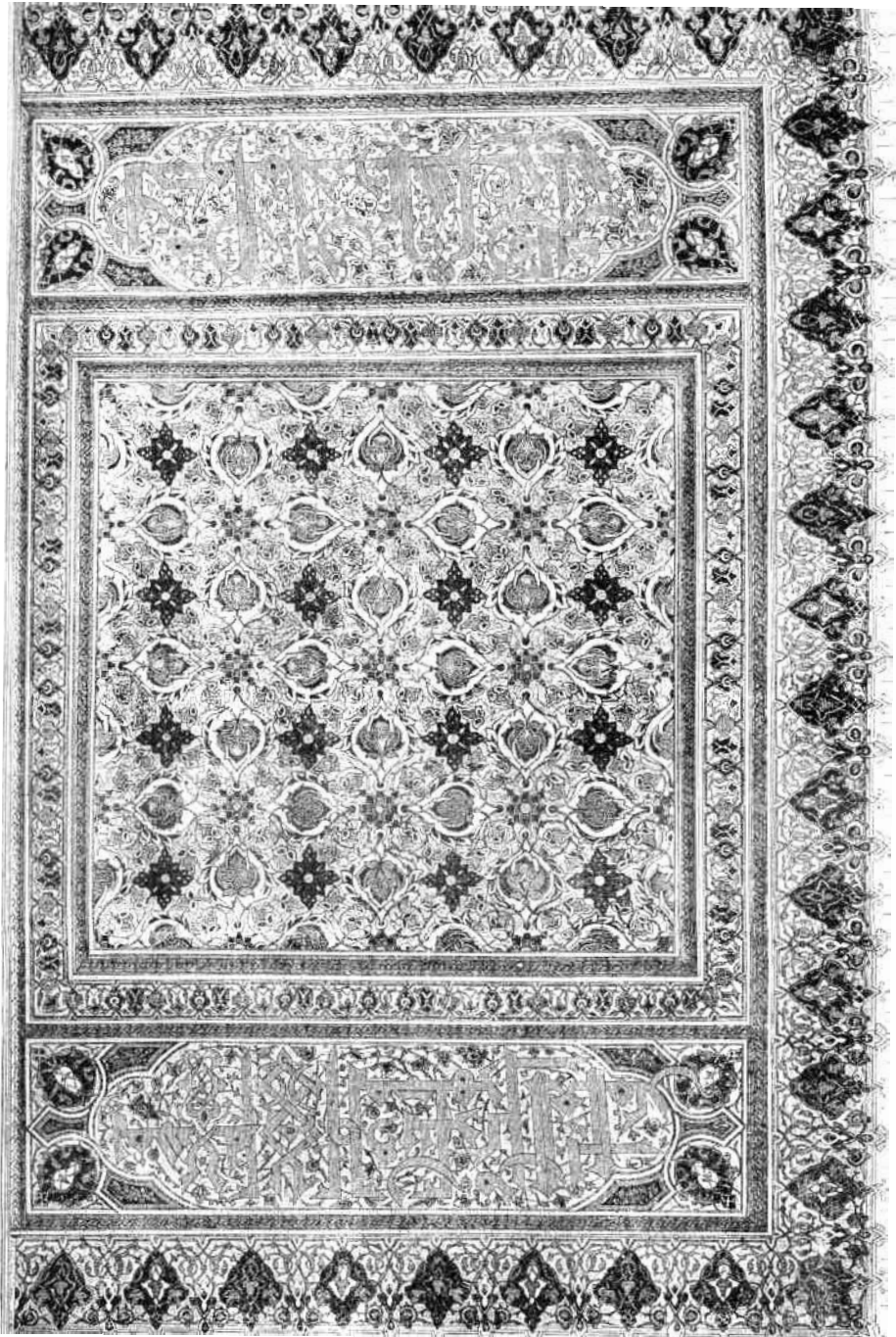

Török kard.

a maga határai, megszabják azokat épp azok az erők, amelyekre támaszkodik. Ilyen maga a korán, mert a próféta törvényei nemcsak az alattvalót, de urát is kötelezik. Bár a mufti és az ulemák, akiknek feladata a korán magyarázása, nem gyakorolnak közvetlen politikai hatalmat, de azért nincsenek közvetett befolyás híján, mert a nép gyakran hallgat a szavukra, mikor ők valamely veszedelmesnek látszó intézkedés ellen isten szavára hivatkoznak. De nemcsak a korán és annak magyarázói korlátozzák a szultán hatalmát: hadi főerejük, a janicsárok csapata is gyakran lázad föl ellene. Ilyen lázadásról már II. Amurat idejében is szól a krónika.

A török hadsereg képzetebb és fegyelmezettebb volt akkor az európaiaknál, jobban értett erősségek építéséhez is, ágyuk öntéséhez s a tüzérség alkalmazásához. Továbbá egy európai államnak sem volt oly nagy állandó hadserege mint a töröknek. Ehhez járult a törökök vakbuzgósága s nagy harci kedve. „A paradicsom a kardok árnyékában van“ — mondja a próféta. A keresztény nemzetek még arisztokratikusak voltak, a törököknél pedig az egyenlőség uralkodott. A bátor ember a sárból a trónig emelkedhetett. A törökök e sok fölénye magyarázza meg európai sikereiket.

Mahomet befejezte a görög császárság meghódítását. Elfoglalta az aténi, korintusi hercegségeket, csaknem egész Moreát (1458). 1461-ben bevette Trapezuntot, majd Lesbosz szigetét, két évvel később Karamániát is meg-

Egy oldal a Koránból.

hódította. Velence, mely érdekeit nem azonosította a kereszténységével, 1454-ben kedvező kereskedelmi szerződést kapott Mahomettől. Nem is csatlakozott a keresztény államokhoz a török ellen. Rohamos előrehaladásuk azonban aggasztotta s ekkor a maga számlájára kezdett háborút ellenük, de nem sok sikerrel.

Itália ellen komoly támadás nem igen volt lehetséges, Mahomet tehát Magyarország ellen fordult, mely észak felé útját állta. Hunyadi bezárkózik Belgrádba s hősiességén Mahomet minden erőfeszítése megtörik (1456).

Török pisztoly.

Északon a magyarok visszaverték Mahometet: dél felé fordult s Albániát támadták meg. Ennek meghódítása könnyű lett a hős albán fejedelem, Sz k a n d e r b é g halála után (1467), aki 23 éven át sikerrel védte hazáját a túlerő ellen.

Halála után a törökök, a kik az ellenségben is tisztelték a kiváló hőst, szétszedték csontjait s azok szilánkjait is ereklye gyanánt hordták magukkal: bűbájos erőt tulajdonítottak a nagy hős földi maradványainak. 1470-ben rengeteg török hajóhad kötött ki a Velenczéhez tartozó Negropont szigeten. Négy rettenetes roham után a sziget fővárosa elesett s valamennyi lakosa elpusztult. Szerencsére Mahomet ekkor kénytelen volt bi-

Diszes agyu pisztoly.

rodalma másik szélére sietni a tatár Uzun-Hazzan Khán ellen, aki Perzsiában megalapította a fehér bárány dinasztiáját. 1473-ban Mahomet legyőzte a khánt. Ugyanekkor a moldvaiak, IV. István vajdájuk alatt, Rakovicz mellett megtámadtak egy török sereget, de Albániában és Görögországban Szkutari, illetve Lepanto mellett is visszaverték a törököt. Mahomet feldühödött. Hajóhadát Kaffa ellen küldte a fekete tengerre s egyúttal hatalmas lovas sereget indított Itáliába, aminek híre remegésbe ejtette az egész félszigetet (1471).

Velence alázatosan békét kért, meg is kapta, de elvesztette Szkutarit s évi adót kellett fizetnie. Következő évben a törökök elfoglalták Otrantót, melyet azonban ismét elveszítettek. Mahomet ekkor Egiptom mamelukjai ellen készült indulni, de megesküdött, hogy a római Szent-Péter-templom oltárán abrakoltatja meg lovát s mikor arról a szertartásról hallott, melylyel a velencei dozsé az Adriát eljegyzí, megígérte, hogy a dozsét magát jegyeséhez küldí a tenger fenekére. Ekkor azonban beteg lett s 83 éves korában, 1481-ben meghalt Nikomédiában.

B a j a z e t n e k, aki inkább műveltségével, mint katonai erényeivel tündökölt, fivére Zizim ellen kellett küzdenie, aki el akarta tőle vonni a trónt. Bajazet maradt a győztes. Zizim Ródusra menekült, a keresztes rend ott kitűnően fogadta, de mert nem akart a szultánnal háborúságba keveredni, megígérte 40,000 zekinó évi díj ellen, hogy Zizimet nem engedi többé Törökországba. Később VI. Sándor pápához került. VIII. Károly követelte a pápától, hogy adja ki neki a herceget, hogy ő azt Bajazetnek kiszolgáltathassa. A pápa át is adta Zizimet a királynak, de előbb megmérgeztette, úgy hogy, mire a király kezébe került, csakhamar meg is halt. A szultán állítólag 300,000 aranyat ígért a pápának, ha a fivérétől megszabadítja. Bajazet ezután meghódította Boszniát, Horvát és Morvaországot. Bajazet erre kedvelt foglalkozásához tért vissza, az irodalomhoz s csak a Velence elleni rövid háború zavarta e közönyös és buja uralkodó nyugalma. Az elégedetlen katonák

A törökök Rodostót ostromolják

letették. Negyedik fia, S z é l i m lett az utóda, aki mindenekelőtt megmérgeztette az apját, majd megfojtatta fivéreit s gyermekeiket, hogy uralmát ne zavarják (1512).

Szélím nagy dühvei indult hóditó útjára. A janicsárok imádták harcziás természete miatt. Két nagyvezért végeztetett ki egymásután, mert azt kérdezték, merre üssék föl a szultán sátrát, vagyis merre induljanak. A harmadik nagyvezér a világ mind a négy tája felé felütötte a sátrát. „íme, ez tudja, hogy kell engem szolgálni“ — mondta Szélím. Nyolcz évi uralkodása alatt folyton hadban volt. Előbb Perzsia ellen fordult, melyet valási szakadása miatt gyűlölt. A perzsák sííták, akik a negyedik kalifát,

Alit és ennek leszármazóit tartják a próféta igazi utódainak, míg a törökök, Abubekrt, Omárt és Otmant, illetve ezek leszármazottjait ismerik el a próféta utódainak. A törököket, a perzsa síitáktól megkülönböztetve, szonátáknak nevezik. A szomita török jobban gyűlölte a síita perzsát, mint a keresztényeket. Azt vallotta, hogy egy síita halála kedvesebb az istennek, mint 70 keresztényé. Mielőtt Szélim hadba indult, a birodalomban levő 40,000 síitát megfojtatta. Evvel kezdődött a háború. A két hadsereg Taurisz mellett találkozott. Irtózatos csata után az ottománok kitűnő tűzérésük segítségével győztek, de 40,000 embert vesztek (1514). A janicsárok aztán visszatérésre kényszerítették Szélimet.

Két század óta a m a m e l u k o k uralkodtak Egiptom és Szíria fölött. Szélim 150,000 emberrel átkelt a Tauruszon s benyomult ebbe a hatalmas katonai köztársaságba. Szíriát a damaszkuszi és aleppói kormányzó árulása nyitotta meg előtte. Aleppó mellett Szélim leverte a mamelukokat, akiknek hős szirdarjuk, Kanzu al Guri is elesett. Szíria meghódolt (1516). A gazai és egy másik, Kairó mellett aratott győzelem Egiptomot is meghódoltatta, melynek benszülött lakossága mint szabadi-tóját üdvözölte Szélimet és 20,000 mamelukot szolgáltatott ki neki. Valamennyit megfojtatta. Több mameluk bejt mégis megtartott az ország köz-igazgatásában. A benszülött koptok és fellahok sérelmei a törökök alatt csak nagyobbodtak.

Egiptom után az arab törzsek is meghódoltak. A mekkai serif átadta Szélimnek a Kába kulcsát s Szélim csakhamar mind a három szent városnak: Mekkának, Medinának és Jeruzsálemnek ura lett. 1518-ban elvette a perzsáktól a Tigris és Eufrát folyók medenczéjét.

Szélim Kairóban találta Abbasz utolsó leszármazóját, Motovakkal kalifát, akit foglyul magával vitt Konstantinápolyba. Motovakkal előbb visszaadta Szélimnek Mahomet zászlaját s a javára lemondott lelki uralmáról is. Ezzel most már a szultán lett a próféta örököse, minden hívők feje; benne összpontosult a mohamedánok lelki és a világi hatalma. Alekszandria bukása halálos csapást mért Velenczére, mert ezzel összeköttetései a kelet felé el voltak vágva.

E hatalmas hódításokat a szultán csakhamar kiegészítette Algírral, melyet közönséges tengeri rabló, Huruk vett el 1516-ban a spanyoloktól. Huruk után fivére, Kairuddin következett. Ez azonban belátta, hogy az arabok és a keresztények együttes támadásainak nem tud ellenállni s így a török portához fordult, amely meghódolása fejében a bej czimet adta neki. E segítséggel Kairuddin elkergette a spanyolokat a város közelében levő erősségükből és okos, kitartó munkával rettegett kalóz-menhelyet alkotott az algíri kikötőből.

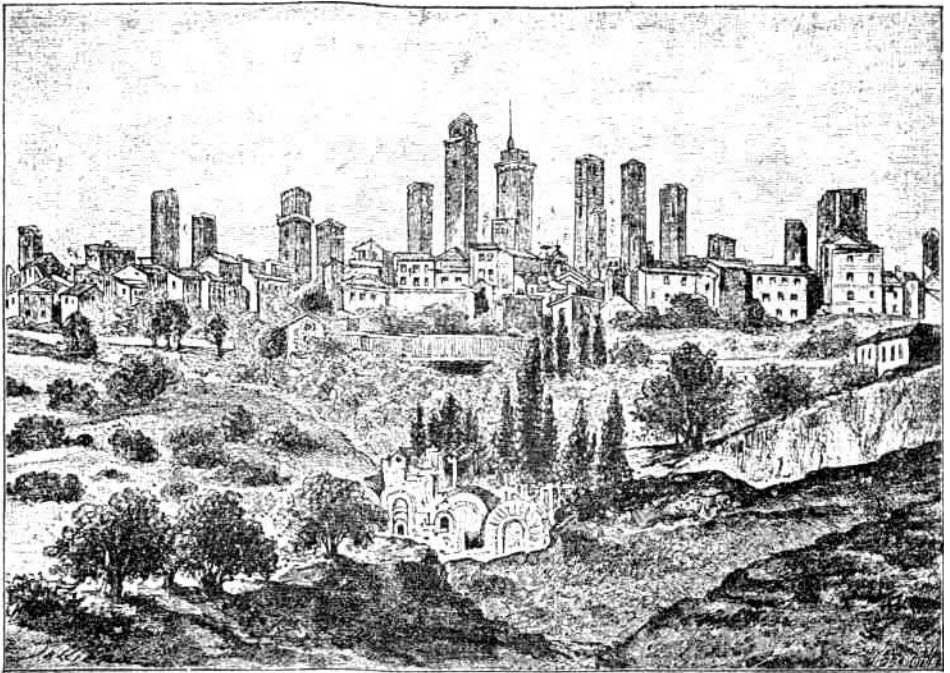
Így hát Szélim néhány év alatt csaknem megkészserezte az ozmán birodalmat. Uradalma a Dunától az Eufrátig s az Adriától a Nílusig terjedt. A

Földközi-tenger keleti medenczéjéhez, melynek korlátlan urai voltak a törökök, a nyugati medenczében megszerezték Algírt. Önkényuralmuk biztosította politikájuk titkait s katonai műveleteik egységességét, meg azután semmiféle európai hadsereg sem ért föl a janicsárokkal. Ekkor halt meg Szélim s a dicsőséges Szolimán kötötte föl a Szent-Szófia-mecsetben a szultánok kardját (1520).

Török harci sisak.

Szán Dsiminyáno Firenze mellett.

ITÁLIA.

Közép-Európának másik nagy országa: Itá lia — mint már említettük — a XV. század második felében úgy szellemi, mint gazdasági fejlettségének rendkívül magas fokán állott.

A francia betörés idejében Itália volt a Földközi tenger kereskedelmének központja. Egy európai államnak sem volt oly fejlett földművelése és ipara, mint neki. Az öntözés rendszere roppantul fokozta a föld termékenységét, a selyem-, vászon-, márvány-, gyapjú-, kén- és más vegyiipar virágzásában állott. Kitűnő intézkedésekkel védték meg földjüket áradások s az álló belvizek ellen. Falvakban s városokban óriási jólét uralkodott, a műveltség pedig olyan magaslaton állt, hogy az itáliaiak barbároknak tekinthették a többi nemzetet, mely csudálta Itáliát s melyeknek fiai tömegesen keresték föl az olasz főiskolákat.

Politikai és kivált hadi szempontból azonban éppen Itália volt az európai államok leggyöngébbike. Voltak művészei és kereskedői, de nem voltak harcosai. Az összeesküvésekben oly ügyes olaszok a harcban nem váltak be; így pl. az augiari csatában négy órai harc után csak egy

halott maradt. Ezek voltak a kényuralom keserű gyümölcsei: kihalt a szabadságszeretet, oda voltak harczy erényei.

Még jobban szétdarabolva, mint Németország, Itália csupán földrajzi fogalom volt minden közös politikai szervezet híján.

A XV. század közepén új helyzet kezdődött a félszigeten. Itália nem volt többé sem gelf, sem gibellin, az egyes városok és területek már nem is a császár vagy a pápa színeiben küzdöttek egymással, háttérbe nyomult a köztársasági szervezetük is és helyébe majd mindenütt fejedelmek léptek. Milánót Szforza Lajos zsoldos-vezér örökös fejedelemségül kötötte le családjának, mások hasonló szerencsével működtek Romanyában és Emíliában. A Medicsiek bankárcsaládjá Firenzében alapított magának örökös uralmat. Nápoly ez időben az aragoni királyé volt. Ha a sok itáliai fejedelem egyesül, az ország függetlenségét meg lehetett volna védeni. Erre a szövetkezésre pedig nagy szükség lett volna, mert nagy veszedelem fenyegette Német- és Franciaország felől; veszedelmet jelentett a török is, mióta Konstantinápolyi elfoglalta; de veszedelmes volt Portugália is, amióta az indiai ut felfedezésén fáradozott s ez ut biztosítására támasztó pontokat keresett az olasz érdekek rovására is.

Itália legfontosabb létérdekeit veszélyeztették az akkori események és mozgalmak. A nyugati császárság megdőlésével elvesztette kereskedelme legfőbb táplálékát. Ha már most a portugáloknak sikerül oly indiai utat fölfedezniök, mely az indiai kereskedelmet az eddigitől, mely az olasz kikötőbe vezetett, eltereli; ha a törökök Egiptomot is elfoglalják: az itáliai kereskedelemnek meg kellett semmisülnie; arról nem is beszélve, hogy a török hajóhadak már is pusztították az olasz partokat. A velencei dozsének hatalmas vetélytársa akadt az Adrián.

Ennyi közös veszély láttára az itáliaiaknak okvetlenül egyesülniük, a közös ellenségek ellen együttesen szervezkedniök kellett. Tényleg ez az érzés hatotta át akkor az olaszokat. Elfeledeék viszályaikat és 1454-ben Lodiban, hála nagy embereiknek: Szforza Ferencznek és Medicsi Kozmának, akit firenzei alattvalói később „a haza atyja“ nevével tüntettek ki, továbbá V. Alfonz-, III. Kálizs- és II. Plusznak (1455—1464), akik azt akarták, hogy minden reggel az egész kereszténység területén harangozzanak a török ellen, örök szövetséget kötöttek.

De amikor Alfonz meghalt (1458-ban) s Kalábriai János követelte a trónját, Itália ismét visszaesett a korábbi zavarokba. A pápa Skander béget hősies küzdelmétől eltéríti és erejét haszontalan háborúban fecséreltetni el (1462). Kalábriai Jánost támogatja. Szforza is félt a francia trónkövetelőtől, az orleani hercegtől, azért is az aragoninak fogta pártját és segít a nápolyi királynak, Ferdinándnak, ellenfele elűzésénél. (1463).

Kalábriai Jánosnak Trója melletti veresége helyreállítja a félsziget békéjét, melyet Medicsi halála (1464), továbbá Szforza Ferenczé és Piusz

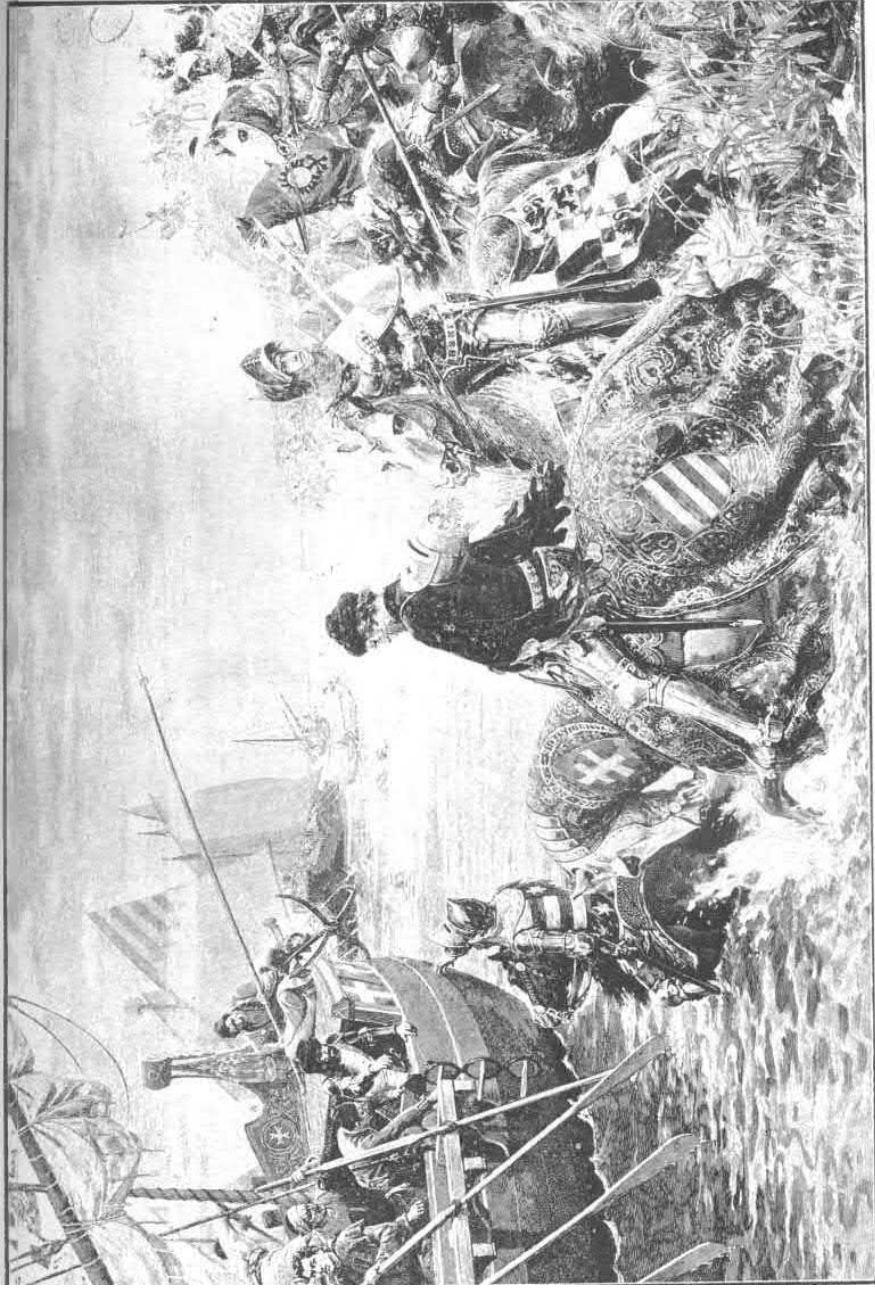
pápáé ismét megzavart. 1478-ban Firenze ellen, 1482-ben pedig Velence ellen szövetkeztek a többi itáliai tartomány. Ez újabb egyenetlenségnek a törökök látják a hasznát, akik 1480-ban elfoglalják Otrantót és 12,000 keresztényt rabszolgaságba hurczoltak. Az itáliaiak megszokják a töröktől való retteget.

Milánóban 1460 óta a Szforzák foglalták el a Viszkontik helyét. Nagy szerencsájuk volt. A XV. század elején a parasztsorban élő ősük: Attendolo egy napon — a mint a mezőn dolgozik — faluja mellett katonákat lát elvonulni s maga is közzük áll. Bátor és okos ember volt. Nevét Szforzára változtatta. Csakhamar kapitány lett, vagyont szerzett és vagyonát, dicsőségét, katonáit, kastélyait természetes fiára Szforza Ferenczre hagyta, aki a pápától az ankonai örgrófságot kapta. Velence és Firenze szolgálatában Ferencz megveri a milánói herceget, aki, hogy lekenyerezze, feleségül adta hozzá a leányát s megkérte, hogy védelmezze meg Velence ellen. Tényleg meg is védte, legyőzte a velenceieket, de aztán leverte a milánóiakat is és 1450-ben arra kényszerítette őket, hogy hercegnek kikiáltásuk. Tizenhat évig uralkodott s nagy tekintélyt szerzett kifelé is, annyira, hogy XI. Lajos is szövetségét kereste. Méltatlan fia, Galeasz-Mária szörnyen zsarnokoskodott a hercegség fölött, a polgároknak sem életét, sem vagyonát nem kímélte. Végre is meggyilkolták a nagyok a Szent István bazilikában 1476-ban. Egy nyolczéves fiút hagyott hátra, Gál e a s z J á n o s t, aki helyett kiskorúsága alatt anyja és Szimonetta kancellár uralkodott. Ám a fiatal fejedelem nagybátyja, Szforza Lajos, meggyilkoltatta a minisztert, elkergette a régensnőt és maga uralkodott unokaöccse helyett, akit 1480-ban nagykorúnak jelentetett ki. De Lajos nemsokára levette álarczát, Galeasz Jánost fiatal nejével, Izabellával együtt a páviai kastélyba zárta. Hogy bitorolt uralmát biztosítsa, segítségül hívta VIII. Károlyt.

Milánó földje a leggazdagabbak közé tartozott; a lombardok roppant vagyonuk következtében Európa jó részének bankárjai voltak; az ipar és kereskedelem is virágzott; a milánóiakat ott látjuk a leghíresebb európai vásárokon, így a Honin, a bokérin; Flandriában, Brüksben nagy áruházaik voltak s onnan árasztották el czikkeikkal északi Francia-, Német- és Angolországot. A hanza hajói pedig czikkeiket egész Skandináviáig vitték. Lajos Milánóban tartotta a nagy D a V i n c s i Leonardót s folytatta a székesegyház építését, ezét a márványból való műremekét, mely alig áll a római Szent Péter templom mögött.

Génuát már 1464-ben XI. Lajos Szforza Ferencznek engedte át s most ez a város is Szforza Lajos igája alá került, aki VIII. Károlytól, mint a francia korona hűbértartóját fogadta el.

A Szforzák kezében hatalmas lett Milánó, de azért legnagyobb jelentőségű olasz állam ez időben mégis Velence volt, mely ötven év óta minden zűrzavart kihasznál s saját hatalma s gazdagsága gyarapítására.

Zsigmond király megmentése Galambóczynál.

Endrei Zalán: A Világ Történelme. IV.

„Globus” műintézet, Budapest

1423-tól 1453-ig négy tartományt szerzett az olasz szárazföldön; igaz, hogy ezek a birtokok 100,000 aranyat nyeltek el jövedelméből. Mikor a török veszedelem közelgett, ő is csatlakozott a többi olasz állam szövetségéhez s aláírta a lodii szerződést. De már a következő évben alkuba bocsátkozott II. Mahomeddel. Ha szemükre vetették ezt a hirtelen köpenyegforgatásukat, így feleltek: „Előbb velenceiek vagyunk, csak azután keresztények.“ A görög szigettengeren levő birtokaik azonban a törökökkel való tartós békét lehetetlenné tették. A háború 1464-ben kitört. A törökök elfoglalták Negropontot és Szkutarit s csaknem a lagúnáig nyomultak. Velencéből látták az égő falvakat. Velence kénytelen volt szégyenletes békét kötni, adót fizetett a töröknek (1479). De négy évvel később megszerezte Ciprust s hatalma csúcspontján állt. 3000 hajójával 30,000 tengerészével nagy szárazföldi hadseregével, nagy s hires üveg-, posztó-, selyem-gyáraival, roppant kereskedelmével s erőszakos, de ügyes kormányával nagy hasznára lehetett volna az országnak a külföld ellen, de félre állt és leste az alkalmat, amikor legtöbb haszonra van kilátás. Gyűlöltek is ezért Velenczét. E gyűlölet indította 1482-ben az összes itáliai fejedelmeket arra, hogy ellene szövetségre lépjen. A ferrarai herceg esete szolgáltatott ürügyet a háborúra. A herceg Kommancsóban sóbányát akart művelteim, hogy ebből szerezze be sószükségletét, és ne legyen kénytelen — szerződése értelmében — Velence sókamráihoz fordulni. A nápolyi király, Milánó, Mantua, Firenze s csakhamar a pápa is támogatta a ferrarai herceg ügyét. De Velence daczolt valamennyiök hadseregével, sőt az egyházi átokkal is és a polezini békével birtokaihoz még Rovigót nyerte.

Kormányá szabadságot nem adott ugyan a népnek, de hozzájárult az általános gazdagodáshoz s kifelé is szerzett hatalmat.

Hogy a tábornokok utódainak túlkapásaitól és a katonaság befolyásától magát megóvjá, Velence csak zsoldosokat és idegen vezéreket tartott, akik mellé, azok fölügyeletére, két állami tisztviselőt adott. És hogy óvatosságában, attól való félelmében, hogy ezek az idegen zsoldos vezérek külföldi sikereikre támaszkodva, odahaza magára Velence kormányára is veszélyessé lehetnek — mily alattomos módon bánt el Velence a maga zsoldosaival: annak élénk bizonyítéka Karmanyola grófnak az esete. Már 8 hónapja folyt a póre a hármak tanácsa előtt, anélkül, hogy ő tudott volna róla. Meghagyták hadserege élén s kitüntetésekkel halmozták el, holott akkor már kész volt a halálos ítélete (1432).

Az Arno völgyében terült el a szép Firenze. A gelfek és gibellinek hosszú harcza után 1343-ban végre békéhez jutott. A nemesek, akiket addig a kormányzásból kizártak, polgári jogot kaptak. A végrehajtó hatalom hat emberből álló tanács kezében volt, melyet minden két hónapban újra választottak; a törvényhozó hatalom pedig két gyülekezeti volt, a nép és a község tanácsáé, melyek tagjait négy-négy hónapra választották.

Hogy ármánykodásuknak elejét vegyék, a tanácsok tagjait sorshúzás útján választották. A legfelsőbb hatalom azonban a nép általános gyűlekezetének volt főtartva, melyet mindig össze kellett hívni, ha az alaptörvények változtatásáról volt szó. A kiváltságokat nem élvező kézműveseket (a kompierikat) a firenzei alkotmány kizárta a politikai hatalomból. Ezek 1378-ban föllázadtak, de végül is a polgárok maradtak az urak.

Az a győzelem csak az előkelő polgári családoknak használt, így az Albizziknek és Medicsiknek. Ez az utóbbi ház azzal lett népszerű, hogy a második rend polgárainak politikai jogokat szerzett. Szilveszter utóda Medicsi Kozimo kereskedése és pénzüzletei révén roppant vagyont gyűjtött. Segítette a szegényeket s kölcsönzött a gazdagoknak. Az Albizzik megijedtek tőle és száműzték. De egy év múlva (1434) Medicsi diadallal tért vissza. Nem sokat törődött a czimmel, látszólag megmaradt egyszerű bankárnak, tényleg azonban föltétien és elismert ura volt Firenzének mind haláláig. (1434—1464).

Ezek voltak Firenze legszebb évei. Rend és béke uralkodott mindenk hasznára Virágzott az irodalom és a művészet, ipar és kereskedelem is. A hálás Firenze a haza atyjának nevezte Medicsi Kozimót, ki 32 milliót adott ki paloták, kórházak, könyvtárak létesítésére s a helyett, hogy gyermekei számára hercegi összeköttetéseket keresett volna, firenzei családokkal házassította őket össze.

Később azonban a Medicsik is elfeledték polgári eredetüket, fejedelmeknek tekintik magukat és Firenze szabadságának még a látszatát is elveszíti.

E szabadságot 1465-ben a nemesek meg akarták védelmezni I. Péter ellen. Kijátszotta ugyan őket, de egyik fia 1478-ban áldozatul esett nekik. IV. Szikszusz pápa unokaöccse, Riario Jeromos számára meg akarta hódítani Romanya egyik hercegségét. Ez azonban megszegése volt a lodii szerződésnek és megdöntötte volna az olaszországi egyensúlyt A firenzeiek tiltakoztak, mire Riario Pazzival összeesküdött (1478), hogy elpusztítsa a Medicsiket. Juliánt, a mikor misét hallgatott, meg is gyilkolták, de Lóránt megmenekült és a gyilkosokon véres boszut állt. Így Szalviatit, a pizai érseket, teljes egyházi díszében a palotája egyik ablakára akasztották föl. A pápa ezért kiátkozta a Medicsiket, amiből ismét általános háborúság támadt.

E háború alatt foglalták el a törökök Otrantót. Ez a veszedelem észreterítette az olasz fejedelmeket Hála Medicsi Lóránt okosságának, aki magament Nápolyba, hogy Ferdinánddal tárgyaljon, a béke újra helyre állott Itáliában.

Medicsi Lóránt roppant sokat tett a tudományért és irodalomért, befogadta a Konstantinápolyból elkergetett görögöket, lefordíttatta Plátót, kiadatta Homér munkáit, bátorította és segítette az írókat, művészeket s

Medicsi Lőrincz.

tudósokat. De roppant kiadásai 1490-ben csaknem csődbe kergették. Hogy őt e szégyentől megóvjá, maga Firenze ment csődbe. Leszállította a közadósságok kamatait felére s a kincstárba fizetett pénz értékét egy ötödére szállította le.

A Medicsiek nagy hatalma ellen csak egy ember mert fölszólalni, Szavonarola Jeromos ferrarai származású dominikánus barát, A mikor Lőrincz 1492-ben halálos ágyán volt, Szavonarola könyörgött neki, adja vissza Firenze szabadságát, mert csak úgy nyerheti el bünei bocsánatát. Lőrincz visszautasította a szerzetes kérelmét, mire az őt megátkozta.

Lőrincz fia, II. Péter, tehetetlen ember volt; kicsapongásai gyűlöletet keltettek iránta. Két párt képződött a városban: a fiatal nemeseké és a népé. Ez utóbbi élén Szavonarola állt. Péter kicsapongásai megerősítették abban a hitében, hogy Itáliára rettenetes büntetés vár.

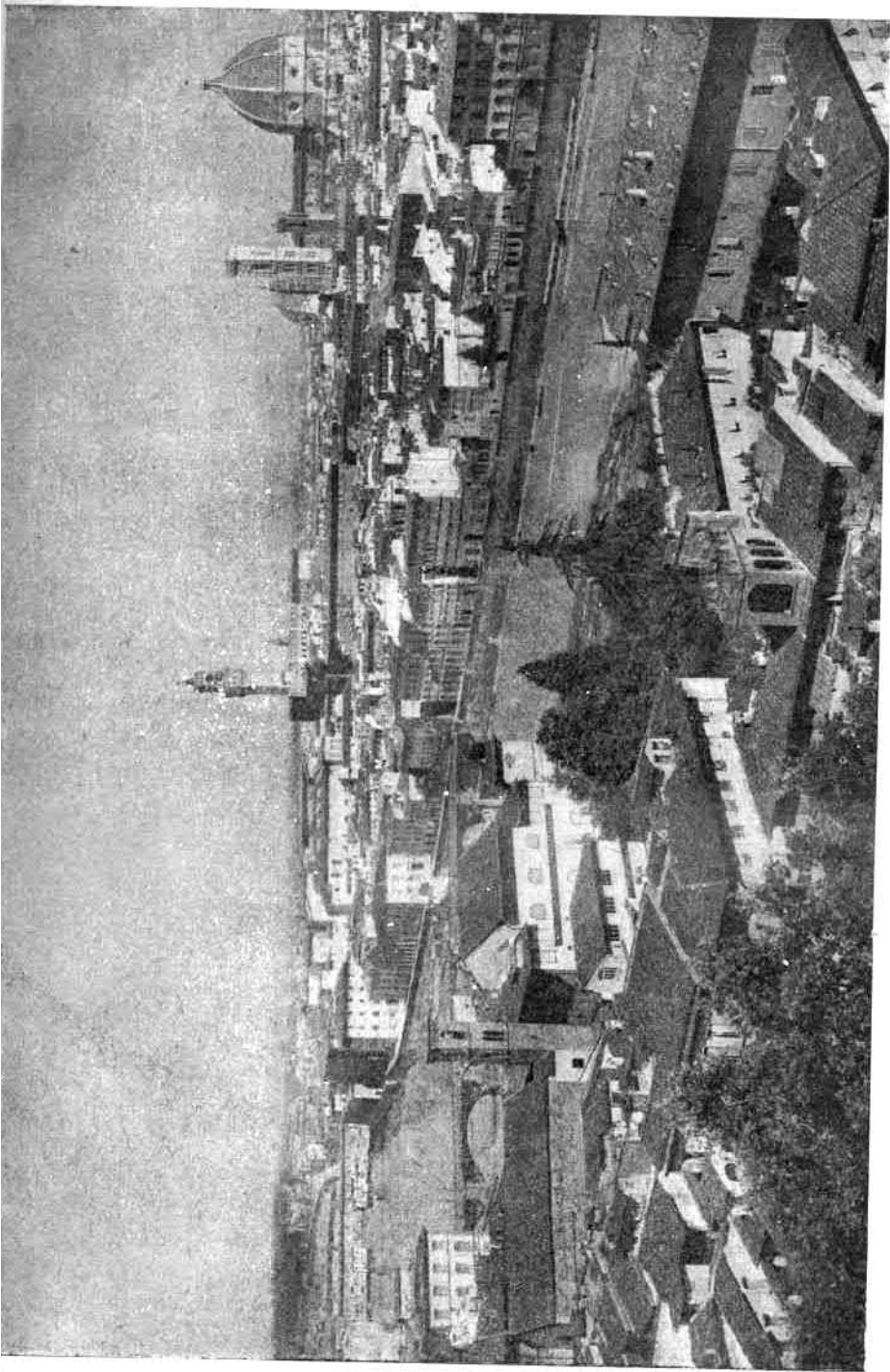
Róma — egészen véve — nyugodtabb időket élt e korban. 1447 óta a keresztény egyháznak megint csak egy feje volt: V. Miklós, a tudósok és írók barátja. Uralkodását Poikaro István összeesküvése, a ki Rómában a köztársasági kormányt akarta visszaállítani és Konstantinápoly eleste zavarta meg, melyet a törökök elfoglaltak. Utóda a spanyol Bordsa Alfonz vagyis III. Kalixsztusz pápa egyengette a családjá útját, mely később oly szégyenletes hírességre jutott. 1458-ban a tiara Pikkolomini Eneas Szilviuszé lett, a híres II. Piusz pápáé. II. Pál pápa (1464—1471) keresztesháborút akart indítani a török ellen. Támogatta Szkanderbéget, föllázította a perzsákat a törökök ellen.

II. Pál halála után a pápaság erős hanyatlása következik. Több mint félszázadon át a pápák inkább magánérdekeikkel törődtek, mint a kereszténységével. Erre az időre esik a második Bordsának, VI. Sándor pápának uralma. Kicsapongó, kegyetlen, alattomos, amellet azonban ügyes ember volt. Szavát minduntalan megszegte. Igaz, hogy Itália ebben az időben nem sokat tartott a becsületességre és a szavahihetőségre.

Ebben az időben a római állam egy sereg apró zsarnok véres versengetésének volt az áldozata. Gyilkosság, méregkeverés egymást követte. VI. Sándor ügyességgel és kegyetlenséggel leigázta a sok apró zsarnokot. Fia Bordsa Cézár volt a jobb keze, ez a szép, tanult, bátor, de gonosz ifjú Kardja egyetlen csapásával leszelte a bika fejét, szavainak varázsa mindenkít meghódított s ő mégis inkább a hazugsághoz, méreghez, törhöz folyamodott. Számítással, hidegen s óvatosan végezte minden gaztettét. De erőszakossága gyümölcsét még sem élvezhette. Alig szerezte meg Romanyát, meghalt az apja, de vele együtt ő is. Tévedésből megitták maguk a mérget, melyet egy bíborosnak szántak.

Nápolyban a trójai győzelem 1462-ben megerősítette I. Ferdinánd fején a koronát, de kemény uralma föllázította ellene a bárókat.

Firenze látképe

Ígért nekik fűt-fát, sőt békelakomára is hívta őket; ott azonban valamenynyit legyilkoltatta. A néppel sem bánt jobban Ferdinánd, aki az egész ország kereskedelmét magának kötötte le, pénzért adogatta a püspökségeket és apátságokat, egyáltalában mindentől pénzt csinált, de nem tudta vele megvédeni a királyságot. A törökök 1480-ban elfoglalták Otrantót s legyilkolták a lakosságot. 1484-ben a velenceiek elvették Gallipolit és Polikasztrot.

A XV. század végén Itália műveit, de erkölcsében züllött ország volt. A művészetek csodái szörnyű rothadást takartak. A katonai erények teljesen kihaltak a népből, Itália reszketett a kardtól, de nagyrabecsülte a cseltséget és hazugságot. Méreggel s gyilkokkal intézték el a legfontosabb kérdéseket. Az itáliai diplomácia a bűn iskolája volt. A túlárado gazdagság és a hihetetlen fejtelenség, teljesen ki kellett hogy szolgáltatassák Itáliát az első hódítónak, aki kinyújtotta utána a kezét. VIII. Károly megkísérelte ezt.

Érdekes középkori kerek paizs.

A paizs domború; bőr borítja. A bőrt faragásos munka díszíti. Ez a paizs a középkori bőr-díszművek egyik leghíresebb remeke. A díszítések a Medicsi-család jelvényeit ábrázolják. A paizs Medicsi János Jakabé volt, aki mint V. Károly egyik vezére, többször kitüntette magát. A Medicsi-család hatalmának nagy részét neki köszönheti.

Szécsi ruhát cserél Károly királylyal

NAGY LAJOS.

MAGYARORSZÁG ELSŐ HATALOM.

Lajos király tizenhét éves volt, mikor a trónra került.

Lajos a közepesnél valamivel magasabb, délczeg ifjú volt, kék szemmel, sötétszőke göndör fürtökkel. Mikor megemberesedett, szakált eresztett. Nem hasonlított atyjához, de szintén férfiasan szép, megnyerő alak, ámbár kissé félvállas volt. Szülői szerető gonddal nevelték. Anyanyelvén, a magyaron, kívül beszélt olaszul, latinul és németül. Jártas volt mindenféle testi ügyességben, szerette a kardforgatást, a férfias szórakozásokat, a torna- és lovagjátékot, a vadászatot. Személyes bátorsága, a merész készség, melylyel háborúiban minduntalan kockára tette életét, vallásossága, tisztasága, uralkodói erényei a középkori lovagság ragyogó magyar mintaképévé tették. Hadait „Eljen Magyarország“ kiáltással vezette harczba s az volt a jelszava, hogy a hazáért élni-halni az ember legnemesebb feladata.

Lajos tetőtől-talpig király volt, nemcsak katona, nemcsak regényes hadkalandok hőse, hanem jeles államkormányzó, ki atyja alkotásait mindig hűségesen gondozta s tökéletesbítette. Koronázása óta mindig azon töprengett, hogyan fokozhatja országa javát és tekintélyét, hogyan szerezheti vissza mindazt, mit idegen uralkodók vagy pártos alattvalók elragadtak a hatalomtól. Kész programja volt tehát, melynek valósításához mély emberismerettel választotta meg munkatársait. Első sorban ott állt oldalán édes anyja, az özvegy Erzsébet, ki élete végéig elkísérte, igazi őrangyala volt s híven megosztotta vele nehéz gondjait.

Mikor Lajos trónra lépett, erős kézzel ragadta meg a kormány rudját. Károly halála hírére ismét mozogni kezdtek a rakoncátlan elemek s rablásra, gyilkosságra vetemedtek. Lajos szigorúan intézkedett a rend helyreállításáról s a gonosztevők megfenyítéséről. Utasította a vármegyéket, hogy a közismert tolvajokat, rablókat, hatalmasokat összeírják s a névsort záros határidőben hozzá terjeszszék föl.

Csakhamar maga ment Erdélybe, ahol Szécsy Endre püspök törvénytelen eljárásaival a magyarokat, székelyeket és szászokat maga ellen lázítottá. A király fogságra vetette, bár utóbb megkegyelmezett neki. Lajos erdélyi tartózkodásának más hasznos következményei is volt. Havasalföld, a magyaroknak 1330-ki veresége óta, saját vajdái alatt végleg külön tartományyá alakult; de arra a hírre, hogy Lajos király Erdélyben jár, Sándor vajda azonnal meghódolt neki, s elismerte hűbéri felsőbbségét.

Erdély után Lajos az országnak régi, de még egyre vérző sebét próbálta orvosolni. A Dráván túli hatalmasok üzelmeinek még Károly király sem tudott kellő határt szabni. Néhány hatalmasnak a garázdálkodásai a tengerparti városokra elviselhetetlenné tették a magyar uralmat. Lajos végre rendet akart teremteni köztük is. Nagy sereg élén maga ment a horvát részekbe s Bihácsba rendelte hódolatra az urakat. A dalmát városok ügye sem nyert még megoldást, ámbar e városok a legnagyobb elkeseredéssel viselték a velencei uralmat. Főleg Zárában nem szűnt meg az elégedetlenség soha s mihelyt polgárai észrevették, hogy a magyar király Velence ellen készül: Lajostól, valamint öcscsétől, Endre nápolyi hercegtől kérték a segílyt. Lajos küldött is hadat a város fölmentésére, mikor Velence ostrom alá vette; de a magyar sereg, egykorú velencei följegyzések szerint, azért, mert vezéreit a köztársaság megvesztegette, valószínűleg azonban a horvát-dalmát urak hűtlen árulása miatt, meg sem kísérelte a harcot, hanem visszavonult (1345 nov.). A következő évben maga Lajos állt tehát hadai élére, de a híres zárai csatában (1346 júl. 1.) melyet utóbb Tintoretto ecsete örökített meg, valószínűleg ismét a horvát urak árulása folytán, megverték s Zára néhány hónap múlva éhségtől kényszerítve, újra meghódolt Velenczének.

Lajos nem folytathatta a háborút, mert időközben Nápolyban olyan

események történtek, melyek évekig lekötötték figyelmét s új bonyodalmakba sodorták.

Lajos király trónralépte pillanatától kezdve azok közé az uralkodók közé tartozott, kik az akkor Avinyonban székelő pápaságot támogatták. Bajor Lajos császárral szemben a cseh Lukszenburgokkal és az osztrák Habsburgokkal fogott kezét, sőt a pápa által a litvánok ellen hirdetett keresztes háborúban személyesen részt vett (1345): ki akarta érdemelni a Szentszék támogatását Magyarország külügyi törekvései, első sorban öccse, Endre számára, kinek sorsa Nápolyban mindinkább aggasztóvá alakult. A nápolyi trónkérdést még Károly magyar és Róbert nápolyi király, a Szentszék beleegyezésével, szerződésileg akként rendezte, hogy Endre herceg nőül veszi Johanna nápolyi trónörökösnyt s Róbert halála után Nápoly királya lesz. Endre meg is esküdött Johanna hercegnővel, ki azonban nem szerette. A nápolyi királyleány gyönyörű, eszes és műveit nő volt, de minden erkölcsi érzés nélkül, kora egész romlottságának osztályosa, ki sem a hitvesi hűséggel, sem a vallás vagy a jog parancsával nem törődött s csupán féktelen becsvágyát követte. Maga akart uralkodni, megnyerte a nápolyi rokonságot valamint Avinyon vezéreiből és kivitte, hogy az agg Róbert király önkényesen széttepte a magyar udvarral kötött szerződést s olyan végrendeletet tett, hogy halála után, mely 1343 január 10-én következett be, ne Endre, hanem Johanna, esetleg nővére, Mária, kit pápai beleegyezéssel hirtelen Duradzói Károly herceghez adtak férjhez, legyen Nápoly királya. Ezzel Endre herceget kizárták az uralkodásból: a királynő férje volt ugyan, de mert Johanna nem szerette és uralkodójogaitól megfosztotta, igen szánalmas sorsa volt. Az udvarban csupa ellenség környezte. Johanna legfőbb támasza az avinyoni Szentszék volt, melynek vezető embereit, a bíborosok s más főhivatalnokok nagy részét pénzzel nyerte meg. Avinyon városa szintén az ő birtoka volt, melyet a pápa épen ez időben igyekezett tőle megvásárolni, s az eladás 1348-ban tényleg megtörtént. A pápa már ez okból őt támogatta s a francia Anzsuk és Magyarországnak régi ellensége: Velence szintén Johanna pártján volt. Johanna ura volt a helyzetnek Nápolyban is és Avinyonban is. Megkönynyítette törekvései sikerét maga Endre herceg, kit a nápolyi udvar talán szándékosan, rossz irányban nevelt. Elnyomta benne az erélyt, a férfiaságot, a bátor cselekvést. Bárány volt a farkasok közt. Tehetetlenül, elszigetelve, néhány magyar kísérőjére támaszkodva állt szemben mindenre kész, elszánt nevével. A magyar udvar védelmére kelt ugyan jogainak, nem ismerte el Róbert király végrendeletének érvényét, s a régi szerződés értelmében azt követelte, hogy Endre legalább társ-uralkodó legyen. De a pápa ezt sem tűrte, noha Lukszenburgi Károly morva örgróf — a későbbi császár — s Lajos király leendő apósa, szintén közbe lépett VI. Kelemen-nél, egykori nevelőjénél és állandó jó barátjánál. A Szentszék Endre ellen

döntött, hivatalosan elismerte Johannát királynőnek, a nápolyi trón egyedüli jogos tulajdonosának. Ezzel Endre a legkínosabb, legveszélyesebb helyzetbe jutott, s előre lehetett látni, hogy élete is kockára kerül, ha idejében el nem távozik Nápolyból. Többfelől, komoly részről hangoztatták is az aggodalmat, hogy Endre herczeg élete veszélyben forog, mire Erzsébet, az anyakirályné, 1343 nyarán Magyarországból Nápolyba sietett, hogy rendet csináljon vagy haza vigye fiát. Nagy és fényes kísérettel jött, fejedelmi pompával lépett föl s előkelőségével, dús adományaival megnyerte a sziveket. Nápolyból elzarándokolt Rómába s szemképráztató pompával vonult be az örök városba, hol három napi időzése közben dúsan megajándékozta a templomokat. Nápolyban a ravasz Johanna látszólag előzékenyen fogadta s hízelgéssel, biztatással igyekezett behálózni, tévedésbe ejteni, mert nem akarta, hogy törvényes férje Magyarországra távozzék, hol nehéz lett volna tőle szabadulni. Azzal áltatta tehát Erzsébet királynét, hogy Endrét nem fogja az uralomból végleg kizárni s még kevésbé fenyegeti életét vagy személyes biztonságát. Erzsébet sokkal okosabb nő volt, semhogy Johannának szívébe nem látott volna. Különben is folyton figyelmeztették, hogy Endrét megölik, ha ott marad, amiről akkor Nápolyban egész nyíltan beszéltek. A megrémült anya haza is akarta vinni fiát; de Kelemen pápa, kinek ismételve jelentést tett a helyzetről, a leghatározottabban megnyugtatta s két ízben is üzenté neki, „hogy nincs oka félni“. A pápa iránti föltétien bizalomban Erzsébet legyőzte az anyai szív aggodalmait s Endrét, bár kedve ellen, Nápolyban hagyta és elégedetlenül tért haza.

A magyar udvar, Erzsébet és Lajos király diplomatái Avinyonban sem maradtak tétlenek s ott oly eszközzel, minőt Johanna használt, pénzzel igyekeztek célját érni. Roppant áldozattal, 44,000 márkával, mai értékben több mint egy millióval, megnyerték Avinyon döntő köreit s a pápa elrendelte, hogy Johannával együtt férje, Endre is királylyá koronáztassék. Johanna minden erejével tervet e is megghiúsította s a tárgyalások alatt megírta a szentszéknek, hogy a „tisztelt férjem-uramnak nem engedem át a kormányt.“ Valóban elérte, hogy a Szentszék, bár Endre és Johanna együttes koronázását rendelte el, utólag akként intézkedett, hogy Endre királysága csak czimzetes legyen s a királyi czim és koronázás semmiféle jogot ne adjon neki. A szertartás előtt szóban és Írásban ki kellett volna Endrének jelentenie, hogy az uralkodásban jövőre ép oly kevésbé kíván részt, mint azelőtt.

Endre tehát csak üres czímet kapott volna. Csakhogy Johanna még ezt az értéktelen koronázást sem akarta túrni s midőn ide vonatkozó erőlködése Avinyonban megghiúsultak, végzetes gaz terv érlelődött meg benne. Johanna úgy viselkedett ugyan, mintha meghajolna hűbérura parancsának, sőt előkészületeket tett a koronázásra. Czinkostársai azonban vadászat

ürügye alatt Endre herceget Averza várába csalták s ott 1345 szeptember 19 én éjjel, bármily erősen is védelmezte magát Endre, megfojtották.

Ki intézte a gyilkosságot, az örök titok maradt. VI. Kelemen azt vitatta, hogy mint Nápoly hűbérura, egyedül ő jogosult a bűntényt megvizsgálni, a tetteseket kideríteni és megbüntetni. Küldött is Nápolyba követet, hol a vizsgálat megindult, s egy-két apró bűnöst kivégeztek. De hogy ki volt a merénylet szerzője azt a vizsgálat nemcsak, hogy nem tisztázta, hanem igyekezeti, hogy ezt minél önzőbb homályba borítsa s a valódi felbujtó nyomait eltüntesse. A gyilkosság Johanna királynő érdekében állt, a véres tetteből ő húzott hasznot, mert megszabadult a gyűlölt férjtől és trónkövetelőtől. Egész Európa közvéleménye úgy fogta föl az eseményt, hogy a felbujtó maga a királynő volt. A magyar udvarban, hol alaposan ismerték a nápolyi viszonyokat, ez a hit rendületlen meggyőződéssé vált, s Lajos király anyjával, Erzsébettel határozottan vádat emelt Johanna ellen, hogy ő ölette meg Endrét. Erélyesen követelte a pápától a büntető eljárás megindítását s egyúttal azt, hogy az elvetemült asszonyt foszssa meg a királyi czimtól, a melyre méltatlanná vált. A pápa azt vitatta, hogy mindaddig, míg Johanna bűnössége bebizonyítva nincs, nem lehet a tróntól megfosztani. Csakhogy épen a bűnösség kiderítése körül járt el szembeszökő pártossággal. Megindította ugyan a vizsgálatot, de végül a Szentszék teljesen fölmentette Johannát a gyilkosságban való bűnrészesség vádja alól. Ezt az Ítéletet is csak évek múltán (1352) hozták s akkor is erős megbotráncozást keltett. Ellenben közvetlenül a bűntény elkövetése után semmi sem történt s Johanna rövid özvegyiség után újabb házasságra lépett egyik rokonával, Lajos tarantói herceggel. Lajos király belátta, hogy magának kell kezébe vennie a megtorlást, másrésről trónutódlási jogának védelmét, melyet új házasságával Johanna végképen ki akart játszani. Lajos király megüresedettnek tekintette a nápolyi trónt s öröklési joga alapján magának vagy öccsének, István hercegnek követelte. Lemondott tehát a zárai csorba kiköszörüléséről s megegyezést keresett Velenczével, mely a Nápolyba vezető tengeri úton uralkodott. A köztársaság Avinyonban a magyar király ellen dolgozott ugyan, de nem fogadta el Johanna szövetségi ajánlatát. Viszont Lajost sem riasztotta vissza bonyodalmas hadjáratától, sőt hajlandó volt vele megegyezni, ha önként lemond Dalmáciára irányuló jogairól, főleg Zára városáról.

A király 1347-ben kezdte meg a hadjáratot. A magyar sereg egyik része hajón érkezett Apuliába, de a zöm kisebb hadosztályokban osztrák és olasz területen, a különböző olasz fejedelmek tartományain át békésen nyomult célja, a délszaki Nápoly felé. Maga a király november 11-én indult el Visegrádról s Stirián, akvilejai és velencei földön haladt Veronán, Mantuán, Bolonyán, Riminin és Perudsán át. Hosszú útja folyamán a fejedelmek s a lakosok mindenütt szívesen, néhol lelkesülten üdvözölték, ő meg az olasz zsoldos csapatokat, a kondottieri-társaságokat tömegesen fogadta zsoldjába. Minden nagyobb baj nélkül érkezett (decz. 24) Akvilába, nápolyi területre, hol szintén

voltak hívei, sőt a világiak nagy része készségesen csatlakozott hozzá. Nápoly lakossága magyar és latin pártra oszlott; ez utóbbit a papság vezette, mely a pápa parancsára roppant gazdagságát és befolyását Johanna szolgálatába helyezte. De a magyar királyon és katonái vitézségén megtört minden ellenállás. Lajos tarantói herceg, Johanna férje, Kápua közelében döntő vereséget szenvedett, úgy, hogy Johanna férjével és hiteivel francia földre menekült. Lajos ura lett az egész országnak s szigorú törvényt ült mindazokon, kikről kiderült, hogy több-kevesebb részök van Endre meggyilkolásában. Duradói Károly herceget kivégeztette, négy más herceget Endre utószülött fiával, Martell Károlylyal Magyarországra küldte, hol azonban a csecsemő csakhamar (1348. jul. 19) meghalt. Nápoly városából a király az egész országot kormányozta, ámbár elismerte a pápa főhűbéruraságát s tőle kért engedélyt, hogy királylyá koronáztassa magát. A Szentszék megtagadta az engedélyt, sőt Lajost egyházi átokkal fenyegette, ha le nem mond Nápolyról. Johanna megjelent. Avinyonban, eladta a várost a pápának, ki immár még erélyesebben védelmére kelt. "A pápa ezúttal aligha boldogult volna, ha váratlan körülmény, a „fekete halál“, ez a rettenetes járvány segítségére nem siet. A szörnyű járvány lehetetlenné tette Lajosnak a Nápolyban való maradását. Haza készült s Laczkfy Andrászt jelölte ki helytartójául. De a jeles katona nem fogadta el a nehéz állást s a király végre is egyik kondottieri-vezérére, Volfhard Ulrikra bízta az országot, a várakba magyar őrséget rakott s 1348 májusban csekély kísérettel tengeren hazatért. Távozása után a pápa pártja újra fegyvert fogott. Johanna és férje őszszel ismét megjelent az országban s pénzzel bőven ellátva, magához csábította a kondottieriket, másrészt meg a papsággal a magyar uralom ellen lázította a köznépet. Lajos erre új sereggel Nápolyba küldte Laczkfy Istvánt, ki Johanna erőlködéseit egy időre csakugyan meghiúsította. Másrészt a pápa is engedményeket tett és követe, Gvidó bíboros Pozsonyban 1319 nyarán Lajossal olyan egyezséget kötött, mely Johannát teljesen elejtette s a nápolyi trónt István hercegnek juttatta, oly feltétellel, hogy nőül veszi a kivégzett Duradói Károly leányát, Máriát. Alighogy a pozsonyi egyességnek neszét vette, Johanna Avinyonban újra mozgásba hozta összes barátait, kik csakugyan kieszközölték, hogy Kelemen pápa megtagadta pozsonyi követe megállapodását s megtagadta az egyesség szentesítését. Ez a váratlan fordulat a magyar udvart annyira elkeserítette, hogy Lajos másodsor Nápolyba sietett. Megvívta Kanossa és Aversa várait, melyek ostromában két ízben megsebesült, bevonult Nápoly városába, honnan Johanna férjével pápai gályákon futott el. Lajos király a fegyverrel elfoglalt országot magyar kormányzat alá helyezte s helytartójául Laczkfy Andrászt tette. Szeptember 17-én haza indult.

Távoztával a magyar uralom Nápolyban ismét tarthatatlanná vált, mert a papság, avinyoni parancsra, valósággal keresztes háborút szervezett ellene, melyet a magokra maradt magyar hadaknak minden vitézsége sem tudott leverni. Hasztalan próbálta Lajos a Szentszéket megnyerni. A pápa semmi szín alatt sem tűrte meg Nápoly birtokában s a magyar király végre is minden kárpótlás, minden engedmény nélkül 1352-ben haza rendelte hadait.

VI. Kelemen pápa, a magyar király nápolyi igényeinek ellensége rövid idő múlva meghalt. Lajos nem ejtette ugyan el nápolyi terveit, melyeket VI. Incze, az új pápa, szintén nem volt hajlandó támogatni. De mivel Incze pápa egyik főfeladatának tekintette, hogy Róma városát az ottani apró kényurak, bitorló oligarkák kezéből kiragadja, Lajos királynak fegyveres támogatását igyekezett megnyerni. Nápolyból a magyar király könnyen helyreállíthatta volna a pápa tekintélyét Rómában s hamar visszavezethette volna ősi székhelyére. A távoli Magyarországból azonban már nehezebben ment a dolog s így a pápa érezte a leghamarabb, milyen hibás politikát követett, midőn a magyar uralmat Nápolyban megbuktatta. Lajos később, Johanna kivételével, egész

nápolyi rokonságával kibékült és a kivégzett Duradzói Károly fiát, Károlyt kegyébe fogadta. Udvarába hozatta, magyarrá neveltette s horvát-dalmát herceggé nevezte ki. Ekkor 1378-ban nagy egyházszakadás állott be, mikor XI. Gergely halálával a római bíborosok VI. Orbánt, a francziák VII. Kelemen választották pápának és két pápája volt a katolikus világnak s az egyik Rómában, a másik Avinyonban székelt. Johanna nápolyi királynő Kelemenhez csatlakozott, mire Orbán pápa megfosztotta a tróntól s felhívta Duradzói Károlyt, vegye birtokba Nápolyt. Lajos király esküt tétetett Károlylyal, hogy leányait Magyar- és Lengyelország békés birtokában háborgatni nem fogja: ekkor reá ruházta Nápolyra vonatkozó jogait s magyar haddal Nápoly elfoglalására küldte. Károly hamar meghódította az országot; Johannát férjével, ekkor már a harmadikkal, együtt elfogta s mint III. Károly, Nápoly — akkor mindkét Sziciliának neveztek — törvényes királya lett. Johannával előbb emberségesen bánt, de amikor az lázítani kezdett ellene, börtönre vettette és megfojtatta.

Nápolyi és olaszországi törekvéseivel párhuzamosan Lajos király messze szétágazó, igazi világpolitikát követett, mely északon és délen, nyugaton és keleten egyaránt érvényesült.

Mialatt Nápoly megszerzésén fáradozott, nem tévesztette el szeme elől, hogy a lengyel koronát magának biztosítsa, hogy Dalmáciát visszacserezze s a Balkánon, melyet ekkor új ellenség: a török kezdett fenyegetni, helyreállítsa a magyar állam nagyon megcsökkent tekintélyét. Ahová karddal el nem ért, oda átgondolt családi politikával, házassági kapcsok szövésével igyekezett férközni, melyek kezelésében édes anyja, Erzsébet királyné fáradhatatlan volt s bámulatos leleményességet fejtett ki. Első sorban maga Lajos király alkalmazkodott e politika követelményeihez.

Lajost még atya jegyezte el az akkor 3 éves Margittal, Lukszemburgi Károly morva örgróf — a későbbi IV. Károly császár — leányával, ki magyar nevelésre a királyi udvarba hozatott. De a hercegnő még leánykorában meghalt s a nápolyi események annyira igénybe vették az ifjú királyt, hogy a nőülés eszméjével sokáig nem foglalkozott. Mikor végre megtette, ismét tisztán politikai érdekek vezették hitvese kiszemelésében. Nem a nyugat előkelő uralkodó családjaiból választotta élete párját, hanem a vitéz Kotrománovics István bosnyák bán gyönyörű leányát, Erzsébetet vette el (1353 július 20). A szép szláv hercegnő kezét előbb a rác Dusan István kérte s mikor kosarat kapott, véres háborút indított megszerzéséért. Erzsébet hercegnő a kelletlen kérő elől Bobovác várába menekült s azt vitézül védte, mindaddig, míg atya Dusan ki nem verte az országból. A bátor ifjú leányzó erre Erzsébet özvegy királyné udvarába küldetett, hol magyar nevelést nyert. Itt ismerte meg Lajos, ki megszerette s nőül vette. A boldog házasságból csak évek múltán születtek gyermekek, csupa leány, ami nagyban megzavarta Lajos király tervezgetéseit. Három leánya volt s Lajos mindegyiket fel akarta terveinek valóításában használni. A legidősebbet, Katalint, a francia Anzsuk segélyével Nápoly trónjára igyekezett juttatni. De Katalin hamar meghalt. Annál több gondot fordított a másik két leány, Mária és Hedvig hercegnők jövőjének biztosítására. Az egyiknek a magyar, a másiknak a lengyel koronát szánta, melynek maga is várományosa volt szerződés alapján, melyet még Róbert Károly kötött Kázmér lengyel királylyal. Kázmérnak e szerződés megkötése után sem született gyermeke. Annál melegebben vonzódott tehát Lajos királyhoz, kit nem rokoni szeretetből, hanem politikai érdekből tett örökösének. Kázmér kikötötte, hogy az örökjog fejében a

magyar király fegyverrel segítse külső és belső bajaiban. Lajos eleget tett e feltételnek s nem egyszer személyesen hadakozott a lengyelek föllenségeivel, a litvánokkal. Halicsra nézve szintén megegyezett Kázmérral. Ez a tartomány ekkor már egészen lengyel kézbe került, de a magyar korona is tartott rá igényt. A két király olyképen rendezte a kérdést, hogy egyelőre Lengyelországaé marad Halics, Kázmér magtalan halála után visszazáll Magyarországra. Ha ellenben Kázmérnak fia maradna, Halics is ne'-i jut, de a magyar király 100.000 aranyon kiválhatja tőle.

A magyar-lengyel benső viszonyt azonban időnként, legalább pillanatnyilag, megzavarták bizonyos félreértések vagy érdekellentétek, melyeket a nemzetközi helyzet gyakori változásai okoztak. Sem a nagy, sem a kisebb államok nem igen lelkesedtek a magyar királyi család hatalmának túlságos megszilárdulásáért s az egyik nápolyi, a másik lengyel trón-igényeiben látta valódi vagy képzelt érdekeinek sérelmét. Különös fontossággal volt Lajosra a császár magatartása. Uralkodása első éveiben, mint a pápás párt hive, Lajos is Bajor Lajos császár ellenlábasai közé tartozott. Később azonban, mikor Nápoly miatt összeütközött a Szentszékkal, a császár barátságát és szövetségét kereste. Haszna nem volt belőle, mert a császár csakhamar meghalt s helyét Lukszburgi Károly morva örgróf és cseh király foglalta el. Ezzel addig a magyar udvar benső viszonyban állt, mert leánya Lajos jegyese volt. Csakhogy az ifjú ara meghalt s így a házasság elmaradt. Másrészt Károly mint császár a pápás párthoz, régi barátjához és nevelőjéhez, Kelemen pápához csatlakozott s így a két udvar politikájának utjai elváltak egymástól. IV. Károly császár korának egyik ritka műveltségű, kitűnő uralkodója, vitéz lovag, de a polgári munka, az anyagi érdekek, irodalom, tudomány és művészet bőkezű pártfogója is volt, kit méltán „Csehország atyjának**” neveztek. Lajos király s általában a magyar udvar élénk érintkezésben állt vele s a jóval, idősebb császár kétségkívül erősen hatott a nemes érzésektől hevülő, minden szép iránt fogékony fiatal magyar király lelkére. Gyakran találkozott vele s a császár is többször tett magyar földön látogatást. Erzsébet anyakirályné 1357-ben hosszasan időzött a császár körében. Prágában kereste föl, honnan a császári pár Ákenbe, a híres bucsujáró helyre, onnan meg vissza Prágába kísérte. Lajos belső politikájában, kormányzati tevékenységében sokban mintájának választotta a császárt, kivel nemzetközi kérdésekben ismételve ellentétbe jutott ugyan, csakhogy az ellentét sohasem mérgesedett el annyira, hogy hamar békés elintézés nem nyert volna. Nemes, lovagias ember maradt mindegyik, mint ellenség is, ami megkönnyítette kibékülésöket.

A császár és a magyar király közti viszonyt, a Szentszéken kívül a Habsburgok, az osztrák és stíriai hercegségek urai befolyásolták a legjelentékenyebben. Ez időben a Habsburgok nemcsak elvesztették a császári koronát s ezzel a nagyhatalmi állást, hanem a család tagjai ősi öröküket is fel szokták egymás közt osztani s így sem az egész család, sem annak valamelyik tagja sem játszott többé a világpolitikában más szerepet,

mint akármely német birodalmi fejedelem. De sohasem feledték el, hogy atyáik római császárok voltak s szívós kitartással, sok ügyességgel, hol alattomosan, hol nyíltan, de következetesen fáradoztak hatalmuk gyarapításán Minden alkalmat felhasználtak, hogy újabb területeket vagy legalább, kedvező szövetségeket szerezzenek. Mint közvetlen szomszédai, különösen a magyar állam szempontjából vergődtek fontosságra. Nem voltak jó szomszédok soha; Lajos nem egyszer volt kénytelen kisebb-nagyobb hadat küldeni osztrák és stájer területre, hogy a Szent István alkotta határvonalakat helyreállítsa, ami 1347-ben végre megtörtént. Mikor azonban szükségük volt rá, a Habsburgok keresve-keresték a magyar király jó barátságát s Lajos, ki nem akart tőlük egyebet, mint azt, hogy ne háborgassák országát, mindig szívesen feledte kétszínűségüket. Különösen a „bölcse” 11. Albert osztrák herceget kedvelte, többször meglátogatta Bécsben, sőt fegyverrel is segítette a svájciak ellen. Egy Ízben (1355) Albertnek Laczkfy Pál vezetése alatt 400 Íjászt küldött segélyül s ez apró magyar had annyira kitett magáért, hogy a németek azt mondták, hogy amit ők 500 esztendőkön át nem tudtak elérni, azt ez a 400 magyar dicsőségesen elvégezte pár hét alatt. Turgau város közelében ütközött meg (aug. 11-én) a magyar és az osztrák had a svájciakkal s fényes diadalt aratott, melyet a magyarok döntöttek el, azután meg üzték-vágták a futó ellenséget.

A magyarok segélye hozta meg II. Albertnek a győzelmet. De alig, hogy meghalt (1358), fia, Rudolf, az „alapító”, Magyarország egyik legkonokabb ellensége lett. Nem kevesebbről ábrándozott, mint a magyar és cseh koronák megszerzéséről s az eszmét örökül hagyta utódainak. Fokozta családja hatalmát, Bécs városát szokatlan virágzásra emelte. Ő építtette a a Szent István-templomot.

Független uralkodó akart lenni s minthogy e törekvését apósa, IV. Károly császár nem támogatta, kész volt őt megbuktatni s azt a hirt terjesztette, hogy Lajos királyt fogja császárrá választatni (1359). Ezzel csakugyan összeveszítette a királyt a császárral, ki azt hitte, hogy a magyar udvar támogatja Rudolf üzelmeit. A cselszövő azonban csakhamar lelepleztetek s sietett apósával megegyezni. Nagyszombatban 1360 május derekán fényes kongresszust tartottak, melyen Lajos vendégei voltak Károly császár, Rudolf herceg s sok külföldi főúr és főpap. Itt minden félreértést eloszlattak s a fenforgó kérdésekre nézve békésen megegyeztek. Csakhogy Rudolf nem hagyta abba ármánykodásait s hol a császárt játszotta ki a király, hol meg ezt amaz ellen. A fondorkodó Rudolf herceg csakhamar meghalt s a császár lengyel hercegnővel lépett házasságra, mi viszonyát a magyar udvarhoz hosszabb időre megjavította. Károly császár meg 1365-ben fényes kísérettel látogatást tett Budán s a két uralkodó jó viszonya ezután csak egyszer, még pedig nem magyar, hanem lengyel

érdekben bomlott meg rövid időre. Károly ugyanis a lengyel érdekkörhöz tartozó Brandenburgot a saját országaihoz akarta csatolni, ami a magyar államra egészen közömbös volt. Lajos a lengyel király kívánatára mégis fegyvert fogott a terv megghiúsítására (1371) s Morvaországba tört, de csakhamar (1372) tavaszán megbékült, sőt eljegyezte második leányát, a gyermek Máriát a császár második fiával, a szintén gyermek Zsigmond brandenburgi örgróffal.

A császár, a pápa, a Habsburgok s általában összes szomszédai irányában követett politikájában Lajos királyt mindig egy nagy eszme; Dalmácia visszaszerzése, Velence, a rossz szomszéd megalázása vezette. Velence a déli tengeren annyira elhatalmasodott, hogy a XIV. század derekán az egész Adriát velencei tengeröbölnek nevezték. Hogy állását megtartsa, a büszke köztársaság állandóan versenytársának, a magyar királynak a terveit igyekezett megghiúsítani. Lajos széles nemzetközi tevékenységgel lehetőleg elszigetelte Velenczét és 1350 tavaszán megüzente a háborút, mely apró harcokból, főleg várak megvívásából állott. A magyar hadak egy ideig Lajos személyes vezetése alatt a velencei szárazföldön egész Mesztréig nyomultak, a következő évben pedig a dalmát városokat szállták meg. A városok szívesen visszatértek a népszerű magyar uralom alá s Dalmácia a Kvarnerótól Duradzóig gyorsan magyar kézbe került. Maga Velence kért békét, melyet Zárában (1358 febr. 18) kötöttek meg. A köztársaság örök időkre lemondott Dalmáciáról, a dozse letette a horvát-dalmát hercegi czimet s esküvel fogadta, hogy e tartományok belügyeibe nem avatkozik, visszaszerzésökre soha kísérletet sem tesz. Ekkor Ragusa köztársaság szintén fölszabadult a velencei járom alól. Alighogy a zárai béke híre a városba érkezett, a polgárság márczius 1-én elhatározta, hogy a legfényesebb követséget küldi Lajos királyhoz, ki Visegrádon ünnepélyesen fogadta s a várost védelmébe vette. Az egyezségben, mely ez alkalommal létesült, Ragusa a magyar király védnöksége alá állt, kinek a polgárok hűséget esküdtek s kötelezték magokat, hogy hódolatuk jeléül vizen és szárazon az ő lobogóját viselik, 500 a any évi adót fizetnek, háború esetén megfelelő hajóhaddal segítik. Viszont a magyar király megígérte, hogy megtartja szabadságaikban s nem avatkozik belső kormányzatukba. A zárai béke, melyet a nyugati fejedelmek is elismertek, emlékezetes siker volt, mert Dalmácia birtokában a magyar állam folytathatta hagyományos politikáját a Balkán-félszigeten, melyre Lajos figyelme azelőtt is kiterjedt, melyen azonban épen az ő uralkodása folyamán világtörténelmi fontosságú változások álltak be. A bizanci császárság immár feltartóztathatatlanul a végfeloszlás állapotába sülyedt, ami nemcsak a Balkán népeire gyakorolt mély hatást, hanem más, félelmetes új ellenség gyors meggyökerezését és terjeszkedését is lehetővé tette. Ez új ellenség a török volt.

Bosznia sorsa sokban Szerbiától függött. Ez Lajos trónralépte idején már oszlopa volt az ortodox egyháznak s politikailag szintén nagy hatalomra tett szert, melyet teljes erővel a magyar állam ellen érvényesített. A magyar uralmat kezdettől fogva nem ismerte el s királya talán nem csupán vallásos és politikai, hanem személyes ellentétben is állt Lajossal, ki mint szerencsés vetélytárs, elhódította tőle a szép Kotrománovics Erzsébet, a „banilla“ (bán leánya) szívét. Dusán István király még Károly király idejében a szomszéd területeken is folyton terjesztette uralmát, megszállta a mai Szerbia nagy részét, újra felépítette Nándorfehérvárt s mint a tetemesen megnagyobbodott Szerbország ura, czárára, a szerbek és görögök császárává koronáztatta (1346) s „csaknem az egész római birodalom urának“ czimezte magát. Mint az ortodox egyház fővédője, kegyetlenül üldözte országaiban a katolikusokat, segítette a bosnyák bogumilokat, mi azonban nem gátolta Velenczét abban, hogy támogassa, mert a magyaroknak is esküdt ellenségük volt. Lajos ismételve küldött ellene csapatokat s különösen a pápa biztatta az eretnek elleni harczra, csak-hogy Lajosnak e téren is keserű tapasztalatokat kellett a Szentszék barátságával tennie. Mikor hadai (1354) döntő sikert arattak rajta, a ravasz Dusán ahhoz, az ortodox uralkodóknál gyakori cselhez folyamodott, hogy ő, a katolikusok kegyetlen üldözője, egyszerre katolikusnak vallotta magát s elismerte a pápa felsőbbségét. Ezzel elérte titkos célját: a Szentszék nyomban cserben hagyta a magyar királyt s felszólította Lajost, ne bántsa többé Dusánt, kinek érdekében Velence szintén közbelépett. Így lehetetlenné vált, hogy a magyar király kiaknázza a nagy véráldozattal szerzett diadalt. A szerb czár kedvező békét kapott (1355) s még a magyar király felsőbbségét sem kellett elleneznie. De alighogy a magyar veszedelemtől megszabadult, azzal hálálta meg a Szentszék szolgálatait, hogy kiűzte országából a pápa követeit. Csakhamar azonban meghalt (1355 decz. 20) s halálával hirtelen támadt hatalma is összeomlott, mert országai fejtelenségbe sülyedtek. Mindazáltal évekig tartott, míg Rácország újra elismerte a magyar felsőbbségét. Lajos 1359-ben fényes sereggel levonult ugyan egész a Rigómezőig, melyen a régi szerb királyok kastélyaikat és nyaralóikat építették, de csak 1363-ban kényszerithette Uros István czárt a hódolatra, mely szintén névleges maradt. 1371-ben a szerbek a törökökkel bonyolódtak háborúba és megsemmisítő vereséget szenvedtek. E közben a török a Balkán másik görögkeleti vallásu országát, a magyar korona melléktartományát, a Balkánon inneni Bulgáriát is nagyban fenyegette.

Ezzel a török mint új és hatalmas tényező lépett be a magyar állam természetes érdekkörébe s emelkedett ott kitűnő hadszervezetével egyre félelmesebb versenytárrá. A bizanci császárságot végveszedelem környezte, Bulgária nem birt ellenállani, Szerbország, Bosznia és Halomföldre

már ez időben érezte az új hódító súlyos kezét. Az egész nyugati világ megrémült, midőn az az ellenség, kivel századokon át véres, millió és millió embert felemészítő harcokat vívott a Szentföldön, immár Európában is rettenetes hatalomra vergődött, úgy hogy az olasz félszigetet, esetleg Rómát is féltetnie lehetett tőle. Róma pedig 1378 óta ismét a pápa, legalább az egyik pápa székhelye volt, kire tehát a török kérdés ép oly fontossá vált, mint a magyar királyra. Ily helyzetben kezdettől fogva felmerült az eszme, hogy hatalmas keresztény ligát kell alakítani, általános kereszties háborút kell a törökök kiverésére indítani. A keresztény szövetség megkötése nem sikerült ugyan, de a pápa kihirdette a kereszties háborút s költségei fedezésére súlyos adókat rótt az egyetemes katolikus államokra.

Lajos már 1354-ben komolyan foglalkozott a török elleni háború eszméjével. De a görög-keleti népek ellenséges magatartása, a csekély támogatás, melyben a Szentszék tényleg részesítette, lehetetlenné tette a nagy vállalat megkezdését. Lajos az európai törököt legelőbb ázsiai segélyforrásaitól akarta elzárni s a nyugati államoktól kért tengeri haderőt. Hosszasan tárgyalt Velenczével hat hadi gálya ügyében, de sikertelenül; hajóhad nélkül pedig abba a vállalatba fogni, gondolni sem lehetett. Másrészt a magyar kincstár el sem bírta volna az ilyen nagy háború költségeit. Lajos kért pénzt a pápától, ki szedett ugyan török-adót, de dús jövedelméből fillérnyit sem adott Magyarországnak. A nyugati világ e közönyéhez megfelelő a közvetlenül érdekelt népek, bolgárok, rácok, oláhok, nyílt ellenségessége. E népek felekezeti gyűlölkedésből inkább a törökhöz, mint a katolikus magyarhoz hajlottak. Hasztalan tervezte tehát Lajos király a nagy háborút. Ellenben kisebb hadai nem egy harcot (így 1372-ben, melynek csupán hite maradt fenn), nem egy győztes csatát vívtak a törökkel s a török ellen aratott sikereinek emlékére építette Lajos király Ausztria híres búcsújáró helyén, Mária-Czellen a máig is fennálló díszes templomot.

A magyar Anzsuk álma 1370 végén teljesült. November 5-én fiörökös nélkül halt meg Nagy Kázmér, a jeles lengyel király. Lajos a családi szerződések alapján akadálytalanul foglalta el örökségét s a lengyelek november 17-én Krakkóban ünnepélyesen királylyá koronázták. A nagy magyar birodalom mellett Lajos immár Lengyelország, a halicsi és ladoméri tartományok (Vörös Ruténia) és más messze északra felnyúló területek ura lett s kiterjedésre Európában egyetlen állam sem vetekedhetett az övével. A magyar király Európa északkeletén olyan állást nyert, minővel elődeinek egyike sem dicsekedhetett. Erkölcsei súlyát, tekintélyét, díszét, hírnevét ez a szerzemény kétségkívül rendkívüli mértékben fokozta s Lajos büszke önérettel utalhatott reá, hogy államának határai „széltében-hosszában annyira s oly csodálatosan kiterjedtek.“ De Lajos ismerte az északi birodalom zűrzavaros belviszonyait, az oligarkia barbár önzését,

a végtelékig elmérgesített rendi ellentéteket, az egyes tartományok önállósági törekvéseit. Lengyelország virágzása legfőbb fokán sem volt egységes állam, hanem különböző országok laza kapcsolata, valami sajátságos államalak, mint később nevezték: köztársaság, melynek élén király állt, de megfelelő hatalom nélkül Érthető tehát, hogy Lajos, kit nem a hiúság, hanem nagy politikai célok vezettek, nem épen szívesen ment a lengyelek közé s a lengyel kormány élére anyját, Erzsébet királynét, az elhunyt Kázmér király nővérét állította. Erzsébet királyné ez időben már éltes asszony volt; átlépte a hetvenedik évét, de testi-lelki frissességét a kor nem fogyasztotta el, eszes, erélyes asszony maradt s buzgalommal szentelte magát szülőhazája érdekeinek. De sem ő, a lengyel asszony, sem fia Lajos, nem bírta a lengyel főurak hajlamait megnyerni. A lengyel uraknak nem kellett az erőskezü király; ők magukat tekintették az államnak s nem túrték, hogy áldásaiban mások is részesedjenek. Beleültek minden közhivatalba, elsikkasztották a királyi jövedelmeket s engesztelhetetlenül üldöztek mindenkit, aki garázdálkodásaikat fékezni akarta. Gyűlöletük fő-tárgya azonban az volt, aki „a földműves és iparos népet pártolta.“ Lajos pedig azokról sem feledkezett meg. A lengyel urakat Erzsébet királyné végül is faképnél hagyta s visszatért Magyarországra. Ekkor a király Lászlóra, az oppelni herczegre, kipróbált hívére, ki Magyarorszáiban sokáig nádora volt, bízta a lengyel kormányt.

Velence a zárai béke után sem nyugodott bele Dalmácia elvesztésébe, s így az újabb háború kikerülhetlenné vált s Lajos erélyesen készült megindítására. Egyrészt némi tengeri haderőt alakított, másrészt egész sereg szövetségest szerzett. Mindazok az országok vagy városok, melyek Velence világhatalmi törekvéseiben bármikép érdekelve voltak, főleg a kisebb-nagyobb olasz fejedelemségek, buzgón érdeklődtek Lajos új vállalata iránt, ki az akvilejai pátriárkán kívül Pádua és Verona urait nyerte meg s megújította szövetségét a hatalmas Génúával, Velence ősi versenytársával. A liga 1378-ban indította meg a háborút. A génuai hajóraj a magyar tengerpartra támaszkodva, Velenczét annyira szorongatta, hogy a velencei tanácsban pillanatnyilag fölmerült a gondolat, hogy a magyar király védelme alá helyezkedik s adófizetője lesz. Az eszme azonban a kényszerűség nyomása alatt született s mihelyt e kényszerűség eltűnt, Velence óriási segélyforrásaival tovább folytatta a harcot. Végre a hadviselő felek 1381 tavaszán Torinóban nagy kongresszusra gyűltek s békét kötöttek. Mindegyik fél külön egyezett meg Velenczével s a magyar békeszerződés, melyet augusztus 24-én íratott alá, lényegileg a zárai béke megerősítése volt, de Dalmácia kereskedelmi érdekeit jobban szem előtt tartotta. A dalmát városok velencei területen teljes kereskedelmi szabadságot nyertek, mely csupán a magyar tengeri só bevitelére nem terjedt ki. Ezért azonban Velence köteles külön kárpótlást fizetni s a köztársá-

ság kötelezte magát, hogy évenként Szent István napján Zára városában 7000 magyar aranyat fizet a király és utódai kincstárába. Dalmácia végleges visszaszerzése koronázta be Lajos király külpolitikai tevékenységét, melyhez előbb már az osztrák, a cseh-morva határvégek teljes biztosítása, a lengyel korona megszerzése járult.

Messze, az egész világra szétterjedő katonai és diplomáciai tevékenysége közben Lajos király sohasem feledkezett meg a belső béke biztosításáról. Az ő idején békének és rendnek örvendett a lakosság, külső ellenség sem dúlta területét, az új nagybirtokos osztály meg hűségesen támogatta a királyi hatalmat. Háborúi a királyt különösen ráutalták a katonai elemre, miért is bőkezűen jutalmazta s állandóan javítani igyekezett anyagi helyzetét.

Lajos király korában fájdalmasan sújtotta a nagy királyt az, hogy anyagi erejének legértékesebb részében, az emberben szörnyen megdézsmálta a magyar birodalmat a XIV. század legretentőbb csapása, a „fekete halálnak“ nevezett járvány, mely Európa lakosságának talán negyedrészt sírba vitte. A betegség, mirigy- vagy gugahalál, Kelet-Ázsiából indult gyilkos kőrútjára. 1346-ban a tatárok földjén dühöngött s Kunország lakóit majdnem teljesen elsöpörte. A Fekete-tenger mellékéről hajósok behurczolták a bajt a délolasz s a francia kikötővárosokba. 1347 őszen már az olasz tengeri városokban dült, honnan Itália belsejébe s azután a szomszéd országokba hatolt. A járvány, melyet romboló marhavész kísért, leírhatatlan rémületbe ejtette a lakosságot s ez a rémület megelőzte a betegséget a még érintetlen országokban: Franciaországban, Spanyolországban, a rémet birodalomban, s az őrjöngésig felizgatta a képeletet. Az emberek azt hitték, hogy valami ismeretlen gonosztevő banda mérgezi meg az ivóvizet, a kutakat. Ezt a titkos mérgezőt mindenütt másban keresték. Ahol zsidóság lakott, ott arra törtek s mészárolták irgalmatlanul. Csakhogy száz meg százmérföldnyire nem éltek zsidók s a fekete halál mégis terjedt és pusztított. Ily vidékeken hol a szegényeket, hol a gazdagokat, hol a betegeket gyilkolták azon ürügy alatt, hogy ők mérgezték meg a kutakat.

A magyar birodalomba a járvány kétfelől tört be. A tatároktól, Kunországból hatolt erdélyi földre s a közeli részekbe, hol már 1346-ban egész falvak népét irtotta ki. A dunántúli és a többi vármegyékbe az olasz érintkezések hozhatták s főleg 1349 nyarán késő őszig okozott borzasztó romlást országszerte. Maga Lajos király, ki a vész elől Nápolyból haza menekült, itthon szintén megbetegedett, de szerencsére meggyógyult. Azután a járvány apadóban volt, de nem szűnt meg, sőt 1359-ben, mint másutt, nálunk is rettenetes erővel újult meg s a zászlósurakat és vagonos rétegeket sem kímélte. A nádor testvérét is megölte, de főleg Visegrád és Buda város szenvedett roppantul. Egyedül Budán 1359-től 1360 február 2-ig 16,000 ember vesztette életét. A fájdalmas csapás rombolólag hatott az egész gazdasági szervezetre. A népesség és a marhaállomány nagyon megcsökkent mindenütt s a bajt nehezen lehetett kiheverni, mert 1361—64-ben állandóan oly szűk volt a termés, hogy a király még a kikötőkől is megtiltotta a gabonakivitelt, noha ez a gabona sem Magyarországból l érült oda utóbb még (1364 július 15) összeíratta az országban levő gabonakészleteket 1371-ben, 1381-82-ben újra megjelent a pestis s habár akkor enyhébben lépett föl, annyi kétségtelen, hogy Lajos király uralkodása végén mint egész Európa, akként Magyarország lakossága jóval kevesebb lehetett, mint trónralépte idején. Pótolni kellett tehát az elvesztett emberanyagot s Lajos király alatt újra hatalmas arányokban indult meg a telepítés. Ahol a királynak még voltak nagy kiterjedésű jóságai, ott maga vezette e munkát. Így Árva vármegye felső részeiben valami 500 kilométernyi területen lengyeleket telepített le, kik számos községet — jelenleg még 17 van meg közülük — alapítottak

s a földön kívül megfelelő kiváltságokat kaptak. Versenyeztek a királyllyal idegen munkaező behozatalában az egyes birtokosok, egyháziak és világiak, kik első sorban oláhok, itt-ott ráczokat költöztettek pusztá jószágaikra.

Lajos király minden téren a legbuzgóbban támogatta az ismeret, a tudomány és műveltség terjedését és céltudatosan odáhatott, hogy az új műveltség kelő napjának sugari minél inkább áthassák országát és alattvalóit. Alighogy IV. Károly császár Prágában (1364), Rudolf osztrák herceg meg Bécsben (1265) megalapította az új egyetemet, nyomban követte példájokat s országában szintén tudományegyetemet teremtett (1367). Az új főiskolát, melyet Pécs városába telepített s az ottani dömések gondjaira bízott, kiknek zárdájában helyezkedett el az új tanintézet, teljessé, az összes tudományok: a szabad művészetek, polgári és egyházi jog, orvos- és hittudomány tanítására alkalmassá akarta tenni. A király bőkezűen gondoskodott a tanárok fizetéséről, a tanulókat kivette a rendes hatóság alól s az egyetem alá helyezte. E dicsőséges alkotásával Lajos újabb benső kapcsolatot teremtett Magyarország és a nyugati műveltség közt s bevezette a magyarságot a tudós nemzetek sorába. A pécsi egyetem évszázadokon át szolgálta a magyar szellemi életet s csak az állami önállóság összeomlása temette el.

A városok iparos elemei Lajos király korában számosán vándoroltak idegenbe, hogy ott fejezzék be tanulmányait. Lajos nápolyi és velencei harcaiban sok ezernyi magyarság vett részt s ismerkedett meg a művelt olasz viszonyokkal.

E vándorlások a művelődés szempontjából sem maradtak hatástalanok. Azok, kik idegenben jártak, sok újat láttak, sok tapasztalást gyűjtöttek, mi kibővítette ismereteiket, megtermékenyítette agyukat. Akkor terjedt el nálunk az eddig ismeretlen evőeszék, a villa.

Az új műveltség, a kor élénken, szingazdagon hullámzó nemzeti életének központja Lajos király s visegrádi udvara, korának egyik legkiválóbb művelődési központja volt. Lajos kedvelte a költészetet, tudományt, művészetet. Udvarában mindig voltak könyvírók, másolók, kik szorgalmasan dolgoztak számára.

Volt külön könyvtára, amelyből néhány más kodekszen kívül napjainkig fenmaradt az a gyönyörű, tömértelen színes kézzrajzzal ékített történelmi mű, mely a magyar miniatűr-festészetnek egyik művészi terméke s melyet ma a bécsi képes krónika néven ismerünk.

Lajos király nemzeti és műveltségi törekvéseiben buzgó részt vettek anyja, neje, gyermekei családjának összes tagjai s a magok körében, jószágaikon, a néppel való érintkezésben terjesztették a magyar király szellemét.

Özvegy édesanyja, Erzsébet királyné, korának egyik legnemesebb, legkiválóbb nőalakja volt. Erélyes, előrelátó, családjá emelkedéséért lelkesülő asszony volt, sokféle ismerettel és tapasztalással az államkormányzat minden ágában. Eleinte fiának úgyszólván gyámja, később lelki vezére, magyar és lengyel földön gyakran helyettese, külföldi tartózkodásai közben helytartója volt s a legkényesebb állami teendőiben el tudott igazodni. A magánéletben szerető hitves és anya, tiszta, szeplőtlen jellemű nő volt. Róla a „magyar királyné vizének“ neveztek el gyógyszert, melyről azt mondták, hogy készítésére egyik angyal tanította s melyet általános orvosságnak tekintettek s minden betegség ellen alkalmaztak. Valami rozmarin-szesz volt s századokon szerepelt a gyógyászatban.

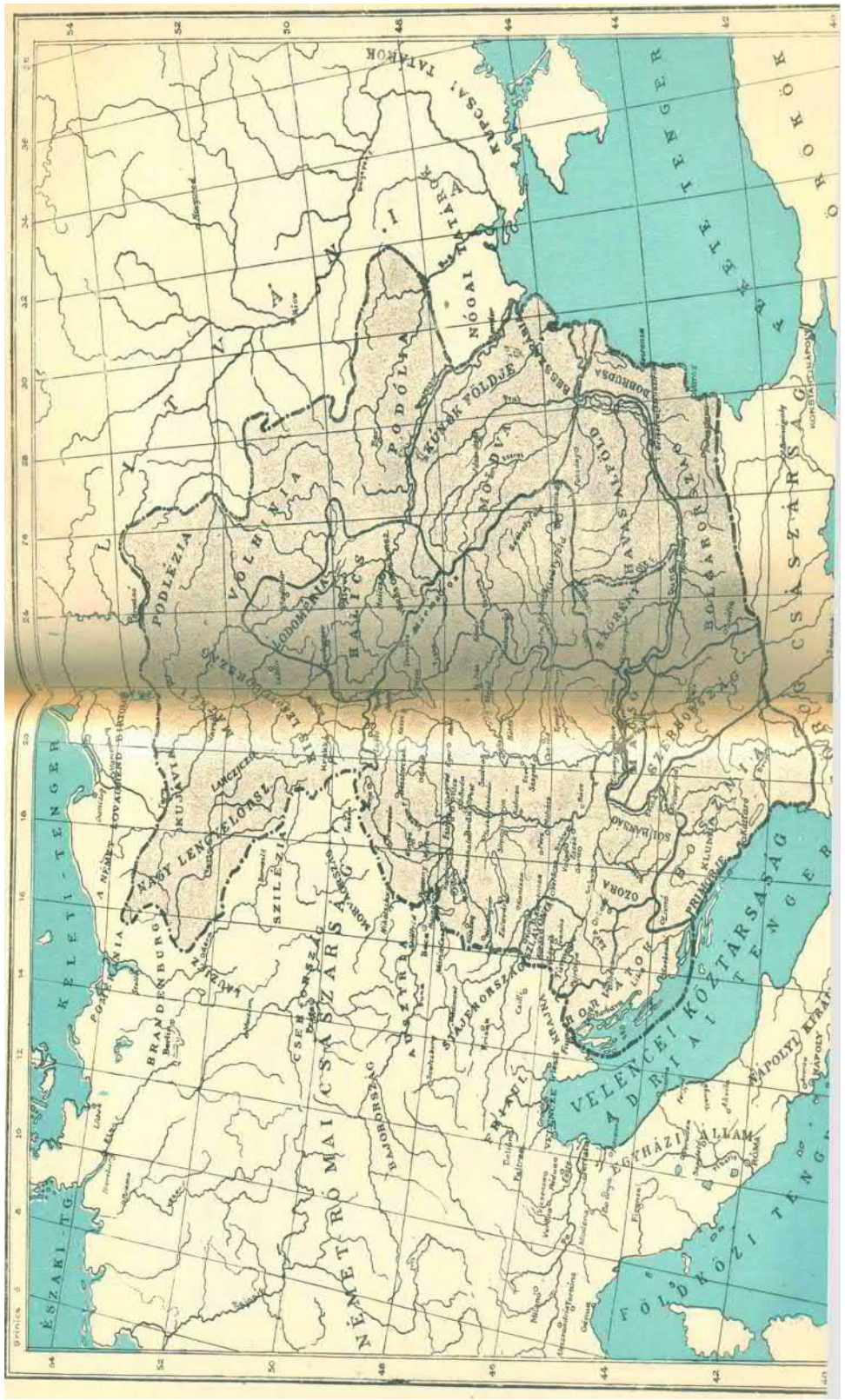
Kiváló asszony volt azonban a másik Erzsébet is, Lajos király hitvese, a ragyogóan szép banilla, szintén férfias, tetterős, uralkodásra termett asszony, ámbár anyósa életében politikába nem avatkozott. De alighogy az idősebb Erzsébet meghalt, az ifjabbik igyekezett helyére lépni közdolgokban is s minthogy Lajos élete utolsó másfél évében sokat betegeskedett, neje egyre befolyásosabb szerephez jutott. A király felesége mindenben követte anyósa példáját, bőkezű adományokkal halmozta el az egyházat. Szent

Simonnak Zárában őrzött holtteste számára milánói ötvösökkel gyönyörű ezüst koporsót készítettett s értékes ajándéka ma is eredeti czélfának szolgál. Erzsébet királyné a magyar udvarban teljesen elmagyarosodott s magyarul nevelte leányait.

Magyarország Lajos király uralkodása végén elsőrangú nemzetközi állást foglalt el, belső életében meg az anyagi és szellemi virulás magas fokára jutott. Lajos király élete végén, főleg 1375 óta sokat betegeskedett, mert uralkodói buzgalma, a sok seb, mely testét borította, ideje korán föl-emésztette erejét. Fiúgyermekai nem voltak, kik közt két birodalmát, két koronáját megoszthatta volna. Három leánya közül ekkor már csak kettő, Mária és Hedvig hercegnő élt. Atyjok Máriának a lengyel, Hedvignek a magyar koronát szánta s ennek megfelelően szemelte ki jövődöbeli férjököt. Hedviget, a leendő magyar királynőt, Habsburg Lípót osztrák herceg fiával, Vilmostal jegyezte el (1375), azon czélzattal, hogy e házasság szorosabb függő viszonyba juttassa Ausztriát a magyar koronával, Ezt a házasságot a magyar államérdek szempontjai sugallták s magyar részről sem Hedvig királysága, sem leendő férje ellen nem emeltek kifogást. Mária, a leendő lengyel királynő számára a gondos atya viszont oly férjet keresett, aki Lengyelország érdekeinek felelt meg. Őt IV. Károly császár második fiával, Zsigmond brandenburgi örgróffal jegyezte el, mert Brandenburgot a lengyel koronával akarta kapcsolatba hozni. Lajos idejében megtett mindent, hogy leányát és leendő férjét a lengyelek királyokul fogadják. Már 1374-ben Kassára hívta őket országgyűlésre s leánya trónutódlási jogának elismerését kívánta tőlük. De az urak makacskodtak, mire Lajos bezáratta a város kapuit s addig senkit sem engedett távozni, míg a gyűlés nem határozott. Végre a lengyelek súlyos áldozatok árán, melyeket Lajos a királyi hatalom és jövedelmek rovására hozott, elismerték a leányág örökösödését s ez alapon 1382 júliusban királynőjüknek fogadták Mária hercegnőt s királyuknak leendő férjét, Zsigmond örgróft.

Ekképen Lajos király nyugodt lelkiismerettel mondhatta, hogy gondoskodott leányairól s országai jövőjéről. Istenével és az emberekkel kibékülve nézett a halál elé s maga készíttette el sírját. A Boldogságos Szűz ősi i fejérvári templomának egyik oldalán díszes kápolnát építtetett, melybe majdan temetkezni óhajtott. Lajos vágya hamarabb teljesült, mint az ország érdeke, mint szerető nemzete kívánta. Ötvennyolczadik évében, 1382 szeptember 10-én, kevéssel éjfél előtt, Nagyszombatban váratlanul fejezte be dicsőséges életét. Ma is áll az ódon ház, melyben lelkét teremtőjének visszaadta. Ellenben a fejérvári templommal elpusztult a sírkápolna, a tetemeit őrző vörös (almási) márványsír, melyen művészi kőszobra emelkedett.

Vitézi tetteinek egész sora maradt reánk, azokról föltétlenül hiteles egykorú tudósítások adnak értesítést. Kanossza nápolyi vár ostromában (1350) maga állt katonái élén s elsőnek igyekezett a falra felkapaszkodni, mi közben valami ledobott kő megsebezte kezét, úgy hogy az ifjú hős a vár árkába zuhant. Mikor a vár parancsnoka észrevette,

hogy a király az, kit a baleset ért, meghagyta embereinek, hogy ne bántsák, de kifejezte csodálkozását, hogy Lajos a legelső sorban harcolt s fölkerete, távozzék a küzdelem színhelyéről. A király megköszönte a lovagias ellenség figyelmét, de azt felelte, hogy jó példát kell adnia s nem távozhat vitézei éléről. Egy más alkalommal a Sziláry folyónál gázlót keresve, meghagyta egyik katonájának: ugorják a megdagadt vízbe s kutassa ki mélységét. A katona szabadkozott, mert a hömpölygő árnak hatalmas sodra volt, mely csakugyan elragadta, mikor a király újabb parancsát teljesítette. De Lajos utána vetette magát s a saját élete kockázatásával mentette meg. Aversa ostromában (1350. júl. 26.) közel/hatolt a várhoz, hogy a vár védői megismerték, czélba vették s nyíllal súlyosan megsebesítették ballábát. Csak nagynehezen bírták a vasat a sebből kivenni, miközben a király oly fájdalmat szenvedett, hogy azt hitték, meghal. Mikor a litván-lengyel háborúban Belez várát vívta, maga is részt vett a rohamban s fején sebet kapott (1352. márczius 31.). De kitette magát bármilyen veszélynek s mikor ellenfele, Tarantói Lajos nápolyi herceg párbajra hívta, nyomban elfogadta a kihívást. Az a megállapodás történt, hogy a párbaj semleges területen, az angol király előtt, 1351. januárban menjen végbe. Csakhogy a tarantói herceg — mihelyt látta, hogy a dolog komoly — megszeppent s visszaszívta a kihívást. Lajos segédei, Laczkfy István, Kont Miklós és Volhard Ulrik által a nápolyi Szent-Antal templomban írást véttetett fel az esetről, hogy kitűnjék, hogy a párbaj az ellenfél gyávasága miatt maradt el. 1352-ben a zólyomi erdőben vadkan-vadászaton a fenevad letépette. Kísérője, Besenyő János allovázmester karddal megölte, a király szerencsére csak könnyebb sérülést szenvedett.

Mély szenvedéllyel vett részt lovagiátékokban és tornákban. Amily hős volt, ép oly nemes lélek is lakott benne. Mikor Velenczével folytatott háborúiban Trevizót vívta, a várost Delfino János védelmezte ellene. Ostrom közben Delfinót Velenczében dozsévé választották. Lajos kibocsátotta a városból, hogy új állását elfoglalhassa. Egy ízben maga a pápa írta neki, hogy: nemes tetteitől és hírétől csakhamar megtelt a világ.

Vitézsége, harciassága egyéniségének csupán egyik jellemző vonása. Lajos nem vasgyuró, nem marezona katona volt, ki a háborút a hódítás és vérontás kedvéért szerette. Ellenkezőleg lángoló harczkedve mellett sem szívesen húzta ki hüvelyéből a kardját s ha megtette, mindig jól megfontolva, komoly, nagy nemzeti czélokért tette. Ismerte és becsülte a béke áldásait, a termelő munka jelentőségét s országát minden téren, anyagilag, szellemileg föl akarta virágoztatni. Lelkesült az irodalomért és művészetért s udvarába nemcsak lovagok, hanem tudósok írók, költők, művészek sereglettek a keresztény világ minden tájékáról. A király megbecsülte s fejedelmileg jutalmazta mindnyájokat, főleg az írókat. A német irodalomban Magyarországról és a magyar királyról csakugyan soha sem szóltak olyan elismerő hangon, mint Lajos király idejében. Egyik német költő hálásan hirdette hazájában, hogy a legkiválóbb német lovagok csatlakoztak Lajos királyhoz, ki aranyat, ezüstöt, paripát, drága köntöst bőkezűen ajándékozott minden érdemes embernek s könyörületes szokott lenni özvegyek és árvák iránt „Hurrá, hurrá! Magyarország! A legjobb módon ismerik immár nevedet!” — kiáltotta elragadtatásában az idegen.

Lajos királyunkat a történelem méltán nevezi „nagyak”, mert alatta a magyar király hatalmas, nagy, az első volt Európában. Nagy Lajos birodalmáról énekelte a magyar költő, hogy „magyar tenger vizében hunyt el észak, kelet, s dél hulló csillaga”. Mégis a legkedvesebb tartózkodása magyar széhelye: Visegrád volt.

Atyja volt országának, aki külső hatalmat azért keresett, hogy itthon

minél áldásosabban uralkodhassék, akinek a figyelme kiterjedt a polgár minden ügyére, bajára és különös gondot fordított az igazságszolgáltatásra tolvajok s más gonosztevők megfenyítésére s arra, hogy a pörös felek igazsághoz jussanak, mert a középkori embernek különös fogalma volt az igazságról.

A középkori urat jellemzi a vitézség, hanem vérszomjjal és vad szilajsággal, hiányos jogérzéssel harczolva. Lajos király korában a pörlekedés a magyar nemesnek már vérebe ment át. Testvérek, rokonok, vérszerinti atyafiak, szomszédok örök perpatvarban álltak.

Lajos király fáradhatatlan erélyvel dolgozott e viszonyok javításán. És amit ezen a téren elért, azért is méltán megérdemli a Nagy nevet.

Nagy Lajos czímeie szent Simeon koporsóján Zárában.

V. Károly római császárnak, Zsigmond király és császár atyjának koronázó ebédje. IV. Károlyról maradt fenn a közmondás: cseheknek édesalyja, németeknek mostohája.

ZSIGMOND MAGYAR KIRÁLY ÉS NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁR KORA.

MÁRIA MAGYAR KIRÁLYNŐ. KIS KÁROLY. HUSSZITÁK. TÖRÖKÖK.

Erzsébet királyné szeretettel ápolta beteges férjét, de nem helyeselte a trónöröklésnek azt a rendjét, mely Máriának a lengyel, Hedvignek a magyar koronát juttatta. Mérhetetlen becsvágy töltötte el szívét. Elhunyt anyósa példájára, maga akart uralkodni gyermekeleányai nevében s a szelíd, erélytelen, minden befolyásnak engedő Mária nagyon megfelelt a céljának. A lengyelek Máriát már királyul fogadták, anyja tehát a magyar trónra is őt ültette, hogy nevében ő vihesse a kormányt mindkét birodalomban. Még Lajos király betegágyánál megkezdte terve előkészítését: megnyerte a magyar főurak egy részét, első sorban a dúsgazdag s egyénileg is kiváló Garayakat s alighogy férje lehunyta szemét, az általa megállapított örökösödési rendet egyszerűen halomra döntöbe, mikor a székesfehérvári temetés után (szept. 16) Mária hercegnőt ünnepélyesen, a szokásos szertartások közt Magyarország királynőjéül koronáztatta (szept. 17) Ezzel szemben megingatta az alapot, melyet Lajos király a leányági örökösödés számára lengyel birodalmában alkotott. Erzsébetnek ez az áldatlan tette a legádázabb megpróbáltatásokba sodorta Magyarországot. A lengyelek semmi

áron sem akarták az új fordulatba egyezni. Nekik nem kellett többé a király személyében a közösség; olyan királyt akartak, aki állandóan közöttük lakik s egyedül Lengyelországnak szenteli magát. Mihelyt megtudták tehát, hogy trónjuk törvényes örököséből, Máriából, magyar királynő lett, azonnal felmondották neki az engedelmisséget és szigorúan ragaszkodtak a Lajos királyllyal történt megállapodáshoz. Készen voltak Máriát az atyja által kijelölt vőlegénnyel, Zsigmond brandenburgi örgróffal, királyul elfogadni, de csak abban az esetben, ha lemondanak a magyar koronáról. Zsigmond már a lengyelek között időzött, mert Lajos király Lengyelországba küldte a gyermeket, hogy ott a viszonyokkal megismerkedjék s híveket szerezzen magának. A trón üresedésekor Zsigmond még csak 14 éves volt ugyan, de meg tudta magát kedveltetni leendő alattvalóival, kik neki is értésére adták, hogy elfogadják uruknak, ha aráját, Máriát körükbe hozza s ha az lemond a magyar koronáról. Zsigmond nyomban a magyar udvarba sietett, hogy Erzsébet királynét a lengyelek kívánságai teljesítésére bírja. De Erzsébet nem bocsátotta ki kezéből Máriát Lengyelországba. Erre a lengyelek, Nagy Lajos emléke iránti kegyeletből, Hedvig hercegnőt kérték Mária helyett királyokul. Erzsébet ezt a megoldást is makacsul ellenezte s csak jó idő múltán, midőn méltán attól félhetett, hogy családja elveszti a lengyel koronát, engedett s küldte el ifjabbik leányát, Hedvig hercegnőt, Lengyelországba, hol ünnepélyesen megkoronázták (1384 október 15).

Ez a megoldás a két ifjú királynő házasságát is érintette. Atyjok az illető államok politikai érdekei szerint szemelte ki mindegyikök vőlegényét. Máriának, a leendő lengyel királynőnek férjül azért adta Zsigmond örgróffot, hogy Brandenburg birtokában Lengyelország könnyebben eljuthasson a keleti tengerhez, mi politikai és gazdasági érdekeire nézve mérhetetlen haszonnal járt volna. Viszont Hedviget, a leendő magyar királynőt azért akarta osztrák herceggel összeházasítani, hogy a férj birtokai magyar befolyás alá kerüljenek. A lengyelek ismerték a tervezett házasság jelentőségét, a körükben tartózkodó Zsigmondot is megszerették, ki gyönyörű gyermek volt s eszével, műveltségével, előkelő modorával valósággal elbűvölte őket. Mihelyt azonban Mária magyar, Hedvig meg lengyel királynő lett, a tervezett házasságok elvesztették politikai értéküket. A lengyelek nem is túrták, hogy királynőjük, Hedvig, noha nagyon szerette vőlegényét, Vilmos herceg neje legyen. A politika széttepte a szerelem lánczait s Hedvig férjül elfogadni kénytelen volt azt, kivel alattvalói politikai érdekből összeházasították. Ez a pogány Jagelló Ulászló litván herceg volt, ki a szép Hedvig kezéért és a lengyel koronáért fölvette a katolikus vallást, megesküdött a bájos magyar királyleánynyal s megalapította a Jagellók új uralkodó családját.

Hedvig, a krónikások szerint, korának legszebb asszonya volt s utóbb

a szentség hírébe jutott (meghalt 1399), de a házasság, melyre Ulászlóval lépett, végleg elszakította Lengyelországot Magyarországtól.

Ez volt a Lajos király alkotta örökösödési rend felforgatásának egyik következménye. Még gyászosabb volt az, amire itthon vezetett, s Erzsébet királyné uralomvágya önmagára és a magyar birodalomra a legvéresebb tragédiát idézte föl. Minthogy Mária elveszítette a lengyel koronát, anyja a Zsigmonddal tervezett házasságot is meg akarta hiúsítani. Zsigmond ifjúi élete jó részét a magyar udvarban töltötte, hol megtanult magyarul. Minthogy azonban Lajos lengyel trónörökössé rendelte, s a lengyelek közé küldte, a magyar urakkal eleinte nem voltak összeköttetései. Maga Mária királyné egészen anyja hatalma alatt állt, s ha talán vonzódott is vőlegényéhez, érzelmeinek nem mert kifejezést adni. Így Erzsébet többé-kevésbé udvariasan kiadta az utat Zsigmondnak, fölbontotta Máriával való eljegyzését s föllevenítette azt a régi tervet, hogy a francia Anzsukkal való házasság útján megszerezze Máriának a nápolyi koronát. Ez annál oktalanabb vállalkozás volt, mert a francia Anzsuk maguknak igényelték Nápolyt s Lajos francia herceg csakugyan azon fáradozott, hogy elhódítsa III. Károly királytól országát. Mikor tehát Erzsébet királyné leánya számára a francia udvarban keresett férjet, szükségképen megijesztette, magára ingerelte Károly nápolyi királyt.

Az eljegyzés Mária s egyik francia herceg közt csakugyan megtörtént, mire Károly nápolyi király azzal felelt, hogy a magyar trón megszerzése céljából összeköttetésbe lépett egyes magyar urakkal. Károly, mint egykori szlavón herceg, ismerte a viszonyokat s főleg a délvidéki urak közt akadt sok pártosa. Az urak különben sem rokonszenveztek Erzsébet királynéval, ki leányát, a törvényes királyt, teljesen háttérbe szorította az uralkodásban. Könnyű volt tehát őket felbuztatni s képzelt vagy valóságos sérelmek alapján lázongásra bírni. Erzsébet királyné lengyelországi kudarczai általában csorbították a királyi tekintélyt. A mozgalom vezetői ezúttal nem horvát és dal mát, hanem a szlavón, eredetre tisztán magyar urak, a Laczkfyak, Horváthyak, Palisnyayak, Simontornyayak, Hédervári Kontok voltak, a sorokból főleg a Horváthyak váltak ki. Horváthy Péter még 1354—55 körül szegény, jelentéktelen ember volt, de Lajos király kegyelméből fiai közül Pál zágrábi püspök, János meg macsói bán, nagybátyjuk, Palisnyai János vránai perjel s a János-rend (keresztesek) magyar tartományának főnöke lett. A Horváthyak és rokonságuk kezén, a Dunán és Dráván túl, roppant vagyon és hatalom összpontosult s ők magok vakmerő, halálra szánt, nem közönséges tehetségű emberek voltak. Különösen kitűnt közülök Horváthy János bán, a rettenthetetlen katona, ki az állam szolgálatában halhatatlanná tehetné volna a nevét, de a korona ellen támadt s ezzel végtelen bajt hozott a hazára s családostul nyomorultán pusztult el. A Horváthyak nápolyi biztatásra már megkezdték a forradalom szervezé-

sét; ügynökeik messze földet bejártak s ígérettel, fenyegetéssel csábították magukhoz a nemességet. Erzsébet a kedvezőtlen hírek hatása alatt országgyűlést tartott, melyen Mária királynő megerősítette az arany bullát. Ez s a két királyi hölgy lekötelező modora, valamint biztatásuk, hogy készek minden sérelmet orvosolni, különösen azonban Garay Miklós ügyessége, az elégedetlenek egy részét csakugyan elvonta a mozgalomtól. Erzsébet még Tvartkó bánt is le akarta kötelezni s neki adományozta Kattaró városát. Csakhogy időközben Károly nápolyi király maga lépett a tettek mezejére. Méltán félt Mária királynő tervezett házasságától, mert Lajos francia herceg éppen akkor fegyverrel akarta koronáját elragadni.

Amíg Lajos francia herceg ellen kellett védekeznie, maga kérte a Horváthyakat, hogy békén maradjanak; Lajos azonban 1384-ben meghalt, így Károlyt Nápolyban nem fenyegette többé veszedelem s komolyan a magyar korona megszerzéséhez láthatott. Az összeesküvők 1385 augusztus havában értesítették, hogy mindent előkészítettek, amire Károly szeptemberben haddal Dalmáciába indult.

Károly nápolyi király akkor 40 éves, alacsony, vézna termetű, azért nevezték Kis Károlyak — de egészséges, arcban igen szép férfi volt. Sokat tanult s a szellemi és vitézi mesterségben egyaránt jeleskedett. Hányatott életének legboldogabb éveit magyar földön töltötte, hol Lajos király, aki atyját kivégeztette, gondosan neveltette, később a Dráván túli részek kormányzójává, szlavón herceggé nevezte ki, végül a pápával egyetértésben, a nápolyi trónra juttatta. Lajos királylyal ezután is jó viszonyban élt, de midőn özvegye és leánya a tervezett házassággal ellenségei sorába lépett, elhatározta a magyar korona megszerzését; noha Lajosnak egykor szent esküt tett, hogy leányait atyjai örökségükben soha és semmi szín alatt nem háborgatja. Hitvese, a nápolyi királyné nem is helyeselte a szándékát s balsejtelmektől gyötörve, minden áron otthon igyekezett marasztalni. Károlyt azonban vitte végzete. Budára sietett. Megjelenése hidegen hagyta a tömegeket, az összeesküvőkön kívül senki sem csatlakozott hozzá s pár ezer emberrel ki lehetett volna verni. Mi bírta a harcias Erzsébet királynét s főtanácsadóját, Garay Miklóst, a vitéz katonát arra, hogy nemcsak ne bántsák, hanem rokonképen fogadják, azt a fennmaradt emlékek nem magyarázzák meg. Az anyakirályné tudta, hogy Nápoly felől milyen veszedelem fenyeget; felbontotta a Mária és a francia herceg közti eljegyzést s kibékült az első vőlegénnyel, Zsigmond örgróffal, aki sohasem mondott le arája kezéről. Mikor az ifjú (1385 nyarán) újra bejött az országba s követelte a házasság megkötését, Erzsébet sejtette a jövő bonyodalmaikat és megtartotta az esküvőt s az ifjú férjet Csehországba küldötte, hogy testvérétől, Venczel német és cseh királytól, valamin) többi rokonságától fegyveres segítséget szerezzen

Károly ellen. Mária királynő új országgyűlést tartott, melyen másodízben megerősítette a nemesség jogait és kiváltságait. Tiltakozásul más trónkövetelő ellen, azt hirdette, hogy atyja, mivel Lajos király fimagzat nélkül halt el, ő „az örökösödés joga s a születés rendje szerint jutott a trón birtokába“. Mindez arra vall, hogy a két királynő felismerte a veszélyt, sőt eleinte fegyverrel akarta elhárítani. Mikor azonban Károly olasz zsoldosaival és az összeesküvőkkel Buda alá ért, Erzsébet a fegyver helyett a képmutatáshoz, a furfanghoz folyamodott. Kedves rokonaképen üdvözölte Károlyt; leányával, Mária királynóval eléje ment s a maga kocsiával szívélyes társalgás közben vitte be Buda várába. Károlyt nemkevésé meglephette ez a bohózati fordulat, de hideg számítással látott tervei valószínűségéhez. Alig hogy a városba érkezett, fontosabb pontjait olasz katonái szállták meg, híveivel együtt gyűlést tartott, mely Magyarország kormányzójául kiáltotta ki. A királyi címet még nem vehette fel, mert Mária volt az ország törvényes királya. Azon mesterkedett tehát, hogy Máriát lemondásra bírja. Minthogy ura volt a helyzetnek, s a főbb állásokba a maga embereit ültette, szép, szöval és fenyegetéssel csakugyan kicsalta a királynőtől a szóbeli lemondást, mire hívei II. Károly névvel királylyá választották s december 31-én Fehérváron megkoronázták.

Erzsébet királyné elesett a hatalomtól, melyet leánya nevében gyakorolt. De nem nyugodott bele a fordulatba, hanem bámulatos hidegvérrel és ravaszsággal készítette elő a megtorlást, a bosszú művét. Egymásután szerezte a híveket. Garay Miklós ismét ott volt az oldalán. Töméntelenen be voltak tervébe avatva, de Károly, aki koronázása után is idegen maradt a budai palotában, s a kiért az összeesküvőkön kívül senki sem lelkesedett, nem értesült a készülődő eseményekről, sőt gyanút sem táplált Erzsébet és Mária iránt. Együtt lakott velük a palotában, minduntalan kíséző nélkül nézett át lakosztályukba és úgy érintkezett velük, mintha semmi oka sem lett volna az óvatosságra. Erre a hiszekenységére alapította számításait Erzsébet királyné. Forgách Balázsra bízta a király meggyilkolását, Garay Miklósról meg olyan haderő becsempészését, mely siker esetén kiverje Budáról az olaszokat. A merénylet napját 1386 február 7-ére tűzte ki. A nevezett napon Károly király Erzsébet királyné hívására vagy anélkül a királyné lakosztályába ment át. Az egyik teremben Erzsébet királyné ült leánya, Mária s több ur társaságában. A király beszédbe ereszkedett a hölgyekkel, miközben Forgách Balázs mentéje alól észrevétlen kivette csákányát s súlyos csapást mért Károly fejére. De ez az ütés nem tette védtelenné az áldozatot. Károly kardot rántott s elszántan védekezett. Heves harcz támadt, melyben Erzsébet folyton biztatta Forgáchot, ki több sebet kapott ugyan, de végre lesújtotta a királyt, kinek koponyája be volt zúzva s fél szeme kifolyt. A zajra berohantak olasz testőrei s megakadályozták, hogy Forgách egészen kioltsa életét, eközben Garay a palotából az udvarra sietett, s zsoldosaival kiverte az olaszokat és a horváthyakat Buda várából, mely ismét a királynő kezébe került. Károly még élt ugyan, de halálos sebekkel borítva vitték Visegrádra, hol február 24—27-ike közt (1386) meghalt. Uralma azonban még a merénylet napján véget ért s Mária királynő nevében ismét anyja vitte a kormányt. A két királyné első sorban a merénylet hőse, Forgách Balázs iránt fejezte ki háláját: neki adományozta a Nyitra, Bars és Esztergom vármegyékben levő s 42 faluból álló gimesi uradalmat.

Az ország nagyobb felindulás nélkül fogadta az új fordulatot s Károlynak csupán azon hívei mozgolódtak, kik behozták. Az elégedetleneknek nem volt trónjelöltjük s Erzsébet a helyzet feltétlen urának képzelte magát. Sőt oly kevésbe vette ellenségeit, hogy Zsigmond örgróf segítségét sem akarta elfogadni, ki némi haddal megjelent az országban. Minthogy azonban felesége átadását is sürgette, Erzsébet szóba sem állt vele. Budára sem bocsájtotta, hanem Győrben fogadta, hol megígérte ugyan, hogy átadja neki Máriát, de csak akkor, ha visszatér a Dráván túlról. Előbb ismét le akarta vinni oda, mert azt hitte, hogy személyes megjelenése teljesen véget fog a forradalomnak vetni. Elbizakodottságában ép úgy félreismerte a helyzetet, mint nemrég Károly király. Még sereget sem vitt magával. Leánya s főhívei kíséretében, de fegyveres erő nélkül indult végzetes útjára. Vele voltak a Garayak, Kanizsayak, Harsányiak számos férfi és nőtagja, valamint Forgách Balázs és neje. Jöttének hírére a Horváthyak kegyetlen bosszúra készültek, s minthogy a királynét nem kísérte katonaság, most meg ők hajthatták végre gonosz szándékukat háborítatlanul. A két királyné július 25-én Diákóból a Garayak közeli várába, Garába (Gorján) készült. Hogy a rekkenő nyári hőséget kikerüljék, az indulás kora hajnalban történt. Az udvarhölgyek, a főúri asszonyok és leányok kocsin, az urak lóháton telték meg az utat; beszélgetve, tréfálva, jókedvvel haladtak előre. A szolgaszemélyzetből csak a legszükségesebb, katonaság meg éppen semmi sem kísérte őket. De alig távoztak Diákó közeléből, a Garába vezető úton Horváthy János és Palisnyay János nagy sereggel rajtuk ütött. Egy pillanatig szörnyű zűrzavar támadt. Az urak azonban hamar visszanyerték hidegvérüket s kétségbeesetten védekeztek a túlerő ellen. Tudták, hogy életrőihalálról van szó, s otthagynak a magok hölgyeit, a királynők közelébe siettek, hogy megmentsek őket. Vérengző küzdelem támadt, melyben a királynők számra csekély védői egymásután ölettek vagy sebesítették meg. Forgách elszántan védekezett, de végre halálos sebbel a lázadók kezébe került, kik fejét vették. A két királynőt bilincsre verték, s egyik várból a másikba hurczolták, végre tenger melléki Novigrád várába szállították őket.

A diákói események hírére az urak ragadták meg a gazdátlan kormányt s augusztus végére Székesfehérvárra országgyűlést hívtak össze. A gyűlés ismerte a lázadók elvetemültségét; tudta, hogy mindenre képesek, s ha ellenök kíméletlen eszközöket alkalmaz, a két királynő életét teszi kockára. Nem a fenyegetés és erőszak, hanem bölcs óvatossággal a béke és engesztelés útjára lépett tehát s teljes bűnbocsánatot biztosított az összes lázadóknak, ha a két királynőt és elrabolt kincseiket, valamint a jogtalanul elfoglalt várakat kiadják. De az okos szó süket fülekre talált. A lázadók a drákói vértengerrel a magyarság közösségéből kizártnak tekintették magukat, s nem fogadták el a kegyelmet. Győzelem vagy halál — lett jel-

szavuk s vad kegyetlenséggel folytatták a harcot, dúltak, égették azok jószágait, kik hozzájuk nem csatlakoztak. Az ország nem tehetett egyebet, mint készült a döntő mérkőzésre. Zsigmond örgróf, kinek családi birtoka igen csekély volt, aki saját eszközeivel számottevő sereget nem állíthatott talpra, gazdag rokonságától végre mégis kapott segélyhadat, melylyel az országba sietett. Itt az urak nemcsak tömegesen csatlakoztak hozzá, hanem hogy jogczimet és kellő tekintélyt nyerjen, s valami kormányhatalom alakuljon, novemberben Magyarország ura és védője, főkapitánya czimével ruházták fel.

Zsigmond magyar és idegen hadaival nyomban a délvidékre sietett. Csakhogy erre az elvadult lázadók azzal feleltek, hogy Erzsébet anyakirálynét kegyetlen kínzások közt, leánya, Mária szemeláttára megölték. E rémhír természetszerűleg megakasztotta Zsigmond előnyomulását, ki méltán altól félt, hogyha megkezdí a harcot, nejét, Máriát szintén anyja sorsára uttatja. Velenczéhez fordult tehát s ezt kérte föl, hogy Mária kiszabadítása ügyében vegye át a közvetítést. A közvélemény helyeselte óvatos eljárását s az országgyűlés Zsigmond örgrófot, főleg a velencei követ buzgólkodására, magyar királylyá választotta s törvényesen megkoronázta (1387 márcz. 31-én). Zsigmond, az új király, Lukszemburgi IV. Károly német császár és cseh király második fia (szül. 1368 febr. 14-én) ekkor fejezte be élete tizenkilencedik esztendeieit.

Zsigmond kora egyik legkiválóbb, legműveltebb uralkodójának fia volt s gondos nevelésben részesült. Már 5 éves kora óta felmerült az eszme, hogy magyar herczegnővel házassítják össze, miért is ideje javát a magyar udvarban töltötte, hol egészen elmagyarosodott. Lajos nagyon szerette a szép, kedves és okos gyermeket, kiből gyönyörű ifjú, utóbb ritka szép férfi vált. Legkonokabb ellenségei sem tagadták, hogy méltóságos, daliás, uralkodásra termett fejedelmi jelenség. Magas homloka, ragyogó, beszédes szeme, piros arcza, mely még idősebb korában sem veszté el üdeségét, korán öszülő, hosszú kétfelé fésült szakálla és hatalmas bajusza nemes férfiaságot kölcsönzött alakjának. Az előkelő külsőhöz jeles lelki tulajdonok jártak. Kedves és lekötelező volt mindenki-vel szemben s főurakkal, valamint alacsony sorsuakkal egyaránt illendően tudott érintkezni. Udvara mindég nyitva állt gazdagnak-szegénynek; megbecsülte az egyszerű paraszt embert is. Megbecsülte a munkát s a munkás népet, a polgárt, meg a jobbágyot. Még jobban tudott bánni a hozzá társadalmilag közel állókkal: a lovagokkal, nemesekkel, urakkal, kora hatalmasaival, tudósaival, kiknek igen sok időt szentelt, kiknek munkáiban és szórakozásaiban szívesen vett részt. Udvara valóságos tudományos központtá vált. De bármely körben mozgott, előzékeny volt, állásának tekintélyét mindig meg tudta óvni. F fiatal és vén korában egyaránt megőrizte kedélye vidámságát: szeretett jól élni, mulatni, szép asszonyokkal vigadni; de kedvelte a komoly munkát is s óriási, később igazán világra szóló teendőit fáradhatatlanul végezte a zöldasztalnál és a harczmezőn egyaránt. Mint atyja és nagyatyja, egész valójában levente volt; kitűnően forgatta a fegyvert a csatatéren, a lovagi tornában, melyben élemedett korban is szívesen részt szokott venni. Fáradhatatlan lovas és vadász volt s személyes bátorságának sokszor adta jelét, sőt többször csupán hidegvérének köszönte menekülését az életveszedelemből. Ismerte Magyarország viszonyait, a nemzetközi érintkezések egész szövevényét s bámulatos ügyességgel igazodott el bennök. Kora legkitűnőbb diplomatái közé

tartozott s olyan kérdéseket juttatott megoldásra, melyekkel az összes katolikus uralkodók évtizedeken át hasztalan bibelődtek. Megkönnyítette ezt az a tehetsége, hogy mindenkivel a saját anyanyelvén tudott érintkezni. Kitűnően beszélt magyarul, latinul, németül, csehül, lengyelül, francziául és olaszul, úgy, hogy kora Mitridateszének — ez is híres volt nyelvismereteiről — nevezték. De nemcsak éppen, hogy beszélt mindenféle nyelven: ritka jeles s a fejedelmek közt egészen szokatlan képességű szónok volt. Politikai kérdésekben egészen világosan gondolkodott, a felekezeti viszályokban meglepő elfogulatlanságot tanúsított s még a zsidók iránti gyűlölet igazi okaival is tisztában volt. Ismerte az egyház belső bajait s élete egész folyamán egyházban és államban az elharapódzott visszaélések orvoslásán, alapvető reformok létesítésén fáradozott. De buzgó vallásossága, az egyház körüli érdemei sem mentették meg attól, hogy mivel sokszor összeütközésbe jutott a pápaság hatalmi érdekeivel, egyrészt a a papi, másrészt az eretnek szellem befolyása allatti történetírás be ne feketítse emlékezetét. Már az az egykoruak mondják, hogy a papok rossz hírét koholták Zsigmond királynak, mért folyton rágalmazták, ellene lázították a világiakat. Elévülhetetlen szolgálatai daczára, melyeket egyházának tett— olyan időben, mikor már nem is két, hanem három pápa volt s csaknem kikerülhetetlennek látszott, hogy a katolicizmus ősi, egységes szervezete örökre szétesik — a papság nagy része izzó gyűlöletével üldözte a kiváló uralkodót. Kétségkívül Zsigmondnak is voltak hibái. Könnyű vére sokszor könnyelműségre ragadta. Nem tudott gazdálkodni, pénzzel bánni, örökösön adósságot csinált s e tekintetben nem válogatta eszközeit. De ezt első sorban a viszonyok okozták. Családi vagyona, mint brandenburgi örgrófé, egész jelentéktelen volt. Mikor magyar király, cseh király, német császár lett, mindig csak hosszú és költséges küzdelmek után jutott a királyi jövedelmek birtokába. Időnkint a legnagyobb nélkülözésekkel kellett tehát küzdenie, valósággal szegény volt s e körülmények természetesen gyanús pénzügyi műveletekre kényszerítették. De minden helyzetben kiváló ember, világtörténelmi egyéniség maradt, ki kora életében mély nyomokat hagyott, ki azonban legelői magyar nemzetét szolgálta, melyet nagyon megszeretett, melylyel teljesen összeolvadt. Mint német király, mint cseh király, mint római császár is magyarnak érezte magát s idegen országai erejét magyar birodalma javára akarta értékesíteni. Ezt tekintette hazájának s egy ízben kereken megmondta a németnek: ha nincsenek vele elégedve, válaszzanak császárnak mást, neki elég Magyarország, mely kenyérral és borral mindig el fogja látni. Magyarorszában töltötte élete javát, folyton magyarjai környezték, mikor később császári hivatása olasz, spanyol, francia, angol földre elvitte. Hű magyarjaira támaszkodott, mint római császár, reájok bízta személyes biztonságát ők kísérték mindenfelé, hosszú külföldi útjain, ők voltak barátjai, tanácsadói, testőrei, bárhova „szólitotta nagy nemzetközi állásából kifolyó kötelessége. Magyarországba sietett, mikor halálát közeledni érezte s a magyar föld adott nyugvó helyet a fáradt vándornak, midőn mozgalmas, sikerben gazdag, a magyar államra örök emlékezetes pályáját bevégezte.

Az új király első feladata neje, Mária királynő kiszabadítása s a délvidéki forradalom elnyomása volt. Ebbe első sorban a hatalmas Garayak támogatták odaadóan. Garay több véres harcban leverte a lázadókat, még Horváthy Jánost is kezébe kerítette, csakhogy a ravasz ember megszökött a fogságból. Mindazáltal Garay egyre jobban szorongatta a fölkelőket, úgy hogy végre egyezkedniük kellett s 1387 június 4-én átadták Mária királynőt a velenceieknek.

Zsigmond Zágrábban találkozott hitvesével s Budára kísértte. Mária királynő most koronás férjére bízta a politikát s maga visszavonult a köz-

élettől. Nemes szíve, vallásos szelleme, jótekonysága számos adományban nyert kifejezést, s uralkodói jogát csak ilyen adományokban és jutalmazásokban szokta gyakorolni. Máskülönben vadászattal, olvasással, ájtatoskodással töltötte napjait. Sokat járt-kelt, utazgatott az ország különböző vidékein; időnkint megjelent Körmöczbányán, hol háza a mai napig fennáll, vagy kedves várában, a kies Diósgyőrben: gyakran egyedül, férje nélkül, kit uralkodói hivatása néha hosszú időre elszólitott köréből. Így folytak napjai csöndes visszavonultságban, míg gyászos baleset véget nem vetett életének. Az áldott állapotban levő királynő 1395 május 17-én a budai hegyekben tett egészen egyedül sétalovaglást, lova hirtelen megbokrosodott s ledobta asszonyát, kit kísérete utóbb holtan talált meg a szerencsétlenség színhelyén. Nem atyja mellé, hanem Váradon, László egyházában tették örök nyugalomra.

Zsigmond a délvidéki fölkelést sokáig nem tudta teljesen elfojtani; csak mikor a mozgalom főembereit sorra halálba küldte, állott helyre a nyugalom.

Zsigmond király kétségkívül még gyermekkorában apósa, Nagy Lajos környezetében hallott a török veszedelemről s azt teljes nagyságában megismerte, mert azóta a török még inkább elhatalmasodott. 1392 óta a török uralom közvetlenül a magyar határig ért s Zsigmond tisztában volt a szörnyű veszéllyel, mely e részről fenyegeti országát. Politikájának élesen kidomborodó jellemvonása kezdettől fogva a szultán elleni védekezés volt s trónralépte óta mindvégig komolyan foglalkoztatta a török hatalom megtörésének eszméje.

A Szentföld fölzsabadítása a nyugaton még mindig a divatos jelszavak közé tartozott, melyet minden uralkodó, minden politikus fölvelt programjába, anélkül, hogy komoly próbát tett volna megvalósítására. Zsigmond ellenben az eszmét nem mint hangzatos, tetszetős jelszót kapta fel, őt nem valami pillanatnyi felbuzdulás vezette. Következétesen, tervszerűen, szakadatlanul azon dolgozott, hogy a katolikus népeket, vagy legalább egy részöket a török ellen mozgósítsa, s nem rajta múlt, hogy célta nem ért. Mihelyt a délvidéken csak némileg is helyreállt a nyugalom, Zsigmond a nagyobb hadjárat eszméjétől sem riadt vissza s 1395-ben hódolatra és adófizetésre kényszerítette István moldvai vajdát; Havasalföldön visszahelyezte a török által elűtött Mircse vajdát; mire a Duna mellé vonult s kiverte a törököt Kisnikápolyból. Itt azonban szomorú hír érte utóí, neje halálának hire, mely diadalutját hirtelen megakasztotta. Haza kellett sietnie, nemcsak azért, hogy nejét eltemettesse, hanem főleg azért, mert Hedvig lengyel királynő kísérletet tett, hogy elragadja tőle a magyar koronát. De az ország immár rendületlenül Zsigmond mellé állt, ki neje halálával törvényesen is egyedüli koronás királya lett. Csakhogy hazatérével a török visszafoglalta Havasalföldet, sőt a magyar anyaországba is betört s Temesvárig pusztított. A

király nagyarányú hadjáratra készült tehát s a sürgős veszélyvel szemben a keresztény hatalmakhoz fordult segélyért. Levelei és követei bejárták az idegen udvarokat, még pedig ezúttal nem hasztalan. Múlt évi sikereinek hire Európaszerte fölébresztette a vallásos lelkesedést s IX. Bonifác pápa, noha Nápolyi Lászlót pártfogolta, kihirdette a kereszties háborút Zsigmond érdekében. Ezt az avinyoni pápa sem ellenezte s így Zsigmond kéro szava főleg a francia urak körében keltett erős visszhangot. De Velence, Anglia, Zsigmond rokonsága, Venczel német és cseh király, Jodok morva örgróf, a Habsburgok, Mánuel görög császár is támogatták vállalatát s sereget, pénzt, hajót ígértek. Áldozatkészségével mindnyájak közül kimagaslott Burgund nemes hercege, Fülöp, ki némi pénzzel már előbb segítette Zsigmondot, most meg elsőszülött fia, János neverszi gróf vezetése alatt egész kis hadat küldött, mely 1396 tavaszán Németországon át jutott el hazánkba. Vezérét, János grófit, a francia nemesség színe-java környezte, de német keresztiesek, urak és városok zsoldosai is csatlakoztak hozzá. A hatalmas idegen had júniusban Buda alatt állott. A háború Magyarországon szintén népszerű volt s az uralkodó rend lelkesülten sietett a király táborába, ki töméntelen perhalasztást adott, utóbb meg általános törvényszünetet rendelt el: olyan tömegesen fogott fegyvert a nemesség. Egyes urak különösen kitettek magukért, így a délvidék dúsgazdag birtokosa: Laczkfy István, a volt nádor és bán; a Dunántúl jeles nemzetsége: a Kanizsay, mely a család minden fegyverbíró tagját mozgósította s három bandériummal támogatta a királyt. Vele voltak hű vitézei, a lengyel Sztibor vajda, a Maróthyak s más jelesek, míg Stiriából Czillei Ulrik, ama tartomány legtekintélyesebb főura, tetemes sereggel csatlakozott hozzá. A sok jó vitéz közül a hívek hívei, a Garayak sem hiányoztak, de őket, Miklóst és Jánost, a király közvetlenül Havasalföldre rendelte, míg a fősereget a Vaskapun át maga vezette oda. Oláh földön mindkét had egyesült s a 70 gályából álló flotta segélyével a szerb partra kelt át. Aztán megvette Bodon várát s Tirnovóig toltá előre lovas dandárait, melyek ott találkoztak először a törökkel, miközben a fősereg a Duna jobbparti Nagynikápolyt vívta, hol Mircse oláh vajda is csatlakozott hozzá. A nikápolyi török őrség azonban mindaddig védekezett, míg felmentésére Bajazid szultán meg nem érkezett. Erre Nagynikápoly közelében vívták szeptember 28-án (a nap nem bizonyos, de mindenesetre szeptember 25—28 közt folyt a harc) a középkor egyik legnagyobb csatáját. A keresztény hadat 90, a törökét 140 ezer emberre becsülték. Két világ lépett itt szembe egymással: a keleti, alanti műveltségével, de fejlett katonai szervezetével, szigorú fegyelmével, parancsolni tudó vezéreivel és engedelmeskedni kész tömegeivel; a nyugati viszont fényes, ragyogó lovagvilágával, örvendező halálraszántásával, egyéni vitézségével és egyszersmind széthúzó, fegyelmet, engedelmisséget nem ismerő elemeivel. Az egyik táborban együtt volt Európa s vitéz hadserege

kicsinyben visszatükrözte mindazt a lelkesedést és fejetlenséget, azt a nemes, de féktelen szilajságot, mely a hűbéres nyugatot jellemzé. Első sorban az egységes vezetés hiányzott; mindenki parancsolt s engedelmeskedni nem akart senki. Az ellentáborban viszont a keleti kényuralom minden előnye egyesült. Jeles katona vezette a harcot s mindenki versenyzett parancsai pontos teljesítésében.

A töröknek volt szervezett állandó katonasága, a janicsárság, voltak kitűnő lovastömegei s az egész táborot egy akarat, a győzelem vágya és szelleme hatotta át. Így a nikápolyi csata a nyugati kereszténység és az izlam nagy mérkőzésévé vált s európai földön, a magyar király vezetése alatt vívta ki a katolikus világ a fél-holddal első nagy csatáját, mely századokra eldöntötte földrészünk keletének sorsát. A harcz a keresztények vereségével végződött s a lovagság virága borította a csatatér, sokaknak meg a fogság százalmas sorsa jutott osztályrészül. Maga a vitéz János neverszi gróf is foglyul esett s később Zsigmond királyra hárult a lovagias kötelesség, hogy roppant sarczon kiváltsa, mely célra valami párisi kereskedőtől 100,000 aranyat kellett kölcsön vennie. Zsigmond és magyarjai hősiesen, halálra szántan küzdöttek a legsűrűbb embertömegben, míg az oláhok átpártolása el nem döntötte a csatát. Kanizsay esztergomi érsek és testvére, a két Garay; Maróthy János, Sztibor, Czillei csak a legnemesebb önfeláldozással bírta a királyt az ellenség tömegéből kivágni. A Dunához menekültek, hol hajóra szálltak. De Magyarország felé a vízi ut már el volt zárva s a király a primással s néhány hívével a Fekete-tenger felé igyekezett, honnan szerencsésen Konstantinápolyba vergődött.

A menekültek világgá vitték a veszített csata rémhírét. Mi történt a királylyal, azt azok sem sejtették, akik tudták, hogy a harczból megmenekült. Itthon holt hire támadt s nyomban jelentkeztek a trónkövetelők. Szerencsére Zsigmond Konstantinápolyból Szpalatóba érkezett s erélyesen hozzálatott tekintélye helyreállításához. Megjöttének hire országszerte örömet keltett s az urak hadaikkal siettek a délvidékre. Alighogy a trónkövetelőktől megszabadult, Zsigmond folytatni akarta a török háborút s nagy hadikészülődéseket tett, mert méltán attól tartott, hogy ha ő nem támad, a szultán fog a magyar államterületre törni. A szultán azonban nem Magyarország ellen aknázza ki a nikápolyi diadalt; inkább a Balkánfélszigeten terjesztette ki uralmát. Egyszerre azonban olyan rettentő csapás sújtotta, mely örökre megmenthette volna Európát a török veszedelemtől. A „nagy farkas“ Timur khán mongoljaival elárasztotta Kisásziát s valósággal kípesztitotta a lakosságát (1400), sőt megölte a szultán legidősebb fiát is. A nyugaton nyomban felismerték Timur khán támadásának jelentőségét; Bizancz, Génua, Franciaország érintkezésbe lépett vele s a háború folytatására biztatta. Csakugyan hajlott szavukra s 1402 július 20-án tönkreverte s egyik fiával együtt elfogta Bajazid szultánt. A következő évben Timur eltávozott ugyan Kis-

Ázsiából, de a török birodalom tényleg megsemmisült s apró darabokra, tehetetlen kis pasalikokra szakadt szét. Ekkor tehát megvolt az alkalmas pillanat arra, hogy a törököt Európából örökre kiűzzék. Zsigmond a nikápolyi csata után folyton készült is a török háborúra s immár Magyarországot magát igyekezett nagy hadjáratra képessé tenni. 1397 óta az országgyűlés közreműködésével szakadatlanul a honvédelem újjászervezésén és pénz-szerzésen fáradozott. A helyett, hogy Róma a török elleni döntő támadásban segítette Magyarországot, a magyar papság által olyan fölkelést zúdított reá, mely évek hosszú sorára megbénította erejét.

Hűsz esztendeig roncsolta a magyar államot a polgárháború. E küzdelmek végleg kitépték a magyar talajból az Anzsuk nemes fáját, tengernyi embervért követeltek, mérhetetlen vagyoni romlást okoztak. Az új királyi család, a magyar Lukszenburg-uralkodóház megalapítója: Zsigmond, kinek a legcsekélyebb része sem volt a zivatar földidézésében — mert a rémdráma első, legvéresebb jelenetei, a délvidéki lázadás kitörése, Kis Károly megöletése, Erzsébet királyné elfogatása, az ő távollétében játszódtak le — fájdalmasan érezte a hosszú válságot, mely birodalma állását délen s a Balkánon alapjában megingatta. A magyar király nem használhatta föl az egyetlen kedvező alkalmat az európai török uralom megtörésére, mert Róma és a magyar papság megfogta kezét s ezzel akaratlanul résztvett a török birodalom megmentésében Bajazid egyik fia, Mohamed, kit senki sem háborított, csakhamar megindította a széttépett törökség egyesítésének munkáját, melyet 1413-ban lényegileg befejezett. A nagy válság lázadásokban, trónkövetelők föllépésében egy ideig azután is éreztette ugyan hatásait s Magyarországról elhárította a közvetlen veszélyt, de az európai törökség meg volt mentve s Mohamed (meghalt 1421) fia, Murád már egész terjedelmében folytathatta elődei hódító politikáját. Ezek voltak a hosszú belmozgalmak külügyi következményei, s érthető, hogy a magyarság mélyen elkeseredett mindazok iránt, kik a polgárháború földidézésében részt vettek. Az ország nem csupán a közvetlen büntetéseket, hanem a felbujtókat is sújtani akarta s egész ridegen, minden kímélet nélkül kimondotta, hogy a hosszú forradalmak igazi szitóját Rómában kell keresni. A magyar nemzet IX. Bonifác pápában látta belső békéjének, nemzetközi, hatalmi állásának megrontóját, s ennek megfelelően Zsigmond 1403 augusztus 9-én ünnepélyesen, a katolikus világ színe előtt felmondta neki az engedelmességet s minden alattvalóját eltiltotta a Rómával való érintkezéstől. Az 1404 húsvétján tartott országgyűlés hangos kifejezést adott ama kétségbevonhatatlan igazságnak, hogy a fölkelést s a vele járó romlást a pápa keltette vak eszközei, a püspökök segítségével.

A rendek jóváhagyták a IX. Bonifácztól való elszakadást s a törvény egyszerűen megfosztotta a pápát minden jogától a magyar egyházi javadalmak adományozása terén s elrendelte, hogy az összes papi állásokat,

melyeket eddig a pápa, a pápai követ, vagy más főpap töltött be, jövőre kizárólag a magyar király adományozza.

A király, mint az egyház hű fia, Bonifác halála után (1404) egy évvel, 1405-ben megújította ugyan a régi viszonyát a római VII. Ince pápával, de azt követelte, hogy a papi kinevezések ügyében ismerje el a magyar törvény alkotta jogalapot.

Családi érdekei eközben belesodorták a német birodalmi s vele kapcsolatos nemzetközi bonyodalmakba. Testvérének, Venczel német és cseh királynak nem volt fia s minél inkább teltek az évek, annál valószínűbbé is vált, hogy mindkét koronája öcsére fog szállani. Venczel megférhetetlen, komoly munkától iszo-

Zsigmond király mint német-római császár. — Dürer rajza után.
A brandenburgi, cseh és lukszenburgi czimer mellett látjuk a magyart is. Zsigmond, német császár létére is minden alkalommal kitüntette magyar királyi voltát.

nyodó ember volt, ki nem törődött az uralkodás terheivel s legfőlegb a királyi címre fektetett súlyt. A mellett Venczel király összeveszett mindenkivel s így Zsigmonddal is. Zsigmond nem egyszer jutott vele éles összeütközésbe, mert méltán attól kellett félnie, hogy az ő meggondolatlan testvére a Lukszenburgok állását Német- és Csehországban tarthatatlanná teszi. A németek csakugyan ellenkirályt választottak s így jó ideig két királya volt a birodalomnak. A német királyságra való tekintetéből Zsigmond a Habsburgokkal jó viszonyban igyekezett maradni s nemcsak sok csinjökel elnézte, hanem Albert herceget jelölte ki utódává Magyarországon. Csak-hogy Albert még 1404-ben elhunyt, Zsigmond meg a következő évben megnősült s fi-örököszt remélhetett. A Habsburgok tehát megint a régi rossz szomszédai lettek Magyarországnak, hol egyes jószágok és harminczadok zálogul kezökben voltak s minduntalan titkos fondorlatokat kezdtek a magyar urakkal; amikor meg büntetlenül teheték, be-betörték széleire. Szerencsére egymás közt is viszálykodtak s így nagyobb bajt nem okozhattak, legfőljebb pörpatvaraik kiegyenlítésével adtak Zsigmondnak felesleges munkát. Ilyen egyezséget eszközölt ki köztük 1409-ben, de kevés hálát aratott közbenjárásáért, mert Ernő és Frigyes hercegek csakhamar (1411) Velenczével ármánykodnak ellene.

Nyugati érdekei megóvása közben a király a Balkánországokat sem tévesztette szeme elől s a török hatalom pillanatnyi elgyöngülése mindenestre elősegítette igyekezeteit. Első sorban Boszniában és Rácországban próbált rendet csinálni. Bosznia királya 1404-ben csakugyan elismerte felsőbbségét, de a féktelen főurak, főleg Hervója, a becs-vágyó szpalatói herceg, ellenkirályt léptettek fel. Ebből új háború támadt s 1408-ban Zsigmond maga ment a lázadók ellen, tönkreverte őket, egész sereg bosnyák urat kivégeztetett, az ellenkirályt, Tvarkót, elfogta s Budára vitte. Ozora és Só vidékét elszakította Boszniától s amazt Garay Jánosra bízta, ezt meg a macsói bánszágba kebelezte. E fényes sikerek hatása alatt Hervója és néhány dalmát város újra meghódolt, Szerbia meg elismerte a magyar felsőbbséget. Velence azonban felújította a régi viszályt, megsértette a zárai egyezményt, amire Zsigmond megüzente Velenczének a háborút. A köztársaság visszariadt a harctól s ajánlatot tett, hogy Dalmáciáról, Zára és vidéke kivételével, lemond, Záráért egyszersmindenkorra 50.000 aranyat fizet, sőt e városra is elismeri a magyar király főuralmát s ennek kifejezésül évenkint egy bíborba öltöztetett fehér paripát vagy egy aranyos öltönyt küld a királynak. De Zsigmond hajthatatlan maradt s a háború kitört. Ősszel (1412) két magyar had is nyomult az ellenséges területre: az egyik Dalmáciába, a másik a velencei szárazföldre. Ozoray Pipó magyar vezér el is foglalta Friault, de Dalmáciában a velenceiek kerekedtek felül, mert Zsigmond a legnagyobb pénztelenséggel küzködött, mi a háború erélyes folytatását lehetet-e nné tette. Hogy pénzt szerezzen, a 24 szepesi város közül tizenháromat, továbbá Lublót, Podolint és Gnezdát 88.000 forinton (37.000 sokk garas) zálogba adta Ulászló lengyel királynak. Csakhogy ezzel sem segített magán s mikor Velence Czilley Frigyes befolyását is meg tudta a maga érdekeinek nyerni, a király öt évi fegyverszünetet (1413) kötött, mely Zára és Szebenikó vidékét Velenczének juttatta s Magyarországnak csak Traut és vidékét hagyta meg, melyhez csakhamar Szpalató járult. Kénytelenségből, a nemzetközi viszonyok nyomása alatt, fogadta el Zsigmond ezt a megoldást, de soha sem feledte el Velence hitszegését s politikájának állandóan vezérelve maradt Dalmácia visszaszerzése.

Ez időben Zsigmond már megszerezte a német koronát is. Mikor Ruprecht ellenkirály meghalt (1410), egyik legbuzgóbb híve, Hohenczollern Frigyes nürnbergi várgróf őt választotta meg. Zsigmond azzal jutalmazta (1411 július 8) szolgálatait, hogy átengedte neki családi birtokát, Brandenburg örgrófságot 100 000 magyar aranyban zálogul. E tartomány Zsigmond király jóvoltából jutott tehát a Hohenczollernek kezébe s lett a mai világhatalmi állásuk alapköve. Csakhogy testvéré, a cseh Venczel még mindig viselte a német király címét, sőt unokatestvére, Jodok morva örgróf szintén felvette, úgy, hogy 1410-ben egyszerre nem kevesebb, mint három német király volt. A római birodalom e zűrzavarának megfelelt a római egyház zűrzavara, melyben akkor szintén három pápa uralkodott és pedig XII. Gergely Rómában, XIII. Benedek Avinyonban, XIII. János Pizában.

Zsigmond 1411 július 21-én végérvényesen német királylyá választotta magát s tényleg elfoglalta a trónt, egyedül gyakorolta a királyi jogokat. A német fejedelmek és városok Budán tisztelegtek új uruknál, ki magyar híveitől környezve fogadta hódolatukat. A német király tényleg római császár volt s jogilag is az lett ama pillanatban, mikor Rómában megkoronáztatta magát. Attól fogva a Zsigmond férfias szép egyéniségét immár a császárság és magyar királyság kettős fénye övezte. Ő volt a katolikus világnak díszben, méltóságban legelső uralkodója, kinek rangbeli elsőbbségét Európa összes fejedelmei elismerték. Tényleges hatalom az új állással nem járt ugyan, de mégis olyan erkölcsi erőt kölcsönzött a magyar királynak, olyan jelentőségre emelte a nemzetközi életben, minővel egyik előde sem dicsekedett. Midőn uralkodója a kereszténység első világi méltóságának birtokába jutott, a magyar állam szintén kora legelső politikai tényezői közé emelkedett.

Zsigmond fontosnak tartotta, hogy a nagy egyházszakadást megszüntesse. A pápák száma ekkor már háromra nőtt s ezzel a helyzet még kuszáltabb, zür-zavarosabb lett és a rendezés csaknem lehetetlennek látszott. De Zsigmondot mindez nem riasztotta vissza attól, hogy mint a katolikus világ első uralkodója kötelességszerűen megindítsa a nagy munkát, mert az egyházszakadás, a vele járó zür-zavar, államra "és egyházra, vallásra és politikára egyaránt elviselhetlenné vált; a sok pápa, s egyideig a sok császár versengése megingatott minden féket-fegyelmet, aláásta az ősi tekintélyeket, s a forradalmi szellemet, a vallási és társadalmi szélsőségeket emelte túlsúlyra. Különösen Csehországban terjedt elemi erővel az új felekezet, mely nemcsak a régi egyházat, szervezetét, hitelveit ostromolta, hanem hadat üzent a középkor rendi világának, egész gazdasági rendszerének s veszélyes tanai a szomszéd országokat is elárasztották. A cseh eretnekség elijesztő hatalommá nőtt s olyan követelésekkel állt elő, melyekre a régi konzervatív hatalmak rettegéssel gondoltak.

Ez eretnokségek már Magyarországon is elterjedtek. Minden katolikus országra életkérdés volt, hogy az egyházszakadás, a bajok tulajdonképpeni kútfeje véget érjen, az egység helyre álljon, a katolikus egyháznak ismét csak egyetlen, minden katolikus nép által elismert feje legyen. E nagy munkára vállalkozott Zsigmond, kit nem csupán a német birodalom, hanem Magyarországnak is életbevágó érdekei kényszerítettek reá, hogy éveken át ez ügynek szentelje magát. A megoldás egyedüli módjának azt tartotta, hogy mindhárom pápa önként lemondjon és egyetemes zsinat üljön össze, mely a törvényes pápát megválasztja. Csakhogy egyik pápa sem akart önként lemondani és zsinatot összehívni, mert előre látta, hogy ez a zsinat nem őt fogja törvényes pápának kinyilatkoztatni.

Szerencsére a véletlen is támogatta Zsigmondot, 1423-ban Nápolyi László a római pápa kegyencze, Róma ellen támadt, mi Olaszországban olyan riadalmat keltett, hogy XXIII. János pizai pápa, ki Zsigmondtól várta a menekülést, engedett a király sürgetésének s 1414 november 1-ére Konstancz német birodalmi városba összehívta az egyetemes zsinatot. Zsigmond maga köré gyűjtötte legkiválóbb magyar híveit, a zsinatra indult; s hogy ott kellő tekintélyvel léphessen föl, Ákenben német királylyá koronáztatta magát (1414). Konstanczban János pápa is megjelent s Zsigmond önkéntes lemondásra igyekezett bírni. A pápa csak az esetben akart lemondani, ha kezességet nyer, hogy a zsinat őt választja egyedüli törvényes pápává. Minthogy pedig a nagy számmal jelenlevő zsinati atyák nem rokonszenveztek vele, János húzta-halasztotta elhatározását. Végre azonban Garay Miklós s mások közvetítésével Zsigmond kinyerte tőle a feltétlen lemondást. Alighogy kimondta, meg is bánta ígéretét s Habsburg Frigyes tiroli gróf segítségével megszökött Konstanczból. Azt hitte, hogy ezzel a zsinat meddővé válik s eredménytelenül fog szétoszlani. Zsigmond azonban meghiúsította számításait; magyar katonáival a szökevények után iramodott s erőszakkal hozta vissza őket. Jánost fogságra vetette. A zsinat egyszerűen letette (1415 május 29) s így immár csak két pápa maradt. XII. Gergely római pápa a viszonyok nyomása alatt szintén leköszönt (július 4), habár csak föltételesen. Ellenben XIII. Benedek avinyoni pápa hallani sem akart az önkéntes lemondásról. Így Zsigmond követei hasztalan jártak nála és támaszánál, a spanyol királynál: Benedek hajthatatlan maradt. A szent ügy érdekében Zsigmond ekkor elszánta magát, hogy személyesen fölkeresi. Nem riadt vissza a roppant út fáradalmaitól, hanem hű magyarjai védelme alatt neki indult a távoli, akkor spanyol Perpinyan városába, a pápával megállapított találkozás színhelyére. Szeptember 18-án (1415) érkezett meg s november 7-ig ott maradt. De Benedek konokságán Zsigmond minden rábeszélő tehetsége s diplomáciai művészete megtörött. Benedek nem mondott le. Pápa maradt, csak-hogy hívei cserben hagyták s Zsigmond kivitte, hogy a spanyolok és a

franciák a zsinathoz csatlakoztak, s megígérték, hogy ők is azt ismerik el pápának, az egyetemes katolikus világ egyetlen fejének, kit a zsinat megválasztott. Meg is tartották ígéretüket s midőn a konstanci közzsinat 1415 november 11-én V. M á r t o n t választotta meg, a katolikus uralkodók és népeik mind elismerték s ezzel az egyházszakadás kora

szerencsésen vé-

get ért.

Hogy újabb, váratlan akadályok föl ne merüljenek, Zsigmond mindenképen is siettette a választást, melyen azonban nem volt jelen. Perpinyából egyenesen Konstanczba indult ugyan, de csakhamar megváltoztatta útja irányát. Angolok és francziák közt akkor francziaföldön, a francziák hátrányára, hosszú, véres háború folyt. A francia király, mikor Zsigmond, a kereszténység legelső uralkodója, országában időzött,

Amikor Hús Jánost a máglyára vitték, azt mondotta, hogy benne csak huszt (csehül: lúd) ölnek, de helyébe jó a sebezhetetlen hattyú. Ezt Lutherre vonatkoztatták.

megragadta az alkalmat, hogy közvetítését kikérje. Zsigmond attól félt, hogy a francia-angol háború esetleg a konstanci zsinatot is szétugrasztja, másrészt mert Magyarország érdekében a kibékítendő angol és francia uralkodókat tervezett nagy török háborújának kívánta megnyerni, csakugyan elvállalta a két állam közötti békeközvetítést. Magyarjai kíséretében átvitorlázott Angliába s ott szerencsésen megoldotta feladatát. 1417 elején jó másfél évi távoliét után érkezett vissza Konstanczba a zsinat folytatására.

Johnes bus Magister in Artibus

Hús János aláírása

Zsigmond király az egyház egysége helyreállításának világtörténelmi jelentőségű művét az egyház beható reformjával óhajtotta megkoronázni. Csakhogy e tekintetben a zsinati atyák többsége nem hallgatott bölcs tanácsára, mely annál jogosultabb volt, mert a zsinat a cseh Húsz János és társa, Prágai Ferencz tűzhalálra küldésével rettenetes forradalmat támasztott a kereszténységben.

Húsz János, prágai tanár és pap, Venczel király nejének gyóntatója 1402 óta az egyház reformját sürgette.

Húsz nemcsak a pápa elsőbbségét, a püspöki és papi hatalom közötti különbséget tagadta, nemcsak a Szentírásban kereste a hit egyedüli kútfejét, hanem azt is hirdette, hogy az egyháznak nincs szüksége világi javakra, melyeket el kell tehát tőle venni. Tanait az egyház kezdetől fogva eretnekségnek nyilvánította ugyan, csakhogy Venczel

Z i s k a , a huszita hadvezér,
született 1360, meghalt 1424-ben.

király inkább rokonszenvvel kiírta Húsz működését kikötni pedig egyáltalán nem akart vele. Zsigmond magyar királyt a mozgalom azonban közelről érdekelte, mert az eretnokség Magyarországot is fenyegette, másrészt meg a gyermektelen Venczel halála esetén a cseh koronának ő volt törvényes örököse. Korán foglalkoznia kellett tehát a huszitasággal, s minthogy e reformot a zsinattól várta, oda idézte Huszt, s azon határozott föltevésben, hogy meghajlik a zsinat tekintélye és döntése előtt, menedék-levéllel biztosította, hogy személyében baja nem történik. Húsz bízott a császári levélben, csakugyan megjelent a zsinaton, mely azonban, mint-hogy ragaszkodott tanaihoz, mint eretneket tömlöcbe vetette. Zsigmond fölöttébb megütközött ez erőszakon, mely királyi tekintélyét is sértette s kereken kimondta, hogy Húszon jogtalanság történt. Hogy azonban katolikus igazhítségé gyanúba ne kerüljön, mi az egyházszakadás megszüntetésére irányuló munkáját egyszerűen meghíúsította volna, az ügy

megoldását a zsinati atyák belátására bizta. Csakhamar hosszú időre eltávozott Konstanczból s míg a király messze francia földön időzött, a zsinat Huszt mint eretneket máglyára ítélte s kivégeztette (1416 május 30). Halálának híre Csehországban szörnyű elkeseredést keltett; kitört a forradalom s Húsz hívei, a husziták üldözni kezdték a katolikus papokat, neki estek a zárdáknak s dulták-rabolták, elkobozták vagyonukat s kifosztották vagy felgyújtották a templomokat.

Venczel király tétlenül nézte a mozgalmat, s mikor 1419-ben meghalt, végkép a husziták kerekedtek felül s erélyesen megindították a háborút. Eleinte hajlandók voltak Zsigmondot királyokul elismerni, de csak oly föltétellel, ha biztosítja vallásuk szabadságát. A vallásügyben a király elfogulatlanul gondolkodott ugyan, csakhogy ezúttal nem tehetett engedményt, mert a huszitaság nem csupán vallásos, hanem államellenes mozgalom volt s vezére, a félszemű Z i s k a János, egész új világrend alkotásáról álmodozott.

Ziska jeles katona, kitűnő szervező tehetség volt, ki lelkes híveinek tömegeit gyorsan elsőrangú hadsereggé alakította, úgy hogy a huszita hadszervezet a kor egyik legtükéletesebb szervezése volt. Már külsőleg is kifejezést adott az ellentétnek, melybe a feudális katonai szervezettel szemben helyez-

kedett. Az egész cseh nép két rétegre oszlott: az egyik kizárólag munkával, a másik kizárólag és állandóan a hadi mesterséggel foglalkozott. Ennek megfelelően a nép vagy mezei, vagy tábori községben élt. Ziska a mezei harczot is eddig ismeretlen jelentőségre emelte. Ügyesen használta a pillanatnyi és állandó eredményeket: szekérvárat, erődített táborokat rögtönzött, melyekkel szemben a nemesi lovas hadak tehetetlenek maradtak. Mindezekhez járult a katonák lelkesedése ügyök és vezetőik iránt.

Ziska kellően fel tudta használni az érzelmeket s a kezében összpontosított óriási erővel egymásután aratta diadalait. Vaskezű, kíméletlen ember volt, ki a háború csapásait tervszerű öldöklő pusztítással tette elviselhetetlenné, hogy végleg kimerítse, megsemmisítse ellenfelét, másrészt a huszita tanok is elősegítették diadalait. A huszitáknak az volt egyik jelszavuk, hogy minden rendi és jogi korlátolás megszűnjék s hogy ember és ember közt — akár egyházi, akár világi, akár úr, akár jobbágy, — különbség ne legyen, hanem mindaz eltörrendő, ami törvényben és intézményben útját állja az egyenlőségnek. Mint a jogegyenlőség eszméjének apostola, a huszitizmus főleg az elnyomottak és az értelmiség alsóbb osztályai körében keltett erős visszhangot s Európa minden részéből sereglettek az elégedetlen elemek, kalandorok, rajongók a huszita zászló alá.

Zsigmond király, midőn 1420-ban cseh trónját el akarta foglalni, nem tehetett tehát az új iránynak engedelményt s így kiengesztelhetetlen elvi ellentétbe jutott a csehekkel. Ezek fegyvert fogtak ellene s végül azt mondták, hogy semmi áron sem ismerik el királyoknak, mert Huszt törbe csalta s papi hóhérainak szolgáltatta át. Így megkezdődött a harcz. Zsigmond, a hit védője támogatására a pápa 1420-ban keresztes háborút hirdetett, melyben a fenyegetett német fejedelmek buzgó részt vettek. Óriási hadak nyomultak Csehországba, de Ziska mind kiverte őket s néhány erődített hely kivételével hatalmába kerítette az egész országot. Ziska a harcz közben a másik szeme világát is elvesztette, 1424-ben pedig meghalt. A mozgalom maga azonban törhetetlen maradt. Ziska utóda, Prokop, nemcsak Csehországból verte ki ellenségeit, hanem csakhamar a szomszéd államokba tette át a háború színhelyét.

A közeli magyar vidékek hamar megérezték tehát a huszita háború hatásait. Különösen Pozsony volt fenyegetve, s a király, hogy a városnak az ellenállást megkönnyítse, 1427 óta egyrészt maga tetemes pénzt küldött a katonaság fizetésére, másrészt javára megadóztatta a többi városokat. 1428 februárban Prokop nagy sereggel tört az országba s Pozsony külvárosait felperzselve, végig pusztította a Vág völgyét. Zsigmond már akkor belátta, hogy ezt a hatalmas nemzeti mozgalmat, melyen a németek minden erőfeszítése megtörött, fegyverrel elfojtani nem lehet. Kész volt tehát méltányos egyezsége s Prokopot Pozsonyba hívta s személyesen tárgyalt vele a békéről, de hasztalan. A háború tovább folyt, a csehek egyre dúlták a

Vág völgyét s Nagyszombat alatt súlyos vereséget mértek a magyar hadakra.

1431-ben a bányavárosokig hatoltak és, habár november 9-én egyik táboruk megsemmisítő vereséget szenvedett, a következő évben ismét előre nyomultak és megvették Nagyszombatot, Körmöcbányát, erősen szorongatták Pozsonyt, ellepték a Vágvölgyet, a Szepességet s borzasztó dúlást követtek el mindenütt. Zsigmond nemsokára teljesen belátta, hogy fegyverrel ezt a mozgalmat elfojtani merő lehetetlenség. Erélyesen sürgette tehát V. Márton pápát: hívja össze az egyetemes zsinatot, mely engedmények árán is megegyezzek a huszitákkal vagy legalább mérsékeltebb elemeikkel. Márton pápa nagynehezen engedett a császár sürgetéseinek s Bázélbe össze is hívta a zsinatot. De csakhamar meghalt s helyét a velencei IV. Jenő foglalta el. Noha az új pápa sem Zsigmondnak, sem a közzsinatnak nem volt barátja, az egyetemes zsinat 1433-ban egyezséget ajánlott a cseheknek, kik azonban csak akkor engedtek, mikor az egyik csoport, a kelyhesek, magok levették a többi szélső elemeket. Csak 1436-ban kötötték meg az egyezséget a zsinat s a csehek által elfogadott úgynevezett kompaktákban, melyek megengedték az úrvacsoránál a kehely használatát, a két szín alatti áldozást s más kisebb engedményeket tettek. Az egyezséget négy nyelven: latinul, csehül, magyarul, németül állították és hirdették ki, mire a husziták abbahagyták a harcot: elismerték s cseh királylyá koronázták Zsigmondot.

E hosszú és véres háború fölöttébb igénybe vette Zsigmond király figyelmét és erejét. De legsúlyosabb uralkodói gondja közepeit sem feledkezett meg a magyar állam másnemű érdekeiről s a huszita harcok idejében is messzelátó politikát követett. Ellenségei különben sem pihentek s szorongatott helyzetét javukra igyekeztek kiaknázni. Velence volt köztük a legádázabb, mely akkor élte virágzása delelőjét. Ez abban a korban ellenállhatatlan hatalom volt s Velence, hogy megtartsa a dalmát zsákmányt, teljes erejét Zsigmond megtörésére fordította. Mikor az 1413-iki fegyverszünetet megkötötte, még nagyobb mértékben folytatta készülődéseit, szaporította hadait, megerősítette városait s nyíltan vagy titokban a magyar király minden ellenségével alkudozott. Sőt egyenesen Zsigmond életére tör s minden áron el akarta láb alól tenni a gyűlölt uralkodót orgyilkosokkal, méregkeverőkkel — miről a velencei okiratok igazán meglepő részleteket közölnek — lépett érintkezésbe, hogy megölesse. Főleg 1415 óta alkudozott minduntalan olyan egyénekkal, kik titkos ajánlatot tettek neki, hogy Zsigmondot orvul megölik. Többek ajánlatát elfogadta s előleget is adott nekik. Az ajánlkozók egyike, a piacsenzai prépost 200 aranyat kapott s az esetre, ha merénylete sikerült a köztársaság még zsírosabb prépostsággal kecsegtette. Minthogy ez ocsmány tervezések nem vezettek célhoz, a köztársaság, mihelyt a fegyverszünet 1418-ban lejárt, felhasználta Zsigmond szorult helyzetét s újra megüzente a háborút, mely évek hosszú során át elhúzódott, miközben Zsigmond némely sikere dacára Velence csaknem egész Dalmáciát elhódította. Zsigmond kénytelen volt olyan békét kötni, mely Dalmáciát csaknem teljesen s századokra Velenczének juttatta.

A velencei és a huszita háború gondjai közepeit Zsigmond a török elleni védekezést nem tévesztette el szeme elől, ámbár az a reménye, hogy nagy nemzetközi ligát alakíthat, nem teljesült. Zsigmond rendezte a viszonyt Szerbországgal, melynek területét

a török délen mindinkább elfoglalta s Lázárevics István despotát népével együtt fel-felé, a Duna és a Száva vidékére szorította. A despota itt végképen magyar oltalom alá helyezkedett, személyesen megjelent Zsigmond előtt, ki Tatán fogadta s ott egyezséget kötött vele. Zsigmond Brankovics Györgyöt, István despota fogadott fiát fölvette a magyar birodalom zászlós urai sorába s roppant jószágokat, Tálya uradalmat és egy budai házat adományozott neki; viszont Brankovics kötelezte magát, hogy a királyt haddal támogatja, az országgyűlésen megjelenik, s ha despota lesz, átadja neki Macsót, Nándorfehérvár, Galambócz és Pokol várakat, ha pedig fiörökös nélkül halna meg, egész területe Magyarországra kebelezetik. Brankovics, mint magyar four, 1427-ben lett despota s csakhamar át is adta az említett területeket az egy Galambócz kivételével, melyet valami rácz áruló török kézre játszott. E területek megszerzése a kor egyik legjelentősebb eseménye, mert ez tette lehetővé, hogy a magyarság az új véghelyek birtokában még majdnem száz évig ellenállhasson a török soha sem pihenő rohamainak. A szerbek, mint többi birtokaikat, e várakat sem lettek volna képesek megoltalmazni s így már a XV. században megnyílt volna a szultán előtt a Budára vezető út. Zsigmond első rangú erősséggé alakította át Nándorfehérvárt, mely ez időtől fogva a török támadás legfőbb célpontja lett. Birtoklása annál fontosabb volt, mert Galambócz várában a török ült, úgy, hogy az ellenség közvetlenül a magyar Duna partján fészkelte meg magát.

Ez a vár lett egyik legveszedelmesebb határszéli erőssége, hol állandóan nagy szárazföldi és vízi haderő, meg vagy 200 naszád állomásozott s folyton fenyegette, dúlta a túlsó magyar partot. Zsigmond a veszély ellensúlyozására nyomban új erősséget emelt, felépíttette Szent László várát s személyesen megkísérettette Galambóczot. visszaszerezni. Az őrség makacsul ellenállt, míg óriási had nem érkezett föl-szabadítására. Zsigmond ekkor abban hagyta a vívást s fegyverszünetet kötött a szultánnal, ki azonban megszegte a kötést. Miközben a magyarok a szerb partról a magyar partra keltek át, a török orvul rajtuk ütött. Zsigmond maga is komoly veszélyben forgott s Szentgyörgyi István csak a saját élete közczkáztatásával bírta csónakba ültetni és Rozgonyi Czeczilla asszony gályáján a túlsó partra vinni. Ez a vesztett csata Szerbia azon vidékeit, melyek nem voltak magyar kézben, valamint Bosznia nagy részét a szultán hatalmába juttatta. Zsigmond végre is (1431) békét volt kénytelen kötni a szultánnal, ki azonban a határszéli harczokat és betöréseket nem szüntette meg) amint a király sem mondott le a reményről, hogy képes lesz a török ellen nagy hadjáratot indítani. „

Két év múlva Zsigmond király már római császárrá koronáztatta magát.

Élete és uralkodása utolsó esztendejét Zsigmond király Prágában töltötte, hol a hosszú háború okozta bajokat igyekezett orvosolni. Hatvankilenc éves volt, de az idő, a sok munka és mulatság kimerítette erejét. Betegágyba feküdt, de mihelyt érezte, hogy állapota komoly, kedves Magyar-Országába vitette magát. Csakhogy már nem érte el,

Zsigmond kardja.

Ezt a kardot Zsigmond király 1425-ben auguszt. 1-én Frigyes meisszeni örgrófnak ajándékozta, amikor őt a választó fejedelmek közé felvette.

magyarjai közt, kik kísérték vagy eléje siettek, a morva Znaimban fejezte be életét (1437 december 9). Holttestét végakaratahoz képest Váradra vitték s Szent László templomában első neje, Mária királynő mellé tették örök nyugalomra.

Hogy minden földje közül legjobban szerette a magyart, hogy lelke mélyén magyar király volt, azt utolsó akarata is bizonyítja, magyar földben akart nyugodni.

Magyarország legnagyobb bajára ő sem hagyott utódot maga után, aki atyja gondolat világában nevelkedne, folytatta volna hatalmas államalkotó munkáját.

Zsigmond korában és az utána következő időkben divó diszes magyar harci sisak.

V. Lászlókirály és nagybátyja Czillei Ulrik. Keleti táncosnők mulattatják az ifjú királyt.

A HUNYADIÁK KORA MAGYARORSZÁGON.

Lukszemburgi Zsigmondnak sem sikerült nemzeti uralkodó családot alapítani, neki is csak leánygyermek maradt és annak szánta koronáját, de úgy, hogy az asszony férjével oszsa meg a királyi hatalmat.

A Habsburgok között keresett férjet a leendő magyar királynőnek. Mind-egyik ugyanazt a politikai célt óhajtotta a házassággal elérni: a szomszéd Ausztriát kívánta vele a magyar állam érdekkörébe helyezni. Zsigmond szeretett egyetlen gyermekét, Erzsébet hercegnőt, nőül adta Habsburg V. Alberthez, Ausztria hercegéhez.

Albert magas, erőteljes férfi volt, villogó szemmel, vastag ajakkal, kiálló foggal, napbarnította, épen nem szép arczczal. De ha szép embernek nem lehetett mondani, annál derekabb uralkodó, testestől-lelkestől katona volt, ki ipját a huszita háborúban, melyek az ő tartományait is sivataggá tették, hűséges odaadással és sikerrel támogatta s a küzdelmekben hadvezéri tehetségének nem egyszer adta jelét. Az egykoruak meleg elismeréssel említik férfias erényeit, erkölcsös, tiszta családi életét, becsületességét és buzgalmát a kormányzat kötelességeinek teljesítésében, érdeklődését a tudomány iránt, mert nemcsak nevének, hanem magának is volt könyvtára. Magyarul nem tudott ugyan, de ismerte a magyar viszonyokat,

az ország vezető embereit, kiknél Zsigmond gondosan előkészítette útját a trónra s megnyerte őket az eszmének, hogy majdan Erzsébetet és Albertét együtt válaszsák meg királyuknak, mi néhány nappal Zsigmond halála után megtörtént (1437 decz. 18) Pozsonyban.

Ekképen ismét idegen került a trónra; azért a rendek elég óvatosak voltak az idegen befolyás kizárása tárgyában: az új királylyal külön egyezségekre léptek, melyet törvénybe ígattak s a törvény a két oldalú szerződés jellegét nyerte. Az új király kötelezte magát, hogy állandóan „itt Magyarorszában“ lakik, leányai kiházításánál az ország tanácsával fog élni, hogy továbbá hivatalt, jószágot csak magyarnak adományoz. Albert készségesen szentesítette e törvényeket, mire ünnepélyesen megkoronázták.

A szokásos pártmozgalmak nélkül, egyetértően oldotta meg az ország a trónutódlás kérdését. A magyarok Róma teljes mellőzésével, önjogulag választottak uralkodót s az első Habsburg király a legbiztosabb kilátások közt kezdhetette meg uralmát Magyarorszában. Csakhogy azt a kötelezettségét, hogy állandóan hazájában marad, nem teljesíthette, mert a cseh és császári korona megszerzése hamar külföldre szőlította. Noha Csehországban törvény biztosította a leányági örökösödést s így Erzsébet hercegnő s általa férje, nyomban Zsigmond halála után trónra jutott; saját anyja, Borbála császárné, valamint a lengyel udvar fondorkodott ellene s a huszita híveivel igyekezett a cseh koronát egyik lengyel herceg kezére játszani.

Albert az egész 1438-iki éven át távol volt Magyarországtól. E közben megszerezte nemcsak a cseh, hanem a német királyi méltóságot is. A magyarok okultak a Zsigmonddal tett tapasztalatokon, azért eleinte nem óhajtották, hogy királyuk német király és római császár is legyen. Megígértették tehát vele, hogy csak beleegyezésökkel fogadja el a német királyságot. Albert azonban felhasználta a tekintélyt, melyet neki a magyar korona nyújtott s német királylyá választotta magát. Magyarország által jutott tehát a keresztény világ legelső méltóságának birtokába, mely azóta (1438) állandóan a Habsburgok családjáé maradt. Ha Albert nem magyar király, valamint elődei száz év óta, akképen ő sem lett volna császár soha s családja, mely azután könnyen megtartotta, a magyaroknak köszöni e méltóságot, melyen azóta európai szereplése nyugodott.

Albert csak 1439-ben tért haza, hogy megvédje országát a török ellen, ki megtámadta a rác despotát s ostrom alá vette Szendrőt, a fontos végvárat. A táborozásban megbetegedett s rosszullete daczára Budáról Bécsbe igyekezett. Neszmélyen azonban állapota olyan súlyosra fordult, hogy útját meg kellett szakítani. Ott halt meg férfikora delén élete negyvenkettedik évében (1439 október 27).

Halála a legvégzetesebb következményekkel járt Magyarországra. Ő volt az első Habsburg herceg, aki megvalósította családjá álmát s megszerezte a magyar koronát, mely azonban akkor még nem maradt állandóan a Habsburgoké, mert halálakor Albertnek nem volt fia, hanem csak két leánya. De nejét, Erzsébetet áldott állapotban hagyta s így nem lehetett tudni, nem születik-e fiúgyermek? Maga Albert betegágyán is abban reménykedett, hogy fia lesz s négy nappal halála előtt Neszmélyben végrendeletet tett, melyben Magyarországot, Csehországot és Ausztriát osztatlanul esetleg születendő fiára hagyta, kit kiskorúsága idejére anyja, a legidősebb Habsburg herceg és 9 tagú (köztük 3 magyar) régensség gyámsága alá rendelt, s intézkedett, hogy majdan Pozsonyban tartsa állandó székhelyét s ott nyerje nevelését.

Az Albert halála utáni napokban megváltozott a fenyegető török veszély hatása alatt a hangulat. Nyomban hatalmas párt alakult, mely mellőzte Erzsébet királynét és születendő gyermekét s az állami szükségletek igényelte gyorsasággal akarta a trónkérdést megoldani.

A vezető elemek Ulászló lengyel hercegben találták meg az alkalmas jelöltet, ki csak 15 éves volt ugyan, de igen sokat ígérő, tanult, különösen pedig vitéz ifjú hírét élvezte. Nőtlenége is őt ajánlotta, mert az urak Erzsébet királynét sem hagyták ki számításaikból, hanem az új királylyal akarták összeházasítani. A 31 éves özvegy beleegyezett a tervbe s hozzájárulásával Ulászló és a magyar urak közt hivatalosan is megindultak a tárgyalások. De sokáig elhúzódtak, mert az ifjú herceg csak hosszú rábeszélésre fogadta el nem annyira a koronát, mint inkább a számára kijelölt arát, ki e közben Komáromban csakugyan fiúgyermeknek adott életet (1440 febr. 22). Ezzel a helyzet még zavarosabb lett. Erzsébet királyné immár nem akart Ulászló neje lenni, hanem fia, az árván született László számára követelte az országot. Minthogy azonban a magyarok megbízottai akkor már Krakkóban időztek, noha tudomást nyertek az új trónörökös születéséről, megegyeztek Ulászlóval (1440 márczius 8), ki elfogadta a jelöltséget s megígérte, hogy megtartja az ország törvényeit s lengyel csapatokkal is védeni fogja a török ellen a magyar birodalmat, zálogösszeg lefizetése nélkül kiadja a szepesi városokat, Erzsébettel még koronázása előtt házasságra lép, de csak a gyászév letelte után kél vele egybe, Lászlót meg Ausztria és Csehország megszerzésében segíteni fogja.

Bármily előnyöket kínált neki az egyezés, Erzsébet hallani sem akart róla s bámulatos erélyvel fogott munkához, hogy a hatalmat csecsemő fia számára megtartsa, kinek kiskorúsága idején maga akart uralkodni. Még férje végrendeletét sem tisztelte, hanem kizárta a gyámságból Frigyes ausztriai herceget, a Habsburg család fejét. Nem rettent vissza semmitől, hanem kíméletlenül hajtotta végre terveit. Első sorban a koronát kerítette

kezébe. Az ország e szent kincsét, a koronát Visegrádon őrizték, honnan a királyné egyik leányának dajkájával, a ravasz Kottauner Ilonával ellopatta. A mint ez megtörtént, atyja, Zsigmond király diszöltönyeiből megfelelő ruhát készíttetett a 15 hetes csecsemő számára s május 15-én, pünkösöd napján, Széchy Dénes esztergomi érsekkel Székesfejérvárt királylányá koronáztatta, s helyette maga tette le a koronázási esküt.

Ekképen Erzsébet királyné önkényesen koronás királyt adott az országnak. Csakhogy időközben Ulászló szintén megjött. Köréje sorakozott a magyarság csaknem teljesen, még Erzsébet eddigi hívei is, mire egyhangúlag királylányá választották (jun.,24). Mint-hogy azonban a szent korona Erzsébet kezén volt, Szent István sírjából vettek más koronát, melylyel a hagyományos szertartások szerint az esztergomi érsek (jul. 17) Magyarország királyává avatta a daliás Ulászlót.

Ekképen egyszerre két király volt Magyarországnak, melyben Erzsébet királyné jobb ügyhöz méltó kitartással szította a polgárháború tüzét. Kibékült a Habsburg-rokonsággal, első sorban a család fejével, Stíriai Frigyessel. Ez, mint Albert király rokona, 1440-ben könnyen német királylányá választotta magát és III. Frigyes császár névvel Magyarország egyik legkonokabb ellensége lett s csakhamar a magyar korona megszerzésére irányuló törekvéseivel ép úgy rontotta a magyarságot, mint a török. Ulászló megválasztása után Erzsébet ezzel a veszélyes emberrel egyezett meg, elismerte jogát a gyámságra, nála helyezte biztonságba a szent koronát, zálogba adta neki ékszerait. Erzsébet királynét katolikus hitbuzgalma nem tartóztatta vissza attól, hogy a cseh eretnekek, a kor legjobb katonai elemei segítségét vegye igénybe, és Magyarországra zúdította az igazi huszita veszedelmet, a „zsebrák-uralmat,” mely csaknem 25 esztendőn át mérhetetlen ínségbe döntötte a népet. G i s k r a, a jeles katona Erzsébet nevében gyorsan kiterjesztette uralmát az ország egész északi részére.

Míg északon a husziták kerítették kezökbe Erzsébet nevében a hatalmat, nyugaton s a Dráván túl C z i l l e i F r i g y e s, Erzsébet rokona lobogtatta zászlaját s hozzá csatlakoztak a házasságuk vagy osztrák földön levő birtokaik útján többé-kevésbé elnémetesedő urak: így Garay László, Erzsébet rokona, a bazin-szentgyörgyi, a nagymarton-fraknoi, a poroszyán-németujvári nemzetségek, melyek számos tagja németté vált s a következő évtizedekben a császár hatalmi törekvéseinek állandó támasza maradt. Maga Czillei Frigyes végtelen vagyon, valamint 70 uradalom ura volt, melyek nagy része a magyar birodalomban feküdt s főleg a Dráván túli földet ölelte föl, hol tehát korlátlanul ő parancsolt. Ekképen Erzsébet az ország tekintélyes részének urává vetette föl magát, megbontotta az állam egységét, önkényesen gyakorolta az összes felségjogokat s konokul visszautasította Ulászló minden békeajánlatát. Végre azonban valószínűleg anyagi eszközeinek kimerülése arra kényszerítette Erzsébetet, hogy az annyiszor felajánlott kibékülés tárgyában érintkezésbe lépjen Ulászlóval. Erzsébet királyné azonban ezt a békét már nem élvezhette, mert négy nappal annak megkötése után hirtelen meghalt.

A kor nagy nemzeti tragédiájában beállt váratlan fordulat sem vetett véget a polgárháborúnak. Erzsébet hívei nem csatlakoztak Ulászlóhoz. III. Frigyes német császár pedig a gyermek László nevében magának követelte a hatalmat. Pozsonyba hívta országgyűlésre a rendeket, Ulászlónak meg ridegen megüzente, takarodjék ki az országból. De dőlyfős fellépése még inkább elijesztette tőle az önállóságára féltékeny magyarságot s csakhamar egy évi fegyverszünetet kellett kötnie.

A fegyverszünetbe a császár nem önkényt, hanem a viszonyok ellenállhatatlan nyomása alatt egyezett. A török veszedelem a magyar polgárháború közben olyan nagyra nőtt, hogy nemcsak a magyar, hanem az osztrák tartományokat is fenyegette. Ulászló,

mihelyt megkötötte a császárral a fegyverszünetet, a legkomolyabban kezdett a török háborúval foglalkozni, melyre a pápa is buzdította s e végből Czezarini Julián bíborost küldte az országba.

Magyarország határszéli küzdelmeiben új csillag tűnt föl, olyan, mely csakhamar egész Európa egét beragyogta. Ez az új csillag Hunyadi János (szül. 1337 körül) volt, kiből csakhamar a magyarság hőse és megmentője, századának legkiválóbb hadvezére lett. Még Zsigmond király fedezte föl, kit hűségesen szolgált s végig kísért európai útjain. Később a monda benső kapcsolatba hozta Zsigmond királylyal, s azt hirdette, mit sokáig komolyan hitt a történetírás: hogy Zsigmondnak s valami szép oláh leánynak, a Marsinay-család egyik sarjának lett volna természetes fia. De ez ép oly alaptalan, mint az, hogy anyja a görög császári családból származott. Nem is Zsigmond, hanem csak utóda, Albert juttatta fontosabb állásba, kinek ez a magyarság körül szerzett legnagyobb érdeme. 1349-ben Szörényi bánná nevezte ki, s így adta neki az alkalmat, hogy ez előkelő közhivatalban megismertesse ragyogó egyéniségét egész Magyarországgal és kiváló tehetségeit országa s a keresztény világ szolgálatába helyezze. Atyja, Vojk, katona, udvari vitéz és jómódú, tekintélyes birtokos volt, ki leányait magyarokkal házasította össze s testvéreivel együtt 1409-ben kapta adományul a hunyadi uralmat. Két fia volt, mindkettő János. Az egyik János utóbb (1440) a haza szolgálatában veszté életét; Gyulafejérvárt máig meglevő síremléke egyszerű vitéznek, katonának (milesz) nevezi. A másik János, kinek hire lassankint betöltötte az egész világot, szintén testestől-lelkestől katona volt, de annál több is volt: hadszervező és hadvezér, nemes, nagy lélek, kit a tömegek vonzalma csakhamar a magyarság vezérévé avatott.

Hunyadi János fiatalkorában a délvidéki várakban szolgált s ott ismerkedett meg a török viszonyokkal. Később (1428) a király közvetlen környezetébe jutott: Zsigmond udvari vitéze, hűséges kísérője lett s bejárta vele a művelt nyugat messze vidékeit. Természettől erős érzéke volt a kor minden nagy politikai és műveltségi érdeke iránt. Maga — az akkori szokásnak megfelelően — tisztán gyakorlati nevelést nyert: írni-olvasni csak élemedett korában tanult, latin nyelvismerete meg mindig fogyatékos maradt. De becsülte a tudást s késő vén korában sem szűnt meg hiányos ismereteit gyarapítani; szerette, körébe vonta a művelt, tanult embereket, a gyermekeit már a leggondosabban neveltette. Katonás egyénisége nem volt egyoldalú: a mint a tudományt, akképen a tisztas munkát is megbecsülte, maga takarékos, dolgos ember volt s családi vagyonát csakhamar óriási mértékben gyarapította. Becsületes, törvényes úton tette ezt s bármi roppant gazdagságot gyűjtött, szerzeményeihez nem fűződik jogtalanság vagy erőszak, nem fűződnek a kifosztottak átkai, özvegyek és árvák könnyei, mint kora sok más hatalmasának vagyonához. A jog és az igazság

embere volt abban a korszakban, melyben lábbal tapodta az elveket mindenki, aki büntetlenül tehetett. A „fehér lovag“, mint utóbb külföldön nevezték, szeplőtlenül megőrizte becsületes tisztaságát, s ha sokat szerzett, ezt lángeszének, munkájának, gazdaságos életmódjának köszönte. Vagyona nagyságában azok az érdemek tükröződnek vissza, melyeket magyar hazája, nemzete körül szerzett. Takarékosága korán lehetővé tette neki a törvényes birtok-szerzést, mihez azután dúsan kiérdemelt bő királyi adományok járultak.

Hunyadi 1428 körül nősült s a bosnyák eredetű Garázda nemzetségből származó horogszegi Szilágyi László leányát, Erzsébet-et választotta hitvesének. Erzsébet méltó társa lett nemes férjének; szerette, két isten-áldotta fiúgyermekkel ajándékozta meg s anyai odaadással nevelte föl őket a reájok várakozó pályához méltóan. A család rendszeren Hunyad várában, Hunyadi János, a későbbi vajda várában lakott; az addig jelentéktelen, kisszerű erődöt azzá a remek lovagvárrá, mely régi világi építészettünknek ma is legmonumentálisabb emléke, Hunyadi János építtette át francia mesterekkel (1452 körül). Ő maga deli, középtermetű férfi volt, egészségtől duzzadó, piros-pozsgás arczczal; haja fekete fürtökön omlott alá, két nagy sötét szeme biztatóan, mosolygóan tekintett a világba. Csakhamar a népmonda hőségévé avatta, a művelt világ meg már a XV. században azt mondotta róla, hogy nélküle rég elveszett volna nemcsak Pannónia, hanem Németország is.

Hunyadi először mint Szörényi bán keltett közfigyelmet, Ez a tisztség akkor a legterheesebb közhivatalok egyike volt, mert az Alduna jobbpartjának hegyvidéke tele volt törökkel, ki kisebb-nagyobb sziklafészekből szakadatlanul rontotta, támadta a magyar véghelyeket s a mögöttük elterülő földet. A Szörényi bán örök harcban állt tehát velök s azért az urak nem is nagyon keresték ezt a bár előkelő, de terhes, veszedelmes méltóságot, s nem bánták, hogy Albert király új emberre ruházta. Hunyadi az előre tolt állásban, a folyton veszélyeztetett határszélen törhetetlenül teljesítette kötelességét.

1440-ben Murád szultán Nándorfejérvárt akarta megvívni, mire Ulászló a fenyegetett vár s a nemkevésbé veszélyeztetett Erdély védelmét Hunyadira bízta. Így lett Hunyadi erdélyi vajdája és Nándorfejérvár főkapitánya, az ország egyik legelső főtisztviselője. Mindkét állásban fényesen megfelelt a belé fektetett bizalomnak. Maros-Szentimrénél tönkre verte (1442) Mezőid bég roppant török seregét, mire Havasalföldre nyomul s az oláh és moldvai vajdákat a magyar király főuralmának elismerésére kényszerítette. Nemsokára más nagy török had tör a Szörényi bánágba, de Hunyadi Karánsebes és Hátszeg közt teljesen megsemmisítette. Mind e diadalokat a saját hadseregével s némi királyi bandériummal aratta. Az urak nem csatlakoztak hozzá, hanem otthon rontották egymást. Annál meglepőbben

annál örvedetesebben hatottak a váratlan győzelmek a köznemességre, a tömegekre. Ezek ekkor hallották először, ekkor kezdték mégszeretni a Hunyadi nevet, melynek hírének győzelmei csakhamar a legtávolabbi országokba elvitték. Európa újra hinni kezdett Magyarország erejében s ismét őt jelölte ki a török elleni nemzetközi háború vezérévé.

A Balkán már csaknem teljesen a szultáné volt. A pápa törökellenes szövetség alakítására tett kísérletet s különösen Magyarországot biztatta a küzdelemre. Csakugyan létre jött a keresztény liga oly szándékkal, hogy 1444-ben a magyar és lengyel hadak szárazföldön, a pápai, velencei és más államok hajóhadai tengeren indítsák meg a közös támadást.

A tervezett általános háborút Hunyadi még 1443-ban fényes hadjáratral vezette be, melyben, minthogy már folytak Erzsébettel a béketárgyalások, maga Ulászló király is résztvehetett. Hunyadi levonult Szerbiába, onnan Bulgáriába, megvette Nis várát, s egymásután megvert három török sereget, mielőtt egyesülhettek. Negyedik győzelme után megszállta Szófiát, sőt átnyomult a Balkánon. Hunyadi győzelmei a török járomban görnyedő összes Balkán-népeket mozgásba hozták. Ulászló király vitézül részt vett a csatákban, sőt meg is sebesült. Tekintélyében, nemzete szeretetében gyarapodva tért haza a hadjáratból s az országgyűlésen, melyet a tavasszal (1444) Budán tartott, az ellenpártiak is részt vettek s az új hadjáratra megfelelő pénzsegélyt ajánlottak. Örvedetesen izgatott, harcias, önérzetes hangulatban nézett a magyarság a jövő elé. Az aratott győzelmek fokozták önbizalmát s a tengeri hatalmak ígérte segélyt azt a reményt keltette benne, hogy végre alaposan leszámolhat a törökkel. A pápai követ ígéretei, biztatásai fokozták a hangulatot s Ulászló király szívesen tette le kezébe az esküt, hogy folytatja a háborút.

Murád szultán azonban csakhamar Brankovics György szerb deszota útján a magyar udvarnak fölöttébb előnyös békeajánlatokat tett. Szerbiát a várakkal együtt vissza akarta adni a magyar hűbéres Brankovicsnak, Havasalföldre is elismerte a magyar korona fenhatóságát, egyik előkelő fogolyért dús váltságdíjat kínált, maga meg összes magyar foglyait váltság nélkül akarta kiadni, ha tiz esztendőre békét kap. Ennél többet a legsikeresebb hadjáratban sem lehetett elérni s Hunyadi és más tekintélyes ember úgy okoskodott, hogy ha a szultán önként megadja mindazt, mit az állam érdekében józan észszel kívánhatni tőle, úgy fölösleges a háborút folytatni s inkább az ország belső bajait kell orvosolni. Ez a nézet annál helyesebbnek látszott, mert az idegen segélybe s a Balkán népek csatlakozásába vetett és eleinte nagyon fellengző remények is mindinkább tűnedezni kezdtek.

Mindezen tekintetek hatása alatt a magyar udvarban erős béke párt alakult, melyet a lengyelek is buzgón támogattak. Ellenben Cezarini bíboros, ki épen azért jött az országba, hogy a királyt a török elleni

harcra tüzelje, a háború folytatásán buzgólkodott. Nem is nyugodott mindaddig, míg Ulászló esküvel nem kötelezte magát, hogy a ligát el nem hagyja. A király csakugyan fegyverre szólította az országot s júliusban Szegeden táborigyűlést tartott. A szultán meghatalmazottal itt terjesztették elő végleges ajánlataikat, melyek olyan kedvezők voltak, hogy a békés megegyezés óhaja teljesen felülkerekedett, sőt olyan elemi erővel nyilvánult, hogy Cezarini pápai követ sem ellenezte többé a békét. Kétségkívül ő is azt hitte, hogy a liga, minthogy még mindig nem indította el a hajóját, az idén már nem kezdi meg a hadjáratot. Így tehát beleegyezésével megkötötték a békét, melynek megtartását Ulászló szent esküvel fogadta.

„Hihetetlenül kedvezőnek“ találta mindenki a szerződést s lelkes örömmel üdvözölte nem csupán a tábor, hanem az egész ország, melyben a jó hír villámgyorsan elterjedt. Ezúttal Murád szultán komolyan akarta a békét s megkötésének hírére nemcsak, hogy nyomban megkezdte a szerb terület kiürítését, hanem fia, M o h a m e d javára lemondott a trónról s Ázsiába vonult, hogy ott csöndes visszavonultságban, az uralkodás gondjaitól menten, töltsen el élete alkonyát.

Csakhamar azonban meglepő fordulat zavarta meg a szultán tervezéseit, valamint a magyarok örömét. Cezarini bíboros pár nappal a békekötés után, még Szegeden, mikor a tábor már oszlófélben volt, azt a hivatalos értesítést vette, hogy a pápai hajóraj a keletre indult; összesen nyolcz gályából állt s csupán nyolcz velencei és négy burgundi gálya készült hozzá csatlakozni, egészben jelentéktelen haderő volt tehát, mely a törökben vajmi kevés kárt tehetett. De a liga tényleg megkezdte a tengeri műveleteket. A pápai követ, mint a liga képviselője, teljes erejével azon volt, hogy Ulászló a keresztényeknek tett esküjét tartsa meg, annál inkább, mert a töröknek tett esküje alól a középkor jogi felfogása szerint a pápa bármikor föloldhatta. A bíboros nem egykönnyen ért célra. Ulászló sem akarta, lengyel kísérei meg még inkább ellenezték a háborút. Csakhogy a magyarok a pápai követ mellé álltak s a háború mellett döntöttek, melynek célját a bíboros immár abban jelölte meg, hogy ki kell a törököt Európából űzni, mi annál kivihetőbbnek látszott, mert Murád szultántól, ki Ázsiába vonult, nem kellett többé félni; fiatal utódját, a híres II. Mohámedet pedig ekkor még senki sem ismerte s így keveset tartottak róla. Ekképen a koczka eldőlt s Ulászló augusztus derekán megkezdte az előnyomulást.

A békeszegés híre Brankovicsot a török karjaiba hajtotta. Ő közvetítette a szegedi békét s mikor a magyarok megszegték, végleg a szultánhoz pártolt, hogy elhárítsa magáról a gyanút, mintha a békeszegésnek ő is bűnrészesene lenne. Elzárta országát S k a n d e r b é g előtt s az albánok nem csatlakozhattak a magyar hadhoz, melynek minden mozdulatairól értesítette az ellenséget. Másrészt megnehezítette a magyaroknak az élet-

A várnai ütközet. — Matejko festménye után.

mezést s lehetetlenné tette az eredeti haditerv végrehajtását, mely azon a föltevésen alapult, hogy Murád szultán nem lesz képes Ázsiából visszatérni, mert a szövetséges gályák elzárják előle az utat s így a magyarok a Balkán-félsziget főbb városait és várait nagyobb küzdelmek nélkül elfoglalhatják.

Murád szultán csakugyan Ázsiában volt. De mihelyt a fordulatról értesült, 40,000 válogatott harczossal visszasietett Európába, hová bérelt keresztény hajókon jutott, míg a 20—25 gályából álló szövetséges hajóraj szerény kísérletet sem merészelt tenni az átkelés megakadályozására. Már pedig ez a tehetetlen hajóhad volt a magyar sereg minden reménye: hogy érintkezésbe léphessen vele, Ulászló a Fekete-tengerhez igyekezett. E hajóhadra akart támaszkodni, hogy a török részről megerősített Balkán-szorosok megkerülésével Konstantinápolyhoz eljusson. Hunyadi János vezérése alatt eleinte ez az előnyomulás sikeresen haladt. Néhány vár a magyarok kezébe jutott s a mintegy 20,000 főnyi had végre Sumlán át Várnáig nyomult, hol a hön várt keresztény hajórajt vélte találni.

Ulászló keservesen csalódott. A keresztény gályák helyett Várnánál várta Murád szultán óriási seregével, mely pihenten, harczra készen leste a maroknyi magyarságot. Noha Hunyadi már értesült róla, hogy a szultán akadálytalanul visszatért Ázsiából, csak november 9-én tudta meg, hogy összes hadaival Várna közelében áll. Visszavonulásra többé nem gondolhatott, hanem meg kellett az ötször annyi, kitünően fegyelmezett ellen-

séggel ütköznie. Haladéktalanul munkához látott s november 10-én vívta meg a gyászos várnai csatát, mely lángeszű vezetése alatt egy ideig elég biztatóan folyt, főleg a jobb szárnyon. Murád feltüzeltelte hadát: a békeszerződést elégette és körülvitte a hadilobogót. Egyszerre Ulászló királyt elragadta ifjúi heve. A török derékhadra vetette magát s az ádáz harcban lova elbukott, mire valami janicsár rárohant s levágta fejét. Ezzel eldőlt a csata, mert a király halálának híre megrémítette a magyarságot, mely a visszavonulásban kereste menekülését. A futásban töméntelen derék magyar dalia, valamint Cezarini bíboros veszttette életét.

A vert sereg romjai decemberben értek magyar földre s terjesztették el ott a gyászos csapás lesújtó hírét. Bizonyosat azonban sem Ulászló király, sem Hunyadi János sorsáról nem tudtak mondani. Szerencsére Hunyadi életben maradt, ámbár menekülés közben az oláh vajda fogságra vetette s csak a magyarok fenyegetésére bocsátotta haza. Hunyadi katonai hírnevén a vesztett csata nem ütött csorbát s a közvélemény továbbra is benne látta a jövő emberét. A rendek Székesfehérvárt (1455 február 6) gyűltek össze, hogy a helyzetnek megfelelő intézkedéseket tegyenek. Még akkor is akadtak sokan, kik azt hitték és hirdették, hogy Ulászló életben van s vissza fog térni. Végre nem határoztak tehát a trónkérdésről, hanem vegyest a gyermek László és Ulászló híveiből hét főkapitányt választottak s e főkapitányi tanácsra ruházták a kormányzat teendőinek ellátását. A tanács nagyon kevert elemekből alakult: nem csoda tehát, hogy képtelen volt a belső rendet helyreállítani. Egyes főkapitányok maguk jártak elől a törvénytelenységben és hatalmaskodásban, melynek kora még Albert király idején beköszöntött. A hatalmasok példája általában megrontotta a közerkölcsöket, az igazságszolgáltatás megakadt s nagy úrral szemben általában nem lehetett ítéletet végrehajtani. A zűrzavar egyre nőtt.

Hogy ez a szörnyű állapot nagy nemzeti válságra nem vezetett, az tisztán annak köszönhető, hogy a szultán a várnai győzelmet nem aknázza ki Magyarország ellen, hanem első sorban a Balkánon igyekezett hatalmát végleg megállapítani. 1445-ben áprilisban Pesten ismét összegyűltek a rendek, hogy a nyomorúságos helyzetet orvosolják s véget vessenek a király nélküli korszaknak. De végre nem térhettek ki a trónkérdés rendezése elől, s kevés lelkesedéssel ugyan, de királyukká választották Habsburg Albert király fiát, a gyermek Lászlót, szintén csak föltételesen, ha ugyanis Ulászló május 30-ig vissza nem tér s Frigyes császár a gyermeket a szent koronával együtt átadja az országnak. Máskülönben a rendek fenntartották azt a jogukat, hogy új uralkodót válasszanak. A gyermek király, V. László távolléte idejére országtanácsot alakítottak.

Frigyes császár az öt éves gyermeket, V. László királyt a magyarok minden sürgetésére sem akarta kiadni kezéből. Hasztalan kérték, hasztalan fenyegették: a konok ember nem hallgatott reájok. Végre az ország-

gyűlés (1446 június) elhatározta, hogy László távolléte és kiskorúsága idejére kormányzóra ruházza a közhatalmat. E gyűlésre a nemességet fejenként hívták meg és az tömegesen sereglett egybe. Kimondták: hogy kormányzót választanak, kinek hatásköre némi korlátozással a királyéval azonos legyen; hogy az összes jogtalanul elfoglalt királyi, egyházi vagy magánjavak, várak, erődök, városok visszadassanak tulajdonosaiknak; hogy az újonnan emelt várak lebontassanak; hogy a főurak a gyűlés alatt lemondjanak közhivatalaikról s így még a folyó országgyűlés betölthesse azokat. A gyűlés a kormányzói fényes állást Hunyadi János-ra bízta, ki még tiz évvel ezelőtt egyszerű köznemes volt. Az új törvényeket már Hunyadi János, mint a kiskorú László király nevében Magyarország kormányzója s erdélyi vajda szentesítette. Megtartásukra a kormányzótól kezdve az országgyűlés minden tagja szent esküt tett. Az eskü magyar nyelven készült, amint a tanácskozások is magyarul folytak, a törvények magyarul hoztattak, ámbár csak latin fordításban maradtak fenn. A tömegekkel, melyek benne részt vettek, erős magyaros, nemzeti érzés vonult be az országgyűlésbe s az új szellemet híven ápolta Hunyadi, a kormányzó a melléje rendelt 12 tagú országtanáccsal, mely felerészben köznemesekből állt.

Hunyadinak legégetőbb feladata volt, hogy végezzen Frigyes császárral, akinek kezén nemcsak a királyi korona, hanem az ország nagy része is volt, s egyiket sem akarta kiadni. A kormányzó végre is fegyverrel ment ellene s ekkor a császár megígérte, hogy békés szándékai bizonyítékául legalább Győrt átadja. De mihelyt a magyarok kivonultak tartományaiból, adott szavát ezúttal is megszegte. A régi arisztokraczia, mely irigykedett Hunyadira, nyíltan vagy titokban a császárt támogatta s a kormányzó törvényt volt kénytelen hozni (1447), mely mindenkinek szigorúan megtiltja az idegen fejedelmekkel való allattomos czimborázást. De ez sem segített a bajon s Hunyadi végre is két évi fegyverszünetet kötött a császárral, ki megtartotta a koronát, a királyt, a magyar területeket, még Győrt is. Az urak nemcsak bénították Hunyadi kezét, hanem megbuktatására a legfellengzőbb terveket kovácsolták.

A sok belső ellenség közt a legveszedelmesebb, mert legerősebb, Giski a János volt, ki Felső-Magyarországot V. László király nevében, de kényekedve szerint önállóan kormányozta, s cseh zsoldosaival valóságos átkai volt az ottani népnek. Minthogy a király hívének vallotta magát, Hunyad nem léphetett föl ellene szigorral, hanem egyezkedni próbált vele. Az egyezséget 1446 július 21-én Rimaszombatban megkötötték. Az alku mérhetetlen előnyöket biztosított Giskrának. A roppant engedmény fejében az egyezés csak azt kívánta Griskától, hogy békét tartson s hadát a török ellen vezesse. A török-kérdést a kormányzó Frigyes császár ellenségeskedése s a főurak rakoncátlanokodásai közepeit sem tévesztette szeme elől. Hunyadi,

mihelyt Frigyes császárral fegyverszünetet, Giskrával meg egyezséget kötött, nyomban megkezdte a török elleni készülődést. A nyugati hatalmak nem támogatták ugyan, de mindenesetre rokonszenvvel kísérték törekvéseit. Ellenben az urak, főleg a leghatalmasabbak: Giskra és Czillei ezúttal is cserben hagyták, s alig 24.000 ember vonult le (1448) Rácországba. De azért lelkesülten, bízva a sikerben, látott munkához. „Megyek előre rettenthetetlenül, — írta augusztus 1-én a lengyel királynak — mert ügyem igaz, mert a hitért, a békéért, a hazáért, özvegyekért és árvákért harczolok; s ha az isteni gondviselés akarja: istenem és királyom ügyét oly diadalhoz juttatom, hogy a jelen és jövő nemzedéknek örök emlékezetül fog szolgálni, vagy pedig ott hagyom életemet.“ A két eshetőség egyike sem következik be; a hős katona életben maradt, ámbár nem kísérte diadal, mert a Balkán görög-keleti hitű népei mindinkább megbarátkoztak a török uralommal. A papság hiúsította meg 1448-ban Hunyadi terveit, ki Rácország felszabadítását tűzte ki céljául, de a rácokban ellenséget talált, mert a római egyház képviselőjét látták benne. Mindazáltal Hunyady csekély hadával ievonult a Rigómezőre, hol október 18-án megütközött a törökkel. De a véres tusa eldöntetlen maradt, mire Hunyadi éjjeli rajtaütéssel próbálta a győzelmet kierőszakolni. Csakhogy a török, kit rácok és oláhok idejekorán figyelmeztettek, készen várta s ez a kísérlete is meghiúsult. Másnap megújította ugyan a harcot, de csata közben az oláh segélyhad nyíltan a törökhöz pártolt s így a csekély magyarság vereséget szenvedett. Hunyadi ezer veszély közt, csodával határos módon menekült meg, azután az álnok Brankovics György kezébe került, ki csak óriási váltságdíjon bocsátotta szabadon. Végre december 23-án Szegedre érkezett, ahol az országos tanács várta. Bármi szomorúan végződött a hadjárat, a magyarság lelkes örömmel üdvözölte kormányzóját, s Buda, a főváros, felszólította a többi városokat, hogy hálaistentisztelettel fejezzék ki köszönetüket a mindenhatónak, aki megmentette a „haza oltalmazója“ életét. Érezte mindenki, hogy addig, amíg Hunyadi János él, a magyar állam bármi veszélylyel dacolni képes. Csakugyan Bosznia 1446-ban ismét szorosabb viszonyba lépett a szent koronával, sőt Murad szultán is békét kért.

Alighogy a viszonyt a törökkel valahogy rendezte, a kormányzó a többi ellenséggel, a császárral s főtámaszával, Czilleivel, Garay László nádorral, további Ujlaky Miklós erdélyi vajdával, Giskra Jánossal, Felső-Magyarország urával igyekezett rendbe jutni. Mindegyik egy-egy király volt a maga jószágain, fittyet hányt a törvénynek, lábbal taposta az állam életérdekeit. Hunyadi csekély hatalmával úgy igyekezett a bajon segíteni, amint éppen lehetett. Hol a fegyvert használta, hol a békés egyezkedéshez folyamodott. Mikor egyikkel sem ért célzt, házasságok útján próbálta a hatalmasokat a maga és az ország ügyéhez fűzni. Szerződéseit, szövettek-

Hunyadi János korabeli teljes harci vaspánczél.

zései megszilárdítására idősebb fiát, Lászlót Garay leányával, Annával, az ifjabbikat, Mátyást meg Czillei Erzsébettel, Brankovics György unokájával jegyezte el. De ez sem békítette ki a gögös, régi arisztokracziát, mely Hunyadiban nem a lángelmét, a haza hűséges oltalmazóját, hanem csak az új embert látta és gyűlölte. A főbaj az volt, hogy Lászlót, a törvényes királyt, Frigyes császár még mindig nem akarta kiadni kezéből. Szerencsére ez nem csupán Magyarország, hanem Ausztria hercegség s Csehország közös baja volt, mert ez országoknak is László volt törvényes urok s nevében reájok a császár épp oly kártékony befolyást gyakorolt, mint Magyarországra. Mindenütt mély elkeseredés támadt Frigyes ellen s mindenütt erélyesen követelték tőle László király kiadását. De Frigyes hajthatatlan maradt. Czillei gróf, László nagybátyja, ki maga szerette volna az ifjút vezetni, végül szintén a császár ellen fordult s magyarok, osztrákok és csehek közt szövetség létesült László kiszabadítására. A csehek és ausztriaiak 1452-ben Németujhelyben ostrom alá fogták a császárt s így erőszakolták ki tőle, hogy Lászlót Czillei Ulrik kezébe adja. Ezzel véget ért az az áldatlan állapot. Az ifjú király szabadulásának híre országszerte nagy megnyugvást keltett s a magyarok tömegesen üdvözölték (október 8) koronás királyukat, ki ekkor még szép, szöske gyermek volt.

„Magyar vagyok, s Magyarországon fogok lakni“ mondotta a rendeknek, kik bár nem nyilvánították formyszerűen nagykorúnak, de tényleg annak tekintették. Ő meg egyelőre meghagyta Hunyadit kormányzói állásában.

V. László király végre kiszabadult tehát a császár kezéből s önálló királya lett Magyarországnak. Csakhogy a fellengző remények, melyek ez eseményhez fűződtek, éppen nem teljesültek. A király gyermek volt, aki német-latin nevelésben részesült s kibe idegen környezete beleoltotta a magyarok, főleg a Hunyadi János és családja iránti bizalmatlanságot, mely az idők folyamán vak gyűlöletté fajult. Mikor kikerült Frigyes császár keze alól, magyarnak vallotta ugyan magát, de csak azért, hogy port hintsen a magyarok szemébe. Fiatal élete folyamán a képmutatás igazi mesterének bizonyult s magyarsága is csak fitogtatás volt. Legszívesebben idegenekkel érintkezett; ők voltak bizalmasai. Az ilyen uralkodó nem sokat lendíthetett tehát az ország bajain. A korona s az államterület tetemes része különben is Frigyes császár kezén maradt. Az urak irigysége, fondorkodása tarthatatlanná tette Hunyadi kormányzói állását is. Már 1453 elején lemondott róla, mire a király a beszterczei örökös grófság czímének adományozásával jutalmazta érdemeit. László ez évben koronáztatta meg magát cseh királynak s ez ünnepélyes alkalomra magával vitte Hunyadit is.

Ily helyzetben találta a magyar államot az 1453-ki esztendő, mely Európa keleti részeinek történetében végzetes, századokra kiható jelentőségűvé vált, mert az izlam és a kereszténység hosszú tusája akkor dőlt

Dugonics Titusz.

Dugonics, mikor látta, hogy nem bír a hatalmas erejű török zászlóssal, átkarolta és a mélységbe ugrott vele.

el véglegesen. II. Mohamed szultán, ki 1451 február 5-én jutott trónra még kiválóbb egyéniség volt atyjánál s Hunyadi és Skander bég egyes sikerei daczára csaknem az egész Balkánra kiterjesztette uralmát. A szultán 1453 május 29-én elfoglalta Konstantinápolyi, ami után a szultán elsősorban Magyarország ellen készült.

Ezt tudta az ország, s midőn a király 1454 januárban Budára hívta a rendeket, ezek komoly határozatokat hoztak. Hunyadit, aki akkor csak

beszterczei gróf volt, mert irigy ellenségei minden közállásból kitúrták, rendelték az ország főkapitányává s intézkedtek, hogy „hatalmas“ sereg gyűljön köréje. Törvényeik a lehető legnagyobb erő kifejtésre irányultak s nemcsak a rendes bandériumok s a nemesi fölkelés, hanem a jászok, kunok, oláhok, tatárok táborba szállását is kimondták s a legsúlyosabb büntetéssel fenyegették azokat, kik a hadjáratból elmaradnak. A törvény utasította a vármegyéket, hogy a mozgósítás előkészületeit „katonákhoz illő“ gyorsasággal eszközöljék, s mihelyt a fővezértől parancsot kapnak, teljes erővel a kitűzött gyülekező helyekre induljanak. Az országgyűlés az ez alkalommal tett intézkedéseket oly rendkívülieknek tartotta, hogy törvényben kötelezte a királyt és az urakat, hogy jövő hasonló kivételes katonai terheket rájuk kivetni nem fognak.

A közvélemény azt remélte, hogy vállalkozásában külföldi segítségre is számíthat. Mikor azonban a szultán megkezdte a hadjáratot, Hunyadi magára maradt. Nemcsak a külföld, hanem az urak legtöbbje sem segítette. Hunyadi mégis fölmentette az ostromolt Szendrő várát, Krusevácnál tekintélyes török hadat vert meg s Viddinig nyomult előre. Ekkor a szultán békeajánlatokat tett, melyeket azonban a magyarok elutasítottak, mert Burgund, Nápoly, több német fejedelem, sőt Frigyes császár is segítséggel biztatta László királyt. Mindenfelől biztatták a magyarokat, mindig csak biztatták, de egyetlen katonát sem küldtek. Ehhez járultak a fondorlatok, melyek az udvarban Hunyadi ellen folytak, úgy, hogy ő is elkeseredett s lehetőleg háttérbe vonult. Hunyadinak nem lehetett sem módja, sem kedve a török ellen hadakozni. Viszont a szultán sem újította meg a támadást, de nem azért, mintha lemondott volna szándékairól: ellenkezőleg, felhasználta az időt s óriási hadikészületeket tett. Célja Nándorfejérvár, Magyarország déli védőbástyája volt, melynek megvívására ugyanolyan előkészületeket tett, mint annak idején Konstantinápoly ellen. Óriási szárazföldi haderőt, főleg tüzérséget, valamint hajórajt gyűjtött. Teljesen biztosra kívánt menni, s csak akkor indította meg a harcot, mikor méltán azt hihette, hogy emberi számítás szerint okvetlenül győznie kell. Az volt a terve, hogy elfoglalja Nándorfejérvárt s azután ellepi magát Magyarországot, melynek meghódítása határozott célja volt.

A magyar közvélemény érezte, hogy az állam sorsa forog kockán és hangosan követelte a szükséges katonai készülődések megtételét. Ugyanez irányban dolgozott fáradhatatlanul Karvajai János pápai követ, ki kihirdette Magyar-Lengyelországban s a szomszéd német tartományokban a keresztes háborút s a papság útján mozgásba igyekezett hozni a köznép, a parasztság tömegeit. Kapisztrán János ferenczrendi barátot, korának leghíresebb népszónokát, ki Hunyady kérelmére az országba jött s a félhitű oláhok közt folytatta a térítést, magához rendelte Budára s ünnepélyesen mellére tűzte a keresztet (1456 február.) Erre az ékes beszédű, lángelkű szerzetes, ki már rég a szentség hírében állt, bejárta az országot s rajongóan hirdette a szent háborút. Az egyes püspökök maguk hívták egymás megyéjükbe á amerre járt, vakok, bénák sereg-

lettek köréje, hogy gyógyulást nyerjenek tőle. Megjelenése mindenütt hatalmas népmozgalmat támasztott s férfias szózata a szegény nemesség és a jobbság tömegeiben fölébresztette a harci kedv és a honszerelmét.

A szultán sem pihent a hadi készülődéseivel. Amint a tavaszi évszak beköszöntött, Nándorfehérvár alá nyomult és a Konstantinápoly ostromában szerzett tapasztalatok alapján szárazon és vizen kezdte meg vívását. Nagy hajórajja elzárta a Dunát; 2—300 ágyújával pedig, melyek némelyike roppant kőgolyókat bírt vetni, éjjel-nappal törette a falakat s nagy sereg válogatott katonasága készen állt a rohamra.

E rémhírek végre mégis fölverték közönyéből a budai udvart. László király és Karvajai pápai követ sürgősen kértek segínyt a pápától, Frigyes császártól, a többi Habsburg-hercegtől, Velenczétől. De sem pénz, sem katona nem jött sehonnan s Magyarország magára maradt a világtörténeti tusában. Csakhogy nem ez volt a legnagyobb baj; az igazi veszély abban rejlett, hogy a régi előkelőség irigységtől és ádáz gyűlölettől eltelten, Hunyadi magánszóval mondotta a háborút s hogy az végkép elpusztuljon, teljesen tétlenül maradt. László király meg Budáról már júniusban a biztosabb, távoli Bécsbe futott, mi jeladás volt mindazokra, kik hazájokkal nem törődtek, hogy tényleg elforduljanak Hunyadiától.

E rettentő zűrzavarban, mikor mindenütt azt hitték, hogy vége Magyarországnak, egyedül Hunyadi nem vesztette el fejét, egyedül ő teljesítette kötelességét. Idejében jó karba helyezte Nándorfehérvár erődítéseit, ellátta kipróbált őrséggel s kapitányává sógorát, Szilágyi Mihályt, a bátor és megbízható katonát rendelte. Mikor az ostrom megkezdődött, lánglelke egész hevével fáradozott a vár fölmentéséhez szükséges haderő gyors összegyűjtésén. Minthogy bízott nemzete jövőjében, nem csüggesztette el a hatalmasok, a nagyurak közönye és ellenséges indulata. Egymaga valami 10.000 embert állított ki s néhány főúr szintén táborába vezette dandárait. De a leghűségesebben a teljesen szegény kis-nemesség s a jobbság tömegei támogatták, melyeket Karvajai rendeletére a lelkesek meg szerzetesek, különösen a szent ügy nemes apostola, Kapisztrán a kereszt fölvetelére, a haza védelmére lelkesítettek. Nem hiába Valletta (1450) Hunyadi, hogy a magyar nemzet nem csupán egyházi és világi rendekből, előkelőkből és katonákból áll, hanem tagja minden néposztály, férfi és nő, szóval mindenki, „kiknek közös a hazájuk és az érdekek.“ Most a végveszély pillanatában ez eszme a kiváltságok bástyáin kívül állók szívében is öntudatra ébredt s a tömeg csakugyan megmozdult. „Kézművesek, parasztok, szegény emberek, papok, deákok, kolduló barátok és más ily elemek“, szegény városi polgárok, napszámosok siettek Hunyadi táborába, melyhez némi német és lengyel kereszties is csatlakozott. De a magyarok és külföldiek egyaránt nem voltak katonailag begyakorolva, fegyelmezve s a legszükségesebb felszerelés nélkül szűkölködtek. A legtöbbnek csak kardja, íjja, némelyiknek csupán parittyája volt; lándzsája, puskája csak kevésnek, lova meg még kevesebbnek. De a fegyvert pótolta a halálra szánt lelkesedés és a bizalom vezérük, Hunyadi iránt, kinek s néhány barátjának bandériuma, valamint némi idegen zsoldos had alkotta a had-

sereg tulajdonképeni magvát. Leginkább azonban „a kereszt jele alatt küzdő pórokkal és hiányosan felszerelt katonák csekély csapataival“ — írja később a pápa — indult Hunyadi a roppant török hadsereg ellen. Levonult Nándorfehérvár közelébe, melynek ostromát a szultán személyesen vezette. Ágyú riadózóan rontották a falakat s valami 200 naszádból álló hajóhada elzárta a vár védőit az anyaország segélyforrásaitól. Hunyadi, hogy ezt a vasövet áttörje, első sorban a hajóhad ellen fordult, melyet július 14-én szerencsésen meg is semmisített. Ez a siker új lelkesedést öntött a városbeliekbe, kikkel Hunyadi vízi úton érintkezésbe léphetett. Csakhogy a fölmentő sereg még mindig sokkal csekélyebb volt, semhogy a jól elszáncolt török tábor ellen támadást kockáztatott volna. Július 21-én délután azonban erős bombázás után a szultán a várra rohamot intézett, melyet Szilágyi csupán emberfölötti erőlködéssel birt visszaverni.

Egyik török katona már fölkapaszkodott a bástya fokára s kitűzte rá a szultán zászlaját, de a védők egyike, a hős Dugovics Titusz megragadta s — minthogy másképp nem birt vele — a várfokon átölelte és a mélybe ugrott vele. A roham végül megghiúsult, a törökök súlyos veszteséggel menekültek vissza táborukba s csüggedésük pillanatát Hunyadi lelkesült hadával arra használta, hogy a futók üldözésére s a török tábor megtámadására induljon. A vakmerő kísérletet csodás siker koronázta. Véres harcban, melyben maga Mohamed szultán is megsebesült, az ellenség annyira megtört, hogy a szultán cserben hagyta táborát, egész tüzérségét, s az éj leple alatt futva vonult vissza.

Hunyadi és a köréje gyűlt had megmentette Nándorfehérvárt s vele Magyarországot; Hunyadi János hírnevétől csakhamar visszhangzottak a nyugati országok. Ujjongva fogadták mindenütt; megkondultak a harangok, a hívek körmenetben adtak hálát a diadalért az istennek, a templomokban ünnepi beszédek tartottak s a keresztény világ valósággal föllélegzett a diadal hírére. Csakhogy az örömben hamar keserves gyász vegyült. A hősök hőse, a diadalmas hadvezér, Hunyadi János kevéssel élte túl örök emlékeztető győzelmét. A pápa fejedelmi koronával akarta jutalmazni, de ekkor már az örök élet koronája övezte homlokát. Alig néhány nappal Nándorfehérvár fölmentése után megbetegedett s augusztus 11-én Zimonyban, gyermekei körében meghalt. Hálás nemzete zokogása kísérte egyik legdicsebb fiának, legnagyobb jóltevőjének holttestét gyulafehérvári sírboltjába.

Olyan vereség, minőt a szultán Nándorfehérvárnál szenvedett, Európában addig még sohasem sújtotta a törököt. Hajóhada, nagyszerű tüzérsége, lovas és gyalog hadainak javarésze ott veszett, s ha akadt volna valaki, ki a háborút folytatja, az európai török uralmat könnyen válságba dönthette volna.

A nándorfehérvári győzelem hírére László király visszatért az országba,

még pedig azzal az eltökéléssel, hogy folytatja a háborút, mi célból néhány ezer külföldi fegyveres csatlakozott hozzá. A király tényleg levonult a délvidékre s októberben Futakon időzött. Csakhogy teljesen Czillei s a Hunyadiak többi ellenségei hatalmába került, kik folytatni akarták ugyan a háborút, de nem a török, hanem Hunyadi özvegye és árvái ellen. A gyászoló családra akartak törni, azt akarták kifosztani. Így a török háború abban maradt, de annál erősebb és elkeseredettebb, nyílt vagy alattomos harcz indult meg a Hunyadiak ellen, melyet a dús vagyonukra áhítozó Czillei Ulrik vezetett, kit a király a sereg fővezérévé nevezett ki. Czillei a táborban levő pár ezer német keresztet arra akarta használni, hogy Hunyadi László kezéből magához ragadja a királyi várakat, első sorban Nándorfehérvárt.

A király azonban még nem mert a Hunyadiakkal nyíltan szakítani és általános kibékülés jött létre a király, a királypártiak és a Hunyadi-ház között.

Hunyadi László megegyezett Czillei veii is, atyjául fogadta s érvényesnek ismerte el a két család közt régebben kötött szerződést öcscse, Mátyás és Czillei leányának összeházásítása tárgyában. László megígérte a királynak, hogy kiadja a kezén levő királyi várakat, köztük Nándorfehérvárt, ahová a király személyesen fog elmenni, hogy átvegye.

Hunyadi Lászlónak nem volt oka Czillei ellen ármánykodni s annál kevésbé gondolhatott arra, hogy életére törjön, mert tudhatta, hogy a király véres bosszút fog nagybátyja és kegyencze bármilyen megsértéséért állani. Ellenben Czilleit a kibékülés nem elégítette ki, mert ő a Hunyadiak vagyonára áhítozott. Folytatta tehát fondorlatait.

Közelgett a nap, hogy V. László Nándorfehérváron megjelenjék Hunyadi László és Mátyás előre siettek Nándorfehérvárra, hogy illően fogadhassák a királyt.

Mielőtt Hunyadi László Nándorfehérvárra megérkezett volna, emberei gyanús alakot fogtak el. Czillei hírvivője volt és Brankovicsnak vitt levelet, amely így szövege: „Kedves apósom, nemsokára két olyan labdát fogok küldeni, minővel nem minden fejedelem játszhatik, értsd a két Hunyadi fejét. Czillei.“

Hunyadi Lászlónak tehát írott bizonyítéka is volt Czillei gazságáról.

V. László egész hadsereggel érkezett, amely csupa német és cseh vitézből állott. Magyar fegyveres csak nagyon kevés volt vele.

Hunyadi László, akit Czillei gaz levele már amúgy is óvatossá tett, átlátta V. László tervét.

Mikor a király megérkezett, László ünnepélyesen fogadta és bebocsátotta a várba kíséretével együtt; hanem amikor a német és cseh hadak akartak bevonulni, felvonatta a várhidat és azt mondta a meglepett királynak, hogy magyar várban csak magyar katonaságnak van helye. A király kénytelen volt belenyugodni. Az este azután vidáman telt el; mikor mindenki aludni tért, Hunyadi László néhány barátjával tanácskozott, megmutatta nekik Czillei levelét és azok azt tanácsolták neki, hogy kérje számon Czilleinek ezt a tettét.

Reggel Hunyadi László magához kérte Czillei Ulrikot. Mihelyt Hunyadi László barátai észrevették, hogy Czillei Lászlónál van, rögtön a szomszédos szobákba gyűltek.

Hunyadi László pedig keserű hangon tett szemrehányást Czilleinek, hogy mindég

ellensége volt a Hunyadi-háznak. Szemrehányást tett neki, hogy törbe akarta csalni atyját, most pedig mindkettőjük ellen forral pokoli gazzságot; de most már nem tagadhatja: Íme, itt a levél, amely árulója lett. Czillei Ulrik, mikor látta, hogy teljesen leálczázták, félt a Hunyadi fiuk bosszújától és hirtelen meg akart előzni mindent.

Hunyadi Lászlónál nem volt fegyver, Czillei gyorsan kirántotta kardját és Lászlóhoz csapott, aki azonban nagy pecsétgyűrűjével felfogta a csapást. A zajra berohantak László barátai és felkoncizolták Czilleit.

Hunyadi László maga sietett V. László királyhoz és elmondta neki a történeteket.

A Hunyadi-ház barátai most a király elé járultak és mind egyhangúlag azt igazolták, hogy nem Hunyadi a király ellensége, hanem Czillei volt az, aki gyűlöletessé tette a királyt és kormányát az országban.

V. László jól megtanulta Czilleitől a színlelést: Czillei halála miatt legkevésbé sem mutatott haragot, sőt kinevezte Hunyadi Lászlót az ország főkapitányává. Hogy bizonyítsa, hogy nincs szívében harag a Hunyadiak ellen, megígérte, hogy a temesvári kastélyukban vendégük lesz a meglátogatja ott anyjukat.

Pár nap múlva Temesvárott volt a király, ahol az aggódó Szilágyi Erzsébetnek a megnyugtatására a király a templomban ünnepélyesen megesküdött, hogy a Hunyadi fiukon Czillei halála miatt bosszút nem fog állani:

„Itt az oltár előtt esküszöm a szent ostyára, hogy nemcsak bántódástok nem esik, de testvéreikül fogadlak mindkettőtöket.“ > K

Temesvárról a király Budára tért vissza, ahová Hunyadi László is elkísérte.

Alig volt V. László Budán, itt a Hunyadi-ház ellenségei ismét folytatták a gyanúsítást, azt hajtották, hogy Czilleinek a halála nem olyan véletlen eset volt, ezt Hunyadi László már előre jól kieszelte, mert meg akarta fosztani a király trónját a leghatalmasabb támaszától. Most már elhárították őket az útból a legnagyobb akadályt, ami a király megrontását célzó terveiknek útjában állott, most már könnyű lesz a trónt megdönteniök.

Az ilyen ármánykodás addig folyt, míg V. László beleegyezett Gara tervébe, hogy mindkét Hunyadi fiút elfogatja és árthatatlanná teszi.

Fel kellett tehát hozatni Mátyást is Budára. A király magához kérette Lászlót és felszólította, hogy hívja fel Budára Mátyást, mert hiányzik környezetéből, pedig mindig szerette.

Hunyadi Lászlónak sejtelve sem volt a gaz fondorlatokról, melyeket ellene folytattak és azonnal hívatta Budára Mátyást.

A meghívást gyors futár vitte Mátyáshoz.

Szilágyi Erzsébetnek a lelkében azonban rossz sejtelmek ébredtek és kérte Mátyást, ne menjen Budára, amíg László el nem jön onnan.

— Emlékezzél fiam atyád szavára: mind a ketten soha se legyetek egyszerre az udvarnál.

— Anyám, bátyám a családfő, szava parancs és a király megesküdött, hogy nem esik bántódásunk; én bízom a király esküjében és indulok Budára.

Előre küldött futár jelezte Hunyadi Lászlónak, hogy mely nap érkezik Mátyás.

Pest falai alatt táborozott Hunyadi Lászlónak ezerkétszáz fegyverese, ezek közül László néhányat maga mellé vett és Rákosig eléje ment Mátyásnak.

A két testvér boldogan ölelte meg egymást. A fegyveresek egyike megkérte Lászlót, hogy kísérje Mátyás urat a táboron keresztül Budára, nagy öröme telnék benne a tábornak, ha láthatná Mátyás urat.

László teljesítette a fegyveresek kérését és a táboron át lovagoltak Budára. Az egyik fegyveres előre roboogva, hírül adta ezt a tábornak és az egy perez alatt lóháton sorakozva fogadta Mátyást és harsogó éljenzés közben kísérté egész a Dunáig.

Mátyás azonnal tisztelgett a királynál, aki látszólag szívesen fogadta.

Tehát mind a két Hunyadi fiú Budán volt. Az ellenségeik most végre rábírták a vonakodó királyt a merényletre. Különösen, mikor a Giskra cseh vezér hadai is megérkeztek Buda alá, mert most már könnyen megnyugtathatták a királyt, hogy ha a merénylet miatt lázadás támadna is, Giskra serege hamar elfojthatja azt.

Márczius tizennegedikére a Hunyadi-ház ellenségei a király köré gyűltek és délután felhívták a király nevében a palotába Hunyadi Lászlót és Mátyást, valamint a Hunyadiak hű embereit, Bodó Gáspárt, Vitéz Jánost és többeket.

Hunyadi László ravatala. László menyasszonya lopva koszorút tesz a halottra. - Madarász Viktor festménye.

Mihelyt a két Hunyadi fiú belépett a palotába, az őrség azonnal elfogta őket és börtönbe hurcolta. Ugyanez lett a Hunyadiak barátainak a sorsa. A királyi párt emberei azonban mégis féltek és azonnal bezárták a budai vár kapuit és felhúzták a felvonóhidakat.

Ez nagy feltűnést keltett, egy-két vitéznek sikerült még idején kiosomnia a várból és sietett át Pestre. Budán is híre járt a merényletnek, azonnal félreverték a harangokat, a lakosság izgatottan futkosott.

Pesten riadót fuvattak László táborában és az ezerkétszáz fegyveres sietett Budára, de mire a Dunához értek, már nem szánhattak át, mert királyi parancsra az összes hajók a budai oldalon állottak

Az elfogatás után pár perczel fiatal pap lélekszakadva futott a pápai követhoz és elmondta a történeteket. A pápai követ azonnal a királyhoz sietett, de nem bocsátották be. A követ látta, hogy itt valami merénylet történt, de hogy a Hunyadi fiúk élete

hamarosan veszélyben forogna, azt nem gondolta: csak attól tartott, hogy hosszas fog-ságra vetik őket · azonnal hírnököt küldött tehát Rómába és felszólította a pápát, hogy lépjen közbe.

A pápai követ azonban nem ismerte a Hunyadiak ellenségeit és azoknak gyűlöletét. Rögtön ítélőszékké alakultak, teljesen mellőzték a törvényes igazságszolgáltatás formáit, csak kimondták a Hunyadiakra az ítéletet. Miután ez a gaz ellenségekből összeállított bíróság meghozta a határozatát, felvezették a két Hunyadi fiút és kihirdették előttük az ítéletet:

„Hunyadi László és Mátyás a trón elnyerésének vágya által indítva, az atyjuk lelkében megfogamzott tervet megérelve, a király és tanácsosai életére törtek; ezért ők és társaik a felségsértés bűnében elmarasztaltatnak, fej- és jószágvesztésre ítéletnek“.

Hunyadi László megdöbben, mert látta, hogy itt az ő meggyilkolásukra összeesküvést szőttek, de nem vesztette el nyugalmát.

Tiltakozott a bíróság és az ítélet ellen. Ez a bíróság mely csak ellenségeiből alakult, melynek egyetlen törvényes kelléke sem volt meg, jogosulatlan; azért követeli, hogy engedjék meg neki, hogy védje magát. A vádlottnak joga van a védelemhez, a bíróságnak azonban nincsen joga ahhoz, hogy vádló és bíró legyen egy személyben. Követelte, hogy a király elé vigyék, és ha a gázság ellen nem tudja megvédelmezni életüket, tisztázni akarja a lelkiismeretlen ítéletnek azt a gyalázatát, melylyel atyát illették. A válasz az volt, hogy a vádak bebizonyultak. Az ítélet áll! — szólt Gara nádor és intett az öröknek, hogy vigyék a két Hunyadi fiút vissza a börtönbe.

Hunyadi László figyelmeztette Garát, ne merészelje gaz tervét végrehajtani, ha nekik csak hajuk száluk görbül, az egész ország fogja számadásra vonni és reszkessen a nemzet felzuduló haragjától.

Az örök körülfogták a Hunyadi fiukat és visszakísérték őket a börtönbe.

Gara az ítélettel V. Lászlóhoz sietett és kérte, hogy írja alá a két fiúnak, Vitéz Jánosnak és Bodó Gáspárnak halálos ítéletét. Hanem, bármennyire tudott is hatni Gara nádor Lászlóra, nem tudta rávenni, hogy mind a négy ítéletet aláírja. A négyszeres kivégzéstől megborzadt a király és csak Hunyadi László ítéletét írta alá.

Egész éjjel lázas futkosás volt a palotában. A gazok magok is félve néztek a kivégzés elé; a Szt.-György-téren pedig fejszék csapkodása és balták kopácsolása volt hallható. Másnap már korán elzárták a teret; a lakosság csakhamar előzönlette az utcákat a tér minden oldalán.

Nagy és erős őrizet alatt vitték ki Hunyadi Lászlót a vérpadhoz. A teljesen vörösbe öltözött bakó elfoglalta a helyét, a királyi palota ablakában megjelent V. László, Gara és a Hunyadi-ház többi ellensége.

Hunyadi László ugyanabban a ruhában lépett a vérpadra, melyet a király akkor ajándékozott neki, mikor Temesváron megesküdött, hogy bántani nem fogja.

Hunyadi László büszkén állott meg a vérpadon, és mikor letérdelt és lehajtotta fejét, a nép ajkán zúgó moraj keletkezett. A bakó sújtott, de Hunyadi László feje nem hullott le. Még kétszer sújtott a bakó és Hunyadi László még mindig élt.

A harmadik csapás után László felállt és hangosan szólt:

„Én ártatlan vagyok, de ha bűnös volnék is, szokásaink értelmében e percben szabad vagyok, a törvény is tiltja a negyedik vágást.“

Hunyadi előre akart lépni, de hosszú palástjában megbotlott és elesett. Gara lekiáltott a hóhérra, hogy vágjon, a bakó negyedszer is sújtott és Hunyadi László feje lehullott.

A néptömeg lázongó morajban tört ki: a király pedig halotthalványan, megborzadva támolygott vissza szobájába.

Ekkor sikerült a pápai követnek hozzá bejutnia és rémülten kérdezte tőle

„mit tettél, az ország és a kereszténység első bajnokának a fiát ölted meg; de vigyázz, ha meg nem állsz a vérengzésben, kimondom rád és környezetedre az egyházi átkot; nemcsak a magyar nép fog feltámadni ellened, hanem fél Európa fog sietni, hogy ezt a gyalázatot rajtad megboszulja“.

A király rémülve ígérte meg, hogy Mátyásnak nem lesz semmi baja; parancsot adott, hogy Mátyásról vegyék le a bilincseket és csak könnyű fogságban tartsák.

Vitéz Jánost pedig szabadon bocsátotta, csak ép az esztergomi érsek felügyeletére bízta. Persze a megesett gyalázatot már nem lehetett jóvá tenni. Mint a futó tűz, terjedt az országban a rémhír és mindenütt felháborodást keltett.

Az idegenek is részvétel, fájdalommal, felháborodással hallották Hunyadi László kivégeztetésének hírért; mily fájdalmat, mily kétségbeesést és határtalan bosszúvágyat ébreszthetett e hír a szerető anya, Szilágyi Erzsébet szívében!

Megérkezett hozzá bátyja, Szilágyi Mihály. Bátyja láttára Hunyadiné egyszerre átalakult, a fájdalom helyét két más érzés foglalta el: először a rettegés Mátyás életéért, másodsor a bosszú megölt fiáért.

Hunyadiné háza minden kincsét, vagyonát Szilágyi Mihály rendelkezésére bocsátotta; felszólította, hogy gyűjtsön gyorsan hadat és induljon Budára; az úton pedig — a merre a király gaz tanácsosainak a birtokát éri — pusztítson, mint a vész; hadd rémüljenek meg ott fenn s ne merjék Mátyást bántani. Hozza el megmaradt fiát, kedves kisebb fiát, Mátyást. Szilágyi biztatta Hunyadinét, hogy ne féljen: mint a vihar száguld végig az országon, nem lesz bátorságuk Mátyást bántani, már is a fél ország áll talpon.

Valóban egyre érkeztek Hunyadvárra a Hunyadiak barátai embereikkel.

Megérkezett Budáról Hunyadi László bandériuma, és esküvel fogadta: hogy ha bár utolsó emberig el kellene veszniük, mégis megbosszulják uruk halálát; csak vezesse őket Szilágyi, ahogy legjobbnak látja. Megmozdultak a felvidéken is az urak és rövid idő múlva hatalmas sereg indult Buda felé.

A király megrémült és követeket küldött Hunyadvárra alkudozni. Szilágyi Erzsébet büszkén utasított vissza minden alkudozást. Szilágyi Mihály pedig — amint megígérte — zugó áradatként ment végig az országon és, ahol a gaz tanácsosok földeit érte, azokat elpusztította.

Ekkor aztán fejét veszette Budán a királyi párt és V. László nem tudott okosabbat tenni, mint futni; Bécsbe futott, de magával vitte Mátyást. Most azonban Szilágyi Erzsébet, hogy fiát az ország határán túl tudta, megijedt, féltette fia életét. A király újabb követet küldött hozzá békerjánlatokkal. Szilágyi Erzsébet elfojtotta a bosszú érzetét és inkább fia életét akarta biztosítani és alkudozásokba bocsátkozott, de az alkudozásoknak nem volt eredményük.

Mátyás ezalatt Bécsben fogságban volt. Őrei rosszul bántak vele és gúnyosan „Magyar király“-nak csúfolták. Mátyást azonban nem törte meg a sok csapás, hősiessé túrte sorsát, csak egy ízben, mikor haragját nem bírta már fékezni, mondta az öröknek: „Várjatok, leszek én még a ti királytok is.“

V. László csakhamar Bécsből is távozott és Prágába ment, oda várta a mennyaszonyát, a francia hercegisasszonyt. Ki volt tűzve a menyegző napja is, arra Mátyást is elhozatta Bécsből.

Épen évfordulója volt annak a napnak, melyen V. László megesküdütt Temesvárod^ hogy a Hunyadi fiukat bántani nem fogja. Prágában a király nagy ünnepséget tartott, de mikor legjobb kedvében kiürítette poharát, egyszerre elhalványult, rosszul lett s rövid kínlódás után meghalt. Ez az eskü évfordulóján történt.

Ekkor érkezett meg Bécsből Mátyás, de az ellenséges király helyett már szerető öleléssel várta Podjebrád, aki Hunyadi Jánosnak barátja volt.

V. Lászlóval megszűnt az első Habsburgok uralma Magyarországon. Gyermekai

nem maradtak s így a szabad királyválasztás joga visszazáll! a rendekre. Az utóbbi két évtized szomorú tapasztalata, a két Habsburg-királynak uralkodása kimutatta azt, hogy Bécsből Magyarországot kormányozni nem lehet s hogy Ausztria, Cseh- vagy Lengyelország birtoka nemcsak, hogy nem gyarapítja, hanem egyenesen megbénítja a magyar király hatalmát. V. László halálakor már fegyverben állt az ország nagy része. A tömegeknek semmi áron sem kellett idegen trónjelölt: ők a magyarság köréből akarták az új királyt, s az ifjú Hunyadi Mátvás nevét írták zászlójukra.

A királyi hatalomra azonban mások is törekedtek: Gara nádor és Újlaki. Ezek, hogy a Hunyadi-párt győzedelmét megghiúsítsák, hamar kihirdették a királyválasztási gyűlést és azt hitték, hogy a kemény téli hidegben a köznemesség, amely a Hunyadi-ház főtámasza volt, nem igen fog feljönni Budára; pedig eljöttek.

Podjebrád közölte Mátvással: hogy Magyarországon királyválasztás készül és ő is a jelöltek között van. Újlaki, az ő rokona, szintén szeretne király lenni és ajánlatokat tett neki, hogy segítse őt Mátvás ellen. Ő azonban Mátvás atyjának jó barátja volt, tehát az ő barátja is akar lenni. Hajlandó készségesen támogatni Mátvást, szoros szövetségre lépni vele s mindent elkövet, hogy pártja győzedelmeskedjék. A Magyarországon állomásozó cseh kapitányokat mind az ő szolgálatára rendeli s hiszi, hogy Mátvás győzni fog. Mindezért csak azt kívánja, hogy Mátvás is legyen az ő szövetségese, frigyese. Azután pedig felajánlotta neki leánya kezét.

Mátvás felismerte a frigy előnyeit és Katalin halvány arcza szívét is meghódította. Elfogadta Podjebrád ajánlatát és megállapodásukat szerződésbe is foglalták.

Ezalatt érkezett a királyválasztás ideje. Már jóval ezelőtt nagy táborba gyűlve állomásoztak a köznemések Rákos mezején, ahol nagy máglyatüzek körül melegedtek és úgy tették elviselhetővé a nagyon kemény hideget. Szilágyi Mihály a választás napján a keményen befagyott Duna jegére állította 40.000 emberből álló seregét.

Pest kora reggeltől talpon volt, minden a Dunán és a Duna partján tartózkodott, a templomokban meséket és imákat mondtak, hogy a választás a nemzet óhaja szerint sikerüljön. Fent Budán a tanácskozás azonban nagyon hosszúra nyúlt. A köznemesség nyugtalanodni kezdett, valami csinytól tartottak és egyre nagyobb csoportok hangosan kiáltották: Éljen Mátvás király! Amint ezt a Duna jegén álló és türelmetlenkedő hadsereg meghallotta, egyszerre elkapta a kiáltást és csakhamar 40.000 ember ismételen egyszerre harsogta: Éljen Mátvás király!

A főrendek féltek, hogy a türelmetlenségnek rossz következményei lesznek és erre a nagy éljenzésre hamar befejezték a tárgyalást és kikiáltották Mátvási királynak.

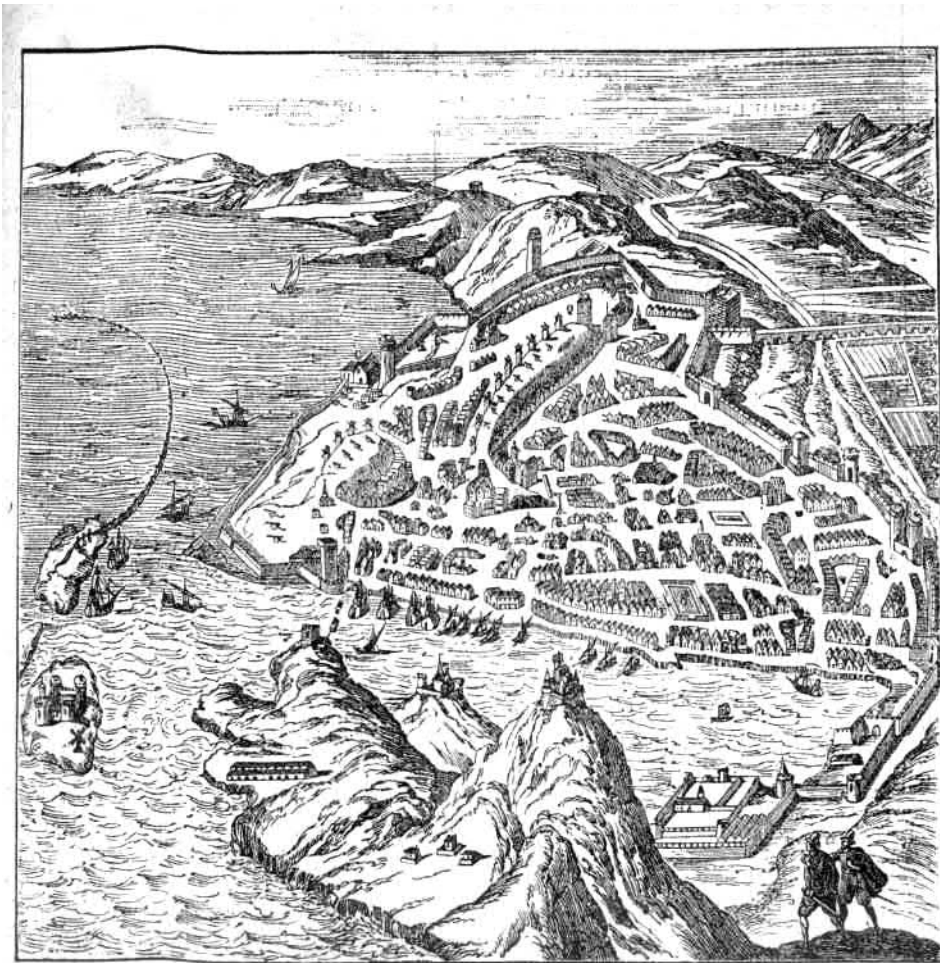
Az egész város éljenzésbe tört ki e hírre, megkondultak a harangok és leírhatatlan volt a lelkesedés. Az ország minden részébe futárok siettek és ütüket mentén hirdették, hogy győzött az ország óhajta: magyar vérből került király a trónra.

A királyválasztó gyűlés Szilágyi Mihályt kinevezte öt évre az ország kormányzó-jává és megbízta, hogy követséget küldjön Mátvásért és szerezze vissza Frigyes német császártól a koronát, ha nem lehet békés úton, akkor fegyverrel.

Podjebrád György a Morva folyóig eléje ment Mátvással a magyar követségnek, melylyel Strasnics városában találkozott. Mikor a magyarok Mátvás deli alakját megpillantották, szűnni nem akaró örömkialtásokba törtek ki.

Mátvás útja a Morva partjától egész Budáig folytonos diadalmenet volt, a városok és falvak lakossága ünnepelőben várta, diadal-énnel fogadta és imákkal kísérte útját tovább. Budára február 14-én érkezett meg, ahol a főrendeknek tudomására hozta, hogy választott menyasszonyt és nemsokára királynét ad az országnak. Ezután felhívta az ország lakosságát, hogy osztoznék örömében, amely őt Budára visszatérve eltölti.

Mátvás még az ünnepségek alatt elment bátyjának jeltelen sírjához; majd felvétette tetemét és ünnepélyesen elszállította Gyula-Fehérvárra, hogy megdicsőült atyja hamvai mellett aludja örök álmait.

Marszeilyi kikötő a XV. században.

HÁBORÚK ITÁLIÁBAN.

Az európai nagy államok a XV. század második felében, nagy változáson mentek keresztül. A társadalom, a kormányzás olyan alakjához tér ismét vissza, melyet a római birodalom összeomlása látszólag végképp eltemetett: a korlátlan királyi hatalomhoz. Ez volt ennek a nagy forradalomnak politikai oldala, de e mélyreható változás kiterjedt a szellemi életre is, megváltoztatta a művészeteket, tudományt és irodalmat, sőt Európa egyik felében a hitet is.

A nagy átalakulásnak, mely a nép minden gazdagságát s erejét a király rendelkezésére bocsátja, természetes következménye, hogy a királyok megkísérlik országuk megnagyobbítását. A hűbéres háborúkra tehát a nagy

európai háborúk következnek, aminthogy az urakat a királyok váltották fel a hatalomban.

Ezek az első európai háborúk, melyeket itáliai háborúk neve alatt ismer a világtörténelem, mert annak birtoklása körül folytak, képezik az új kor második korszakát.

Franciaország elsőnek tért át a hűbér-uralomra: gyöngye királyaival, büszke báróival, számtalan várkastélyával; de ugyancsak Franciaország volt az első, a mely a hűbérkorszakból uj és hatalmas alakban ismét kilépett. XI. Lajos így szólt a hűbérurak elleni nagy csatájában:

— A génuaiak nekem adják meg magukat s én az ördögnek adom őket.

De miután a csatát megnyerte s a belső rendet helyreállította, kifelé fordította tekintetét az ország határán túl, ha egyébért nem, már azért is, hogy a nagyok figyelmét másfelé terelje s hogy a katonai fegyelem útján politikai engedelmességre is nevelje őket.

A külső ténykedés XI. Lajos halála után szükségessé vált Franciaországban. Fia nem tartozott azon emberek közé, akik a körülményeknek ellenállának s fölöttük uralkodni tudnak; abban az irányban indult tehát, amerre azok őt hajtották. Sajnos — Itália, Franciaország, sőt Európa szerencsétlenségére ez irány rossznak bizonyult.

XI. Lajos óvakodott attól, hogy érvényesítse azokat a jogokat, melyek az Anzsház révén Nápolyra megillették. Utóda, VIII. Károly átkelt a hegyeken, hogy érte néhány kardvágást megkoczkáztasson. Öreg, tapasztalt politikusok hasztalan kísérlették meg erről lebeszélni. Itália különben maga dobta magát Franciaország karjaiba. Lajos, akit a nápolyi király fenyegetett, segítségül hívta VIII. Károlyt, mások is hívták, így Szalüsz márkí, a nápolyi bárók és Szavonarola, valamint azok a bíborosok, akik Sándor pápa ellenségei voltak.

De Franciaország szempontjából ily távoli kísérletre a pillanat rosszul volt megválogatva. A szomszéd hatalmak, melyek Bretánnak a koronához csatolása miatt elégedetlenek voltak, újra ligát alkottak. A Tudor ház alapítója, VII. Henrik nagy angol sereggel szállt partra Kaiében; Miksa főherczeg megtámadta Artoa tartományát; a spanyol király, Katolikus Ferdinánd pedig megígérte, hogy átkel a Pireneusokon. De VIII. Károly égett a vágytól, hogy kalandos vállalatába foghasson; inkább tárgyalt a harcz helyett. VII. Henriknek 720,000 aranytallért ígér, mire az újra hajóra száll, Miksával megköti a szenliszi szerződést, a melynek alapján ez fia számára visszakapja Artoa, a Frans-Komtét és Sarolét, melyeket XI. Lajos hódított meg; Katolikus Ferdinánddal megköti a narbonni szerződést s visszaadja neki Ruzsilyont és Szerdanyt, anélkül, hogy még csak a pénzt is visszakövetelné, melyet annak idején érte adott s daczára Perpinyan tiltakozásának, mely francia akart maradni. Ezek mind határtartó-

VIII. Károly francia király képe. A XV. századból való ismeretlen festő műve.

Hiányok voltak, tehát a királyság védelmének fontos tényezői, mert hiszen elzárták a Pireneusokat, a Jurát és a Szommot. Mit törődött azzal VIII. Károly! Itália meghódítását biztosra vette; utána arra számított, hogy nápolyból átmegy Görögországba s elkergeti a törököt Konstantinápolyból s hogy végül Jézus Krisztus sírját sikerül majd egy megalapítandó jeruzsálemi királyság védelmé alá visszahelyezni. Ily kalandos tervek tették lehetetlenné, hogy erejét Franciaország belső viszonyainak javítására fordíthassa.

1494 nyarának vége felé hatalmas sereg állt harezra készen az Alpok lábánál: 3000 lándzsás vitéz, 6000 breton Íjász, 6000 gaszkonyi kopjás, 8000 svájezi és 50,000 rendes gyalogos 150 ágyúval. De azért sok minden hiányzott az ilyen nagy vállalkozáshoz. Nem volt sem elég élelmiszer, sem társzekér s a mi a legnagyobb baj, úgyszólván semmi pénz.

A nápolyi király fivérét hajóhaddal Livorno és Piza ellen küldte, fiát pedig erős hadsereggel az Apenninek túlsó lejtőire, hogy így a tengeren és szárazon meglepetések ellen egyaránt biztosítva legyen.

Az orleáni herceg összeszedett néhány hajót Marszelyben s megverte a nápolyi hajóhadat Rappallónál; a szárazföldi hadsereg, mely látta, hogy itt komoly háború készül, be sem várta a francia elővéd érkezését. Rettegés fogta el az egész félszigetet. Visszaemlékeztek a barbárok berohanásaira.

VIII. Károly szeptember 2-án átlépte a hegységet. Pénze már elejétől fogva sem volt. Miután kitánczolta és kimulatta magát a szavojai hercegnével és Montferrat márkinéval Turinban, kölcsönkérte briliánsaikat, hogy útját folytathassa. Genuában kölcsönkért 100,000 frankot. Egy ideig betegen feküdt Asztiban, a hol Lajos utolérte, majd meglátogatta Galéaszt, aki a páviai kastélyba volt bezárva. Lajos egész birtokán át a toszkánai határhoz vezette a hódítót. Néhány nappal később meghalt unokaöccsége. Általános az azt hitték, hogy így vásárolta meg a jogot, hogy a szerencsétlent megmérgezhesse s helyét elfoglalhassa. Szarzan és Pietra-Szanta erősségek megállították a francia hadsereget. Medicsi Péter fölajánlotta őket, mert azt hitte, hogy így megmaradhat Firenze birtokában, melyet Szavonarola ellene föllázított. Pétert azután, mikor Firenzébe visszaérkezett, a népe elkergette. De a szerzetes-néptribun, aki VIII. Károlyban Isten küldöttét látta; a kinek hivatása, hogy Itáliát megbüntesse: fölkereste a fiatal királyt és bevezette a városba. Mint hódító lépett be oda s hadiserezet akart kivetni a népre. Mikor megtagadták, fenyegetőzött.

Rómában az urak és a bíborosok, akiket VI. Sándor sanyargatott, mint szabadítót fogadták a francia királyt és sürgették, hogy tegye le a becsutelen pápát, aki az angyalvárba menekült. VIII. Károly a rozoga várira irányította ágyúit, mire a pápa hűsége biztosítására tuszul fiát, Bordsa Czézárt adta oda neki, azonkívül Bajazet szultánnak nála lévő fivérét. Néhány nappal később Bordsa megszökött, Zizim török herceg pedig, akit már átadása előtt megmérgeztek, hirtelen meghalt.

Végre Nápoly határára értek a francziák. I. Ferdinánd meghalt, fia Alfonz, aki szörnyen megrémült, leköszönt. Az új király, II. Ferdinánd bátrabb volt s harcolni akart. De mindenki elhagyta s így menekülnie kellett. VIII. Károly és hadserege 1495 február 22-én vonult be a fővárosba valóságos virágosó közepette. E gyors hódítás híre elrepült a tengeren túlra s a görögök már harczra készen várták megszabadítójukat: a frankok királyát.

Ám alig vonultak be Nápolyba, a hódítók nem törődtek már csak az élvezetekkel. VIII. Károly Nápoly királyának koronáztatta magát, egyúttal a kelet császáranak s Jeruzsálem királyának is. Bíborral vállán, kezében arany földtekével jelent meg az ujjongó nápolyiak előtt, s ünnepségeket rendezett. Társai fölosztották maguk között a nagy birtokokat s feleségül vették a szép örökösnököt, az ország nemeseinek kárára. De két hónappal később, Konstantinápoly és Jeruzsálem jövődjé meghódítója egy este levelet kapott velencei követétől, Komén Fülöp történetírótól, aki értesítette a királyt, hogy Európa uralkodói hatalmas ligát alkottak ellene, hogy Itáliában körülzárják és Franciaországot eredeti határai közé szorítsák. Katolikus Ferdinánd, Miksa, VIII. Henrik voltak a szövetségesek; maguk az itáliaiak, így Lajos, VI. Sándor, Velence is tagjai voltak a szövetségnek. Az olasz hatalmaknak 40,000 embert kellett a Pó völgyébe küldeniök, míg a többi szövetséges a francia határokat támadja meg. Az orleáni herceget már is szorongatták Novarában.

Sietni kellett. Károly 11,000 embert hagyott Monpanzié Zsilbertnek, akit Nápoly alkirályának nevezett ki s a többivel az Apennineken átvágott. Álig tudtak keresztül vergődni a pontremolii szűk szoroson. A svajcziak maguk húzták az ágyukat és maguk a nemesek is czipelték a lövő szereket. A hegyek túlsó lejtőjén megpillantották a Taro völgyében a szövetségesek hadseregét, csaknem 25,000 embert, kik elzárták az utat. A francziák alig voltak 10,000-en. Károly mégis az előrenyomulásra szánta magát. Mialatt elővédje a Taro hosszában haladt előre, megtámadták hátvédét, mire ő hirtelen szembefordult a támadókkal. Egy óra alatt 3500 ellenfél földte a csatateret. A fornui győzelem megnyitotta a francziák előtt a visszavonulás útját (1495 július 6).

Károly hazatérte után nem törődött Itáliával, semmit sem tett könnyű hódítása megtartása érdekében. Monpanzié Zsilbert pedig, ez a bátor, de kényelemszerető ember, nem kért segítséget. II. Ferdinánd kis sereggel indult el Sziciliából, meglepte Nápolyi a fornui csatát követő napon s Monpanziét körülzárta Atellában, ahol az pestisben elhalt. A rábízott sereg töredékei erre visszatértek Franciaországba.

Alig szabadult meg Itália, ismét szétszakadozott; kitört a polgárháború és újra idegen beavatkozást okozott. Lajos segítségül hívta Miksa császárt, aki kis seregével át is kelt az Alpokon, megtámadta a firenziet, de Livorno

előtt visszaverték, mire visszatért Németországba. Ez a kis kirándulás Miksának gúnynevet szerzett, mert azontúl csak úgy hívták: Pénztelen Miksa.

A polgárháború tovább folyt a Romanyában a pápa és bárók között, Toszkánában Piza és Firenze között, Firenzében Szavonarola hívei és ellenségei között. Ez utóbbi 1488-ban máglyán halt meg, de halála sem állította helyre az egyetértést.

Franciaországban VIII. Károly elhatározta, hogy az igazságszolgáltatást rendezi, a pénzügyek bajait orvosolja, mikor 1488 április 7-én 28 éves korában meghalt az amboázi kastélyban. Vele kihalt a Valoák egyenes ága s helyét a Valoa-Orleán ág foglalta el.

VIII. Károly nem hagyott egyenes örököst; így a korona jog szerint a 36 éves Orlean Lajos hervegre szállt.

A pármai herceg ünnepi sisakja az itáliai háborúk korában

VI. Károly egyik fivérének unokájára, aki a trón méltó örökösének bizonyult. XII. Lajos szeretetreméltó s szellemes családból való volt. Nagyapja remek, híres lovas volt, apja költő, nagybátyja Dűnoa, VII. Károly legbátrabb hadvezére s egyike a legnépszerűbb embereknek. Lajos nem volt különös tehetség, de végtelenül jószívű. Uralmát az adó leszállításával kezdte s visszautasította a trónralépése örömére följánlott 300,000 font nemzeti ajándékot.

Hogy VIII. Károly özvegye bretanyi hercegségét ne vihesse más családba, feleségül vette (1499). Sajnos ő is csakhamar elődje hibájába esett.

Mint VIII. Károly jogainak örököse Nápolyra, mint Viszkonti Bálint unokája, Milánóra is igényt tartott, melyet Szforza Lajos bitorolt akkor. Elhatározta, hogy érvényesíti jogát. A velenceieknek odaítélte Kremonát és Kiodsát, Firenzének a föllázadt Piza leverését. Bordsa Czézár már megkapta egyik francia hercegséget. Trivulsz, XII. Lajos olasz származású hadvezére 8000 lovassal és 12,000 gyalogossal jelent meg Milánó előtt, mely

nyomban megnyitotta kapuit. Szforza Lajos Tirolba menekült 1499-ben. Trivulz azonban üldözte ellenfeleit, s ezért Sforza Lajos újra remélhette, hogy visszanyeri, amit elvesztett. Vissza is tért egy sereg német és svájci kalandorral, meglepte Milánót s elkergette a francziákat. De XII. Lajos új hadsereggel jött s 1500-ban Novara mellett találkozott vetélytársával. Szforza Lajos svájcziai nem akartak honfitársaik ellen harcolni, akik a francia hadseregben szolgáltak. Szforza Lajos most már csak a maga személyét szerette volna megmenteni, de egy svájci elárulta, mikor kocsis ruhában menekülni akart. Franciaországba küldték s bezárták a lósi kastély egyik börtönébe, ahol is, mikor 12 évi fogság után tudatták vele, hogy ismét szabad, örömeiben meghalt.

Milánó után XII. Lajos Nápolyra vetette szemét. Először is biztosította magának középső Itália államainak támogatását.

Lajos, hogy Nápolyi kardcsapás nélkül elfoglalhassa, előre is osztozkodott rajta Katolikus Ferdinánddal 1500-ban, A királyi czimet és a fővárost magának tartotta fönn, úgyszintén az Abruzzokat is, míg Ferdinánd csak Apukát és Kaláбриát kérte a hercegi czimmel. A szerencsétlen nápolyi király, a különben népszerű Frigyes megnyitotta erősségeit Kordovai Gonzalosz spanyol tábornok előtt. Mikor aztán ettől segítséget kért a francziák ellen, akkor látta csak, hogy elárulták. Az áruló

Párma hercegének mellvértje az itáliai háborúk korából.

elleni elkeseredésében a francziáknak kiszolgáltatta Nápolyi és XII. Lajos kezébe adta magát, aki békés tartózkodást biztosított neki a Loár partjain (1501).

E hódítás után, az osztozkodás nem ment olyan simán. A spanyolok és francziák összevesztek az adó fölött, melyet a nyájak után fizettek. Ezek

Kerekes puska.

a nyájak őszkor az Abruzzokból a síkságra szálltak alá. Ez az adó volt a királyság legbiztosabb jövedelme. Nemur alkirály, aki túlerőben volt, Barletta városába szorította Gonzalost (1502). De Katolikus Ferdinánd megbízta vejét, Szép Fülöpöt, hogy tárgyaljon XII. Lajossal az ellenségeskedések beszüntetése ügyében, hogy azalatt erősítéseket küldhessen Gon-

Hosszú csövű pisztoly, hátul töltő berendezéssel.

zalosznak. Majd meghazudtolta a tárgyalót: folytatta a háborút. Nemur nem tarthatta magát. Hadnagya, Obinyi elvesztette a szemináriai csatát s vele Kalábriát (1503), ő maga pedig vereséget szenvedett a szerinyolai csatában, a melyben maga is elesett. Csak Venóza és Gaéta maradt francia kézen

Arkebuzir puska.
Körtefából készült az agya és faragott elefántcsont betétel díszítették.

Gaétát már abban a korban Nápoly kulcsának tekintették. Nagyon fontos város volt, biztos kikötője, erőssége, a római korból fennmaradt tekintélye — a monda azt tartja, hogy még Eneás alapította és dajkájáról, Kajétáról nevezték el — nem csak fontos, de különösen becses várossá tette.

XII. Lajos bosszút akart állni ez árulásért s két hadsereget küldött a Pireneusokon át, de siker nélkül; Tremeal alatt pedig egy harmadikat az Alpokon át, de szintén sikertelenül. Gaétában kénytelen volt magát megadni. A sereg romjait D'Arzs Lajos vezette vissza Franciaországba.

Attól lehetett tartani, hogy Nápoly elvesztésével Milánó is elvesz. XII. Lajos, 1504-ben a bloái szerződéssel lefegyverezte az ellenséget. Lemondott Nápolyról a németalföldi uralkodó javára, s ez: Károly főherceg egyúttal Spanyolország és Ausztria örököse, feleségül veszi a francia király legidősebb leányát, Klód asszonyt, aki Burgundiát és Bretanyt

XII. Lajos.

kapja hozományul. Súlyosabb szerződést alig lehetett kötni. De Franciaország tiltakozott is ellene és XII.

Lajos megragadta az első alkalmat, hogy kötelezettségétől szabaduljon. 1505-ben Katolikus Ferdinánd, aki megharagudott vejére, arra gondolt, hogy újra megházasodik s így megfosztja az örökségtől. Foa Zsermént vette el, XII. Lajos unokahugát, s ez a fejedelem egy új szerződésben ismét lemondott Nápolyról, unokahuga javára, amivel megszegte Klód házassági szerződésének egyik

főfeltételét. Lajos összehívta a rendeket Túrba, 1506 május 15-ére, hogy a terhes szerződés alul teljesen szabadulhasson. Ott azután a rendek kijelentették, hogy Burgundia és Bretany a korona birtokainak el nem választható részei, s arra kérték a királyt: adja leányát, Klódot, a valószínű trónörököshöz, Ferencz, angulémi herceghez feleségül. XII. Lajos beleegyezett, hisz maga is csak ezt akarta. Sem Miksa, sem Ferdinánd nem tiltakozott, úgy hogy XII. Lajos a következő évben haddal kényszerítette endelmességre a fellázadt Génauát.

Bordsa bukása, mely VI. Sándor pápa halála után bekövetkezett, súlyos bajokat hozott a pápai birtokokra. A fejtelenség újra kitört, nyo-

mában a polgárháború, a fosztogatások, mészárlások. Ily viszonyok között lépett II. Gyula pápa a trónra. Elkeserítette hogy idegen az úr a félszigeten s elhatározta, hogy kiteszi közülök azokat, akiket ő barbároknak nevezett. De egyúttal azt is akarta, hogy a majd felszabadított Olaszországban a Szentszéké legyen az első hely. Ehhez első sorban vissza kellett szerezni a pápai birtokokat, melyeket Velence tartott elfoglalva. Tehát ezen kezdte. De ez a politika, mely előbb a velenceieket akarta megálázni a „barbárok“ segítségével s aztán ezeket megint másokkal elűzni, nagyon ingatag alapokon nyugodott. II. Gyula el akarta venni Italiát a francziáktól, hogy a spanyoloknak juttassa. Az olaszok tehát csak gazdát cseréltek volna.

Velence a saját hasznára fordította azokat a csapásokat, melyek Italiát érték. Minden szomszédja panaszkodott rá. XII. Lajos sajnálta Kremonát, melyet nemrég átengedett neki s Brescsát, Bergamót, melyeket a milánói herczegség már korábban elveszített.

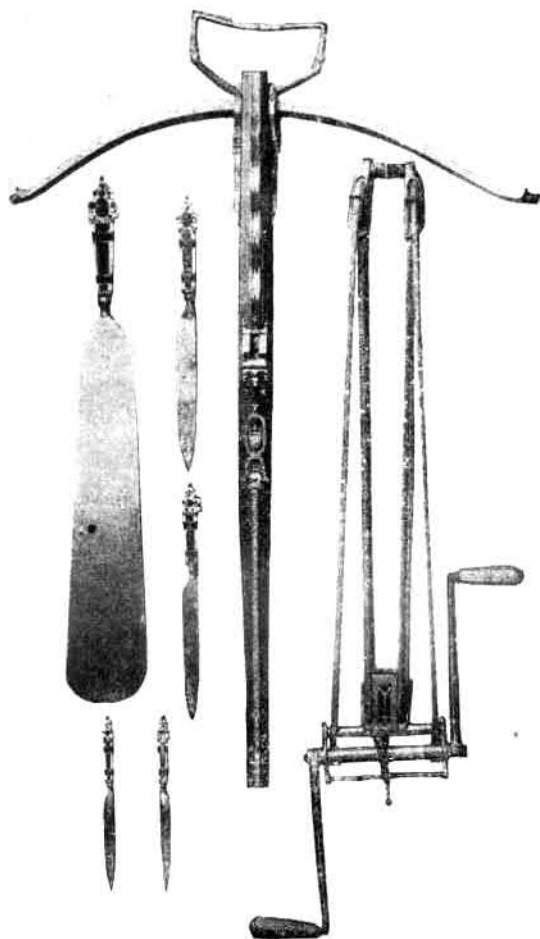
II. Gyula Ravennát, Szerviát, Rimit követelte; Miksa Veronát, Vicsenzát, Páduát; a birodalom Friault, Triesztet az osztrák ház nevében. Mind e féltékenység a kambréi szövetséghez vezetett Velence ellen (1508 decz. 10). Néhány hónappal később a pápa átok alá vetette Velencét: tanácsát, polgárait s védelmezőit egyaránt.

XII. Lajos elsőnek indult el. 20.000 gyalogossal és 2300 lándzsással átkelt az Addán s 1509 május 14-én megverte a velenceieket. Nyolcz-tíz ezer emberük maradt a csatatéren. Ez a győzelem egész a lagúnáig juttatta a francziákat. A köztársaságot csupán okossága mentette meg. Visszavonta minden városból a csapatait, s föloldotta híveit a hűségeskü alól. Ezek pedig most már azért is hívei maradtak. A tenger felől sebezhetlen volt Velence, most már a szárazföld felől is nyugodt lehetett. Arra várt, hogy ellenségei összeveszzenek.

II. Gyula elérte első célját: hisz visszaszerezte a Romanya városait; most a másodikra gondolt: a barbárok kiűzésére s szövetségük daczára a francziákon akarta kezdeni. 1510 február 2-án fölmentette Velencét az átok alól, majd rábírta Ferdinándot a kambréi szerződés megszegésére, megingatta Miksa hűségét s megvesztegette a svájczikat, akiknek XII. Lajos nem akarta fölemelni a zsoldjukat. Ezek a ferrarai herczeg, a francziák szövetségesét és Génua városát nyomban megtámadták, bár siker nélkül. Lajos habozott, hogy a kereszténység feje ellen harczoljon-e? A francia papság Túrban kijelentette, hogy a háború, mely nem a pápa, hanem a római államok ellen irányul, teljesen jogosult s a kiátkozásokat nem kell tekintetbe venni.

Kíméletlenül folyt a háború. Sómont a francia csapatok élén meglepte Bolonya előtt a pápai hadakat. II. Gyula bátran védekezett, de a bolonyaiak árulása folytán vissza kellett vonulnia s aztán Kazalekió mellett teljesen

megverték. Betegen tért vissza Rómába. XII. Lajos most általános zsinatot hitt egybe Pizába, hogy a pápát trónjától megfoszsza. II. Gyula erre Piza városát átok alá vetette, kiátkozta a nem hozzá szító bíborosokat, a Lateránba másik ellenzsinatot hitt egybe s a katolikus hatalmak segítségét kérte: valamennyien adtak is. Spanyol Ferdinánd, VIII. Henrik, Miksa, Velence, a svájcziaiak mind büszkék voltak „a Szent Szék védelmezői” címükre s 1511 okt. 5-én megalkották a szent ligát a francziák kiűzésére.

XII. Lajos vadászó ij-puskája, jobbra mellette a csavar
amellyel az ijt kifeszítette, balra az evőszközei,
melyeket
vadászatán használt.

A spanyol Kardon Rajmond 12,000 emberrel csatlakozott a pápai hadakhoz. A velenceiek erre szépen visszahódították elvesztett helyeiket, északról Sinner Mátyás vezérlete alatt 10,000 svájci szállt alá a hegyekről, azonkívül minden oldalról fenyegették magát Franciaországot is. Foa Gaszton, az alig 22 éves nemuri herceg vette át az itáliai hadsereg fővezérletét. Először visszavetette a svájcziaiakat 1511 decemberében, aztán fölszabadította Bolonyát, melyet a spanyolok és a pápai csapatok szorongattak, 1512 április 11-én tönkretette a spanyolokat Ravenna mellett, de ez utóbbi csatában ő maga diadala közepette elesett. La Palisz foglalta el helyét, de nem pótolta. A rosszul vezetett francia hadsereg visszavonult Kardon Rajmond serege elől, és ismét föladta Bolonyát s mögötte 20,000 svájczit talált, akik közben Szforza Lajos milánói herceg fiát, Szforza Miksát visszahelyezték Milánó trónjára. Palisz visszavonult Piemontba. Ez alatt II. Gyula meghalt 1513 február 21-én. Utóda, X. Leó folytatta terveit. Újra megerősítette Maiinban a szent ligát, melyből azonban a velenceiek kiléptek s XII. Lajoshoz csatlakoztak. A liga tagjai elhatározták, hogy betörnek francia területre.

XII. Lajos szembe fordult a viharral. A maga országában támadták meg, még sem adta föl Itáliát. Ámbár Ferdinánd a francia Navarrát fenye-

gette, VIII. Henrik pedig nagy sereggel kikötött Kaléban, mégis Itáliába küldte Tremoalt és Trivulszt. Ezek először is a svájciakat Szforza Miksával együtt bezárták Novarába. Ám a svájciak kirohanást intéztek s véres ütközet után elűzték az ostromló hadsereget. Északon Ginegat mellett a francia sereg az angol sereggel állt szemben, melyhez Miksa hada is csatlakozott. A francia sereg súlyos vereséget szenvedett; végül pedig 20,000 svájci csaknem Dizsonig nyomult, ahol Tremoal csak sok pénzzel s még több Ígérettel tudta őket megállítani. Franciaország egyetlen szövetségese, IV. Jakab skót király sem harcolt nagyobb szerencsével. Az angolok szeptember 9-én megverték Flauden mellett s ő maga is elesett. XII. Lajos kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni. A svájciaktól már nem kellett tartania. Lajos megtagadta a pizai zsinatot, a mivel megnyerte a pápát s a császárral s az aragoni királylyal 1514-ben megkötötte az orléáni egyezséget. VIII. Henrik is letette a fegyvert, mert a londoni szerződés Turnét és 100,000 tallér évi járadékot biztosított neki tiz évre. A békét XII. Lajosnak az angol király nővérével, Máriával való házassága pecsételte meg. Ám XI. Lajos nem sokkal ezután 1515 január 1-én 53 éves korában meghalt.

Huszonöt évi harcz után a francziáknak Itáliában egyéb emléküik a síroknál nem maradt. Igaz, II. Gyula pápa meghalt, de a spanyolok Nápolyban, az osztrákok Friaulban s Vicsenzában, a svájciak Milánóban uralkodtak s az új francia király nem akart belenyugodni a legutóbb kötött hátrányos szerződésekbe.

II. Gyula pápát 1503-ban választották meg pápának, nagy műveltségével, tudomány és művészetszeretetével, ritka katonai tehetségekkel is dicsekedett. Seregét mindig maga vezette és mint kiváló hadvezér maga intézte minden hadműveletét és az olasz városok közül többet meghódított és mikor a város megadta magát, ő volt az első, aki bevonult. Hires jelenet volt, mikor Miranda falait átlépte, a hodoló város megbüvölten hullott előtte térdre. (L. 171 oldal).

Mig IL Gyulát az irodalom és művészetek nagy barátja: X. Leó követte, Franciaországban XII. Lajost a fiatal I. Ferenez váltotta föl a trónon. Ifjú, erőteljes, dicsőségre vágyó fejedelem volt, aki nyomban trónralépte után megszegte a hátrányos orléáni szerződést s elindult, hogy Milánót visszahódítsa. Szövetségesei: a velenceiek, lekötötték a spanyol-osztrák csapatokat s így csak a svájciakkal volt dolga. Roppant erőfeszítés után a francziák győztek- A szövetségeseik vezérét, Kolonna Proszpert Villafrankában meglepték és 700 lovassal együtt elfogták. Erre a király 35,000 emberrel Milánó területére nyomult, ahol először is Marinyáno falut foglalta el. Szion bíboros izgatására Sinner Mátyás 30,000 svájczival zárt oszlopban nyomult elő Marinyánónál és egyenesen a francia tüzérségnek tartott. A király a nemességgel előre rohant. De a szűk hely miatt a csatavonalak csak nagyon lassan fejlődhettek ki. Másnap hajnalban folytatták az ütközetet, melyet a burgundi herczeg már éjszaka előkészített. Oldalt a lovasság,

szemben a tüzérség támadta a svájczikat, akik heves ellenállás után visszavonultak Milánó felé, annál is inkább, mert a távolban velencei csapatok tüntek föl. A svájczik 12,000 embert vesztek.

Ennek az ütközetnek nagyok voltak a politikai következményei. A milánói herceg átengedte országát évi járadék fejében, a pápa visszaadta Parmát és Piacsenzát s végül ügyes szerződés elzárta a svájczik elöl Itáliát. A freiburgi szerződésben a svájcz szövetség 700,000 tallér évi járadék ellenében a francia királynak adta meg a kizárólagos jogot, hogy Svájcban csapatokat toborozhasson.

Ferencz király X. Leóval is szerződést kötött. Ez volt az 1516-iki konkordátum, mely a 1438-iki pragmatika szankció helyét foglalta el. A konkordátum eltörli a Rómához való fölebbezést, átruházza a királyra az egyházi méltóságok betöltésének jogát s csak arra az esetre tart fönn a pápának vétőjogot, ha a kinevezett állására méltatlan. Ferencz pedig lemondott az időszaki zsinatok egybehívásáról s új adót hozott be, melyet az egyházi javadalmaknak minden újonnan kinevezett élvezője a Szentszéknek tartozott fizetni.

Az itáliai háborúk első szaka Franciaországnak Milánót szerezte, melyet tőle az Alpok s a szavojai ház birtokai választottak el, de reá nehezedett az országra a negyvenéves, véres háború sokféle terhe.

Ugyanabban az évben, melyben I. Ferencz marinyánói győzelme gyümölcseit szedte, Ferdinánd halála Nápolynak és Spanyolország egyik felének új fejedelmet adott: V. Károlyt (1516). A nyugat nagy fejedelmének ez a dédunokája, aki egyúttal Németalföld és Frans-Komté uralkodója is lett, apja révén unokája volt Miksa császárnak és így Ausztriának örököse, anyja révén örököse Kasztiliának, Aragóniának, Navarrának és Nápolynak. I. Ferencz nem akadályozta gyönyörű öröksége elfoglalásában. Sőt Noalyonban szövetségi szerződést kötött vele, melyben nem kért egyebet, mint Navarra és Albret visszaadását. Károly megígérte, de azzal az elhatározással, hogy Ígéretét nem tartja meg.

Három évvel később Miksa halálával a német birodalom gazdátlan lett (1519). Károly és Ferencz is igényt tartott a császári koronára. A választók a két hatalmas jelölt közül egyiket sem akarták s Bölcs Frigvest, a szász választó fejedelmet tették meg császárnak. De ő ezt a megtiszteltetést nem fogadta el s maga helyett Osztrák Károlyt ajánlotta, mint akinek több érdeke van, hogy Németországot a törökök ellen megvédje. Tehát Károly lett a császár, aki megígérte, hogy nagyfontosságú ügyekben nem fog a birodalmi gyűlés nélkül döntenet, hogy minden hivatalba németet nevez ki és Németországban tartja székhelyét.

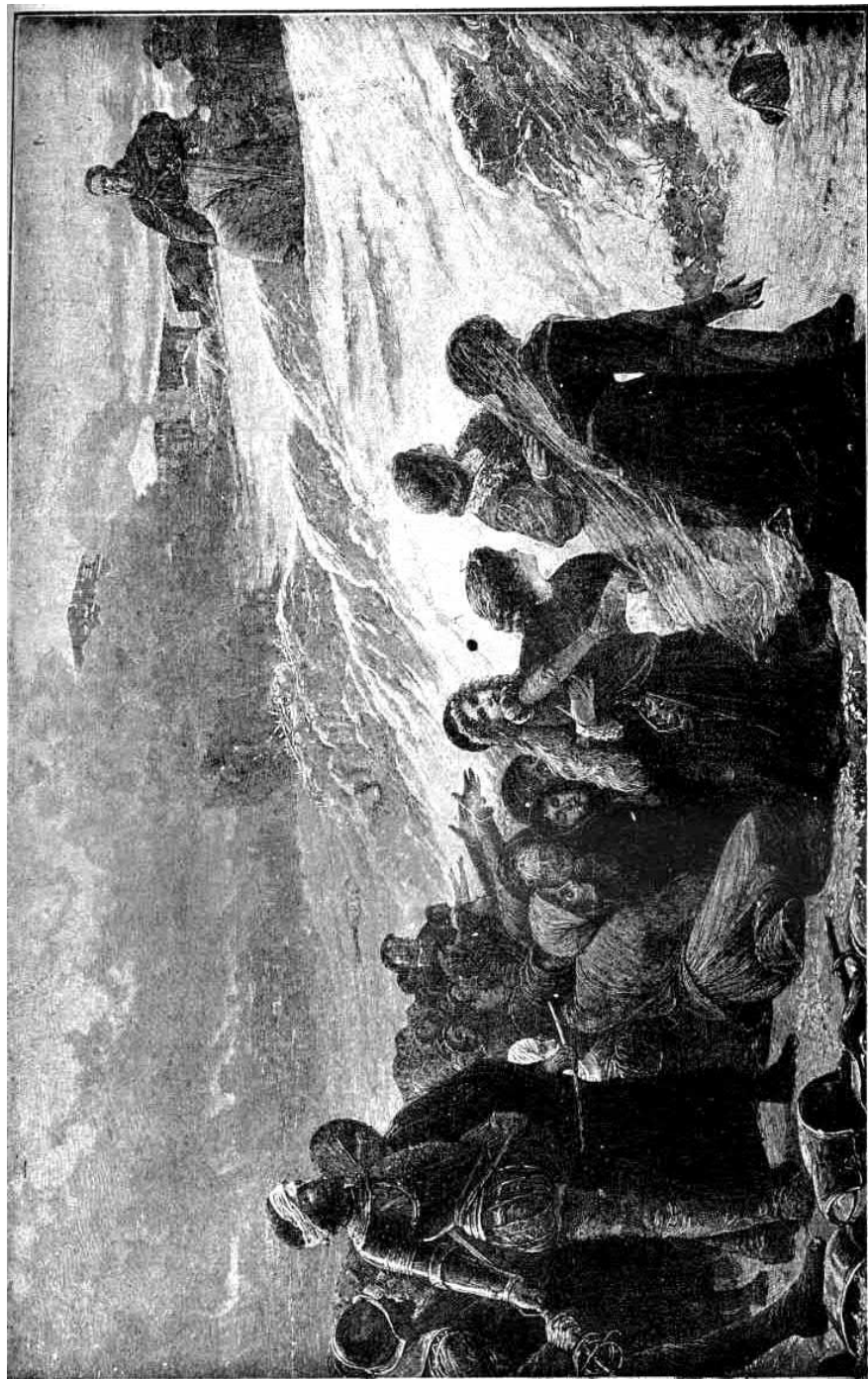
Ferencz elhatározta, hogy Károly ellen háborút indít. Attól tartott, hogy annyi nagy állam uralkodója könnyen megzavarhatná az európai egyensúlyt s végre Franciaország után is kinyújthatná kezét. Ő tehát az európai

államok függetlenségét is meg akarta védeni Károly ellen. Ebben a küzdelemben, mely két századig eltartott, az erők elosztása látszólag nem volt egyenlő. Az osztrák háznak roppant birtokai voltak, de tengerek, idegen, sőt ellenséges államok választották el azokat egymástól Franciaország pedig tömör test volt, mely egyöntetűen engedelmeskedett uralkodója akaratának. A konkordátum a király hatalma alá helyezte a francia papságot, a nemesség és a harmadik rend már régóta engedelmes alattvalói voltak Ő volt az első francia király, aki így végezte rendeletét: „Mert ez az én akaratom“. Károlynak belső erők ellentállását és más természetű zavarokat kellett leküzdenie. Sehol sem mozoghatott szabadon. Spanyolországban a nép képviselői és a tartományok kiváltságai, Flandriában a polgárok féktelensége, Németországban a protestánsok, Ausztriában a törökök, a Földközi-tengeren a barbareszkek álltak folyton útjában. Amerika nem ontotta még számára kincseit, míg Ferencz tetszése szerint markolhatott alattvalói tárczájában. Ez magyarázza meg I. Ferencz diadalmas ellentállását a látszólagos túlerő ellen.

Előbb mindaketten szövetségeket kerestek. E téren Károly győzött. Károly ügyesen Anglia első miniszteréhez: Volszléhez fordult: neki ígérte a pápai tiarát s ezzel megnyerte az angol szövetséget. X Leó, aki megjijed a protestantizmus terjedésétől, szintén a császár mellé állt.

A diplomacziái csatát I. Ferencz elvesztette, tehát egyenesen a háborúhoz fordult. Először is 6000 embert adott Albret Henriknek, hogy törjön be Navarrába, melyet Károly a noalyoni szerződés daczára sem akart visszaadni; a bulyoni hercegnek is adott csapatokat, hogy Lukszburgot megtámadja. De a francziákat megverték Kasztiliában, ahová későn érkeztek, hogy a föllázadt közrendet s hősi vezérét, Padilla Jánost segíthessék. A bulyoni herceg sem volt szerencsésebb. A császáriak ostrom alá fogták Meziét, de Bajár addig védte a várat, míg Ferencz a fölmentő sereggel meg nem érkezett. Az ellenség rendetlenül vonult vissza s most a francziák törtek be Németalföldre (1521). De Itáliában Lotrekét, aki kíméletlen kormányzásával fölingerelte a népet, Parma, Piacsenza és Milano elhagyására kényszerítették. Ferencz, hogy a háború költségeit megszerezze, adókat vetett ki, kölcsönöket vett föl és eladta a párisi parlament húsz helyét.

A következő évben (1522) Itália volt a háború színhelye. Lotrek erősítéseket kapott, de pénzt nem. Szavojai Lujza, aki féltékeny volt Satóbian grófnőre, Lotrek nővérére, a király kedvesére, magához kaparitotta a svájczinak szánt zsoldpénzeket. Ezek pedig fizetés nélkül nem akartak harcolni. Bikok sánczai ellen vezette őket, ahelyett, hogy kiéheztette volna a várat és kikapott. Ez a vereség magával hozta Milánó elvesztését, ahol Szforza Lajos egyik fiát helyezték vissza a trónra, majd Velence és Génua elszakadását (1522). Ugyanabban az évben V. Károly volt nevelőjét, VI. Hadriánt ültette a pápai trónra. Itália tehát ki volt neki szolgálatva.

II. Gyula pápa átlépi Mirandola falait.

I. Ferencz akkor 25,000 emberrel maga sietett át az Alpokon, mikor a burbon konnetábl árulása magát az anyaországot is veszedelembé sodorta. Ez volt ugyanis Franciaország leghatalmasabb hűbérese és Ferencz legjobb hadvezére. A király őt anyja miatt súlyosan megbántotta s Burbon, hogy bosszút álljon, elárulta az országot. Titkos szerződésben elhatározták, hogy az országot a császár, Anglia s a konnetábl között felosztják. I. Ferencz megtudta ezt s fölkereste a konnetáblt Mullenben, hogy megtudja az igazat, de Burbon hideg s tartózkodó maradt s mikor látta: a király tud valamit, megszökött. Hadsereg helyett egy szál kardot hozott Károlynak. Vili. Henrik már előző évben háborút üzent a francziáknak s nagy sereggel szállt partra Kaiében. A spanyolok Bajonnt támadták meg, 12,000 császári katona pedig a Sampányba nyomult be. Ferencz nem mert maga megmozdulni. Tremoalt küldte tehát az angolok ellen, aki vissza is verte őket. Lotrek a spanyolokat állította meg, Giz a németeket, Bonnivé föladata volt Itáliát visszahódítani.

Ez az utóbbi választás szerencsétlen volt. Bonnivét Biagrasszónál megverték s megsebesítették, mire a parancsnokságot Bajárnak adta át, de ez halálosan megsebesült. Burbon konnetábl egy fa alján akadt rá s fájdalmának adott kifejezést, hogy ily állapotban látja:

— Uram, nem engem kell sajnálni, mert én mint becsületes ember halok meg. De én sajnálom önt, aki fejedelme ellen harczol, hazája és esküje ellen.

Burbon ezután betört Provanszba, de V. Károly nem bízott az árulóban s a legfőbb parancsnokságot Peszkérre bízta. A konnetábl Ígéretei közül egyszem vált be. Régi hűbéreseire számított, azok cserben hagyták; számított Marszely városára s az keményen ellenállt. I. Ferencz hatalmas sereggel érkezett oda. A császáriak rendetlenül menekültek az Alpokon át. Peszkér 6000 embert vetett Páviába s maga az Adda mögött sánczolta el magát, míg Burbon segítség után látott.

Ferencz utánuk nyomult s elfoglalta Milánót, de Pavia ellenállt. Ő mégis 10,000 embert küldött seregéből Nápoly ellen. Az ellenség így ismét magához tért. Burbon 12000 emberrel tért vissza Németországból. Egyesült Peszkérral s Nápoly alkirályával, Lannoával s mindhárman visszatértek Pávia alá. Ferencz így közéjük s a város közé szorult, melyet az elszánt Leiva Antal védett. Ferencz nem hallgatott a tanácsra, hogy erősebb hadi állást foglaljon el; Bonnivé mondása Hatott reá: hogy a francia király nem hátrálhat meg soha s így elfogadta a csatát. Irtózatos ütközet fejlődik. Az ágyuk rémes pusztítást visznek végbe az ellenség között. Ferencz maga áll a gyalogsága élére s szétveri a spanyolokat. Ezek újra összeverődnek, ugyanakkor a várórség is kirohan s minden elveszett. Maga Ferencz foglyul esik, nemesei is vagy elestek, vagy foglyok (1525).

— Hogy megtudd — írja a csata estéjén anyjának — mily nagy a

I. Ferencz, Francia kiraly, a madridi fogóságban, vonakodik az éleje adott nyilatkozatot aláírni.

Endrei Zalán: A világ Történelme, IV.

„Globus” műintézet, Budapest.

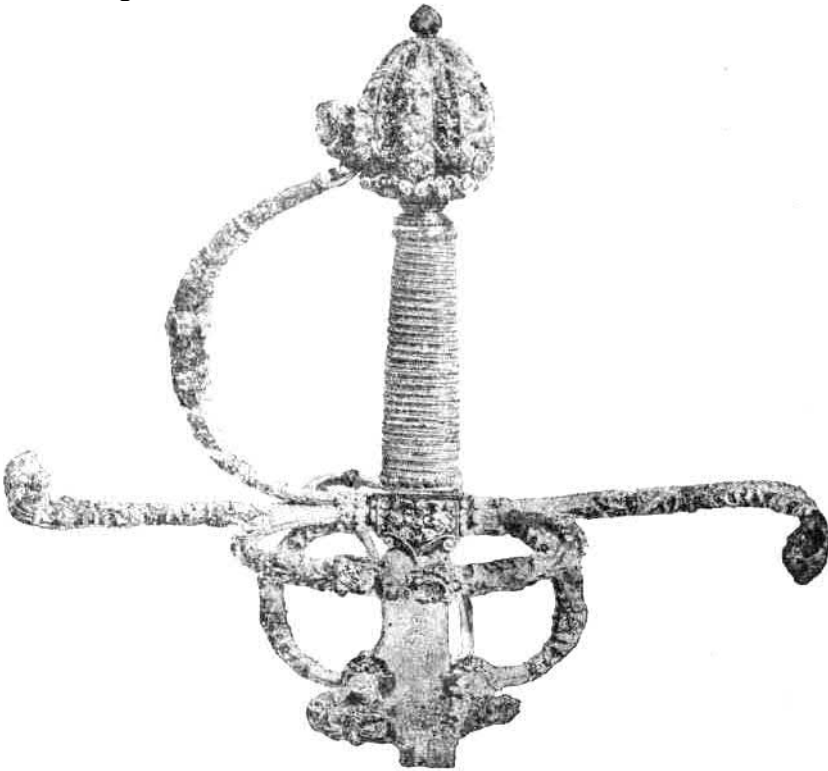

1. Zsinóros puska, melynek nem ravasza volt, hanem a zsinór helyettesítette azt. 2. Kis lovaspuska, svájci készí-
mény; 3. Kerekes puska. Arany alapon dombor díszítésű aggyal. 4. A 3. számú puska lóportartóval.

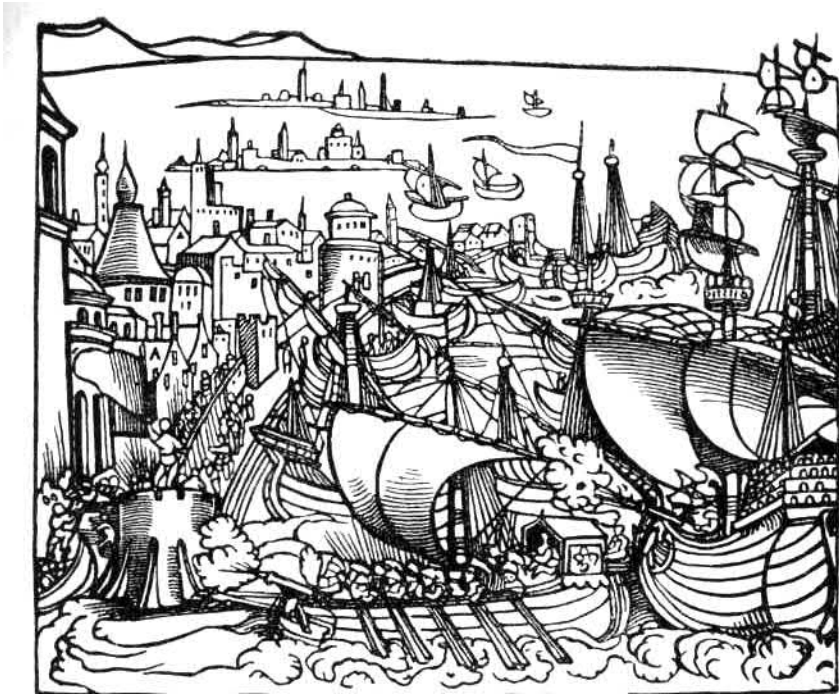
szerencsétlenségem, minden javaim közül nem maradt egyebem, mint a becsületesem s az életem. E soraiból keletkezett aztán az a hősi mondás: „Minden elveszett, csak a becsület nem“ (1525. február 25).

Európa maga is megijedt ettől az eredménytől, mert félt a győztesek esetleges túlhatalmától. Itália tisztán látta, hogy Ferencz eleste az ő teljes romlását jelenti. Volszlé, akit a császár megcsalt, mert VII. Kelemt ültette a pápai trónra, bosszút akart állni s rábírta királyát, hogy lépjen ki az osztrák szövetségből. Franciaország régensnője, Szavojai Lujza ügyesen kihasználta a körülményeket. Még Szolimán szultánnal is alkuba lépett.

Eközben I. Ferencz Madridban V. Károlyt nem találta oly nagylelkűnek, mint hitte. A császár szigorúan őriztette s nem akarta maga elé bocsátani. Ferencz, akit az elkeseredés beteggé tett, fia javára le akart mondani, de meggondolta a dolgot s csúfos szerződést írt alá (1526), bár magában elhatározta, hogy nem tartja meg, mert azt erőszakkal csikarták ki tőle. Átengedte Károlynak Burgundiát, lemondott Nápolyról, Milánóról, Génuáról, Flandria s Artoa főhatóságáról, Burbont visszahelyezte minden javaiba s megígérte, hogy a császár nővérét, az özvegy portugál királynét feleségül veszi.

V. Károly császár díszkardjának markolata.

V. Károly császár Algír előtt.

MÁSODIK ITÁLIAI HARCZ ÉS A FRANCZIA ÉS OSZTRÁK URALKODÓHÁZ VERSENGÉSÉNEK KORSZAKA.

Amint szabad lett I. Ferencz, megtagadta a madridi szerződés végrehajtását. A császár szőszegéssel vádolta Ferenczet, ez pedig azt felelte, hogy hajlandó vele a dolgot párosviadalban elintézni. Erre újból kitört a háború. Ez volt a m á s o d i k itáliai háború; 1526—1529-ig tartott.

Az itáliaiak lelkesedéssel fogtak hozzá, mert a császáriak méltatlanul bántak velük:

— Ha Itália Ferenczcel tart — mondta Zsiberti a pápa minisztere — nem a francziák iránti szeretetből teszi, hanem a maga érdekében.

VIII. Henrik a liga védnöke címét vette föl. Annak pedig a pápa, Velence, Firenze, Milánó és a svájciak voltak a tagjai. De az olasz ligából hiányzott az összetartás és erély. Vezére, Urbino herceg tétlenül nézte, mint bukik el Szforza Milánóban. Folyton ingadozott s ezalatt Burbon újra megerősödött. Németországból 10.000 embere érkezett Frundsberg György alatt. Előbb Milánót nyerték el, aztán Firenzét

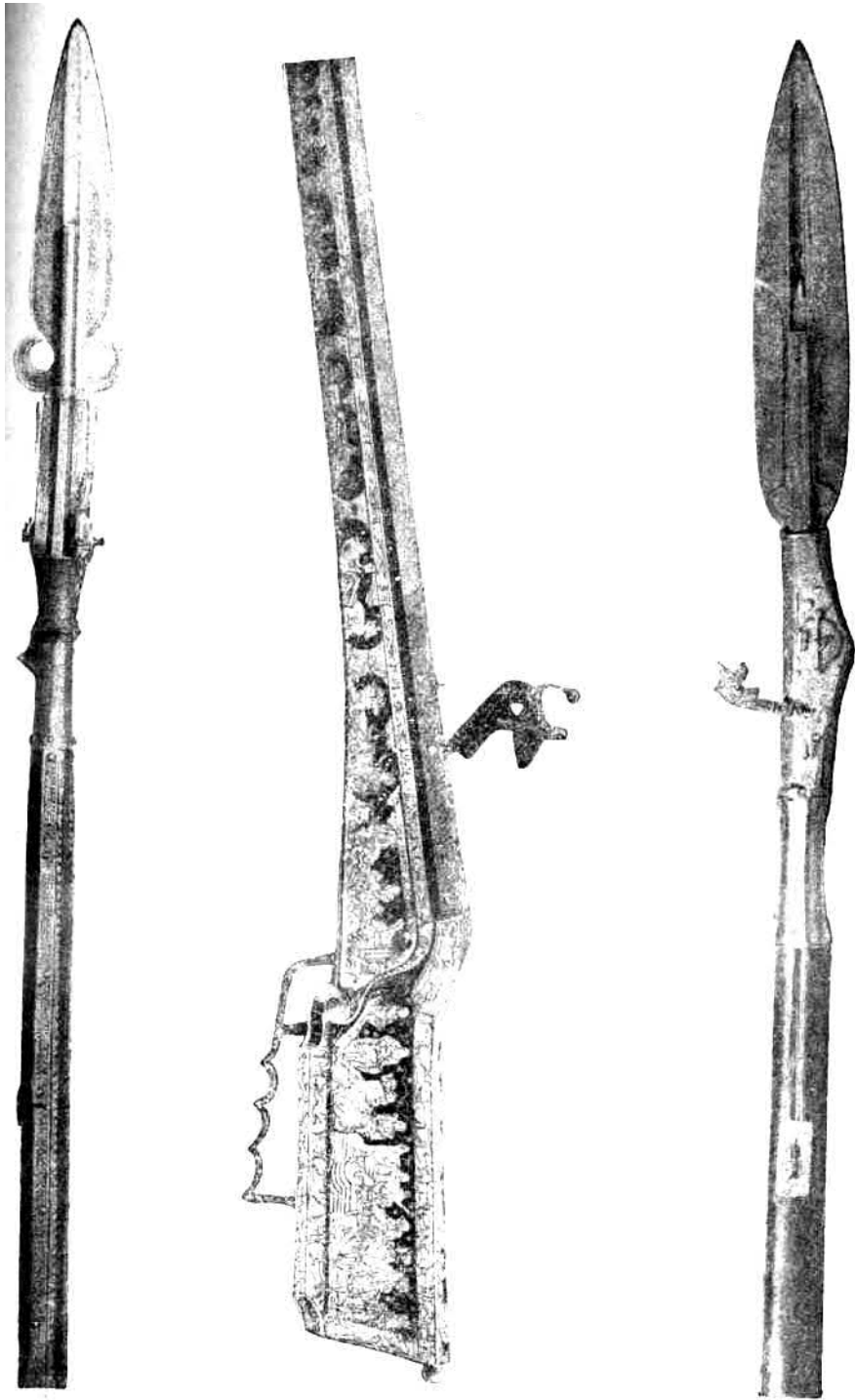

majd Rómát akarták zsákmánynak, ezt a „szentségtörő Babilont“. Frundsberg nyakán aranyláncz lógott s megesküdött: avval fojtja meg a pápát. V. Károly örült, hogy Itáliát szigorú leczkében részesítheti. Sem pénzt, sem utasítást nem adott Burbonnak. A kiéhezett bandák ekkor már különben sem hallgattak másra, mint a vérük szavára. Legyilkolták tisztjeiket, magát a konnetáblt is megfenyegették s átkeltek az Apennineken. Az olasz hadvezér Toszkanát védte. Burbon Róma ellen vonult, mely kemény ellenállásra készült. Rohamot parancsolt s egyike volt az elsőnek, akik elestek, de katonái kegyetlenül megboszulták. Egy óra alatt bevették a várost (máj. 6). Kilenz hónapig tartott Róma fosztogatása, melynek csak a pestis vetett véget. Róma még a vandáloktól sem szenvedett többet. A kolostorokat megszenségtelenítették, az oltárokat kirabolták, a sírokat meggyalázták, a vatikáni könyvtárt elpusztították, Mikel Andselo és Rafael mesterműveit bepiszkították s megrongálták, mint a bálványimádás emléket.

I. Ferencz hatalmas sereget küldött Itáliába. Lotrek, a fővezér visszafoglalta Milánót s ostrom alá vette Nápolyi. De a király hibát követett el: Génuaiban nem bízott s azért Szavonából nagy tengeri kikötőt akart csinálni, Génua vetélytársát. Dória Endre, aki a hajóhadat vezette, mint génuai tiltakozott e terv ellen s mikor látta, hogy tiltakozása nem használt, az egész hajóhaddal átment a császárhoz. Így hát Nápoly a tenger felől annyi élelmiszert kaphatott, amennyit csak akart, míg Lotrek hadserege, mely az éhségtől iszonyúan szenvedett, végre is a pestisnek lett martaléka. Serege romjai 1528-ban Averzában megadták magukat. Egy másik francia hadsereg, melyet Szenpol gróf vezetett, Landriano mellett teljesen megsemmisült, a mivel a félsziget elveszett a francziákra nézve. E naptól kezdve a félsziget az osztrák ház hatalma, illetve befolyása alatt maradt, mindaddig, míg Franciaország szolferinói győzelmével az osztrákoknak itáliai uralmát végleg megszüntette.

A császár Bolonyába ment, odahívatta VII. Kelement és megállapította a béke föltételeit. Velence visszaadta, amit elvett; a ferrarai és milánói herczeg hűséget esküdött a császárnak, úgyszintén Mantua grófja, akiből herczeg lett; Szavoja és Montferrat lemondott a francia szövetségről. Ezután a pápa Itália és a birodalom kettős koronáját a császár fejére tette (1530). Csak Firenze tiltakozott Itáliának e leigázása ellen. Egy évi ostrom után meg kellett nyitnia kapuit. Azontúl is a Medicsiek uralkodtak benne, de a spanyolok nevében.

Úgy látszott, hogy V. Károly most megtámadja Franciaországot, de szüksége volt az I. Ferenczcel való békére, mert Németországban a vallásháború küszöbén állt. Szolimán janicsárjai egész Bécsig nyomultak, VIII. Henrik pedig meg akarta szegni az osztrákokkal kötött szövetséget. A kambréi szerződés, bár a császár ezúttal lemondott Burgundiáról, azért

1. Kétélű alabárd rövid puskacsővel és lövőkészülékkel. 2. Elefántcsont díszítésű agygyal ellátott kerekcsőű puska a schmalkaldeni háború dejéből 3. Lándzsás szuronyos puska; A lándzsa egyik éle ugró szerkezettel van ellátva, amely a szúrás után visszafelé felvágja a testét.

épp oly megalázó volt Franciaországra, mint akár a madridi, mert a francia király kiszolgáltatta Itália szövetségeseit, lemondott Nápolyról, elismerte Szforzát Milánó hercegének s átengedte Turnét, Heszdént, valamint Flandria és Artoa főnhatóságát (1529).

E békekötéssel azonban nem ért véget a francia és osztrák ház versengése: pillanatnyi nyugvó ponthoz ért csupán és csakhamar új erővel tört ki a harcz, melybe Törökország és Anglia is beleavatkozott. Az osztrák ház, mint a burgundiak örököse szállt síkra a francia ellen.

A francia és a burgundi ház ellenségeskedése már 1419-ben kezdődött Félelemnélküli János meggyilkolásával s nagy veszedelmekbe döntötte az országot. Merész Károly halálával ez a veszély megszűnt. De a burgundi ház romjain egy még hatalmasabb épült, az osztrák-spanyol ház, mely V. Károly alatt félelmes ellenséggé lett. Az olasz hadjárat elvesztése után Franciaország határai körül voltak zárva, még pedig csupa ellenségtől: Spanyol-, Olasz-, Németországtól, Franskómtétől, Németalföldtől, melyeket mind az osztrák ház tartott kezében. Ezt a vasgyűrűt Franciaország egymaga nem tudta összetörni, szövetkeznie kellett azokkal, akiknek szintén volt mit félteniük a császári hatalom erősödésétől. Bevonta szövetségébe Anglia szakadár királyát, a német protestánsokat, sőt a törököket is.

Anglia szövetsége kevés hasznot jelentett. VIII. Henriknek (1509—1547) az volt az öntelt jelszava: „Akit én védek, az az ur“; de nem mutatkozott valami kitartó védőnek. A két szárazföldi nagyhatalom között tényleg csak ő tarthatott egyensúlyt, de sokkal nyugtalanabb természetű volt, semhogy ki tudott volna tartani egy rendszer mellett. XII. Lajos alatt a »nagy koalícióval« küzdött a francziák ellen, a marinyánói győzelem azonban fölkelte irigységét. V. Károly megválasztása után eleinte Ferencz felé hajlott; de mikor találkozásuk alkalmával Ferencz megsértette a hiúságát, ellensége lett, Ferencz erre Skóciával szövetkezett s föllázította Irlandot. 1523-ban egy angol hadsereg egészen az Oázig nyomult. Pávia után V. Károly túlságos hatalmas lett: Vili. Henrik tehát a francia régensnővel, Szavojai Lujzával alkudozott. Amint Ferencz kikerült a fogságból, megerősítette az anyja által kötött szerződést, de Henrik ekkor ismét semleges lett, mert Franciaország diadalát épp oly kevésbé akarta, mint Ausztriáét.

Különben is e pillanatban más dolog kötötte le Henrik figyelmét, t. i. az első nejétől, a császár nagynénjétől való elválása. 1529-ben tanácsot kért ez ügyben a francia egyetemektől s azok neki adtak igazat. Henrik tehát Franciaországhoz közeledett, de ismét otthagya, amint a háború kitört.

Nem úgy volt a török szövetséggel. Ekkor a hires II. Szolimán volt a szultánjuk. Épp oly harczias, mint az apja: Szélim, de barátja az irodalomnak s művészetnek, a Khanumanié törvény szerzője, aki a dicső,

a hódító s a törvényhozó nevét egyaránt megérdemelte. Előtte a török barbarok voltak a keresztényekkel szemben, alatta helyet foglaltak az európai népek sorában s fontos szerepet játszottak Európa sorsának irányításában. I. Ferenc vitte őket bele az európai politikába. Szeméretettségük a kereszténység ellenségével való barátkozását. Tényleg azonban az

Középkori kép: I. Ferenc és V. Károly közti háborúból,

ottomán birodalom

kevésbé volt veszélyes Európára, mint a folyton erősödő osztrák ház. Különben is: igaz, hogy I. Ferenc szövetséget kötött az ottománokkal, de Károly is ajánkozott nekik.

A törököknek a keresztények elleni nagy hódításai már korábbi időre esnek.

I. Ferenc 1534-ben nyíltan is bevallotta Szolimánnal való szövetségét. Ebben az évben kötötte meg a portával a „kapitulációk“ neve alatt ismert szerződések elsőjét, melyek Franciaországot teszik meg a szent helyek védnökévé, megengedik neki, hogy a Levantében kereskedőtelepeket rendezzen be s lobogójának szabad kereskedést biztosítanak. Ezek voltak a szerződés ismert pontjai. De titokban megígérte a szultán, hogy megtámadja Nápolyt, mialatt a király Milánót támadja meg. Ugyanakkor I. Ferenc érintkezésbe lépett a Luther hitére tért német fejedelmekkel is, akik 1532-ben Smalkaldenben egymással szövetségre léptek a császár ellen.

Ferenc e szövetsége dacára a pápa beleegyezett, hogy a francia trónörökös az ő unokahugát, Medicsi Katalint vegye nőül. VII. Kelemen nem sokára meghalt s így azok az előnyök, melyeket a firenzei bankárok leányával való házasságtól reméltek, semmivé lettek. De amióta az osztrák ház uralkodott Milánón és Nápolyon, azóta a pápai politika Franciaország felé hajlott. Ferenc Skóciával is megszilárdította szövetségét (1536), amennyiben nővérét a skót királyhoz adta feleségül; Dániával is ő kötött először szerződést. Ugyanakkor 42,000 emberből álló nemzeti hadsereget

teremtett, nehogy azontúl is a svájci, vagy német zsoldosoknak legyen kiszolgáltatva.

Míg I. Ferencz a luteránusokkal s a hitetlenekkel szövetkezett, Károly diadalmasan ellenállt ezeknek s mintegy a kereszténység védelmezőjének tűnt föl. A híres Barberusz Kaireddin alatt a török tengerészet veszedelmesen fejlődött. Ez a kalózból lett török tengernagy hajóhadával szüntelenül járt-kelt a Földközi-tengeren s míg a szultán Azsiában a perzsáktól Tauriszt és Bagdadot (1534) vette el, Barberusz a tuniszi bejt, Mulei Hasszánt kergette el királyságából. Algír és Tunisz kalózk menedékhelye lett s a spanyol és olasz partokon sem volt többé biztonság. V. Károly két híres hadjáratot vezetett a kalózfészek ellen. Első Ízben Dória 400 hajóval jelent meg a tuniszi öböl előtt s 20,000 foglyot szabadított meg (1535); hat évvel később kevésbé volt szerencsés, amennyiben hatalmas hajóhadát Algír előtt szétszórta s tönkretette a vihar (1541). A császár Málta szigetét a ródusi lovagoknak engedte át, akik a Földközi-tengeren nagy buzgalommal őrködtek a rend fentartása fölött, de azt már még sem tudták megakadályozni, hogy Barberusz egyik alvezére, Dragut kalóz, elfoglalja Tripoliszt (1551).

A császár egyik hívének elhamarkodott cselekedete okot adott a kambréi béke megszegésére. Milánó hercege t. i. minden törvény ellenére elfogott egy Mervely nevű francziát és ezt kivégeztette. Ferencz át akart kelni az Alpokon, hogy e sérelmet megtorolja, mikor a herceg hirtelen meghalt (1535). Erre Ferencz megújította igényeit Milánóra s hogy könnyebben férhessen hozzá, először a szavojai herceg államait foglalta el. Ez a ház XI. Lajos óta állandó hive volt Franciaországnak. De 1521-ben

III. Károly herceg feleségül vette V. Károly sógornőjét s ez idő óta inkább ellenséges indulatot mutatott a francziák ellen. Ha Szavoja és Piemont, Itáliának két kulcsa, francia kézen van, Ferencz könnyen tarthatja sakkban Itáliában a spanyol uralmat.

V. Károly még nem volt kész a háborúra, ezért alkudozásokba bocsátkozott Ferenczczel. Így időt nyert Károly. Csakhamar levetette az álarczát s a római konzisztoriumban a leghevesebb sértésekkel illette versenytársát.

I. Ferencznek nem volt pénze s így a védekezésre szorítkozott. Piemont védelmét Szalüsz márkira bízta, de ez elárulta s minden várát a császáriaknak szolgáltatta ki. Károly 60,000 emberrel betört Provanszba. Biztosra vette, hogy most meghódítja Franciaországot s hívei között már előre fölosztotta a kormányzóságokat. Montmoranszi, akit Ferencz a védelemmel bízott meg, nem mert a túlerővel csatába szállni. Sivataggá tette a Provanszt. Betömte a kutakat; a malmokat, a magtárakat fölgyújtotta; a lakosság pedig az erdőbe s a hegyek közé menekült. A császár kétségbeesetten tévelygett ebben a vigasztalan országban. Megtámadta Mar-

V. Károly császár és Blomberg Borbála.
A szép polgárleány teljesen elbűvölte a császárt szépségével és gitárjátékával, amikor a császár a harc-
és politikából pihenni tért, Borbála feledtette uralkodói gondjait.

szelyt, de visszaverték, azután elfoglalta Arit, ahol a Provansz királyává akarta magát koronáztatni. De a nemesek, a városi tanács, a papok mind elmenekültek. Erre Avinyon ellen indult. Csak fényes győzelem állíthatta volna helyre a császári csapatok fegyelmét. Montmoranszi azonban folyton kitért a nyílt csaták elől. Végre is a császáriak megkezdték a visszavonulást, mely alatt a virágzó hadsereg a francziák folytonos támadásai és a betegségek következtében csaknem egészen megsemmisült. Károly gyorsan elhagyta Itáliát s Spanyolországba ment, hogy ott rejtőzködjék megaláztatása fölötti bujával.

A pikardok is, akiket más császári hadsereg támadott meg, úgy cselekedtek, mint a provansziak; a normandok ellenben szembe szálltak a császáriakkal és roppant sok kárt tettek soraikban.

Ferencz azután visszahódította Piemontot.

Szolimán éppen akkor hódoltatta meg a georgiai és albán herceget és nagy győzelmet aratott (1537) Eszék mellett a császári csapatokon, míg tengernagyja, Barberusz, a nápolyi partokat pusztította el.

Az olaszok nyugtalanzkodása arra bírta Ferenczet, hogy a pápa szavára hallgasson és ellenfelével Nizzában (1538) tízévi fegyverszünetet kössön. A nizzai egyezmény értelmében mindkét fél megtartotta hódításait, csupán a szavojai herceg vesztette el országát.

A nizzai fegyverszünet aláírása után I. Ferencz és V. Károly Egmortban találkozott egymással. Montmoranszi meggyőzte a királyt arról, hogy Milánót csak úgy tarthatja meg, ha Károlylyal biztos szerződést köt. Károly nem akarta a tartományt átengedni, de a király barátságára most nagy szüksége volt, mert seregei Itáliában s Sziciliában föllázdak a spanyol kortez pedig nem adott pénzt. Gand városa is föllázdak és a francziákhoz akart pártolni. Ferencz csak Milánóra gondolt, amely pedig neki nem hozott hasznót s visszautasította a gazdag Flandriát, mely neki nagy hasznára lett volna. Sőt elárulta a császárnak, hogy a gandiak mily ajánlatot tettek neki s megengedte, hogy a császár francia földön át meheszen azok megbüntetésére. Így elvesztette Ferencz Gandot is, Milánót is.

Károly ugyanis letagadta Ígéreteit: „Hol van róluk az irás?” kérdezte s hozzátette mindjárt, hogy Milánót fia, Fülöp számára tartja fönn

A király ez álnokság fölötti elkeseredésében új háborúra határozta el magát. Ez volt a negyedik osztrák-francia háború (1524—1544).

Ferencznek két titkos ügynökét, akiket Szolimánhoz küldött, Del Vaszto, Milánó kormányzója (1540) meggyilkoltatta, mert azt hitte, hogy bizonyítékot talál náluk arra, hogy a király a törökök szövetségese. Szerencsére a sürgönyök Piemontban maradtak. A mikor ez történt, V. Károly az algíri kalózok ellen készült.

A milánói merénylet csak gyorsította a háború kitörését. Ferencz biztos volt V. Jakab skót király hűségéről, aki veje volt, de további szövetséget

is kötött a svéd és a dán királyllyal. Végül őt sereget indított útnak egyidőben, hogy Ruszilyont, Németalföldet és Itáliát egyszerre támadhassa. A siker nem volt valami nagy. 1542-ben egyáltalán nem volt eredménye a szövetségesek vállalkozásának.

Időközben VIII. Henrik ismét elpártolt Ferencztől. Henrik Skót Jakabot, Henrik vejét, reá akarta venni a római egyháztól való elszakadásra, Jakab azonban ellenkezett, s mikor Henrik háborúval fenyegette, megelőzte

V. Károly vendégségben Fugger Antalnál Augsburgban.
V. Károly gyakran időzött Augsburgban és a dúsgazdag Fuggerék vendége volt. Ilyen alkalommal Fugger Antal egyik szobáját fahajjal s drága fűszerrel fűtette és a lobogó lángokba beledobta V. Károly adólevelét, mely óriási összegekről szólt.

őt s betört Angliába. Néhány nappal később meghalt. Lotaringiai Máriától egy leánya volt, aki nem sokkal azelőtt született: ez volt Stuart Mária. A következő évben Henrik szövetséget kötött Károlyllyal, hogy egyszerre támadják meg Franciaországot s azt egymás között fölösszák. A császár azonban hasztalan akart észak felől betörni, Landrszisz vára feltartóztatta; ugyanakkor pedig Szolimán megtámadta ausztriai birtokait, míg a török hajóhad Ferenczével egyesült s Nizzát bombázta. A törökök Tulonban teleltek (1543).

A következő hadjárat fényes győzelemmel kezdődött. A francziák megtámadták Karinyant, melyet Del Vasztó nagy sereggel készült megmenteni. Enghien herczeg véres csata után teljesen szétverte a spanyol-osztrák sereget, mely 12,000 halottat, tömérdek ágyút s málhát hagyott a téren, míg a francziák vesztesége nem volt több 200 embernél (1544). De az ellenség mégis túlerőben volt. E nagy diadal után meg kellett osztani a hadsereget, 12,000 embernek Pikardiát és Sampányt kellett védeni. VIII. Henrik partra szállt s ostrom alá fogta Bulonyt, V. Károly Sampányban volt s bevette Szent-Diziét. A császáriak Sató-Tierribe értek, mire a fővárosban nagy rémület támadt. A párisi lakosság menekülni kezdett Orlean felé. Ám az ellenség táborát megtizedelte a betegség, VIII. Henrik pedig nem tudta bevenni Bulonyt s ott késett. V. Károly megjijedt a luteránusok németországi nagy haladásától és Ferenczcel alkudozásba bocsátkozott.

Kreszpiben kötötték meg a békét. A császár és a király visszaadták egymásnak a meghódított részeket. Ferencz megtartotta Szavoját és Piemontot, sőt Károly azt is megígérte, hogy Milánót a király egyik fiának engedi át, de ez a herczeg nemsokára meghalt. VIII. Henrik eleinte nem akart ugyan alkudozni, de 1546-ban vele is létrejött a béke. Visszaadta Bulonyt, de két millió tallért kapott érte.

Ferencz nem sokkal a békekötés után: 1547 márczius 31-én meghalt. II. H e n r i k követte őt Franciaország trónján.

Már előbb is sok bajt okozott V. Károlynak a protestantizmus. Most, hogy I. Ferencz meghalt és utóda, II. Henrik király sok nehézséggel küzdött, Károly fel akarta használni az időt, hogy birodalmában Luther híveivel végezzen.

Az 1544-ben megkötött kreszpii békekötés fölszabadította Károlyt a Franciaországtól való félelme alól; az 1545-ben Szolimánnal kötött fegyverszünete pedig török részről is nyugalmat biztosított neki s így elérkezettnek látta az időt, hogy gátat vessen a protestánsok haladásának.

Brandenburg, Türingia s a rajnai palatinátus nemrég a reformáció pártjára állott. 1543-ban a kölni érsek is ugyanezt cselekedte, de érsekségét és választói méltóságát továbbra is meg akarta tartani.

III. Pál pápa azonban erélyesen lépett föl a reformáció ellen. A trienti zsinat 1545. decz. 13-án visszavonhatlanul szakított a protestánsokkal. A pápa 13,000 embert és a spanyol egyház egy évi jövedelmének felét bocsátotta a császár rendelkezésére, hogy a reformációval sikeresen szembe szállhasson.

L u t h e r 1546-ban meghalt s így már nem láthatta az ellenségeskedések megkezdését, melyektől pedig annyira félt. A smalkaldi szövetségnek nem volt feje. Móricz szász herczeg árulása, aki a császárhoz pártolt, szétrobbantotta a szövetséget. Csupán a szász választó s a hesszeni örgróf maradt fegyverben, mert I. Ferenczre számított. Ennek halála hírére

a császár megtámadta Mülbergnél a választót, megverte s elfogta (1547). Az őrgrof erre meghódolt.

Károly erélyesen használta ki győzelmét. A szász választót megfosztotta méltóságától s örökös rabságra ítélte. Helyét Móricz foglalta el. A hesszeni őrgrofnak esküvel szabadságot ígértek, mégis elfogták. Károly a két szerencsétlent végig hurczoltatta egész Németországon, hogy a nép lássa megaláztatásukat s a német szabadság elvesztését. A városokat idegen katonasággal rakta meg s kemény adókat vetett ki rájuk.

Itáliában is szerencséje volt Károlynak. Génuában F i e s z k ó összeesküvése a spanyolbarát Dória ellen kudarczot vallott; Lombardiában meggyilkolták Farnéze Péter Lajost; utóda, Oktáv csak Párma városát tarthatta meg. A császáriak elfoglalták Piacenzát. Spanyol Fülöp onnan figyelte meg az olasz viszonyokat, kivált pedig a pápai udvar magatartását.

Károly diadalmi mámorában azt hitte, hogy egymaga elintézheti a

Ez a sisak a német czizelláló művészetnek egyik remek munkája. 1550-ben készült Augsburgban és a híres Kolman Dezső augsburgi fegyverkovács munkája.

vallási kérdést s kiadta Augsburgban (1548 május 15) hires rendeletét. Mindenki meghajolt az új Nagy Károly előtt Németországban, de Franciaország megmentette e fejedelemségeket Károly féktelen hatalmi vágyától.

Mikor II. Henrik látta a német fejedelmek vereségeinek súlyos következményeit s a császár túlságos hatalmát a birodalomban, háborút indított ellene. A svájczakkal és a törökökkel megújította a szövetséget, Bulonyt ismét eladta az angoloknak, akiket megnyert azzal is, hogy a dofent eljegyezte Stuart Mária skót királynéval, visszahívta a trienti zsinatról a francia főpapokat és a pápa ellen a Farnéze házat támogatta Pármában és Piacsenzában. De egyúttal föláldozta a protestánsokat. Satobrianti rendeletével megparancsolta, hogy a protestánsok fölött fölebbezés nélkül lehessen ítélni; elzárta az iskolákat s a törvény útjait mindazok előtt, akik nem tudták igazolni, hogy a római katolikus valláshoz tartoznak; az őket feljelentőknek pedig az eretnekek vagyonának egyharmadát biztosította (1551): és mindezt azért tette, nehogy őt az eretnekek barátjának nevezzék.

A király titokban szövetkezett a protestáns fejedelmekkel s Szász Mórícczal, aki a császártól már megkapta a szász választó fejedelemséget, többet pedig nem várhatott tőle és így Károlytól elpártolt. Henrik fölvette a germán szabadságok védőjének címét; 1551-ben elfoglalta Mecz, TulésVerdön püspökségeket Lotaringiában. Straszburot is meg akarta lepni Henrik, de az ellenállt. Visszajövet még elfoglalta Montmédit, Ivoát, Bulyont.

Szász Mórícz majdnem elfogta V. Károlyt Innsbruckban. Az agg császár csak nagynehezen tudott elmenekülni a hóborította hegyek között. Egész élete munkája összeomlott egy nap alatt. A passzauai gyűlés eltörülte az augszburgi rendeletet s szabadságot biztosított a luteránusoknak (1552).

V. Károly teljes dühvel fordult a szövetségesek ellen. Meczet 60,000 emberrel ostrom alá fogta, de támadásai Giz herceg hősi védelmén megtörték és a császárnak, miután már emberei felét elvesztette, el kellett vonulnia a vár alól.

Fülöp spanyol infáns házassága Tudor Máriával, Anglia királynőjével veszedelembé sodorta Franciaországot. De Henrik nem ijedt meg. 1554-ben betört Németalföldre s megverte a császáriakat Renti mellett. Délen elfoglaltatta Korzikát, míg Briszak ritka ügyességgel védte Piemontot. De Toszkanában a francia zsoldban levő Szforzát Marcsano mellett megverték a spanyolok, akik ostrom alá vették Szienát is 1554-ben. A császáriak vezére, Medicsi Jakab János teljesen elpusztította a gyönyörű országot s végül be is vette Szienát (1555).

V. Károly ez a kis győzelem nem kárpótolta a meczi és rentii vereségért. Harminczöt évi erőfeszítése után minden terve rombadőlt. Franciaországot nem tudta megalázni, Németországot sem leigázni, de a protes-

V. Károly és Szibilla, János Frigyes szász herceg felesége.

IV. Károly 1547-ben Mühlberg mellett megverte a szászválasztó fejedelem seregét, őt magát Jánost Frigyeset elfogta, majd Wittenberg alá vonult és körül zárta azt. Majd halálra ítélte János Frigyeset, de az ítéletet nem hajtatta végre. Wittenberg megadta magát, János Frigyes felesége hódolva, könyörögve jelent meg V. Károly előtt, aki kegyesen fogadta és bár férjét megfosztotta méltóságaitól, de az anyáért a gyermekek számára több méltóságot így Gota, Weimar, Eisenak birtokát meghagyta.

tantizmus sem semmisült meg. Elcsüggedt a császár s 1556 február 5-én megkötötte a protestánsokkal az augszburgi békét, majd a francziákkal a vosszelli fegyverszünetet. Ezek után a spanyol, itáliai és németalföldi koronáit fiának, II. Fülöpnek (1556), a német birodalmat pedig fivérének, Ferdinánd főhercegnek adta át. E pillanattól fogva az osztrák ház két ágra szakadt, V. Károly roppant birodalma örök időkre két részre oszlott. A saját akaratából lemondott császár pedig a szent-huszi monostorba vonult vissza.

Ferdinánd főherceg.

V. Károly császár.

Festette Tizián.

„Qlobus” műintézet Budapest.

János Frigyes herczeg V. Károly előtt.

UTOLSÓ HARCZ ITÁLIA SZABADSÁGÁÉRT.

A voszelli fegyverszünet, melyet 5 évre kötöttek, alig tartott 5 hónapig. V. Károly Ferdinándnak adta át a német birodalmat, amitől II. Fülöp tehát elesett; de úgy látszott, hogy e veszteségéért kárpótlást nyer Angliában, amelynek trónjára Tudor Máriával kötött házasságával igényt szerzett. Fülöpnek már volt egy fia, K a r l o s z; ennek tartotta fenn az összes spanyol birtokokat, új házasságából származó gyermekeinek pedig Németalföld és Anglia trónját szánta. Ez Franciaországra állandó veszedelmet jelentett volna.

II. Henrik megkötötte V. Károlylyal 1556-ban a voszelli fegyverszünetet, de még abban az évben megszegte, hogy az akkor trónra lépő Fülöp ne nyerjen időt uralmának megszilárdítására.

IV. Pál pápának nem tetszett az, hogy országát mindenfelől spanyol uralom veszi körül, szövetkezett tehát Henrik királylyal. Céljuk az volt,

hogy Fülöp uralmát Spanyolországra szorítsák. Henrik egyik seregét Montmoranszi vezérlete alatt Németalföldre küldte, a másikat pedig Giz herczeggel Itáliába.

IV. Pál támogatta Szienát s nyíltan támadta a nápolyi alkirályt, sőt keresztesháborút hirdetett a spanyolok, „a mórok és zsidók e vegyes terméke“ ellen.

Amikor Fülöp megtudta, hogy Giz herczeg 15,000 emberrel Nápolyhoz közeledik, sietett az olaszokat némi engedményekkel magának lekötni. Visszaadta a Farnézeknek Piacsenzát. Szienát pedig kiadta a toszkánai nagyherczegnek. Ezzel tényleg megjavult a helyzete Itáliában.

Giz herczeg diadalmasan vonult be Rómába, de a pápa nem tudta őt az ígért csapatokkal segíteni és így a magára utalt francia sereg már az első nápolyi vár ostrománál kudarczot vallott. Giz seregét betegség is megtizedelte.

Mikor ezt a spanyolok látták, ők nyomultak a pápai birtokokra s egyenesen Róma ellen indultak. Pál pápa csak akkor nyitotta meg a város kapuit, mikor látta, hogy maguk a rómaiak is a spanyolokkal czimborálnak s akarata ellenére is kiszolgáltatók a várost.

A spanyolok 50,000 emberrel behatoltak Pikardiába, ahol Fülöp király és Szavojai Filibert parancsnoksága alatt ostrom alá vették Szent-Kantent. Ennek hírére Montmoranszi sietett a várost élelmiszerral ellátni. Ebbéli buzgalmában azonban oly közel merészkedett kis seregével a spanyolok hatalmas hadához, hogy azok őt harczra kényszerítették, csekély seregét megsemmisítették, őt magát pedig foglyul ejtették (1558). De míg a győztesek a vár ostromára fecsérelték az idejüket, Henrik hatalmas sereget állított talpra s Giz herczeget is visszahívta Itáliából.

Giz, mint fővezér hirtelen ostrom alá vette télidőben Kaiét s nyolcz nap alatt be is vette (1558). E nagy hadvezér vetette meg a lotaringi ház későbbi dicsőségét.

Egy évvel később megkötötték a sató-kambrézii békét, 1559 április 25-én. E békekötés alapja a régi rend helyreállítása volt. Kaié 500.000 tallér ellenében a francziáké maradt, Fülöp kapta Sarolét, de nem adta vissza Albret Jánosnak a navarrai királyságnak ama részét, amelyet Spanyolország 50 év előtt elkaparított.

Itáliára nézve a kambrézii béke nagyjából megerősítette azt az állapotot, melynek alapjait már a bolonyai békekötés (1530) lerakta.

Az osztrák-spanyol uralom megerősödött a félsziget északi és déli részén; a Szentszék, mint világi hatalom teljes tehetetlenségre volt kárhoytatva; Firenze, Parma és Ferrara herczegei megtartották uralmukat. Az itáliai határok idegen kézben maradtak.

Itáliának nagy szerencsétlenséget jelentett a békekötés, Franciaországnak pedig vereséget, mert az osztrák ház, bár két ágra oszlott, látszólag

PROXIMVS · A · SVMMO · FERDNANDVS · CAESARE · CARLO
REX · ROMANORVM · SIC · TVLIT · ORA · GENAS
AET · SVAE · XXIX
ANN · M · D · XXXI

I. Ferdinánd római király 29 éves korában.

épp oly erősen került ki a küzdelemből, mint amily erővel belement, sőt Fülöp még V. Károlynál is hatalmasabbnak látszott. De a francziák visszanyerték északon, amit Itáliában elvesztettek: így Kaiét, ami a franczia terület teljes fölszabadulását jelentette és a három püspökséget, melyek a Sampány erős védvonalát képezték.

A franczia politika nagy befolyást nyert a Rajnán túl. Németországban attól tartottak, hogy V. Károly a politikai és vallási szabadságokat egy csapással megfojtja birodalmában. Franciaország támogatta a német fejedelmeket s az augszburgi béke biztosította szabadságukat. Itália megszerzése nem pótolta az osztrák háznak, amit a Rajnánál és Dunánál elvesztett.

E sok háború azonban mégsem maradt teljesen meddő. Két nagy eredménye okvetlenül volt: a politikai egyensúly rendszere, mely sok kis államot óvott meg attól, hogy a nagyok elnyeljék; s a reneszánsz fejlődése. Európa népei a sok háborúban jobban megismerték egymást s érintkezésbe jutottak az olaszoknak ragyogó műveltségével, megkedvelték a művészeteket, irodalmat és tudományt, melyek addig úgyszólván kizárólagos területei voltak az olaszoknak, de immár az európai nemzetek közkincsévé váltak. Ez érintkezés első gyümölcseit Franciaország élvezte, ahol a reneszánsz leghamarabb nyert fényes otthont az olasz félszigeten kívül.

E háborúknak az egyes államok beléletében is fontos politikai és katonai következményei voltak. A nemesség, mely ellenséges országban a hazától távol küzdött, megszokta azt, hogy a királynak engedelmeskedjék; a laza hűbéres csapatok helyébe erősen fegyelmezett királyi csapatok léptek. Rendkívüli befolyása volt a hadszervezet és harczmodor átalakítására a lőpor igénybevételének. IV. Henrikig a hűbéres fegyverek: a lándzsa, a kard voltak a főfegyverek, de már a pisztoly s különösen az ágyú is kezdett szerepet játszani a csatában; XI. Lajos már a tüzérség jóságára veti a fősúlyt. 1494-ben fia nem kevesebb, mint 140 lótól húzott ágyút vitt az itáliai hadjáratba.*

A legrégebb lőfegyver másfél méter hosszú csöví ágyú volt. Két ember kellett a kiszolgálására, mert 24—28 kilót nyomott. Az úgynevezett kanóczos lőfegyver kisebb volt, egy katona vihette, aki — ha használni akarta — villában végződő botra támasztotta a csövet, a lőport meg kanóczsal gyújtotta föl. Később áttértek a kerek lőfegyverre, mely még könnyebb volt. Ennél kovakó pótolta a kanóczot. Kis aczélkereket forgattak, mely odaütődött a kovakóhoz, az így kipattant szikra pedig meggyújtotta a lőport. Az ily lőfegyvert muskétának hívták s már a XVI. század vége felé szerepelt a háborúkban. A szuronyt 1640 felé alkalmazták elő-

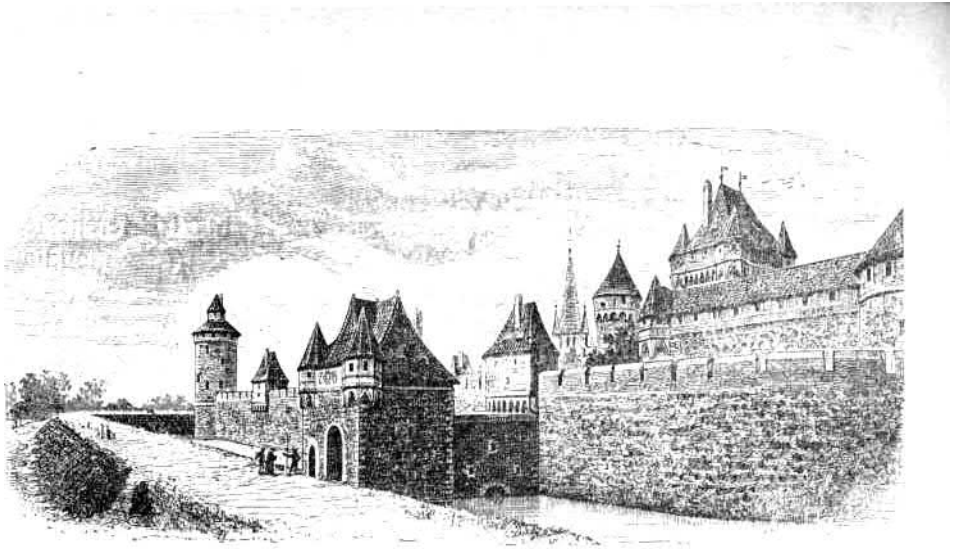
* A lőport a kínaiak találták fel, de csak tüzijátékra használták. Hadi czélokra először az arabok vették igénybe, akik a lőfegyvert is feltalálták.

szőr. Vele a puska a legrettegettebb fegyverré lett. A pisztolyt a XVI. század elején találták föl az olaszországi Pisztolában.

Európában a lőpor feltalálását Schvarcz Bertold ferenczrendi barátoknak tulajdonítják. Állítólag 1330-ban találta fel. (Azt mondja a krónika, hogy bűvészetért be is volt zárva.) Ez a tévedés onnan származhatik, hogy összezavarták az első németországi lőporgyár felállításával. Spanyolországban már 1323-ban a granadai mórok használták a lőport, sőt ágyúik is voltak. A nyugati keresztény írók közül Markusz Grékusz írta le legelőször a puskaport, mint a harczy célokra használt robbanó anyagot és ez a leírás a XII-ik század előtti időből való, tehát bizonyítja, hogy a lőpor régebbi találmány, mint mióta Schvarcz Bertold állítólag feltalálta.

Lübeck város-kapu a XIV- k században.

Középkori város vártala.

A FELFEDEZÉSEK HATÁSA.

A SZELLEMI ÉLET ÚJJÁ SZÜLETÉSE (RENEZÁNSZ).

Az új fölfedezéseknek roppant jelentőségük volt. Kiszolgáltatták Európa tevékenységének az ókori keletet, mely századok óta szunyadt s egy új világot nyitottak meg nyugaton. Az európai gyarmatosokkal betelepített amerikai szárazföld hatalmas társadalom bölcsője lett, mely ugyancsak kivette részét az általános művelődésből.

E felfedezések teljesen megváltoztatták a világ kereskedelmének irányát és alakját. A szárazföldi belkereskedelemhez és a szomszéd népek szükségletei kielégítésére szolgálj adás-vevéshez járult most a tengeri kereskedelem. A szárazföldek belsejében levő kereskedő városok hanyatlottak, a parti városok fejlődtek, s az egyes országoknak tulajdonított kereskedelmi fontosság a földrajzi fekvés szerint megváltozott. Európában a kereskedelem súlypontja a Földközi-tenger mellékén fekvő országokból az Atlanti-tenger mellett fekvő országokba helyeződött át: az olaszoktól a spanyolokhoz és portugálokhoz, később ezektől a hollandusokhoz, angolokhoz és francziákhoz vándorolt. Minél jobban terjednek a kereskedelmi összeköttetések, annál nagyobb hatalmat adott a tenger-folott~irralom a szárazföldi fölött.

Az új felfedezések a rejtett kincsek rengetegét tárták fel. Míg a portugálok megteremtették a nagy tengeri kereskedelmet, a spanyolok föltárták Meksziko és Peru kincsbányáit és a nemesfém rengeteg tömegét dobták az európai piacra: 1532 és 1848 között 122 millió kiló ezüstöt és 3 millió kiló aranyat. 1515-től 1568-ig több arany volt Franciaországban,

mint azelőtt két század alatt. Mindennek az ára emelkedett, különösen a béreké. A földművelés, ipar és kereskedés most már rendelkezett a szükséges tőkével, a terjedő protestantizmus az ünnepnapok csökkentésével, a kolostorok bezárásával több munkaidőt és több munkaerőt juttatott a termelő munkásnak. A közlekedés is gyorsabb és könnyebb lett s az általános jólét emelkedett.

Ekkor kezdődött a termelő munkának és a tőkének az a csodálatos hatása a társadalmi fejlődésre, mely a mi napjainkig érezhető.

Az^korábbi középkor csak a területi gazdagságot ismerte, mely tisztára az^urak kezében volt. Az ipar- és kereskedelemnek érdeme volt, hogy azon a~bfetosabb alapon, melyet a hűbéres időket felváltó erős, központi királyi hatalom nyújtott, a tőke felhasználásával megteremtette az ingó vagyon korát és ezzel a munkás polgárság hatalmát. A föld mozdulatlan volt és egyes családokhoz kötött; az ingó vagyon mindenkinek hozzáférhető, lekötéséhez pedig munka, becsületesség és értelmesség kell.

A vagyonosodás terjedésével oszlani kezdenek azok a szinte áthághatatlannalTíátszó- falak, melyek az egyes osztályokat mindaddig elválasztották egymástól. Ez már az új idők beköszöntésének előszele.

Végre az új felfedezések új gyarmati politikát teremtettek, mely három századon át uralkodik, sőt néhol még ma is megvan.

A teljesen szabad görög gyarmat új népet szült, mely a föld kiaknázásán kezdte és csakhamar a tenger kihasználására tért át. A görög gyarmatok egynémelyike még ma is a világ nagy városai közé tartozik. A római gyarmat, mely egyúttal ugyan földműves és katonai is volt, főleg politikai célból alakult és így mind a római uralom eszköze volt, sohasem szabadult föl a központi hatalom alól, vele emelkedett s velepusztult.

A portugáloknak, akik csak a kereskedelemre gondoltak, inkább kereskedő telepeik voltak, mint igazi gyarmataik; ezek a telepek gyorsan emelkedtek, de gyorsan meg is szűntek, mert nagyrészüket nem védte az a szilárd alap, melyet egy teljesen meghódított és komolyan műveit tartomány nyújt. A spanyolok sem kívánták gyarmatosaiktól a föld mezőgazdasági kihasználását, de olyan munkát, mely mindennap szükségessé tette az anyaország segítségét s így szoros függésben tartotta őket.

Az angolok és francziák más rendszerrel fognak a gyarmatosításhoz. Ők ültetvényes telepeket teremtenek, ahol csekély számú tulajdonos számtalan rabszolga kezével aknáztatja ki a földet, de folytonos veszedelmek közepette, ami arra kényszeríti őket, hogy az anyaországra támaszkodjanak.

Amint látjuk, a gyarmatokat akkor gazdasági eszközöknek tekintették, melyek célja az anyaország felvirágoztatása, gazdagítása; ezért a gyarmatok kereskedelmét is egy-egy honi góczpontnak kötötték le, mint Szeviljának vagy Lisszabonnak, illetve egy-egy társaságnak szolgáltatták ki: ilyenek voltak a francia, angol és holland kiváltságos társaságok.

A nagy felfedezések és a nyomukban fellendült forgalom új intézményekévé tett szükségessé. Mert, amint a tengert több hajó szelte, a szárazon is mind több utas, több áru vándorolt.

A párisi egyetem már régebben minden úton postát állított föl, hogy hallgatóinak családjukkal való érintkezését megkönnyítse. XI. Lajos belátta, hogy a kormányra is nagy fontosságú volna egy ily intézmény és 1464-ben megteremtette a királyi postát a pápa és a király sürgönyeinek továbbítására: később a posta magánemberek leveleit is szállította. Az intézmény bevált. Előbb Németország, majd a többi állam is átvette.

A folyók a forgalomnak kétségtelen fontos utjai. De természetes folyásuk nem elégíti ki a közlekedés, a kereskedelem minden igényét így felmerült a hajózható csatornák szüksége. Eddig is építettek ugyan csatornákat, de azok egyszerűen öntöző vagy levezető csatornák voltak, melyeket majd kizárólag egymagasságú, vagy legfeljebb kis, fokozatos lejtő-különbségű területeken át vontak. A víziutak kiépítése pedig nagyobb magassági különbségek kiegyenlítését is szükségessé tette, hogy e csatornák segítségével hajózható víziutakkal összeköthessék a nagy folyókat és a hajók a különben nagy esésű hegyi vizeken is áthaladhassanak.

A XV. században két viterbói mechanikus azután feltalálta ennek is a módját. A hegyi vizeket nagy tartókba gyűjtötték össze, melyeket zsilipekkel zártak el és így — az időközben nagyobb mennyiségben összegyűjtött vízzel — a felmerülő szükség szerint tudták a csatornákat táplálni

1481-ben Velence épített nagy csatornát. 35 évvel később I. Ferenc hasonló czélból Franciaországba hívta Da Vincsi Leonardót, a híres mérnököt és festőt. De az osztrákokkal kitört viszály s a vallásháborúk egy századig késleltették e fontos találmány értékesítését. IV. Henrik építette az első ily csatornát, a briarrit a Szajna és a Loár között.

A posta és a csatornák új és gyors közlekedéshez juttatták a világot. A váltók és a bankok segítségével a tőke vándorló kincsesé lett; majd behozták a kereskedelmi értékek biztosítását, előbb délen Barszelonya és Firenze, majd északon is Brüks nyomán. Ez eszközök alkalmazásával óriási lendületet vett a kereskedelem biztonsága is, de a vállalkozási kedv is sokszorosan fokozódott.

Mind sűrűbb lett az egyes polgárok közötti összeköttetés és ezzel erősödtek az egyes államok. De a népeket is mind több és több kötelék kapcsolta egymáshoz és kivált Európa népei mind jobban közelednek egymáshoz, úgy hogy tán nincs már messze az az idő, amikor egész Európa, sőt az egész műveit világ egy nagy családdá lesz.

A tudomány emberei is új világ után vágyódtak. A klasszikus múltban keresték annak alapjait. Ahogy Kolumbus a régi idők mesés kincses bányáit kutatta s így bukkant rá az Újvilágra: úgy teremtettek e kor tudósai és művészei is a régiek kutatása közben talált kincsekből új világot.

Megunva a skolasztika haszon-
talan vitáit, belefáradva a sötét-
ben való tapogatózásba, a tudó-
sok az óvilág kincseihez tértek
vissza. Ezeket kutatták és egy-
egy latin kézirat, vagy görög szo-
bor fölfedezése diadalszámba ment.

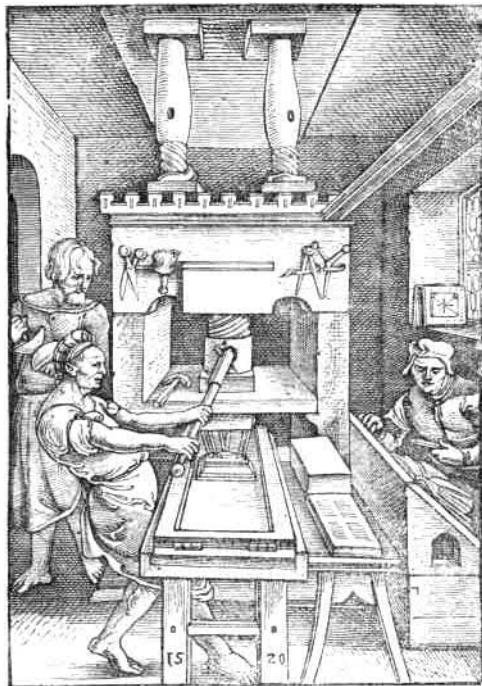
Még nem teremtettek, csak utá-
noztak. Az akkori szellemi élet
sokkal fáradtabb volt, semhogy
csak a maga erejéből előre tudott
volna törni; csak azért rázta le Arisz-
toteles jármát és az addigi középkor
művészetét, hogy új mesterek fe-
gyelme alá meneküljön. Szelidebb
uralom volt ez, mért szabadabb
mozgást engedett s előkészítette a
fölvilágosodottság jobbágyainak
teljes fölszabadulását. A köze! idők-
ben az emberiség történetének
szép kora következett, amely teljes
szellemi újjászületést hozott létre
minden téren, szabadabb gondolko-
zást és finomultabb művészi ízlést.

1436-ban a mainczi születésű Guttenberg János, aki Straszbur-
ban telepedett meg, tökéletesítette a harlemi K o s z t e r Lóránt munkáját s
a mozgó betű megalkotásával megteremtette a könyvnyomtatást. 14 évvel
később szövetekezett F a u s z t mainczi bankárral és az ügyes S c h o e f f e r -
rel, aki még tökéletesítette a betűk formáit. Ezzel a nyomdászat föl volt
találva. Legrégibb termékei »Türelem levelei« voltak, s a biblia 1454-ből.
Ez a művészet rohamosan terjedt Német-, Olasz-, Franciaországban,
Svájcban, Angliában s az egész keresztény Európában.*

A könyvek ára roppantul csökkent**) s az akkori nyomdászok, mint
Manuce Aide Itáliában, az Esztiennek Franciaországban, a Frobenek

* A könyvnyomdászatot Bécsbe 1462-ben, Rómába 1465-ben hozták be; Velenceés
Milánó 1469; Lucern és Páris 1470-ben, Firenze, Ferrara, Treviso, Bolonya, Pávia
Nápoly 1471-ben, Utrekt, Parma, Messzina 1473-ban, Génua, Belgium, Anglia, Spanyol-
ország 1474-ben, Bazel 1475-ben, Oroszországban 1486-ban, Svédország 1493-ban,
Skócia 1508-ban, Törökország 1726-ban, Görögország 1821-ben vette át. Az 1462-ben
kiadott biblia 30 forintba került, míg az addig leírással sokszorosított példányai 400—
500 forintba kerültek.

**) 1500-ban Velenceben Manuce Aide 2 frank 50 ccentimért adta el „Virgil“-jét
s ugyanazért az árért egész sereg más régi és új író műveit is adta.

Könyvnyomda 1520-ban.
Középen a prés, baloldalt a feketítő áll, jobboldalt
ül a szedő.

Svájcban olcsóságukkal népszerűvé tették az ókori irodalmi mesterműveit. Hogy mily rohamosan fejlődött a könyvnyomdászat, mutatja az, hogy maga Bades Zsosz Párisban 400 művet adott ki. 1529-ben Erazmus „Kollokoiá“-ja 24.000 példányban jelent meg, annyira elkapkodta az olvasni, tanulni vágyó közönség.

A 650 év óta Szamarkandban és Bokarában selyempapírt gyártottak; Zob-ban, Mekkában a gyapot váltotta föl a selymet. Ezt a gyapot, vagyis damaszkuszi papírt, ahogy nevezték, hamar megismerte Európa. A görögök bevitték déli Itáliába, ahol Nápoly normann királyai gyakran alkalmazták diplomák kiállítására. Az arabok bevitték Spanyolországba, de ott előnyben részesítették a vászonpapírt, melyet a XIII. század óta használtak Kasztiliában. E vászonpapiros Spanyolországból azután eljutott Franciaországba s Európa többi állomásaiba. De a pergamentet azért szilárdsága miatt még sokáig előnyben részesítették. A közjegyzőknek nem is volt szabad hiteles okmányokhoz mást használniok. Csak a XIV. század végén diadalmoskodott teljesen a papiros, mikor a könyvnyomdászatnak sok és olcsó anyagra volt szüksége.

A tudomány még habozott az akkori idők megszokott álmódzásai s szigorú okoskodás között, mely ma is vezeti. Így K a r d a n matematikus (1501—1570) hitt a csillagjólásban s másokat is megakart e hitnek nyerni, így az ismert P a r a c e l z u s is, aki az akkori idők (1493—1541) legnevesebb orvosa volt. A g r i p p a Kornéliuszt, aki mérnök, hadvezér és teológus volt egy személyben, vagy húszszor ítélték halálra mint az elvont tudományok művelőjét. Hány ember hitt a középkorban az ördögben, varázslókban! Még olyan tudorok is, mint Páré Ambrus és Bóden János. Ezrével vándoroltak a máglyára az örültek, ahelyett, hogy orvosi kezelésre bízták volna őket. Tréo grófságban néhány év alatt 6500 boszorkánypört tárgyaltak s Angliában 30.000-et. Magában Würzburg városában 1627 és 1628-ban 158 embed égettek el e czimen. Kevés háborúban pusztult el annyi ember, mint az inkvizíció vérpadjain. S p é német jezsuita maga is tiltakozott e szörnyűségek ellen*.

A képzelődésen alapuló középkori gondolkodáson hatalmas réseket ütött a hideg, szigorú okoskodás, mely néhol teljesen eloszlatta a súlyos sötétséget, részben lassan-lassan belevilágított abba a ködös homályba, mely az emberi gondolkodást még általába fogva tartotta.

Ez újabb irány emberei közé kell számítanunk T a r t á l y á t, (meghalt 1557-ben Velenczében), ' aki elsőnek alkalmazta a matematikát a

*) „Kauczió kriminális“ volt művének a czime, (1634), melyet egy beranszoni orvos 1660-ban francziára is átfordított s Lionban kiadta anélkül, hogy a nevét ki merte volna írni. A törvényszékek csak a XVII. század végén ejtették el a boszorkánypörök tárgyalását, de Angliában ezen a czimen még 1716-ban is fölakasztottak két nőt s Würzburgban 1742-ben elégettek egyet, egy másikat pedig Párisban még 1786-ban.

Eyn maning d' tristheit widd' die durckē

O Almechtig kōnig in hīmels tron
Der off' erreich ein dorne crone **D**n
sin strijt baner vñ blude roie **D**as heilge
cruce in sterbend' noc' **S**elb' hat getragē
zu d' marc' grois **D**n dē birtn' dor' nackte
vñ blois **D**ar an vmb menschlich heil
gelickē **D**n ons do mit erloist vñ erstrickē
Dn den bosē fyant vñ wūden **H**ilff ons
vorbas in allē stūden widd' vnser fynde
durchett vñ heiden **M**ache en yren bosen
gewalt leide **D**en sie zu cōstantinopel in
kriechē lant **A**n manchē tristē menschē
begangē hant **M**it fahen martir vñ dor'
slagē vñ vsmehē **A**ls den aposteln vor
zūte ist gescheen **O**mb die xij stücke des
heilgen glaubē gut **H**alt xij die gulden
zale in hut **A**uch werden dis iar xij nu-
mer schin **V**illiceren die xij zeichē des him-
mels din **A**ls mā zelet noch dīn geburt
offenbar **M** · **i**ccc · **l**o · **i**ar **S**iebē wochē

haditudományban, Vezalt (Vezanius) V. Károly és II Fülöp brüsszeli orvosát, aki a boncztan megalapítója s sokáig tanította azt Kábában is, a bolyonjai Ferrarit (1552—1566) és Viet Ferenczet (1540—1603), aki először alkalmazta az algebrát a geometriában s előfutára D é k o v t-nak és N y u t o n - n a k a matematikai analízis mezején.

Álművészet s tudomány csak bizonyos környezetben s légkörben fejlődhetnek, de azért a tudomány mégis kevésbé függ külső körülményektől, nem csuda tehát, hogy a század legnagyobb tudósa lengyel volt: K o p e r n i k u s z, aki 1473-ban született Tómban s tanulmányait Krakóban végezte, foglalkozott bölcselettel, orvostudománnyal, megtanult rajzolni s festeni. Rómában óriási sikerrel űzte a matematikát. Mikor visszatért hazájába, a világrendszeréről szóló nagy munkájának szentelte minden idejét. Végig kutatta kortársainak s a régieknek minden erre vonatkozó adatát, eszméjét, lelki szeme előtt elvonultak az egyiptomiak, akik szerint a Merkúr és a Vénusz a Nap körül forgott, de maga a Nap meg épp úgy mint a Mars, Jupiter, Sarturnusz az ő felfogásuk szerint a Föld körül forgott; látta Perzsa Apollót aki a Napot tette meg a csillagvillág központjának, de aki szerint a Nap maga a Föld körül forgott. Mind e rendszerekben a föld volt a világ központja. Kopernik elég vakmerő volt mind e rendszereket megtámadni és a Földet bitorolt trónusáról ledönteni. Kimondta, hogy a Föld a saját tengelye körül forog, de ugyanakkor még egy másik mozgást is végez a Nap körül, melyet azóta ismernek a világrendszer központjának. 1507-ben Kopernikusz kész volt világrendszerével, élete hátralevő idejét azzal töltötte, hogy e rendszerét megfigyelés és számítás útján megerősítse. Eleinte a tömeg kigúnyolta új elmélete miatt, még a színpadon is kifigurázták, mint Szókratész!

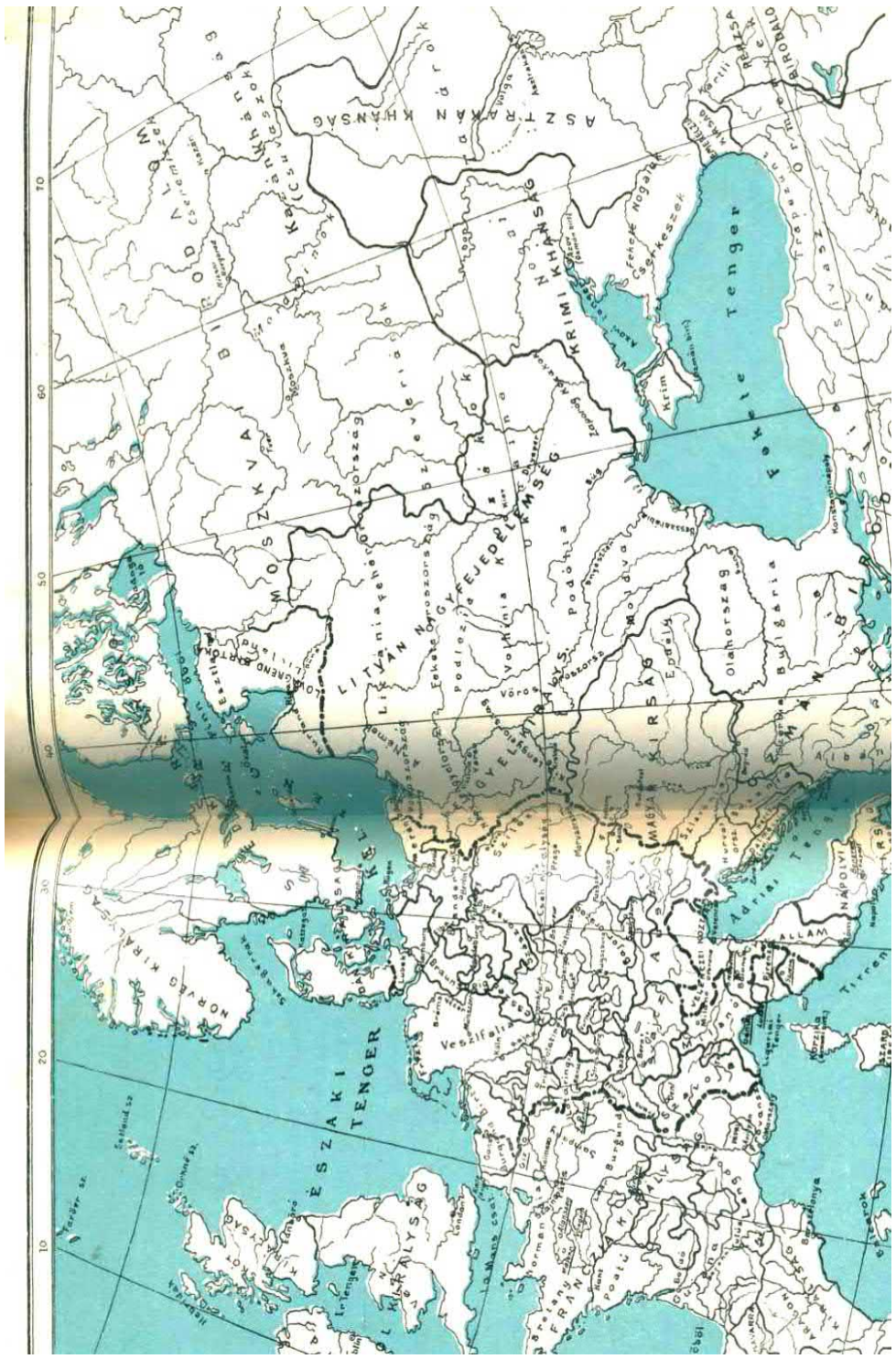
— Mit akartok — mondta barátainak — én nem tudom mi tetszik a közönséges embernek s a közönséges ember viszont nem érti, amit én tudok.

Dicsősége 1543-ban bekövetkezett halálával kezdődött. Annyira át voltak hatva nagyságától, hogy több olyan állítását is, melyeket nem bizonyított, föltétien igazságnak fogadták el.

Így hát, míg az új fölfedezések új világokat nyitottak meg az emberi ténykedés előtt, a tudományok fölfegyverezték s megállapították a világ-egyetem igazi törvényeit.

Vadászat alkalmával használt finom evőeszközök a középkorban.

In dem Lande ist die Welt
 im Luffen. auff das die welt
 christenheit ist. ob sie
 gesehig von Tuten zu der
 runden. das da so gar nicht
 ist. Ob die welt nicht
 so sind für mich. Welt
 von Adel zum Nächst und
 sein sind. Versteht
 und ist die welt. und die
 ist nicht mehr. so nicht
 sind nicht für mich. durch
 die mit Gott begeben. Amen
 Oben ist die Welt.

2 5 4 1

M. Luther

Luther kézírása 1541-ben.

A REFORMÁCIÓ.

A XVI. század egyik legnagyobb államférfia, Pol bíbornok, azt írta X. Leó pápának, hogy veszedelmes dolog, ha az emberek nagyon tudósok. Tény, hogy a tudományos forradalom reneszansza okozta a vallási reformációt. A régiek olvasása ismeretlen látóhatárokat nyitott még a gondolatnak. A könyvnyomdászat föltalálása, Amerika fölfedezése, az ipar, a kereskedelem fejlődése új eszméket ébresztett az emberekben. Az ember érezte érteimességének növekedését s ugyanakkor anyagi javai gyarodását is látta.

A sok újdonság láttára kételkedni kezdett sok mindenben, amit a régi kor hagyott reá. A kíváncsiság s a bíráló szelleme behatolt mindenüvé, átalakította a művészetet, a tudományt, a társadalmi állapotokat s át akarta alakítani a vallási intézményeket is.

A XVI. század irodalma az ókoriak kutatásával és utánzásával felébresztette az ókori szellemet is. Ez végre a vallási reformációhoz is vezetett, melynek igazi jellege a pogányoktól átvett szellem és a bibliából merített teológiai lelkesedés keveréke.

Ennek a vallási forradalomnak közvetlen oka azonban maga a papság

volt. Mekkora a különbség a kereszténység első századainak szegény, de buzgó papsága és X. Leó gazdag, hatalmas, de henyélő egyháza között. A pápa, mint a reneszánsz akármelyik másik nagyura, sokkal szívesebben élt művészek és poéták között, mint teológusok körében. Érdekes Bempo bíboros kijelentése, aki azt írta egyik levelében Szadolének:

— „Ne olvasd Szent Pál leveleit, nehogy finom ízlésedet ezeknek csiszolatlan írásmódja elrontsa. Hagyd ezeket a bolondságokat, melyek nem méltók komoly emberhez“.

Gúnyversekkel nem lehet ugyan megváltoztatni a világ folyását, de ha azok a kor szellemét tükröztetik vissza, hátalanoknak ezért nem mondhatók. Így Erazmus, Huilen és a többi röpiratíró még a XIII. században süket fülekre talált volna, most a XVI. században nagyon is akadt közönségük. Hiszen szemmel látható volt a papság erkölcsi sülyedése, fegyelmének lazulása. Bosszűé*) főpap létére így ír: „Nem egy olyan század volt, amikor az egyházi fegyelem reformját kívánták“. Szent Bernát pedig így szolt: „Vájjon fogom-e halálom előtt az Isten egyházát még olyannak látni, amilyen első napjaiban volt.“

V. Károly császárnak 1521-ben való képe
Dürer Albrechtől.

Egész életében az egyház visszaéléseiről panaszkodott ez a szentéletű ember, folyton erről prédikált a nép, a papok, a püspökök, sőt a pápák előtt is s nem győzte figyelmeztetni a szerzeteseket, akik magányukban épp úgy szomorkodtak az állapotokon, mint ő. Azóta csak növekedett az egyházban a fejtelenség. Maga a Szentszék sem volt ment a hibáktól s a vienni zsinat óta az a püspök, akit a pápa a szent gyülekezetben tárgyalandó anyag előkészítésével megbízott, a zsinat munkálkodásának alapjául az egyház reformálását, még pedig fejében és tagjaiban való reformálását jelölte meg.

A nagy szakadásnál, mely röviddel azután bekövetkezett, szintén a reform szükségessége volt a jelszó, és pedig nemcsak magánosoké, hanem a zsinatoké is. Arról beszél mindenki a pizai s a bázeli zsinaton, ahol az

*) M e d i c s i János, aki X. Leó neve alatt lépett a pápai trónra, ifjú korában három székesegyház kanonokja, kilencz templom plébánosa, tizenöt apátság perjele volt. Ezek felsorolása megvan Fabroni munkájában: „Leonis X. vita 1797“. A püspököknek egyáltalában elég gyakran több egyházmegyéjük volt, így a lotaringi bíborosnak három érseksége (Reimsz, Lion, Narbonn) és tizenöt püspöksége (köztük Albi, Montoban, Mantua, Lúszon) volt.

egyházi szakadás még csak nagyobbodott. Julián bíboros IV. Jenő pápa elé tárta a papságban uralkodó fejtelenséget, főképp a németországi papság zabolátlanságát:

„Ezek a rendtelenségek — így szólt — a népben gyűlöletet szülnék minden papi testület ellen, s ha a bajon nem segítünk, attól kell tartani, hogy a világiak megrohanják a papokat, mint ahogy azt a hussziták tették. Mert azt fogják mondani, hogy a papság javithatlan s nem akarja a körében uralkodó rendtelenségeket orvosolni. Erőszakkal fognak reánk támadni, ha meggyőződnek arról, hogy nincs más mód arra, hogy megjavuljunk. Az emberek várakozással lesik a történelmüket. Már most is kimutatják ellenszenvüket s csakhamar azt fogják hinni, hogy kellemes áldozatot hoznak istennek, ha bántják s kifosztják a papokat, akik sem isten, sem ember előtt nem kedvesek s teljesen elmerültek a gonosz cselekedetekbe. Még az a kevés kegyelet is, melylyel az emberek a fölkelet egyházrend irányában viseltetnek, ki fog belőlük pusztulni. S minden hibáért a pápai udvart fogják okolni, mert benne fogják minden rossz forrását látni, ha nem orvosolja a pusztító bajokat.“

Majd emeltebb hangon így folytatta: — „Látom, hogy a baj a gyökerekben van s mi ahelyett, hogy támasztanék áfát, földre ejtjük. A test együtt fog elveszni a lélekkel. Isten vak-sággal vert meg, hogy lássuk a veszedelmet, amint mindazokkal cselekszi, akiket meg akar büntetni. Előttünk lobognak a lángok s mi beléjük rohanunk“.

Julián előre látta a szomorú következményeket s nem csalódott, mikor azt mondta, hogy a reformáció s az a gyűlölet, melylyel a világiak a papság ellenében viseltetnek, sokkal veszedelmesebb felekezetet teremt majd, mint a milyen a római egyházra nézve a husszitáké volt.

Németországban, ahol a föld egy harmada s Angliában, ahol egy ötödé a papság kezében v^t, annak a papságnak a kezében, mely ily óriási gazdagsága mellett teljesen megfeledkezett a kötelességeiről: a lelkek , már elő voltak készítve a forradalomra, mikor Luther Márton megjelent.

Luther szegény szász bányásznak a fia volt. 1483-ban Eiszlebenben

Luther Márton 38 éves korában, még rendruhában.

született, később a vittenbergi egyetemnek legkiválóbb tanára lett. Lángész volt, tüzes szónok, akinek lángoló beszéde magával ragadta a népet, akinek bátorságát még csak fokozta az, hogy látta: mennyire lelkesednek szavain s mily készek a hallgatói őt tetterősen támogatni is. A mellett Luthernek akkora tekintélye volt, hogy tanítványai is remegtek tőle és sem nagy, sem kis dolgokban nem mertek neki ellentmondani.

Gyula pápa háborúi kimerítették a pápai kincstárt. Hozzá járult azután X. Leó pazarlása, aki 100.000 aranyat költött megkoronáztatására s kész volt 500-at adni egyetlen egy harangért. Hogy ily fokú fényűzés mellett megélhessen, el kellett zálogosítania Szent Péter kincseit s pénzért adnia az egyházi méltóságokat. Ily módon évenként 40.000 arannyal emelte a bevételeit.

Szent Péter nagyszerű bazilikájának építését, melyet II. Gyula kezdett meg, pénz hiányában abba kellett hagyni. Leó általános bünbocsánatot ígért mindenkinek, aki e templom továbbépítéséhez pénzével hozzájárul. A mainzi érsek Szászországban T e c z e l dominikánussal hirdette ki ezt a bünbocsánatot. Nagy visszaélések történtek e körül. A híveknek, kik üdvösségüket pénzért akarták megváltani, lehetetlen Ígéreteket tettek; viszont a legképtelenebb célokra fordították a hívek pénzének egy részét, anélkül, hogy azt eltitkolták volna.

Az augusztinusek, akik addig meg voltak bízva a fölmentvények kezelésével, elkeseredtek azon, hogy ez a jövedelmező üzlet most a dominikánusok kezébe ment át. Nagy buzgóan hozzáláttak tehát, hogy utóbbiak visszaéléseit felfedezzék és nyilván tartsák. Az augusztinusok legkiválóbb embere Luther Márton volt, aki kíméletlenül ostromozta a dominikánusok visszaéléseit.

Luther már akkor el volt tökévelve arra, hogy az egyházat reformálja. Eleinte csupán Teczelt és a fölmentvények körül előforduló visszaéléseket támadta. De sokkal lelkesebb volt, semhogy ennél megállt volna. Megmagyarázta a népnek, hogy a fölmentvénynek nincs értéke, de ezt oly formában tette, hogy ellenségei sem bánthatták érte. Mert amikor javaslatait írásba fektette, egy helyen így szólt:

— „Aki tagadja a pápa fölmentvényének valódiságát, átokkal sújtassék“.

Luther 1517-ben a vittenbergi nagy templom kapujára függesztette ki a fölmentvényekre vonatkozó 95 javaslatát. Teczel 110 ellenjavaslattal felelt. A harcz megkezdődött. Luther, akit védekezésre kényszerítettek, más, nagyfontosságú kérdéseket is fölvetett s a harcz hevében csakhamar otthagya Teczelt és a fölmentvények ügyét és egyenesen a pápa s a katolikus hittételek ellen fordult. Mindjobban belemélyedt az egyház reformjába s mire a vita hevében feleszmélt: már késő volt, a szakadás már meg volt.

Luther Márton.
Kranak Lukács rajza, melyet ezrével osztottak szét Luther halála után.

E viták első hírére X. Leó kicsinylőleg úgy nyilatkozott, hogy ez csupán két szerzetes szóvitája és — bár ismételten figyelmeztették őt az egyházat fenyegető veszedelemre — nem törődött tovább Lutherrel és Teczellel.

Mikor azonban a mozgalom folyton növekedett, 1518-ban Augsburgba követet küldött: K a j e t á n bíborost, aki hízelgéssel, fenyegetéssel meg akarta ingatni a szász szerzetest. Luther azonban új tanai mögé sánczolta el magát, a bíborost nem ismerte el birájának, ellenben a rosszul értesült

pápától a jól értesült pápához fölebbezett. Ezzel elismerte a pápa tekintélyét. A következő évben Bölcs Frigyes szász választó, Luther védője, Miksa császár halála után a birodalom kormányzója lett. Ekkor Luther már nem a pápának szánta fölebbezését, hanem a zsinatnak.

Mikor e fölebbezésnek alakot adott, Luther még nem ment túl a bázeli és konstanci zsinat határozatainak, mert azok is már kijelentették azt, hogy az általános zsinatok tekintélye a pápai tekintély fölött áll. De ahogy előbb visszautasította a pápát, utóbb vissza kellett utasítania a zsinatokat is, a zsinatok után azok vezetőit, szóval minden emberi tekintélyt, hogy azután — a mint ő mondta — már csak Isten szavára hallgasson. Nem akart Isten és önmaga fölött semmiféle közvetítőt. Ez azt is jelentette, hogy szerinte mindenkinek joga van a szentírást is, mely nem minden részében világos, magyarázni. Ő a maga felfogása szerint magyarázta a szent könyveket, amivel az egyház egységét — mely addig csak a pápának engedte meg a szentírás magyarázatát — megdöntötte. Mind több felekezet támadt s némelyik a szentírásból olyan tanokat is magyarázott ki, melyek valamennyi többi pártot megrémítették.

Az 1529 esztendőben Luther még sokkal tovább ment a szakadás útján. Most már nemcsak a pápa tekintélyét, de a szentségeket, a szerzetesi fogadalmat is támadta. 1520-ban „A keresztény szabadság“ czimvel könyvet irt. Ezt elküldte a pápának, aki erre már nem habozhatott tovább. 1520 június 15-én a pápa bullát adott ki, amelyben Luther könyvének 41 tételét elítélte, szerzőjét magát pedig átokkal fenyegette, ha azokat hatvan napon belül vissza nem vonja. Luther azzal válaszolt, hogy a bullát Vittenbergben hatalmas néptömeg tapsai között elégette.

Luther híveinek száma napról-napra növekedett s ez csak növelte bátorságát. A népet gyönyörűséggel töltötte el, hogy Luther fölhívta: olvassa el önmaga a bibliát, melyet németre fordított, s hogy a papság gazdagságát az evangélium megsértésének jelentette ki. A fejedelmek, akik már nem győzték az újabb idők folyton növekedő fényűzését, a folyton fejlődő közigazgatás mind nagyobbodó kiadásait, a hadsereg zsoldját előteremteni: maguk is szívesen hallották az egyház roppant gazdagsága elleni tiltakozását. Sokakat meg a Luther által ragyogó ékesszólással dicsőített vallásszabadság vonzott a nagy újító táborába.

Mikor azonban az ideiglenes kormányzás megszűnt a birodalomban, az új császár, V. Károly, akinek I. Ferencz ellen szüksége volt a pápára, s aki helyre akarta állítani a birodalom vallási békéjét is, 1521-ben Wormszba, a vallási ügyek tisztázására, birodalmi gyűlést hívott össze s arra Luthert is beidézte. Luther menedéklevéllel jött oda, s ünnepélyesen kijelentette, hogy tételei közül egyet sem von vissza, hacsak a szentírásból nem bizonyítják be neki azok hamis voltát. Az országgyűlés Luthert birodalmi átokkal sújtotta, de oly nagy volt már a pártja a nép

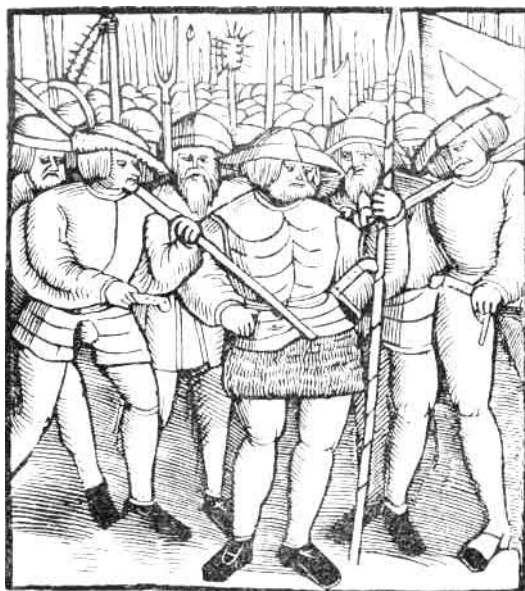

között s a fejedelmek sorában, hogy a menedéklevél nyújtotta védelmét nem merték megsérteni. Így Luther elmenekülhetett Vormszból s védőjének, a szász választónak, egyik várkastélyában, a türingiai Vartburgban rejtőzött.

Ettől fogva Luther büntetlenül terjeszthette tanait Németországban. Röpiratait a könyvnyomdászat rövid idő alatt óriási mennyiségben terjesztette az egész birodalomban. Eljutottak azok a palotákba és a kunyhókba egyaránt. Luther egyébként a Hohenstaufok bukása után hatalmassá lett fejedelmeket kímélte. Támogatásuk fejében az egyház javainak államosítását helyezte kilátásba. 1525-ben a nemet lovagrend nagymestere Lengyelország főnhatósága alatt Poroszország örökös fejedelmének jelentette ki magát. Déli Németország egyházi birtokait megrohanták; 1525-től kezdve a szász választó, a hessenkasszeli örgróf, a két meklenburgi herceg, a pomerániai és a czelli herceg s egy sereg birodalmi város elfogadta a reformációt s ugyanakkor a megfelelő államok tulajdonának jelentették ki a területükön fekvő egyházi birtokokat.

Mikor a nép a nagy osztozkodást látta, maga is részt akart belőle. Különben is az egyházi s a világi urak elnyomása ellen, mely alatt századokon át nyögött, egyformán mély gyűlöletet érzett.

Már 1471-ben és 1492-ben valóságos lázadások törtek ki, 1505-ben s 1513-ban megismétlődtek e lázadások. A lázadások főfészke Németalföld és a Svábföld volt. Mikor Luther szónoklatait meghallotta: sokáig visszafojtott gyűlölete lobogó

Kép a parasztlázadásból.
Egykorú kép, a parasztlázadás leírásának czimlapja.

lánggal tört ki a népből. Nem is érintették a teológiai kérdéseket, hanem egyenesen a társadalmi kérdésekre vetették magukat s teljes egyenlőséget követeltek, azonkívül a javak közösségét s minden egyházi s világi tekintély ledöntését. Ezek a szakadárok, kik csakhamar magukkal ragadták a Svábföld s Türingia parasztjait: anabaptistáknak nevezték magukat, mert — amint mondták, — másodszori keresztelés útján ujraszülettek. Vezérük M ü n - c z e r Tamás lett. Luther nemcsak hogy megtagadta a velők való közösséget, hanem irtóháborút is hirdetett ellenük.

Frankenhauzennál 1525-ben meg is verték őket s a parasztok ezerszámra hullottak el.

A parasztok háborúja elrémítette az egész világot. A megijedt katolikus fejedelmek 1525-ben Deszauban szövetségre léptek. A református fejedelmek viszont 1526-ban megkötötték a torgai szövetséget.

Németország két részre szakadt s mindegyik független volt a császári hatalomtól. A háború elkerülhetetlennek látszott. De V. Károly, akinek hol I. Ferenczcel, hol Szolimánnal akadt dolga, közbelépett, nehogy új ellenséget szerezzen magának a birodalomban. Egyházi tudorok gyülekezetére akarta bízni a vallási kérdés eldöntését, de a reformátusok ezt az ajánlatát nem fogadták el, mert tudták, hogy kisebbségben lesznek, a pápa meg azért ellenezte a zsinatot, mert attól tartott, hogy ott újra a bázeli és konstanzi zsinatok ellenzékieskedő szelleme jut kifejezésre.

1526-ban a törökök elpusztították Mohácsnál a magyar király seregét. Erre V. Károly, hogy a német fejedelmek segítségét megnyerje, a speieri zsinatban kimondatta, a lelkiismereti szabadságot, újabb tanok terjesztését azonban megtiltotta. A reformátusok tiltakoztak ez utóbbi ellen: onnan maradt meg protestáns (tiltakozó) elnevezésük. A következő évben az augszburgi birodalmi gyűlésen nyilvánosan tételekbe foglalták hitüket, (innen az augszburgi konfesszió, ágostai evangélikus hitvallás elnevezése), mely attól fogva jelképe és összekötő kapcsa volt Luther minden hívének (1530). Szövetségüket még szorosabbra kötötték Smalkaldenben (1531) s a császár, akit Szolimán fenyegetett, megadta nekik a békét, az u. n. „nürnbergi interim“-mel (1532). Hét évvel később elég erősek voltak arra, hogy visszahelyezzék Ulrik vürtembergi herceget s a katolikusokra rákényszerítsék a kadani szerződést, mely a luteránusoknak vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja.

Az anabaptisták újra feltűntek Münszterben, ezúttal már rendesen szervezve, így tehát sokkal veszedelmesebbek voltak. Ma ti szén János harlemi pék volt a prófétájuk. Elkergették a városból a püspököt, a gazdagokat s mindazokat, akik nem akartak újra megkeresztelkedni, azután kicsapongásukkal és pusztításukkal előzönlötték a várost és környékét. Kifosztották s felgyújtották a templomokat, kolostorokat, elégették az összes könyveket, csak a bibliákat kímélték, és kimondták a vagyonközösséget. A legcsúnyább önkényuralom fejlődött ebből a népmozgalomból. Egy marsall rosszat beszélt a prófétákról, mire Matiszen a vásártéren agyonlőtte. Majd elkiáltotta magát, hogy az isten megparancsolta neki az ellenség elűzését s alabárdal a kezében, egyedül rohant ki a városból. Alig hagyta el a kaput, megölték. B o k o l d János leideni szabólegény Leideni János néven lett az utóda a prófétaságban. Nemsokára egyik hitszónokuk kijelentette, hogy látomása volt, s ebből megtudta, hogy Leideni János uralkodni fog minden földeken s Dávid trónján fog ülni

mindaddig, míg isten vissza nem veszi tőle a kormányzást. Erre Leideni Jánost királylyá választották.

Az új király behozta a többnejűséget, s fényűző udvarral vétette körül magát, míg a nép éhenhalt, mert a münsteri püspök ostrom alatt tartotta I a várost. Egyik királyné azt mondta, hogy nem hiszi, hogy istennek tetsző dolog volna, ha oly nyomorúságban hagyják sínylődni a népet. Leideni János erre fogta az asszonyt, kivезette a piacra, ott letérdeltette s levágatta a fejét. Az áldozat társnői ezalatt azt énekelték: „Dicsőség istennek, ki a magas egekben lakozik“, az egész nép pedig táncolni kezdett a lemészároltnak hullája körül. Nem volt már egyéb enni való, mint kenyér és só. Az ostrom vége felé olyan nagy volt az éhség, hogy rendszerint még a halottak húsát is szétoztották.

Végre Szent János napján (1535) elesett a város. Leideni János maga foglyul esett. Valósággal szétszagatták. Az „Uj Szion“, melyet a vakbuzgóságnak ez a láza támogatott, 15 hónapon át védte magát az észak-németek hadereje ellen. A katolikusok a münsteri botrányokért a protestánsokat tették felelősökké.

A politikai szakadás napról-napra nagyobb lett. A császár még várt, mert nem volt kész a harcra. Nem lépett fel nyíltan a protestáns urak és városok ellen, szüksége volt rájuk, mert folyton háborúságban állt I. Ferenczcel, Szolimánnal, Barberuszszal. Egyébként a katolikusok sem gyűlölték annyira a reformátusokat, hogy Németország szabadságát föláldozták volna a császárnak. Abban az időben pedig, mikor a polgárok maguk már fegyveresen jártak keltek, nem volt még állandó hadsereg, melynek segítségével a császár biztosan összetörhette volna az ellenállást.

A kreszpii béke (1544) megkötése után azonban V. Károly reászánta magát arra, hogy a protestánsok ellen határozottan fellépjen. I. Ferencz, akit a smalkaldi szövetség cserben hagyott, most viszont őket hagyta cserben, Szolimán pedig éppen akkor a perzsák ellen indult. Károlynak tehát külső ellenségtől nem kellett félnie. Az általános zsinat, melyhez mindkét fél már oly régóta fordult, végre összeült 1545-ben Trientben s már az első ülésen látszott, hogy a tanok ellentéteinek kiegyenlítésére semmi kilátás sincs. A háború elkerülhetetlen volt. Luther azonban ezt már nem érte meg, mert 1546-ban meghalt.

A protestánsok egymás között is összevesztek. A smalkaldi szövetségesek nem tudták erejüket egyesíteni, s így egyenként buktak el. Károly két hadjáratával elintézte az egész kérdést. Felső Németország 1546-ban meghódolt. I. Ferencz halála 1547-ben még erőteljesebb eljárásra indította a császárt. A mülbergi csatában a spanyol gyalogság már az első rohamnál szétverte a szász katonaságot s a liga két vezére: a szász választó, akit a csataterén fogtak el és a hesszeni örgróf, aki maga adta meg magát, a császár foglya lett.

V. Károly most már azt hitte, hogy álma, a német egység, végre megvalósul. De csakhamar be kellett látnia, hogy csalódott. A vallási kérdést a pápa nélkül akarta elintézni. Augszburgi interimje, melylyel a két pártot össze akarta hozni, ellenkezőleg az egész világot elégedetlenné tette (1548).

Károly Spanyolországot, Németalföldet, Nápolyt és Amerikát fiának tartotta fõnn, azonkívül biztosítani akarta neki a császári koronát is Fivére, akit római királynak választottak meg és a birodalmi gyűlés is tiltakozott az ellen. A német városokat katonákkal rakta meg; dõlyfõsen maga után hurczoltatta a két fogoly protestáns fejedelmet s ostrom alá vette Magdeburgot, az egyetlen várost, mely még ellentállt. Tíz hónapi ostrom után elesett ez is. A császári seregek vezére Szász Móricz volt, ugyanaz, aki késõbb tõnkretette a császár hatalmát. Móricz protestáns volt. Gyűlöletbõl s becsvágyból harczolt rokona, a szász választó ellen. A császár hálából a választói méltóságot neki adta.

Szász Móricz elárulta vallástestvéreit, hogy vagyont s hatalmat szerezzen, de azután elárulta a császárt is, hogy a maga hatalmát megszilárdítsa. Azért vállalta Magdeburg ostromát, hogy csapatai egyesítésére ürügye legyen; ugyanebbõl az okból húzta az ostromot s mialatt ez tartott, tárgyalt a protestánsokkal, II. Henrik francia királylyal; s mindezt oly ügyesen tette, hogy Károly, korának ez a legügyesebb politikusa, még csak nem is gyanakodott, mikor már jelentették neki, hogy Móricz hatalmas sereggel átvágott Németországon s Innszbruk ellen indult, hogy õt magát meglepje. A beteg császár éppen idején szökött meg. Hóviharban vitték a hegyeken át. (1552). Szabadon kellett bocsátania a szász választót és az õrgrófot s a passzauai kiegyezésben a protestánsoknak teljes vallásszabadságot biztosítani (1552).

Ezzel az új vallásnak megadta a törvényes alapját. Az augszburgi béke (1555) ez engedményeket véglegesítette. Azonkívül megerősítette a protestánsokat azokban az egyházi birtokokban, melyeket még a passzauai kiegyezés elõtt vettek el az egyháztól. De egy megszorítást mégis csak tett. A jövõre nézve megakadályozta az egyház birtokainak világiasítását, mert arra kötelezte az egyházi férfiakat, hogy az esetre, ha az új vallásra áttérnek, elõbb kötelesek legyenek addigi egyházi javaikról lemondani. Ez a kikötés, meg az, hogy a kálvinistákat kizárta az augszburgi békébõl s végül a református vallás gyakorlásának megtiltása a protestáns fejedelmek birtokain kívül, új viszályra adott alkalmat, mely végre a harminczéves háborúra vezetett.

Északi Európában a reformáció ügyét tisztára politikai érdekek döntötték el. A bogeszundi csata után~(1520), melyben Szt enon-Szt ure, az utolsó svéd kormányzó halálosan megsebesült, a kalmári szövetséget újra megkötötték.

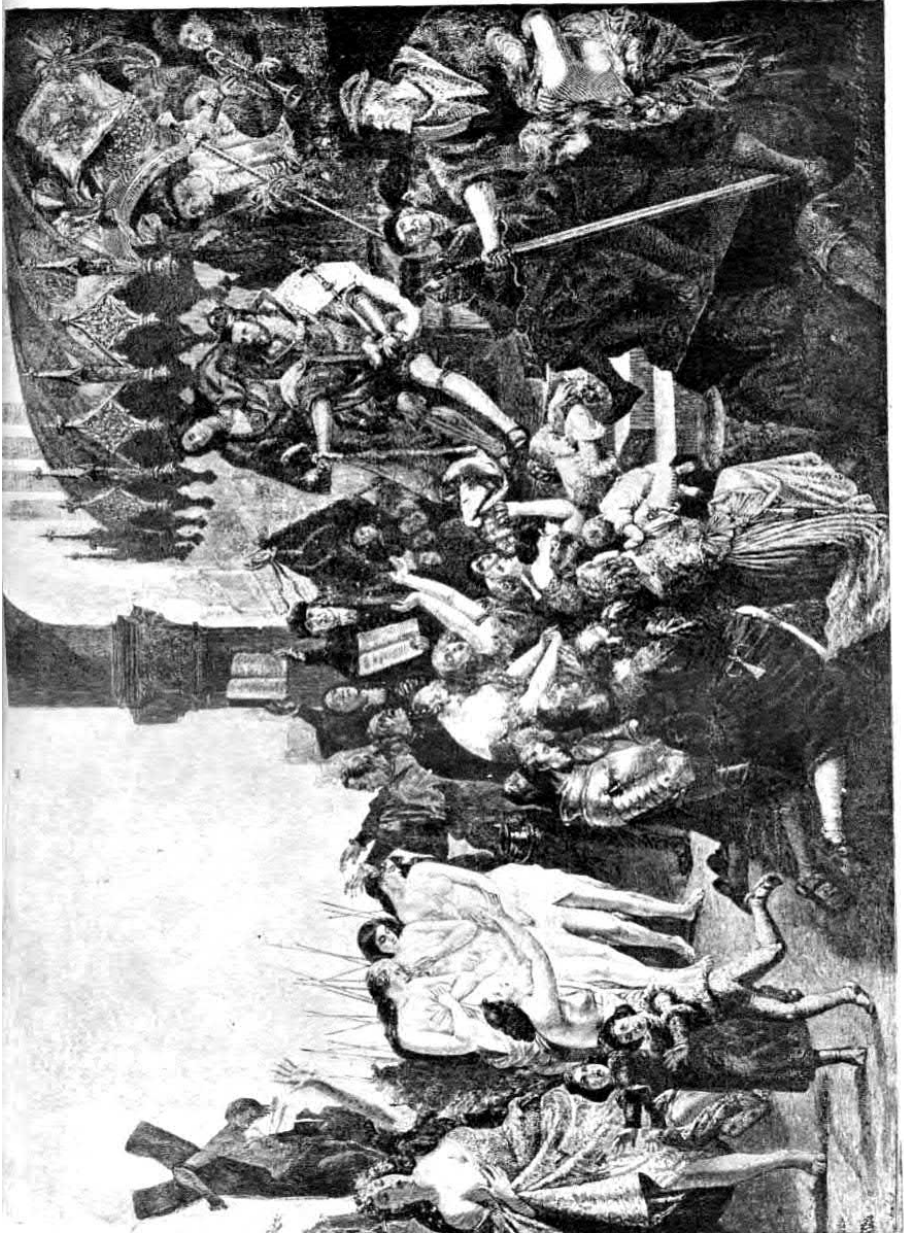

Y. Karoly menekülése Szász Mórész elől.

Endrei Zoltán: A VIII.ig. Történelme, IV.

„Globois” műintézet, Budapest.

Zion's Victory

II. Keresztély, aki Dánia és Norvégia fölött uralkodott 1513 óta, Svédország örökös uralkodójának kiáltotta ki magát. Hogy uralmát megszilárdítsa, irgalmatlanul pusztította az ország legtekintélyesebb polgárait. Egyetlen napon 94 szenátort, főpapot és gazdag polgárt fejeztetett le, aztán korra és nemre való tekintet nélkül 600 személyt fojtatott meg, és az ország minden városában akasztófát állíttatott föl.

Svédországnak hamar megjött a boszulója. A következő évben V á z a G u s z t á v, aki a Folkungok régi törzséből származott, megszökött a börtönből, melyben Keresztély fogva tartotta s számos kaland után föllázította Dale-karlia bátor lakóit. Ezek segítségével Upszala mellett tönkreverte a dánokat s ostrom alá vette Stokholmot. A város két évig ellenállt.

Szász Móríc.

II. Keresztély t, Észak Nérójába dán főnemesek, kiket a parasztok és a kis emberek javára kiadott rendeletével maga ellen ingerelt, 1523-ban végre is letették. Helyette nagybátyját, F r i g y e s holsteini fejedelmet választották meg királynak, de megeskették előbb, hogy tiszteletben tartja kiváltságaikat, megadja nekik

az élet és halál jogát a parasztok fölött, és elismeri, hogy a korona választás útján töltendő be.

A svéd rendek Váza Gusztávnak a királyi czímet adták s 1523-ban Stokholm megnyitotta előtte kapuit. A következő évben Frigyes is bevonult Kopenhágába a hatalmas lübecki hajóhad segítségével.

Gusztávnak királyi czímen kívül alig volt egyebe. A föld a nemesség és a magas papság kezében volt; a parasztság, polgárság s alsó papság pedig teljesen ki volt fosztva és tudatlan is volt. Az északi részeken sokan a fák héjából éltek

Gusztáv elhatározta, hogy a maga és a nép.érdekében véget vet a püspökök nagy hatalmának, akik az utolsó háborúban különben is a dánokkal tartottak. Oyan gazdagok s hatalmasak voltak, hogy a király nem merte őket

nyíltan megtámadni, hanem cselhez folyamodott. Eleinte csak tűrte, hogy két luteránus: Oléusz és Pétri Lóránt hitvallását hirdethesse, majd erkölcsi támogatásban is részesítette őket, amennyiben az egyiket államtitkárnak, a másikat az uppszalai egyetem tanárának nevezte ki. Végül pedig megengedte nekik, hogy a szent Írást népies nyelvre lefordíthassák s közzétegyék. Ez ugyan akkor még nem használt sokat, mert a nép nem igen tudott olvasni.

Ekkor Gusztáv megnyerte a főnemeseket a maga terveinek. Megengedte a nemeseknek, hogy őseik birtokait, melyeket az egyház tőlük erőszakkal elvett s azóta bitorolt, visszavegyék. Ő maga jó példával járt elől. Elfoglalt egy gazdag apátságot, mely hajdan az ő családjáé volt; majd hivatkozott arra, hogy az államkincstár teljesen üres, és azért elvette az egyház jövedelmének két harmadát, ezüstneműit s a templomok harangjait (1526).

Az 1524-iki veszterászi országgyűlésen Gusztáv ragyogó ékesszólásával, győzelmeinek fényével, nagy tekintélyével az összes képviselőket megnyerte a maga számára. A rendek fölruházták az egyházi méltóságok adományozásának jogával és kijelentették, hogy a papság birtokai az állam tulajdonába mennek át; egyúttal követelték, hogy a vallás eredeti tisztaságához térjen vissza. A reformáció tehát teljes diadalt aratott Svédországban.

Gusztáv most már hadsereget szervezett; 14,000 emberből álló hadseregével végigsietett az országon s mindenütt érvényt szerzett a veszterászi határozatoknak. 13,000 kisebb-nagyobb birtokot kobzott el a király és a nemesség javára. Gusztáv most már nyíltan a luteránus vallás hívének vallotta magát, Pétri Lórántot kinevezte uppszalai érseknek és ő vele kenette föl magát 1528-ban.

A következő évben az örebrói zsinat a svéd egyház ügyeit rendezte. Hogy a nép érzelmeit kíméljék, föntartották a katolikus egyházi szervezetet és a szertartások legnagyobb részét, egyébként azonban a német protestánsok vallástételeit fogadták el.

A református Svédország korlátlan hatalomhoz juttatta a királyt. Váza Gusztáv meg is érdemelte ezt: a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, tengerészet mind virágzott alatta és Svédország belépett alatta a műveit európai államok keretébe. 1542-ben szövetséget kötött Franciaországgal, mely csaknem a francia forradalomig tartott.

Luther hitszónoklata korán visszhangra talált Dániában is. II. Kérésztély már 1520-ban Kopenhágába hívott egy református szónokot s Keresztély bukása sem állította meg a vallási mozgalmat. Utóda, I. Frigyes már trónralépése előtt az új hit hive volt. Trónralépésekor először a vallási türelmet mondta ki, hogy az újtóknak szabad teret biztosítson. 1525-ben pedig nyíltan is reformátusnak vallotta magát. Két évvel utóbb az odenzéi országgyűlés megerősítette a lelkiismereti szabadságot, megengedte a szerzetesi fogadalom megszegését, a papok házasságát és a főpapokat is a

király törvénykezése alá helyezte. 1530-ban a kopenhágai országgyűlésen Frigyes még tovább ment, megerősítette a dán protestánsok hitelveit.

Fia, III. Keresztély folytatta apja munkáját, megszüntette a katolikus egyházszervezetet. A püspököket megfosztották világi és lelki hatalmuktól és birtokaikat az állam javára elkobozták. A katolikus püspökök helyébe 6 főfelügyelőt (szuperintendens) neveztek ki a lelkiek vezetésére, míg a világi ügyek felügyeletét ugyancsak 7 bíróra bízta (1536). De a luteránus papságnak sokkal kevesebb tekintélye és politikai befolyása volt, mint azelőtt a katolikusoknak. A főnemesség pedig, mely III. Keresztélyt arra kényszerítette, hogy azokat az ígéreteket, melyeket elődje esküvel fogadott, megtartsa, nem ismert azontúl korlátokat. Elnyomta a rendeket, minden hivatal betöltésének ellenőrzését magának tartotta fenn, gyámkodott a királyság fölött s a népet a legkeményebb szolgaságba hajtotta.

A reformációt Svájcban először egy zürichi plébános, C z v i n g l i Ulrik hirdette, aki ugyan kortársa volt Luthernek, de tőle függetlenül működött. 1517 óta hirdette, hogy a hit egyedüli szabálya az evangélium. Egy nap, mikor a pápai fölmentvények előadói arra kérték, hogy ne károsítsa meg az üzletüket, mert azon a pénzen a világ legszebb templomát fogják fölépíteni, a népnek az Alpok havas csúcsait mutatta, melyek a lenyugvó nap aranyos sugaraiban fürdőitek: „íme az Örökkévalóság trónja. Szemléljétek a műveit, imádjátok őt dicsőségében. Többet ér ez, mint a szerzeteseknek följánlott adomány s a halottak csontjaihoz való zarándoklás“. Czvingli evangélikus vallása rohamosan terjedt a németajkú Svájcban, a kereskedő zürichi, berni, bázeli, appenzelli, glári és saffhauseni kantonokban. De a földmivelő kantonok: Luczern, Uri, Svicz, Untervalden, Czug, Freiburg és Szoloturn hívei maradtak a katolikus vallásnak és 1528-ban Valéval szövetséget alakítottak a katolikus hit védelmére. A reformátusok is szövetkeztek Bernben a következő évben. Így a polgárháború elkerülhetlen lett. Czvinglit mindjárt az ellenségeskedések kezdetén megölték. A katolikusok Kappel és a czugi hegy mellett (1541) legyőzték a protestánsokat és békére kényszerítették őket. Minden kanton szabadon határozhatta meg vallását.

A protestánsok bő kárpótlást kaptak e vereségért. Genf elvált a római egyháztól. Ez a város, melyet a szavojai herceg főhatósága alatt püspöke kormányzott, a XVI. század elején két táborra oszlott. A mamelukok, (vagyis a rabszolgák) III. Károly fejedelem jogait védelmezték, míg a hugonották (esküdt szövetségesek) a város szabadsága mellett kardoskodtak. A reformáció újabb tápot adott a politikai viszálynak. A mamelukok a katolikus vallás mellett foglaltak állást, a hugonották az új valláshoz csatlakoztak. Bern támogatásával a hugonották győztek. A város I. Ferencz segítségével megvédte szabadságát Szavója ellen és Bern 1536-ban elvette a fejedelemtől Vód területét.

Ekkor érkezett oda Kálvin János, egy noajoni francia aki közzétette „A keresztény intézmény“ című könyvét, mely veszedelmesebb volt a J katolikus vallásra a Luther könyveinél, mert rendezettebb és merészebb f volt. Míg a vittenbergi tudor mindent meghagyott az egyházban, amit szerinte az isten szava el nem ítél, Kálvin mindent meg akart semmisíteni, amit az evangélium szerinte elő nem irt. Franciaországból szöknie kellett, aztán Itáliából is és végre Genfben talált menedéket. Két párt harczolt ott az uralomért, a politikai újítók (libertin) és a vallási újítók pártja. Kálvin ez utóbbiaknak szerezte meg a győzelmet, de csak küzdelem után.

A politikaiak elkergették a városból (1541), de hívei csakhamar vissza-hívták s azontúl haláláig korlátlanul uralkodott. Újra szervezte Genf kormányzatát s csupa református tisztviselőt alkalmazott. A város egészen megváltoztatta a képét. A könnyed életmódra a legszigorúbb erkölcsök kora következett. Semmiféle ünnep vagy szórakozás nem volt Genfben. Egy költőt a versei miatt lefejeztek. Kálvin kívánta, hogy a házasságtörőt | halállal büntessék, épp úgy mint az eretneket és máglyára küldte Szervet * Mihályt, aki a Szent Háromságról másképp gondolkozott, mint ő. Türelmetlen volt a végletekig. Kálvin legbuzgóbb híve B é z a Tivadar szintén halálbüntetést követelt az eretnekekre és a párisi parlamentet hitetlenség- n gél vádolta, mert nem égetett el elég varázslót. Mire egy tisztviselő így l felelt: „Nézd meg inkább a lajstromunkat“.

Kálvin ugyan megfosztotta a genfieket még a legártatlanabb élvezetek-től is, de az is igaz, hogy alatta Genf európai fontosságra tett szert. Az egész XVI. és XVII. század alatt Genf volt a reformáció szent városa és főerőssége. Maga Kálvin a legjobb példával járt elől a tiszta erkölcsű, szigorú életmódban. Mindennap prédikált, hetenként háromszor tartott előadást a tanairól, lefordította a bibliát francziára s felelt mindazoknak, akik Európa különböző részeiből kérdésekkel fordultak hozzá. Levelezése harmincz kötetet tett ki s a genfi könyvtár 2025 szónoklatának kéziratát őrzi.

Mikor 1564-ben meghalt, tanítványai folytatták művét, B é z a Tivadar Franciaországban és K η o k s z János Skócziában.

M i k s a házassága következtében Merész Károly örökösnejével Németalföld 18 tartománya a burgundi ház birtokából az osztrák házéba ment át. E tartományok szövetséges államot alkottak a központi kormányzó igazgatása alatt, akit az uralkodó nevezett ki. Mindegyiknek meg volt a maga alkotmánya és képviselőtestülete. Így a fejedelem hatalmát Németalföldön az ország szabadabb szervezete, különösen pedig a nép független szelleme korlátozta.

Németalföld sokkal közelebb feküdt Németországhoz, semhogy a reformáció már korán ne talált volna magának utat. A biblia flamand fordítása ugyanakkor jelent meg ott, mikor Luther német fordítású bibliája.

Továbbá a Münszternél legyőzött anabaptista sereg romjai is Hollandiába menekültek. De V. Károly, bár a városok kiváltságai akadályozták, többet tett ott a reformáció megakadályozására, mint a birodalomban. Szigorú rendeleteket bocsátott ki, így különösen 1550-ben, a német protestánsok fölött Mülbergnél aratott győzelme után. 1522-ben külön inkvizíciót hozott be Németalföldre, mely a reformátusokat tömegesen halálra ítélte. De ez a szigorúság csak az eretnokség formáját változtatta meg. A luteránizmus eltűnt Németalföldről, de a kálvinizmus foglalta el helyét, mely Svájcából jutott oda Elzászon át, illetve — hála a két ország közötti sűrű kereskedelmi összeköttetésnek — Angliából IV. Edvard alatt.

Franciaországban is a kálvinizmus győzött. Luther tanainak ott csak kevés sikerük volt. Franciaországban a Szorbonn volt a teológiai tudományok virágzó központja. A hit tehát itt erősebb védelemre talált, viszont a királyságnak sem volt itt szüksége a reformációra, hogy a papság javait magához kaparthassa, mert hiszen a konkordátum a királynak juttatta a papi javak adományozási jogát. S végül a gall egyház kebelében kevesebb is volt a visszaélés, mert kisebb volt a hatalma és gazdagsága. Ha sok nemes sajnálta is az uradalmakat, miket őse az egyháznak átengedett, s ha hűbéri szellemüknek tetszettek is az újítók független tanai, s ha náluk a vallási szabadság utáni vágyba a politikai szabadság utáni vágy is vegyült, azért viszont a nagy városok népe tökéletesen katolikus maradt. A reformáció a francziák legnagyobb részére a lelkiismeret és meggyőződés kérdése volt, sokak számára azonban már tudtukon kívül az arisztokratikus szellem ébredése, hűbéri visszahatás az udvar s a királyság túlsúlya ellen.

Kálvin előtt a reformáció csak jelentéktelen haladást tett. Csak az 1535-ben közzétett „Keresztény intézmény“ adott a műveltebbek gondolatmenetének határozott alakot. A kálvinizmus a kis nemesség legnagyobb részét rohamosan meghódította, a legnagyobb jogtudósok vagy nyíltan vagy titokban kálvinisták voltak, de a déli tartományok kivételével, ahol az albigeek tanainak és háborúinak emléke még élt s ahol elkeseredett harag uralkodott a római egyház ellen, a nép, kivált pedig a nagy városok lakossága, elzárkózott az új evangélium elől.

I. Ferencz sem kedvezett az új tanoknak, de neki kímélnie kellett őket a német protestánsokkal V. Károly ellen megkötött szövetsége miatt. Nehéz volt szövetkeznie a Rajnántuli protestánsokkal, ha ugyanakkor kiakarta volna irtani a francia protestánsokat. Ki is adta a kuszi-i rendeletet 1535-ben, mely minden vallási üldözést beszüntetett. Amint azonban megkötötte a békét a császárral és nincs többé szüksége a smalkaldeni szövetségre, büntetésekkel akarja meggátolni a protestantizmus haladását saját országában. Uralkodása végén Montmoranszi és Turnon bíboros könyörögésére visszavonta a kuszi rendeletét és elrendelte, hogy a Vód lakóit,

Továbbá a Münszternél legyőzött anabaptista sereg romjai is Hollandiába menekültek. De V. Károly, bár a városok kiváltságai akadályozták, többet tett ott a reformáció megakadályozására, mint a birodalomban. Szigorú rendeleteket bocsátott ki, így különösen 1550-ben, a német protestánsok fölött Mülbergnél aratott győzelme után. 1522-ben külön inkvizíciót hozott be Németalföldre, mely a reformátusokat tömegesen halálra ítélte. De ez a szigorúság csak az eretnokség formáját változtatta meg. A luteránizmus eltűnt Németalföldről, de a kálvinizmus foglalta el helyét, mely Svájcából jutott oda Elzászon át, illetve — hála a két ország közötti sűrű kereskedelmi összeköttetésnek — Angliából IV. Edvard alatt.

Franciaországban is a kálvinizmus győzött. Luther tanainak ott csak kevés sikerük volt. Franciaországban a Szorbonn volt a teológiai tudományok virágzó központja. A hit tehát itt erősebb védelemre talált, viszont a királyságnak sem volt itt szüksége a reformációra, hogy a papság javait magához kaparthassa, mert hiszen a konkordátum a királynak juttatta a papi javak adományozási jogát. S végül a gall egyház kebelében kevesebb is volt a visszaélés, mert kisebb volt a hatalma és gazdagsága. Ha sok nemes sajnálta is az uradalmakat, miket őse az egyháznak átengedett, s ha hűbéri szellemüknek tetszettek is az újítók független tanai, s ha náluk a vallási szabadság utáni vágyba a politikai szabadság utáni vágy is vegyült, azén viszont a nagy városok népe tökéletesen katolikus maradt. A reformáció a francziák legnagyobb részére a lelkiismeret és meggyőződés kérdése volt, sokak számára azonban már tudtukon kívül az arisztokratikus szellem ébredése, hűbéri visszahatás az udvar s a királyság túlsúlya ellen.

Kálvin előtt a reformáció csak jelentéktelen haladást tett. Csak az 1535-ben közzétett „Keresztény intézmény“ adott a műveltebbek gondolatmenetének határozott alakot. A kálvinizmus a kis nemesség legnagyobb részét rohamosan meghódította, a legnagyobb jogtudósok vagy nyíltan vagy titokban kálvinisták voltak, de a déli tartományok kivételével, ahol az albigeek tanainak és háborúinak emléke még élt s ahol elkeseredett harag uralkodott a római egyház ellen, a nép, kivált pedig a nagy városok lakossága, elzárkózott az új evangélium elől.

I. Ferencz sem kedvezett az új tanoknak, de neki kímélnie kellett őket a német protestánsokkal V. Károly ellen megkötött szövetsége miatt. Nehéz volt szövetkeznie a Rajnántuli protestánsokkal, ha ugyanakkor kiakarta volna irtani a francia protestánsokat. Ki is adta a kuszi-i rendeletet 1535-ben, mely minden vallási üldözést beszüntetett. Amint azonban megkötötte a békét a császárral és nincs többé szüksége a smalkaldeni szövetségre, büntetésekkel akarja meggátolni a protestantizmus haladását saját országában. Uralkodása végén Montmoranszi és Turnon bíboros könyörögésére visszavonta a kuszi rendeletét és elrendelte, hogy a Vód lakóit,

mint eretnekeket, lemészárolják. Pedig már három századon át békében élhetett a vódiak csendes népe, mely pontosan fizette adóját. Két kis városban lakott Merendolban és Kabriében s azonkívül a provanszi Alpok vagy harmincz falvában. Már 1540-ben elítélték őket eretnokség czimén az ői parlamentben Oppéd elnöknek és a parlament főügyészének kívánságára, de az ítélet végrehajtását fölfüggesztették. De 1545 áprilisában szigorú s határozott rendelet érkezett az udvartól az ői parlamenthez. A gárda parancsnoka Oppéd elnök és Géren főügyész társaságában nagyszámú katonaság kíséretében váratlanul benyomult a szerencsétlenek területére. A rendelet azt mondta, hogy a férfiakat és nőket elevenen el kell égetni, a szolgálakat és gyermekeket elkergetni, a helységeket lakhatatlanná tenni, erdeiket kiirtani. Nagyon is lelkiismeretesen hajtották végre ezt a rendeletet: 3000 vódit égettek el, vagy meszárolták le a saját lakásukban, 550-et gályára küldtek, a többieket szétkergették az erdőbe és hegyekbe, a helységekből pedig kő-kövön nem maradt (1545).

II. Henrik szigorúan üldözte az új tanokat. A satóbrianti rendelet (1551) kimondta, hogy a protestánsokat felebbezés nélkül kell elítélni és elzárta a törvényszéket és az iskolát azok elől, akiknek nem volt katolikus igazolványuk; azoknak meg, akik az eretnekeket feljelentették, az elítéltek birtokának egyharmadát biztosította. De ez az üldözés nem használt. Néhány év alatt a protestáns templomok száma ezerről két ezerre emelkedett. A nemesség fele, a papság egy része és a nép egy tizede az új tanokat vallotta. Oly szívósak, kitartók s annyira szilárdak voltak vallási meggyőződésükben, hogy nem riadtak vissza a haláltól sem. Sőt minél inkább üldözték őket, annál inkább gyarapodtak.

Ha II. Henrik nem hal meg oly korán, a protestánsok üldözése még szigorúbb lett volna. Rövid idővel halála előtt a harcz magában a parlamentben is kitört. Arra a hírre, hogy a hugenották e nagy törvénytestületben is védőkre találtak, a király magán kívül lett és megparancsolta, hogy az eretnekek ellen kiadott rendeleteket az ő jelenlétében vitassák meg. Két tag: Düfoa és Düburg nem titkolta rokonszenvét az üldözöttek iránt, sőt a második csaknem vádlóként lépett fel.

— „Tudom — így szólt — hogy vannak bűnök, melyeket kérlelhetlenül kell üldözni: ilyenek a házasságtörés, a hamis eskü; de mivel vádolják azokat a szerencsétleneket, akiket a hóhér kezére adnak?“

A király úgy találta, hogy ily kijelentésekkel szemtől-szembe sértik őt s daczolnak rendeletével, tehát azonnal elfogatta őket. Halála nem akasztotta meg a mozgalmat. A református egyház képviselői megtartották Párisban első nemzeti zsinatukat, hogy kérvényt adjanak be a foglyok érdekében. Deczember 12-én esti 5 és 6 óra között Minard elnököt, Düburg halálos ellenségét, lelőtték, mikor az ülésből kijött. Erre Düburgot halálra Ítélték és a Grév téren elégették.

Franciaországból a kálvinizmus átjutott Skóciába, ahol a nép természete és a kormány gyöngesége, nagyon megkönnyítette diadalát.

V. Jakab korai halála után (1542) özvegye, Giz Mária, akit leánya: Stuart Mária nevében régensnek tettek meg, az ügyek vezetését Bitón bíborosra bízta. Ez pedig kérelhetetlenül üldözte az új vallást. Vizart György halála, akit a bíboros saját szeme előtt égettetelt el, fölháborította a közvéleményt. A reformátusok meggyilkolták Bitont és hulláját a Szent Endre várkastély tornyára akasztották (1546).

Azontúl a reformáció gyorsan terjedt Skóciában, bár a régensnő keményen harczolt ellene. Az ország legelőkelőbb s leghatalmasabb családjai az új hitre tértek. K n o k s z János állt a mozgalom élén. Többször elítélték s minthogy őt magát nem tudták elfogni, egy őt ábrázoló bábút akasztottak fel helyette, mire Knoksz Angliába menekült, ahol IV. Edvard káplánja lett, majd a katolikus Tudor Mária trónralépése után Svájcba ment, ahol megismerkedett Kálvinnal. Mikor Erzsébet a protestantizmust diadalra juttatta Angliában, Knokszot visszahívták. Ő ekkor a skót egyházat a genfi egyház mintájára újjá szervezte. A püspöki szervezetet eltörülte; a preszbiteriani zmusban — a skót egyház ezt a nevet vette föl — minden lelkész egyenlő. Knoksz a katolikus egyház javait az új vallás föntartására akarta fordítani, de a nemesek akik azokat a katolikus papoktól elfoglalták, nem voltak hajlandók azokat az új egyháznak átengedni. Szerencsésebb volt a katolikus emlékek elleni harczában. Hívei sem templomot, sem könyvtárt, sőt sírokat sem kíméltek, mindent elpusztítottak, ami csak — szerintük — a bálványimádásra emlékeztethetett. (1560).

Anglia mindig független szellemet mutatott a pápasággal szemben, olyant, amely gyakran az eretnenség határán mozgott. Így a XIV. században a szakadár Viklef és a Lollardok a legerősebb rokonszenvre találtak az angol népben. A bizalmatlanság, sőt gyűlölet Róma ellen egyaránt megvolt a papságban és a népben. Angliának a katolikus egyháztól való elválását Vili. Henrik szerelme Bulen Anna iránt idézte elő.

VIII. Henrik már 24 év óta Aragóniai Katalin férje volt, mikor 1527-ben egy nap kisütötte, hogy ő rokona a feleségének, még pedig oly közeli rokona, hogy házassága ez alapon az egyház tilalmába ütközik. Kérte a pápát, semmisítse meg a házasságot. VII. Kelemen pápa akkor V. Károly foglya volt, V. Károly pedig Katalin nagybátyja. „Üllő és kalapács közt vagyok“ irta a pápa. Mégis alkudozásokba bocsátkozott Henrikkal, de a király, akit a pápa lassúsága türelmetlenné tett, a parlament által 1531-ben az angol egyház védőjének és legfőbb fejének kiáltatta ki magát s a következő évben nőül vette Bulen Annát. VII. Kelemen ezért 1534-ben átokkal sújtotta. Henrik feleletül még mélyebbre tette a szakadást. A parlament kimondta a szerzetes rendek eltörlését s 1536-ban a király elkobozta a kolostorok vagyonát.

Endre Zelán: A Világ Történelme, IV.

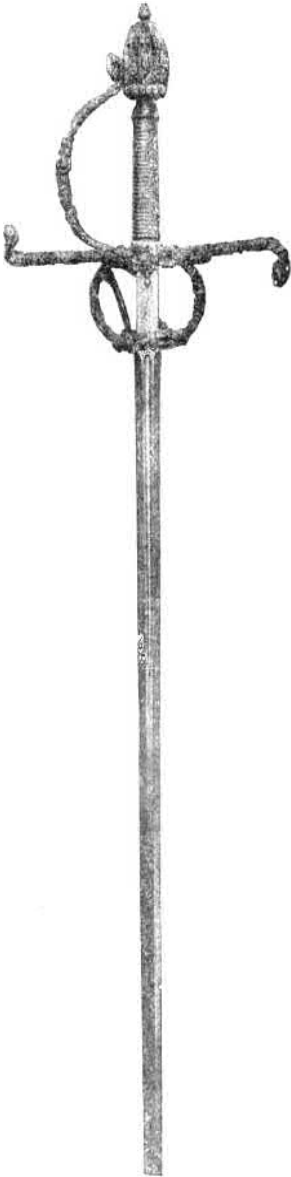
V. Károly hallos ágyasa.

„Globus” emlékézet. Budapest.

VIII. Henrik, bár elszakadt a Szentszéktől, mégis igazhitűnek mondta magát. Eszébe jutott, hogy Luther ellen írt s rendeleteiben és diplomáciai jegyzékeiben büszkén használta a „hit védője“ címet a „Franciaország királya“ czime mellett. Jaj volt annak, aki a király egyházi főhatóságát tagadni merte!

1531-ben elkezdődött a protestánsok üldözése. Három protestánst elégettettek, nehogy bárki is kételkedni merjen abban, hogy a király az igaz vallásnak hive. 1535-ben lefejeztette Fi ser bíboros-püspököt, aki helytelenítette a király vallását és Mór Tamás kancellárt, aki nem akarta elismerni a király egyházi főhatóságát. E naptól kezdve a buja s vérengző Vili. Henrik a leggyűlöletesebb zsarnok lett. Hat nőt vett feleségül, kettőt: Aragoni Katalint (1532) és Klév Annát (1540) eltaszított magától, kettőt: Bulen Annát (1536) és Hauerd Katalint (1542) vérpadra küldött azon a czimen, hogy nem folytattak vele jó házасéletemet; Parr Katalint vallási nézetei miatt küldötte a vérpadra; végre a hatodik, Szimör Anna, akit Bulen Anna után vett feleségül, meghalt az nap, mikor a későbbi IV. Edvardnak életet adott (1537). Mikora parlament elfogadta a hat szakaszból álló bilit — melyet a reformátusok vértörvénynek neveztek (1539) — hogy figyelmeztesse az angolokat, mit szabad hinniök s mit nem: még a spanyolországinál is rettenetesebb inkvizíció kezdett működni Angliában. Az áldozatok közt 3 királyné, 3 érsek, 18 püspök. 13 apát, 500 rendfőnök és szerzetes, 14 arkidiakonus, 60 kanonok, több mint 50 tudor, 12 herczeg, örgróf és gróf, 29 báró, 335 nemes, 110 nő volt. Összesen 72,000 embert Ítélték halálra. Azonkívül a szerzetes rendeknek minden ingatlanát s ingóját elkoboztatta a király. De még ez sem volt elég. Főlemelte a pénzbüntetéseket, az elkobzások napirenden voltak, az adókat megsokszorozta, a törvényesnél kisebb értékű pénzt hozott forgalomba; s hogy pénzügyeit, melyek mindezek daczára ziláltak voltak, rendbe hozza, végre csődöt mondott. A parlament kimondta, hogy a király nem tartozik visszafizetni azt, amit kölcsönkért. Ugyanez a parlament adott törvényerőt a király egyéb rendeleteinek. Az angolok, mikor a két rózsa háborúja után VII. Henriknek korlátlan hatalmat engedtek, azt hitték, hogy csak politikai szabadságukról mondtak le, holott mint látjuk, elvesztették a személyes szabadságukat, pénzüket, vérüket, sőt a hitüket is.

VIII. Henrik közreadta a nép nyelvén a szent könyvek fordítását s ezzel maga terjesztette az eretnekséget. A királyi reform mellett, mely az egyházi szertartás és szervezet néhány jelentéktelen módosítására vonatkozott s a Szentszék tekintélyének az elnyomását tartalmazta, bizonyos népies reform erősödött meg, mely nagyban eltért a katolikus vallás tételeitől és egyházi fegyelmétől. A disszidensek, akiket a hivatalos vallás védői elkeseredetten üldöztek, a politikai szabadságért küzdők táborához csatlakoztak. A Stuartok és a királyi tejhatalom bukása Angliában leginkább ennek a mozgalomnak tulajdonítható.

V. Károly dísz
kardja markolata.
(L. 174. oldal)

IV. E d v a r d alatt Anglia tényleg elszakadt a katolikus vallás tételeitől is. S z o m e r s z e t régens, a ki nagy hive volt a reformációnak, eltörülte a misét, elendelte a latin helyett az angol nyelv használatát, az egyházi szertartásoknál megszüntette a régi ünnepek nagy részét (1548); V a r v i k, aki Szomeszetet megbuktatta (1549) és három évvel később kivégeztette, maga buzgó katolikus volt ugyan, de szüksége volt a protestánsokra s rájuk is támaszkodott, hogy a tróntól távol tartsa M á r i a hercegnőt, Aragoni Katalin leányát. Alig hogy Edvard 17 éves korában meghalt, Varvik VII. Henrik dédunokáját, a műveit és szép Gré J o h a n n á t kiáltatta ki királynőnek.

De az angolok tisztelete az örökösödés rendje iránt oly nagy volt, hogy mindenki elhagyta Varvikot, még a protestánsok is, s a szerencsétlen Gré Johanna életével fizetett tiz napi uralmáért (1553).

Mária visszaállította a püspökségeket, melyek megtagadták a királytól a főnhatósága elismerését. Azután a nemzet akarata ellen férjhez ment V. Károly fiához, II. F ü l ö p h ö z. Angliát ünnepélyesen kibékítette a Szentszékkel. Akik a kolostorok javait bírták, készeknek jelentkeztek arra, hogy a katolikus egyházba visszatérnek, ha az elablott papi javak nálunk maradnak (1554). Ugyanekkor a protestánsok üldözése is megkezdődött. 1555 februártól szeptemberig 400 reformátust gyilkoltak le. A protestánsok Mária királynőt a „véres“-nek nevezték. Egyébként a királynő egész életében szerencsétlen volt. Fiatal korában üldözték; amikor végre trónra jutott, férje, a hálátlan II. Fülöp, megvetette. Belerántotta a francziák elleni háborúba s Anglia elvesztette Kalét. Néhány hónappal később Mária meghalt (1558).

Tudor Mária korai halála folytán nővére, a protestáns E r z s é b e t, Bulen Anna leánya jutott a trónra. Addig titkolta vallási érzéseit, sőt királynőnek is még a katolikus szertartás szerint avattatta föl magát. Erzsébet bizonyára egyébként is a reformáció mellé állt volna, de IV. Pál pápa gőgös viselkedése még siettetette ezt az elhatározását. 1557 február 18-án a

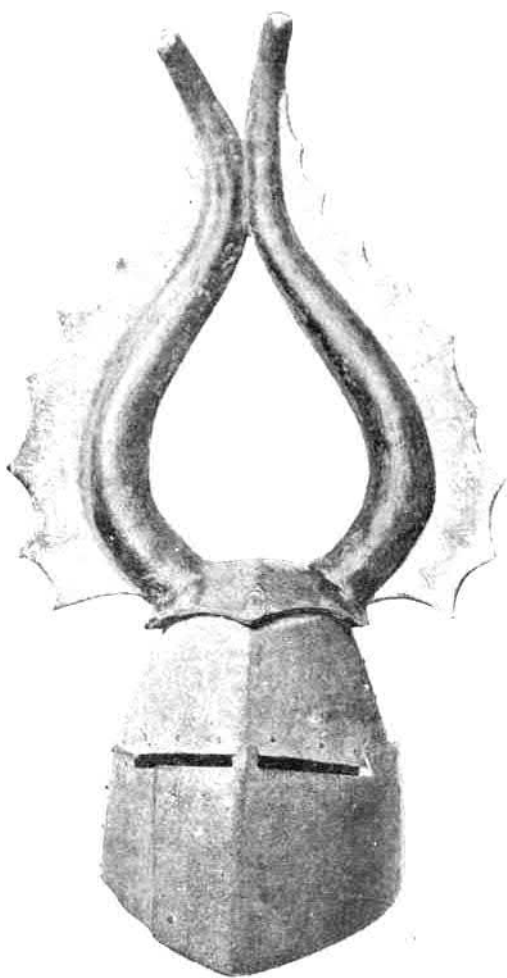
lordok háza a királynőt az egyház legfőbb kormányzójának jelentette ki. Mária minden törvényét megsemmisítették. Akinek csak köze volt a kormányhoz, annak mind meg kellett esküdnie, hogy a korona egyházi főnhatóságát elismeri. Valamennyi püspök, kivételével, visszaautasította ez esküt s elvesztette állását, de 7386 pap közül csak 180 plébános követte őket. Három évvel később, 1562-ben szervezték az anglikán egyházat a 39 szakaszos bill alapján.

1532 óta Anglia négyszer változtatta a vallását, de Erzsébet uralkodásától a protestantizmus az angol hazafiság fogalmával összeforrott és sokáig árulónak nézték azt, aki a római egyházhoz hű maradt.

Félszázad alatt Anglia, Franciaország nagy része, Svédország, Svájc és Németország fele szakadt el a katolicizmustól. A római vallás déli Európában uralkodott, a protestantizmus északon. De mert a protestáns elv a szentírás szabad magyarázásán alapult, a református vallás kebelében egész sereg új felekezet támadt. Ezek közül három nagy rendszer maradt uralkodó:

Luther vallása, Kálviné és az anglikanizmus. Az elsőt északi Németország és Skandinávia, a másodikat Svájc és Franciaország, Németalföld és Skócia, a harmadikat Anglia fogadta el.

Egy közös dogmájuk van: a kegyről szóló tan. Luther megvédelmezte e tant Erazmus ellen gyönyörű könyvében („de servo arbitrio“), melyben csak a hitet ismeri el az üdvösség alapjául

Fazékalakú német sisak,

Kálvin a választottak és az elátkozottak előre való megállapodott voltát hirdette. Ezt a tant a predesztinációnak hívták; azt jelenti, hogy a teremtő mindenkinek előre meghatározta a sorsát és a tulvilági életét; mindenki, aki a világra jön, már magával hozza végzetét, vájjon üdvözölnie kell-e, vagy elkarhoznia.

A három egyház közül az anglikán állt legközelebb a rómaihoz, a kálvinizmus legtávolabb. A luteránusok nem fogadták el a kenyér- és bornak a megváltó vérévé és testévé történő átváltozását, de mégis hitték, hogy Jézus Krisztus abban jelen van, „miként a tűz a forró vasban“. A kálvinisták teljesen elvetették a tényleges jelenlét vallási tételét. A helyett, hogy elfogadták volna az átváltozás csodáját, mint a katolikusok, vagy azt tagadták volna, mint a kálvinisták: a luteránusok azt egy másik, még

bonyolultabb csodával helyettesítették. Az anglikánokat csak jelentéktelen árnyalatok választják el a katolikus felfogástól; az anglikán azt vallja, hogy az áldozó Jézus Krisztust csak szellemileg kapja. Egészben véve azonban az anglikánok a vallás tételeiben inkább kálvinisták, míg a szertartásban inkább katolikusok. A katolikus vallás hét szentsége közül a kálvinisták is, a luteránusok is csak kettőt fogadnak el. Egyébiránt a

protestánsok megegyeztek a többi öt szentség elvetésében, mert a bérmálást pótló konfirmáció és a papirend feladása, mely az anglikánoknál megvan, nem megy náluk szentségszamba, csak kegyeletes szertartás s ha ajánlják is a gyónást a halálos ágyon, nem tartják elengedhetetlen föltételnek.

A református egyházak különösen az egyházi fegyelem dolgában különböznek egymástól. Nem csoda, hisz a reformáció a papság visszaélései miatt tört ki. A luteranizmus

megengedett egy bizonyos püspöki szervezetet, az anglikanizmus a teljes püspöki szervezetet vette át, míg a kálvinistáknál a lelkészek egymás között egyenlők voltak. A két utóbbi rendszer Angliában fejlődött ki legjobban. Az angol papság létezése szorosan összefüggött a királysággal, melynek főhatósága alatt állt s így nem csoda, ha az angol papság a királyság legbiztosabb támasza lett.

A skót preszbiteriánus egyház demokratikus hajlamú volt. Sem vagyomban, sem

czímben nem tett semmiféle különbséget a papság tagjai között. A skandináv államokban a püspökök a főfelügyelők (szuperintendens) neve alatt megmaradtak; de a luteránus püspököknek ott is alig maradt valamijük abból a gazdagságból és tekintélyből, mely katolikus elődeiknek jutott. A luteránus államokban az állam alá rendelt egyháznak az a hátránya volt, hogy nélkülözte a hivatásához szükséges függetlenséget és tekintélyt.

V. Károly császár ünnepi diszpaizsa.

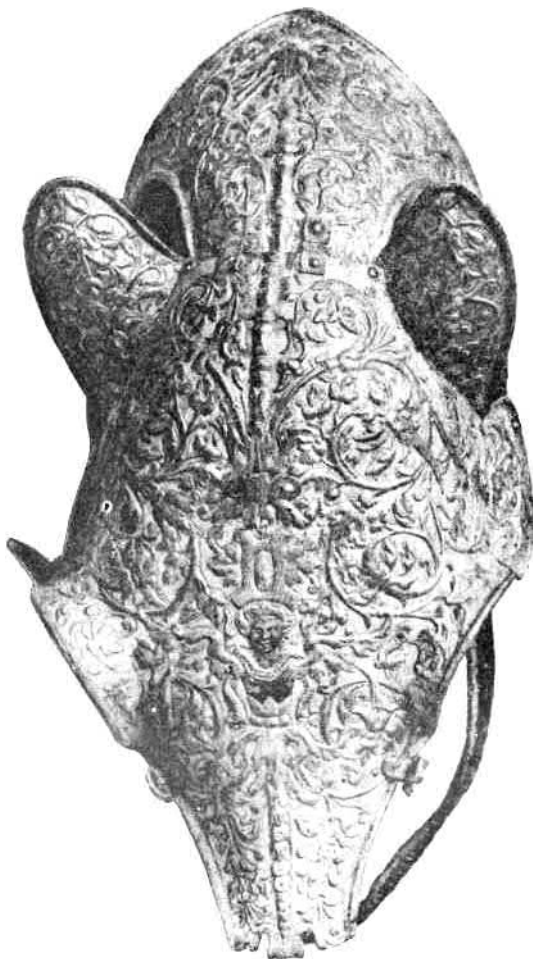
A kálvinista egyházak még szegényebbek voltak, de a mellett teljesen szabadok s nagy erkölcsi tekintélyök volt úgy lefelé, mint fölfelé a fejedelem előtt. Tény, hogy a reformációval Európa vallási egysége meg volt törve s a református tábor is sok felekezetre szakadt. A reformáció, bár a forradalom eszméjéből született, eleinte megtagadta ezt a jellegét. A luteránusok és anglikánok, akik a pápától azt megtagadták, most a szellemi hatalmat fejedelemeik kezébe tették le, akik e szerint a politikai hatalmukhoz lelki hatalmat is nyertek; ők szabták meg a hit törvényeit és ráerőszakolták azokat alattvalóikra halálbüntetés vagy száműzetés terhe alatt.*

„Luther — így szólt Melankton — vasigát rakott a fejünkre, faiga helyett.“

A kálvinisták Kálvin kemény uralma után a szellemi hatalmat a hívek összességének vagyis az egyháznak kezébe tették le. A kálvinista országok legnagyobb részében egyébként: így Svájcban, Hollandiában, Skóciában a politikai alkotmány készítette elő ezt az elhatározást.

Svájcban fordították legjobb czélokra az egyház elkobzott javait. Kórházakat s iskolákat építettek belőlük. Különben is a protestantizmus, mely a biblia olvasását s a fölötte való önálló elmélkedést hirdette, nagyban elősegítette az önművelődést.

*) 1558-ban a lipcsei és vittenbergi tudósok a jénai minisztereket s mindazokat, akik kételkedtek abban, hogy az ember közreműködik abban a tisztulásban, melyet a Szentlélek idéz benne elő, egyházi átokkal sújtották. A szász fejedelmeket, mint született püspököket, izgatták ellenük. A teológusokat, akik megtagadták a jónai hitcikkely aláírását, katonákkal fogatták el s börtönbe vetették, vagy száműzték. Később Ágost választó kinpadon végeztette ki kancellárját, Melankton vejét pedig örökös rabságra ítélte s mindenkit elkergetett, aki nem fogadta el az általa megállapított vallástételt. Melankton azt hirdette, hogy az ember maga is közreműködik a saját megtisztulásában s ezt a tanítást a luteránusok általában elfogadták.

A szellemi tekintély ellen kitört forradalom sok helyütt a világi hatalom előtt való föltétien meghódolással végződött. Németországban az értelmiség teljesen a teológia felé fordult. Abbahagyták az ókori irodalom tanulmányozását. A reneszánsz belepusztult ebbe; a festők, költők kora megszűnt. A vallási kérdések taglalása, a reformáció nyomában elterjedt ridegebb életfelfogás elnyomta a művészeteket.

A reformáció Itáliában és Spanyolországban ugyanavval a visszahatással járt.

Luther és Kálvin nem azt aratták, amit elvetettek. A vallási tekintély megtagadása, a bölcsélet és a társadalom terén is, a tekintély megtagadásához vezetett. Luther és Kálvin akaratuk nélkül Béknhez és Dekádhoz vezettek, ezek meg szintén öntudatlanul Lökéhez és Mirabóhoz. A vizsgálódás szelleme, mely őket lelkesítette, megmaradt s a mai idők lelkét képezi.

Érdekes, hogy a művelődés nagy munkáját az folytatta, aki visszautasította Luthert és az inkvizíciót egyaránt: IV. Henrik, a vallási türelem apostola. Gujon és Kornely, Puszen és Moliér Franciaországa ragadta magához a jogart a művészetek és az irodalom mezején, mely Itália gyöngé kezéből kihullott.

A vallási forradalom nyomán támadt a gazdasági forradalom is. A protestáns országokban az ünnepnapok csökkentése szaporította a munkanapokat, / aminthogy a kolostorok bezárása a munkások számát gyarapította. Nagyobb lett a termelés, tehát olcsóbb a termék. Innen ered a protestáns államokénak ipari és kereskedelmi fölénye a szigorúan katolikus államok: Itália, Spanyolország, Bajorország és Ausztria fölött.

Német kereskedelmi tengeri hajó a középkorban.

V. Sziksztusz pápa utasítást ad a vatikán építéséhez.

A KATOLIKUS VISSZAÁLLÍTÁS ÉS A VALLÁSHÁBORÚK.

A pápaság néhány év alatt birodalmának felét elvesztette. A Szentszék minden ellensége eleinte csak az egyház erkölceinek és fegyelmének reformjáról beszélt. Ezt a fegyvert tehát ki kellett csikarni a kezükből. VII. Kelemen utódai megértették ezt s ezzel a pápai udvarnál s az egész katolikus egyházban nagy munka kezdődött. III. Pál, IV. Pál, IV. Piusz, V. Piusz és V. Sziksztusz pápa az egyházi fegyelem újjászervezésén, a tiszta erkölcsöknek a papságba való behozatalán, a népek hitének fölbresztésén dolgozott.

III. Pál kezdte meg az új politikát azzal, hogy csak tehetséges és

erkölcsös embert nevezett ki bíborosnak. A rota, *) a kancellária és a többi pápai főhivatal is az eddiginél jobb szervezetet kapott. A papi állások betöltésével és a föloldásokkal való visszaéléseket üldözték s úgy látszott, hogy e munka a protestánsokkal való kibékülésre fog vezetni, mert a pápa legbensőbb tanácsadói, mint pl. Kontarini, maguk is igazat adtak a protestánsoknak abban, hogy az egyház erkölceit régi tisztaságukban, fegyelmét régi teljességében fel kell támasztani.

A ratiszboni gyűlésen (1541), melyben Kontarini, mint a pápa követe vett részt, már azt hittek, hogy a béke teljesen helyreáll.

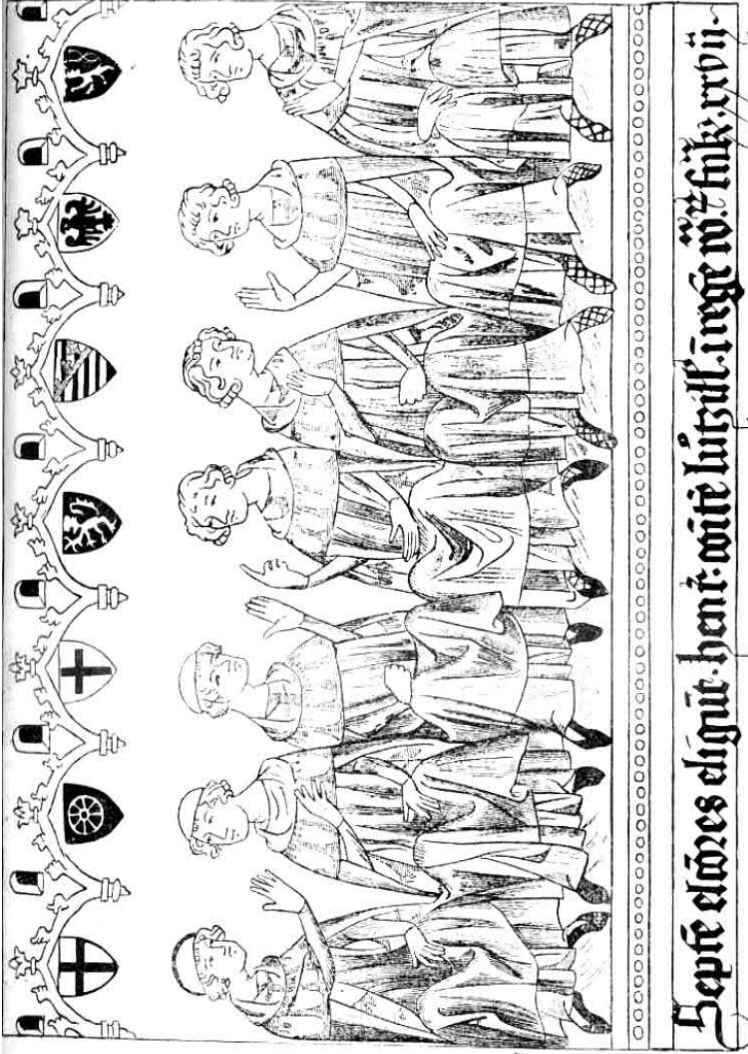
A császár, aki a francziák ellen nagy háborúra készült, sürgősen kívánta a megegyezést, de maga Luther, aki belefáradt a folytonos küzdelembe és belátta, hogy a fejedelmek csak hasznot akarnak huzni a reformációból, sem ellenezte valami nagyon a békés kiegyenlítést. A protestánsok legbékésebb teológusait, Melankton és Bucert küldték a zsinatra. De a fejedelmek elrontottak mindent. Beleavatkoztak a vitába s folyton akadályokat gördítettek a munka elé. „Kitűnő fejedelmünk — mondja Luther — ideadta, hogy elolvassam a föltételeket, melyekkel békét hajlandók kötni a császárral és ellenfeleinkkel. Látom, hogy ők ezt az ügyet egymás-közi komédiának tekintik, holott az tragédia isten s a sátán között, amelyben a sátán győz. De jönni fog a katasztrófa.“ (1541 ápr. 5-iki levél.) Persze hogy a fejedelmek nem akarták a békét, mert akkor vissza kellett volna adniok az egyház elkobzott vagyonát.

A békekötést egyes katolikusok is ellenezték, így pl. maga I. Ferencz is, aki félt a békekötéstől, mert az egységes Németország reá nagyon veszedelmes lehetett volna. A mainzi érsek meg a béke árától félt. „Nagyon sok engedményt kell majd tennünk“ — írja a pápának. A Szentszék pedig épp úgy cserben hagyta Kontarinit, mint ahogy a protestáns fejedelmek is cserben hagyták az ő tudoraikat.

1542-ben új inkvizíciói teremtettek, melynek főtvényszéke Rómában székelt. A pápa kinevezett hat főinkvizitort, akinek az volt a feladata, hogy a hit ellen intézett minden támadást kikutasson és megbüntessen. Hatalmuk ellen sem rang, sem méltóság nem védett meg senkit sem. Elfogathatták a gyanúsokat, halállal sújthatták a bűnösöket s eladhatták azoknak javait. Szóval mindent megtehettek az eretnység elfojtására. Az inkvizíció rögtön hozzáfogott a munkához, és pedig oly erélyesen, hogy az országutakat csakhamar seregestől lepték el a menekülők.

Az olasz félszigeten nagy rettegés uralkodott. Maga a ferrarai fejedelemnő is nyugtalanzkodott. A modenai s nápolyi akadémiákat feloszlatták; tilos

*) Rota, tizenegy egyházi tudósból álló törvényszék, melyet a négy nagy katolikus állam: Itália, Német-, Francia és Spanyolország ilyennek elfogadott. E törvényszék feladata volt, hogy a katolikus egyház javainak adományozását ellenőrizze és minden ilyen természetű ügyben ítélkezzék. A rota név kereket jelent. E nevet ez a törvényszék azoktól a kőralaku mozaik munkáktól nyerte, melyek üléstermét díszítették,

Septē előres elgūt· hen̄· wītē lutzill̄ i rege rō. 7 fink xvij.

A het viasz(t)lejedém. XIII. századból való kép.

volt a hit bármily tétetét vagy rendelkezését kutatni vagy feszegetni; mindent üldöztek, a mi újításnak látszott. Behozták az indekset is (ez alatt most a tiltott könyvek jegyzékét értik, régebben az eretnekség gyanújában álló személyeket is számon tartották), az elítéltek száma rohamosan növekedett. Semmiféle munkát sem volt szabad az inkvizitorok előzetes engedelmével kinyomatni. Csak Velenczében állt az inkvizitor a polgári hatóság alatt. Egy bíborost és több püspököt börtönbe dobtak, kisebb rangú embereket vízbe fojtottak, vagy elégettek. Ezek az eszközök megmentették a katolikus egyház egységét az olasz félszigeten, de mily áron! Az osztrák ház igája kiirtott minden politikai életet, az eretnekek elleni rendszabályok megölték az irodalmat. Az emberek megszűntek gondolkodni; a művészet, az irodalom kipusztult *) s Itália három századra a halottak országa lett.

Itáliának erkölcsi nem javultak ez elnyomatás alatt. Banditák örködték a vagyont az élet fölött.

Az inkvizíció most a protestantizmust a saját fészkében akarta megtámadni. A pápaság rendeket reformált és újakat alapított, mint a hogy azt mindig megtette, ha hatalmasnak tudta magát. 1522-ben reformálta a kamalduliakat, 1525-ben a ferenczrendieket, ezekből alakultak azután a kapuczinusok is; 1530-ban a barnabítákat teremti meg; 6 évvel azelőtt meg Karaffa (VI. Pál pápa) rendjét. Ennek a tagjai szűziességet, engedelmességet és szegénységet fogadtak; nem koldultak, várták ugyan az alimizsnát, de nem keresték, viszont — ami sok visszaélésre adott alkalmat — beleavatkoztak a polgári életbe, a társadalom ügyeibe is hitszónoklataikkal,

*) A nagy művészet helyébe az arlekinók és pantalonok mókái léptek. Hogy ezeket ebben az időben mily nagyra tartották, annak bizonyítékául szolgálhat az a körülmény, hogy egyik fölötté népszerű arlekinót: Kecsinót, Mátyás császár nemesi rangra emelt. 1806-ban Masszéna Kaláabriában nem talált semmiféle nyomtatványt (ma is nagyon kevesen tudnak ott olvasni). Az újabb ébredés a XVIII. században kezdődött a zenével s a tudományokkal, mert azoktól nem félt annyira a hatalom. Szalé, G a l i l e i-ről irt nagy munkájában így szól: „Szomorú, hogy még oly nagy szellem, mint Galilei, sem tudott ellenségei támadásainak ellentállni“. Az oka ennek az, hogy a lelkekből minden erő, elevenség kihalt. Századok nevelése s az idegen iga még a legnagyobbakat is megbénította. A nagy iránti érzék kihalt, a kötelességérzetet pedig kiölték az emberekből. A keresztény felfogás ferde túlhajtása, mely Bizanczot sem tudta fölemelni, nem emelhetette föl Itáliát sem. Borroméusznak és híveinek magasztos példája és minden igyekezete tehetetlennek bizonyult. A katolicizmus a holt lelkekre megszűnt éltető hit gyanánt hatni. A hagyományok túlhajtása meghamisította a keresztény teológiát, melynek alaptétele a személyes felelősség. A vagyon megölte a lelket. Semmi remény, semmi jövő l Minden önállóbb emberi érzést el kellett nyomni, de azért az emberekben megmaradt az irigység, gyűlölet, érzékiség, csalás, csakhogy azon voltak, hogy azt képmutatásukkal elrejtésék. Sem nagy művek, sem nagy szellemek nem tudták az erkölcsök újjászületését előidézni, csak az „én“ önző érzete fejlődött nagyra és munkálkodott a rosszban. Az l irodalom csak utánzásból állt. Az őszinteségnek sehol semmi nyoma: sem a művészetben, sem az életben. Maga az építészet is hazugsággá lett, és roppant méretekkal akarta pótolni az igaz művészetnek hiányát. Ebben az erkölcsi pocsolyában született Galilei.

a szentségek kiszolgáltatása, kivált a gyóntatás segítségével és a betegek és foglyok látogatásával. Ez új rend tagjai erkölcsösségükkel csakhamar magukra vonták a közfigyelmet. E rend kebeléből került ki Itália főpapsága.

Még nagyobb működést fejtettek ki a jezsuiták. Ez a társaság mindenüvé kiterjeszkedett, de mindenütt voltak ellenségei is. Alapítója, *L o j o l a Ignác*, biszkájai nemes, politikai célzattal alkotta ezt a rendet. A rendes fogadalmak mellé egy negyedik fogadalmat vett föl, a fölebbvalóik és a pápa iránti föltétien engedelmisséget. A protestantizmus ellen, mely a szabad vizsgálódást hirdette, *Lojola* a föltétien meghódoláshoz folyamodott.

A reformáció a szabadságot teremtette meg, a jezsuiták a föltétien tekintély visszaállításán dolgoztak. A többi rend elvonult a világtól, hogy a csöndnek és imának szentelje magát, míg a jezsuiták épp ellenkezőleg egyenesen beleavatkoztak a társadalmi életbe.

A jezsuiták még a szerzetesi ruhát sem akarták elfogadni, közönséges egyházi ruhát viseltek, néha azt is letették s mint indiai kereskedők, vagy kínai mandarinok vándoroltak. Szegénységi fogadalmat tettek, de csak személyükre, nem pedig egyúttal a rendre vonatkozólag, melynek minél nagyobb vagyont iparkodták gyűjteni. Politika, tudomány, irodalom, mind alkalmas eszköz volt számukra, hogy befolyásukat növeljék és a pápa hatalmát terjeszszék. Európában a fejedelmek gyóntatói, Amerikában s Indiában a hit apostolai voltak, e mellett tudósok is, diplomaták is. I Egyes tanárai is voltak, mert főtörekvésük volt, hogy az ifjúság tanítását maguknak lekössék, hogy így már a serdülő nemzedék lelkét hatalmukba keríthessék.

Mikor a jezsuita rend hatalomra jutott, mindinkább eltért alapítója szigorú elveitől. Már nem annyira az egyháznak, mint a rendnek dolgozik; a Szentszék érdekei pedig már nem mindig azonosak a rendével. Az addigi szigorú életmódjuk helyébe az elpuhultság lép elvekben s életmódban egyaránt. Főtörekvésük az, hogy minél több hívet nyerjenek. A protestáns tanok heves támadása után odajutnak, hogy minden művet menthetőnek tartanak, ami az erkölcsöt fölöslegessé teszi. A politikában pedig a nép támogatása után, mely szerint a zsarnokot meg is szabad ölni, az ellenkező szélsőségbe csapnak át.

A Jézus-társaság csodás szervezetű volt. Generálisát élethossziglan választja, hogy a társaság kormányzása mindig ugyanabban az irányban történjék. Neki vannak alá rendelve az előljárók (prefektusok), akik szüzességi, szegénységi, engedelmisségi fogadalmat tettek s a kiket odaküldenek, ahol éppen szükség van a munkájukra. Utánuk sorakoznak a lelki segédek (koadjutorok), papok, akik azonban főképpen az oktatásra ügyelnek. A koadjutorok kinevezetésük helyéhez oda vannak kötve a harmadik s utolsó osztályt képező skolasztikusokkal együtt, akik maguk-

hoz ragadták a fiatalság nevelését. Addig irodalmi emberek kezében volt a nevelés, akik azonban a reformáció óta gyanúsak lettek. Most a jezsuiták vállalkoztak a helyettesítésükre s ingyen tanítottak, aminthogy a misét is ingyen szolgáltatták. Hogy a koadjutorokat és skolasztikusokat semmiféle gond ne vonja el munkájuktól, az egyes rendházaknak jövedelmét világi koadjutorok kezelték.

Szigorú törvények tartották fönt a rendet és fegyelmet a társaságban. A rendbe lépni akarók csak 30 éves, vagy idősebb korukban teheték le a fogadalmat. Ez intézkedéssel egyrészt azt akarták elérni, hogy mindenki kellőleg meggondolhassa azt, mielőtt magát a rendnek végleg leköti, ne hogy azt később megbánja és otthagyja a rendet; másrészt pedig a hosszú jelöltséggel a főnököknek is alkalmat akartak adni arra, hogy a jelölteket kellőleg kiismerhessék és megállapíthassák: ki mire alkalmas. Egy tag sem irhát vagy kaphat levelet anélkül, hogy azt főlebbvalója ne olvassná. Mikor a jelölt belép, meg kell gyónnia s minden hibáját s jó tulajdonságát elmondania. A főnök mondja meg, kinek gyónjon meg s ha kell, megadja a gyónás alól a fölmentvényt is. A tagnak nem szabad egyházi méltóságra pályáznia. A főnökök iránt vak engedelmisségei tartozik, „mint a bot, amely annak az akaratát szolgálja, aki hordja.“

Az új rend folyton erősödött. 1540-ben erősítette meg a pápa megalakulását. Mikor Lojola 1556-ban meghalt, már 14 tartománya, 100 iskolája s ezer tagja volt a rendnek. Spanyol- és Olaszországot akkor már teljesen meghódították, részben Ausztriát, Bajorországot is, de már Franciaországot s Németalföldet is kikezdték; merész térítőik pedig bejárták a Levantét, Braziliát, Indiát, Japánt, Etiópiát. A pápa a legmesszebb menő kiváltságokkal látta őket el s minden helyi ítélkezés alól fölmentette őket.

A reformáció hatása alatt a katolikus egyházban is komolyan hozzáláttak a reformokhoz. Teljes erővel azon voltak, hogy a lábra kapott visszaéléseket kiküszöböljék, a papságot és híveket pedig egyaránt fegyellemezzék, az egyházi főhatóságok iránti engedékenységre szorítsák.

III. Pál zsinatot hitt egybe Trientbe. Régóta követelte ezt már minden párt, de viszont félték is tőle, mert nem voltak biztosak abban, hogy azon személyi érdekeiket érvényesíthetik-e. Mikor a zsinat végre 1545-ben összeült, az egyházi szakadás már végleges volt s a protestánsok nem is képviseltették magukat azon. Katolikus részről 4 követ, 11 bíboros, 25 érsek, 168 püspök, továbbá 39 távollevő püspök képviselője s 7 rendi generális*) jelent meg.

A zsinaton elejétől fogva a pápai befolyás volt túlsúlyban. K a r a f f a

*) A főpapok száma az idők folyamán változott. Csak az az elv nem dőlt meg, hogy az olasz méltóságok lehetőleg túlsúlyban legyenek; utóbbi időkben pl. 187-en voltak 83 idegen ellen. A legátusok elhatározták, hogy ne nemzetek szerint, hanem fejenként szavazzanak, ami a zsinatot az olaszoknak, tehát Rómának szolgáltatta ki.

inkvizitor és L a i n e r jezsuita vezette a vitát. Semmi kímélet, semmi engedmény! Ez volt a jelszó. Kijelentették, hogy a Szentírást csak maga az egyház magyarázhatja. A protestáns tanokat elítélték s hogy a kiválásokat tehetetlenné tegyék, B o r r o m é i Szent Károly katekizmusának egyöntetű tanítását tették kötelezővé; a vallás gyakorlására, az ájtatosságok és egyházi ténykedések számára V. P i u s z pápa breviáriumát állapították meg zsinórmérték gyanánt; a teológiai tudományokra pedig előírták a Vulgata használatát, melyet V. Sziksztus és VIII. Kelemen pápa adott ki.

Néhány egyházi fegyelmi kérdésben azonban a zsinat tagjai nem tudtak megegyezni. T. i. a nem olasz, tehát nem egyenesen a pápától függő főpapok ragaszkodtak ahhoz, hogy az ő egyházi hatalmukat közvetlenül istentől eredtnek mondja ki a zsinat. Ha a zsinat ezt kimondja, a pápa sem lett volna lelkiekben hatalmasabb a többi püspöknél s elveszti minden különleges hatalmát. Ez tehát fontos politikai kérdés is volt.

III. Pál 1546-ban Bolonyába tette át, III. Gyula 1551-ben visszahe-lyezte a zsinatot, mely 1552-ben kénytelen volt a Szász Mórícztól vezetése alatt álló protestánsok közeledténél hírére szétoszlani.

A hosszú megszakítás főleg a Szentszék politikai zavarainak volt tulajdonítható, melyek abból származtak, hogy 1547-ben egy spanyol ügynök Milánóban meggyilkolta Farnéze Péter-Lajost. III. Pál akkor szakítani akart a császárral. A pápa azonban 1549-ben meghalt, utóda, a békeszerető III. Gyula pedig megakadályozta akkor a szakítást. Később azonban Karaffa, vagyis IV. Pál pápa alatt a szakítás mégis beállott. IV. Pál vissza akarta adni Itália szabadságát, de az eretnekek elleni szigorúságból nem engedett s minden erejével tovább dolgozott a katolikus egyház reformálásán. A Spanyolország elleni harcz azonban nagyon is lekötötte a katolikus hatalmakat s így zsinatot sem lehetett összehívni.

Mikor Álba herczeg Itália szabadságának romjait is megsemmisítette, a Szentszék bőven visszanyerte lelkiek dolgában azt, amit világiakban elveszített. Az 1562-ben újra megnyílt trienti zsinat utolsó szakában

IV. P i u s z a II. F ü l ö p-nek tett politikai engedményekkel akarta megmenteni a vallási reformokat. Nem emelt többé jogot világi koronákra s így nem is beszéltek többé arról, hogy az egyházat fejében is reformálni kell. A zsinat meghajolt a pápa tekintélye előtt és ezzel a Szentszéknek a katolikus világ fölötti szellemi hatalma megszilárdult. A pápa a fegyelemben szükséges változtatásoknak egyedüli bírója maradt, csalhatatlan a hit dolgaiban, a kánon legfőbb magyarázója, a püspökök feje.

Az egyházi reformáció V. Piusz alatt (1566—1572) fejeződött be. Ő behozta az olasz államok legtöbbszörbe a római inkvizíciót. A püspököket a székhelyükre, a szerzeteseket a visszavonult életre, a világiakat a vallási szertartások szigorú betartására kényszerítették. Aki a vasárnapi

pihenőt megszegte, a gályákra került, de előbb nyelvét átdöfték; olyan beteget, aki egyáltalán nem akart gyónni, azt az orvos sem látogathatta tovább. A jezsuitáktól alapított germán kollégium látta el Itáliát s Németországot papokkal.

XIII. Gergely folytatta V. Piusz munkáját. Ő reformálta a julián (Juliusz Czézár-féle) naptárt (1582).*) Gergely nagy hibája volt az erélytelensége. Alatta a római államokban a rablás és fosztogatás nagyon elharapódzott. Utóda, V. Sziksztus (1585—1590) 64 éves volt, mikor a kolostorból a pápai trónra került.

Először a rablók ellen fordult, díjat tűzött ki a fejükre s a rokonaikat is felelősekké tette értük. Minden gonosztevőt halállal büntetett s a lágy-szívű bírakat szigorúakkal helyettesítette. A bíborosok szigorúan végrehajtották rendeleteit a vidéken is, így pl. Bolonyában Pepoli gróftól lefejezték, mert szállást adott a banditáknak. Ha gyilkosságról hallott, a jó XIII. Gergely ének emelte szemeit és sóhajtozott, V. Sziksztus ellenben így szólt:

— Nevezzenek bár vadnak s vérszomjasnak, de én úgy olvastam a Szentírásban, hogy a legjobb áldozat, amelyet istennek hozhatunk, a bűnek és a bűnösöknek, a közbéke megháborítóinak a megbüntetése.

Az ő szigorúsága kiirtotta azt a rablófajzatot, amelynek működése valósággal állandó intézménynyé vált, úgy, hogy ha valaki egy ellenesét láb alól el akarta tétetni, egyszerűen tárgyalásokba bocsátkozott velük s megállapodott velük a gyilkosság bérében. Ezek a banditák nem ritkán bíborosok és fejedelmek palotájában találtak védelmet a törvény üldözése ellen.

Szikszus elődei alatt a pápai pénzügyek is vigasztalan állapotban voltak. Szikszus kérelhetlenül takarékoskodott s új fogyasztási adót vetett

*) Az év 365 nap, 5 óra, 48 perc, 54 másodperc. Juliusz Czézár csilagásai 11 perc, 6 másodpercczel többre számították s 365 nap és 6 órában állapították meg; e reform után is azonban 365 nappal vették a rendes polgári évet, az így elhagyott órákat és perczeket azután négyévenként egy egész nap csatolásával pótolták. Eddig a juliáni reform. De így is fenn maradt némi eltérés a naptári és polgári év között. Ezt a hibát oly módon küszöbölték azután ki, — Gergely pápa rendeletére — hogy a „szökő“ napot minden oly évszázadban (pl. 1700, 1800, 1900) elhagyták, a melyek érvényes számjegyei nem oszthatók négygyei, (1600-, 2000-ben tehát van szökőnap). A julián naptárt 1582-ig követték. Ez időben a 11 perez 6 másodperc, amennyivel a polgári évnek kelletténél többet adtak, már tíz napot tett ki. Hogy helyreállítsa a pontos időt, XIII. Gergely kimondta, hogy 1582. év október 5-ét 15-ikének kell venni. Gergely utasításait minden katolikus állam s később a protestánsok is elfogadták. Angliában 1752-ben. A görög hitűek ellenben nem fogadták el. Innen a megkülönböztetés a régi és új stílus között, melyek 10—11 nappal különböznek. Az oroszok és más görögkeletiek, valamint a görögkatolikusok is még a julián naptár szerint számítanak, így az ő időszámításuk s a miénk között ma már 12 nap a különbség. Mikor mi január 1-et írunk, ők még csak december 20-ánál tartanak.

ki az egyensúly helyreállítása érdekében. Így 4 és fél millió skudi tartalékot gyűjtött össze hasznos munkákra. Rómát nagyobbította s szépítette. A népesség alatta 100,000 lélekkel emelkedett.

F o n t á n a felépítette a Péter temploma előtti oszlopcsarnokokat, felállította a templom előtti téren a Néro czirkuszából való obeliszket, ami III. Gyula és III. Pál pápának nem sikerült. Ő építette a Vatikán könyvtárát s pontos kiadások czéljára könyvnyomdát csatolt hozzá.

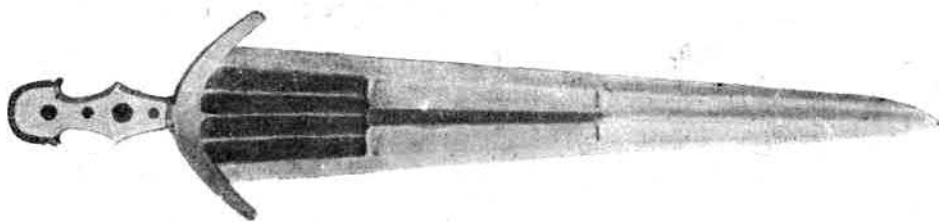
Mint a kereszténység szellemi feje nagy elődei szigorú elveit követte, egész sereg bullát adott ki az egyházi fegyelem érdekében, a bíborosok számát 70-ben állapította meg s három rendre osztotta őket: ezek közül 6 bíboros püspök, 50 bíboros lelkész és 14 bíboros diakónus, kiknek mindegyike egy római templom nevét kapta czímül.

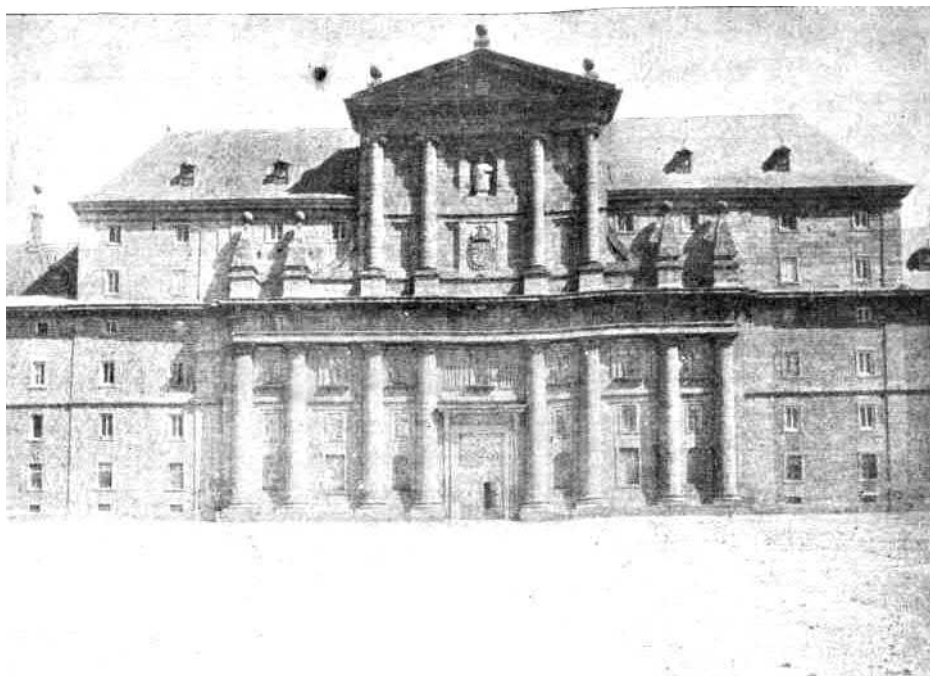
XVI. századbeli előkelő, gazdag polgári pár.

A fegyelem megerősödött az erkölcsök megtisztultak, a papság rengeteg vagyona csökken ugyan, de megszűntek azok a botrányok is, melyek hősei a dúsgazdag egyházi férfiak voltak. A vallásosság uira feléledt, ezzel persze újra megjelentek a vallásos élet tulhajtásai is: kivált a vakbuzgóság. A megerősödött hit újra csodákat teremtett, az idegen világrészeken működő hittérítők pedig szenteket, vértanukat szolgáltattak az egyháznak. Szélesebb mederben indult meg az egyházi rendek reformja; új rendek alakultak, melyek a végnélküli zsolozsmák éneklését szellemi munkával s a jótékonyág gyakorlásával helyettesítették.

De Trientben és Rómában még egyéb eredményeket is vártak a katolicizmus restaurációjától. Visszaakarták nyerni a pápaságnak és az egyháznak világi befolyását is. Csakhogy éppen ez időben értek el a nagy európai nemzetek uralkodói korlátlan hatalmukhoz s nem igen voltak hajlandók a pápának belügyeikbe való avatkozását eltűrni. Így történt, hogy a trienti zsinatnak a hitre vonatkozó elhatározásait általánosan elfogadták, de nem egyúttal a fegyelemre vonatkozókat is. Utóbbiakat csak Lengyelország és Portugália fogadták el. Francia-, Német- és Magyarország visszautasították s a konstantinápolyi és bázeli alapot fogadták el, melyek szerint az általános zsinatok a pápa tekintélye fölött állanak; a katolikus fejedelmek pedig lassanként megszerzik maguknak ama jogok egy részét is, melyeket a protestánsok már korábban erőszakkal ragadtak meg. A világi hatalomnak e jogai ellen az egyház ötven év óta elkeseredett harcot folytatott.

Ökörnyelvnek nevezett kard.

Az Eszkuriál.

A VALLÁSHÁBORÚK.

Madrid közelében, a Gvarderrama zuhatagnál egy komor, 17 négyszögletes épületből álló tömb emelkedik, melynek falai 22 udvart kerítenek körül. A tömb mindegyik sarkán hatalmas torony áll. Az egész épület-tömb fölfordított rostélyhoz hasonlít, annak a kínzó eszköznek az emlékére, melylyel Szent Lőrinczet megkinozták.*) Ez a komor épület, mely monostor és palota is egyúttal: az Eszkuriál, II. F ü l ö p lakóhelye, aki 42 évig uralkodott a világ legnagyobb birodalma fölött, s akit a protestáns írók a Dél démonának neveztek.

Az övé volt a spanyol félszigeten Kasztília, Navarra, Aragónia s később Portugál; Itáliában Szicília, Szardínia, Nápoly és Milánó; Franciaországban Ruszilyon, Frans-Komté, Artoa és Flandria; továbbá Németalföld a Rajna, Mózél és Eszkó között; azután Tunisz, Oran Északafrikában, úgyszintén Afrika mentén a zöldfoki szigetek, kanári szigetek, Fernando Po, Annóban, Szent Ilona; Mekszikó, Péru, Csile, Ameri-

*) Szent Lőrincz nevenapján, augusztus 10-én nyerte meg II. Fülöp a szentkanti csatát és e győzelem emlékére építette az Eszkuriált 35 kilométernyire Madridtól.

kában Kuba, Szent Domingo, Martinik, Gvadelup, Jamaika a mekszikói öbölben; végre a Fülöp-szigetek s ami gyarmatot Portugáliával örökölt. A nap sohasem ment le birodalmában. Akkor járta az a mondás: „Ha Spanyolország megmozdul, remeg a világ.“

Ennyi ország védelmére ott volt Amerika tömérdek aranya, a legjobban fegyelmezett hadsereg, Európa legjobb hadvezérei: Filibert Emánuel, Álba herceg, Osztrák János herceg, Párm herceg. Hadikikötőiben 100 csatahajó állt harcra készen, kereskedelmi kikötői között ezer hajó közlekedett. A király korlátlan uralkodó volt, a spanyolok imádták és isten elleni bűnnek tartották volna azt, ha bárki is valamelyik parancsát még csak bírálat alá is vonta volna.

Apja, V. Károly lemondása után háborúja volt a francziákkal, melyet a sató-kambrézii béke (1559) szüntetett meg. Úgy tért akkor vissza Spanyolországba, hogy azt soha többé el nem hagyja. Attól kezdve dolgozó szobájából kormányzott, diplomatai útján tárgyalt, tábornokai kardjával küzdött. Munkaszerető ember volt, folyton figyelt, folyton ellenőrizte minisztereit és birodalmát. Hideg, szigorú homloka soha sem árulta el a benne dúló szenvedélyeket, vágyait. Mikor hírül hozták neki, hogy győzhetlennek hitt hajóhada megsemmisült, csak ennyit mondott: „Nem az elemek ellen küldtem azt harczba.“

Igaz elszántsággal látott hozzá ahhoz, hogy nemrég elhunyt apja, V. Károly gondolatát: a világ fölötti uralmat megvalósítsa. Az ő szemében a protestáns nemcsak az oltárnak, de a trónnak is ellensége volt. Meggyőződésből is, de politikából is volt a katolicizmus hadvezére, mert tudta, hogy az erős, tekintélyes egyház a korlátlan hatalmú koronának legbiztosabb támasza. Azért is kegyetlenül irtotta a protestánsokat, ahol csak hozzájuk fért. Mert a protestantizmust nemcsak, hogy gyűlölte, de félt is tőle: mindent elkövetett, hogy azt teljesen szétzúzza. Ezt tekintette élete céljának.

Annak az oka, hogy a spanyol és a francia király a krambrézii békét oly gyorsan megkötötte, szintén az volt, hogy mindkettő szabad kezet akart nyerni arra, hogy irgalmatlan harczot kezdessen az eretnesség ellen. Egyik Franciaországban, a másik Itáliában és Spanyolországban, majd Angliában s Németalföldön igyekezett őket megfojtani. II. Henrik halála után fiai, az utolsó Valoák folytatták tervét. Ennek kivitelére Spanyolország támaszára volt szükségük. Az első, II. Ferencz csak egy évig uralkodott (1559—1560); a második, IX. Károly 24 éves korában halt meg 1574-ben; a harmadik, aki elérte a férfikort, csaknem örökös gyámság alatt volt. A Valoák ez az ága aligha lett volna képes Franciaországot polgárháborúba vinni, ha nem álltak volna erélyes és kegyetlen emberek az oldalukon.

Elsősorban állt ezek között Medicsi Katalin, ez a meggyőződés

nélkül való, lelkiismeretlen asszony, aki fiai alatt akarta gyakorolni azt a hatalmat, melyből férje oldalán nem jutott ki neki. Ezt a hatalmat azonban a Gizek s a Burbonok akarták tőle elragadni.

A Gizek, kik a lotaringi ház ifjabbik ágát képviselték, szegényen jöttek Franciaországba, de korán jó összeköttetést szereztek Rómával. Az Anzsu ház örököseinek mondták magukat s követelték a nápolyi koronát. Unokahugukat: Stuart Máriát, Skócia királynőjét, összeházasították II. Ferencz francia királylyal. Az udvarnál első szerepet követeltek maguknak, amivel megsértették a nemességet s maguk ellen ingerelték a Burbon ház fejét, az első vérbeli herceget, az egész ország igazgatóját. Inkább becsvágyból, mint hitbeli meggyőződésből alakították meg a katolikus pártot: amikor látták, hogy a protestánsok vetélytársuk, a Burbon herceg köré csoportosultak. A vallásháború tehát Franciaországban legalább annyira politikai, mint hitből eredő volt és úgyszólván a hűbérességnek utolsó nagy csatáját jelentette a királyi hatalom ellen. Hogy ezt támogassák, a Gizek még inkább közeledtek Rómához s miután sokáig élvezték II. Fülöp tanácsait, valamint pénzét és katonáit is, most már Franciaországot szerették volna a lábaihoz rakni.

A protestánsok védelmezői voltak: Kondé, az orániai herceg és Erzsébet angol királynő, végre Kolin yi.

A nagy vallásháború azzal kezdődött, hogy a francia és spanyol király hadat üzent az eretnokségnek 1559-ben.*) Ennek visszhangja volt az angol parlamentnek az a határozata, amely Erzsébet királynét az anglikán egyház fejének nyilvánítja, továbbá az amboázi összeesküvés, a brandenburgi püspökségek javainak elkobzása és a livóniai egyházi rend elnyomása.

II. Ferencz halála (1560) megállítja a válságot francia földön, de az a vasszii mérsárlással újra kitör (1562); Erzsébet segíti a francia reformátusokat, Giz herceg elesik Orlean előtt, mire II. Fülöp és Medici Katalin elkeseredett háborúja megszűnik.

1564-ben a pápa bullával megerősíti a trienti zsinat határozatait s a következő évben Franciaország és Spanyolország szövetkezik Bajonnbán az eretnokség kiirtására.

1567 és 1568-ban kitör a második és harmadik vallásháború.

1568-ban II. Fülöp fiát öngyilkosságba, feleségét a halálba, a mórok ivadékait, a moriszkókat pedig forradalomba kergeti. Behozza az inkvizí-

*) Franciaországban Dübürg elfogatása, az ekuáni rendelet, mely halállal fenyegeti a protestánsokat. Spanyolországban eretnekeknek máglyán való elégetése (autodafé) még a király jelenlétében is, a toledói érsek üldözése. Németalföldön véres rendeletek s új püspökségek alapítása. Skóciában Giz Mária szigorú rendelete a protestánsok ellen. Itáliában rengeteg emberáldozat Rómában, Nápolyban s Lombardiában.

eziót a spanyol gyarmatokon is, lefejezteti Németalföldön Egmontot és Hornt. Skóciában ezalatt Stuart Mária bukása a reformátusoknak jut-tatja a diadalt.

A spanyol haderők a mórok, a földközi tengeren a törökök, északon a németalföldiek ellen harcolnak. A lepantói győzelem (1571) után Norfolk kísérletet tesz arra, hogy Erzsébetet a trónjától megfoszssa és Stuart Máriát tegye a helyébe. Medicsi Katalin a Bertalan-éji véres mézszárlással akarja kiirtani a kálvinistákat.

De a véresen legázolt protestantizmus még nagyobb erővel áll talpra. Erzsébet a belgákat és batávokat (1578) védnöksége alá fogadja. Időközben a törökök 1574-ben elkergették a spanyolokat Tuniszból, Taciturnusznak (ez volt az orániai hercegnek mellékneve) meggyilkolása pedig föllázította Hollandiát s az egész protestáns világot. Az angolok büntetlenül pusztítják a spanyol gyarmatokat, a hollandok Portugáléit; Erzsébet megkezdeti Stuart Mária pórét és végül le is fejezteti; a „győzhetetlen armada“ (a spanyolok híres hajóhada) elpusztul (1588), a Gizeket meggyilkolják (1589), a katolikus ligát megverik (1593). Erzsébet és IV. Henrik diadalmaskodik. Megjelenik a nanti rendelet s néhány hónappal később II. Fülöp meghal. Európa függetlensége megmenekült, felderült a szellem szabadságának hajnala.

Németalföld volt a XVI. században Európa leggazdagabb országa. A világkereskedelem tette azzá. 1566-ban 80 millió értékű árut hoztak a németalföldi kereskedők Lisszabonból, s maga Antwerpen egy hónap alatt több üzletet kötött, mint Velence 2 év alatt; 1566-ban ezer kereskedőháza volt. Mindennap 300 hajó érkezett kikötőjébe s minden héten 2000 teherkocsija Francia- s Németországból. Nem csoda hát, ha Németalföld több adót hozott, mint Kasztília s II. Fülöp 1588-ban csaknem 35 millió préselt ki az országból.

V. Károly kegyetlenül üldözte ugyan a németalföldi reformátusokat, 50,000 embert ki is végeztetett, de viszont sok előnyt biztosított a flamand kereskedőknek s szerette is a németalföldieket, mint honfitársait, úgy hogy birodalmának legnagyobb hivatalait velük töltötte be. II. Fülöp alatt a flamandok mindenünnen kiszorultak s a spanyol nemesség került a helyükbe. A néppel rosszul bánt. Hogy a reformátusokat teljesen elnyomja, 14 új püspökséget alapított Németalföldön s az ország pénzéből fizette, továbbá spanyol katonasággal tömte meg nagyobb városaikat, a főbb hivatalokat pedig idegenekkel töltötte be.

A németalföldiek látták, hogy jólétük, szabadságuk, vallásuk veszedelemben van; forrongtak tehát, különösen Gravenne bíboros ellen, aki elvállalta azt a feladatot, hogy Németalföldön a korlátlan hatalmat s a vallási egységet behozza. Parmai Margit, a kormányzó, engedelmekkel akarta megnyugtanni a közvéleményt. A spanyol csapatokat vissza-

hívatta, Granvellt letette, de a régi rendeletek azért érvényben maradtak, mire 1566-ban a nemesség megkötötte a brédai szövetséget, amelyben a flamand nemesek egymásnak támogatást ígérnek. Majd a kormányzónótól sérelmeik orvoslását követelték.

Margit megígérte, hogy a kívánságait támogatja a királynál, sőt maga Fülöp enyhébb bánásmódot ígért. De a nép, mely kevésbé volt türelmes, mint a nemesség, fegyvert fogott, elégette a szent képeket, az oltárokat ledöntötte. A megrémült nemesek erre Margit körül csoportosultak s a magára maradt néplázadást legyőzték.

Fülöp e zavarokban csak korábbi rendszabályainak igazolását látta. Legjobb hadseregét s legjobb tábornokát, Álba herceget küldte Németalföldre 1567-ben. Álba idegenekből álló külön törvényszéket, a vértörvényszéket állította föl; 18,000 embert kivégeztetett, köztük Horn és Egmond grófokat; 30,000-et megfosztott javaitól; 100,000-en meg kívándoroltak az országból.

Álba herceg teljesen tönkre akarta tenni a németalföldieket, azért az alkavai rendelettel súlyos adót is vetett ki rájuk, mely szerint az áruk eladásából befolyt pénz tizedrésze az államé s ezt úgy hajtották végre, hogy némely árunál az érték 7/s része adóra vészett el. Ez a flamand gyáripar halálát jelentette. A brüsszeliek föllázadtak. Tizenkét lázadót éppen föl akartak akasztani, mikor hire érkezett, hogy szövetségeseik bevették Brielt.

Álba kegyetlenségei nagyon megnövelték a lázadók pártját (gueux). Előbb kalózháborút folytattak, majd a szárazon támadták meg a spanyolokat, elfoglalták Brielt, mire Hollandia fegyvert fogott (1572).

Ezzel 37 éves, véres harcz kezdődött, mely alatt az északi tartományok önálló köztársaságokká lettek, bár a háború elején a lázadók csak vallásszabadságot kértek. Kétségtelen, hogy a batávok hősiességük daczára is vereséget szenvedtek volna, ha a német, angol és francia protestánsok nem segítik őket.

Legnagyobb szerencsájuk azonban az volt, hogy Nasszau Adolf oráni herceg állt az élükre, aki Kolinyi veje volt. Néhány föllázadt városból az ő kezében hatalmas állam lett. Mikor Granvell bíborosnak hírül hozták, hogy Álba herceg megsemmisítette az orániai herceg hadseregét, azt kérdezte: „Tacziturnust (ez volt az orániai hercegnek közkeletű mellékneve) elfogták-e?“ — „Nem“. — „Nos akkor semmit sem végzett a herceg“.

Az erőszak nem sikerült, mire Fülöp 1573-ban Rekeszan Lajost küldte Álba herceg helyébe. Az új kormányzó nem tudta bevenni Leident, aminek következtében azután Hollandia fölszabadult; de nem tudta megmenteni Middelburgot sem, aminek folytán Zélandot is elvesztette. Halála után a három évig zsold nélkül maradt hadsereg kifosztotta a

Orániai Vilmos.

nagyobb városokat, köztük Mesztriket és Antverpent. Az eredmény pedig az lett, hogy a katolikusok szövetkeztek a protestánsokkal, a vallon tartományok a batávokkal s megkötötték a gandi szövetséget (1576).

Fülöp ekkor a lepantói győztest küldte Németalföldre. Osztrák János (a hies Don Huan d'Ausztria) el akarta hitetni, hogy ő a béke barátja. De a protestánsok nem bíztak benne. Mégis sikerült neki a vallonokat és batávokat összeveszíteni. A vallonok nem bíztak Orániai Vilmosban és ezért a katolikus Mátyást hívták segítségül a spanyolok ellen (1577), majd Anzsuherczeget, III. Henrik francia király fivérét (1578).

Osztrák János 31 éves korában meghalt: utóda, Farnéze Sándor páрмаi herceg

hasznára fordította az egyenetlenkedést. Sikerült szétrobbantania a gandi szövetséget s a tíz katolikus, gyáripari vallon tartomány csakugyan a hét kálvinista és kereskedő batáv tartomány ellen fordult. A vallonok 1579-ben a mesztrikti szerződésben II. Fülöpöt ismerték el királyuknak.

De az északi hét tartomány: Hollandia, Zéland, Gelderland, Utrekt, Frizia, Over-Eisszel és Gróningen már megkötötte az utrekti szövetséget. Szövetséges köztársaságot alakítottak, mely fölött az országgyűlés állt. A szövetség feje, mint kormányzó, Orániai Vilmos lett (1579 jan. 23). Két évvel később a szövetség fővárosában, Hágában tartott országgyűlés kimondotta a Spanyolországtól való különválást, eltörte Fülöp pecsétjét s megfosztotta őt Németalföld trónjától. Ez a nyilatkozat lett az új köztársaságnak alapító okmánya (1581).

A háború célját elérték. Minden ügyessége mellett és daczára annak, hogy időközben az orániai herceget egy spanyol ügynök meggyilkolta (1584), Farnéze még sem tudta az északi tartományokat legyőzni. A déliek: Brabant, Limburg, Lukszensburg, Flandria, Artoa, Éno (Hennegau), Namür,

Rekeczan Lajos, helytartó.

1609-ben 111. Fülöp 12 évi fegyverszünetet kötött a hágai országgyűléssel. A hét északi tartomány köztársaságát hivatalosan csak a vesztfáliai békében ismerték el 1648-ban. Orániai Vilmos a hét tartomány kívánságára Hollandia grófjának nevezte magát. A kiváló férfiú népszerűsége egyre növekedett, és Németalföld fejedelmül választották volna, ha időközben, 1548-ban, a bérgyilkos Gerhard, aki II. Fülöp szolgálatában állott, meg nem öli.

A kiváló férfiút, kevés beszédéről, habár igen nehezen tudott beszélni, „hallgatag Vilmosának nevezték. Delftben temették el.

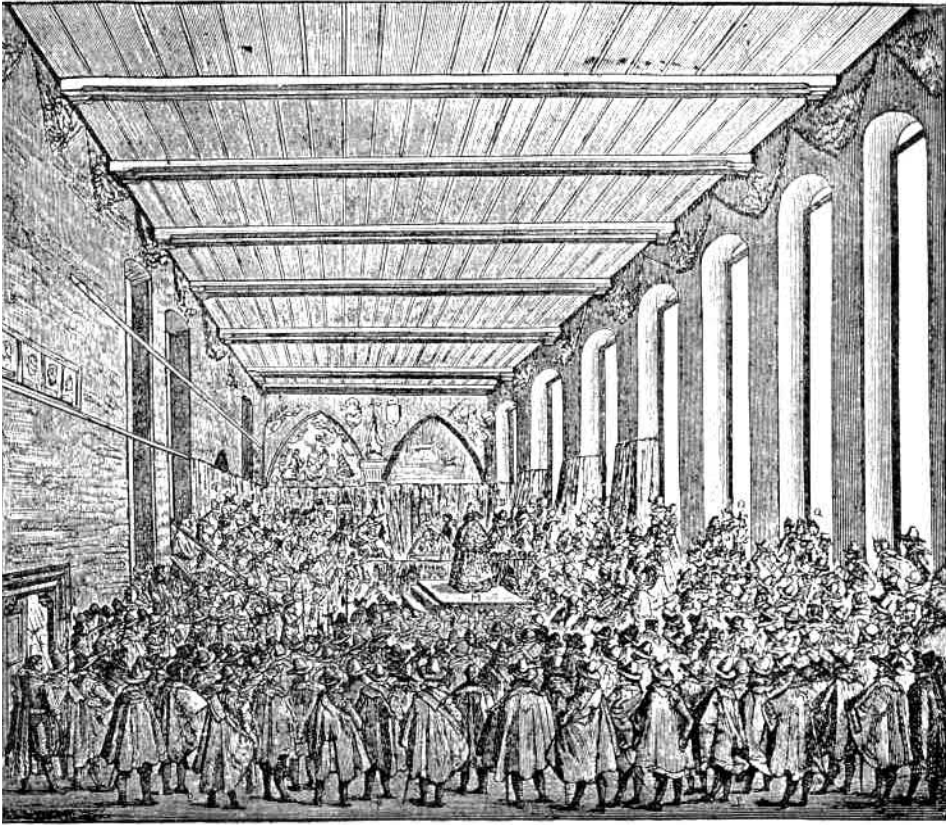
Orániai Vilmos négyszer nősült és a második házaságából származott híres fia, Orániai Móríc, Németalföld önzetlen férfia, legkiválóbb hadvezére.

Zütfen, Antwerpen és Mekeln szintén független államot akartak alapítani 1581-ben Anzs^u herceg alatt, de a herceg annyi ügyetlenséget követett el, hogy szégyenteljesen kellett távoznia az országból* Lészter, akit Erzsébet küldött segítségükre, sem boldogult. Jobban segítette a királynő a köztársaságot azzal, hogy megsemmisítette a „győzhetlen armadát” (1588). Fülöp ereje kimerült a sokféle folytatott háborúban és látszólag lemondott Németalföldről, amennyiben hozományképp Izabella leányának, egy osztrák főherceg menyasszonyának adta (1598).

Orániai Móríc.

* II. Fülöp 1573-ban elhatározta, hogy Taciturnusztól megszabadul. Rekeczan Lajost bízta meg a dologgal, de az nem tudta végrehajtani. Osztrák János és Farnéze Sándor lelkiismeretesebbek voltak. Ami Valoa Erzsébetet és Don Karioszt illeti, akiknek haláláért Fülöpöt vádolták: azok nem gyiloktól haltak meg. Fülöp fia öngyilkos lett: igaz, hogy Fülöp számított erre az öngyilkosságra, sőt elő is segítette.

Stuart Mária a vérpadon

A VALLÁSHÁBORÚ ANGLIÁBAN.

Angliában a két vallás háborúja két nőben: Erzsébetben és Stuart Máriában testesült meg. Buleen Anna művelt lelkű, erélyes, de dölyfös leánya: Erzsébet sokáig kénytelen volt érzéseit és vallását rettenetes testvére uralma alatt eltitkolni. Testvére a londoni toronyba záratta s el is bánt volna vele, ha II. Fülöp érdeklődése meg nem védelmezi. Tudor Máriának Fülöptől nem született gyermeke s ha Erzsébet eltűnik, Anglia koronája a fiatal skót királynéra, Stuart Máriára száll, ezzel tehát egyúttal férjére, a későbbi II. Ferencz francia királyra. Erzsébetre tehát nagyon ügyeltek. Távol kellett élnie az udvartól.

Amikor azonban Erzsébet trónra lépett (1558 nov. 17.), végre szakíthatott addigi alakoskodásával. A trónt s a hatalmat minden zavar vagy féltékenység nélkül vette birtokába. Rögtön egész sereg ügyes emberrel vette

Erzsébet, Anglia királynője.

Ismeretlen mestertől.

körül
gát. Két fő-
embere,
lord Dodié
Róbert, akit
L é s z t e r
grófjává
nevezett ki
s aki halá-
láig ked-
vence ma-
radt, és
S z e s z i l
Vilmos, aki
40 évig volt
első minisz-
tere. Ke-
gyenceinek
azonban
egy pillá-
natra sem
engedett
hatalmat
maga fölött
s legügye-
sebb mi-
niszterei is
csak eszkö-
zök voltak
az ő kezében.

Stuart Jakab.

Akiket kiválasztott, azokat meg is tudta tartani s azért őt mindig híven is szolgálták. Tanácsot kért tőlük, de a döntést mindig magának tartotta fenn. Mindenben komolyan szeme előtt tartotta a maga érdekét. Elhatározása gyakran lassú volt, máskor annál merészebb. Felsőbb-ségét pedig mindig meg tudta óvni.

Fülöp szerette volna vele, vagy legalább Angliával megújítani azokat a kötelékeket, melyek őt előbb Tudor Máriához fűzték. De Erzsébet óvakodott tőle. Mikor nyíltan protestánsnak vallotta magát, a király előbb szemrehányást tett neki, majd háborút indított és titokban is ármánykodott ellene. 1563-ban a spanyol nagykövet 60,000 tallért osztott szét az Erzsébet által üldözött katolikus papok között, mire a királynő a követet, mint összeesküvőt, saját palotájában elfogatta, míg minisztere, Szeszil a parlamentben megrótta Fülöp eljárását s felhívta Anglia figyelmét arra, hogy

Fülöp be fog törni az országba. *Fülöp* tényleg készült is erre 1564-ben megkezdődött a két ország között a kalózkodás. Erzsébet öt spanyol zsoldban levő hajói foglalt el, mire *Álba* herceg lefoglalta az angolok javait Flandriában

Fülöp ekkor a skót királynőhöz fordult. ígért neki pénzt, hajókat, katonát s tanácsait is fõhjánlotta

A katolius *Stuart Mária*, aki mint a *Gizek* unokahúga II. *Henrik* francia király ragyogó udvarában nevelkedett, fiait 4 férje, II. *Ferencz* halála után, 18 éves korában idegen, vakbuzgó országra került.

Skócia, melynek névleges királynõje volt, a vakbuzgó *Knoksz* *János*nak engedelmeskedett. *Bitón* prímás meggyilkolása után (1546) *Knoksz*ot letartóztatták, több évet is töltött az a francia gályákon, 1555-ben azonban visszatért *Skóciába* s ékesszólása, tiszta erkõlcei, ernyedetlen buzgósága s önmérséklete segítségével sikerült neki *Kálvin* tanút hazájába bevinni. 1557-ben a protestáns urak szövetségre léptek egymással és Erzsébet segítségével az edinburghi szerződésben kieszközölték a francia csapatok elbocsátását, ami a kormány uraivá tette õket (1560).

Lotaringiai Mária régensnõ h dála siettetette a katolicizmus pusztulását *Skóciában*. *Knoksz* vallását 1560 aug 7-én ünnepélyesen elfogadta a parlament.

Az új egyház vezetõi (miniszterei) megszerkesztették a „Fegyelem könyvét“, mely szabályozta köztük a keresztyén kormányzatot. Helytelenítették az anglikán egyház szervezetét csaknem épp annyira, mint a rómaiakat. A vallási fõnhatóság szerintük a népé volt, egyedül ez választhatta a maga elõljáróit A királyságot 10 egyházmegyére osztották, ezek élén tíz miniszter állt. Minden plébánián isko át is rendeztek be, *Skócia* tehát akkor amolyan proteáns köztársaság volt, melyet Anglia védelme alatt a nemesek és a választott egyházmegyei elõljárók: miniszterek kormányoztak.

Mindez a fiatal özvegy királynõ visszatérése elõtt történt. Az ifjú királynõ szomorú sejtelmekkel hagyta el kedves Franciaországát s mikor a hajó, mely átvitte *Skóciába*, elindult s a francia partok mmd jobban elmosódtak a láthatáron, fájdalmasan így sóhajtott föl: „Isten veled Franciaország! Isten veled! Azt hiszem nem látlak többé viszont“. 1561 aug 21-én ért Edinburgba. Alig tudott az angol kalózkodás elõl elmene-külni.

Ügyességgel s gyöngédséggel megnyerte a népnek s a nagyoknak rokonszenvét s eleinte nem sok akadályt gördítettek uralkodása elé, mert természetes fivérére, lord *Stuart* *Jakabra* támaszkodott, akit *Mörré* grófnak nevezett ki. De a tt önöröklés rendjét biztosítani kellett. Az ország azt óhajtotta, hogy a királynõ férjhez menjen. *Mária* kérõi közül nem akart Erzsébet tanácsa nélkül választani. Erzsébetnek t. i. *Mária* lett volna az örököse, a mennyiben az angol királynõ már kijelentette, hogy nem

Kép a parasztháborúból.
A bösz tömeg egyik feldúlt klostrom minden ingóságát elhordta.

megy férjhez, mert nem akar maga fölött urat. Erzsébet féltékeny volt Máriára, akit Európa legszebb asszonyának ismertek el, s annyi rosszakaratot mutatott irányában, hogy Mária aztán nem is kérte a tanácsát, s unokafivéréhez D a r n l é Henrikhez ment férjhez (1565).

Ez a házasság volt minden szerencsétlenségének az oka. Nagy bajt okozott neki Darnlé azzal, hogy Máriát összeveszthette a becsvágyó Mörrével, de Darnlé különben is aljas lelkű ember volt. Csak vadászatban és kicsapongásaiban lelte örömét, emellett durva, gögös s követelő volt Mária megutálta. Ricsó piemonti dalost, a királynő kegyenezét, annak szemeláttára meggyilkolták. Mária száműzete a gyilkosokat; a gyilkosság értelmi szerzőjét, Darnlét pedig Roszvell-el meggyilkoltatja. Álmában fojtották meg Darnlét, egyszersmind pedig a lakóházát levegőbe röpitették (1567).

Három hónappal később Mária férjhez ment a gyilkoshoz, mire az egész protestáns Skócia föllázadt. Boszvellnek menekülnie kellett, de később elfogták s a malinyui börtönbe csukták, ahol 1576-ban meghalt. Máriát a nép sértegetései közepette Edinburgba vonszolták s a Loklivn kastélyba zárták. Le kellett mondania egyetlen fia, IV. J a k a b javára s Mörrét régensnek elismernie. A királynő azonban Daglesz segítségével megszökött s a hadsereg élére állt, melyet a Sitenek és Hamiltonok gyűjtöttek. De Langszeidnél szétverték csapatait, mire Mária barátai könyörgése daczára Erzsébet kezeibe adta magát (1568).

Mária azt hitte, hogy Erzsébetnél biztos menedékre talált, azonban börtönbe jutott. Erzsébet egy angol urakból álló törvényszék elé állíttatta, mely előtt Mörré is megjelent. Öt hónapi vizsgálat után Erzsébet kijelentette, hogy Mörré becsülete ellen a gyanúnak még árnyéka sem merült föl, de azt is, hogy egy bűntény sincs bebizonyítva, melylyd Máriát vádolták. Mörré haza utazott, Máriát pedig örökös fogságban tartották.

A fogoly Mária azonban nagy veszedelmet jelentett Erzsébetre nézve, nagyobbat, mint a míg a trónon ült: mert benne látták most a katoicizmus előharezosát a britt szigeteken. V. P i u s z 1570-ben kiátkozta Erzsébetet, ugyanakkor Norfolk herczeg, a northömerlendi és vesztmórlendi grófok föllázadtak Erzsébet ellen. A mozgalom csaknem teljesen katolikus jellegű volt A fölkeiőknek 1000 lovasuk s 6000 gyalogosuk volt, de nem mertek csatába bocsátkozni és így eredmény nélkül elszélediek. 1571-ben is volt lázadás, legyőzték. 1572-ben Norfolk újabb összeesküvést szervezett Stuart Mária javára, a ki odaígérte neki a kezét. Norfoikoí azonban elfogták s lefejezték.

A két vallás közötti harcz mind elkeseredettebb lett. Franciaországban a Bertalan-éj, Spanyolországban az autodafék, Németalföldön Álba megszárlásai: c&upa olyan mozzanat volt, mely béke helyett csak még hevesebb harezot eredményezett.

Erzsébet Fülöpnek minden ellenségét segítette. Pénzt, katonát küldött nekik, mialatt kalózái a spanyol gyarmatokat pusztították. 1577-ben Drék Csile és Peru valamennyi parti városát kifosztotta, sok hajót fogott el s három év múlva 800,000 fontnyi zsákmánnyal tért haza (1580). Keven-dis 1585-ben a nyugatindiai spanyol gyarmatokat pusztította. Ugyanakkor Erzsébet szerződést kötött a flamandokkal s Lészter vezetése alatt 6000 embert küldött segítségükre.

Fülöp viszont Erzsébetet a trónjától akarta megfosztani és pedig az angol katolikusok segítségével, akikkel a királynő keményen bánt. Allen Vilmos világi pap és Parszons angol jezsuita összeesküvést szított Erzsébet ellen, de sikertelenül, 200 különféle rangú angol katolikus jutott akkor a vérpadra. A protestánsok ez újabb összeesküvés alkalmából elhatározták: hogy nemcsak minden katolikus megölnek, aki a királynő ellen tör, de azt is, akinek érdekében ez összeesküvések szerveződnek. Ez Stuart Máriának szólt. Babington Antal fiatal katolikus angol elhatározta, hogy meggyilkolja Erzsébetet s Máriát kiszabadítja. Elfogták és két társával együtt kivégezték (1576).

Erre Máriát oly angol törvényszék elé állították, melynek bírái halálos ellenségei közül kerültek ki. Mária tiltakozott s nem akarta elismerni, hogy angol törvényszéknek joga volna fölötte Ítélni. De meg kellett jelennie bírái eiőtt. A tanúkkal nem is szembesítették s gyönyörű méltóságteljes védekezése dacára 1586 okt 25-én halálra ítélték. A parlament helybenhagyta az ítéletet, de Erzsébet négy hónapig habozott végrehajtásával. Ezt nem szánalomból tette, de mert a hírnevét féltette. Meg akarta mérgeztetni Máriát, de ez nem sikerült. Végre vérpadra hurcoltatta Stuart Máriát, aki valóban hőiesen viselte magát. Hű szolgájához, M e l v i l Andrélioz így szólt:

- Eredj s vidd híred, hogy mint jó katolikus, igazi francia nő és jó skót asszony halok meg.

Megáldotta szolgáit s nyugodtan a tőkére hajtotta fejét (1587 február 18). Maga a hóhér, mielőtt hozzá sújtott, térden állva kért tőle bocsánatot.

A katolikus összeesküvéseknek egyszerre végük lett Maga VI. Jakab is közeledett Erzsébethez, aki az anyját ugyan lefejeztette, de koronáját mégis a lefejezett fiára hagyta.

II. Fülöp azonban meg akarta bosszulni Stuart Máriát, le akarta verni a protestáns Angliát.

1588 junius 3-án indult útnak a tagi kikötőből a leghatalmasabb hajóhad, melyet a világ addig ismert. 135 nagy hajó, 8000 tengerész, 19,000 katona, a spanyol nemesség virága. Velük ment De Véga Lopez, a költő is, hogy legyen, aki megénekli a diadalt. A spanyolok a „győzhetlen armadának“ nevezték e hajóhadat. Németalföldnél kellett találkoznia a pár-

mai herczeggel, hogy annak 33,000 katonája az armada segítségével angol földre szállhasson.

Az ang dók megrémültek. Még a katolikusok is tömegesen siettek a királynő zászlaja alá. Erzsébet lovon jelent meg a hadsereg előtt s megküzdött, hogy ha kell, meghal népéért.

Angliának főereje a tengerészete volt. 191 hajót állítottak csatasorba 15,272 emberrel, Hauerd tengernagy parancsnoksága alatt, akinek a legkitűnőbb alvezérek: Drék, Haukinsz, Forbeizer segédkeztek.

Az armada Kaiétól északra tűnt föl, de a folytonos vihar nagyon megviselte és az angol hajók is szüntelen nyugtalanították a spanyolokat. Így az armada nem is szállíhatta angol partra a katonáit. A vihar teljesen tönkretette az armadát, melynek csak romjai érkeztek haza Spanyolországba. A hadjárat 120 millió aranyba került. Csak 46 hajó menekült meg; 14,000 katona pedig elpusztult.

Erzsébet uralmának utolsó évei kifelé folytonos sikerekből álltak. Egy angol hajóhad magát a tag-i kikötőt támadta meg, egy másik Kadiszt fosztotta ki (1596). A spanyol király mindent elkövetett, hogy új hajóhadat szerelhesen föl. A vihar megint tönkretette s ezzel elpusztult a spanyol tengerészet. Vele pusztult el a portugál is. Mikor Fülöp a nagy armada megsemmisüléséről értesült, komor és mozdulatlan maradt: „Egy ágat elmetszettek, de a fa azért tovább virágzik“ — így szólt. Tévedett, a fa kiszáradt. Az angolokkal való háború tönkretette a spanyol tengerészetet és kereskedelmet, aminthogy a francia földön vezetett hadjárat kincstárát tette tönkre és katonai hírének vetett véget.

I. Fülöp spanyol király V. Károly -sászár atyja.

V. károly császár.

I. Ferdmánd.

A VALLÁSHÁBORÚ FRANCZIAORSZÁGBAN.

II. Henrik üldözte a reformátusokat; II. Ferencz Stuart Mária férje alatt a gizek fenyegették őket mire: azok a lotaringiai hercegek pártjára álltak abban a hiszemben, hogy így elég erősek lesznek a hatalom megszerzésére. Az összeesküvés tulajdonképpen feje Kondé volt, bár látható fejeként R e n o d i nemes szerepelt (1560). De a Gizek idejében értesültek a dologról és az összeesküvők csapdába kerültek. A Gizek véres bosszút álltak, sőt Bourbon Lajos herceget is ki akarták végeztetni, mikor II. Ferencz 17 éves korában meghalt.

Medicsi Katalin, aki fia, IX. Károly helyett Franciaország kormányzója lett (1560), eleinte elfordult e kéréllhetetlen politikától és az okos H o p i t a l Mihályt tette meg kancellárnak, aki türelmességet akart a pártokra kényszeríteni Mikor a nagy összeesküvést fölfedezték s a gizek a spanyol inkviziczió behozatalát követelték, Hopital így felelt:

— Mi szükség annyi máglyára s kínzásra? Jó erkölcsű emberek vagytok, álljatok ellent az eretnkségnek.

Az 1561 júliusában kiadott rendelet általános kegyelmet adott s 1562-ben megengedte a kálvinista vallás gyakorlását a vidéken s a falakkal körül nem vett városokban, de megtiltotta a protestánsoknak, hogy üléseket tartsanak s katonákat toborozzanak.

Ezek az engedmények felbószították a katolikusokat s a Gizeket népszerűkké tették. Katalin a teológusok közös gyűlését hívta össze az ellenetek elsimítására, de a gyűlésen a két párt sértegette egymást s a szakadás teljes lett (1561). Giz herceg most Montmoranszival és Szent-Andréval szövetkezett, mire a protestánsok is készültek a védelemre.

A vasszii mérsárlással kezdődött a háború, mely megszakításokkal harminczkét évig tartott.

1562 márczius 1-én Giz Vasszin át Sampányba készült. Vassziban megállt, hogy misét hallgasson. Egy hombárban vagy 2000 protestáns énekelt egyházi dalokat. A herceg és kísérete reájuk rohant s valóságos vérfürdőt rendezett a védtelenek között.

A protestánsok fegyvert fogtak. II. Fülöp és Erzsébet beleavatkozott az első harcokba. Fülöp 3000 spanyolt küldött Monluknak, a katolikusok legvérengzőbb vezetőjének; Erzsébet ugyanannyi katonát és pénzt is küldött Kondénak. Giz bevette Ruant. Megkezdődött a véres háború, melyben sem templomot, sem sírokat nem kíméltek. Kondé, aki Németországból 7000 embert kapott segítségül, megtámadta Páris külvárosait. A spanyolok visszaverték, mire Havr felé vonult, de nemsokára erősítésekkel visszaérkezett. Giz herceg 16,000 emberrel Drónél útját állta. Kondé szétrobbantotta az ellenséges sereg derékhadát, de a svájcziaiak újra kezdték a csatát s végül Giz győzött. Kondé fogoly lett. Giz pártjáról Montmoranszi fogságba került, Szent-André marsall pedig elesett. Mikor a királyné megtudta a csata eredményét, megijedt, bár látszólag örömet mutatott a Gizek diadalán. Rögtön általános kegyelmet hirdetett azoknak, akik leteszik a fegyvert. De Giz ennek daczára ostrom alá vette Orleant, hogy az északi és déli protestánsokat elválaszsa egymástól. Ekkor a protestáns Poltró Méré 1563 február 18-án Giz herceget sátrában agyonlőtte.

Medicsi Katalin, aki a belháborútól a királyi hatalom megrendülését féltette, békét kötött Amboázban Kondéval s rendeletével megengedte a protestáns vallás gyakorlását a nemesi házakban, a bírói joggal fölruházott urak uradalmain s a törvényszékekkel ellátott városokban (1563 márczius 12-én).

Most már katolikusok és protestánsok együtt indultak Havr ellen, melyet az angolok nem akartak visszaadni.

Az amboázi rendeletet eleinte becsületesen végre is hajtották, de azért a gyűlölködés nem szűnt meg. A gyilkosságok napirenden voltak. Katalin, hogy a nemesség figyelmét valahogy eltérítse e folytonos viszályoktól, fényes ünnepeket rendezett abban a reményben, hogy azokon összebarátkoznak az eddigi ellenségek. De hiába!

Katalin különben is túlhatalmasoknak találta a Burbonokat, a hatalmas Kondét és azért is inkább a katolikusok felé hajolt. Lassanként megszorí-

Ismeretlen festő munkája. Stuárt Mária.

tóttá a protestánsoknak adott kiváltságokat és nem büntette többé az ellenük elkövetett bűntényeket. Mikor a király nagykorú lett és Katalin őt a déli tartományokba vitte, hogy a népnek bemutassa: ugyanakkor letette ott a protestáns kormányzókat, leromboltatta a protestáns városok erősségeit, és Bajonn Lan Álba herceggel hosszasan tanácskozott. A hugenották erre megijedtek s fegyvert fogtak.

Katalin újra szervezte a királyi hadsereget és Svájcban 6000 embert toboroztatott. Kondé erre meg akarta lepni az udvart Monzóban. Katalin alig tudott megmenekülni s a svájci gyalogság védelme alatt Párisba jutni. Kondénak csak 4000 embere volt, mikor a fővárost ostrom alá fogta. Az öreg Montmoranszit a lakosság rákényszerítette, hogy az ostromlók ellen kirohanást intézzen és Kondeval megütközzék. Szent-Deni mellett történt az ütközet, melyben Montmoranszi elesett, de a csata eldöntetlen maradt (1567).

Kondé nemsokára 9000 német lovast kapott és Sartr ellen indult, hogy B ő s z Párisba jutását megakadályozza. Katalin féltékenységből nem akart Montmoranszi helyébe új marsallt kinevezni s így nem volt, aki a királyi sereget vezesse. Hopital erre márczius 23-án Lonzsümóban megkötötte a békét, mely szerint a protestánsok az általuk elfoglalt városokat visszadják, de viszont az amboázi rendelet is újra teljes érvényébe lép.

Ez a békekötés nem elégítette ki Katalint, aki azt csak azért írta alá, hogy erőt gyűjtsön és új háborút kezdhesen. Egy napon akarta elfogatni és lefejeztetni Kondét, Burbon Annát és Kolinyit, de mind a hárman megmenekültek. Katalin rmgizente a háborút, amennyiben halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a református vallás gyakorlását. A parlamentnek s az egyetemeknek összes tagjait kényszerítették, hogy a katolikus vallásra fölesküdjem k. Hogy azonban annak a rendeletnek fogadata is legyen, nagv hadseregre volt ”,“kség: az udvarnak ped g csak 18,000 gyalogosa és 4000 lovasa volt A főparancsnokságot Katalin a fiatal A n z s u r a bizta, hogy ezt szükség esetén bátyja, IX. Károly ellen is kijátszhassa. T a v a n n és B i r o n voltak az alvezérek. Tavann marsill a protestáns sereg hátvédét 1569 márcz 13-án meglepte Zsarnak mellett. Itt elfogták Kondét s a csata után meg is gyilkolták A protestánsok elcsüggedtek, de Burbon Johanna a sereghez vitte fiát, a bearni herceget s a fiatal Kondé herceget, s így szól:

— „Barátaim, ime két új vezér, akiket Isten küldött nektek s két árva, akiket rátok bizok“.

A bearni herceg akkor még csak 15 éves volt, de olyan bátor s ügyes, hogy megtették fővezérnek s Kolinyit adták melléje tanácsadóul. Zsarnak mellett csak a hátvéd csatázott s alig 400 ember esett el. A sereg 13,000 némettel gyarapodott, mire a bearni herceg megtámadta s megverte a katolikus sereget. De Anzsú herceg serege is gyarapodott német,

spanyol s olasz katolikusokkal s Tavann ekkor helyrehozta a csorbát. Fölmentette Poatiét, melyet Kolinyi hat hét óta ostromolt s Monkontur mellett a Div és Tüé folyók közé szorította a protestánsokat. Hatezer hügenotta maradt a csatatéren (október 3-án).

A győzelemnek azonban nem volt sok haszna. IX. Károly féltékeny volt az öcscsére. Maga állt a seregek élére s ahelyett, hogy az ellenséget üldözte volna, ostrom alá vette Niort és Szent Zsán d'Anzsélit. Kolinyi átszelte déli Franciaországot s hirtelen megjelent Burgundiában a Dofiné és Provansz egész protestáns nemességének az élén. Egy 12,000 emberből álló katolikus sereg útját akarta állni, de csúfos vereséget szenvedett s Kolinyi csakhamar Páris közelében állt.

Újra békét kötöttek Szent-Zsermennél, és pedig a protestánsokra kedvező feltételek mellett. Többek közt az is benne volt a feltételekben, hogy a kálvinisták minden hivatalba bejuthatnak s Rosell, Konyak, Montóban és Sarité városokat kapják biztonságuk zálogául, ahol katonaságot is tarthatnak (1570 aug. 8). A katolikusok fölböszültek e föltételek hallatáia. Katalin azonban nem törődött velük, mert más tervei voltak.

V-ik Károly és I. Ferdinánd közös emlékérmé.

CPv. Janka királyné és fia V. Károly fiaival : >1 ülővel, II. M. Károly császár képe és az ft jelmondata (V. Károly császár).
 leányával Máriával (fgykoru emlék-érmek)
 képe é. az ft jelmondata (Plus ulna).

A VALLÁSHÁBORÚK KÖVETKEZMÉNYEI FRANCZIA-, ANGOL- ÉS SPANYOLORSZÁGBAN MEG HOLLANDIÁBAN

Katalin IX. Károly nővérét, Margitot a bearni herceghez akarta adni Ez a frigy örökre biztosíthatta volna a békét. Kulinyi már is ajánlkozott, hogy hitsorsosait Németalföldre vezeti, ahol akkor Álba hercztg 18 000 embert mészároltatott le. A terv tetszett a hugenottáknak is IX. Károly, aki akkor 21 éves volt, jól játszotta azt a szerepet, melyet anyja neki szánt. Levelet írt Kulinyinak és Bourbon Johannának és sürgette nővérének házasságát a bearni herceggel.

A navarrai királyné erre Párisba sietett, majd Kulin i is s velük roppant sok hugenotta nemes, hogy az ünnepségben részt vegyen.

Katalin megjed, mert a protestánsok máris rendkívüli tefclyrst gyakoroltak a királyra. Károly mindenben Kolinyi szavára hallgatott, csapatukat toboroztatott Kolinyi számára és hajóhadat gyűjtött Flandria e'len. A bátorságra kapott protestánsok La Rosellben zsinatot tartottak és ott megállapították vallásuk szabályait. Katalin tiltakozott a királynál, de azt felelte, hogy anyja és fivére, Anzsú herceg, neki a legnagyobb ellenségei.

II. Fülöp, akinek különben is sok baja volt Németalfölddel, a vallás érdekére hivatkozott IX. Károly előtt; egyúttal figyelmeztette őt azokra a veszedelmekre is, melyekkel az eretnokség a királyokat körülveszi: azért is véd- és dacz-szövetséget ajánlott a közös ellenség ellen. Fülöp, hogy a francia népet fölizgassa, pénzt osztott ki közötté. Mikor az udvar a protestáns nemesek és miniszterek kíséretében Párisba érkezett, a katolikus

lakosságból ki is tört az elégedetlenség. Bourbon Johanna hirtelen meghalt jun. 4-én; azt hitték, hogy megmérgezték. Mikor aug. 17-én az esküvő a Notr-Damban megtörtént, alig lehetett a lázadásnak kitörését megakadályozni. Mindenfelé átkozták a hugenottákat.

Katalin aljas tervet eszelt ki, azt t. i. hogy a Gizekkel meggyilkoltatja Kolinyit. Arra számított, hogy a hugenották ezt a gyilkosságot megbosszulják majd, s hogy akkor a királyi csapatok mindkét pártot, mint a közbeke-megháborítóit, lemészárolnák.

Aug. 22-én Kolinyira, mikor az a Luvrból kijött, Mór ve-i, a Gizek, szolgálatában álló bérgyilkos rálőtt. IX. Károly rögtön a sebesülthöz siet s megesküdt, hogy bosszút áll érte; másnap azonban a királyné és a katolikus főnemesek megrohanták s elhitették, hogy mind a két párt fegyverben áll s ha a protestánsok győznek, aligha marad egyebe a királyi czimnél. Jobb hát, ha rájuk támadnak és pedig magában Párisban, a hol a katolikus pártnak hívei többségben vannak. Azt ajánlották, hogy valamennyi protestáns le kell ölni: hiszen, ha keveset gyilkolnak meg, a bűn épp oly nagy, mintha valamennyit megölik. Károly komoran nézett maga elé, végre így kiáltott fel:

„Ha már megölték Kolinyit, jobb ha valamennyi protestáns kiirtják az országban, hogy ne maradjon, aki szemrehányást tehet nekem“.

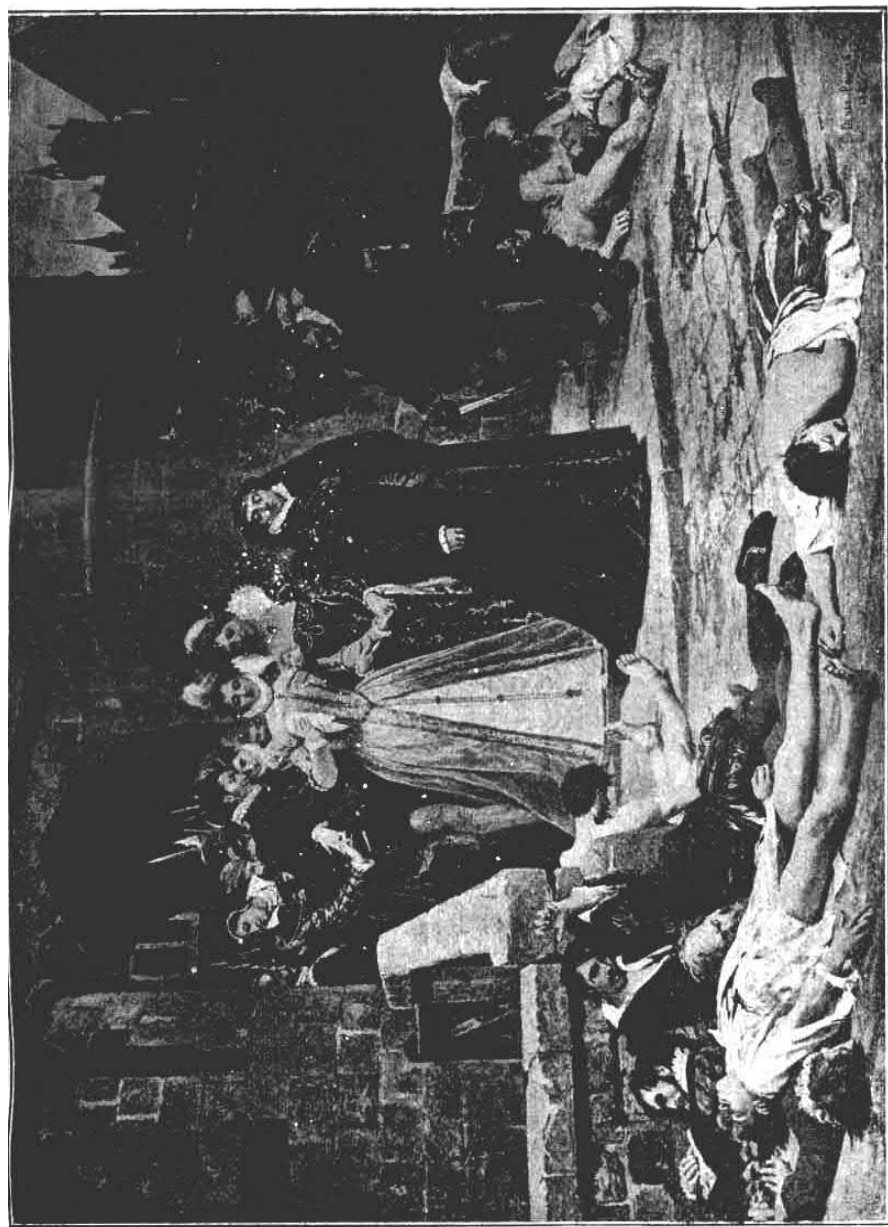
Giz vállalta magára a terv végrehajtását. A szörnyű mészárlást 1572 aug. 23-án hajtották végre és azt a Bertalan-éj néven jegyezte fel a történelem. IX. Károlynak szerencsét kívánt ehhez a sikerhez a római udvar s a spa yol. II. Fülöp azt is megígérte, hogy ha Károly háborúba keverednék, haddal s pénzzel segítségére siet s könyörgött neki, fejezze be teljesen a véres munkát. A meggyilkoltak javain pedig osztozkodtak az urak*.

Ez a nagy bűntény sem nyomta el a protestantizmust. A protestánsok elvesztették ugyan vezéreiket, de azért első meglepetésük után mégis fegyvert ragadtak. Anzsú be akarta venni Rosellt, de ez nem sikerült neki. Száz más protestáns város is elzárta kapuit s ugyanakkor a katolikus nemesek körében is nagy párt keletkezett a vallási türelem érdekében. IX. Károly megundorodott ettől a nagy vérontástól s maga is ehhez a párthoz csatlakozott. A roselli béke a protestánsoknak teljes szabadságot biztosított, így tehát a harcz mégis az ő diadalukkal végződött.

Ellenségeik egyenetlensége is elősegítette azt. A Bertalan-éjszaka viszályt támasztott a katolikusok között is. Sok becsületes katolikus felháborodott miatta s a királyfivére, az alanszoni herceg vezetése alatt egy harmadik párt keletkezett, melyet a másik kettő politikainak gúnyolt. A párt folyton növekedett s végre IV. Henrik alatt teljes diadalmat aratott.

* II. Fülöp felesége szerencsét kívánt bátyjának a szent denizi győzelemhez 1567-ben s azt ajánlotta neki, hogy természetesen ne mulassza el azt se, hogy Kondé javait elkobozza.

Katolikus megszeméltelt borzalmas művét a Bertalan-éj virradóján

Csakhogy Katalin jól tudta, hogy a királyi testőrség s a Gizek fegyveresei nem elégségesek a szörnyű terv kivitelére; egész Páris katolikusságának részt kell a vérfürdő rendezésében vennie, hogy sikerüljön. S még akkor éjjel magához hívatta Le Sarrout, a polgárság elöljáróját s miután annak is elcsavarta a fejét, rábírt, hogy nyomban csukássá be a város kapuit, a Szajna jobb partjáról minden hajót, csolnakot a bal partra von-

Kolinyi.
A Bertalan-éj első áldozata.

tasson át, hogy a hugonották a vizen se menekülhessenek, s fegyverezze fel a katolikus polgárságot. Sarrout ezt az utasítást csak másnap, Bertalan napján, mely vasárnapra esett, tudta végrehajtani. Estére készen volt minden. Kolinyi megölésére Henrik herczeg vállalkozott. Úgy állapították meg, hogy egy órával napkelte előtt harangzúgás fogja megadni a jelt a mézszárlásra.

Leszállt az éjszaka. A legborzalmasabb, melyet Páris századok óta látott. Az utczákon fegyveres csapatok jártak minden felé halk léptekkel, a kik

nagyon vigyáztak, hogy a hála ítétek figyelmét föl ne keltsék. A lakásokban, a lefüggönyözött ablakok mögött a fölfegyverzett katolikusok izgatottan várták a jelt. Minden katolikus fehér keresztet rajzolt krétával a ruhájára, hogy össze ne téveszszék az eretnekekkel; papok sompolyogtak végig az utczákon s kereszttel jelölték meg a házakat, melyekben katolikus emberek laktak. A hugonották pedig nyugodtan aludtak.

Már két órával éjfél előtt Károly, Katalin és Anzsu Henrik a Luvr

egyik szobájában gyűltek össze, melynek ablakai a nagy térre nyíltak. A testőrök állig fegyverben várakoztak. Itt-ott fáklyafény villant bele az éjszakába. A csapatok gyülekeztek. Katalin nem tudta türtőztetni izgatottságát; átküldött a szomszéd templomba, hogy verjék félre a harangokat. Három óra volt. Hirtelen harangzúgás verte föl a várost s utána nyomban jajgatás, nők sikoltozása, haldoklók nyögése töltötte be a levegőt. Kolinyi volt az első áldozat.

Giz fegyveresei berontottak palotájába, szobájába nyojnultak. Egyszerre húsz szúrás s vágás érte az aggastyánt, akinek holttestét aztán kidobták az udvarra, ahol Giz diadalmas kacajjal fogadta.

Az utcákon fegyveres csapatok hömpölyögtek végig: fegyvercsörgés, lövések dőreje, sikoltozás s a tehetetlen düh kiáltásai hangzanak bele az éjszakába. Fanatizmus, személyes gyűlölet, gyilkolási vágy irtózatoss, vérszomjas örületté egyesült, mely nem kímélte sem a csecsemőt, sem az áldott állapotban lévő nőt sem az aggastyánt. Aki ideje, korán fel nem ébredt, azt álmában gyilkolták meg; aki megsejtette a veszedelmet s menekülni próbált, csak tovább kínlódott. Az ablakokból

IV. Henrik,

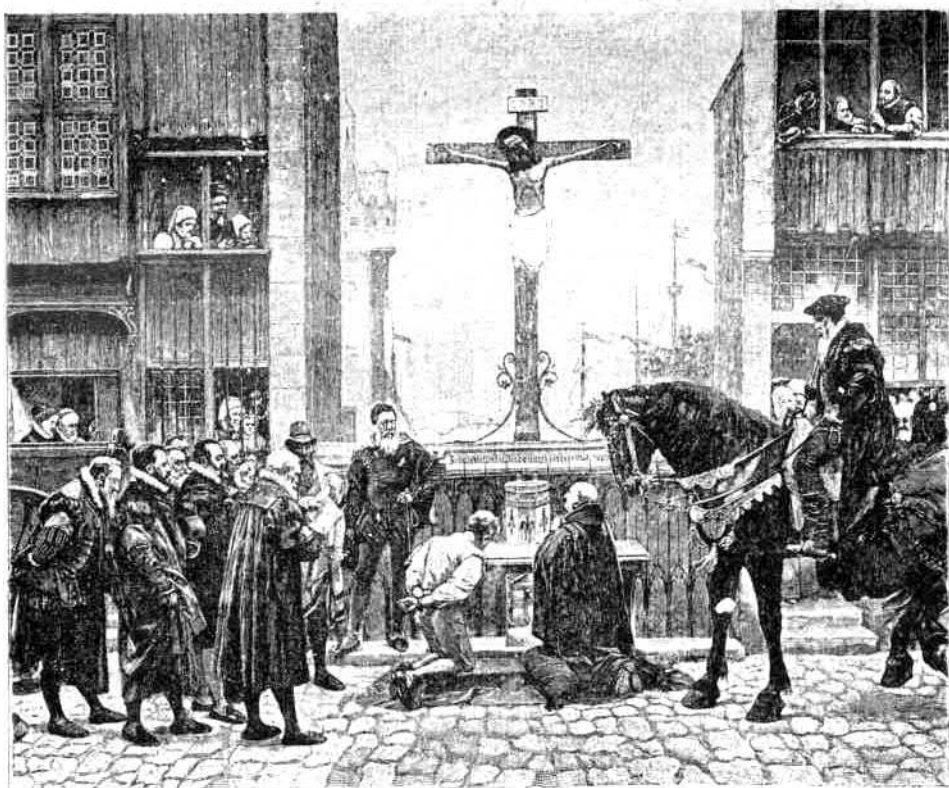
gyors egymásutánban röpültek ki a hullák az utcára, férfiak, gyermekek s nők, akiket előbb megbecstelenítettek s a kiknek aztán, mint a csirkének, elmetszették a torkát. Az utcán pedig vad hahota hangzott föl, valahányszor újabb hulla érkezett a magasból. '

Sok hugonottának azonban mégis sikerült a sötétség leple alatt az utcára kijutnia: ezek futva igyekeztek a Szajnához, hogy a túlsó partra meneküljenek. Ezekre a legkegyetlenebb hajtóvadászatot tartották. Itt egy félig meztelen nőt értek utól, aki csecsemőjét keblére szorítva suhant végig a házak között. A gyermeket anyja szemeláttára addig csapdosták a

falhoz, míg a feje szét nem loccsant; anyját tízen is meggyalázták, míg végre föl hasították a hasát. Amott aggastyán került a kezükbe, akit a falhoz szögeztek s mulatságból két lépésnyiről lövöldöztek bele. Maga Károly király puskával a kezében ott állt a Luvr erkélyén s valóságos gyönyörűséggel lövöldözött a futó alakokra. De azok sem menekültek, akik eljutottak a Szajnáig. Vagy ott verték őket agyon a parton s hulláikat a folyóba dobták, vagy maguk ugrottak üldözőik elől a habok közé s úgy pusztultak el a széles vízben.

Mikor a nap fölkelt, rémes látványra sütöttek első sugarai. Ezrével hevertek a halottak szanaszét, minden zugolyból halálhörgés hallatszott, az utcákon patakokban folyt a lemészároltak vére s lassan csurgóit a part felé. A Szajna vörösre festett vizén pedig számlálhatatlan sorban úsztak alá a hullák.

Az öldöklés még napokig tartott; s mikor eljutotta hirt a vidéki lakosság közé, az túltett még a párisiakon is.

K o r r a j z i k é p .
A hamisan esküvő büntetése Madridban. A vétkest elvitték az utcán álló feszület elé, a hóhér kíséretében
A kereszt előtt felolvasták bűnét és büntetését. Ott bocsánatot kell kérnie az égtől a bűnéért, a mire a
hóhér átvette az elítéltet.

Endrei Zalán: A Világ Történelme, IV.

Stuart Máriaival közlik a halált ítéletet.

„Giobius” műintézet, Budapest.

IX. Károlyt (megh. 1574) fivére III. Henrik követte a trónon. Ez a nagytehetségű fejedelem, akit azonban kortársai sok hibája miatt gyűlölték, meg akarta valósítani Makiavelli tetteit és Medicsi Katalin oktatásait s azért egymás ellen ingerelte a két pártot, hogy azok egymást megsemmisítsék.

A politikusok a protestánsokhoz csatlakoztak: Alan szón Ferencz Navarrai Henrikhez, aki a Bertalan-éj után megszökött. A csakhamar kitört ötödik polgárháborúnak, melyben Giz a reformátusok segítségére siető németeket Dormansz mellett megverte, a király a bóliói szerződéssel vetett véget, melyben Pikardia kormányzását Kondé hercegnek adta.

Huñi é Jakab peronni kormányzó tiltakozott e kinevezés ellen s tartománya 500 katolikus nemesével a hit védelmére ligát kötött. Csakhamar minden tartománynak volt ilyen ligája. Giz Henrik e szétszórt erőket egy nagy ligába egyesítette. E pillanattól kezdve két királya volt Franciaországnak.

A liga, melyet a papság is támogatótt, többséget szerzett az országgyűlésen, melyet III. Henrik Bloába hitt össze (1576). A protestánsoknak 6 hónapot adtak a megtérésre. Kényszerítették a királyt, hogy nekik háborút üzenjen, de a hozzávaló eszközöket megtagadták tőle.

A protestánsok elvesztették Isszoárt, Saritét és Bruazst, mire III. Henrik megragadta az alkalmat, hogy Berzserakban új szerződést kössön velük. Teljes lelkiismereti szabadságot adott nekik, a vidék parlamentjeiben külön bírakat, zálogul pedig kilencz várost hagyott nekik és megengedte, hogy csapatokat tarthassanak; de egyúttal kimondta, hogy sem az egyik, sem a másik párt nem alakíthat szövetséget (1577). 1580-ban hetedszer tört ki a háború, de csakhamar véget ért.

III. Henriknek nem volt gyermeke. Öcscse, Alanszoni Ferencz 1584-ben meghalt s a protestánsok feje, Navarrai Henrik lett a trónörökös. Erre a katolikusok ismét ligát alakítottak. Giz Henrik Zsoanvillban szövetséget kötött II. Fülöppel 1584-ben, hogy az eretnekeket elpusztítsa, a francia trón-utódlásból kizárja s a trónutódlást Valoa Károlynak, Bourbon bíborosnak biztosítsa. Ezt a gyermektelen aggastyánt csak tervük palástolása végett helyezték előtérbe a Gizek, mert a trónt tulajdonképpen maguknak akarták megszerezni.

V. Sziksztusz pápa a két Burbont, Henriket és Kondét hercegi rangjuk elvesztésére ítélte. Azt állította róluk, hogy méltatlanok a koronára. A parlament tiltakozott ez ellen s mert ez nem használt, kitört a háború a francia Henrik, Navarrai Henrik és Giz Henrik között (1586—1589). Navarrai Henrik nagyszerű győzelmet aratott, a királyi sereget csaknem megsemmisítette Kutrá mellett (1587). De a német reformátusok segítő seregét Giz északon, Vimorinál megverte. III. Henrik többszörös vereség után meg akarta félemlíteni a Giz herceghez szító párisiakat, mire azok fellázadtak, úgy hogy Henrik alig tudott elmenekülni.

Mikor Giz diadalmasan Párisba bevonult, útnak indult a nagy armada is. De ezt a vihar s az angolok tönkretették, mire Henrik király újra remélni kezdett. Megalázkodik ellenségei előtt, Gitzt a királyság főhadparancsnokának nevezi ki; megígéri, hogy kiirtja a hugenottákat, Bloába összehívja az országgyűlést. Alig ért azonban Giz a városba, a király decz. 23-án meggyilkoltatta s másnap a lotaringiai bíborost is megölték.

Erre a hírre a párisiak föllázadtak, mindenki elhagyta a királyt, aki kénytelen volt magát Navarrai Henrik karjaiba vetni. Retten 40.000 emberrel ostrom alá veszik Párist, akkor azonban III. Henriket Kleman dominikánus leszúrta (1589).

Navarrai Henriket IV. H e n r i k néven királylyá kiáltják ki Párisban. Henrik abbahagyta az ostromot s Diepbe sietett az Eizsébet küldte segítség elé, mert a saját párihívei közül is sokan elhagyták. Az árki csatában tönkre verte ellenségeit. Az ivrii diadal 1590 ben megpecsételte győzelmét. Be is vette volna Párist, de II. Fülöp parancsára F a r n é z e Sándor nagy sereggel sietett Paris fölmentésére. A város már alig tartotta magát, mikor ennek hire megérkezett. Henrik elébe ment, de Farnézének ügyes taktikával katonákat és. élelmiszert sikerült Párisba juttatni.

A protestánsok azonban — mint egy ember — álltak IV. Henrik mellé. 7000 angol, 2000 hollandi s 12.000 német érkezett a segítségére. Váltakozó szerencsével folyt a háború, mikor Farnéze a kodebeki ütközetben súlyosan megsebesült. Mialatt nehéz sebével feküdt, IV. Henrik megtámadta seregét ívtó mellett s 3000 emberét leölte. A pármai herczeg megmenekült ugyan, de sebébe Németalföld felé való menekülése közben belehalt.

IV. Henrik megszabadult legveszélyesebb ellenfelétől. A polgárháború azonban teljes erővel dühöngött. Végre a ké viselők 1593-ban összeültek Párisban s — bár a fiatal Giz herczeg és II. Fülöp is versengett a a trónért — Navarrai Henriknek ítélték oda, akit sikerült nagy nehezen rábírní, hogy az ország s a béke érdekében a katolikus vallásra áttérjen. Ezt maguk a higgadtabb protestánsok is tanácsolták neki. Julius 25-én Szent Deniben tért át.

A liga még most sem akart feloszlani, de nem tudta megakadályozni a bearni diadalát. Brisszak 1594 márcz. 12-én megnyitotta neki Pár is kapuit s a következő évben a pápa is föloldotta. A liga nem lehetett követelőbb a pápánál. Giz már korábban engedett, Majenn 1596-ban; de valamennyien, Brisszak is, drágán fizettették meg engedelmességüket. Rövid háború következett a spanyolok ellen, mely a Fontén és Amién melletti csaták után a vervení békével végződött. A két királyság határait a sató-kambrézii szerződés alapján állapították meg 1588-ban. Három héttel azelőtt Henrik helyreállította a belső békét a hires nanti rendeleté-

vei (1598). A nanti rendelet a protestánsoknak mindenütt vallásszabadságot biztosított, sőt azt a jogot is megadta nekik, hogy képviselőik minden három évben gyűlésre jöhessenek össze és onnan kívánásaikat a kormány elé terjeszthessék.

A mikor II. Fülöp néhány hónappal a nanti rendelet megjelenése után meghalt, már látnia kellett birodalmának romlását. A sok korona közül, melyért annyi vért ontott, csak egy maradt meg neki, de annak is már legszebb gyöngyei kihullottak. Spanyolország régi dicsőségének már csak romja volt.

Sebestyén király halála a portugál koronát egy beteges aggasztánnak, Henrik bíborosnak juttatta, aki 1580-ban meghalt.

Egyik fivérének természetes fia, Antal, kratói nagyperjel, kiáltotta ki magát királynak, de akkor már II. Fülöp is bejelentette a maga igényeit a portugál trónra s Álba herczeg 30,000 emberrel tört be az országba. Alkantaránál megverte Antalt, aki francia földre menekült Álba két hónap alatt meghódította az egész országot. A portugálok II. Fülöpöt elismerték ugyan királynak, de csak azzal a föltétellel, hogy Portugál külön *független ország* marad, külön törvényszékekkel és külön fővárossal (1580 szept. 2).

Fülöp korábbi ígéretei daczára irtózatosan kegyetlenkedett Portugálban. Több mint 2000 papot és szerzetest fejeztetett le vagy égetett el. Miniszterei pedig mindent elkövettek, hogy a szerencsétlen országot tönkretegyék. Kereskedelmét a spanyolok mrguknak tartották fenn; hivatalban, a hadseregben nem alkdmaztak portugált; adóval azonban annál inkább terhelték őket. A portugál gyarmatokat a spanyoloknak kellett megvédeniök az angolok és hollandok támadásai ellen. A kasztiliaikat ki is merítette ez a folytonos küzdelem. Hanyatlásuk Hollandiának vált előnyére, melynek tengeri hatalma rendkívül megnövekedett.

A Földközi-tengeren a törökök dolgoztak Fülöp birodalmának romlásán. 1558-ban II. Szolimán hajóhada elpusztította Itália partjait s a Baleárokat. Hat évvel később a törökök elvették Tripoliszt a máltai lovagoktól, Dragut kalózái pedig minden évben végig pusztították a spanyol partokat.

Fülöp 1559-ben 200 hajót s 15,000 embert küldött Tripolisz ellen, de rettenetes vereséget szenvedett. 1563-ban a nápolyi hajóhadat a vihar tette tönkre. Két évvel később Szolimán 40,000 katonával ostrom alá vette Máltát. La Val 11 nagymester négy hónapig visszavert minden támadást s a törökök el is vonultak; de II. Szélim alatt, 1570-ben elfoglalták Cziprust a velenceiektől és Tuniszt a spanyoloktól.

Velence, a pápa és Spanyolország szövetségre léptek egymással. 300-nál több hajó 80,000 katonát vitt a törökök ellen. Parancsnoka, Fülöp természetes fivére: Don Huan d'Ausztria volt. 1571 október 7-én a lcpantói

öbölben talált rá a török hajóhadra, melyet csaknem megsemmisített.

30,000 török esett el, vagy lett fogolylyá, 170 hajójukat elfogták, 80 elsüllyedt. 13,000 keresztény fogoly szabadult föl a győzelem nyomán.

Nagy volt az öröm a kereszténység körében, de Szélim hamar véget vetett ennek. Csakhamar 250 hajója állt ismét készen. Velence megrémült s alkudozni kezdett, maga Fülöp is sietett 1578-ban III. A m u r a t t a l fegyverszünetet kötni: Algír, Tunisz és Tripolisz azonban török kézen maradt. A törökök ezekből az államokból rendszeres kalózhadjáratokat vezettek a spanyol, itáliai és szicíliai partokra, melyeket tökéletesen elnéptelenítettek; sőt arra is kényszerítették ezeket az államokat, hogy a kalózoknak adót fizessenek.

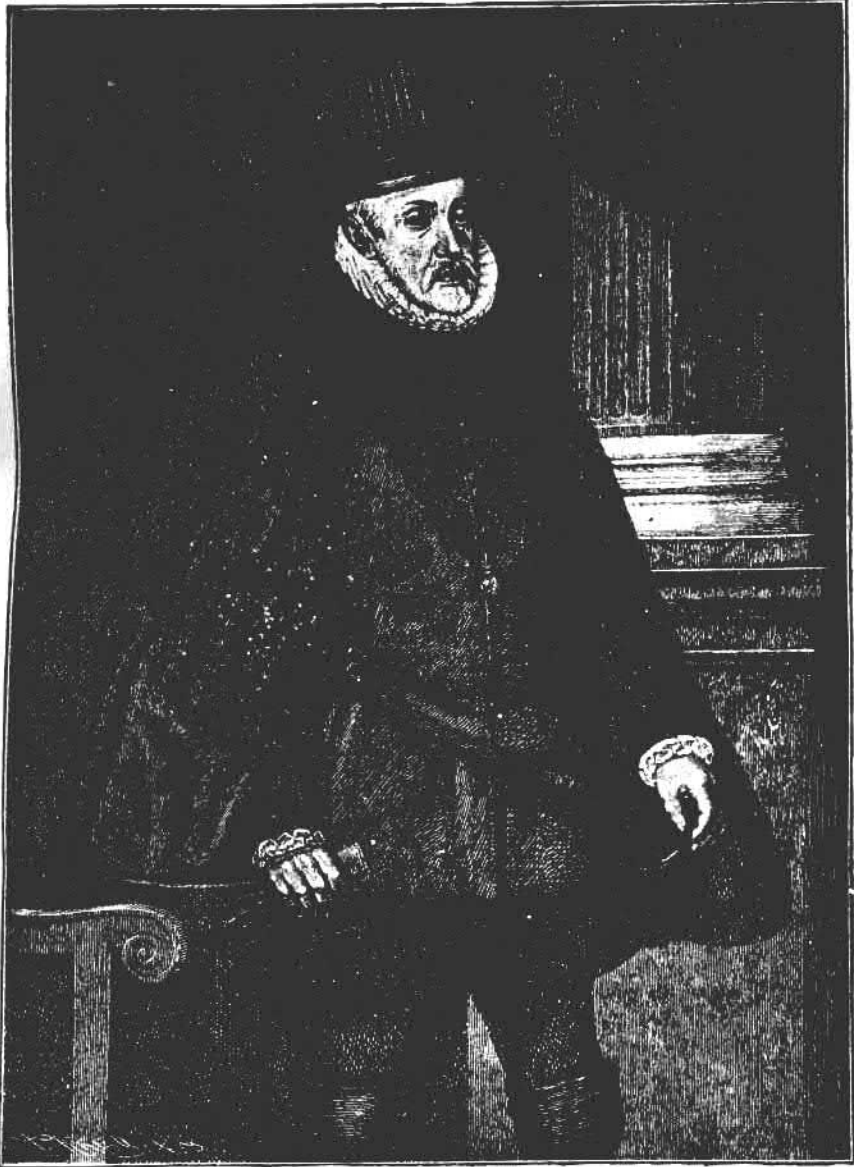
Fülöp nem volt szerencsésebb Svéd- és Dánországban sem. Fülöp Svéd- és Lengyelországgal szövetségre lépett a dán terület fölosztására. Ő kapta volna a Szundot, Zélandot Koppenhágával és Jütlandot (1578). III. Já n o s felesége azonban, a katolikus J a g e l l ó K a t a l i n 1583-ban meghalt s vele a katolikus befolyás is megszűnt. A jezsuitákat elkergették s Fülöp tervei a Balti-tengeren mindenkorra megghiúsultak.

Fülöp uralmáról lemondhatott volna, mint ahogy azt apja, V. Károly tette, mikor reményei rombadőlését látta; de Fülöp nem akarta magát erre rászánni, ellenkezőleg folytatta a működését és ezzel siettetete királyságának a romlását. Teljesen kimerítette Spanyolországot emberben, pénzben, anélkül, hogy némi szabadságot adott volna neki. P e r e z Antalnak póre alkalmával Aragóniától utolsó kiváltságait is elvette.

Hogy a vallási egységet föntartsa, az inkvizíciónak teljesen szabad kezét adott. Irgalmatlanul üldözte a hajdani granadai királyság mór lakosait. Már Ferdinánd, ígérete daczára, vallásuk elhagyására kényszerítette őket.

Minden tönkre ment az országban: a fölmivelés épp úgy, mint az ipar és a kereskedelem, mely utóbbi kettő a zsidók és mórok kezében volt. A kereskedelem és vele az ipar is sokat szenvedett a zsidók és mórok kiűzetése folytán, de lehetőleg még többet a kormánynak azon intézkedése következtében, négy a kereskedelmet kizárólagosan magának tartotta fenn. A folytonos háborúk megtizedelték a lakosságot, ehhez járult a gyarmatokba való nagyarányú kivándorlás. A megmaradt nép elszegényedett s annak is, amije még maradt volna, jó részét a monostorok emésztették föl. Egy millió pap élt Fülöp alatt a birodalomban.

Spanyolország nem volt többé termelő ország, még a nélkülözhetlen életszükségletei dolgában is a szomszéd népekre volt utalva. Hiába hozták Amerikából a tömérdek aranyat: az nem termékenyítette meg Spanyolországot, mert a sok kincset csak keresztül vitték rajta, hogy azután a termelő országokat gazdagítsa. Ez a magyarázata annak, hogy a spanyol király» a két India ura, kétszer is kénytelen volt fizetéseit beszüntetni (1575 és 1596) s halálakor 1 milliárdnál több adósságot hagyott hátra.

Endrei Zsolt: A Világ Története. IV.

II. F ü l ö t

„Globus” műintézet, Budapest

Fülöp 1598-ban halt meg. Egy századdal később Torszi márki azt mondta Spanyolországról: »Ez lélek nélkül való test«. S ezt Fülöpnek köszönhetette az ország.

A vallásháborúk nyomán Anglia is rettenetes válságon ment keresztül. De Fülöp fenyegetései és a katolikus összeesküvők aknamunkái fölkelítették az angol hazafias szellemet és rendkívül növelték a királynő hatalmát és népszerűségét is. Amellett azonban az anglikán hitbuzgalmat is szinte a vakbuzgóságig fokozták.

Most Anglia emelkedett arra a magaslatra, melyről Spanyolország lebukott.

A veszedelem korlátlan királyi hatalmat tett szükségessé, amely a veszedelem elmúltával is megmaradt. Az angol királyi hatalom oly korlátlan volt, hogy már a keleti kényuralomra hasonlított. Hasonlított reá erejében és tetteiben egyaránt. Erzsébet nemcsak a katolikusokat üldözte, hanem a puritánokat és a független hitűeket is.

H. Fülöp, Spanyolország királya,

Hivatkozott a szűkségre és kivételes törvényeket hozott ellenük. Kegyetlen szigora azonban mit sem használt; növekedett az üldözötteknek a száma, de növekedett ezzel az elkeseredésük is. A forradalom csirái már akkor el voltak vetve s Erzsébet második utóda alatt ki is keltek.

Ez a vallási zsarnokság a politika terén is önkényuralomra vezetett, mert a puritánok és anglikánok csak azért, hogy közös ellenségeiket: a katolikusokat minél inkább tönkretelhessék, a törvények minden megsértését eltűrték. Az esküdtszék hatalma elveszett, mert ha fölmentett oly vádlottat, akit az udvar el akart veszíteni, a csillagkamara roppant pénzbüntetéssel, vagy fogsággal sújtotta. A miniszterek a haditörvények legszigorúbb szakaszait alkalmazták a legcsekélyebb bűnökre is.

Erzsébet a parlament részéről sem tűrt meg semmiféle ellenállást. A képviselőház 1581-ben a maga jószántából elrendelte a börtönt és a nyilvános imákat s ezért a királynőtől bocsánatot kellett kérnie. Aki a parlamentben szabadabb hangon mert beszélni, börtönbe jutott. Erzsébet egyéb-

ként, bár halálakor ruhatárában 3000 ruhát találtak, egészben véve takarékos volt s nem igen vette igénybe alattvalói pénztárczáját. 1601-ben egész sereg kereskedelmi szabadalmat adományozott. Mindennek az ára megdrágult s nagy zavargás készült e miatt. A királynő erre visszavonta adományait s köszönetét mondott a képviselőknek, hogy idejében figyelmzették.

Erzsébet kora egyúttal a nagy emberek kora volt. Első sorban kell említenünk Sekszpirt és Béknt Környezetében élt B ö r l é. Tengerészeinek az élén állt Drék, Haukinsz, Fo r b e i z e r, Ralé és Dévisz.

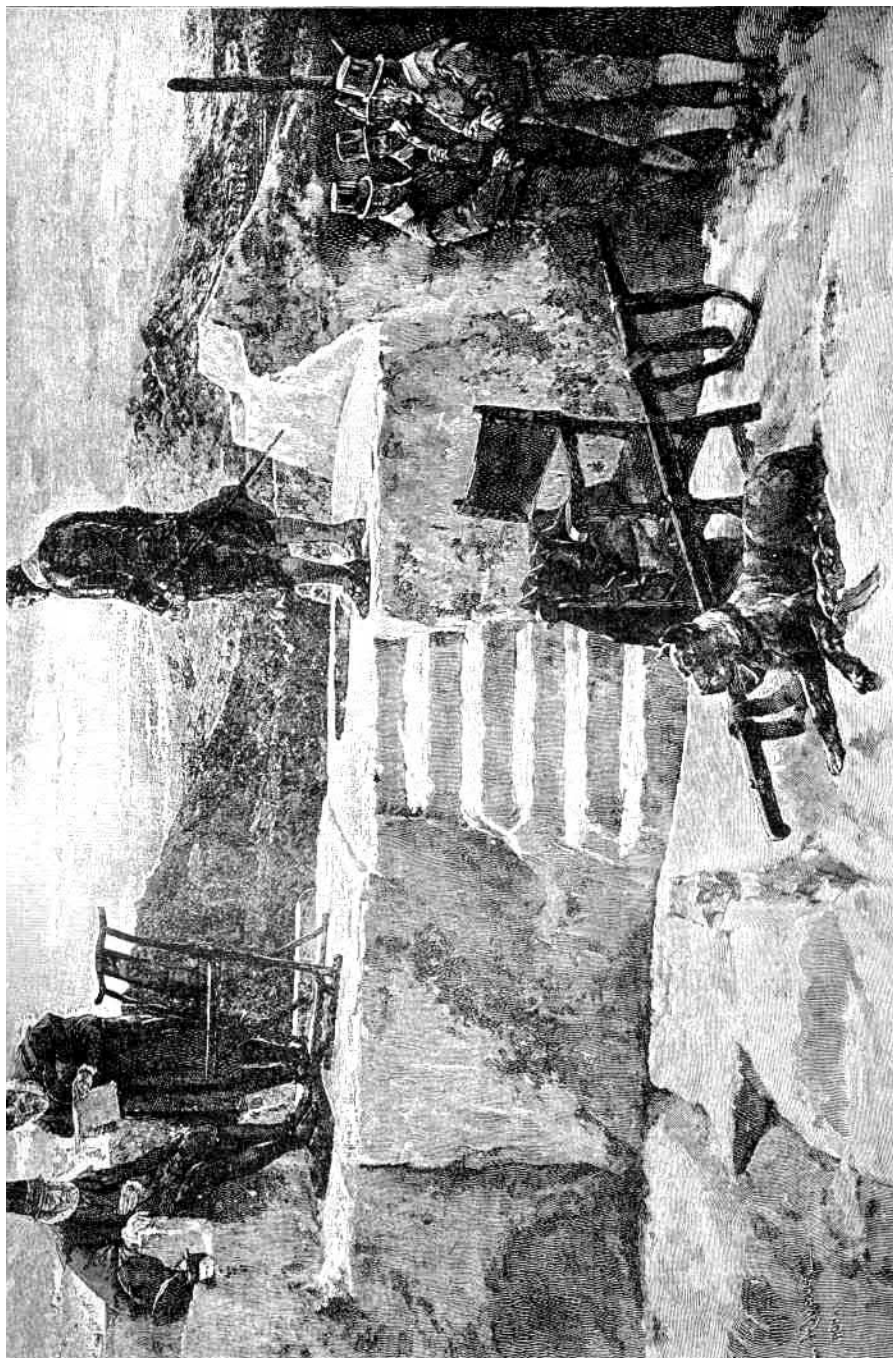
Drék elsőnek hajózta körül a földet. Mikor Angliába visszatért, Erzsébetet a hajójára ment s ott ütötte lovaggá. Haukinsz a rabszolga-kereskedést fejlesztette nagygyá. Dévisz fődözte fel a tengerszorost, mely ma is az ő nevét viseli. Ralé Északamerika egy részét telepítette be s a szűz királynőről Virziniának nevezte el. 1603 április 3-án halt meg 70 éves korában. Két dologgal járult hozzá Anglia nagyságához. Visszavonhatlanul a protestantizmus útjára térítette országát s rámutatott az Oczeánra, mely meghódítására várt. Azzal, hogy a skót királyt elismerte örökösének, előkészítette a két ország egyesülését.

Két óriás élt uralma alatt: Sekszpir és Bék n. Sekszpir a legnemetibb poéta volt, az angol lángész megtestesülése, büszke, szabad, rideg, mély, gyakran komor is. Anglia büszkén állithatja szembe műveit mindazzal, arnyt az ókor és az újkor színpadi irodalomban teremtett. Sekszpir 1564-ben született s 1616-ban halt meg 52 éves korában. Főmunkái: Otelló, Hamlet, Mekbesz, Lir király, III. Rikárd, Romeo és Julia, a Velenzei Kalmár, Czézár és a Vihar. Bár alatta, de azért még mindig magas színvonalon álltak kortársai: Szidné Fülöp, a költő és diplomata, Spenczer, a „Tündérek királynéja“ szerzője és Dsonzn Ben szatirikus költő, egyébként Sekszpir barátja

Bék n Ferencz, a ki 1561-ben született, egyike a modern bölcelet megalapítóinak. A tudománynak egész új utakat nyitott meg műveivel, mert azokat a türelmes megfigyelésre és a tapasztalásra alapította. 1619-ben Anglia nagykancellárja lett, kicsapongásai miatt azonban börtönbe kellett küldeni ezt a lángeszű embert

Hollandia, az egyesült tartományoknak köztársasága, még nem érkezett el a nyugodt, megállapodott, nagy társadalmak színvonalára, de a rettenetes küzdelem, melyen keresztül kellett mennie, megacézolta erejét, ahelyett, hogy kimerítette volna.

Hollandiának a természettől jól megvédett földje lett a vallási szabadság csatatere a lelkiismereti türelmetlenség ellen. Akinek Európában a máglyától vagy a bárdtól kellett félnie, az egyesült tartományoknak lobogója alá sietett. Innen van az, hogy ipara és tengerészeié soha sem maradt munkás kezek nélkül. Hollandia és Zéland 70,000 matróz fölött rendel-

II. Fülöp kedves helye, sziklába vágott trónülés az eszkuriálon

kezelt s mialatt Osztenének (1601—1604) rettenetes ostromot kellett kiállnia, mely 60,000 szövetségesnek és 80,000 spanyol katonának az életébe került, a batávok hajóikkal ellepték a tengert. Ugyanabban az évben, mikor a hős város lerombolt bástyáit Spinolának átadta, a halászok 5 millió forintot szolgáltattak be az állampénztárba s a hatalmasan fejlett holland hajóhad a szélső keleten a Molukkók meghódításával egy új gyarmatbirodalomnak alapját vetette meg.

A hollandoknak a külföldi ipar fejlődése nyomán alig maradt oly árucikkük amit a maguk földjéről külföldre vihettek volna, a tengeren keresték tehát az anyagot. Merész halászaik csaknem egész Európát látták el halal, még a katolikus államokat is. Heringtonnáikat aranytonnákra cserélték be. Kereskedőik bizományba dolgoztak. Ahol árufölösleg volt, onnan azt hajóik elvitték oda, ahol a megfelelő cikkben hiány volt. Évenként 2—3000 holland hajó futott be a francia kikötőkbe s elvitte a gabonát, bort, pálinkát; 400 hajójuk meg idegen lobogó alatt a spanyol kikötőket is fölkereste, amely e lázadóknak a lengyel gabonát s az északi kincseket az Újvilág aranyával fiztette meg.

II. Fülöp 1594 ben elzárta előlük Lisszabont. A következő évben a hollandok megalakították a „távoli országok társaságát“, hogy a fűszereket magáról a termelés helyéről hozzák s e társaság roppant sikerei folytán 1602-ben megalapították a „nagy indiai társaságot“, mely fölhasználta a portugáloknak spanyol-gyűlöletét és kereskedőtelepeket és erősségeket épített Jáva, Amboina, Tidor, Formóza, Czeilon szigeteken és Malakkán. Tizenhárom év alatt 800 hajót szerelt föl s az ellenségtől 545-öt vett el, melyeknek értéke 180 millió font volt. A részvényesek jutaléka sohasem volt kevesebb 20 százaléknál, de néha 50-re is emelkedett. E szép napok elmúltak ugyan, de annyi vagyont hagytak a holland utódoknak, hogy Hollandiában a pénz ma is mindig bőviben van s Amszterdam egyike a világ legjelentékenyebb pénzpiaczaainak.

Kerekes puskához való gyújtó lőporiartó

M á t y á s d i a d a Holubár cseh bajnokon, aki a legjobb vitézeket is legyőzte a lovagtornán. Mátyás lezárt sisakrostélylyal, anélkül hogy valaki tudta volna, kiállott a porondra és legyőzte a hatalmas Holubárt.

MÁTYÁS KIRÁLY.

Mátyás király megválasztása és Budára érkezése után azonnal átvette a kormányzás nehéz gondjait és csakhamar látta, hogy sok veszély környezi.

Négy külellenség fenyegette az ország határát: a török, a német császár, aki a Hunyadi-háznak mindig ellensége volt, és a lengyel király, aki szintén igényt tartott a magyar trónra, továbbá Velence, mely a dal mát vidékeket szerette volna elkaparítani. A belső ellenség pedig a Gara és Újlaki pártja volt. Azonkívül a pénztár is üresen állt és a királyválasztó gyűlésen kimondták, hogy a király nem vethet adót az országra.

A sok bajhoz még egy járult: Mátyás, aki világosan látta helyzetét és az ország állapotát, megalkotta terveit, hogy minden irányban védekezzék és lehetőleg mindent orvosoljon; de nem volt szabad keze: a királyválasztó gyűlés kormányzót rendelt melléje.

Mátyás nem túrt maga fölött gyámot; Szilágyi pedig jó katona, de rossz kormányzói tehetség volt. Mátyás tehát meg akart tőle szabadulni, de ezt a szándékát nem árulta el, sőt az ország különböző részeibe nyilatkozatokat küldött, melyekben kijelenti, hogy a kormányzói hátaimat ő is

Szilágyira bízta. Majd gazdag adományokkal kedveskedett neki. Mikor mindez megtörtént, pár hét után Mátyás szólt Szilágyihoz s elmondta, hogy igazán boldoggá teszi az a tudat, hogy az ország nyugalmanak a megőrzőjéül az ég oly férfiút adott a hazának, mint amilyen Szilágyi; az ő dicső apjának méltó utóda csak ő lehet, a török ellen a kereszténység új bástyája ő; az országot a töröktől megmenteni csak ő képes; és kérte Szilágyit, szervezze meg a határőrséget és menjen le az Alföldre, mert a török készülődik, résen kell lenniök.

Ez a beszéd hízelt Szilágyinak és csakhamar távozott Budáról, le-sietett az Alföldre. Így azonban a kormányzás kisiklott a kezeiből és azt azonnal Mátyás vette át. Mátyás erélyes, nagy tudású, ismeretekkel biró, művelt uralkodó volt; bár törekedett lerázni magáról a gyámságot, azért a bölcs, széles látkörű tanácsos útbaigazításait nagyon is meghallgatta. Ilyen tanácsos volt a család régi hive: Vitéz János püspök, aki négy király alatt szerzett tapasztalatokat a kormányzásban. E bölcs férfiú tanácsaival, saját eszességével megkezdte erélyes uralkodását és csakhamar megmutatta az országnak, hogy benne érdemes királyt nyert.

Mátyás király Garát és Újlakit többször felkerestette követei által, bűnbocsánatot ígért nekik, de azok daczosan távol maradtak.

Mátyás türelme véget ért és Garát megfosztotta a nádori méltóságtól. Ez Gara gyűlöletét teljesen betetőzte és összeesküvést tervezett. A király ellenségeinek száma csakhamar szaporodott még egygyel. Szilágyi Mihály észrevette, hogy Mátyás őt egyszerűen félretolta; átlátta, mért küldte őt az Alföldre; de hiába, nem térhetett vissza Budára. Gara és Újlaki értesül a kormányzó elkeseredéséről, azonnal körülhálózták és sikerült őt pártjuknak megnyerni. Szövetséget kötöttek vele, melyet írásba foglaltak.

Ezt a szerződést mindenfelé hiesztelték. Negyednapra már Mátyás is tudta, de még e nyílt hadüzenetre sem vesztette el türelmét, hanem elküldte Szilágyihoz Vitéz Jánost, hogy magyarázza meg Szilágyinak: voltaképpen mit tett ő, mily következményei lehetnek eljárásának. Vitéz János bölcsesége diadalt aratott és Szilágyi azt izente Mátyásnak, hogy találkozni akar vele.

Mátyás hajlandó volt erre. Anyja és fényes kísérete társaságában ment Szilágyi Mihály elé és Pesttől nyolcz mértföldnyire találkozott vele.

Szilágyi heveskedve mondta el sérelmeit, mire Mátyás válaszolt és szívére beszélt a hős katonának.

Szilágyi elérzékenyülve ölelte magához Mátyást és ünnepélyesen lemondott a kormányzói tisztségről. Mátyás pedig kinevezte Szilágyit beszterczei gróffá, elhalmozta adományokkal, s így tértek meg Budára.

Két hét múlt ezután, mikor éjjel hírnök érkezik, hogy a török az ország határára csapott és elfoglalta Galambóczt.

A király még az éjjel tanácsot hívott össze és másnap már útnak indult, mert elhatározta, hogy személyesen indul a háborúba. A hadjárat-

nak diadal volt a vége; a törökök gyorsan elvonultak a végvidékről, de a magyar hadak Szerbia belsejében utolérték és megverték őket. A győzelem hatása alatt Mátyás nagyobb szabású hadjáratot terveit és hogy keresztül vihesse, az országra adót vetett ki. Tudta, hogy törvényellenes dolgot tesz, de bízott abban, hogy a siker mentségéül fog szolgálni.

Ezt az alkalmat ragadta meg Gara és Újlaki, hogy az országot Mátyás ellen ingerelje. A szerencse kedvezni látszott nekik, mert Szilágyi ismét megneheztelt Mátyásra és Garának újra sikerült az öreg harcoszt Mátyástól eltántorítania és az ő pártjuknak megnyernie. Hanem azt látták, hogy ők maguk és a pártosok gyöngék a már népszerű király megbuktatására, hát szövetségeseket kerestek és felszólították céljuk támogatására Frigyes császárt és Podjebrádot.

Mátyás azonban értesült mindenről és erőlesen cselekedett.

Elfogatta Szilágyi Mihályt és kijelentette, hogy alkalmazni fogja e fel ségsértés ellen a törvény teljes szigorát és fejét véteti. Ezt azonban Mátyás maga sem gondolta komolyan, csak meg akarta félemlíteni ellenségeit. A pápai legátus tehát ünnepélyesen a király elé járult és kegyelmet kért Szilágyi Mihály számára. Mátyás persze kapott az alkalmon és megkegyelmezett Szilágyi életének, de Világos várában őrizet alá helyezte. Szigorúsága, melylyel még rokonát is sújtotta, csak növelte népszerűségét.

Két hét múlva országgyűlést hirdetett Mátyás Szegedre és ott már oly népszerűséggel fogadták, hogy minden kívánságát, amely az ország pénzügyeire és a hon védelmére vonatkozott, teljesítették. E gyűlésen megjelent a bosnyák király és elismerte a magyar király fenhatóságát úgy Szerbiára, mint Bosnyákországra.

Mátyás addig még nem tartotta meg menyegzőjét Podjebrád Katalinnal; előbb az ország ügyeit akarta — amennyire lehetett — rendbe hozni és a szent koronát Frigyesről visszaszerezni. Követséget küldött Frigyeshez, hogy adja át a koronát. Frigyes nem akart más hasznot huzni, mint hogy nagy váltságdíjat kapjon; Mátyás nem fukarkodott a pénzzel, így a küldöttség hamar megegyezett Frigyesrel, sőt az átadás napját is meghatározták.

Alig távozott Mátyás küldöttsége Frigyesről, megjelentek nála az elégedetlen magyar főurak küldöttei és felszólították, hogy ne adja ki a koronát: ellenkezőleg jöjjön az országba és foglalja el a trónt, ők minden erejükből segíteni fogják.

Addig biztatták Frigyeset, hogy ez végre elfogadta a pártütők ajánlatát és így természetesen a koronát sem adta ki. Mátyás értesült mindenről és hirtelen Budára hívta a főrendeket. Mátyás hívei mind megjelentek.

Mátyás elmondta az ellene szőtt összeesküvés részleteit és Frigyes készülődéseit és megkérdezte: vájjon az ország kíván-e más királyt, vagy csak az a néhány pártos tör-e ellene? Felszólította a jelenlevőket, hogy beszéljen mindenki nyíltan. A főurak egyhangúlag jelentették ki, hogy

rendíthetetlen hívei királyuknak, akitől soha el nem pártolnak, akit mindig híven támogatnak külellenség és pártosok ellen egyaránt.

Pár nappal ezután a pártosok is gyűlést tartottak Bécsújhelyen, Frigyes jelenlétében. Összesen húszán voltak, mégis úgy beszéltek, mintha az országot képviselnék és kikiáltották Frigyest királynak. Frigyes fel is vette a magyar királyi czimet és előkészületeket tett a koronázásra, meghívta a magyar rendeket; sőt Mátyást is, akit Mátyás-vajdának nevezett, felszólította, hogy mutassa be hódolatát.

Mátyás azonnal hadba szállott és Frigyes ellen indult. Frigyes hadai csakhamar vereséggel vonultak vissza Ausztriába. Frigyest egyéb veszteség is érte. Meghalt a pártütők feje, Gara; özvegye pedig húséget fogadott Mátyásnak, mely példát Újlaki és többen is követték.

Mátyás folytatta volna hadi útját, de a pápa közbelépett és Mátyás fegyverszünetet kötött Frigyessel. Ugyanekkor békebíróul jelentkezett Podjebrád, aki most már nem félt egyik uralkodótól sem s igen alattomosan, kétszínűen viselkedett: Mátyásnak azt üzentette, hogy a Frigyes és Mátyás közt létrejött fegyverszünet letelte előtt állandó, üdvös békét fog Frigyesnél kieszközölni; Frigyessel pedig megállapodott, hogy a fegyverszünet eltelte után közös erővel törnek Mátyásra.

Ezt a lappangó veszedelmet még az is fokozta, hogy Szilágyi Mihályt hű szakácsa kiszöktette a világosi várból, Mátyás azonban — még mielőtt Szilágyi bármit tett volna — ünnepélyesen kibékült vele.

Volt akkortájt az országnak még egy átka. Giskra cseh vezér titkos összeköttetésben állott Frigyessel, akinek a biztatására a magyar felvidéken a várakba befészkelődött cseh kapitányokkal folyton zaklatta az ország nyugalalmát. Mátyás több sereget indított útnak ezek ellen a rabló urak ellen és szerencsésen egyik győzelmet a másik után aratta; végigvonult a Szepességen és Kassán állapodott meg, ahol hat hetet töltött.

Itt kereste fel Mátyást a cseh Podjebrád követe és folytatta kétszínűségét. Ekkor tüzték ki a Katalinnal való egybekelés napját. Hat hónap múlva elhozták Katalint Budavarába, ahol a király megtartotta esküvőjét.

Most már Mátyás a cseh király felől nyugodtan érezte magát és minden erejével Frigyes ellen készült. Szövetségese is akadt: Frigyest, i. ellenséges lábon élt Albrekttel, öcscsével, Alsó-Ausztria urával; Mátyás sereget is küldött Ausztriába, de mielőtt a háború megkezdődött volna, már fegyverszünettel véget ért. Az álnok cseh király ugyanis fegyveres haddal fenyegette Albrekt országát és kényszerítette a fegyverszünetre. Most már Mátyás látta, hogy ki az ő titkos ördöge. Elhatározta, hogy kibékül Frigyessel. A magyar pártosok is mind Podjebrádkhoz állottak, tehát Frigyesnek sem volt oka Mátyással ellenségeskedni. Ő is átlátta, hogy Podjebrád folyton azon mesterkedik, hogy ő és Mátyás hadilábon éljen. A béke tehát létrejött és Frigyes császár 80.000 firt váltságdíjért kiadta a

koronát. Huszonötévi távoliét után visszakerült a szent korona, melyet nagy ünnepséggel fogadtak. Mátyás a szent korona megérkezésénél nem volt jelen, mert a török ellen hadakozott, mely hadjáratból diadalmasan tért vissza Budára február 13-án. A koronázást márczius 25-ére tűzte ki.

A diadal-ünnepségeket, a király és az ország örömét azonban hirtelen szomorúság váltotta fel. A fiatal királyné abban az órában, mikor új sarjai kellett volna Mátyás házának adnia, gyermekével együtt meghalt.

Mátyás király.

Mátyás a koronázás ünnepségét még sem halasztotta el és márczius 29-én, Zöld csütörtökön, Székesfehérvárott, Szt.-István porai felett, végbe ment a nagy ünnepség.

Mikor Frigyes császár és Mátyás kibékült egymással, Giskra cseh vezér is ajánlatosnak találta Mátyáshoz állani.

25.000 aranyért átengedte a királynak a kezén levő összes várakat, legénységével pedig a király zsoldjába állott és halála

napjáig a király hűséges embere maradt. E zsoldos seregből lett a későbbi híres fekete sereg. Ez volt Mátyás állandó fizetett hadseregének az alapja. A harcban elszánt, kipróbált emberek voltak, de békében is megbecsülték magukat és nem volt ellenük soha panasz.

Mátyás nemcsak fegyverrel törekedett Magyarország dicsőségét emelni, jövőjét biztosítani, hanem eszes számítással is.

Mínthogy ő nem származott királyi családból, amelynek révén újabb hatalmat adhatott volna nemzetének, arra törekedett, hogy idegen földön szerezzen magának hatalmat és befolyást. Ápolta a barátságot III. Frigyes-

sel, akivel, mióta kibékült vele, igen jó viszonyban volt; arra számított, hogy Frigyes révén római királylyá választatja magát és úgy reménye lehet, hogy III. Frigyes halála után ő következik a császári trónon; ezt a hatalmat azután teljesen Magyarország felvirágoztatására és a török megtérésére használná fel. Úgy látszott, hogy minden kedvez Mátyás tervének.

A cseh királyt, Podjebrádot, aki a huszita vallást támogatta, Csehország katolikus rendjei és a pápa trónvesztettnek jelentették ki.

A koronát azonnal felajánlották a lengyel királynak, de az csak a czimet fogadta volna el, ellenben a trónt valóban elfoglalni nem akarta. Ekkor Mátyásnak ajánlották fel a koronát. Podjebrád, hogy Mátyást visszatartsa, megtámadta III. Frigyesnek a földjéfé benyomult Ausztriába.

III. Frigyest ez a támadás oly készületlenül és hirtelenül találta, hogy kénytelen volt Mátyáshoz fordulni, akinek azt ajánlotta: ha azonnal síkra száll a cseh sereg ellen, úgy segíteni fogja a cseh korona elnyerésében, és hogy római királylyá megválasszak. Ugyanekkor felkereste Mátyást a követség és tíz évi békét kért. Mátyás ezt a békét meg is kötötte.

Mátyás a császár ajánlatát elfogadta és azonnal Ausztriába sietett, ahonnan rövid idő alatt kiszorította Podjebrád hadait. Onnan belépett a morva földre és folyton diadalmasan vonult előre. A hadjárat már majd egy évig tartott. Időközben Mátyás hazajött, amikor is a rendek a cseh háború költségére tekintélyes összeget szavaztak meg.

Budáról Mátyás ismét visszament Morvaországba és Prága ellen indult. A cseh király elleni háború sokáig húzódott, de végre Mátyás diadalmas királylyá választásával végződött.

Olmüczben összegyűltek a cseh és morva katolikus választó-rendek és egyhangúlag kikiáltották cseh királynak. Mihelyt hire járt, hogy Mátyást megválasztották Csehország királyává, külföldről is egymásután jöttek hódolók. A legelőkelőbb német uralkodó-családok közeledtek Mátyáshoz; a Wittelszbak fejedelmi ház tagjai maguk keresték fel.

E nagy diadalok és sikerek Podjebrádot ugyancsak erélyes munkára készítették. Egyszerre többfelől akarta Mátyást megtámadni. Szövetségeseiket keresett külföldön és Magyarországon. A lengyel királyt rá is bírta, hogy sereggel készüljön Mátyás ellen.

Podjebrád pedig két sereget indított el; azt akarta, hogy az egyik Morvaországon át Magyarországra törjön, a másik sereg pedig fia vezérlete alatt Mátyást Morvaföldön támadja meg. Mátyás azonban megverte a cseh sereget, Podjebrád fiát pedig elfogta és mint foglyot Visegrádra küldte. Mátyás Morvaföldről azután elment látogatóba Frigyes császárhoz Bécsbe. Itt régi terveit hozta szóba, de a császár a végleges megállapodást folyton halogatta. Frigyes féltékeny és irigy szemmel nézte Mátyás növekedő hatalmát és már nem akarta többé segíteni, sőt ellene fondorkodott.

Egyik napon felkereste Mátyást valami bécsi polgár és bizonyította Mátyásnak, hogy élete ellen törnek, hogy az veszélyben forog.

Mátyás gazdagon megjutalmazta a polgárt és elbocsátotta.

Frigyes aznap ismét elodázta a köztük elintézendő fontos ügyek befejezését; ezt a hosszas huzavonát Mátyás alkalmas oknak találta arra, hogy minden búcsú nélkül hirtelen hajóra üljön és otthagyja Bécs városát. Mihelyt Frigyes ezt meghallotta, azonnal lóra kapott, hogy Mátyás hajóját utolérje és megállásra bírja. A Duna vize azonban pár nap előtt igen megáradt és nagyon sebes volt; Mátyás hajója vígan siklott tovább, úgy hogy Frigyes nem tudta utolérni. Mátyás Pozsonyba utazott.

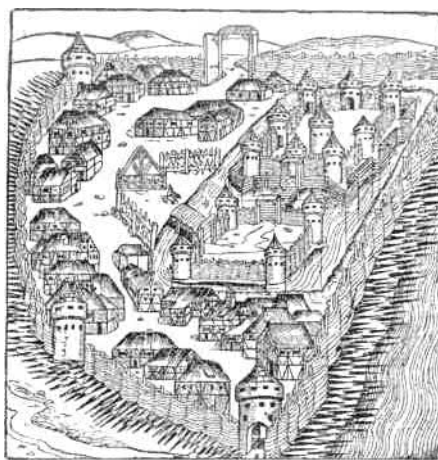
Podjebrád értesült a Bécsben történekről és remélte, hogy Frigyesben is szövetségesre akad; nem is csalódott; Podjebrád azonban ép, amikor legjavában készült Mátyás megrontására, meghalt.

Most azonban nagy változás állott be a cseh viszonyokban.

A lengyel király követei mindent megmozgattak, hogy a 15 éves lengyel herceg, Ulászló számára nyerjék meg a cseh rendeket. Minthogy a cseh rendek jobban hajlottak a gyermek-fejedelem pártjára, aki alatt ők lehetnek urak, mint Mátyás felé, akinek az erős kezétől féltek: így a cseh országgyűlésen egyhangúlag a tizenöt éves Ulászlót választották meg.

Mikor Mátyás ezt a hírt meghallotta, elhatározta, hogy fenntartja jogát a cseh trónra, felszólal a Szentszéknél és fegyverrel is kivívja jogát. Mátyás ennek a szándékának a híret itthon a főuraknak egyik része igen elégedetlenül fogadta. Mátyás ellenségei oly hatalmasan és ügyesen dolgoztak, hogy még a hűséges Vitéz Jánost is megnyerték pártjuknak. Vitéz János károsnak tartotta Mátyásnak ezt a külföldi politikáját, azután neheztelt is Mátyásra, amiért az uralkodásban és befolyásosságban az egri püspököt eléje tette. Az egri püspök, aki szintén kiváló tudományyal, éles észszel dicsekedhetett, valóban teljesen meghódította Mátyás bizalmát. Ő volt az, aki leghamarabb értesült az összeesküvésről. Azonnal megbízható kánokot küldött Mátyáshoz a következő levéllel:

„Felség! összeesküvés nyomára jöttem; a rendek jó része Kázmér lengyel királynak Kázmér nevű fiát akarja királylyá kikiáltani. Kázmér már gyűjti is seregét hogy az or-

Szabács vára Mátyás király idejében.
Mátyás vitta vissza a törököktől 34 napi ostrom után. Az utolsó napon 10 órai roham után bevette a várat. Erről a várivásról hosszabb egykoru történeti ének maradt fenn; czime „Szabács viadala”.

szágba betörjön. Mihelyt belép az országba, a rendek is azonnal hozzá csatlakoznak. Itt küldöm az áruló urak lajstromát. Bővebben elmondja a dolgok állását a levélvivő kanonok, aki teljesen megbízható hived.”

Mátyás most meghagyta a kanonoknak, hogy mondjon el mindent, amit csak tud, a legrészletesebben. A kanonok beszédjéből rögtön látta, hogy hol a baj, mi ok sarkalja egyik-másik urat az összeesküvésre. Azonnal visszaküldte a kanonokot és meghagyta neki, hogy ne szóljon senkinek, hogy beszélt vele. Alig távozott a kanonok, Mátyás levelet írt

az egri püspöknek, melyet azzal fejezett be, hogy semmi esetre se árulja el, hogy tudomása van a hűtlenségről.

Ezt a levelet oda adta legkitűnőbb futárjának, aki nyomban sietett a püspökhöz. Mátyás is útnak indult és rövid idő alatt Budán termett. Úgy tett, mintha semmit sem tudna az ellene készülő veszedelemről; az összeesküvő urakkal rendkívül kedvesen, nyájasan bánt, egyiket-másikat, akiről hogy csak valami konczot les, megajándékozta. A leghatalmasabb ellenségét, Ujlakyt, az erdélyi vajdáját teljesen lefegy-

Mátyás király czimere.

Bosnyákország alkirályává. Most aztán országgyűlést hirdetett, meghallgatta a rendek előterjesztéseit, orvosolt minden bajt, a rendek kívánatait teljesítette; majd mikor már látta, hogy minden arczon és szemben a megbékülés jelentkezik, áttért a király dolgaira és elsorolta, hogy a morva és cseh földeken a magyar kar és magyar név fényes diadalokat aratott, a magyar királyt megválasztották cseh királynak, Szent István koronájának hírét és dicsőségét el kellett ismernie egész Európának.

Ez a dicsőség talán sok áldozatba került, kincstára odakint soha sem fukarkodott, de ő kész magában viselni a terheket, ha esetleg az ország nem akarna hozzájárulni; ezúttal mitsem kér hű rendéitől, mindent az ő bölcs belátásukra biz. Isten éltesse őket s az egész országot.

Egetverő éljenzés és taps követte Mátyás szavait és egymásután állottak fel a rendek és a maguk jószántukból minden porta után 3½ forintnyi adót szavaztak meg.

A hűtlenek a lelkiismeret furdalásaitól ösztönözve, külön külön alkal-

verezte azzal, hogy kinevezte

mat kerestek arra, hogy a király előtt hűségük valami jelét adhassák. Az országgyűlés után a lelkesedés még fennen lobogott, mikor Kázmér herceg a lengyel sereggel betört; de mily nagy volt a csodálkozása, mikor a várt rendek bandériumai elmaradtak. Mátyás Kázmér elé sietett, aki egyik várába vette be magát. Mátyás hirtelen körülzárta és Kázmér csak éjnek idején álruhában, tudott megszökni. Seregét otthagya és visszafutott Lengyelországba. A lengyel sereg megadta magát és Mátyás szabad elvonulást biztosított annak.

Mátyás király tehát fényes diadalt aratott a cselszövényeken.

A szomszédok azonban bosszút lihegték: első sorban Kázmér lengyel király. Kázmér, Ulászló és Frigyes szövetséget kötöttek, hogy megbuktassák Mátyást. A szövetség szerződésében kikötötték, hogy mind a hárman egyszerre támadnak Mátyásra. III. Frigyes azonban a kivitelben sohasem volt gyors, bizony most is elmaradt a szerződés betartásától; ellenben Kázmér és Ulászló 80.000 emberrel sietett Boroszló felé, ahol akkor Mátyás 10.000-rel időzött.

Mátyás jól látta, hogy mily nagy erővel áll szemben; de hadvezéri ügyessége felért azzal, amivel az ellenségnek több embere volt. Nem bocsátkozott az ellenféllel nagyobb ütközetbe, felosztotta seregét kisebb hadosztályokba és azokat elhelyezte a várakba. Azután minden élelmiszert elhordott a tartományból. Mihelyt az ellenség az így előkészített vidékre érkezett, kisebb csapatokkal folyton rajta ütött az ellenség egy-egy részére és így fogyasztotta annak erejét és türelmét. Minthogy a tartományban az ellenség élelmiszert nem kapott, hát Lengyelországból hozatott élelmezést, ezt pedig Mátyás útközben megtámadta és zsákmányul ejtette. A dühös Kázmér király átjött az Odera folyón és a lengyel határt védtelenül hagyta. Mátyás azonnal felhasználta Kázmérnak ezt a hibáját és egyik vezérét erős hadosztállyal lengyel földre küldte, amely feltartóztatlanul, pusztítva, egész Pózen városáig előrenyomult.

Ez a hír aztán végleg kétségbeejtette Kázmér környezetét.

A táborban már úgyis nagy volt az elégtelenség; az élelem hiányában az őszi, esős időben betegségek pusztították a sereget; a legénység már hosszú időn át nyers káposztával, majd növénygyökerekkel táplálkozott. Kázmérnak meg kellett hajolnia környezete óhaja előtt és békealkudozások végett küldött Mátyáshoz. Mátyás azt üzentette ezekkel a

Mátyás pengéje. Ennek a kardnak a markolata későbbi jelentéktelen munka, de pengéje Mátyás király kardjából való, melyet akkor hordott, mikor Béceset vívta. A pengében benne van Mátyás neve,

követekkel a lengyel királynak, hogy csak oly feltételek alatt hajlandó az ő kérését teljesíteni, ha Kázmér király és Ulászló személyesen kéri meg. Mátyás így akarta visszatörölni a lengyel király gögjét, amelylyel az Mátyást visszautasította, mikor leányát feleségül kérte. Kázmér kénytelen volt a feltételt elfogadni, de másnap a kijelölt helyen csak Kázmér jelent meg. Mátyás barátságosan fogadta, de üdvözlése után rögtön szökött, hogy békealkudozásba nem bocsátkozik, mert Ulászló nincs itt; ragaszkodik kívánságához, hogy Ulászló is megjelenjék előtte. Kázmér kijelentette, hogy másnap mindketten eljönnek. Úgy is lett. Megjelent Ulászló is, de mikor kezét Mátyásnak nyújtotta, szégyenében elfordította fejét.

Megkezdődtek a tárgyalások; az első nap estjén hírnök érkezett Mátyáshoz, hogy a török betört Erdélybe. Mátyás sietett a szerződés aláírásával; háromévi fegyverszünetet kötött, amelynek értelmében Mátyás Csehországban, Morvaföldön és Sziléziában megtartja mindazt, ami eddig is az övé volt. A szerződésben ő mint cseh király is szerepel, ellenben Ulászlót, az új cseh királyt, folyton csak Ulászló urnák nevezte.

Mátyás azonnal haza sietett Budára, hogy onnan a török ellen induljon.

Budán nagy szomorúság érte. Még négy év előtt szerelemre gyuladt Sziléziában nemes családból származó leány iránt, aki szintén szerelmes volt Mátyásba. Egyik este a leány odahagyta a szülei házat, fölkereste Mátyást a táborban és kijelentette, hogy nem hagyja el többé, követni akarja, mert szereti. E szerelem nem maradt következmények nélkül és Mátyás elhozta a leányt Budára, aki egy év múlva egészséges fiúgyermeknek adott életet. Mikor Mátyás most hazatért, betegen találta a fiatal anyát, aki a vizontlátás után pár nappal meghalt. Ebből a viszonyból származott Korvin János, kit Mátyás később — a mikor a második feleségével való házassága meddő maradt — hivatalosan el is ismert a fiának. Megfelelő nevelésben részesítette, anyagi javakkal dúsan ellátta s mindenben azon igyekezett, hogy őt trónja örökösévé tegye.

Korvin János anyja még ravatalán feküdt, amikor Mátyásnak ott kellett hagynia szive szép szerelmét, hogy a török ellen induljon.

Szövetségesek is jelentkeztek. Először is messze Ázsiából Perzsia ura küldött követeket Mátyáshoz és üzentette, hogy hajlandó Mátyással egy időben megtámadni a törököt: ő Ázsiában, Mátyás pedig Európában törjön rá. A második szövetséges az oláh vajda volt, aki elismerte Mátyás fennhatóságát és kész volt minden erejével Mátyás rendelkezésére állani.

Mátyás megtámadta a törököt, fényes diadalt aratott rajta, de államügyi csakhamar Budára szólították.

Mátyás ekkor már tizenhárom esztendeje özvegy volt; most már nem akarta tovább halogatni a Házasságot és elhatározta, hogy feleségül veszi

Aragóniai Ferdinándnak, nápolyi királynak leányát, Beatriksot, akit atyja a velencei köztársaság útján Mátyásnak felajánlott. Mátyás elküldte a nápolyi királyhoz követeit és ünnepélyesen megkérte Beatriksz kezét. A nápolyi király igenlő válasza után csakhamar nagy ünnepséggel megtörtént az eljegyzés. 1476 május havában Mátyás Németország és Olaszország minden udvarába követeket küldött, hogy a fejedelmeket menyegzőjére meghívja.

Szeptember 15 éré volt kitévezve az esküvő. Mátyás fényes küldöttséget állított össze, amelyben úgy Magyarország, mint Csehország és Szilézia részéről a legelőkelőbb egyházi és világi urak vettek részt. Nyolcyszáz fényes lovasból állott kíséretük. Nápolyban a nápolyi királyság összes rendjei

Mátyás előtt megjelenik Bács hódoló küldöttsége és átadja a város kulcsait.

előtt, a székesegyházban ment végbe az esküvő szertartása, melyen Mátyást unokaöccse, Pongrácz János képviselte.

A királyné útja azonban nem volt szerencsés, a tengeren kedvezőtlen szelek két hétig hányták-vetették a gályát.

A szárazföldön pedig a török akadályozta útját. Néhány török csapat értesült a királyné érkezéséről, hát bekalandozta az útjába eső tartományokat, hogy elfoghassa.

Vége december 2-án sikerült a királynénak a szlavóniai határt elérnie, ott várakozott reá Hunyadi Jánosné még vagy húsz előkelő hölgygyei, innen Székesfehérvárra kísérték Beatriksot, ahol Mátyás várakozott reá.

A várostól egy órányira nagy sátrak állottak, ott táborzott a király és kísérete. A sátrakhoz közel óriási máglya tüze terjesztette melegét. A sátrakat félkörben háromezer válogatott lovas vitéz állotta körül. Az egész tábort pedig világos-kék posztó kerítette be. Közepén állott Mátyásnak bíbor bársonyból készült sátra; ott várt a király; tőle jobb és balra pedig a külföldi követek, a magyar és cseh főrendek állottak.

Végre éles kúrthangok jelezték a királyné érkezését. Csakhamar megjelentek a kúrtós lovasok s utánuk feltűnt Beatriksz hatlovas hintója. Mikor a hintó közeibe ért, megzendült a zene és a várakozók harsány éltetésbe törtek ki. Beatriksz leszállóit a kocsiról és térdet akart hajtani a király előtt, aki azonban gyöngéden fölemelte és a bíbor sátorba vezette.

Most végbe ment az ünnepélyes fogadtatás, amely után gyönyörű fehér paripát vezettek elő és a király segített Beatriksznak, hogy a paripára üljön; ő maga barna ménen lovagolt a szép új asszony oldala mellett, így érkeztek be a városba, ahol a Boldogságos Szűz templomában háládó szent misét hallgattak.

Harmadnapra megtartotta Mátyás Beatriksz megkoronáztatását, mely leírhatatlan pompával és fényvel ment végbe.

Székesfehérvárról három nap múlva indult el a királyi pár Budára. A bevonulás a legszebb diadalmenetet is elhomályosította.

Pest és Buda lakossága már messzire eléje ment a menetnek és fel Budávarig lelkes néptömeg sorfala között haladt a királyi pár és kísérete. A menet a székesegyház előtt állott meg, ahol a királyi pár misét hallgatott s csak azután vezette be Mátyás a fényes királyi palotába szép feleségét.

Beatriksz ekkor huszonhárom éves volt; szépségét műveltsége, szelleme és kiváló képzettsége tetézte.

Mátyás tudományos, művészi, vallási kérdésekben kiválóan képzett társra akadt Beatrikszban; annak tudását és ismereteit oly nagyra becsülte, hogy később minden ilyen ügyben a feleségével tárgyalt, mielőtt döntött volna.

Beatriksz hamarosan otthonosan és jól érezte magát Budán; nem csak hatalmas és derék férfi volt a férje, de művelt, tanult, művészetekben otthonos, bőkezű király. A budai királyi lak pompás épülete, fényes, páratlan pompájú berendezése, műkincsei csodálatra keltették a királynét.

Mátyás, jóllehet szüntelenül harcban állott, nyugati vagy keleti ellenséggel kellett verekednie vagy az európai külföldi politika adott neki ezer gondot: mégis folyton istápolta a művészetet és tudományt, sőt egész Európában híres műpártoló volt. Sok olasz művész élt, aki soha sem járt Mátyás udvarában, mégis, ha egy-egy sikerült alkotása volt és azt értékesíteni akarta, hát csak elküldte Mátyásnak, s megkapta érte a bőkezű királytól jutalmát.

A király súlyos gondjai közt is folyton olvasott és tanult. A hadi, világi és egyházi tudományban egyaránt jártas volt.

Mátyás udvara otthona volt a tudománynak és művészetnek.

Egész sereg ember másolt számára könyveket itthon és Olaszországban; Mátyás könyvtára híres is volt, gazdag bekötési táblák a legfáradtságosabb munkával készült díszes könyveket rejtették. Mátyás könyvtárában több mint 40.000 pompásnál pompásabb könyv volt.

Mátyás a legnagyobb politikai gondjai, a művészet és tudományos érdeklődés között a népről sem feledkezett meg. Szerette a magyar népet és soha sem tűrte, hogy azt az urak, vagy méltóságok és hivatalok viselői igaztalanul elnyomják, zsarolják vagy bántalmazzák. Mátyás művelt lelke együtt tudott érezni a paraszttal is; azért szerette őt a nép, mely nála mindig igazságszolgáltatást talált, s azért is nevezték: az igazságos királynak.

III. Frigyes császárt, Ulászlót és Kázmért nemcsak a féltékenység tette Mátyás ellenségévé, hanem a személyes bosszú is, amely újra meg újra feléledt bennük. A három ellenség ismét szövetkezett. III. Frigyes tudta, mivel bosszanthatja Mátyást leginkább: azzal, ha a cseh királyi czim kérdésébe beleavatkozik. Minthogy a cseh király egyúttal német választófejedelem is volt, tehát a cseh királyt a császárnak kellett megerősítenie és elismernie.

A cseh királyi czimet, valamint a cseh királyságot ketten birtokolták. Mátyás is törvényesen megválasztott király volt, Ulászló is. Mátyás kezén volt Morvaország, Szilézia, a cseh terület egyik része, Ulászló kezén a cseh földnek másik része.

Frigyes azt üzent Ulászlónak, hogy hajlandó őt cseh királynak elismerni, trónján megerősíteni és a választófejedelmek sorába iktatni. Ulászló erre megjelent Bécsben, ahol Frigyes ünnepélyesen átadta neki az okiratot, melyben Ulászlót elismeri Csehország királyának, választófejedelemnek és birodalmi főpohárnoknak.

E hírre Mátyás azonnal hadat üzent Frigyesnek; a többi német fejedelemhez pedig követeket küldött és kijelentette általuk, hogy csak Frigyes ellen ragad fegyvert, de a német birodalom fejedelmeivel és városaival jó viszonyban akar maradni.

Mátyás Bécs alatt termett, az útjába került hadakat elsöpörte s Bécs már-már elesett, mikor a császár követeket küldött Mátyáshoz és békét kéjt.

Mátyás legelőször is azt követelte, hogy a császár vonja vissza Ulászlónak adott okiratát: jelentse ki, hogy az semmis, ellenben az ő számára állítson ki ugyanolyant. Azonkívül nagyon sok politikai kötelezettségre szorította és végül 100.000 arany kárpótlást kért, amit a császár két részletben volt köteles lefizetni; amit ha elmulasztana, a békekötés szerződése megszűnik. Frigyes mindent megadott, mindent aláírt.

Ebből a leczkéből okult Ulászló is és ő maga kereste Mátyással a kibékülést. Olmüczben találkoztak és Mátyás fesztelen, lebilincselő modora annyira hatott Ulászlóra, hogy az őszintén kereste Mátyás barátságát. Megegyeztek abban, hogy mindketten egyenlő jogon viselik a cseh királyi címet és mindegyikük békén bírja tovább is a cseh királyságnak kezei között levő részeit: de Ulászlónak vagy örökösének jogában áll Mátyás halála után, mindazt, ami Csehországból Mátyás kezén volt, 400.000 írtért magához váltania.

Frigyes császár azonban csak színből tartotta a jó viszonyt Mátyással; szívében gyűlölte őt. A 100.000 frt. kárpótlás második részének a megfizetését folyton halogatta, majd újabb fondorkodásba kezdett. Mátyás végre is kifogyott a béketüresből és indult Ausztria ellen.

Mihelyt Frigyes Mátyás közeledésének híret vette, leányával és családi kincseivel hamarosan elvonult Tiroloba.

Mátyás egymásután elfoglalta a Bécs körüli helységeket, végre teljesen körülfárta a császárvárost. Bécs tanácsa végre is kénytelen volt polgárai óhaját teljesíteni és követeket küldött Mátyáshoz.

A küldöttek először csak tizennégy napi fegyverszünetet kértek, végre abban állapodtak meg, ha 14 nap alatt felmentő sereg nem érkezik, a város megadja magát, az őrség pedig elvonulhat szabadon.

Mátyás elfogadja a feltételeket. A felmentő sereg nem jött meg, így tehát Mátyás június 1-én diadalmasan bevonult Bécsbe és fogadta a város ünnepélyes hódolatát. Öt nap múlva megérkezett a királyné is. Ekkor Mátyás már oly kedvelt volt Bécsben, hogy a királyné megérkezése általános örömnép lett. Mátyás Ausztria rendelnek gyűlést hirdetett, amelyen hódolatukat fogadta. E naptól kezdve Ausztria urának érezte magát és felvette az osztrák herczegi címet.

Beteljesedett Mátyás merész mondása, melyet huszonhét év előtt vetett oda gúnyolódó öreinek: „Várjatok, leszek én még a ti királyotok is!”

Mátyás minden dicsőségének, minden diadalának csak részben örült, mert második házassága meddő maradt és dicső trónjának nem volt várományosa. Végre is minden reményét természetes fiába, Jánosba helyezte, annak a sziléziai nemes leánynak a gyermekébe. A fiút Hunyadi János iránti kegyeletből keresztelték Jánosnak.

Mátyás idejében mindennapi szokás volt, hogy az uralkodók elismerték törvénytelen gyermekeiket és azokat magas polczra juttatták. Mátyás tehát erre a természetes fiára ruházta a Hunyadi gróf címét és egyre magasabb rángra emelte. Hunyadi Jánosné pedig, mikor már látta, hogy Mátyás törvényes feleségétől nem remélhet unokát, tárt karokkal fogadta keblére vérének ezt a sarját. Neki ajándékozta Hunyad várát, melyet férje halála óta is folyton csinosított.

Ám, amennyire szerette Jánost Hunyadiné, ép oly féltékenységgel és

ellenszenvvel viseltetett iránta Beatriksz királyné, akiben erősen kifejlődött az uralomvágy és rettegve gondolt arra az időre, amikor Mátyás behunyja a szemét és a hatalmat János, a sziléziai kish-emes leánynak a fia nyeri el.

Mátyás király nagy szeretettel, kiváló gondossággal vezette fia nevelését; később, ha Mátyás országos és állami dolgokban intézkedett, Jánosnak mindig jelen kellett lennie. János számára egészen új czimet és méltóságot is alapított: Liptómege hercege.

Hogy Jánost minél hamarabb hozzászoktassa az uralkodói tisztjéhez, a rendeket pedig megbarátkoztassa azzal a gondolattal, hogy János lehet a királyuk, Mátyás állami tanácskozások alkalmával gyöngélkedés ürügye alatt visszavonult szobájába és az egész tanácskozás vezetését vagy az intézkedést reá bízta Jánosra.

Mátyás nagyon szerette a feleségét és házas élete példás volt mindvégig; mindenben hajlott neje szavára, csak fia érdekében nem tűrte a beavatkozást; Beatriksz viszont mindent elkövetett, amivel hátráltatta János jövő emelkedését és ha Mátyás el is határozta, hogy Jánost ünnepélyesen trónja örökösül fogja kinyilatkoztatni, Beatriksznak sikerült Mátyást rábírnai, hogy ezt a nyilvánítást még halogassa. Beatriksz azonkívül akadályozta János házasságát is. Mátyás azonban végül mégis elküldte követségét Milanóba, ahol a János számára választott ara, Bianka élt; a váradi püspök képviselte Jánost, a házasságot pedig hamar megkötötték. Beatriksz még akkor sem akart belenyugodni ebbe a házasságba és el tudta érnai, hogy Biankát még ne hozzák az országba.

Mátyás erre a körülményre nem sok ügyet vetett, mert mindennél fontosabbnak tartotta, hogy János hatalmát növelje. Megszerezte János számára a Sziléziához tartozó apró herczegségeket és János nemsokára a troppai, leobsüzi, cseszlai és egyéb herczegségek ura volt. Majd Szlavóniában is adományozott neki birtokot: zágoriai grófságot.

Jánost az atyai szeretet így gyarapította vagyonban, rangban, hatalomban és az ország előtt már mint trónörökös szerepelt, habár Mátyás ezt még ünnepélyesen nem hirdette ki; de csak alkalmas időpontot várt, hogy Jánost Magyarország trónöröklő herczegének nyilváníthassa.

Amily ellenséges érülettel viseltetett Frigyes császár Mátyás iránt, ép annyira kereste fia, Miksa Mátyásnak a barátságát. Követeket küldött Budára és felajánlotta Jánosnak a leányát; azt üzente, hogy János és Bianka házasságát csak névleg kötötték meg, valóban nem: könnyű azt feloldani; János elveheti az ő leányát és így közelebb hozhatják a két családöt, mely ha már régen egyesült volna, már Európa ura lehetne.

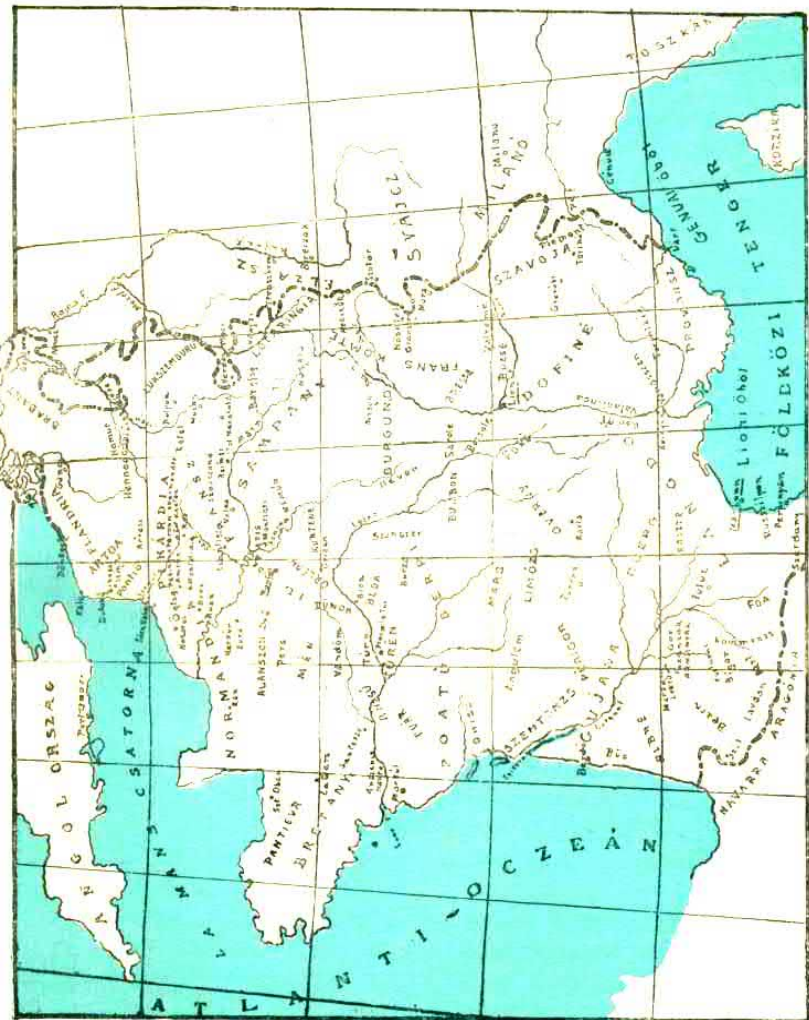
A tárgyalások eredménye az lett, hogy napot tűztek ki, a melyen Mátyás és Miksa találkozni fog Linczbén. Beatriksz, hogy saját hatalma öregbítésére használja fel ezt a fordulatot, azt üzentette Mátyással, hogy viszont Miksa, aki hét év óta özvegy, vegye el Beatriksz hűgát, Johannát.

E közben fényes török követség is járt Mátyásnál, hogy a fegyverszünetet meghosszabbítsák. Mátyás meg is kötötte a békét és az ő hadai nem állottak többé szembe a törökkel.

Mátyás nagy előkészületeket tett a linczi találkozásra. Futárokat küldött minden fejedelemhez, akivel jó viszonyban volt, hogy követet küldjön a találkozásra. Ő maga pedig gazdag ajándékokat készíttetett Miksa király és a német urak számára. Mikor még minden a legszebb rendjén volt, váratlan akadály jött közbe. Mátyás beteg lett és nem birt lábaira állani; a köszvény bántotta. A linczi tárgyalásokat később követek útján kezdték meg. A tárgyalás egyik legfőbb pontjában már sikerült megállapodniok: Miksa oda adja leányát János hercegnek. Mátyás egészsége ismét helyreállott, de lelkében talán rossz sejtelmek lakoztak, mert felépülése után teljesen kedves tervének szentelte munkásságát. Biztosítani akarta Jánosnak a trónt. Titkos megbízottak jártak az ő uralma alatt álló cseh, morva és sziléziai rendeknél, hogy husvétra ünnepélyesen fiára ruházhassa e tartományok kormányát. Intézkedett, hogy halála esetére Ausztria és a meghódított tartományok legfontosabb helyei János kezén legyenek. Májusra egybe hívta Budára a rendeket, hogy fiát trónörökösnek jelentse ki és ezt törvénybe iktassa. Valami benső ösztön sietni készítette. Elindult Budáról Bécsbe. Útközben pár napig Visegrádon pihent. Itt összesereglettek a rendek. Mátyás külön termébe hivatta őket és ünnepélyesen megeskette, hogy Jánost soha el nem hagyják. Mátyás pár nap múlva Bécsben volt.

Április 11-én a távozó velencei követ tiszteletére ünnepséget rendezett, amely után fáradtan tért vissza termeibe. A királyné az ebédet későre tűzte ki; Mátyás, hogy éhségét kissé csillapítsa, fűgét kért. Amint az elsőt megízlelte, haraggal dobta el, belül romlott volt. A haragos felidulást szédülés követte és oly rosszul lett, hogy le kellett feküdnie. Estefelé szélhűdés tünetei jelentkeztek. Az orvosok tehetetlenül állottak ágyánál és az udvar megrendülve adta tovább a borzasztó hirt. Április hatodikán, kedden, véget ért szenvedése, szemei lecsukódtak, meghalt. A jelenlevő főrendek megdermedve állottak a király ágyánál. János herceg ajkán kiáradt a fájdalom és odaborult Beatriksz lábaihoz. A megrendült királyné keblére ölelte Jánost, a nagy király holtteménél a fájdalom egyesítette azzal, akitől eddig távol tartotta a hatalmi féltékenység. Az urak megilletődve borultak térdre és hűséget esküdtek mindkettőjüknek.

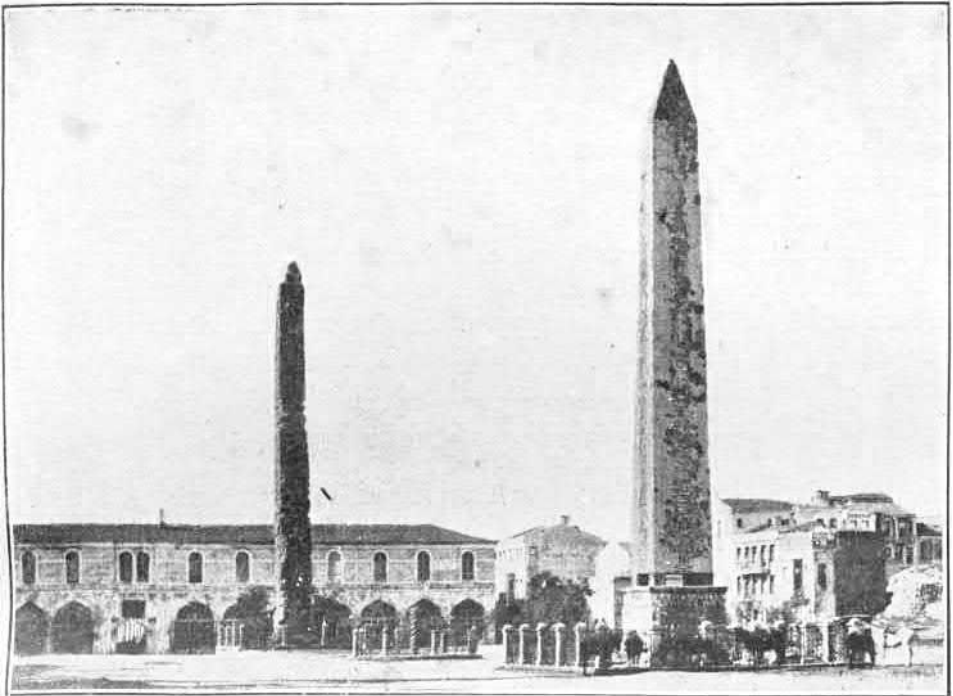
Mátyás király aláírása.

Franciaország 1461—1483-ig.

Endrey Zoltán: A Világ Forténcíme IV.

„Globeus” műintézet, Budapest.

Az egykori Hippodrom helyén levő tér Konstantinápolyban az egyptomi pirámissal.

FRANCZIAORSZÁG.

IV. Henrik (1593—1610) a liga fejeinek meghódolását drágán fizette meg. A protestánsoknak a nanti rendelettel tekintélyes politikai létet biztosított. De azért Henrik még sem tűrt meg Franciaországban más akaratot, mint a magáét. Az országnak nyugalomra, rendre és biztonságra volt szüksége. IV. Henrik mind a hármat meg akarta teremteni. A király a szenvedélyek fölé helyezte a korlátlan hatalommal fölruházott kormányt, mely azonban nem kedvezett egyes pártoknak, hanem az egész nemzet együttes érdekeit szolgálta.

A pénzügyek nagy rendetlenségben voltak. Az államadósság 345 milliót tett ki. A tiszta jövedelem alig tett ki 30 milliót, ebből 19 millió kamatokra ment. A közigazgatásban mindenütt loptak. Az állam sem azt nem tudta, hogy mit kellett volna kapnia, de azt sem, hogy tényleg mit kapott: annyi veszett el a jövedelemből időközben, míg az állam pénztárába jutott.

Henrik 1599-ben a pénzügyeknek élére hajdani fegyvertársát: Szüllit nevezte ki, ez pedig mindenről közvetlenül akart meggyőződni. Az adó-

behajtóktól pontos elszámolást követelt megtiltotta a kormányzóknak, hogy a tartományokra általánosságban vesstnek ki adót; minden adósságot ellenőrzött, sokat meg is semmishett Egy sereg fölösleges hivatalt és jogosulatlan kiváltságot eltörült. Sokakat, akik önhatalmúlag tették meg magukat nemeseknek, visszahelyezett a polgári osztályba. 1604-ben a kincstár éidekében behozta a hivatalok öröklését. Óriást megtakarításokat eszközölt. IV. Henrik uralmának végén a kormánya 147 millió adósságot törlesztett, 80 millióért uradalmakat vásárolt vissza, megszüntetett 8 millió járadékot, az adókat 30-ról 26 millióra csökkentette, melyből 22 millió tisztán megtakarított, 40 milliót adott ki erősítésekre, vagy közmunkákra s még vagy 20 milliós tartaléktöke fölött rendelkezett

IV. Henrik és Szülli fejlesztette a földművelést, ipart és kereskedelmet, bár Szülli inkább a földművelést pártolta Maga kétszer járta be az egész országot (1596 és 1598), hogy személyesen győződjék meg a szükségletéből. 1600-ban pedig kiadta hires rendeletét, mely a földadót 1,800,000 fonttal csökkentette, a népnek pedig elengedte az adóhátralékokat. 1596-ban megtiltotta, hogy adósság fejében a munkás ember, bezárják vagy szerszámaikat és állataikat lefoglalják. Halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg azt, hogy bárki fegyverrel járkálhasson, hacsak nem a király katonája, vagy nemes ember. Végre 1601-ben megengedte a gabona kivitelét, ami nagyban hozzájárult az ország gazdagításához. Nagyban buzgólkouott a mocsarak kiszáritásán. A mocsártól elhódított föld osztatlan terület maradt. Ezzel új megyét nyert az ország: Médokot, melyet Kis-Flandriának is hívtak, mert a mocsarak kiszáritását flamand munkások végezték B r a b a n s z o n Bradlé vezetése alatt.

Ez időben működött Sz e r r Olivér, langdoki nemes, aki méltán megérdemelte a „francia mezőgazdaság atyja“ nevet azokkal a hasznos utasításaival, melyeket „A mezőgazdaság szintere“ és „Földek kímélése“ című műgében adott s amelyeket mintagazdaságában maga is alkalmazott.

Szülli attól félt, hogy az ipar elszoktatja a francziákat a szabadban való élettől, mely erőt és egészséget ad s hogy a gyári életmód majd elsatnyítja a népet. Ellenezte úgy a külföldi növényeknek, mint az idegen iparágaknak a meghonosítását. IV. Henrik ellenben mindent elkövetett, hogy a selyemhernyóit nyésztést és az epertermelést meghonosítsa az országban; kivált az előbbinek behozatalára fektetett nagy súlyt, mert azt akarta, hogy az ország fölszabaduljon attól az adótól, melyet addig selyemért Itáliának fizetett. Krep- és aranyfonál-gyárat alapított, úgyszintén bőr-, szőnyeg-, üveg-, kristály-, tükör-, vászon-gyárat is. Sok pénz maradt meg így az országban abból, ami ezelőtt ipari termékek fejében a külföldre vándorolt. 1604-ben a király kereskedelmi gyűlést hitt össze, ahol a czéhek reformálását, úgyszintén ménesek fölállítását határozták el.

Hogy az Északamerikával való kereskedést buzdítsa, S a m p l e n t Kanadába küldte 1604-ben, aki ott Annapoliszt alapította, később pedig a Szent Lőrincz folyó partján Kebeket. Sőt indiai társaságot is készült alapítani. Henriknek azonban nem volt elég ideje arra, hogy minden tervét ki is vesse. Igen fontos vívmánya volt, hogy a törökökkel s erződést kötött, melynél fogva minden keresztény nemzet szabad kereskedést űzhetett a Levantéban, még pedig francia lobogó és Franciaország-nak védelme alatt.

Szülli rendbe hozatta az országutakat és a mai nagy csatornák terveit is ő dolgoztatta ki. Maga azonban csak a briari csatornát építhette ki akkor, mely Briar mellett indul ki a Loárból és Morénál éri el a Szajná. Hossza 55 kilométer.

I. Ferencz és II. Henrik tartományi hadaiból csak egyes századok maradtak fenn, melyekből később ezredek alakítottak. 1595-ben csak 4 ily ezred volt, Henrik 11-re, XIII Lajos 30 emelte a számukat. Az idegen zsoldosok alkalmazása azért megmaradt. A lovasság túlsúlyban volt, mert a nemesség csak ott akart szolgálni. A tüzérség Szülli kezében oly fontosságot nyert, hogy parancsnoka a korona főtisztjei közé emelkedett. 1572 óta nem engedték meg, hogy az urak — a király határozott *engedelmé nélkül* — ágyukat tarthassanak a kastélyaikban.

Szülli sok erősséget építtetett s újra megtöltette az arzenálokat, melyeket a polgárháborúk kiürítettek. Henrik az aggharczosoknak menhelyet is építtetett, ez az intézmény azonban: a Sarité nem élte őt túl.

Henrik atyailag gondoskodott népéről. Ismeretes az a mondása, hogy az az óhaja: hogy vasárnaponként legszegényebb alattvalójának tűzhelyén is csibe süljön, A király tényleg rendkívüli népszerűségnek örvendett, kivált a kisemberek körében.

A politikai pártok körében már akadt Henriknek haragosa, különösen azok sorában, kik annak idejében nagybuzgón támogatták, amíg még csak Navarra királya volt s most azt várták tőle, hogy mint francia király őket hálából rendkívüli kedvezményekben fogja részesíteni. Ezeket Henriknek sok oly intézkedése, melylyel az egész ország javát kívánta előmozdítani, sértette. Elégedetlenségük több összeesküvést idézett elő.

A leghíresebb ez összeesküvések között B i r o n marsallé volt. Szavoja és Spanyolország felingerelték az elégedetlen francia nemeseket. Biron állt azoknak az élére, akik a törvény és a király igáját nagyon is súlyosnak találták. 1600-ban Henrik megbocsátott a marsallnak, de mikor az másodszer is összeesküdött ellene, 1602-ben lefejeztette. A királynak egy másik hajdani barátja, B u l y o n herczeg szintén az összeesküvők között volt, de idejében megszökött.

Spanyolország folyton áskálódott. Volt is mit félnie Henriktől, aki folyton azon töprengett, hogy miként rombolhatná ő széjjel ezt a messze

szétágazó szomszéd hatalmat. Henrik új politikai rendszert akart Európába behozni: a nemzeteknek politikai függetlenségét épp úgy, mint a vallás szabad gyakorlatát a hatalmaknak közös és együttes védelme alá akarta helyezni.

Az osztrák házat ki akarta Henrik szorítani úgy Németalföldről, mint Olasz-, sőt Németországból is. Magyarországból és az osztrák örökös tartományokból erős keleti nagyhatalmat akart teremteni, mely azután sikerrel ellenállhatna a törökök támadásának.

Egész Európában a jog uralmát kívánta az erő hatalmának helyébe tenni.

Henrik azt nem remélhette, hogy minden tervét keresztül is viheti, de arra számított, hogy Anglia szövetségével legalább egy részüket megvalósíthatja. Támogatta a szavojai herceget; a németalföldi protestánsokat a spanyolok ellen; a német reformátusokat, akiknek vezére: Móricz hesseni örgróf tárgyalta vele. Ezek segítségére számított.

Amikor Kíéve és Jülik hercege meghalt, a protestánsok is, a katolikusok is magukhoz akarták ragadni az örökségét. A háború elkerülhetlen lett. 40,000 ember s hatalmas tüzérség vonult Sampányba, hogy ott megvárja a hős királyt. De hiába várták: IV. Henrik 1610 május 14-én az orgyilkos R a v a l y a k-nak áldozata lett

IV. Henrik a művészetet is pártolta. A Tülyeriák palotáját két szárnyal bővítette ki, össze akarta kötni ezt a palotát a Luverrel, de már nem fejezhette be ezt a nagyszerű munkát Hidakat épített a Szajrán, 1604-ben elkezdte a Roajal-térnek a hajdani olasz építészet mintájára való kialakítását. A négyszögletes kapukat alacsony s nehéz árkádok váltották föl. Henrik Korában a művészet reneszánsza már hanyatlóban volt, ellenben az ir. dalom terén új korszak kezdődött. M a l h e r b megeremtette akkor, azt az írásmódot és költői nyelvezetet, melyet azután K o r n e l y, R a s z i n és B o á l ó is használt.

XIII Lajos uralkodása alatt R i s e l i ő lángesze valóban korlátlaná tette a királyi hatalmat. Mielőtt azonban a nagy bíboros kezébe került a főhatalom: előbo 14 évi zavar és polgárháború nehezedett az országra, mely komolyan veszélyeztette azt a nagy munkát, melyet IV. Henrik végzett.

XIII. Lajos, IV Henrik fia, csak 9 éves volt, mikor király lett. A szokás szerint, a király kiskorúságának idejére, az anyakirálynénak kellett volna az ország kormányzását átvennie. De Medicsi Máriának nem volt befolyása, úgyszólván idegennek tekintették. Hogy kormányzói volta törvényes szentesítést nyerjen, a párisi parlamenthez fordult. A parlament — Epermon fenyegető fellépésére — már IV. Henrik halála utáni napon Medicsi Máriára ruházta a régensséget (1610). Medicsi Mária azonban tiszteinek betöltésére teljesen képtelen volt. Nagy férjének minden tervét elej-

tette. Szülli t birtokaira számúzte, helyébe kegyenczét, Koncsini firenzei kalandort állította, akit marsallnak nevezett ki.

Mária tehetetlen kormányzása ismét talpra állította

XIII. Lajos király.

a nagyokat, akiket IV. Henrik engedelmességre szorított. A protestánsokat elkeserítette Szülli kegyesztettsége. Kondé, Vandom, Longvill, Majenn és az álnok Bulyon herceg az udvar ellen háborút indított, melynek ürügyéül Koncsini kegyencz szereplését hozták fel. Koncsini erre megfizette a nagyokat, méltóságokat juttatott nekik, mire azok a fegyvert letették.

A főurak, hogy kapzsiságukat leplezzék, az országgyűlés összehívását kérték. A királyné tényleg 1614 május 27-ére össze is hívta az országgyűlést. A harmadik rend, az okos Miron Róbert vezetése alatt, az ország igazi érdekeit képviselte. Azt követelte: mondja ki az országgyűlés, hogy a király személye sérthetetlen és a korona a szentszéktől független. Követelték a közterheknek a polgárok között való méltányosabb elosztását, a törvény előtti egyenlőséget, az ipar és kereskedelem szabadságát az ország

gyűlésnek időnkénti egybehívását. A harmadik rendnek ezen javaslatait persze elvetette a másik két rend, mert azok úgy a papságnak, mint a nemességnek az érdekeibe ütköztek. Az udvar fölhasználta a pártok versengését és semmit sem adott meg. Azzal az ürügygyel, hogy az ülés-teremre egy bál számára szüksége van, a képviselőket hazaküldte. Ez volt az utolsó országgyűlés 1789-ig.

Kondé újra fegyverhez nyúlt s a ludöni szerződés megkötésekor 1.500,000 fontot kapott (1616). Úgy látszott, hogy Kondé az igazi király. Koncsini, aki utóbbi időben Riselió lüszoni püspökre hallgatott, az ő tanácsára a Basztillba csukatta a herceget. Erre a nagyok ismét fegyvert fogtak, a királyné három hadsereget küldött ellenük, de a király az elégedetlenek pártjára állt s a maga kegyenczével, Lüin Alberttel fondorkodott az anyja kegyencze ellen.

Lüin biztatta a királyt, hogy 15 éves létére ne engedje meg továbbra, hogy vele, mint valami kis gyerekkel bánjanak.

Lajos hallgatott szavára és megparancsolta V i t r i testőrkapitányának, hogy Koncsinit elfogja, s ha az ellenkezne, leölesse. Vitri szótfogadott, s mert Koncsini elfogatásakor kardot rántott, lelőtte. Koncsini feleségét boszorkánypörbe fogták s 1617-ben elevenen elégették.

XIII. Lajos oldalán most Lüin foglalta el Koncsininak a helyét. Medicsi Mária az urakkal szövetkezett a király ellen, de sikertelenül.

A protestánsok eleinte S z ü l l i és D ü p l e s s z i - M o r n é tanácsára távoltartották magukat ezektől a cselszövényektől. A reformátusoknak különben R o h a n herczeg személyében újabb, ékesszóló s tevékeny vezérük támadt.

A katolikus vallásnak visszaállítása Bearnban és az a követelés, mely a protestánsokat arra akarta kényszeríteni, hogy a lefoglalt egyházi javakat újra kiadják, a hugenottákat nagyon is felháborította. Roselli gyülekezetük, Szüllí és Dűplesszi tanácsának ellenére, általános fölkelést mondott ki. A protestánsok az ujj mocsaras vidéken francia Hollandiát reméltek alapítani. Rohan lett a fővezérük.

Lüin ostrom alá vette Montobant, de kudarcot vallott. Nemsokára meg is halt. A királynak azonban sikerült S z ü b i z t Ré-szigetéről elűznie. A protestánsok békét kötöttek. A monpellyéi szerződés megerősítette a nanti rendeletet, Rosellt és Montobant a protestánsok kezében hagyta, de megtiltotta nekik, hogy — a király külön engedélye nélkül — politikai gyűléseket tartsanak (1622).

Lüin halálával Medicsi Mária ismét befolyásos lett s tanácsosnak Riseliőt vette maga mellé, akit 1622-ben bíborossá neveztetett ki. Riseliő csakhamar minden társát kiszorította; akarata nem tűrt ellenmondást, aminthogy szellemének sem voltak határai. A királyra roppant befolyása lett, mert bár Lajos tehetséges férfiú volt s szerette is a magasabb politikát, de nagyon kényelmes volt. Szabad kezét engedett tehát Riseliőnek, s ez őt 18 éven át megvédte ellenségei gyűlölködésétől.

Riseliő le akarta igazni a főnemességet és keresztül akarta vinni azt, hogy a király akarata törvény legyen. A protestánsokat szakadár egyházi községre kívánta szorítani. Külpolitikája pedig odairányult, hogy megtörje az osztrák-ház túlsúlyát.

Eleinte túllőtt a célon, mert egyszerre akarta mind ezeket a terveket megvalósítani. Egyszerre támadta meg a spanyolokat és protestánsokat. A spanyolok a valtelinei völgyben, melyben a grizon (Graubünden) köztársaság terült el, erősségeket akartak építeni. A grizonok fellázadtak s a pápát választották közvetítőnek. Riseliő ekkor 8000 embert küldött Kövr márki alatt a valtelinei völgybe és helyreállította a grizonok köztársaságát (1724).

Ugyanakkor a protestánsok ellen hatalmas hajóhadat küldött s megsemmisítette a roselli hajóhadat. Ekkor azonban meg kellett állnia, mert összeküvést szöttek az élete ellen. G a s z t o n , a trón várományosa, nem akarta

a neki szánt hölgyet, Monpanziét nőül venni; a bíboros ellenségei is szívesebben látták volna, ha valamely hatalmas külföldi udvarba házasodik. Összeesküvést szöttek Riselió ellen. Bár Ormand marsallt csakhamar elfogták, ez még sem riasztotta vissza Kaié grófját attól, hogy a naboros elten tovább küzdjön. Riselió azonban gyorsan békét kötött a hugenottákkal és a spanyolokkal, Kaié grófot pedig elfogatta s lefejeztette (1626). Utána Bütvil, Montmoranszi és Bovron márki lépett a vérpadra, mind a három azért, mert a párbajtilalmat megsértette. Ez rettenetes lecke volt a nagyoknak.

Most már Riselió teljes erejével a reformátusok ellen fordulhatott. Rendbe hozta már a pénzügyeket, újjászervezte a hadsereget és a tengerészetet. Ugyanakkor szövetkezik a hollandokkal, akik hajókat kölcsönöznek neki a génuaiak ellen, amelyeket ő azonban a roselliek ellen használ föl.

I. Károly kegyenezét, Bökinghemet, nagy hajóhaddal küldte a roselliek segítségére, de Toarasz és Sombereg visszaveri őket, míg Riselió a szárazföldről ostromolja a várost. Hogy a várost a tengertől elzárja és az angol segítséget föl tartóztassa, óriási töltést építtet s megrakítja ágyúval.

A védelem hősies volt, de az angol flotta nem tudta keresztültörni az ostromvonalat. Rosell megadta magát (1628); 30,000 lakosból ötezer maradt meg. Rohan herczegnek is le kellett tennie a fegyvert Langdokban a túlnyomó erő előtt. Az áléi béke, illetőleg az akkor kiadott kegyelmi rendelet meghagyta ugyan a protestánsoknak a maguk vallásszabadságát, a nekik régebben is átengedett városnak falait azonban lerombolták (1629)

Franciaország politikai egysége helyreállott, a vallásháború pedig megszűnt. De Medicsi Máriát bántotta, hogy Riselió, akiben engedelmes eszközt remélt maga mellé venni, komoly államférfiúnak bizonyult, s így elhatározta, hogy a bíborost száműzeti. Riselió már távozni akart. De Lava 11 és Szen-Szimon biztatta, hogy maradjon. Erre a bíboros a királylyal beszélt, akit a helyzetről fölvilágosított, mire az őt minden eddigi méltóságában újra megerősítette. A két Marilyak a királyné pártját fogta. Az egyiket Riselió száműzette, a másik a börtönben halt meg. Medicsi Máriát a kompienyi kastélyba száműzték, onnan azonban elmenekült és Brüsszelbe sietett (1631).

Gaszton a lotaringi herczeghez menekült s annak hűgát vette feleségül. Onnan is menekülnie kellett; tehát Montmoranszihoz, a langdoki kormányzóhoz szökött, s ott néhány ezer harezost gyűjtött össze. Megütköztek a királyi csapatokkal, de Montmoranszi foglyul esett, Gaszton pedig semmit sem tett a megszabadítására, úgy hogy a szerencsétlen a vérpadon halt meg (1632). XIII. Lajos pedig elfoglalta Lotaringiát (1633).

Gaszton újabb összeesküvést szöött a király ellen, de három évvel később trónörökös született, a későbbi XIV. Lajos, s így elveszítette

minden igényét a trónra. A leghatalmasabb főúrnak: E p e r n o n hercegnek megalázása, La Valell halálraítélése megtörte a nagyokat. A szooszon gróf mégis föllázadt, Mariénál le is győzte a királyiakat, maga azonban elesett (1641).

Ám azért Riseliőnek küzdenie kellett mind haláláig. A fiatal S z e n k m á r, akit ő juttatott a királynak oldala mellé, összeesküdött a bíboros ellen. Maga XIII. Lajos is ezzel a kegyenczével tartott. De Szenkszmár szövetségi szerződést irt alá O l i v a r e z spanyol miniszterrel, mire T u b a r á t j á v a l együtt lefejezték (1642); büntársának, B u l y o n hercegnek pedig le kellett mondania Szédánról és Rokurtról a király javára.

1626-ban Riseliő leromboltatta a hűbéri várakat, eltörölte a konnetábls nagyadmirális állásokat; végül elhallgattatta a parlamentet is, a mennyiben az országgyűlést már össze sem hívta, hogy teljesen korlátlan legyen mindenütt.

Riseliő mindent a maga hatalma alá igazott. De az ország egyik bajból a másikba jutott. A főnemességnek uralmát a királyé váltotta föl: a király most már szabadon rendelkezett alattvalóinak szabadságával, életével, vagyonával. Riseliő uralmának eredménye a protestánsoknak romlása és a nagyoknak a leigázása volt, de a mellett nagy reformokat is előkészített.

Hogy a sok háború költségeit fedezhesse, fölemelte az adókat s ennek daczára halálakor az állam adóssága mégis 56 millió volt. Három évi bevétel előre el volt költve. Ám olyan intézményt hozott be, amivel XIII. Lajos utódai is kigázolhattak az összes pénzügyi bajokból: az intendánsokét. Az intendánsok a miniszter akaratától függő emberek voltak, kiknek feladata az igazságszolgáltatás, a rendőrség és a pénzügyek vitele volt. Az volt a dolguk, hogy a parlamentek határozatainak végrehajtását a tartományokban megakadályozzák s ugyanott ellensúlyozzák a kormányzók hatalmát, akik kiskirályoknak tekintették magukat a tartományokban. Riseliő uralkodott a kormányzók felett az intendánsoknak segítségével, akik a király nevében amazoknak minden dolgára fölügyeltek és lassanként a tartományokban minden polgári hatalmat magukhoz vontak. XIV. Lajos alatt már csak a katonai parancsnokságot és a király képviselését hagyták meg a kormányzóknak. A monarchia és a nemzeti egység ezzel csak nyert.

A roselli ostrom a tengerészet szervezésére adott okot. Riseliő Breszben, Havrban és Bruazsban arzenált rendezett be. Sok hajót szereltek föl s a harminczéves háborúban a francia hajóhad uralkodott az Óczeánon épp úgy, mint a Földközi-tengeren.

Riseliő ki akarta terjeszteni Franciaországot, ameddig a régi Gallia terjedt. Először a spanyolokat kezdte ki; 36,000 emberrel átkelt az Alpokon Itáliába, XIII. Lajos pedig a szűri szoroson át követte őt. N e v e r s z

XIII. Lajos francia király képe, egykorú metszet után.

hercegnek, akitől Mantuát a spanyolok és a szavojaiak el akarták venni, megmentette az uralmát. A következő évben 40,000 emberrel tért vissza. A császáriak, miután Németországban győztek, benyomultak a grizonok köztársaságába (Graubünden), a spanyolok pedig Montferratba. Erre a szavojai herceg ezekkel is, de a francziákkal is alkuba bocsátkozott. Riselió azzal válaszolt, hogy Szavoját elfoglalta. Úgyszintén Pinyerolt is megszállotta. A cseraszkoói béke, melynek kötésénél Mazarén bíboros szerepelt mint francia megbízott, a mantuai herceget államaiba vissza-

B ö k i n g h e m
h e r c z e g.

Vilyers György
I. Jakab, majd I.
Károly angol ki-
rálynak kegyen-
cze, aki mind-
két királyra nagy
hatást tudott
gyakorolni. 1592
aug. 10-án szü-
letett Brukszbi-
ban. Igen szép,
kedves férfi volt,
de kitűnő tulaj-
ságait elho-
mályosította ke-
vélysege, erő-
szakossága és
határtalan
nagyravágyása.
Ő maga idézett
elő háborút
Anglia és Frao-
cziaország közt,
de az vereség-
gel végződött.
Felton János
puritán férfiú
1618 aug. 23-án
Port zmőszen
megölte.

helyezte,
V i k t o r
A m a -
d é u s z
szavojai
herceget

pedig arra kényszerítette, hogy Pinyerolt Xlil. Lajosnak engedje át s biztosítsa neki az Alpokon való mindenkori szabad átvonulhatást (1631).

M a z a r e n bitoros Pescinában, Itáliában született, 1602 július 14-én. Az olasz nemes szülőktől származó ifjú Rómában a jezsuitáknál nevelkedett, később Spanyolországba került, ahol az egyetemet végezte és úgy került vissza Rómába a pápa hadseregébe, de csakhamar diplomata lett. A Francia- és Spanyolország közötti háború alatt megismerkedett Riselióval, aki benne a diplomatát szerette meg. Tehetségét nagyra becsülte és rávette, hogy hagyja ott a katonaságot és legyen pap: az ő pártfogása alatt hamar fog a papi pályán haladni. Mazaren hajlott Riselió szavára és pártfogója rövid idő múlva már Rómába küldte követnek. Ott Riselió több kényes feladatot bízott rá, amit oly kitűnően végzett el, hogy Riselió kieszközölte számára a bitorosi kalapot.

Mazaren.

A cseraszközi békekötés területileg kettéválasztotta Itáliában az osztrák ház két ágának uralmát s megakadályozta az egyesülésüket. Azután a harminczéves háború alatt kemény hadjáratot vezetett ellenük, mely 1635-ben kezdődött. Oly sikerrel vezette a háborút, hogy amikor 1642-ben 57 éves korában meghalt, már Lotaringiával, Elzászszal, Artoával és Ruzsiljonnal gyarapította hazájának területét; Katalóniát s Portugált föllázította a spanyolok ellen, s a svédeket és francziákat csaknem Bécs kapui elé juttatta.

Riseliő nemcsak a politikát szerette, hanem az irodalmat és művészetet is. Ő teremtette meg 1635-ben a francia akadémiát, kibővítette a Szorbonnt, a királyi nyomdát és a könyvtárt, ő építtette a Pálé Rojalt, a

Medicsi Mária.

XIII. Lajos király anyja, Medicsi Ferencnek volt a leánya és IV. Henrik francia király neje lett

pályára lépjen. A tehetséges ifjút már 22 éves korában püspökké szentelték. IV. Henrik végig hallgatta az ifjú püspök egyik húsvéti szentbeszédét, mely után a fiatal Dü Pleszi-ről kitűnő véleménye támadt, úgy hogy legközelebb politikai kérdésekben tanácsért fordult hozzá. Azontúl folyton emelkedett az ifjú püspök, kit beválasztottak a papirend gyűlésébe. Az ekkor kezdődő nyilvános szereplése teljesen meghódította Medicsi Máriát, az özvegy királynét, aki azontúl lelkes pártfogója volt, amit kegyeltje később azzal hálált meg, hogy mikor a királyné és fia haragban, ellenséges viszonyban éltek és ez már az állam rovására ment: vállalkozott arra, hogy kibékíti a fiút az anyával.

Ebben a tevékenységében ismerte őt meg jobban XIII. Lajos és felismerte Riselió kiváló tehetségeit, látta, hogy az kitűnő államférfiú és nem sokára mint környezetének leg-

plesszii főiskolát, megteremtette az állatkertet, támogatta a tudósokat és költőket, így K o r n e l y t is, buzdította a festőket s ugyancsak ő vetette meg Franciaország irodalmi nagy századának alapját, amint hogy ő kezdte meg a nagy politikai századot is. Az ő támogatásával jelent meg 1635-ben Szid és 1637-ben a „Rendszerről” czirnű mű. Ő maga is jó író volt. Egész sereg elismert teológiai munkát írt, azonkívül emlékiratait és politikai végrendeletét, melyek mind kiváló munkák.

Riselió XIII. Lajos korának ez a kiváló nagytehetségű férfia, 1585-ben Párisban született. Atyját Dü Plesszi Ferencnek hívták és kegyeltje volt III. és IV. Henrik királynak. így III-ik Henriktől püspökséget vásárolt és ő kívánta, hogy Armand János, a későbbi hatalmas Riselió a papi

Szüli herczeg

Betűn Miksa, Rozniban született 1560 decz. 13-án. Rendíthetetlen protestáns volt: mégis ő ajánlotta IV. Henriknek, hogy térjen a katolikus vallásra, így vége legyen a polgárháborúnak. Franciaország sokat köszönhetett neki: rendezte a pénzügyet, az adót, emelte a földmívelést, állattenyésztést, helyre állította a közbiztonságot.

Festette Van Dejk (Dyck,)

Vallenstein.

Az eredetije Miinkhenben.

kiválóbb férfiét, különösen tisztelte, bibernokká tette, majd nem sokára őt tette meg Franciaország mindenható miniszterének.

XIII. Lajosnak azonban nem sokára erős tusakodást kellett magamagával vívnia, hogy Riseliőt meghagyja hatalmának polczán.

A király látta, hogy a hatalmas eszű államférfiu mellett ő, a király, második

Mikor Riseliő a Habsburgok nagyhatalmának megtörésére itthon a protestáns világgal is szövetkezett, az ellenségei alkalmasnak tartották az időt] a vaskezű miniszter megbuktatására. Szövetkeztek a spanyol udvarral. Maga Medicsi Mária állott az élükre és a király jelenlétében kínos jelenetet felidéző megvetéssel bánt a miniszterrel.

Egykorú csatakép a 30-éves háborúból.

látta, hogy sem ő, sem más nem tudja Franciaország érdekeit úgy megvédeni, kormányzását úgy ellátni: tehát belenyugodott, hogy az ország koronázatlan királya és parancsolója Riseliő legyen és ő maga s meghajlott annak szava előtt.

A hatalmas bíborosnak azonban hamarosan sok és erős ellensége támadt, veszedelmes összeesküvéseket szöttek ellene.

Riseliő azonban a királyt teljesen a maga részére nyerte meg és eltíró erővel törte össze az ellenzéket, halállal és börtönnel sújtotta az összeesküvőket.

hogy magának Medicsi Máriának is menekülnie kellett.

A lángeszű politikus bíboros miniszter még Magyarországra is kiterjesztette figyelmét és Bethlen Gáborral alkudozott, hogy a Habsburg-ház ellen szövetségesül nyerje, később pedig folytatta ezt I. Rákóczy György fejedelemmel is.

A hatalmas miniszternek minden országban állandóan voltak politikai megbízottjai, akik mindenről értesítették. Így Riseliő állandóan figyelhette az uralkodók hatalmának erősödését vagy gyöngülését.

Orlean Gaszton.

Az ő célja mindig csak az volt, hogy ne erősödjék semmiféle hatalom, mely Franciaország erejére, hatalmára veszedelmes lehet. Híven, lelkesedéssel szolgálta hazája hatalmának érdekeit és így királyát is, aki később mérlegelés nélkül követte minisztere tanácsát és szinte uralkodása egyetlen támaszának tartotta, és Riseliő halála után (1862 decz. 4), mintha éltető ereje szállott volna sírba, nem sokára ő is követte.

Riseliőnek kitűnő munkatársa volt az őt rendíthetetlen hűséggel szolgáló József páter (családi neve Leklerk dü Tramblé Ferencz). Az egyszerű kapucinus kiváló diplomata volt, aki Riseliő legkényesebb megbízásait is el tudta végezni. Ahol feltűnés nélkül, de Riseliő teljes szellemének továbbvitelével kellett dolgozni, oda József pátért küldte.

Lüin Károly herceg (Charles Albert, Duc de Luynes.) XIII. Lajos kegyence. Szül. 1578-ban Pon-Szent-Espriben, eredetileg firenzei származású családból. Mint nemes apród kerül IV. Henrik udvarába, ahol megnyeri Lajos dofen

barátságát. XIII. Lajosnak legbensőbb embere volt. A király nagy uradalmakkal jutalmazta, megtette hercegnek, majd konnetaáblnak s végre kancellárnak. Megh. 1621-ben.

Ankr marsall. Koncsini Koncsino, Ankr (Ancre) marsall. Firenzei szenátor-nak volt a fia. Medicsi Máriával leOO-ban — amikor úrnője IV. Henrik felesége lett — a francia udvarhoz került. Elvette Mária befolyásos komornáját, a csúnya, de ravasz Galligai Leonórárt s ezzel maga is nagy befolyást nyert a királynéra, amely csak fokozódott, mikor IV. Henrik meghalt és Medicsi Mária lett a régensnő (1610). Akkor lett D'Ankr márkí Amiénn, Péronn, Montdidie és Roajé helytartója, főlovászmester, a gyermekkirály első kamarása és végre — bár soha harezban nem volt — tábornagy. 2 millió évi jövedelme volt s azonkívül is rengeteg vagyont harácsolt össze. 1614-ben ellene összeesküdött a francia főnemesség színe-java, de nem tudta hatalmi polczáról ledönteni. XIII. Lajos sem bírt eleinte vele, végre azonban Lüin tanácsára megölette (1617). Feleségét boszorkánypörbe fogták és elégették.

József páter.

Orlean Gaszton herceg (Jean Bapt. Gaston, Due d'Orléans). Szül. 1608-ban Fonténblóben. XIII. Lajosnak volt az öcsse, ki neki az orleani hercegséget 1626-ban adományozta, amikor Gaszton elvette Monpanzié Máriát. Gaszton Risleliónnek nagy ellenfele volt. Folyton ellene fondorkodott. Franciaországból menekülni volt kénytelen; de amikor Lotaringiai Máriát vette el első neje halála után feleségül, XIII. Lajos újra kegyébe fogadta (1632). XIII. Lajos halála után Franciaország kormányzója lett. 1644—46-ban szerencsével vitte a németalföldi háborút. A frond háborúiban az elégtelenségekhez csatlakozott; amikor XIV. Lajos és Mazaren 1652-ben hatalmának teljébe lépett, Gasztont száműzték. Bloái kastélyában meghalt 1660-ban.

Rohan Henrik herceg (Henri Dúc de Rohan Zsié, Prince de Léon.) Szül. 1579-ben, Blen kastélyban, Bretanyban. II René-nek és Szubiz Katalin hercegnőnek volt a fia. 16 éves korában IV. Henrik udvarába került. Amíg ennek fia nem született, őt tekintette korona örök-

Lün Károly herceg

sének. 1603-ban Rohan hercege lett, 1605-ben elvette Szülli leányát. IV. Henrik meggyilkoltatása után a hugenották élére lépett. Rákényszerítette XIII. Lajost, hogy a nanti rendeletet újra megerősítse (1622). Az ő érdeme a későbbi ellenállás és az 1629-iki békekötés. Majd XIII. Lajos megbízásából kiűzte a spanyol-osztrák hadat Veltlin svajczi kantonból (1631) és ismételtén megverte azután is a spanyolokat és osztrákokat. Önkényes eljárása miatt a francia udvar 1637-ben megfosztotta a főparancsnokságtól, mire Szász-Ve; már hercegéhez pártolt, de a reinfeldi csatamegsebesült s nemsokára meghalt (1638).

Montpanzié kisasszony. Orleánsi Anna Mária Lujza hercegnő Gaszton Orleansz herceg leánya. Szül. 1637. május 29-én. Bajos, elbűvölően szép és dúsgazdag leány volt, akinek évi száz millió volt a jövedelme. Mindég féltékenyen ügyeltek minden lépésére; Mazaren különösen arra vigvázott, hogy Montpenzié kisasszony férjhez ne menjen, hogy roppant vagyonát, jövedelmét, négy hercegségét, egyéb jövedelmeit az állam számára biztosítsa. Meghalt 1693 november 3-án.

Rohan Henrik.

1
Gusztyv Adolff ostromolja Frankfurtt. (Kép a 30-éves háboruból).

Várossánc-oslom a harminczéves háborúban. (Magdeburg ostroma).

A HARMINCZÉVES HÁBORÚ.

NÉMETORSZÁG ÉS AZ ÉSZAKI ÁLLAMOK A HARMINCZÉVES HÁBORÚ KORÁBAN.

A XVI. században az északi államok politikai mérlege nem változott meg, bár már akkor előrelátható volt, hogy Oroszország emelkedőben van, Lengyelország pedig hanyatlásának megy elébe. Oroszország tényleg Moszkva fejedelme alatt korlátlan hatalommá tömörült, míg Lengyelország tulajdonképpen fejellen nemesi köztársaság lett, melynek élén ugyan választott király állott, aki azonban csak ritkán tudott, mint az ország feje, érvényesülni.

Ez időben Lengyelország idegen hercegeket választott királyának. Előbb 1573-ban Anzsu herceget, azután 1575 Báthory István erdélyi fejedelmet, majd 1587-ben III. János svéd király fiát: Zsigmondot. Utóbbi, amikor őt IX. Károly hazájának trónjától megfosztotta, az osztrákokat hívta segítségül. Lengyel- és Svédország háborút vezetett egymás ellen, mely csak 1635-ben szűnt meg Riseliő közbelépésére. A háború színtere Livónia és Poroszország volt, de Oroszországnak is bele kellett avatkoznia. A lengyel nemesség katonai erényeinél fogva hősiesen küzdte

végig a háborút; míg Oroszország, mely folytonos belzavarokban sínylődött mindaddig, míg Rurik nemzetségét, férfiágának kihalta után, a Romanoff család föl nem váltotta (1613), elvesztette a IV. Iván alatt szerzett előnyöket. A stolbovai békében az oroszok kénytelenek voltak a svédeknek Karéliát és Ingriát, vagyis a balti partvidéket átengedni, a divilinói békében (1618) pedig Szmolenszket és Csernigodot a lengyeleknek, és így az oroszok visszavonultak régi pusztáikba.

Mikor a 30 éves háború kitört, Németországban Zsigmond dicsőséggel védte meg a lengyel koronát, de nem kapta vissza Svédországot, melynek koronáját 1611-től kezdve Gusztáv Adolf, Gusztávnak, a Váza-ház megalapítójának, dicső unokája viselte.

Váza Gusztáv Svédországban korlátlan királyi hatalmat alapított, egyúttal biztosította a reformátusoknak fölényét. Fia, III. János irgalmatlanul üldözte a katolikusokat, ugyanakkor, amikor a lengyelek s a spanyolok a protestantizmus elnyomásán fáradoztak.

Amikor Ausztria a lengyeleket támogatta, a svédek a császári csapatokra törtek, melyek akkor a Balti-tengerig nyomultak. A svédeknek erélye és új királyuknak, Gusztáv Adolfnak hősiessége dicső szerepet biztosított nekik a következő háborúban.

Dánia nem volt oly előnyös helyzetben a 30 éves háború küszöbén, mint Svédország. 1618-ban IV. Károly volt a királya, aki gyöngé uralkodó volt: így inkább a nemesség uralkodott. A dán tengerészet ugyan kiváló volt, de a szárazföldi hadsereg annál gyengébb, mert a katonaság legnagyobb része fölött a hűbérurak rendelkeztek.

Mielőtt V. Károly császár trónjáról lemondott, tudvalevőleg megkötötte az az augszburgi békét, hogy ezzel véget vessen a vallásháborúnak. De ez a béke tulajdonképpen csak hosszú fegyverszünetet hozott, mely 63 évig tartott.

Az új háború oka az az egyházi fentartás volt, mely megtiltotta, hogy azok a katolikus egyházi férfiak, akik áttértek a protestantizmusra, továbbra is megtarthassák azokat a birtokokat, melyeket ők egyházi állásukkal nyertek. Luther előtt t. i. a föld egyharmada az egyházé volt, a nagyok azonban szívesen áttértek a protestáns vallásra, hogy e roppant javakat elkobozhassák.

Északnémetországban a protestánsok előzönlötték a magdeburgi és brémai érsekségeket, a mindeni, halberstadti, verdeni, lübecki püspökségeket. De nyugaton és délen a katolikus ellenállás nagyobb volt. 1582-ben Gebhard kölni érsek és választó áttért a protestantizmusra, megnősült, de nem mondott le választói jogáról. A pápa megfosztotta méltóságától, új érseket nevezett ki s ezt spanyol sereggel beültette az érseki székbe. Gebhard a kálvin vallásra tért, tehát a luteránusok sem segítették s így elvesztette herczegségét (1584). ~

A reformátusok Ákenben, Straszburgban is vereséget szenvedtek (1625), úgyszintén Donauvörthben is (1607), ahonnan kiűzték őket. E sok csapásnak hatása alatt a protestánsok szervezkedtek s 1608-ban megkötötték az evangélikus uniót, mire ellenségeik a katolikus ligát alakították meg Miksa bajor herceg vezetésével.

Miksa gyűlölte a protestantizmust. A liga legbefolyásosabb tagja a bajor hercegen kívül Stíriai Ferdinánd volt, a későbbi császár, aki szintén halálos ellensége volt a protestánsoknak. Ferdinánd elűzte lelkészeiket, légerőpítette templomaikat, elégetett vagy 10,000 bibliát s azon a helyen, ahol a bibliákat elégették, kapuczinus kolostort emelt. A protestánsoknak nem voltak ily lelkes vezetőik s amellet luteránusok és kálvinisták egymást is gyűlölték. A nürnbergi herceg katolikussá lett, hogy megszerezhesse Kievet és Jüliket (1609), a brandenburgi választó meg kálvinista lett, hogy új hitsorsosainak segítségével nyerhesse el ezeket a fejedelemségeket. Amaz a spanyolokat, ez meg a hollandokat hívta segítségül. IV. H e n r i k éppen közbe készült lépni, a mikor meggyilkolták.

Az osztrák ház nem tudott hasznot huzni a viszályokból. A mikor a Habsburgok háza két ágra szakadt, a német ág a spanyolnak engedte át a vezérszerepet az európai kérdésekben. De a maga országaiban sem igen tudott boldogulni. A törökök folytonos támadásokkal nyugtalanították őket. Csehországban belzavarok voltak. Magyarországnak csak egy része hódolt meg a Habsburg uralkodóháznak. Ehhez hozzájárult még az a körülmény, hogy I. F e r d i n á n d fiai között elosztotta az örökös tartományait, a mi természet-szerűen nagyon gyöngítette a Habsburg család erejét.

II. M i k s a (1564—1576) a törökökkel, magyarokkal és azonfelül a lengyelekkel is el volt foglalva, mert III. Henrik szökése után lengyel király is akart lenni.

Fia, II. R u d o l f (1576—1612) gyöngé s tehetetlen volt, egész életét csillagászokkal s alkimistákkal töltötte s azalatt a törökök tönkreverték seregeit. Fivére, M á t y á s 1608-ban arra kényszerítette, hogy engedje át neki a magyar koronát, továbbá Ausztriát s Morvaországot.

A Habsburgoknak családi viszálya bátrabbakká tette a protestánsokat,

Vadász a XVI. századból, jobbról a kutyáját vezetibe bal kezén a sólyma ül

Mátyás Ausztriában vallásszabadságot adott nekik, Rudolfot meg a csehek fegyverrel kényszerítették a híres fölséglevelek kiadására, melyek megengedték a cseh protestánsoknak, hogy iskolákat nyissanak, templomokat építsenek s állandó vezért választhassanak, aki a hit védője nevét vette föl s ügyelt a fölséglevelek végrehajtására (1609). 1611-ben Rudolf kénytelen volt lemondani Csehországról is Mátyás javára. Rudolfnak csak a birodalom maradt haláláig.

De Mátyás sem volt ügyesebb, sem erősebb elődjénél. Azt tették vele, amit ő Rudolffal. Kénytelen volt örököséül Stíriai Ferdinándot elfogadni, akiben több erély lakozott. A protestánsokat ismét üldözni kezdték, hivatalaikból kiűzték őket, templomaikat lerombolták s Ferdinánd nyíltan hirdette azt a tervét, hogy Csehországban a vallásszabadságot megsemmisíti.

II. Rudolf császár zárt dísz-sisakja. A hozzátartozó mellvértén és a sisakon is Herakles hőstetteit tárja elének a díszítés.

Kép a 30 éves háborúból. Strálszund megszállása.

A HARMINCZÉVES HÁBORÚ.

1618-ban az osztrák protestánsok templomokat akartak építeni, de azt nem engedték meg. A védők, élükön a heves Turn gróffal, hivatkoztak a fölségelevelekre, de rideg választ kaptak, mire kitört a lázadás. A fölkelők a prágai királyi várba behatoltak s a kormányzókat annak ablakából a vár árkába dobták (1618 május 23).

Ezzel kezdődött a harminczéves háború, mely oly rengeteg anyagi s véráldozatot követelt. A csehek szervezték a védelmet s V. Frigyes rajnai palatínus választót tették meg királynak (1619).

II. Ferdinánd tárgyalni kezdett a lengyelekkel, akik segítséget küldtek neki ép úgy, mint a pápa, a katolikus liga és a spanyolok is. A csehek Turn s a magyarok Bethlen Gábor alatt ostrom alá vették, családja tagjai lemondásra akarták kényszeríteni, de ő állhatatos maradt. Közben megérkezik a liga serege, mire a polgárság fölfegyverkezik s Turn gróf abbahagyja az ostromot, mert Csehországban társát, Manszfeld Ernőt megverték. Bethlen Gábor fegyverszünetet köt, az evangélikus unió elhagyja a palatínust, aki most már magára maradt a császárral szemben. A liga serege Prága mellett a Fehér-hegyen 1620-ban megveri a cseheket,

TIII.

mire az országot minden kiváltságától megfosztják, a mozgalom vezetői közül 27-et lefejeznek, 928 urat megfosztanak minden vagyonuktól s 38,000 család kénytelen az országból kivándorolni.

Frigyes palatinus, a csehek „pütkösdi királya“, akit birodalmi átokkal sújtottak (1621), Hollandiába menekült.

Csakhogy M a n s z f e l d új sereget szervezett Csehországban s 20,000 emberével ki tudja kerülni T i l l i bajor tábornok üldözését; végig vonul Csehországon, Frankómén, behatol a rajnai palatinátusba, ahol egyesül a palatínussal s 1622-ben Mingelszheimnél előbb a spanyolokat, majd

Viszloknál magát T i l l i t is megveri. De a katolikus seregek újra egyesülnek s Manszfeld társát, a bádeni örgróft megverik. B r a u n s v e i g Keresztély 20,000 embert toboroz s Manszfeldhez akar csatlakozni, de az egyesült hadsereg Hökszt mellett megveri. A palatinátus ismét elveszett. Manszfeld Németalföldre vonult, ott egyesült Braunsveiggel, aki Flörü mellett rettenetesen megverte a spanyolokat, bár maga súlyosan megsebesült. A hollandok segítségével elkergetik a spanyolokat Bergoprún alól, Manszfeld benyomul Vesztfáliába, majd Keletfríziába s ott bevehetetlen tábort üt, aztán Francia- és Angolországba megy szövetségeseket keresni.

Közben a ratiszbonni birodalmi gyűlés a felső palatinátust a választói méltósággal együtt M i k s a bajor herczegre ruházta át, míg az alsó palatinátust a spanyolok tartják megszállva.

A reformáció veszedelemben volt, de a protestánsok, akik előbb cserbenhagyták a palatinus választót, feleszméltek és belátták, hogy az ő ügye egyúttal a protestantizmusnak is az ügye. A brandenburgi választó Svédországot hívta segítségül, de mielőtt a tárgyalásoknak eredményük lett volna, a dán király betört a birodalomba, hogy ő és ne Gusztáv

Adolf svéd király legyen a német reformáció védelmezője. Anglia és Hollandia segítséget ígért neki, R i - s e l i ő titokban pénzt küldött. IV. K e r e s z t é l y átkelt az Elbán anélkül, hogy Tilli meg mert volna támadni.

V a l l e n s t e i n cseh nemes a következő évben II. Ferdinánd nevében 50.000 embert toboroz pénz nélkül, Manszfeld módjára; s míg Tilli a dán seregnek egy részét Lutter helység mellett megsemmisíti, ő Desszau közelében Manszfeldet veri meg s egész Magyarorszáig üldözi. Manszfeld egy kis bosnyák faluban halt

Manszfeld Ernő.

meg, kimerülten s reménytelenül (1626). Vallenstein most megverte a bádeni örgróft Heiligenhagennál s elfoglalta Holsteint, de Stralszund városát nem tudta bevenni. Keresztély erre 1626 május 22-én Lübekben békét kötött és ezzel cserben hagyta szövetségeseit.

A császári hatalom teljes erejében ragyogott. Vallenstein 100.000 emberrel megszállva tartotta északi Németországot s erőszakkal vette vissza az egyháztól elkobzott javakat. A császár pedig már nem is csinált

Kép a harmincéves háborúból. A parasztok meghódnak a szász választó fejedelemnek.

titkot belőle, hogy a vallási czél mögött politikai lappang, hiszen az egyházi javakat családjának tagjai s hívei közt osztja szét és Vallenstein jelenti, hogy fölöslegesek az apró fejedelemségek, a választók: minden egy uralkodóé legyen, mint Spanyol- vagy Franciaországban.

Maguk a katolikusok is fölbőszültek ezen s Riseliőnek a ratiszbonni birodalmi gyűlésen (1640) könnyű volt elérnie, hogy a császár Vallensteint letegye a fővezérségről. Ugyanakkor, amikor a császár legiobb

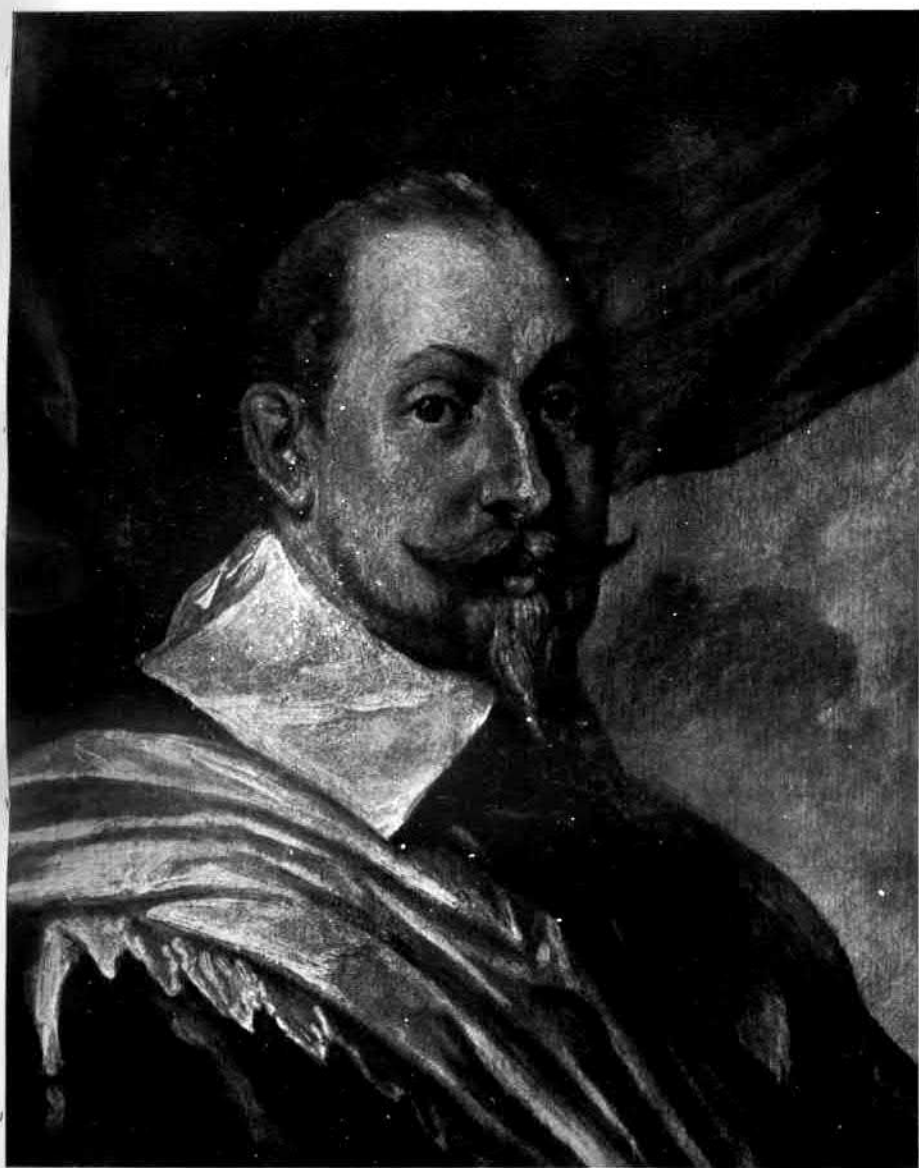
Mansfeld Ernő halála.

tábornokától megválik és serege annak 40000 emberével gyöngül, Riseliő fölhívására a svéd király kiköt Pomerániában.

Z s i g m o n d lengyel király fölbátorodott az oroszok föltt aratott győzelmein és bitorlónak jelentette ki fiatal rokonát, egyúttal háborút üzent neki. G u s z t á v A d o l f 1621-ben bevette Rigát, 1625-ben elfoglalta egész Livóniát s Poroszországnak egy részét. 1626-ban Ferdinánd segíti Zsigmondot s 1629-ben közösen megverik Gusztávot, aki Riseliő parancsára abba is hagyta ezt a meddő háborút. Az altmarki béke Livóniát és a porosz partokat a svédek birtokában hagyja (1629).

Riseliő 1,200,000 font évi segélyt ad Gusztávnak s rábírja, hogy a

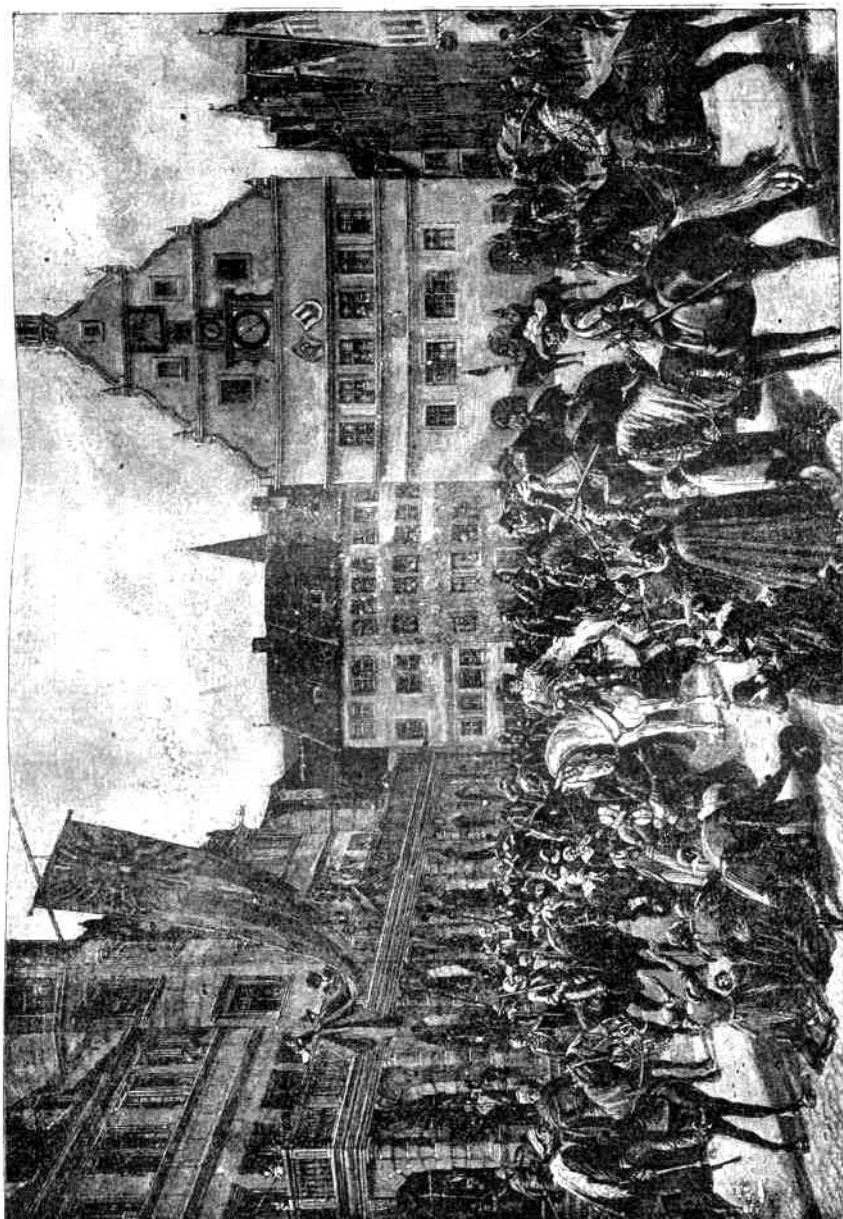

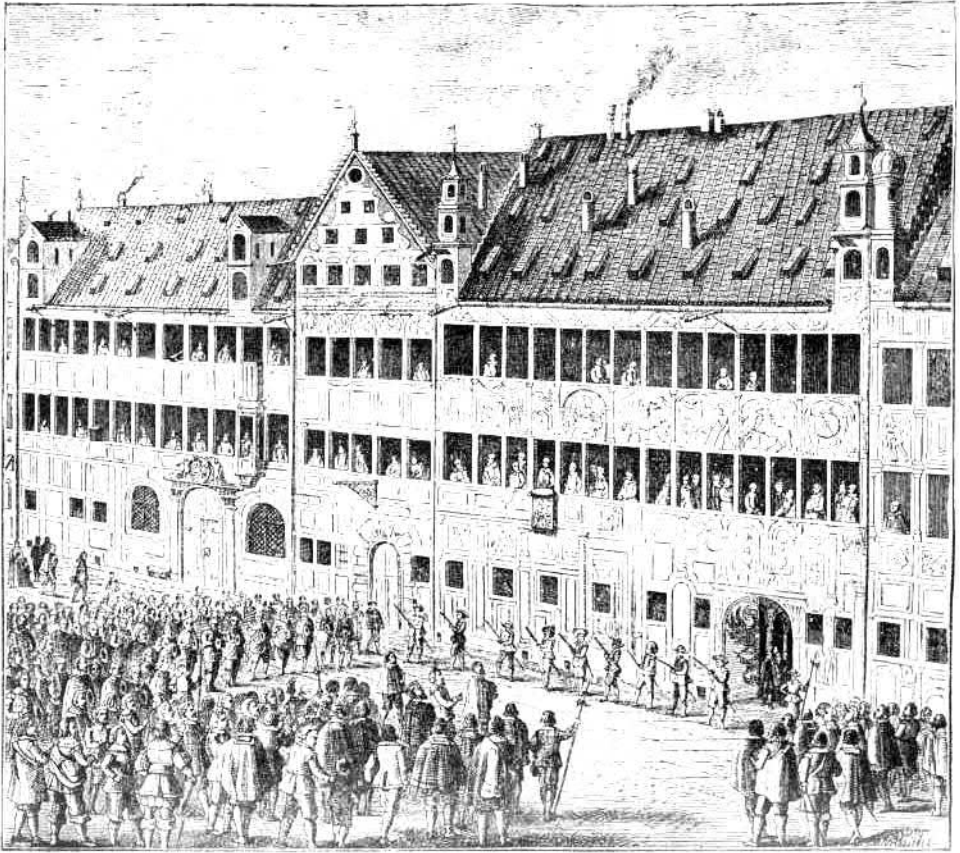
Festette Van Dejk (Dyck).

G u s z t á v A d o l f.
svéd király.

Az eredeti Münchenben.

Kép a harminczéves háborúból. — Tili Rótenburgban

Kép a harminczéves háborúból. Az augszburger polgárság hódol Váza Gusztávnak' a Fuggerék háza előtt.

nánál, Németországban, Itáliában, a Pireneusok mentén, az Oczeánon és a Fölközi-tengeren. Ürügyet a háborúra az szolgáltatott, hogy a spanyolok elfogták a tried püspököt, aki francia védnökség alatt állt. S a t i l y o n és B r é z é Németalföldön Avén mellett megverték a császáriakat (1635 nov. 5). De a hollandok, akik megijedtek az erős francia szomszédságtól, nem igen támogatták őket. Közben a spanyolok 10,000 emberrel erősödtek Pikkolomini alatt s benyomultak Pikardiába (1636). De a párisiak, akik első pillanatban megrémültek, csakhamar magukhoz tértek és tömegesen siettek a király zászlaja alá. XIII. Lajos, akinek Riselió azt tanácsolta, hogy vonuljon vissza a Loár mögé, nem hallgatott ezúttal a bíboros szavára s 40,000 emberével visszaüzte a spanyolokat (1636). R a n c z a u gróf és Bernát herceg viszont Gallasznak és a lotaringiai hercegnek seregét üzte ki Burgundiából.

Riselió szívesen használta föl a papokat, akik jobban engedelmesked-

Waldenstein meggéri, Hunyadi Izabella kezét.

Hudrei Zalan. A Világ Történelme. IV.

„Globus” mintázat, Budapest.

tek seregek vezetésére. V a l e 11 bíboros a következő évben elfoglalta a felső Szambrt, Kató-Kambrézit, Landrszítés Mobőzt. Tengernagy a s z u r d i érsek volt, aki 1638-ban Fontarabie mellett megsemmisítette a spanyol hajóhadat s nem egyszer pusztította a spanyol s a nápolyi partokat.

A legnagyobb diadalokat ebben az évben a Rajna vidékén aratta Riseliő. Bernát herceg megverte a császáriakat Reinfeldnél, elfogta Vert János tábornokot s három más győzelem után bevette Breizakot. Amikor Bernát meghalt (1639), a francziák örökölték a meghódított tartományokat s hadseregét is.

L a M e l y e r é , S a t i l y o n , S ó i n tábornagyok a következő hadjárat-

Fosztogató zsoldos csapat korcsmába tör be a 30 éves háború idejében.

ban ostrom alá vették Arraszt. Bek és L a m b o a vezetésével 30,000 császári sietett a város fölszabadítására, de súlyos vereséget szenvedtek s így Arrasz elesett (1640) s vele Artoa tartomány is.

Ugyanakkor északi Itáliában is folyt a háború. V i k t o r A m a d e u s z halála után (1637) fivérei: T a m á s herceg s M ó r i c z bíboros, a spanyolok segítségével el akarták venni a kormányzóságot az özvegyétől, IV. Henriknek K a t a l i n nevű leányától. Riseliő ellenük H a r k u r t grófot

küldte Piemontba, aki három fényes diadalt aratott a spanyolokon Kazále, Torino és Ivre mellett, visszahelyezte az özvegyet a hatalmába s ügyes szerződéssel újra megnyerte a szavojai herczegek szövetségét Franciaországnak (1640—1642). Rohan herczeg Valtelinből kergette el a spanyolokat.

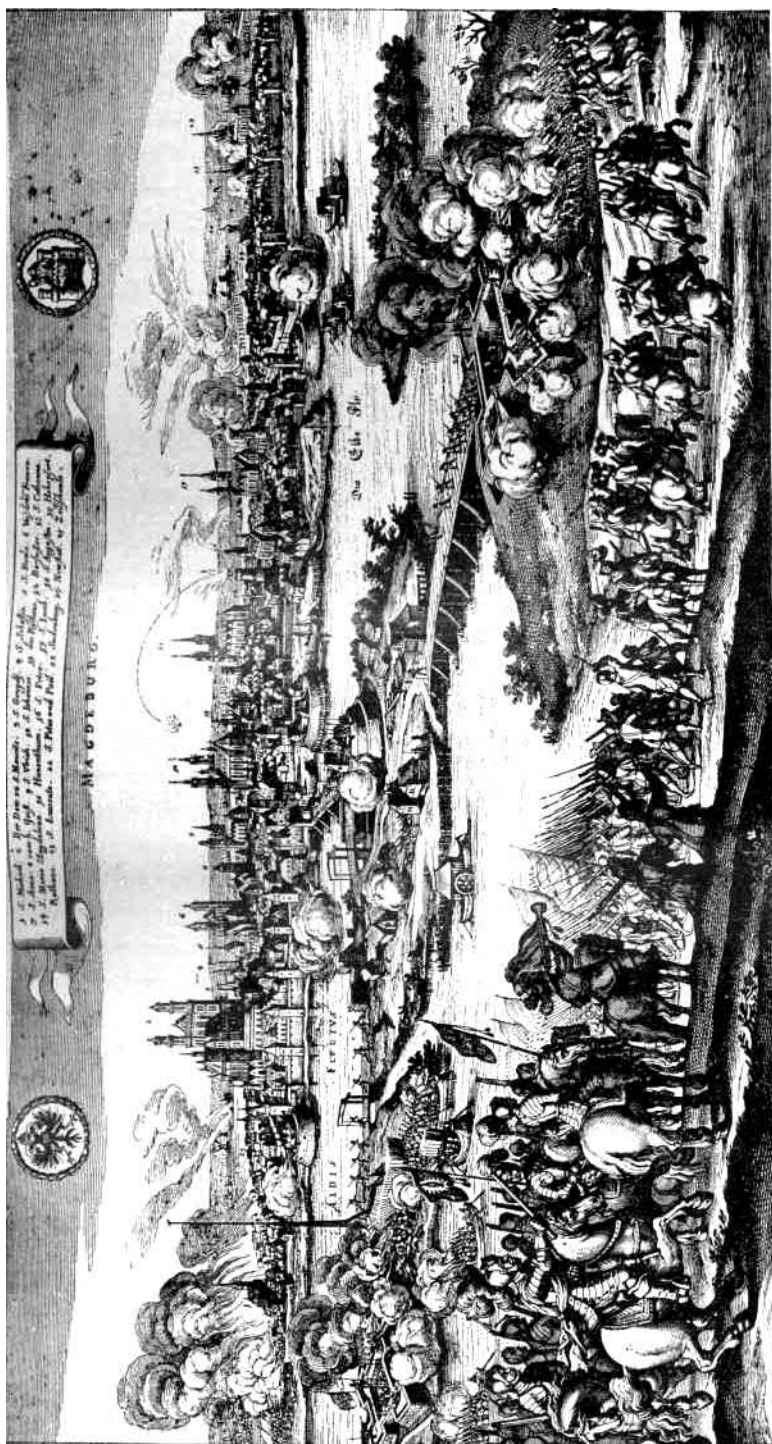
A spanyolok azontúl nem támadtak, elég bajuk volt a katalónokkal és a portugálokkal, akik 1640-ben föllázadtak. Riseliő támogatta az új portugál királyt, Braganzai Jánost s rábírt a katalónokat, hogy XIII. Lajost Barszelonya és Ruszilyon grófjának elismerjék (1641). La Mot-Hudankurt betört Katalóniába s elkergette a spanyolokat, maga Lajos pedig bevette Perpinyant (1642).

A magukra maradt osztrákokat most már könnyebb volt legyőzni. A szász választó veresége után a svédek Visszavonultak Pomerániába. Banér, Gusztáv Adolfnak méltó utóda, miután Lengyelországból visszavont csapatokkal erősödött, megverte a császáriakat Vittstok mellett (1636) és Kemnicz (1639) közelében, benyomult Csehországba s Gébrián gróf segítségével csaknem elfogta Ratiszbonnban a birodalmi gyűlés tagjait, sőt a császárt magát is, aki csak nagynehezen menekült meg. Banér meghalt, de méltó utóda, a béna Torsztenzon, folytatta a hadjáratot s bámulatra ragadta egész Európát gyors haladásával és számos győzelmével, melyek közül a legkiválóbbak a glogauai, svedniczi és breitenfeldi diadal (1642) volt. Gébrián a veimári hadsereggel a birodalom nyugati részén megverte Pikkolominit Volfenbüttel mellett (1631), Lamboát pedig Kempennél (1642).

Riseliő halála felbátorította a spanyolokat. Betörték Sampányba s ostrom alá vették Rokroát, melynek elestével Párisba véltek juthatni. De a 21 éves Burbon Lajos (akkor Anglián herczege), a későbbi Nagy Kondé 1643 május 19 én heves csata után a Meillás Ferencz parancsnoksága alatt álló spanyolokat tökéletesen szétverte.

Anghien herczeg győzelmet győzelemre aratott. Elkergette a spanyolokat Franciaországból, 1643-ban elfoglalta Tionvilt s az osztrákok és német szövetségeseik ellen fordult. A veimári sereg elvesztette Gébriánt s Tuttlingen mellett vereséget szenvedett. Türenn marsall összeszedte a sereg romjait s megerősödött Kondé 10,000 emberével. Ezekkel együtt Freiburg falai alatt tönkretették Merszi bajor tábornokot (1644), elfoglalták Filipszбургot, Vormszot, Mainzot.

Mig Kondé Párisba tért vissza, Türenn végig vonult egész Németországon, hogy Bécs alatt találkozzék Torsztenzonnal, a ki benyomult Jütlandba, megbüntette a dánokat, majd Gallasz gróf ellen fordult, azt Jüterbok mellett megverte (1644) s Csehországban Jankovicz mellett szétverte a másik császári sereget. De Türennt Mariental mellett megverte Merszi (1645). Kondé segítségére siet, együttesen azután visszaűzik az

Magdeburg ostroma. Hónanokon át ostromolta már Paapnehelm, majd Tili is az ősi várost a 30 éves háboruban; elveszték már a külvárosok is a túlnyomó erő támadása folytán (25,000 ostromló, 2000 védő), mikor végre maga a belső város is az ostromlók kezébe esett (1631 máj. 10). A védők Falkenberg vezérének parancsára maguk gyújtották fel a várost, hogy minél kevesebb zsákmány jusson az ostromlók kezébe. Utóbbiak bosszúból rettentően pusztították a várost a 36,000 lakosnak túlnyomó részét lemészárolták.

ellenséget s a nördlingeni véres csatában (1645 aug.), ahol Merszi is elesett, teljesen megsemmisíti.

Kondé 1646-ban betör Flandriába s elfoglalja Dünkerket, a következő évben megrohanja a katalóniai Lerida várát, de visszaverik. Ez első veresége. Onnan Artoába siet, ahová a császár fivére, Lipót főherceg betört s 1648 aug. 10-én megveri. Türem ezalatt egyesült Torsztenzon utódával, V r a n g e l l e l és egymásután megnyeri a lauingeni (1647). szuszmarshauzeni (1648) csatákat s kiűzi a bajor választót a saját országából,

Miniszterben megindultak a béketárgyalások. A békeszerződés: a híres veszfáliai béke roppant előnyös volt úgy a francziákra, mint a protestánsokra. Ez utóbbiak teljes lelkiismereti szabadságot nyertek, mert Münszterben megerősítették az 1555-iki augszburgi vallási békét. A katolikus, luteránus, kálvinista vallásúak egyenlő jogokat kaptak. Sok püspökséget és apátságot államosítottak, hogy javaikból a protestáns követeléseket kielégítsék. A brandenburgi fejedelem megkapta a magdeburgi, halberstadti, kamini és minden püspökségeket, a meklenburgi herceg a sverinit és riczburgit, a hesszeni örgróf 60,000 tallért és a hirsfeldi apátságot, a szász választó Lauziczot s több egyházi uradalmat.

A veszfáliai békével a császári hatalom megsemmisült, valamennyi német fejedelemnek biztosították a hozzászólást és döntést a háború s béke kérdésében, valamint új törvények ügyében, és arra is nyertek jogot, hogy egymás között és külföldi hatalmakkal szövetkezésre léphetnek.

Svédország a veszfáliai békével megkapta Rügen, Vollin, Uzedom szigeteket, Vizmart, keleti Pomerániát Stettinnel, a brémai érsekséget, verdeni püspökséget vagyis az Odera, Elba és Vézer torkolatát, 5 millió tallért s három szavazatot a német birodalmi gyűlésen. Franciaország megtartotta Lotaringiát, Mecz, Túl és Verdön püspökségeket, Pinyerol városát, Elsászt (Strasszburg kivételével) és Breizakot. Egyúttal kijelentették, hogy a Rajnán szabad a hajózás.

A veszfáliai békekötés végül teljesen véget vetett az osztrák ház túlsúlyának Európában s előkészítette a Burbonokét.

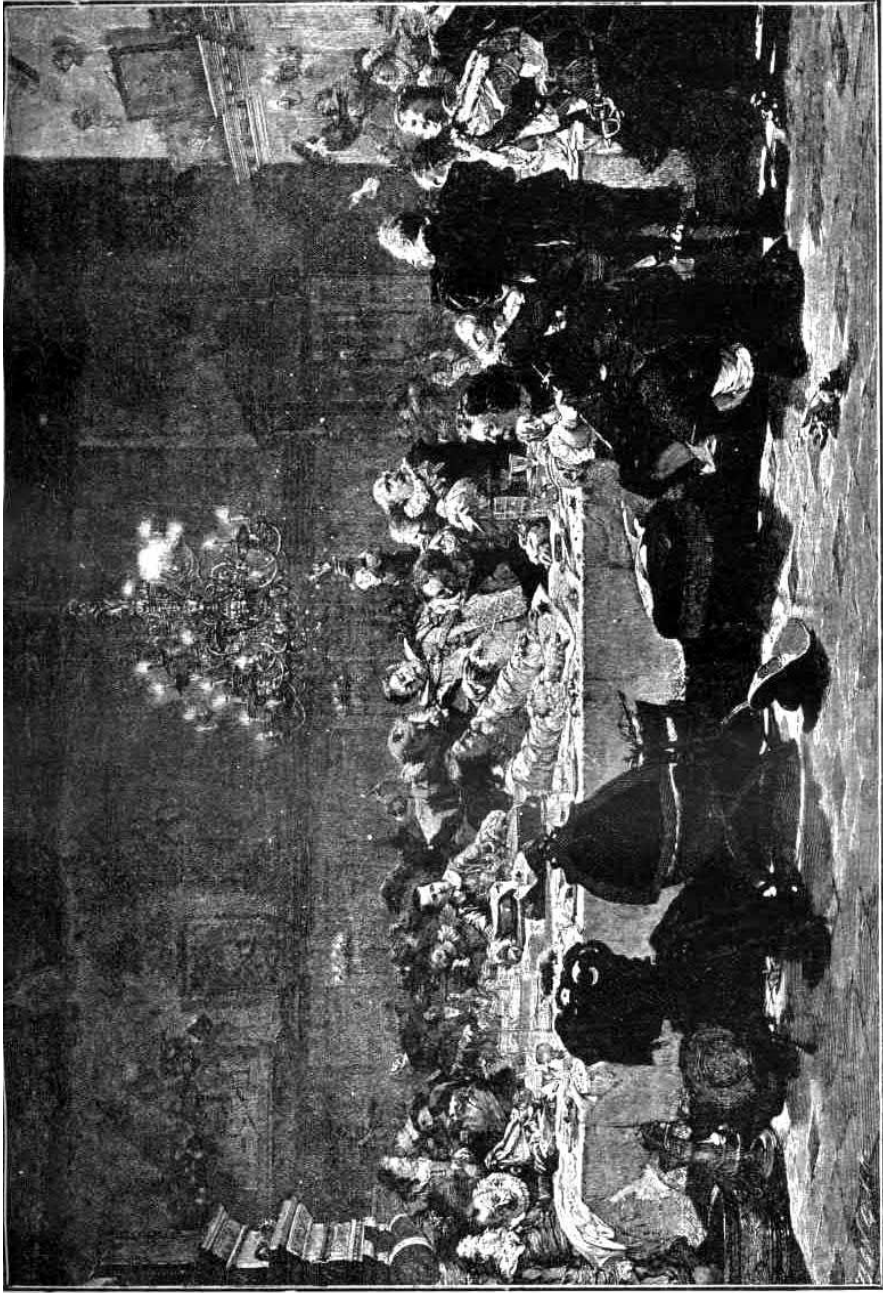
A híres veszfáliai békéhez vezető alkudozások már 1641-ben elkezdődtek és majd hét éven át húzódtak az érdekeltek gyakori kicsinykedése miatt.

A híres békekötésre minden állam egy diplomatát és egy jogtudóst küldött.

A béke feltételeit vallási tekintetben így állapították meg: a szerződő felek elismerik a protestánsok és reformátusok vallásszabadságát, de a többi keresztény vallásfelekezet nem egyenjogú. Nagy kérdés volt, hogy az egyházi birtokokra mikép állapodjanak meg. A Pfalczra elhatározták, hogy az 1618-iki birtokos, a többi területre pedig — kivéve az osztrák tartományokat — hogy minden templomot és egyházi birtokot az kapja vissza, akinek a kezén 1624-ban volt.

Riseliő-nek furfangosan keresztülvitt eredménye volt a békekötésnek az a pontja, hogy a béke megtartásáért Franciaország és Svédország vállalják el a kezességet. Ennek alapján a két ország királya jogot nyert a többi állam ügyeibe beleavatkozni. A béke aláírásakor az összes megbízottak uralkodóik nevében esküt tettek a béke megtartására

Vallenstein lakószobája, a melyen fényképeztek az iratok a hősi nyilatkozatot.

Endrei Zoltán : A Világ Történelme IV.

„Globus” műintézet, Budapest

KIS ÉLETRAJZI MUTATÓ A 30-ÉVES HÁBORÚ ALAKJAIRÓL.

Bernátszász-veimáriherczeg
Szül. 1604-ben, Veimárban. A 30-éves háborúnak egyik legkiválóbb hőse. A jénai egyetemnek elvégzése után a kóburgi udvarnál nevelkedik. A cseh háború kitörésekor Manszfeldhez szegődik. Hősiesen küzd Viszlok, Vimpfen, Stadtlón mellett. 1625-ben dán szolgálatba lép. 1610-ban Gusztáv Adolfhoz pártol. A verbeni csatában annyira

Okszenstierna, Akszel

kitünteti magát, hogy a svéd király lovas testőrezredének parancsnokává teszi. Követi Gusztáv Adolfot diadalmas hadmenetben, bár többször önállóan is sikerrel szerepel. Bajorországban legyőzi Vert Jánost, (1633) elfoglalja Eihstedtet és Regenszбургot, Nördlingen mellett azonban Gallasz gróftól vereséget szenved (1634). ^ Okszenstierna svéd fővezér féltékenykedése folytán Franciaországhoz csatlakozik. Riseliő a szen-zsermeni szerződésben (1635) évi 4 millió fontot biztosít neki csapatai fentartására. Elzászban és Lotaringiában hódít. 1638-ban Reinfeldennél legyőzi Vert Jánost és Szavellit, mindkettőt foglyul ejti és elfoglalja a császáriak fő-

erősségét: Breizakot. Ekkor állt hatalmának és dicsőségének a delelőjén. De már a következő évben (1639 július 18) utólérte a halál. Állítólag megmérgezték.

Braunsveigi Keresztély herczeg.
Szül. 1599-ben Gröningenben. 1616-ban halberstadti luteránus püspök lett, de azért tényleg katona maradt. Holland szolgálatába lépett, majd 1621-ben portyázó hadjáratra indult a palatinátusba, kifosztja a vesztfáliai püspökségeket, az egyházi kincsekből pénzt veret. Tilli megyeri (Hökszt 1622, Stadtlón 1623). Manszfeld barátja és elvtársa. Ép oly hírhedt portyázó és fosztogató, mint amaz. Meghalt 1626.

V. Frigyes palatínus örgróf.
Szül. 1596-ban Ambergben. 1610-óta palatínus választó. 1615-ben a protestáns unió vezére 1619-ben cseh király. A fehérhegyi csatavesztés után (1620) Hollandiába menekül Országát és választói méltóságát elveszti. Megh. 1632-ben Mainzban.

Gallasz Mátyás gróf tábornagy.
Szül. 1584-ben Trientben. Az 1616—17-i háborúban a spanyolok oldalán küzd Szavoja ellen. Azután a liga, majd a császár szolgálatába lép. Olaszországban és Csehországban kitünteti magát. A tüzérség újjászervezője. Vallenstein egyik megbuktatója és utóda. Nördlingen mellett legyőzi Szász-Veimári Bernátot. A svédeket ismételten legyőzi, de maga is vereségeket szenved. Megh. 1647-ben.

Gusztáv Adolf svéd király.
Szül. 1594-ben Stokholmban. IX. Károly fia. Kiváló nevelésben részesült. Folyékonyan beszélt a svédén kívül a latin, francia, olasz, német és holland nyelvet. X. Károly számos háborújában bő alkalma volt hadigyakorlatot szerezni. 1611-ben nehéz viszonyok között foglalta el a svéd trónt. Államférfiú bölcsességével megnyeri a hatalmas főurakat, kiket tiszteletbeli előjogok ellenében erős hadiszolgálatra kötele. Jól szervezi a közigazgatást, sokat tesz a köznép jólétéért. Országát nagygyá teszi. Dániától visszaváltja annak svédországi birtokait, majd Oroszországtól elveszi Karéliát, Ingermanlandot; Lengyelországtól elhódítja Livlandot, sztlandot, Kurlandot és a Keleti-tenger partján fekvő porosz városokat. A német protestánsok felkérésére beleavatkozik a 30-éves háborúba. A német protestáns fejedelmek zöme ugyan eleinte lanyhán támogatja, sőt idegenkedve fogadja: annál lelkesebben pártol hozzá a német nép. Erős egyénisége és sikeres fel-

lépése táborába készíti a húzódozó feljelmeket is. A diadalok egész sora után a lüzeni csatában elesik (1632). Hervadhatlan érdemeket szerez a protestantizmusért, Svédországot pedig első nagyhatalommá emeli. Istenfélő, egyeneslelkű ember volt. Szigorú katona, mint hadvezér korszakot alkotó ujtó. I. Napolen őt a világ 8 legnagyobb hadvezére közé sorolja. Életmódja egyszerű volt, minden fényűzést mellőzött.

György Frigyes báden-dur-lahiörgróf. Szül. 1573-ben. 1595 óta uralkodott. 1608-ban a protestáns unióhoz csatlakozott. Viszloknál Manszfelddel kar-

György Frigyes.

öltve legyőzi Tillit (1622), de csakhamar vereséget szenved tőle. Genfben menekül. Később mint dán altábornagy újra részt vett a háborúban, de Holsteinian újra megverték. Megh. 1638-ban Strasszбургban.

György Vilmos brandenburgi örgróf. Szül. 1595-ben. 1619 óta uralkodott. Gyöngye, pazarló fejedelem volt. Ingatag magatartása a 30-éves háborúban sok bajt hozott országára. Minisztere, a katolikus Svarzenberg gróf befolyására a császár mellé áll, Vallensteinnak szabad kezet enged. Gusztáv Adolf rákényszeríti, hogy vele szövetkezzen. Csakhamar ismét a császárhoz pártolt. Megh. 1640.

IV. Keresztély dán és norvég király. Szül. 1577-ben, Frederiksburgban. II. Frigyes király fia és utóda (1588-ban névleg, 1599-ben tényleg). Nagy utazásokat tett. A kereskedelmet és hajózást pártolta, a dán tengeri haderő

megalapítója. Svéd háborúi után, melyekben végre is kiszorul a svéd szárazföldről, 1625-ben beleavatkozik a 30-éves háborúba, de eredmény nélkül. Tilli Lutter mellett megveri (1626) és békére kényszeríti (Lübek 1629). Ha külső politikájában nem is volt szerencsés, de országa belügyei körül annál nagyobb érdemeket szerzett, javította a törvénykezést, és szeszű gazdálkodást vezetett be. A köznépet imádták s emlékét dalaiban megőrizték; bár a jobbságot — a főurak ellenzése miatt — nem volt képes megszüntetni, sokat tett az alsóbb osztályok érdekében. Ha nem is volt szerencsés hadvezér, egyénileg bátor volt. Dánia egyik legkiválóbb királya. A norvég Krisztiania és a dán Krisztianstadt az ő nevét örökíti meg. Meghalt 1648-ban Kopenhágában.

Manszfeld Ernő gróf. Szül. 1580-ban Lukszemburgban. Előbb a törökök ellen küzd Magyarországon, majd spanyol szolgálatban ostromolja Osztenét, a .után Lipót főherceghez szegődik, aki őt azonban — mikor M. fogságba esett — ki sem váltotta. Azért M. a protestáns unióhoz csatlakozott. A fehérhegyi csatától duzzogva távolmaradt. Később rablóhadjáratot indít a Rajna vidékén. Tillit Viszloknál legyőzi (1622). Később holland szolgálatba lép. 1625-ben Vallenstein Deszszau mellett megveri (1626). Újabb sereggel betör az osztrák örökös tartományokba. Magyarországra szorul, Bethlen Gáborhoz csatlakozik. Amikor azonban utóbbi békét köt a császárral, török területre kénytelen menekülni. Rakovicza faluban (Bosznia) halt meg 1626-ban. Mikor halálát közeledni érezte, teljes hadi díszben öltött, két szolgálójára támaszkodva várta a halálát. Kiváló hadszervező volt, aki újabb, megújabb hadseregeket tudott hihetetlen rövid idő alatt előteremteni, de összeférhetetlen természetű, amellyel katonáit ritkán látta el zsoldossal, ellenben rászabadította a föld népére, úgy hogy rettegett ostora volt a 30-éves háború korszakának.

I. Miksa bajor választó fejedelem. Szül. 1578-ban Múnkenben. V. Vilmos bajor herceg fia. A jezsuiták neveltje. A protestánsokat gyűlölte. II. Ferdinánd császár lelkes barátja. 1597 óta uralkodott. Országát, hadseregét jól szervezte. 1609-ben a katolikus ligának élére lépett. 1620-ban legyőzi a cseh ellenkirályt, V. Frigyes palatinus-örgróft a Prága melletti fehérhegyi csatában. Ezért kapta a palatinust és a választói méltóságot. Vallensteinnel ellensége, a fővezérelttől való letételét keresztyülviszi. Megh. 1651-ben.

Okszensterna Akszel gróf (Okszensérna). Szül. 1583-ban Fanóban

(Upland). Tanulmányait német egyetemeken végezte. IX. Károly udvari apródja lesz. 1606-ban svéd követ Meklenburgban, majd svéd államtanácsos. Gusztáv Adolf alatt svéd kancellár. Mint ilyen megköti Dániával és Oroszországgal a békét. Amikor Gusztáv Adolf a lengyelek ellen vonul, reá bizza országának kormányzását, később a breitenfeldi győzelem után maga mellé hívja Németországba és reá bizza a diplomáciai és hadszervezési ügyek vezetését. Gusztáv Adolf halála után (1632) ő a svéd hadseregnek fővezére. A protestáns unió (1633) elismeri vezérének. 1636-ban visszatér Svédországba, szervezi az alkotmányát és Krisztina királynőt bevezeti az állami ügyekbe. Amikor Krisztina lemond az uralmáról, X. Károlynak bizalmasa lesz. Svédországnak legkiválóbb államférfia. Meghalt 1654-ben.

Pikkolomini Oktávió herceg. Szül. 1599. Előbb spanyol szolgálatba lép, majd Medicsi Kozmó ezredével II. Ferdinándot segíti a fehérhegyi csatában (1620). 1627-ben Vallensteinhez csatlakozik. Később egyik megbuktatója. Változó szerencsével küzd. 1648-ban császári tábornagy. Megh. 1656.

Ranczau Józsiás gróf. Szül. 1609-ben. Okszenstierna kancellár kíséretében 1635-ben Párisba kei ült, amikor is XIII. Lajos felveszi hadseregébe. Flandriában és Németországban küzd. Arrasz ostrománál füllábát veszti (1640). 1643-ban mégis ő lesz a francia fővezér. 1645-ben németalföldi sikerei jutalmául francia tábornagy lett. Mint ilyen 1647–48-ban elfoglalja az összes flandriai kikötőket. Megh. 1650.

Tilli János gróf. Szül. 1559-ben Tiji kastélyban (Brabant). Jezsuiták neveltje. Pármai Sándor alatt spanyol szolgálatba lép, 1598-ban császáriba. 1600-ban Magyarországnban a török ellen küzd. 1610-ben I. Miksa hívására bajor szolgálatba lépett. Szervezi a bajor hadsereget. A 30-éves háború kitörésekor a katolikus ligának tábornagyja lesz, megnyeri (1620) a fehérhegyi csatát. Majd Manszfeldet veszi üzöbe, de tőle és György Frigyes baden-durlahi őrgóftól Viszloknál vereséget szenved (1622), ugyanabban az évben azonban nemsokára legyőzi az utóbbit (Vimpfen), továbbá Braunsveig Keresztélyt (Hökszt és Stadtlón). Alsó Szászországban erőszakkal keresztülviszi a protestáns kézre került egyházi birtokoknak visszaszerzését. Lutter mellett megveri (1626) IV. Keresztély dán királyt, Vallensteinnal karöltve elfoglalja Slezvig-Holsteint és Jütlandot s a dán királyt a lübecki béke (1629) kötésére kényszeríti. 1630-ban Val-

lenstein visszalépése után ő a császár és liga hadainak főparancsnoka. Magdeburgot elfoglalja és felperzseli, de Gusztáv Adolf-tól vereséget szenved (Breitenfeld, 1631). 1632-ben a Leh melletti csatában halálosan megsebesül s néhány napra reá (ápr 20) Ingolstadtban meghal. Vakbuzgó katolikus volt, de erős fegyelmet tartott, katonáit akadályozta a rablásban, ami őt Manszfeld fölé emeli.

Turn Henrik Mátyás gróf. Szül. 1580-ban protestáns szülöktől. A törökök elleni háborúban kitünt II. Rudolf császár alatt. Később a protestáns rendek élére lépett s kierőszakolta a híres felségleve-

Braunsveig Keresztély, halberstadti püspök

ket az osztrák és cseh protestánsoknak védelmére. 1580-ban a protestánsokat üldöző II. Ferdinánd ellen a cseh fölkelés vezére. A fehérhegyi csatavesztés után Bethlen Gáborhoz menekült. Később Gusztáv Adolfhoz szegődött. Stokholmban halt meg 1640-ben.

Vallenstein Albrekt, Frídlánd herceg e. A 30 éves háborúnak nagy hadvezére szül. 1583-ban Hermaniczban (Csehország) protestáns nemes családból. Korán árvaságra jut, a jezsuiták nevelik, de azért sohasem volt valami hitbuzgó katolikus. Nagyratörő, kapzsi ember volt. Első hadiszereplése II. Rudolf idejére esik a török ellen. Mint kapitány visszavonul, gazdagon nősül, közben maga is örököl. Első neje halála után Harak grófnőt veszi el s maga is gróf lesz. 1618-ban Ferdinánd szolgálatába lép, mint ezredes. A fehérhegyi csatában nem vett

részt, a maga költségén szervez hadat, de ezt drágán megfizeteti. Az 1620-ik évben száműzött cseh nemes családok birtokai-
ból 5 millió forint értékűt harácsol össze. Fridland hercege lesz. Császári engedéllyel önálló hadsereget toboroz (1625). Desszau mellett (1626) legyőzi Manszfeldet, 1629-ben Tillivel elfoglalja Meklenburgot, melynek hercege lesz, egyúttal a Balti-tenger és az Óceán főparancsnoka. Elfoglalja Pomerániát (1628). De nemcsak a protestánsokat üldözi, hanem a ligistákat is elnyomja, Azért a választófejedelmek regenszburgi gyűlése (1630) II. Ferdinándot arra kényszeríti, hogy őt a tőparancsnokságtól megfoszsa. Csakhamar azonban Ferdinánd — amikor Gusztáv Adolf diadalmasan előre tör — ismét reászorul. De nem bízik többé benne. Ez időben Riselió megkínálta Vallensteint a cseh koronával. Vallenstein magatartása, ismételt engedetlensége ellenségévé teszi a császári udvart, mely vesztére tör. Alvezérei jórészt ellene ingerük. Vallenstein ugyan Pilzenben maga köré gyűjti tisztjeit, kik lakoma közben írásban is kötelezik magukat arra, hogy mellette kitartanak, de később nagyobb részük cserben hagyja. 1634 február 25-én Deverú százados leszúrja Égerben, miután a hozzá még hú maradt kevés alvezérét is lekaszabolták.

Vertjános gróf lovastábornok. Szül. 1600-ban, Büttgenben (Jülik). 1622-ben Spinola spanyol vezér csapatába lép, majd a liga szolgálatába. Fősikere a nördlingeni csatában volt, melyet lovasrohamával eldöntött. Ekkor lett altábor-

Pappenheim.

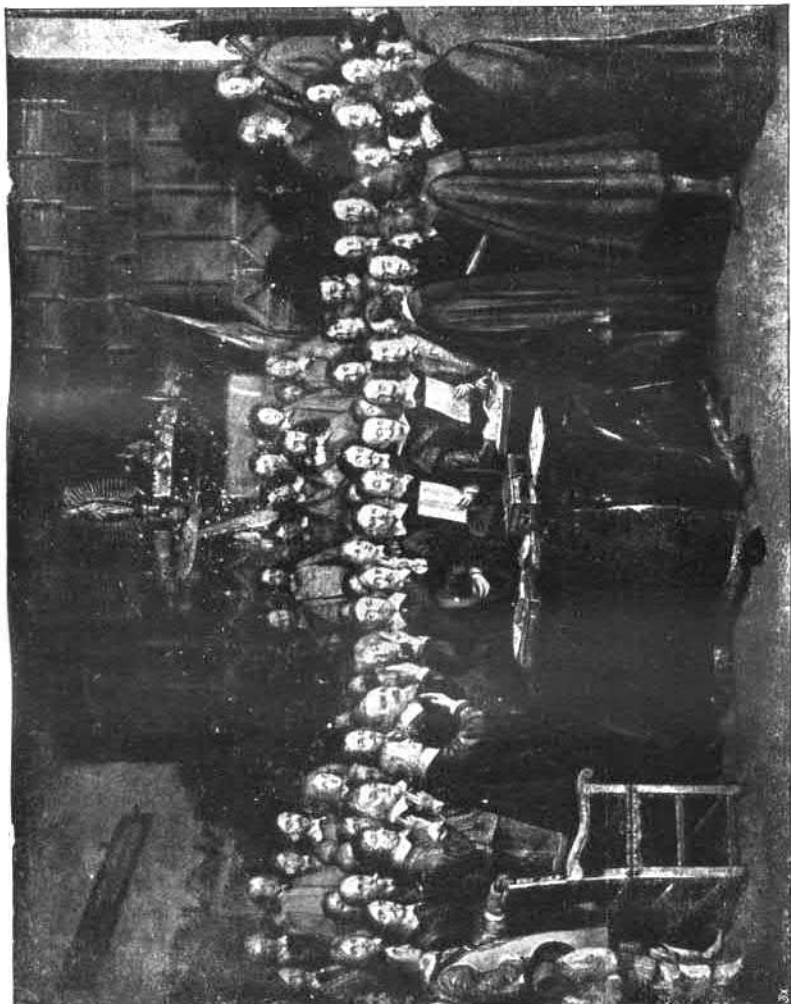
Tilly, egykoru metszet után.

nagy és báró. Hires a párisi portyázása is. Később változó szerencsével küzdött. 1647-ben gróf lett. Megh. 1652.

V. Vilmos hessen-kasszeli tartományi gróf. Szül. 1602-ben. 1627-ben atyjától, Móricztól átvette az uralkodást. A protestantizmusnak lelkes harczosa. 1631-ben Gusztáv Adolffhoz csatlakozik. Jeles sereget szervez. A nördlingeni csata után elveszti országát. Száműzetésben halt meg 1637-ben.

III. Zsigmond lengyel és svéd király. Szül. 1566-ban mint III. János svéd király és Katalin lengyel hercegnőnek a fia. Báthory István halála után lengyel királynak választják (1587). Üldözte a protestánsokat. 1594-ben svéd király. Lengyelországban élt s a katolicizmust pártolta, amiért a svédek letették s a protestáns IX. Károlyt választották királyuknak. Oroszországgal meddő háborút vívott. Megh. 1632.

Pappenheim Gottfrid Henrik gróf. Császári tábornagy a 30-éves háborúban. Szül. 1594-ben. Egyetemi tanulmányainak befejeztével nagy utazásokat tett. 1614-ben áttért a katolikus vallásra. Lengyel, majd bajor hadi szolgálatba lépett. 1620-ban a fehérhegyi csatában döntő szerepe volt. 1623—26 a vallon lovasság parancsnoka Lombardiában, 1626-ban elnyomja a felső-ausztriai parasztlázadást. 1631-ben lényeges szerepe volt Magdeburg ostrománál. Tilly breitenfeldi vereségét jórészt ő okozta azonban heves kirohanásával Banér, Braunsveigi György és Veimári Vilmos ellen küzd, majd Vallensteinnal egyesül. 1632-ben elcsett alüzczeni csatában.

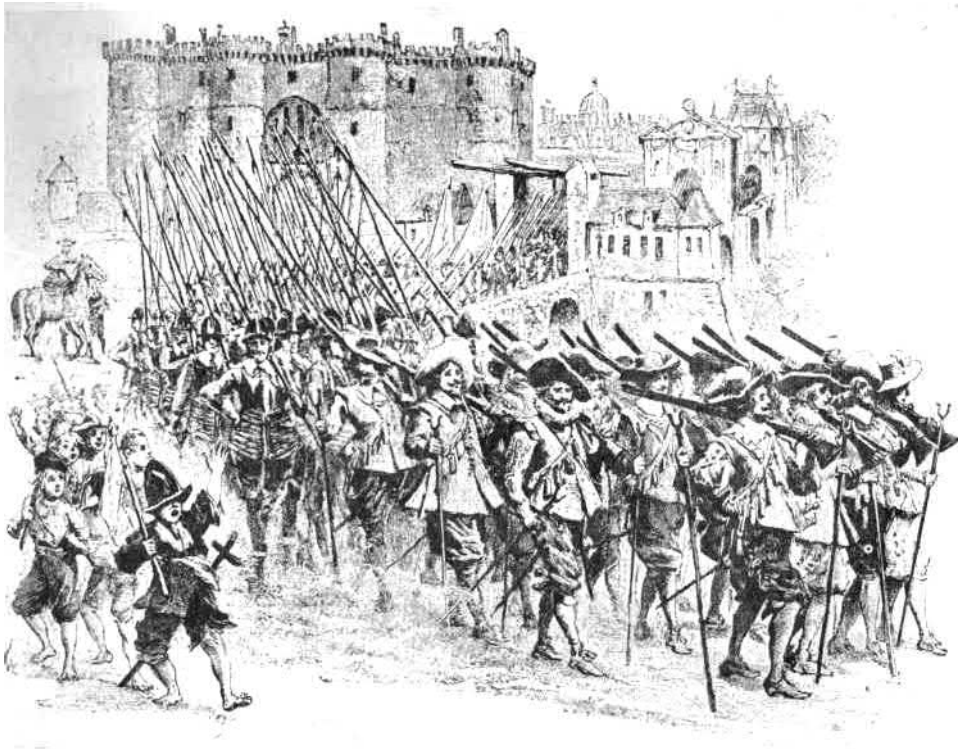

A vesztfáliai béke.

A meghatalmazottak küldöik nevében eskült tesznek a béke pontjainak megtartására.

Endrei Zoltán : A Világ Történelme IV.

„Globeus” műintézet, Budapest.

Francia muskétások kivonulása.

ZSOLDOSOK.

Amíg a fejedelmeknek nem volt állandó nemzeti hadseregük, pénzen toborzott katonasággal védték meg az országuk határait, azokkal kísértették magukat hódító utaikon. Zsoldot fizettek nekik, onnan a nevük. Hires zsoldos katonaság volt a németek „Landszkneht“-nek nevezett zsoldos népe. Ezen a néven ismerte őket az akkori Európa is. A hagyomány azt beszélte, hogy Miksa császár alakította meg az első landszkneht-csapatokat, az akkori idők dalnokai is őt dicsőítették érte.

Eleinte szervezetlen had volt s nagyobb jelentőségre csak V. Károly alatt jutott a Landszknehtek „rendje“, mely egész a XVII. század közepéig fennmaradt, bár az idők folyamán lassankint egészen átalakult. Landszkneht-eknek (vidéki szolgálatot tevő) hívták őket, mert az 1495-ben kelt császári rendelet úgy parancsolta, hogy a német birodalom vidékein toborozzanak belőlük csapatokat. Leginkább a paraszt s az alsóbbrendű városi nép állt be közéjük, bár gazdag polgárfiúk, sőt nemesek sem tartották szégyennek a landszkneht-csapatokban való szolgálatot. Így vezérek közül

Puskás landskneht.

Frunszberg György, Sertlin Sebestyén és Manszfeld Ernő gróf nagyon előkelő születésűek voltak.

Ha a hadvezérnek fegyveres seregére volt szüksége, valamelyik kipróbált kapitányt kinevezte ezredesének s megbízta toborzó-levélben, hogy egy ezred landszknehtet hozzon zászlaja alá. Abban a levélben azt is megmondta: mennyi zsoldot fizet, hány lobogója lesz az ezrednek. Az ezredes pedig legjobb harcos barátait tette meg az ezred egyes csapatainak kapitányává, egyet pedig helyettesének, alezredesnek nevezett ki. Ugyanakkor dobosokkal járatatta be az országot, akik mindenfelé kihirdették, hogy a jóra való, makulátlan legények, akik a hadvezér harci dicsőségében osztozkodni kívánnak, s saját ruhájuk, czipőjük, lándzsájuk, kardjuk

vagy alabárdjuk is van, sőt talán puskájuk is: bizalommal csatlakozzanak ennek, vagy annak a kapitánynak a zászlaja alá. Aki hajlott a szóra, foglalt kapott az útra s nyomban a találkozás helyére indult. Ott aztán a strázsamester végigmustrálta őket s beírta a nevüket, aztán az ezredes előtt fölolvasták nekik minden kötelességüket s végül fölesküdtek. Egy-egy lobogós csapat 3—400 emberből állt, az ezred 8—10 ilyen csapatból. Mindegyik csapat lobogót kapott hadijelvénynek. Ez rövid nyelű volt, de a befestett selyemlobogó, mint valami hatalmas vitorla, csaknem a rúd végéig ért. Átadták a zászlótartónak, aki hatalmas, erőteljes alakú kellett, hogy legyen, s megparancsolták neki, hogy szükség esetében jobb kezéből a balba vegye s ha mind a két karját elvesztené, a szájába vegye s úgy tartsa. „Ha pedig nincs segítség s a menekülés útja el volna zárva mindenfelé” — így szólt az ezredes parancsa — „göngyöld bele a testedet, ajánld lelked az istennek s mint becsületes ember halj meg vele”.

Mint a toborzó-levél is mondja, a

Muskétás

landszknehteknek maguknak kellett ruháról, fegyverről gondoskodniok. így hát nem is volt egyenlő a ruházatuk, kiki a maga ízlése vagy szélsége szerint készítette. Az egyik gallért s kalapot viselt, a másik zekét s tollas kalpagot. A tarka, rikító szín volt a legkedveltebb. Azért is sokan fölhasították kabátjuk ujját s a nadrágjukat « a hasadékba másszínű szövetet toldattak bele. Főfegyverük a hosszú lándzsa volt, vagy pika, vagy végül az alabárd. A pikásoknak azonkívül rövid kard, vagy kétélű csatabárd lógott az oldalukon s pánczéling, pánczélos sisak védte őket.

Kivülök minden csapatnak bizonyos számú lövésze volt. Rendszerint 12—15 „muskétás“ haladt a csapat élén. Leginkább rövid muskétá volt a fegyverük s a balvállukra vetett szíjon 12 fatöltényt s ugyanannyi löportöltést hordtak, azonkívül golyós zacskót. Mögöttük haladtak az arkébuzirok, akiknek főfegyverük az arkébúz volt, melyet a lövésnél villára támasztva használtak s amely eleinte kanóczos, később kerek agygyal volt ellátva. Mind a két fajtája az arkébuzirokhoz azonkívül rövid, kétélű oldalfegyvert is viselt, könnyű pánczélt és sisakot.

Az arkébuzirokhoz felszerelése persze az idők során többszörösen megváltozott. A számuk folyton nőtt, úgy hogy a nehézkes pikásokat végül teljesen kiszorították. A gyalogosokon kívül a landszkneht-seregeknek lovasaik is voltak: dragonyosaik. Ezek tulajdonképen pikások, vagy muskétások voltak, s ennek megfelelően majd lovon, majd gyalog kellett harcolniok. A lőfegyver tökéletesítésével nagy figyelmet fordítottak a tüzérségre. Ezeknek a fegyverei a cső hosszúsága és nyílásának nagysága szerint nagyon különböző volt s a szerint nevezte is el őket a landszknehtköltész. Így volt köztük kígyó, fülemile, énekesnő, mezei kígyó, mozsár, orgonaágyú stb.

Jó időben a landszknehtek rendszerint a szabadban tanyáztak, ahol táboruk volt. Hatalmas négyszögben egymás mellett táboroztak a csapatok, az ezredek. A tisztek sátrakban laktak, a közkatonák apró kunyhókat építettek maguknak szalmából s deszkából. Egyben egyben ketten-négyen is meghúzták magukat, velük laktak az asszonyok, szeretőik, gyerekeik, kutyáik.

A landszknehtek zászlója.

Néha körülülték a markotányos bódékat s kártyáztak. A porkoláb dolga volt úgy-ahogy rendet tartani közöttük. Gyakran szekértáborral vették körül a táborhelyet. A velük vitt szekereket kettős-hármas sorokban állították szorosán egymás mellé s lánczokkal kötötték őket össze. Csak itt-ott maradt nyílás, ott azonban örök álltak.

Csak lassan mozogtak előre, mert mindegyik ezred roppant tömegű

málhát vitt magával, r
Egy-egy kocsin gyakran tiz asszony is ült ugyanannyi gye-
rekkel. A kocsik körül a legtarkább
összevisszaságban

haladtak az egyes csapatok. Csata előtt a dobok riadót ütöttek, a landszknehtek erre a tábor előtt csatarendbe sorakoztak, csapat csapat mellé. Virágzásuk

idején ilyenkor a csapatok le is térdeltek s imádkoztak, vagy daloltak.

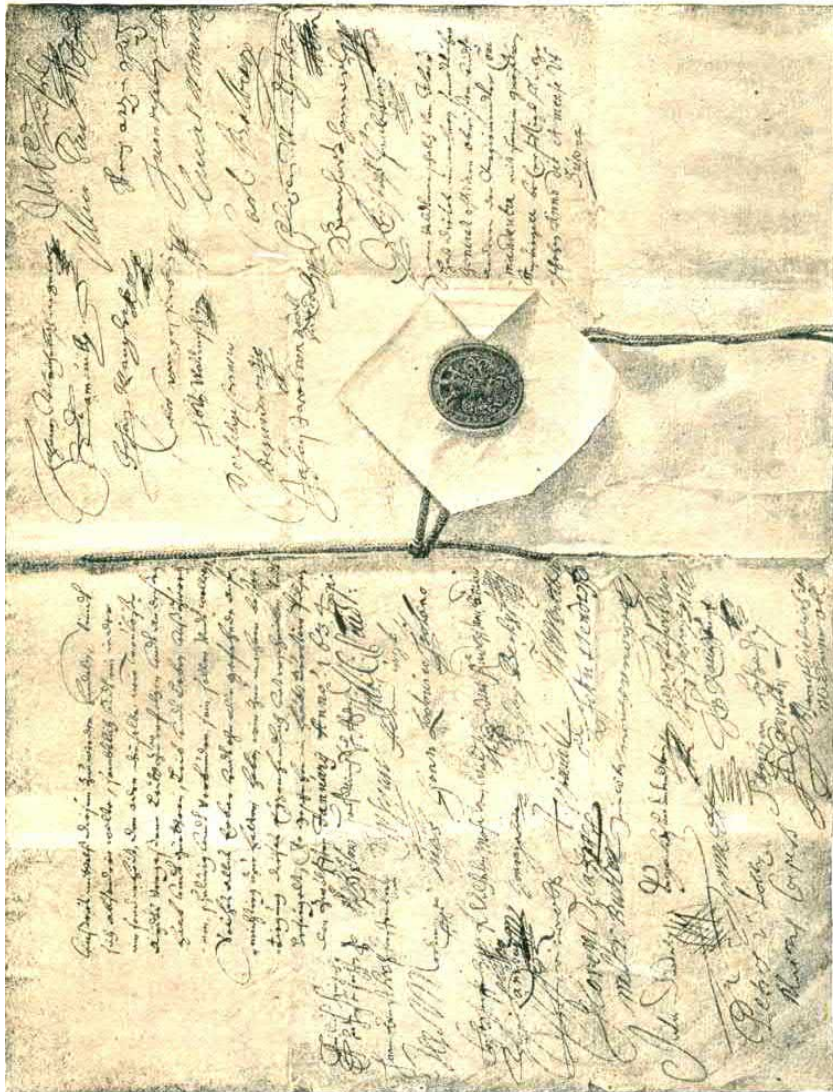
A csatát rendszerint valamelyik úgy-

nevezett „elveszett csapat“ kezdte meg. Így hitták a legmerészebb bajtársaikat. Ezek voltak a legkitűnőbb katonák, csak utánok nyomultak a többiek. Ha győztek s a győzelemmel talán valamely város is birtokukba jutott, bő zsákmány kárpótolta őket fáradtságukért. Némelyikük, aki még csak nemrég rongyokban járt, ilyen győzelem után gazdag ruhában pompázott s nem egynek a zacskója duzzadt az aranytól. De hírhedt dorbézoásaik közepette épp oly hamar el is olvadt a kincs, mint a hógy jött

A milyen vígan éltek azonban a landszknehtek békében-háborúban: épp oly szomorú volt a zsoldból elbocsátott landszkneht sorsa. Az ilyenek gyakran csapatostul koldulva, lopva-fosztogatva vonultak falvakon, városokon át, valóságos ostorai voltak az országnak, amíg új gazdájuk nem akadt, vagy míg nyomorultul el nem pusztultak. Nem csuda, ha sok fejedelem alattvalói védelmére szigorúan megparancsolta hivatalnokainak, hogy e kóbor landszknechteket elfogják s fegyverestül, czókrnökostul a legközelebbi bíróságnak adják át.

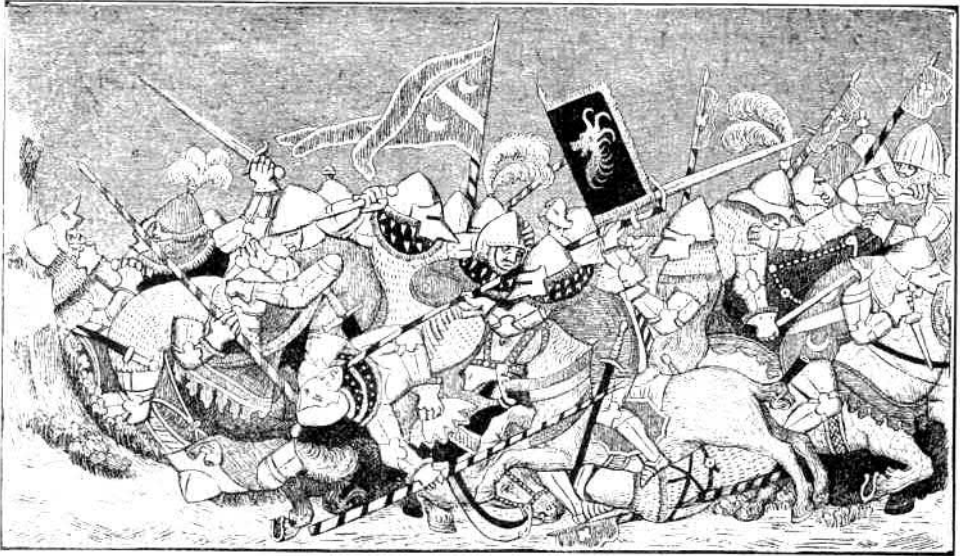

Dragonos.

Wallenstein tisztjeinek nyilatkozata.

Alíírás annak a negyvenkilenc tisztnek, aki 1034-ben január 12-én éjjel a lakoma után Wallensteinnek hűségét és odaadást esküdött. Ez hu sokszorosítása az eredetinek, melyet Warmbrunnban a Salfogtisi levéltárban őriznek.

ANGLIA A STUARTOK ALATT. KROMVELL.

A Burbon ház nagyságának megalapításához nemcsak a spanyol és az osztrák ház megalázása járult hozzá, hanem a Stuartoknak tehetetlensége is, akiknek uralma alatt Anglia ismét lebukott arról a magaslatról, melyre Erzsébet helyezte.

Erzsébet halála után Stuart Mária fiát, IV. Jakab skót királyt kiáltották ki I. J a k a b néven Anglia királyává (1603—1625). Az első Stuartnak egyénisége tele volt hibákkal, érénye annál kevesebb volt. IV. H e n r i k gúnyosan Jakab mesternek nevezte, S z ü l l i pedig azt mondta róla, hogy ő a legbecsületesebb örült, akit valaha ismert.

I. Jakab teljesen elejtette Erzsébet protestáns jellegű külpolitikáját. Nem működött együtt IV. Henrikkel, ellenben kereste a spanyol barátságot. Nemtörődömségére jellemző, hogy vejének, V. Frigyes palatinus választónak, tönkrementele őt teljesen hidegen hagyta. .

Befelé a királyok isteni jogát akarta érvényesíteni. A katolikusok tőle, mint Stuart Mária fiától, emberségesebb bánásmódot reméltek. Jakab azonban föntartotta az ellenük hozott törvényeket, mire a katolikusok 1603-ban kétszer is összeesküdtek, de sikertelenül.

1605-ben volt aztán a lőpor-összeesküvés.

Néhány órával a parlament megnyitása előtt az egyik katolikus főúr a következő, névtelen levelet kapta:

„Tanácslom önnek, ha kedves az élete, mentse ki magát s ne jelenjék meg a parlamentben, mert isten s az emberek meg akarják büntetni a századnak ezt a szenyét. Mire ezt a levelet elégeti, a veszedelem elmúlt.“

Az illető főúr átadta a levelet a minisztereknek, akik nem akartak rá hederíteni, de a király megsejtette, hogy a parlament légberöpitéséről van szó. Megvizsgáltatta tehát a parlament alatt levő pinczékét, ahol 36 zsák löport találtak, melylyel a parlamentet s a királyi családot légbé akarták röpiteni. Egyik összeesküvő, akit elfogtak, a kőpadon megnevezte társait, akik — valamennyien katolikusok — szörnyű kínzások közt pusztultak el. Anglia még ma is megüli a lőpor-összeesküvés fölfedezésének napját, november 5-ét.

Ez összeesküvés fölfedezése után megkezdődött a katolikusok üldözése. Nem volt szabad Londonban lakniok, onnan legalább 15 kilométernyire kellett lennie a lakásuknak és attól messzebb, mint 7 kilométernyire csak 4 hivatalnoktól aláírt engedelemmel volt szabad távozniok. A közhivataloktól eltiltották őket; nem lehettek orvosok sem, sem pedig sebészek, ügyvédek vagy bírák. Vegyes házasságnál a katolikus fél nem tarthatott igényt házastársa vagyónára. Lakásukba a hatóság bármikor behatolhatott s 1605-ben külön meg kellett esküdniök, hogy a királyt megvédik minden összeesküvés ellen és meg kellett tagadniok azt a tant, mely szerint az olyan fejedelmet, akit a pápa kiátkoz, alattvalói lehetnek.

Jakab a puritánokat is kegyetlenül üldözte. A katolikusokat azért üldözte, mert tagadták egyházi főnhatóságát, a puritánokat pedig azért, mert félt köztársasági hajlamaiktól. Be akarta hozni az anglikán vallást Skóciában, de ezzel kudarcot vallott (1617). A puritánok, hogy hóhéraiktól megmeneküljenek, 1618-ban kivándoroltak Amerika Messzecsuszetsz államába. Ők vetették meg alapját az Amerikai Egyesült Államoknak. A takarékos Erzsébet csak ritkán vette igénybe alattvalóinak a pénztárczáját s így a parlamentet is csak ritkán kellett összehívnia. Jakabot kicsapongásai adósságokba döntötték. Háromszor hívta össze a parlamentet, de az mindannyiszor megtagadta tőle a pénzt, mert csak az esetre volt hajlandó az adót megszavazni, ha Jakab előbb megígéri, hogy jogait tiszteletben tartja. Jakab azt kívánta, hogy előbb szavazzák meg a pénzt. Mindkét fél csökönyös volt. Hiába küldött Jakab 1614-ben öt képviselőt a tauerbe, nem tudta megtörni a parlament ellenállását.

Gyöngesége föl bátorította az ellenzékét. Azt hirdette, hogy a királyokat az isten rendelte az országok élére s a törvény fölé s a hatalmat mégis kegyenceinek engedte át. Előbb Ralé fiát, S z e s z i l Róbertét tette meg miniszternek, akit S z a l i s z b ö r i grófjává nevezett ki; utána 1612-ben egy fiatal skót, K a r r Róbert következett, akit S z o m e r s z e t

grófjának tett meg s mikor erre rábizonyították, hogy egy volt barátját megmérgezte, a szellemes és deli V i l y e r s z György foglalta el a helyét. Ez két év alatt B ö k i n g h e m márki, főtengernagy, az öt kikötő kapitánya s végül a hármass királyság méltóságainak, hivatalainak és jövedelmeinek teljhatalmú osztogatója lett (1615).

Bökinghem rövid idő alatt roppant vagyont gyűjtött, melyet aztán két kézzel szórt. A király mindenben szabad kezét hagyott neki. A parlament nem adott pénzt: eladták tehát az udvari méltóságokat, a bírói hivatalokat; új címeket teremtettek, hogy azokat pénzért eladhassák; ártatlanokat pörbe fogtak, hogy elkobozhassák vagyonukat: A nagy B é k n, aki akkor kanczellár volt, tiltakozott ez ellen, mire a lordok kamarája börtönre és 40.000 font sterling pénzbüntetésre Ítélt (1621). A király 1616-ban eladta az országgyűlésnek 2,728.000 forintért Briel, Vliszingen és Ronnekenz városokat, melyeket a szövetségzett államok adtak zálogba Erzsébetnek.

Jakab mindezen erőlködése daczára a kincstár mégis üres maradt.

Erre Jakab ismét a parlamentre szorult. Hivatkozott a német protestánsok bajára és összehívta a parlamentet, de az csak úgy akart pénzt megszavazni, ha Jakab előbb a nemzet sérelmeit orvosolja. A király erre szétkergette a parlamentet (1622).

Jakab most arra gondolt, hogy fiát egy spanyol infánsnővel házassítja össze s e házasság révén fog pénzhez jutni. Ezt a tervét azonban meg hiúsították Bökinghemnek a botrányai. A házasság elmaradt s a remélt szövetség helyett háború következett a két ország közt (1623).

Jakab végre mégis kénytelen volt a parlamentjével megalkudni, hogy pénzre tehessen szert. Megadta a parlamentnek az adó kivetésének, hováfordítása ellenőrzésének a jogát, eltörölte a kizárólagos szabadalmakat és kénytelenségből elismerte a személyes szabadságot. Kevéssel utóbb meghalt Jakab (1625 ápr. 1).

Jakab író is volt. Fő munkái a „dauni bazilikon“ s „a szabad mcnarikiák igazi törvénye“. Jakab ebben kijelenti, hogy csakis a király parancsol, az alattvaló pedig engedelmeskedni köteles; hogy a király isteni jogon uralkodik s hogy őt a Mindenható a törvény fölé helyezte. Amit pedig a király itt írt, azt a papság vallási tételnek hirdette ki s 1606-ki egyházi törvényeiben föltétien engedelmességet ajánlott az alattvalóknak.

Ám Jakab kényurasági elveit nem tudta a gyakorlatban érvényesíteni. Mialatt azt hirdette, hogy a királynak korlátlan a hatalma, tényleg rá volt utalva a parlamentre, mert nem volt pénze. A közvélemény sem támogatta a király elveit; megszokta, hogy a szabadságról vitatkozzék s csakhamar a forradalomhoz jutott.*)

*) I. Jakab alatt D é v i s z (1607) fölfedezéseket tett Északamerikában, H ö d z n 1610-ben s B e f f n 1616-ban elfoglalta a Bermudákat (1609). Jakab uralkodása alatt halt meg S e k s z p i r, 53 éves korában (1615 vagy 1616), s ugyancsak az ő idejében jelent meg Angliában az első újság (1612),

Jakobot I. Károly (1625—1649) követte. Anglia sokat várt erkölcsös, komoly, tanult, új királyától. Modorával lebilincselte az udvaroncokat, a népnek pedig tetszett.

De az általános öröm gyorsan lelohadt, mikor látták, hogy Bökinghemet tünteti ki bizalmával s az új királyné csak katolikusokkal veszi magát körül.

I. Károly különben is a politikai jog alapkérdéseiben ellentétben volt népével. Apja korlátlan hatalomra oktatta. Károly szerette alattvalóit, de a saját érdekükben nem adott nekik szabadságot. Elfelejtette, hogy a közszabadságokat a két rózsza harcza, a vallásháborúk s a II. Fülöp elleni háborúk, melyekben Anglia létéről volt szó, korlátozták. Ily veszedelmek láttára a nép átengedte a korlátlan hatalmat a királynak, de most, hogy ezek a bajok elmúltak, az angol nép vissza akart térni a hajdani kormányzathoz.

Az Erzsébet és Jakab alatt meggazdagodott polgárság akkor szerette meg a szabadságát, mikor hitelezője lett a nemességnek és koronának. Érezte fontosságát az államban, többsége volt a képviselő-kamarában, ura volt a tőkének. Természetes tehát, hogy most részt kért a hatalomból is. Tőrekvésüket a mindinkább terjedő puritánizmus is táplálta. VIII. Henrik és Erzsébet gazdagon ellátóit hivatalos egyházat teremtettek, mely a király irányában föltétlenül engedelmes volt. De ez a papság nem tudta kielégíteni azokat, akik a szentírásból csupán csak a papság szegénységét s jámborságát akarták kiolvasni, továbbá a próféták korholását a 'zsarnokságról, az új egyház bálványimádó szokásainak elítélését. A vallási és politikai szabadságokat keresők csakhamar találtak s forradalmat idéztek elő.

I. Károly eleinte (1625—1629) a parlamenttel akart uralkodni.

1629—1640-ig parlament nélkül kormányoz.

1640—1648-ig megtámadja a parlamentet, de az legyőzi.

Az elkerülhetlen küzdelem már az első napokban kitört. Az eddigi szokás ellenére a parlament csak egy évre szavazta meg az adót. Károly erre föloszlatta a parlamentet.

1626-ban a király pénzt kért s válaszul a parlament elsorolta a nemzet sérelmeit s vád alá helyezte Bökinghemet. Károly, hogy kegyenczét megmentse, ismét föloszlatta a parlamentet, kimondotta a hadi állapotot s a haditörvényszék segítségével akart a megrémült nemzettől pénzt kicsikarni.

Hogy Károlyt népszerűvé tegye, Bökinghem hadat üzentetett a francziáknak s a protestánsok segítségére hadihajókat küldött La Rosell alá. De ez a kísérlet balul ütött ki (1627). Károly ekkor, hogy az általános elégtelenséget lecsendesítse, ismét összehívta a parlamentet. De Bökinghem kudarcza merészsége tette a képviselőket. Tiltakoztak az adók jogtalan kivetése ellen s megvádolták Bökinghemet. Károly szétkergette a

Angol jelmezek.

parlamentet, de ekkor egyik ellensége 1628-ban meggyilkolta Bökinghemet. A következő évben a parlament újabban körvonalazta a nemzet jogait. A király elfogadta az országgyűlésnek azt az előterjesztését, mely szerint a kamarák beleegyezése nélkül nem vethetett ki adót, bármelyik alattvalóját csakis törvény alapján fogathatta el, haditörvényszéket pedig többé nem volt joga kinevezni.

Károly azonban már néhány hét múlva ismét széjjelkergette a parlamentet s a merészebb képviselőket börtönbe dobatta. Károly ekkor L á d érseket és V e n t v ó r s z t, az ellenzéknek egyik vezérét, nevezte ki miniszternek, aki most már Riseliő szerepét akarta játszani Angliában.

Károly 11 évig nem hívta össze a parlamentet (1629—1640). Hogy ezt tehesse, takarékoskodnia kellett. Sietett tehát kibékülni a francziákkal és a spanyolokkal s távol maradt a szárazföldi vallásháborútól. Külföldön azért nem is volt neki semmi súlya, de országában is gyöngének bizonyult. Már a saját palotájában is két párt küzdött a hatalomért, a királynée s a minisztereké, akik hallani sem akartak a katolicizmusról s Henriett királyné ármánykodásairól. Károlynak sok baja volt velük.

Károlynak gyöngéje uralma azért mégis zsarnoki volt. Behozta a törvénytelen hajópénzt (1634); az udvar ellenségeit pedig ítélet nélkül elcsukatta a csillagémara vagy Ventvorsz elnöklete alatt a jorki tanács. Lád kegyetlenül üldözte a szakadárokat. Így L e i t n doktort egy röpirat miatt megkorbácsolatásra és füle levágatására ítélték. A hóhér azután beszakíotta az orrát is, s tüzes vassal bélyegezte meg. Ugyanígy járt P r i n ügyvéd, B a s z t v i k és B ö r t n miniszter. Az üldözések csak gyarapították a szakadárok számát. Prin így szólt a néphez a vérpádon: „Keresztények, a ti szabadságotokért halunk meg. Órizzétek meg jól, legyetek szilárdak, különben gyermekeitekkel együtt örökös szolgaságba süllyedtek.“

Az Amerikába való kivándorlás rohamosan nőtt, ezer meg ezer ember szakadt el a hazától. A puritánok 1621-ben Amerikában megalapították Nyu-Hampseir és Mén gyarmatokat. A kormány most megtiltotta a kivándorlást a puritánoknak. K r o m v e 11, aki már a hajón volt, e parancsra visszatért, mások azonban mégis kivándoroltak s 1637-ben Konnektiköt, Rod Eilend és Proveidensz gyarmatokban szervezkedtek.

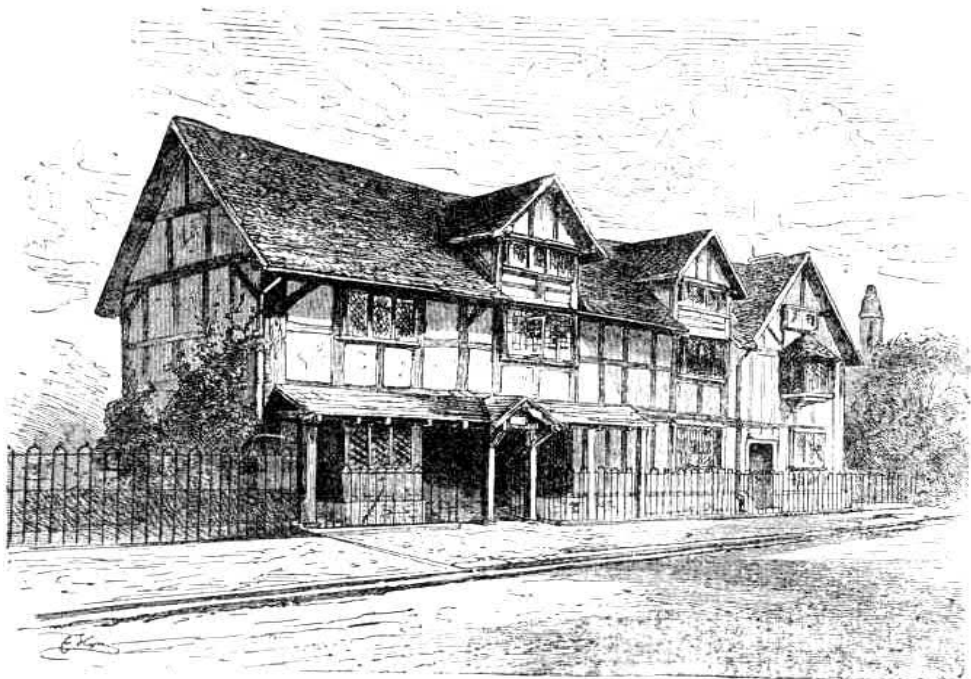
A Hampden pöre (1636) fölvilágosíthatta volna a királyt és minisztereit. Kromvell tiltakozott a hajópénz ellen, a nép pedig ujjongva hallgatta szavát. De a miniszterek nem hallgattak a közvélemény szavára. S t r a f f o r d (Ventvorsz), Irland alkirálya, állandó hadsereggel tartotta féken a szigetet, míg Lád oly rettenetesen üldözte a puritánokat, hogy egész Anglia végre is látszólag meghódolt az uralkodó vallásnak. Lád a skótokra s rá akarta kényszeríteni a katolikus szertartást. Edinburg föllázadt (1637), de a király nem engedett. Ekkor a preszbiteriánusok „kovnent“ neve alatt vallási és politikai szövetséget létesítettek, melynek csakhamar több tagja volt, mint

amennyit egész Skócia lakossága kitett (1638). Károly 20,000 emberrel indult ellenük, de nem merte őket megtámadni s így beleegyezett Lád egyházi szertartásainak az eltörlésébe.

Károlynak ez az engedékenysége a királyi hatalomnak súlyos veresége volt. Károly ismét összehívta a parlamentet, mely addig, míg a nemzet sérelmeit nem orvosolja, a királytól minden segínyt megtagadott; ellenben követelte, hogy a király minden három évben összehívja a parlamentet, hogy biztosítsa a választások s viták szabadságát és biztosítsa a politikai szabadságot is. Erre fölöszlatták a parlamentet. De a skót testvérekkel rokonszenvező angol hadsereg inkább szétszaladt, semhogy ellenük küzdjön s így Lád kénytelen volt Jork felé visszavonulni (1640). A király kardot rántott, de nem volt pénze a háborúhoz s így Károly ötödször is kénytelen volt összehívni a parlamentet, mely minden hibája daczára is örökre biztosította magának a nemzet háláját, mert alkotmányos kormányt adott neki.

I. Jakab.

Sekszpir szülőháza.

A HOSSZÚ PARLAMENT, AZ ANGOL KÖZTÁRSASÁG.

Károly kénytelen volt meghazudtolni a rendszert, melyet 11 éven át követett s beismerni a maga tehetetlenségét. A parlament igazságot tehetett volna, de a soká elnyomott szabadság megtorlást akart s túllőtt a célon. Magához ragadta a hatalmat, minden hivatalt a nép embereivel töltött be, eltörölte a kivételes törvényszékeket, vád alá helyezte Strafford grófot, akinek póre tulajdonképpen a királyság póre volt.

Strafford a veszedelemben nagyra mutatkozott, tizennyolcz napon át egyedül védte magát 13 vádló ellen. Azt igyekezett bizonyítani, hogy nem fölségáruló, ellenben bevallotta a maga tökéletlenségét és gyöngeségét s a heves támadásokra méltóságteljes szerénységgel válaszolt. Csak három nappal a tárgyalások előtt engedték meg neki, hogy mentő tanukat bejelentsen, ezek a tanúi pedig mind Irlandban voltak. Folyton a jogaira hivatkozott vádlóival szemben s így szólt:

— „Azt hiszem, épp oly jogom van az életem megvédéséhez, mint másoknak a megtámadásához“.

A lordok háza fölmentette volna, de a képviselőház törvényen kívül helyezte az elfogatási biliét s csak Károly menthette volna meg azzal, ha

F. Steffe Van Dyck (Dyck)

I. Károly, Anglia királya.

nem szentesíti a billt. Strafford gyönyörű levelet írt neki, melyben fölládozta magát s Károly elfogadta az áldozatot, aláírta a halálos ítéletet. A tauer parancsnoka kérte, üljön kocsiba, hogy a nép ne bánthassa, de Strafford gyalog hagyta el az épületet. A vérpádon így szólt: „Kívánom, hogy ez az ország boldog legyen. De könyörgöm mindenkinek, aki most szavamat hallja, vizsgálja meg komolyan, hogy egy királyság újjászervezésének véres betűkkel kell-e a történelemben feljegyezve lennie. Gondolkozatok ezen, ha hazatértek“. Majd lehajtotta fejét a tőkére s maga adta meg a jelt (1641 máj. 27). Lád érseket is börtönbe vetették, de csak négy évvel később végezték ki.

Az irlandiak most fölládoztak s 40,000 angol protestántst gyilkoltak meg. A királyné ármánykodásai gyanússá tették a királyt is. Amikor ez Skóciában meg akarta lepni a konvent főnökeit: Ardsilt és Hamilton t, a nép meg volt győződve arról, hogy az udvar ellene tör. Mikor a parlamenttől segítséget kért az írek elnyomására, a képviselők keserű hangon sorolták föl a nemzet sérelmeit. Ugyanakkor a skótoknak 300,000 font sterlinget szavaztak meg jutalmakra s kártérítéskép és törvényjavaslatot hoztak be, mely szerint a parlamentnek jogköre kiterjed a hadsereg szervezésére s a vezérek kinevezésére is.

Károly államcsínynyel akarta visszaszerezni a hatalmát. Megjelent a parlamentben s személyesen akarta letartóztatni az ellenzék vezéreit. De a kamara nem adta ki a képviselőket, mire a király elhagyta Londont (1642), hogy megkezdje a polgárháborút.

A főváros, nagy városok, a kikötők, de a hajóhad is a parlament pártján volt, míg a nemesség legnagyobb része a király mellé állt. Északon és nyugaton a királyiak vagyis a lovagok; a központban, keleten és délkeleten a parlamentiek, más nevükön a „kerekfejűek“ voltak többségben.

Eleinte a király volt fölényben. A király Notinghemből a nyugati tartományokba vonult, hogy önkénteseket táborozzon. Útjában találkozott ugyan a parlamenti hadsereggel, de nem támatta meg, hanem London ellen indult. E s z e k s z gróf, hogy a királyt feltartóztassa, véres, de eldöntetlen csatát kezdett 1642 okt. 24-én Edshill mellett. Károly erre Oksford felé vonult vissza s ott akarta bevárni a segítséget, melyet a királynénak kellett volna Hollandiából hozni.

A következő hadjárat elején a parlamenti csapatok mindenütt vereséget szenvedtek. De a képviselők kettőzött erővel szervezték seregeiket. K r o m v e 11 Olivér, aki akkor emelkedett ki a homályból, a keleti tartományokban a farmerek (földbérlők) fiaiból s a kisgazdákból mintaszerű lovascsapatokat szervezett, melyek hősiességükkel tűntek ki. Károly ostrom alá fogta Glósztert, de az oly szívósan védekezett, hogy a parlament ezalatt minden erejét egyesítette. Esszeksz közeledtére Károly visszavonult, de Nyubörinélj megállt, hogy elvágja a gróf visszavonulási útját. A par-

lamentiek heves küzdelem után elmenekültek s most már ünnepélyes szövetséget kötöttek a skótokkal. A király viszont az íreket hívta segítségül.

A parlamentben, melynek különböző pártjai a király önkényuralma ellen egyesültek, két párt volt az uralkodó: a preszbiteriánusok, akik eltörölték ugyan a püspöki szervezetet az egyházban, de meg akarták tartani az eddigi rendszert az államban, s a függetlenek, akik sem a főrangnak, sem a papságnak előjogait nem akarták elismerni és a leghatározottabban visszautasították a király politikai és vallási főhatóságát egyaránt. Ez utóbbiak élén állt Ludló, Van, Hazlerig, fővezérük pedig Kromvell Olivér volt. Ez utóbbiban számos oly tulajdonság egyesült, melyek segítségével csakhamar rendkívüli befolyást tudott a pártjára saz országra is gyakorolni. Ilyenek voltak: az ő vallásossága, bizalomgerjesztő fellépése s az az ügyessége, melylyel a világi kívánságokat és sérelmeket a hit ügyével kellő kapcsolatba tudta hozni. Nem kevésbé tudott hatni azzal is, hogy mindenben az egyenlőség hívének vallotta magát.

A királyiak sem voltak teljes egyetértésben. Így Károly kénytelen volt a parlamentet, melyet ő a maga híveiből alakított, ismét elnapolni.

Az új hadjárat 1644-ben nagyon élénken indult meg. A királyi hadsereget, mely R ó b e r t herczeg vezetése alatt állt, Marszton Mur mellett (júl. 2) teljesen megverték. E nagy győzelmet Kromvell lángeszének és lovasai szívósságának tulajdonították. Délen a preszbiteriánus tábornokok: E s s z e k s z és V a l l e r egyik csatát a másik után veszítették el. Skóc iában a királpárti M o n t r ó z gróf irländi hadaival győzelmet győzelemé aratott. A király ismét London ellen indult, de Kromvell megverte Nyuböri mellett.

Kromvell győzelmei a függetleneket, akik a parlamentben kisebbségben voltak, merészebbeké tették. A híres lemondási biliéi kizárták a képviselőket a közhivatalokból. Esszeksz gróf lemondott s utóda a független F e r f e k s z lett, Kromvell bizalmas hive.

A függetlenek egyébként gyorsan cselekedtek. Nézbi mellett (1645) megverték az utolsó királyi sereget is és ekkor Károly elkobzott holmijai között bizonyítékokat találtak arra, hogy — daczára annak, hogy tagadta — idegen segítséget akart igénybe venni. Ugyanakkor Montrózt is megverték a skótok. A kétségbeesett király a skót táborba menekült, ahol a francia konzul menedéket remélt a számára, de a skótok 400,000 font sterlingért kiadták a parlamentnek (1647).

A győzelem után a preszbiteriánusok és függetlenek közt ismét kitört a viszály. Előbbiek a parlamentben, utóbbiak a hadseregben voltak az urak s így e két párt közt tört ki a háború. A parlament haza akarta küldeni a csapatok egy részét, mire a hadsereg valóságos parancsokat küldött a parlamentnek, melyeket ez erélyesen visszautasított.

A két párt mindegyike magának követelte a királyt. A hadsereg egyik csapata erőszakkal elvitte menhelyéről, ahol a parlament őrizetére volt bízva. Kromvell tárgyalt vele, de a király nem volt őszinte. A királynéhoz írt levelében azt mondja, ne törődjék vele, bármily engedményeket tesz is: annak idején tudni fogja, hogy bánjon ezekkel a legényekkel. Kromvell elfogta ezt a levelet s attól fogva a királynak vesztére tört. Károly, akit Kromvell megfenyegetett, megszökött Veit szigetére, mire pártja ismét fegyvert fogott, de Kromvell megverte őket Velszben, míg Ferfeksz London közelében aratott győzelmet fölöttük, sőt a skótokat is tönkre verte Preszton mellett.

Ezalatt a preszbiteriánusok tárgyalni kezdtek a királylyal s a parlamentben kimondták, hogy a király engedményei alapján meg lehet kötni a békét. Kromvell erre Veit szigetén elfogatta a királyt s a parlamentből valamennyi preszbiteriánust kizárta, úgy hogy összesen 80 képviselő maradt, persze csupa független párti.

A királyt vád alá helyezték. Bradszló János volt a törvényszék névleges elnöke, tényleges feje azonban Kromvell. A király nem ismerte el bírának illetékes voltát, de ezek mégis elítélték s a holland követ közbelépése daczára lefejezték. Hidegvérrel lépett a vérpadra, csak a Strafford-pörben mutatott gyöngeségét sajnálta.

— „Isten őrizz, hogy panaszkodjam. Az igazságtalan Ítélet, melynek végrehajtását Straffordon megengedtem, íme megtorlását nyeri egy másik igazságtalan ítéletbenlf (1649 febr. 9).

A függetlenek kikiáltották a köztársaságot. Skócia azonban tiltakozott ez ellen; eszébe jutott, hogy a Stuartok skót eredetiek s Károly kivégeztetésének hírére legidősebb fiát, II. Károlyt Skócia, Anglia, Franciaország s Irland királyává kiáltották ki. Kikötötték azonban, hogy a király ismerje el a „kovnentet“ Károly nem fogadta el ezt a föltételt s Franciaországba ment anyjához, Henrietthez, hogy onnan csatlakozzék a királypárti írekhez.

A parlament erre kinevezte Kromvellt Irland kormányzójává, aki 57,000 emberrel át is kelt Irlandba. Döblin mellett szétverte a király pártiakat, elfoglalta Drogeda városát s leölette a helyőrségét, de még a templomba menekült ezer lakost is; ez a szörnyű jelenet megisméltődött Vekszfordban is (1649). Ez a vérlázító kegyetlenség a végsőig fölbősztette az íreket. Kilkenni és Klonmell oly szívósan védekezett, hogy Kromvell tisztességes elvonulást volt kénytelen lakóinak biztosítani (1650). A skótok sikerei Kromvellt Angliába való visszatérésre bírták.

A döblini vereség után Károly nem szállhatott partra Irlandban s újra kezdte a skótokkal való alkudozást. Előbb karddal próbálta meghódítani őket. Montróz gróf 1200 emberrel kötött ki Skóciában, de a preszbiteriánusok megverték és halálra Ítélték. Károly most már elfogadta a skótok föltételeit s elindult Hágából, hogy a följánlott koronát átvegye.

A függetlenek fölismerték a nagy veszedelmet s visszahívták Kromvellt, aki 16,000 kipróbált harcossal keltát a Tyúd folyón. L e s z l i Dávid skót tábornok — bár számra nagyobb volt a serege, — nem akart vele csatába bocsátkozni, ki akarta fárasztani az angol hadsereget, de a preszbiteriánus miniszterek kényszerítették, hogy támadja meg Kromvellt. A dömberi csata azonban elveszett; 3000 skót elesett, 10,000 a tüzéséggel együtt foglyul esett Edinburg és Leidsz kardcsapás nélkül nyitotta megkapuit Króm veil előtt (1650).

Ez a vereség többet ért Károlynak, mint egy győzelem. Mert a skót pártok kibékültek s II. Károly lobogója alatt egyesültek a preszbiteriánusok, mert hittek az őszinteségében, a rojalisták pedig azért, mert bíztak abban, hogy Károly, ha az ország a kezében lesz, a régi rendet fogja visszaállítani. 1651 jan. 1-én Szkonban ünnepélyesen megkoronázták.

Károly most már Anglia ellen indult seregével. Félrevezette Kromvellt, délnek fordult, majd hirtelen London ellen indult. De az angol királypártiak nem mozdultak, Kromvell pedig 40,000 emberrel sietett eléje s Vorcsester mellett teljesen szétverte seregét. Skóczia is le volt hát verve, mint Irland.

A forradalom győzött az országban s a forradalmi párt most külháborura készült és Pedig Hollandia ellen. A hajózási akta (1651 okt. ^egyenesen a holland kereskedelem ellen irányult, mert szerinte afrikai, amerikai vagy ázsiai árut csak angol hajón volt szabad bevinni Angliába, de különben is csak oly tehet hajókat bocsátott be az angol kikötőkbe, melyek annak az országnak áruit hozták, melynek lobogója alatt vitorláztak. Ez a törvény vetette meg Anglia tengeri kereskedelmének alapját s tönkretette a holland tengeri kereskedelmet. A hollandok tiltakoztak, majd fegyverhez nyúltak, az angolok is követték példájukat. B l e k angol tengernagy legyőzte Dover közelében a holland hajóhadat, melynek élén V i t t és R e u d e r állt (1652.) Később a holland T r o m p is vereséget szenvedett 1654-ben. A két köztársaság végre békét kötött, mert megijedt a veszedelemtől, mely az orániai háznak a Stuartokkal való házasságából származott.

Kromvell fölslzatta a parlamentet s diktátornak kiáltatta ki magát. A hadsereg s a közvélemény mellette volt, a parlament fölslzlatása tehát könnyű volt, annál is inkább, mert az már nem képviselte többé a nemzetet, hanem csupán egy pártot. A parlament új, Kromvell iránt ellenséges törvényt akart hozni, mire Kromvell megjelent a parlamentben, heves szemrehányást tett a képviselőknek, majd katonáival kilökte őket. Azután hirdetést ragasztatott az épületre, melyen ez állt: „E ház bérbeadó.“ (1653 ápr. 30.)

Jóraló, de jelentéktelen emberekből új parlamentet hitt össze, de az új képviselők is kormányozni akartak, mire szétkergette őket s 1653 decz. 26-án diktátornak kiáltatta ki magát. Korlátlan hatalma volt: 50000 hű s fegyelmezett katona állt mögötte.

ANGLIA MINT NAGYHATALOM KROMVELL ALATT.

KROMVELL MINT ANGLIA URA.

Kromvell folytatta a parlament munkáját Iriandban. Veje s utóda a parancsnokságban E i r t o n meghódította a sziget háromnegyed részét. A lázadók vezére K l a n r i - k a r d általános fegyverletételt javasolt, de L u d I ó, aki Eirton korai halála folytán főparancsnok lett, nem akart alkudozni. Kényszerítette a fölkelő vezéreket, hogy egyenként tegyék le a fegyvert s 1652-ben egész Irland az angolok hatalmában volt. Iszonyúan bántak vele. Sok nemest végeztek ki, 40,000 tisztet s katonát

Angol ezüstpénz Kromvell idejéből.

száműztek, családjukat Amerikába vitték. A nagybirtokosok vagyonát teljesen elkobozták, a többi birtokos közül azokat, akik a parlament ellen fegyvert fogtak, kétharmadrészben, s azokét, akik nem fogtak fegyvert mellette, egyharmadrészben.

Skóciában a parlament és Kromvell akaratát M o n k hajtotta végre. Meghagyták törvényeit, vallását, sőt nemzeti létét is.

Anglia egyszerre nagyhatalom lett, s Kromvell mint egyenlő fél tárgyalt Európá leghatalmasabb uralkodóival. A spanyolok könyörögtek szövetségéért, a franciákkal (1655) meg is kötötte. A legyőzött hollandoknak

meg kellett fizetniök a háború költségeit. A spanyoloktól elvették Jamai-kát, épp úgy Dünkerket is.

Kromvell — akárcsak előtte Erzsébet királynő — a protestánsok védője lett. Maga a pápa is annyira félt tőle, hogy a katolikus fejedelmeknek türelmet javasolt, mert Kromvell kijelentette, hogy ha a protestánsokat bántják, az Angyal-várat fogja bombáztatni. De kormányzata, mely kifelé nagygyá tette az országot, belül pedig helyreállította s föntartotta a rendet, még sem tudott gyökeret verni. Egész sereg összeesküvést szöttek élete s kormánya ellen, igaz,

Angol ezüstpénz Kromvell idejéből.

hogy sikertelenül, mert az ország nem azonosította magát az összeesküvőkkel, de azért maga is mulandónak tartotta Kromvell hatalmát. Kromvell 1658 szeptember 3-án halt meg 55 éves korában.

Kromvell Olivér fia, R i k á r d lett az utóda, de annak néhány hónap múlva le kellett mondania (1660). Roppant fejtelenség támadt. Parlament s hadsereg harczolt a hataloméért. Végre is M o n k György vetett véget az áldatlan küzdelemnek, még pedig a királyság visszaállításával. Óvatosan fogott a munkához. Új, tapasztalatlan embereket küldött a parlamentbe, a köztársaságiak meg-

éreztek a veszedelmet és fegyverhez nyúltak, de könnyű szerrel szétszórta őket, mert Taz ország már meguntav polgárháborút. Török és vigek, az urak pártja és Taz polgároké egyesültia királyság visszaállítására. Stuart Károlyt 1660-ban föltétel nélkül visszahívták az Aldemarl hercegi címet és nyugdíjat kapott.

KROMVELL JELLEMRAJZA.

Kromvell Olivér szerepléséről már szólottunk, most még jelleméről mondunk néhány szót. Atyja házában a legszigorúbb puritán jámborság és erkölcsi szigor uralkodott, amely szellemet Kromvell magával vitte az életbe is. Korán megnősült felesége egyszerű polgárleány volt,

akivel boldog családi életet élt elvonultan falusi birtokán. A kembridgeiek azonban bevásztották őt a parlamentbe, ahol mint erős ellenzéki lépett fel. Gyönyörű szónoklatai és tüzes beszéde által csakhamar magára vonta a közfigyelmet. Később az abszolutizmus kora alatt ő is visszavonult életet élt, amikor úgyszólván

kizárólagosan földműveléssel foglalkozott. Később újra fellépett, amidőn a polgárháború I. Károly és a parlament között kitört, és ekkor mint katona adta tehetségének fényes jeleit. Olyan gyönyörű szervezett minta-serege volt, amelyik még a Ruprecht herceg győzhetetlennek nevezett hadait is elverte. Hadsereget ő azért szervezett, mert belátta, hogy az alsó néposztályból összeszedettgyakorlatlan hadsereg nem mérkőzhetik a nemesi osztályból

álló harczkedvelő királyi sereggel, így tehát akkor nekik veszteniük kell.

Annyira tisztában volt a polgárháború céljával, hogy egy ízben így szólt:

„Szükség esetén a királyt is föbbe kell löni. Nem volt ugyan szándéka a király élete ellen törni, de később egyik elfogott leveléből a királynak megtudta, hogy a király az Ígért térdszalag helyett kötelet készített a számára: akkor tehát elhatározta, hogy kettőjük közül egyiknek pusztulnia kell. Így a királyt kivégez-

Nagybritánia ttrképa az 1066-tól1653-ig trjedő történelméhez

tette. Amikor az alkotmány élére állott, erős karral hozzálátott a belbéke helyreállításához és bármennyire üdvösek voltak is intézkedései (az ipart és kereskedelmet előmozdította, Angliát ő tette úrrá a tengeren), de a belbékét, amit legjobban kívánt volna, nem érthette el soha.

Kromvell halála alkalmából veri emlékérem.

Később, hogy annyi küzdelem után sem tudta azt elérni, meghasonlott önmagával is, családi életében is szerencsétlenségek érték, úgy hogy fölöszlatta a parlamentet, mondván:

„Isten legyen köztetek és köztem.“
Érdemeiért, melyek Angliát oly nagygyá tették, egyik angol történetíró Anglia legnagyobb fejedelmének nevezi őt, s valóban élete történetét bármily rúttá tette is az irigység és a gyűlölet, érdemeit nem homályosíthatták el. Meghalt Londonban, 1658 szept. 3.

REUTER

Reuter Adorján azok közé a férfiak közé tartozott, akik gyors léptekkel, önerejükben emelkedtek a hatalom tetőpontjára. 11 éves korában már hajósinas volt. 1635-ben már kapitány, s több éven át a hollandi hajóhadnál szolgált az indiai tengeren, amidőn tengernagy lett. Kitüntette magát az Anglia—

Hollandia között kiütött háborúban, majd a svédeket győzte le. 1666-ban újra az angolok ellen küzdött, úgyszintén nagy része volt a bredai békekötésben, 1675-ben vívta az utolsó nagy küzdelmet, amikor Szimbura kikötőjében egy ágyúgolyó elszakította a lábát, s nagy sebében

Az emlékérem előlapja, Kromvell koszorúzott mellképével.

belehalt. Hazánkban Debreczenhen áll egyik szobra, annak emlékére, hogy a nápolyi gályákra küldött magyar protestáns lelkészekből 26 az ő közbenjárására szabadult meg.

Meghalt 1676 ápr. 29-én.

Megtalálják II. Lajos király holttestét. Székely Bertalan festménye.

A JAGELLÓK SZOMORÚ KORA MAGYARORSZÁGON.

Halálos ágyán Mátyás király rendezettnek, elintéztnek tekintette a trónutódlás kérdését. A főpapok, főurak, udvari emberek, hadvezérek, várparancsnokok, városok, vármegyék mind lekötelezték magukat fia, Korvin János javára, kibén az alsó tömegek, mint egykor atyjában, a Hunyadiak dicsőségének örökösét, a nemzeti eszme képviselőjét látták s megválasztásáért lelkesedtek. Csakhogy környezetében nem akadt újabb Szilágyi Mihály, aki ügyét merészen diadalra segítse. Amíg atyját sírba nem tették, mindenki köréje gyűlt, ígérettel, képmutató beszéddel tartotta s Beatriksz, a koronás királyné már április 17-én összehívta a királyválasztó országgyűlést. De a biztatás, a sok szép szó csak mézesmadzag volt a gyermekifju megtevesztésére, ki ártatlanságában készpénznek vett mindent, s nem látta engesztelhetetlen gyűlölőinek cselszövéseit, sőt épen azokra bízta érdekei képviselőjét, kik minden áron le akarták a trónról szorítani. Beatriksz özvegy királyné föltétlenül a trón birtokában akart maradni, s minthogy arról a reményről, hogy magát megválasztassa királylyá, hamar le kellett mondania, olyan jelöltnek szánta a koronát, aki hitvesül veszi. Ez János herczeg jelölt-

ségének engesztelhetetlen ellenségévé tette s a külföldi trónkövetelőkre irányította figyelmét. Ilyen egyszerre három is akadt: Miksa német király, János Albert lengyel herceg, Ulászló cseh király öccse, végül maga Ulászló cseh király. Utóbbi Beatriksznak házasságot ígért, ha megválasztását elősegíti.

Maguk a főurak is, élükön Bakócz Tamás győri püspökkel és Zápolyay Istvánnal, a tehetetlen Ulászló jelöltségét támogatták, hogy olyan király kerüljön a trónra, aki föltétlenül aláveti magát az urak akaratának. Pedig a másik két trónkövetelő több előnnyel kecsegtetett, mint Ulászló.

Miksa király, ki 1462-ben törvényesen biztosított örök jogára is hivatkozott, ifjú, vitéz és nagyműveltségű uralkodó volt, az „utolsó lovag“, mint nevezik. Nem lehetetlen, hogy ha a Habsburgok ekkor szerzik meg a szent koronát, mikor Magyarország még hatalmas, nagy kiterjedésű birodalom volt, mely minden tekintetben fölötte állt többi családi birtokaiknak: esetleg Magyarországot teszik uralmuk középpontjává s legalább egyik águk ép úgy elmagyarosodik, mint az Anszuk és Lukszenburgok ideszakadt nemzedéke, mi később nem történhetett többé, mert az országnak csupán egyik foszlánya jutott birtokukba.

De ha a tömegek erősen németellenes hangulata mellett Miksát mellőzni kellett, úgy ott volt Albert herceg, a jeles katona, aki csakhamar mint Lengyelország királya, kitűnő uralkodónak bizonyult. A magyar uraknak azonban egyikök sem kellett: az ő eszményük Ulászló volt, a gyámoltalanság és tehetetlenség megtestesülése.

A királyválasztó országgyűlésen júniusban (1490) valami 8—10.000 ember jelent meg, köztük igen sok János-párti, több ezer főnyi fegyverrel. Csakhogy nem volt elszánt vezérük, s minthogy a tapasztalatlan herceg Bakóczra bízta magát, ki folyton ámitotta és tévedésben tartotta, a kedvező kilátások daczára először is az ő ügye bukott el. János a budai várban őrséget hagyott; a koronával, a jószágaira vonatkozó okiratokká^ híveivel és zsoldosaival a Dráva vidékére sietett, hogy ott párthívei sorában szervezze az ellenállást. De Bakócz hamarjában utána indította a vele tartó urakat: Kinizsy Pál temesi főkapitánjt, Báthory István erdélyi vajdát, Rozgonyi Lászlót, Ország Lászlót, Drágfy Bertalant, Losonczy Lászlót, Lévy Jánost, Morócz Lászlót s másokat, még pedig nagy sereggel. Bakócz hívei Szabaton mellett a Csonthegyen és mezőn (Tolnában) utólérték és hosszú, véres harcban megverték a herceg hadait. Maga János herceg a koronával elmenekült ugyan, de minden egyéb kincse a győztesek kezébe került. Ezzel János herceg trónjelöltsége végképen megbukott s július 15-én Beatriksz hozzájárulásával Ulászló cseh királyt egyhangúlag és ellenmondás nélkül Magyarország királyává választották.

II. Ulászló Budára sietett s augusztus 9-én végkép beült Mátyás király székébe, melyről Korvin János időközben formaszerűen lemondott. Bakócz

úgy játszotta ki Beatrikszet, hogy álházasság útján összeadta Ulászlóval, aki tényleg hallani sem akart az elvéhédtt meddő asszonyról. Ez a bohózat-szerű házasság azonban pillanatra megnyugtatta az özvegy királynét s Ulászló figyelmét most a másik két trónkövetelőre irányozhatta, kik fegyverrel támadtak reá. Öcscse, Albert herczeg azonban megbékült bátyjával, ki Sziléziában ígért neki kárpótlást s zálogul kezén hagyta Eperjes és Kiszeben városokat. Sokkal komolyabb veszedelem fenyegette az országot Miksa német király részéről, ki első sorban Ausztriát igyekezett visszafoglalni. Mátyás halálakor az osztrák részekben valami 6000 főnyi magyar őrség állt, de szétforgácsolva, 21 helyen elosztva s Miksa támadásának nem igen bírt ellenállni. Néhol maga a polgárság üzte ki köréből s az egykorú osztrák krónikás szerint „nyomorultan, mint a békákat, úgy verték ki rövid időben a magyarokat“. Miksa bevette Bécset, s őszszel (október 14) 14—16.000 főnyi zsoldos hadát Magyarországra vezette s ide tette át a háború színhelyét.

Miksa komoly ellenség volt tehát, de az urak, kik Korvin János ellen még nemrég oly erélyesen léptek föl, meg sem moczcztanak, hogy útját állják. Tekintélyes seregével egymás után foglalhatta el Sopront, Kőszeget, Szombathelyt, Veszprémet, Székesfejérvárt, melyet rohammal vett meg (november 19). Szerencsére zsoldosai, kiket nem bírt fizetni, felmondták Miksának az engedelmisséget s ezzel megakasztották diadalutját, míg Zágráb ellen küldött hadait Korvin János verte ki, az egyetlen ur, ki e nehéz időben királyáért harczra szállott. 1491-ben megújult a háború, melyben a fekete sereg kitűnő szolgálatokat tett; visszafoglalta Miksától magyarországi hódításait. A harcztéren igen kedvezően alakultak tehát a viszonyok, csakhogy Ulászló békét akart s főtanácsosai: Bakócz és Zápolyay a háború kedvező folyama daczára csúfos, lealázó békét kötettek vele (1491 november 7).

Ebben a pozsonyi békeszerződésben a magyar király nemcsak lemondott az osztrák birtokokról s kivonta még ottlevő őrségét, hanem Magyarország nyugati részében roppant területeket engedett át Miksának. Ezenkívül Ulászló nemcsak elengedte azt az 50.000 forintot, amelylyel Frigyes császár 1477 óta tartozott elődjének, hanem 100.000 arany forint hadi sarcz fizetésére kötelezte magát; sőt elfogadta azt a lealázó teltételt, hogy, miképen atyja, Miksa is állandóan viselhesse a magyar királyi czimet. Ez a békeszerződés a valóságban Magyarország első feldarabolását jelenti, mert Miksa már nemcsak címzetes király volt, mint atyja. Az ország tekintélyes területén tényleg ő uralkodott, a többire meg örökjogot szerzett. A békeszerződés ugyanis az esetre, ha Ulászló fiörökös nélkül hal meg, ismét a Habsburgoknak biztosította a magyar trónt.

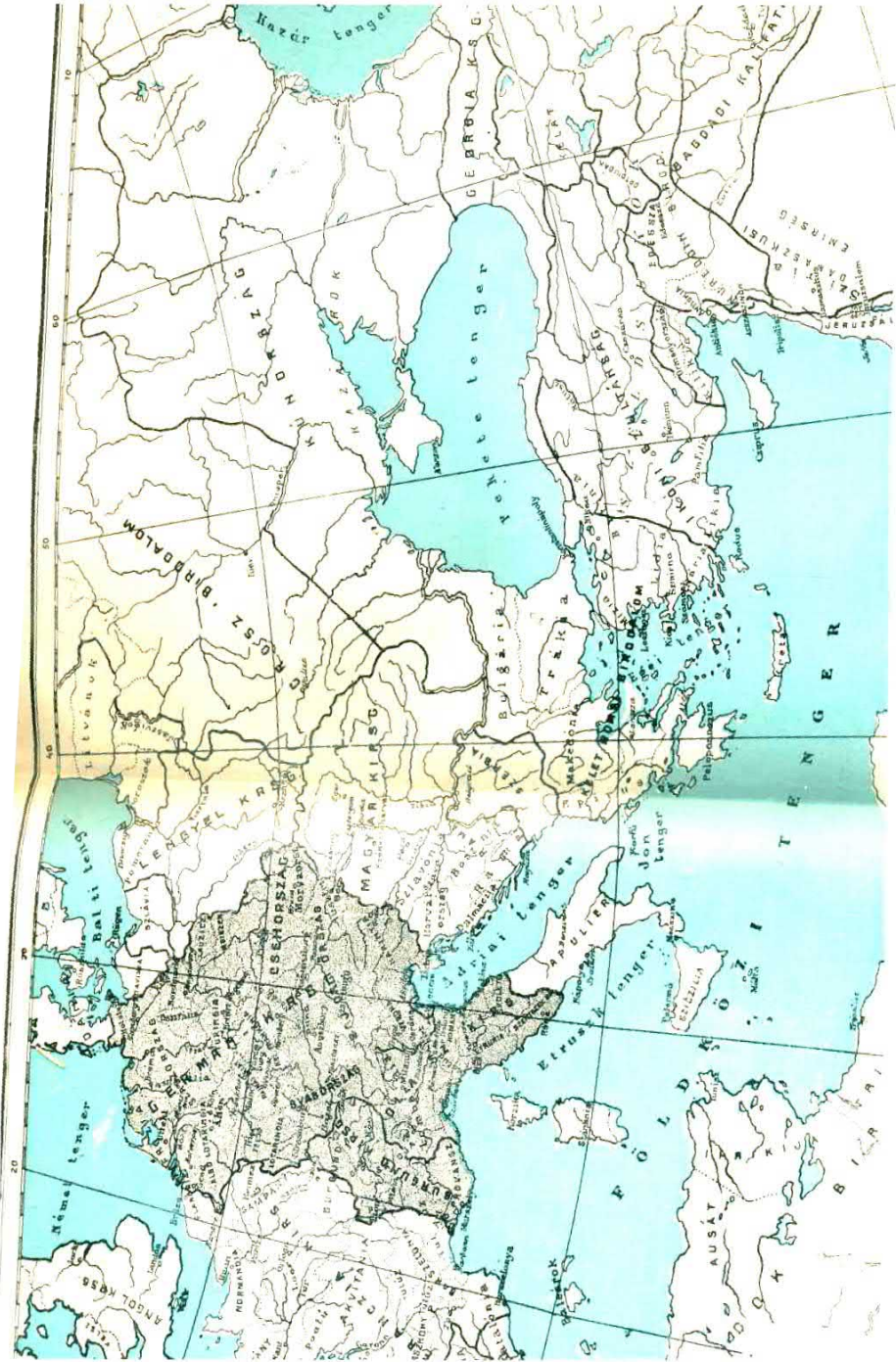
A trónkövetelőkkel folytatott küzdelmekben az ország belső ügyei tel-

jesen visszahanyatlottak a középkori zűrzavarba. A főurak magukhoz ragadtak minden hatalmat, a köznemességet és jobbágyságot pedig a legerőszakosabb módon elnyomták. A fekete-sereg, mely zsoldot már évek óta nem kapott, rabolva, fosztogatva dúlta végig az országot, míg Kinizsi Pál Halas közelében szét nem verte. Ezzel Mátyás hatalmas államszervezetének utolsó nyoma is eltűnt.

Ulászló tunya tétlenségben töltötte napjait s teljesen Zápolyay és Bakócz karjaiba vetette magát, akik a helyzetet vagyonuk s rangjuk kíméletlen gyarapítására használták föl. Zápolyay mint ragadozó farkas vetette magát Korvin Jánosra, akitől mindenféle pörrel erőszakkal egymásután szedte el birtokait. Bakócz pedig magát az oltárt is hajlandó volt elárulni pénzért. A többi four is követte példájukat s így természetes, hogy az ország erkölcsi is csakhamar teljesen elzüllött.

Ulászló lassankint elveszítette tekintélyének utolsó foszlányát. Egyedül, elhagyatva élt Mátyás király palotájában, tehetetlenül állt hatalmasaival, idegenül nemzetével szemben. Jövedelmei szűken folytak s adósságsinálással kellett magán segítenie. A hol csak tehetett, pénzt vett kölcsön vaegy zálogba csapott mindent, amiye maradt. Lassankint a legtöbb régi királyi jövedelemforrást, úgy a huszti várral és kincstári javakkal az egész máramarosi sókamarát is zálogba adta (1511). E mellett fűnek-fának, főpapjainak, kereskedőknek, udvari tiszteteknek, zsoldos katonáknak tartozott, s míg a hatalmasok szemkápráztató pompát és pazarlást fejtettek ki, a királyi udvar néha a legszükségesebbekben hiányt szenvedett. A szellemi élet is hanyatlásnak indult, bár Buda még egyideig előkelő nemzetközi irói központ maradt s a magyar ifjak még mindig látogatták a külföldi egyetemeket. A közvélemény ismerte a baj igazi okát s nem a király, hanem tanácsosai ellen irányította haragját, mely egyre viharosabban tört ki. Az elkeseredést csakis a király tanácsosai, Zápolyay nádor és különösen a Bakócz Tamás érsek személyében megtestesedő „papi uralom“ ébresztette, mely a köznemességet teljesen háttérbe szorította, s amint maga adott királyt az országnak, akképen kénye-kedve szerint kezelte a közhatalmat. A nemesség s a vármegyék, melyek ép úgy érezték a rossz kormányzat romboló hatását, mint a munkástömeg, minden alkalommal kikelték az oligarhikus és papi befolyás elhatalmasodása ellen, s korlátozására 1492 óta sokféle törvényt hoztak. Az ellenzéki szellemmel pedig élesen egyházellenes irány hatolt a törvényhozásba, mely azonban lényegileg nem az egyházat, hanem Bakócz személyét és rendszerét akarta sújtani. A papok egyáltalán nem törődtek papi állásuk kötelességeivel, tisztességével; világi módra öltözködtek, világi életet folytattak, s minthogy mindegyiknek nem egy-két, hanem tömémentelen egyházi javadalmuk volt, sokan néha évekig sem mutatkoztak székhelyükön, sőt némelyik még pappá sem szenteltette magát.

Sokan voltak hasonló helyzetben, mert Rómától megvásárolhatták az engedélyt, hogy bizonyos ideig javadalmat élvezzenek anélkül, hogy a rendeket fölvegyék. A bomlás mindenre kiterjedt. A főpapság valóságos ragadozó hadjáratot indított az egyes monostorok vagyona ellen. Ebben is Bakócz járt legelői. Példájára azután a leggazdagabb főpapok, sőt az alsóbb papok közül is, aki tehetett, valósággal fosztogatni kezdték a szerzetrendeket. E törekvések sikerét nagyban elősegítette az a körülmény, hogy az általános züllés közepette a szerzetesi élet végképen hanyatlásnak indult. Főleg a régi, dúsgazdag szerzetek: benzések, premontreiek, ciszterciek közt szűnt meg minden rend és fegyelem s házaik a sülyedés ijesztő képét nyújtották. Olyan éjjeli dorbézolást csaptak, hogy a zaj az egész községet fölverte. Idegenek, férfiak, nők ki-be jártak a rendházakban. A viszonyok az apácázárdákban sem voltak jobbak. A vásárhelyi apáczaklastromban a fejedelemasszonytól kezdve az utolsó nővérig minden rendtag közbotrányt keltő életet folytatott. Az apáczák korcsmába jártak s szanaszét kóboroltak. E lehangoló állapotokat a főpapok a szerzetesek vagyonának megdézsmálására használták s példájokat követték a világiak. Mindez a legnagyobb mértékben fölháborította, erkölcsiben meglazította a világi társadalmat. Magyar és horvát urak már 1496-ban értesítették Miksa császárt, hogy „nem hagyhatják a kormányt a papok kezében, mint jelenleg van“. Segítségét kérték tehát, különben a törökkel fognak megegyezni. A legviharosabban azonban az elkeseredés az országgyűlésen, az utcán és a tanácsteremben szokott kifejezést nyerni s megtörtént, hogy a budai csőcselék nem csupán a kofákat s a zsidókat fosztotta ki, hanem a királyi udvarban levő cseheket és olaszokat, első sorban a magyar főpapokat fenyegette, kik azonban még idején a várba menekültek, honnan hamarosan székhelyökre futottak. Igen viharos volt az 1497-iki országgyűlés. A nemesség tömegesen jelent meg a Rákoson. Iszonyú felháborodás vett erőt a kedélyeken s mindenki kikelt Bakócz és szövetségese, Zápolyay István nádor erkölcstelen garázdálkodása ellen, de hasztalanul. Az országgyűlés eredménytelenül oszlott szét, de kimondotta, hogy a jövő tavasszal minden nemes ember halálbüntetés terhe alatt személyesen tartozik a Rákoson megjelenni. A Budáról hazatérő nemesek az egész országot fegyverre szólították s a vármegyék csakugyan harcra készültek. Az új országgyűlésen a köznemesség sűrű tömegekben jelent meg.

A legsúlyosabb vádakkal illették különösen Bakóczot, s mivel állását ez sem tudta megingatni, az országgyűlés azzal állt bosszút az érseken, kit sújtani nem bírt, hogy a főpap- s egyházellenes törvények egész sorozatát fogadtatta el hosszas ellenállás után a királylyal. Igen, de Bakócz megakadályozta végrehajtásukat s maradt minden a régiben.

A főpapok s főurak minden jogától meg akarták fosztani a polgári társa-

dalmat; a jobbágyot úgyszólván állati sorba süllyesztették; s mint a ragadozók vetették magukat a városokra, melyeket sok helyütt tökéletesen koldussá tettek.

Az erdélyi nemesség viszont az ottani polgárságot fosztogatta, rabolta, gyilkolta, mikor csak tehetette. Ezzel nem elégedett meg, hanem azt a jogot kérte a királytól, hogy jobbágyságait, kik az utóbbi hat év folyamán a szászokhoz, vagy más királyi javakra, főleg a városokba költöztek, erőszakkal vissza vihesse régi telkeikre. Ezt a király, mikor fiát, Lajost megkoronázták, megengedte nekik, mire valóságos hajtóvadászat indult meg a polgárok ellen azon ürügy alatt, hogy a nemesség szökevény jobbágyságait viszi haza. Különösen Kolozsvár szenvedett roppant kárt a szomszéd uraktól, míg a király végre erélyesen nem lépett föl ellenek. — A városok s a polgárság ez üldözése az alsóbb néposztályokba izzó gyűlöletet nevelt a főnemesség iránt. Legtöbbet mégis a jobbágy szenvedett, akit a barommal egyenlőnek tartottak. Szabadon költözködhetett ugyan, de úgyszólván semmit sem vihetett magával, ami kiölte belőle a munkakedvet: tunyává, fásulttá tette. Vadászni még a kártékony állatokra sem volt szabad, tétlenül kellett tehát néznie, hogy a vadak munkája gyümölcsét tönkre teszik. Amellett súlyos adókkal sanyargatták. Minthogy megfosztották fáradsága gyümölcsétől, lassankint ellustult, elszokott a dologtól. Elhanyagolta, sőt sok helyt egészen abba hagyta a szőlő- és földművelést. Ennek meg az lett a következménye, hogy kenyere sem volt, ruházata elrongyolódott; némelyek koldulásra adták magukat, rablásra vetemedtek, börtönbe, akasztófára kerültek. Így indult züllésnek az állam közintézményeivel a társadalmi s gazdasági szervezet. Ily viszonyok közt az ország megszűnt vonzó erőt gyakorolni a műveltebb nemzetekre: az értékeesebb, műveltebb elemek bevándorlása teljesen szünetelt. Ellenben jöttek török földről rácok meg oláhok, s a délvidéken a magyar lakosság telkeit mindinkább félhitűek ülték meg, kik a honvédelemben hasznos szolgálásokat tettek ugyan, de nyelvre és vallásra idegenül álltak szemben a magyar társadalommal.

Két engesztelhetetlen ellensége volt akkor a magyar államnak: a német és a török császár. Az egyik Mátyás halála után nyomban megindította zsákmányoló hadjáratát, magához ragadta a Dunántúl egy részét; csakhamar azonban békét kötött, mert a harcra nem volt elég ereje s a nyugat bonyodalmaival kellett foglalkoznia. A béke különben is neki biztosította a trónöröklést, ha Ulászlónak gyermekei nem születnének, mi mindinkább valószínűnek látszott.

A másik hatalmas ellenség a török császár, akkor Bajazid szultán, sokkal gyakrabban és fájdalmasabban érezte Mátyás király vaskezét, sem hogy nagy hadjáratra merészelt volna vállalkozni. A szultán háborúba keveredett Velenczével s hogy Magyarország az alatt ne támadja, előnyös

feltételek mellett a béke meghosszabbítását ajánlotta. Ugyanakkor Velence ^szövetséget akart kötni velünk. Bakócz, akinek a köztársaság kieszközölte a bitorosságot, ennek fejében rá bírta 1500-ban Ulászlót, hogy a Porta fényes ajánlatának visszautasításával megkösse ezt a szerződést. Döntő eredményt azonban egyik fél sem tudott elérni s Velence megkötötte a békét (1502 december 14), mire Ulászló szintén megegyezett a törökkel.

Bakócz, aki teljesen Velence zsoldjában állt, a köztársaság érdekében egészen tönkretette az állam tekintélyét kifelé. Az történt, amit Velence parancsolt. A török háborúban mód lett volna Dalmácia visszaszerzésére, de persze Bakócz ennek érdekében egy lépést sem tett; s amikor 1508-ban a nyugateurópai uralkodók Velence megtörésére megalkották a kambrei ligát s Magyarországot csatlakozásra szólították föl: Bakócz az országgyűlés határozatát, mely a háborút mondta ki Dalmácia visszaszerzésére, kijátszotta s végre nem hajtotta. Ulászló 45 éves volt, mikor megnősült. A francia uralkodóház egyik sarját, Anna kandaléi hercegnőt vette nőül, ki fényes kísérettel jött hazánkba. Örömmel, lelkesen fogadták azzal a hő óhajjal, hogy trónörököszt szüljön az országnak s így megmentse az idegen *uralomtól*. Csakhogy Anna királyné 1503-ban leánygyermeket szült, Annát: s így még mindig nem volt trónörökös, aki az országot az idegen uralom s a Habsburgok igényei ellen biztosította volna.

Anna hercegnő születését Bakócz újabb gazságra használta föl az ország ellen. Pápa akart lenni; s hogy ehhez Miksa császárt is megnyerje, rábírta Ulászlót, hogy a kis Annát az császár egyik unokájával jegyezze el, ami a császári ház igényét a magyar trónra csak erősíthette. Ezekről a titkos tárgyalásokról az ország is értesült, de hallani sem akart róla, mert németet s különösen Miksa házából való királyt nem akart a trónra. Ulászló a Rákosra hívott egybe országgyűlést, s király és nemzet talán végül megértik egymást, ha váratlan, meglepő fordulat nem áll be. Két-ségkívül Bakócz tanácsára, ki az elégedetlen nemességet így akarta megfélemlíteni, Miksa császár szeptember 13-án hadat üzent „a magyar rendeknek“. A vármegyék a német támadás hírére sietve fogtak fegyvert s Zápolyayt kiáltották ki vezérükké. Egyelőre azonban nem a németek ellen indult a nemesi fölkelés, hanem a király által a Rákosra hirdetett országgyűlésre, hol több ezer fegyveres gyűlt össze.

Minthogy Miksa egész leplezetlenül az ország urának hirdette magát, a gyűlésnek szükségképen foglalkoznia kellett ez igényeivel. Nemcsak egyhangúlag visszautasította, hanem ünnepélyes, közkötelező módon jelentette ki, hogy jövőre sem akarja azokat elismerni, s hogy a Jagellók magvaszakadása esetén nem fog többé idegent a magyar trónra ültetni. A gyűlés vezetői, első sorban Z á p o l y a y J á n o s, ismételve őszintén, lelkesen hangoztatták, hogy ragaszkodnak a Jagellókhoz, hogy határozatuk épen a király és családja érdekét akarja megvédeni s egyedül a gyűlölt császárt

sújtja. Miksa erre 1506 nyarán betört az országba. Könnyű lett volna akkor a gyűlevész hadat kiverni, mivégből a rendek csakugyan fegyvert fogtak s tömegesen siettek Ulászló köré. Csakhogy nem tudták rávenni, hogy a betörésre hadüzenettel feleljen s a németeket megtámadja. A magyarság iránt mindig bizalmatlan Ulászlót Bakócz időközben végleg elválasztotta nemzetétől s a császár karjaiba vitte. Prímása utján Miksával még az új támadás előtt (1506 márczius) titkos szerződésre lépett, melyben kötelezte magát, hogy leányát a császár valamelyik fiunokájával jegyzi el, s ha fia születik, ezt Miksa egyik leányunokájával fogja összeházasítani. E közben (július 1.) Ulászlónak fia, Lajos herceg született, mi azonban nem változtatott a helyzeten. E fiút már születése előtt eljegyezték Miksa valamelyik unokájával s így a király nemcsak hogy nem lépett fel a német hadak ellen, hanem most már fia üdvét is a császárnál kereste.

A magyar rendek mégis megkoronázták a 2 éves Lajost, csak azt kötötték ki, hogy Ulászló halála esetére a gyámságot ne bizza Miksa császárra.

Fia megkoronázása teljesen megnyugtathatta volna Ulászló királyt. Csak hogy Bakócz prímás és Perényi Imre nádor (ingatag és falánk ember, mondja róla a velencei követ, ki többször megvesztegette) továbbra is szította bizalmatlanságát, hogy annál korlátlanabbá uralkodhassék rajta. Bármilyen hűségesen viselkedett Zápolyay János, Zápolyay István fia, elhitették a királylyal, hogy a trónra vágyik. Ulászló nem bízott a magyarokban s mindinkább idegenekkel, főképp csehekkel vette magát körül, akik irgalmatlanul fosztogatták az országot megszerezték a leggazdagabb bányákat s ez által évenként töméntelen pénzt vittek el az országból. Ulászló Bakócz tanácsára nőül vétette Lajos herceggel a császár unokáját, Mária főhercegnőt; míg Annát a vén császár vette feleségül: de oly Írásbeli fenntartással, hogy a házasság csak az esetre érvényes, ha egy év lefolyása alatt két fiunokájának egyike sem venné nőül a hercegnőt.

A kettős házasság híre még inkább fokozta a magyarok elégedetlenségét s nemcsak a Habsburgok ellenségei, hanem maga a nádor tiltakozott az ország nevében a bécsi alkunak a trónöröklésre vonatkozó határozatai ellen. De bármennyien sürgettek gyökeres változásokat, a királyi hatalom és tekintély züllésének gátat emelni nem lehetett. Ulászló király lassankint igazi ínségre jutott s a velencei követ már 1512 jul. 15-én azt írja haza, hogy a királynak és gyermekeinek enni valójuk sincs s az urak adtak számára össze némi pénzt, hogy Szent Márton napjáig megélhessenek. A királyi hatalom züllése pedig végleg megrontotta az állam, a társadalom összes viszonyait. Minthogy Ulászló király nem tudott parancsolni, lassankint elszoktatta alattvalóit az engedelmesség erényétől. Minthogy nem védte a munkát, a közvagyonosság rohamos hanyatlásnak indult s mint-hogy birodalma erejét nem tudta nagy közczélok szolgálatába helyezni, ez erő forrásai mindinkább elapadtak.

Mínt hogy a nemesség látta, hogy sem az országgyűlések viharos lefolyása, sem a szigorú törvények nem érnek semmit, mindinkább fásult közönybe merült s nem sokat törődött többé az ország dolgával.

A kincstár mindig üres volt, mert az urak — Zápolyay János vajda s néhány más főnemes és főpap kivételével — nem engedték az adót jószágaikon behajtani, sőt annyira mentek fukarságukban, hogy a király által a végváarak számára kért csekély eleséget is megtagadták, pedig akkor már Bajazid szultán utóda, a harczias Szelim, ugyancsak döngette kapuikat.

Ilyenek voltak az állapotok, mikor Szelim szultán megtámadta a magyar határokat. Bakócz Tamás akkor Rómában volt, mert azt remélte, hogy pápának választják. Ám kudarcot vallott. Medicsi János lett a pápa X. Leó név alatt. X. Leó, hogy a kellemetlenkedő Bakócztól megszabaduljon, pápai bullával hazaküldte, hogy keresztes háborút hirdessen a török ellen. Akkoriban már Európa-szerte követelte a közvélemény a gazdasági intézmények olyan átalakítását, mely a javak elosztásában igazságosabban gondoskodik a tömegről s a jobbágyság helyzetét is javítja. Ezek a tanok hozzánk is eljutottak s azért a főnemesség ellenezte a *tömegek* fölfegyverzését, mint veszedelmes dolgot. Bakócz mégis kihirdette a keresztes háborút s élére Dózsa György székely nemest állította. A jobbágyság ezrével fegyverkezett és sietett Dózsa Czegléd melletti táborába, ahol Mészáros Lőrincz czeglédi plébános lelkesítette a sereget. A jobbágy nélküli nemesek is csatlakoztak a mozgalomhoz, csak a főnemesség nem mozdult, úgy hogy az urak s a szegényekből álló keresztes sereg már eleve nem jó szemmel nézték egymást. Hozzájárult, hogy Dózsa seregét a kincstár semmiféle eleséggel nem látta el s így csakhamar beköszöntött a nélkülözés, ami az alsó papság izgatására még jobban elkéséltette a sereget a javakban bővelkedő urak ellen. Közben elérkezett a mezei munka ideje, s mikor a földesurak látták, hogy nincs emberük, aki a földet mivelje, a még otthon levő jobbágyokat nem engedték a sereghez vonulni, azokat pedig, akik már elmentek, haza rendelték s hogy visszatérésre kényszerítsék őket, otthon maradt asszonyaikon s gyermekeiken kegyetlenkedtek. Erre iszonyú erővel tört ki a jobbágyság dühe. A táborban kiadták a jelszót, hogy nem a török, hanem az urak az ország ellenségei, azok ellen kell menni. Az udvar most már megijedt és föloszlatottnak jelentette ki a keresztes sereget, de már késő volt. A keresztes had a társadalmi forradalom terére lépett és útját mindinkább vérontás és rombolás jelezte. Dózsa nyíltan kijelentette, hogy a király alattvalójának tekinti ugyan magát s kész neki engedelmeskedni, de nem az uraknak, kiknek végtelen önzése tönkreteszi a köznépet.

Dózsa György hatalmas seregével csakhamar az Alföldre vonult, melynek magyar lakossága lelkesülten támogatta s melynek körében az élelmezés gondjaitól is megszabadult. Megívta Csanád várát s több foglyát,

köztük Csáky Miklós püspököt s Ravazdy György birtokost karóba vonatta, amivel az elfogott jobbágyokon elkövetett kegyetlenségeket akarta megtorolni. A fősereggel Dózsa Temesvár alá nyomult, melybe a nemesi hadak fővezérét, Báthory Istvánt 1500 főnyi seregével szorította. Dózsa elszántan és értelemmel folytatta a vívást, mely azonban sokáig húzódott, miközben Zápolyay

Dózsa György vaskoronája.

vajda Erdélyből a var segítségére sietett. Julius derekán oly hirtelen jelent meg Temesvár alatt, hogy meglepte a kuruczokat, kik csak későbbre várták. Véres harcz támadt, mely a felkelő tömeg teljes megsemmisítésével végződött. Maga Dózsa György, öcsese Gergely s számos más vezér fogságba került s kegyetlen halált szenvedett. Dózsát izzó vasszékre ültették s a hóhér tüzes vaskoronával, inkább vaskosárral koronázta meg, mely kivégzési mód a középkorban nem volt szokatlan. A kurucz vezér férfiasan szenvedte el a rettentő büntetést. Mint maga a király írja, félig összesült testére végül rábocsátottak néhány kiéhezett parasztot — hajdút — kik fogukkal marczangolták szét, mire a hullát felnégyelték.

A temesvári csata hírére a mozgalom rohamosan hanyatlott. A szétszórt jobbágy-csapatokat mindenütt leverték s szeptember végén országszerte helyre állt a nyugalom. A jobbágyfelkelést elfojtották. Részesei számát egykoruak 100,000, a legyilkolt jobbágyokét 70,000-re teszik.

II. Ulászló pecsétje.

A legyőzött néppel rettenetesen bántak. A legválogatottabb kegyetlenséggel végezték ki nagy részüket, a jobbágynak pedig azontúl iszonyú lett a sorsa. Törvényben mondták ki, Verbóczy tanácsára, hogy örökre jogtalan legyen, még a szabad költözködés jogától is megfosztották s rosszabbul bántak vele az állatnál. Most már akármi történt az állammal, a jobbágy fásultan, közönyösen nézte a viszonyok alakulását. A hazáért neki mostoha anyjává lett s így ő is megszűnt sorsa iránt érdeklődni.

Ulászló állapota 1516 februárban komolyra fordult. Tízéves fia gyámjaivá —

a magyar rendeknek régebben tett ígéretével ellentétben — Miksa császárt és Zsigmond lengyel királyt nevezte ki, állandó felügyeletét meg Bakócz primásra, György brandenburgi örgrófra és Bornemissza János budai várnagyra bízta, kiknek lelkükre kötötte, hogy fentartsák a szövetséget a császárral. Márczius 13-án este 7 óra tájban befejezte életét. Holttestét a székesfejérvári öreg templomban temették el.

II. Lajos gondos nevelésben részesült, melyet a derék Bornemissza János budai várnagy vezetett. Hat nyelvet tudott s a beszéd és írás mesterségéhez egyaránt értett, jó indulatú, kegyes és szeretetreméltó volt mindenki irányában. Sok nemes tulajdon, értékes anyag rejlett benne, melyből avatott és szerető kezek derék uralkodót formálhattak volna. De alig hogy atyja meghalt, teljesen unokabátyja, György brandenburgi örgróf vezetése alá került, ki később otthon tekintélyes szerepet játszott, de Magyarországon csak egyéniségének rossz tulajdonait juttatta érvényre Lajos királyból vitéz lovagot akart nevelni, de ez — a személyes bátorságon kívül — az akkor már pusztulófélben levő lovagságnak csupán hibáit, bűneit, a komoly munkától való idegenkedést, a könnyelműséget, a pazarlást, a bor és a szerelem kicsapongásait sajátította el. Így az ifjú mindinkább eszem-iszomban, vadászatban, könnyelmű nők társaságában, oktalan költekezésben találta örömét. A rendek ekkor Lajos királyt nagykorúnak s így uralkodónak tekintették s ezzel tényleg fölmentették az idegenek gyámsága alól. Minthogy azonban a király még gyermek volt: 6 főpapból, 6 főurból, 16 köznemesből évenként újra választandó országos tanácsot alakítottak, hogy a király nevében intézze az állam ügyeit, amivel határt akartak szabni Bakócz primás eddigi korlátlan uralmának. Csakhogy az országos tanács csak papíron volt meg s Bakócz tovább is ura maradt a helyzetnek. Tovább erőszakoskodott, hatalmaskodott mindenkivel, aki útjában állt, mellőzte az érdemeseket s rokonait, vagy föltétien híveit ültette a legfőbb állásokba. A sánta Báthory Istvánt tétette meg nádornak s kettőjük kezében a szerencsétlen király, akinek betevő falatja is alig volt, pusztá báb lett.

A közbajokat az anyagi romlás, az általános elszegényedés kísérte s levitte az elégedetlenséget a társadalom legmélyebb mélyébe. Csakugyan beállott az önálló állami élet haldoklásának megrendítő kora s a beteg közszervezet mindinkább megszűnt működni. Magyarország két ősi ellensége: a német és a török császár közül az egyik, a német császár harmincz esztendő folyamán, miközben a török nem indított ellene nagy háborút, támadásaival és titkos aknamunkájával mindinkább tönkretette Magyarország tekintélyét s a külföld már megszokta, hogy az országot birodalma kiegészítő részének nézze, annál is inkább, mert Bakócz és Báthory tisztán a Habsburgok érdekeit szolgálták. Miksa császár elhunytá után Károly kasztíliai királynak adták (1519 június 12) a német-római koronát.

Lajos magyar király lovas-páncélja.
jelenleg a bécsi udvan múzeum fegyver-
tárában őrzik

A külföld számára Magyarország már alig létezett. Ha szükség volt rá, egyszerűen megfizették Bakóczot s embereit, de szövetséget nem kötöttek az országgal. Egyedül állt, pedig ugyancsak szüksége lett volna a segítségre. Szelim szultán 1520-ban meghalt s helyét egyetlen fia, a nagy Szolimán foglalta el. Az új szultán, akinek sok baja volt Szíriával, Budára maga küldött követet, hogy a békét meghosszabbítsa, illetve új békeszerződést kössön. A helyett, hogy Lajos király két kézzel kapott volna az ajánlaton, oktalan tanácsosai huzták-halasztották az eldöntést. Időközben a büszke Szulejmán beleunt a várakozásba s mint-hogy a szíriai lázadást elfojtotta, 1521 június havában óriási sereget indított Nándorfejérvár és Szabács megvívására. A török július 7-én rohammal megvette Szabácsot s a megmaradt csekély őrséget egy szálíg lekaszabolta. Augusztus 29-én Nándorfejérvár is török kézre jutott, aztán Szulejmán visszatért Konstantinápolyba. Magyarország tudta, hogy újabb török háborúban teljesen magára lesz hagyatva s a novemberben Budán tartott országgyűlés egészen rendkívüli eszközök alkalmazásával igyekezett a jövő veszélyeit elhárítani. Intézkedett állandó zsoldoshad alakításáról, melynek fentartására igen nagy rendkívüli adót ajánlott, sőt fölhatalmazta a királyt, hogy még mindig magánkézben lévő királyi javakat és jövedelmeket minden kárpótlás nélkül kobozza el. A közben meghalt Bakócz,

a hatalmas esztergomi érsek, kinek roppant hagyatéka a király kezére került. Az erkölcsi áldozatoktól sem riadt vissza. Bármi nagyra nőtt a tömegekben az idegengyűlölet, bármi ellenszenvet tápláltak a Jagellók és Habsburgok közti kettős házasság iránt, a rendek, minthogy időközben Ferdinánd osztrák főherceg elvette Anna magyar hercegnőt, készségesen megkoronázták Mária főhercegnőt (1521 december 10), kivel Lajos csakhamar (1522 január 15) törvényesen egybekelt.

Mária királyné azonban nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket.

Versenyzett Lajossal a dorbézolásban s a budai udvart a romlottság fészkévé avatta.

Amellett gyűlölte a magyarokat. Mária királyné befolyása alatt Lajos király még inkább elvesztette minden komolyságát s szánalmas, nevetséges alakká törpült, kit senki sem tisztelt, kinek asztalához hívatlanul ültek az emberek, kiből még udvaronczi is gúnyt űztek. A királyi hatalom és tekintély fokról-fokra hanyatlott lefelé s minden téren elvesztette a vezető, szervező, alkotó képességet.

Kivetkőzött összes értékesebb tartalmából s romlása mint ragadós betegség terjedt el az egész magyar társadalomban: annak felső és alsó rétegeiben egyaránt, hogy ott is kiölje amaz erkölcsi erőket, melyek az állami önállóság fentartásához nélkülözhetetlenek. Mióta Nándorfejérvár és Szabács török kézre jutott, a végeken most szüntelenül folyt az apró harc, s e harcokban megint új értékes alak tűnt föl, T o m o r y Pál, aki vitéz katonából szerzetes lett, s most az ország kívánságára elfogadta a kalocsai érsekséget és a délvidék védelmének a vezetését. Újjá szervezte a vízi és szárazföldi haderőt és midőn 1533 augusztusban 15.000 főnyi török tört a Szerémségbe, előbb a török hajóhadat és az őrizetére bízott tábornokot, augusztus 12-én meg magát a főszereget semmisítette meg. A győzelem híre ország-szerre lelkesedést, sőt túlságos reményeket keltett. Az udvar azzal áltatta magát, hogy most már vége minden bajnak s ez oktalan föltevésben a győztes hadvezérnek annyi pénzt sem adott, hogy katonáit fizesse s a végvárat megfelelő állapotba helyezze. Így Tomory keze hamar megbénult; nemcsak hogy nem aknázhatta ki diadalát, hanem a legsürgetőbb védelmi intézkedéseket sem eszközölhette. A züllés általános lett s a közne-messég hasztalan akart a zürzavarban rendet teremteni.

A politikai és gazdasági zürzavarhoz egyszerre a vallásos viszály járult: Luther fellépésének első hírére itt-ott nálunk is rombolni kezdték a szent képeket.

Mária, II. Lajos felesége, mint özvegy királyné.

A földesurakat viszont az egyházi fenytékkal való gyakori visszaélés, a szentszékek jogkörének törvénybe ütköző kiterjesztése keserítette el, mások az egyház dús vagyonára áhítoztak, amint a tömegek egy ideig Európa-szerre úgy fogták fel Luther föllépését s az új mozgalmat, mint a szegények és nyomorultak támadását a dús gazdag főpapság ellen s e felfogásban a szegény alsó papság egy része is osztozott. Az új eszmék

II. Lajos magyar király.

hatása alatt Róma s magyarság közti régi benső kapocs észrevehetőleg lazulni kezdett.

Azok a tömeges búcsújárások, melyek régebben hazánkból az örök városba irányultak, mindinkább megszűntek. A római Szentlélek-társaságba még 1520-ban 42 magyar zarándok, papok mellett világiak, férfiak és nők iratkoztak be. Ellenben 1523 nyara óta egyetlen egy magyar sem vétette föl magát a társulatba, ami élénken jelzi a magyar közvélemény gondolkodásában készülődő átalakulást. Csakhogy ez átalakulás még csirájában volt, s már 1523-ban szigorú törvényt hoztak a hitujitók ellen s kimondották, hogy 'a magyar luteránusok és pártfogóik fej- és jószágvesztéssel sújtassanak. E törvény alapján valóságos hajsza indult meg Luther könyvei ellen. Minthogy időközben Luther egyre élesebb hangon folytatta támadásait a pápa és a császár ellen, az országgyűlés 1525 májusban új törvényt hozott, mely szerint a luteránusokat ki kell irtani s mindenki ott vetheti máglyára, ahol találja őket. Mindez azonban nem állta útját az új tanok terjedésének s csupán arra szolgált, hogy a forrongó, szétzüllő társadat lomba beledobja a vallásviszály üszkét s még inkább kifejleszse az ellentéteket, még inkább szétforgácsolja, bénítsa, gyöngítse a nemzet erejét.

Szulejmán szultán ez időben (1524) Egiptom meghódításán fáradozott s maga küldött követet békeajánlatokkal Budára. A magyar udvar hajlott a békére, de a pápa és Ferdinánd főherceg, Lajos sógora (akinek bátyja,

V. Károly az osztrák örökös tartományokat átengedte valósággal megtiltotta Lajosnak a török követtel való tárgyalást. Ekképen az idegen nyomás alatt a magyar politikusok elszalasztották az utolsó kedvező pillanatot, úgy, hogy a török folytatta a harcot s elfoglalta Havasalföldet, valamint Szörény várát.

De a veszély immár nem csupán a végeket fenyegette: maga az ország volt koczkára téve. Minthogy nem fogadták el a török békeajánlatokat, Budán és országszerte bizonyosra vették, hogy Szulejmán ez év folyamán megindítja nagy támadó háborúját. Már pedig a hadviselés minden eszköze hiányzott. Tomory érsek, aki törhetetlen buzgalommal örködött a déli határszélen, hónapokon át a legcsekélyebb pénzsegély nélkül maradt s katonái szétoszoltak, mert nem tudta őket fizetni. Szerencsére a szultán nem indította meg a háborút, sőt ellenkezőleg: ismét hajlandó volt békét kötni Magyarországgal s e szándékáról értesítette Zsigmond lengyel király nála járó követét. Őszintén kijelentette, hogy kész Magyar- és Lengyelországgal megegyezni, hogy azután egész erejével Olaszországra vesse magát Zsigmond fel is ajánlotta közvetítését a magyar udvarnak. Csakhogy ez a béke a török hatalmat Olaszországra terelte s a pápai államot közvetlenül fenyegette volna. Így tehát Róma a legnagyobb erőlködéseket tette, hogy a magyar-török békét meghiúsítsa. Magyarország nem tett semmit, sem háborúra nem készült, sem békét nem kötött, hanem egyenesen ma-

gára ingerelte a szultánt, ki ez évben már nem kezdte ugyan meg a támadást, de haragjában annál inkább készült a jövő évi leszámolásra.

Magyarország rendei a mozgalmas 1525 ki esztendőnek már tavaszán, májusban összegyűltek a Rákoson. A viszonyokhoz mérten, izgatott, viharos volt hangulatuk s keserű kifakadások, komoly fenyegetések hangzottak mindenfelől. De a gyűlés oly ideges, viharos maradt, hogy törvényt sem tudott hozni, hanem azzal oszlott szét, hogy a nyár folyamán Hatvanban új gyűlést tartanak, melyen minden nemes ember fegyveresen köteles megjelenni. A hatvani gyűlésen a köznemesség csakugyan lehetőleg személyesen és fegyverben jelent meg. Valami 14.000-re teszik az egybegyűltek számát s ez alkalommal sajnosán kitűnt, hogy a hosszas békekorszak, különösen a nemzeti vagyonosság fokozódó romlása mily százalmas, kétségbeejtő állapotba sülyesztette a magyar nemzet hajdani virágát, a nemesi haderőt.

A hatvani gyűlés Báthoryt megfosztotta a nádorságtól s Verbőczy Istvánt kiáltotta ki nádorrá.

A rendek megnyugodva, azon reményben távoztak el Hatvanból, hogy olyan embert állítottak a kormányzat élére, aki meg fogja a veszendő hazát menteni. De alaposan csalódtak. Verbőczy ép oly gazdálkodást folytatott, mint elődei, úgy, hogy csakhamar mindenki elfordult tőle. Az 1526-iki tavaszi (április-május) országgyűlésen Verbőczy leköszönt s Báthoryt visszahelyezték a nádori székbe. A rendek külön meg is bélyegezték s jószágvesztésre ítélték. Verbőczy azonban megszökött az országgyűlésről s izgatásainak hatása alatt a felvidéki vármegyék nemesi fölkelése nem mind sietett a király táborába, midőn a szultán az országot megtámadta.

Tudta mindenki, hogy a szultán megindítja a háborút, de arról eltérő hírek keringtek, vajjon Nándorfehérvárról vagy Havasalföldről intézi támadását. Erdélyt Zápolyay János vajda, a déli határszél Tomory Pál érsek védte, aki elégtelen eszközei daczára megkísérelte a határok védelmét. Magyarország, mely százötven esztendő óta állhatatosan, tengernyi vérrrel és vagyonáldozattal védelmezte a Nyugatot a keleti barbárság ellen, a döntő pillanatban teljesen elhagyottan, minden külföldi segély nélkül állt a szultán támadásával szemben.

Amint a tavaszi évszak 1526-ban beköszöntött, Szulejmán szultán mozgósította roppant hadseregét Magyarország ellen s április 23-án elindult a fővárosából, Konstantinápolyból. Seregét 2—300.000 emberre becsülték. Ezt az óriási, megszámlálhatatlan tömeget pedig egyetlen akarat, Szulejmán szultán, korának egyik legkiválóbb uralkodója irányította, ki bízott óriási erejében, s immár a Nyugat meghódítását tűzte ki feladatává. Hadai Nándorfehérvár körül gyülekeztek s onnan Pétervárad ellen indultak. Ez volt akkor az ország déli részeinek kulcsa, az egyetlen, habár kisebb erősség,

mely a Budára vezető utat elzárta. E vár megvédelmezésétől függött tehát a főváros sorsa s Tomory minden tőle telhetőt elkövetett, hogy megmentse, de semmi pénze sem volt; könyörgött, hogy pénzt és katonát küldjenek neki. Nem kapott semmit s július 28-án a vár elesett.

Nyitva volt az út Buda felé. Lajos Tolnába rendelte a nemesi hadakat s július 20-án maga is oda igyekezett, hogy a törököt fölartsa.

Ily körülmények közt a tolnai táborban összegyűlteknek az lett volna föladatuk, hogy kerüljék a döntő csatát, lépésben hátráljanak az ellenség elől s ekképpen igyekezzenek időt nyerni, mert minden nap új csapatokat hozhatott a király seregébe. Csakhogy az ellenkező történt s Lajos egyre közelebb nyomult a tízszerte nagyobb ellenséghez. Egyúttal oda-rendelte Zápolyay János erdélyi vajdát seregével, de nyilvánvaló volt, hogy az a nagy távoból már csak elkésve érkezhetik.

A lassan gyülekező királyi táborban nem volt igazi katona, nem volt hadvezér s senki sem tudta, mit kellene tenni. Pedig a harcosok száma folyton szaporodott s augusztus utolsó hetében valami 27—29.000 vitéz volt együtt. Csakhogy a török roppant tömegével szemben ez a had alig jöhetett számba. A higgadtabbak ajánlották is, hogy időt kell nyerni, várni kell, míg a vajda, a horvátok, a csehek megjönnek, mi 2—3 hét alatt megtörténhetett s a sereg létszámát körülbelül megduplázta volna. Ellenben a többség zajosan sürgette a törökkel való mielőbbi megmérkőzést. Lajos király, ki a hadviseléshez semmit sem értett, végre engedett a többség követelésének s mohácsi táborában akként intézkedett, hogy augusztus 29-én a magyar sereg Tomory Pál érsek és Zápolyay György szepesi gró* vezetése alatt csatát vívjon a törökkel. Négy óra tájban délután kezdődött meg a csata, mely alig két óra múlva a magyarok teljes megsemmisítésével végződött. 24.000 vitéz, a két érsek és öt püspök, továbbá Zápolyay György és töméntelen más főúr, birtokos nemes és katona holtteste borította a csatát. Mikor a csata elveszett, Lajos király a zuhogó esőben csak két fiatal apródja, a magyar Atzél István s a cseh Czettvitz Ulrik kíséretében vágatott a párás, ködös esthomályban tova. A megdagadt Csele patakon azonban fáradt lova nem birt átugrani, hanem a zuhogó árba jutott, mely a nehéz fegyverzetben tehetetlen királyt magával sodorta. A magyar apród királyja segítségére sietett, de őt is elnyelte a patak szennyes vize. Ellenben a cseh apród megelégedett azzal, hogy pontosan megjelölje a gyászeset helyét s azután tovább vágatott Budának. Így halt meg teljesen magára hagyatva a koronás király. A szultán hadai ezután rabolva, pusztítva, égetve nyomultak Buda ellen, ahonnan Mária királyné a mohácsi vereség hírére minden kincseivel Pozsonyba szökött. Szeptember 12-én már Szulejmán szultán ült Mátyás király büszke palotájában. De nem sokáig maradt ott. Szeptember 20-án az akarata ellen felgyújtott Budáról mérhetlen zsákmánnyal indult vissza Konstantinápolyba.

Anna, Nagybritannia és Írország királynéja

SKANDINÁVIA A TIZENHARMADIK SZÁZADVÉGÉTŐL A TIZENHETEDIK SZÁZAD KÖZEPÉIG.

DÁNIA, SVÉD- ÉS NORVÉGORSZÁG. A KALMÁR! UNIÓ.

A XIII. század második felében és még utána jó ideig a skandináv államok közül Dánia-nak jutott a vezető szerep. E korszak kezdetén ugyan sokat veszített a királyság azért, hogy egymásután kiskorú és gyenge királyok viselték a dán koronát, így VII. Erik (1286—1320) mint kiskorú került a trónra, ami bő alkalmat nyújtott a papságnak és nemességnek, hogy a maga előjogait gyarapítsa. Megmaradt ez a helyzet a király nagykorúságának idejében, sőt még súlyosbodott öccse II. Kristóf alatt, a mikor a királyi hatalom rovására az alsóbb rendek: a polgárok és parasztok is nyertek bizonyos önállóságot, egyes tartományok pedig úgyszólván teljesen függetlenítték magukat. Ezek közül legfontosabb szerepe jutott Slervignek, melynek hercege Sanenburgi Valdemár egyideig mint III. Valdemár — ellenkirály is volt Kristófnak (1326—27). A rendek azonban csakhamar reáuntak, visszahívták Kristóft, ki azután mind halaiig (1332) uralkodott. Halála után 8 esztendőn át nem volt király Dániának, mely, ennek következtében, a belső villongások prédája lett.

1340-ben végre Kristóf fia IV. Valdemár került a trónra, a ki egyike volt a legkiválóbb dán fejedelmeknek. Német zsoldosokra támaszkodott így sikerült neki a beslő bekét helyreállítani s a királyi tekintélyt ismét a régi erejébe visszaállítani. A kallonburgi szerződésben (1360) megállapította a királyi hatalomnak és az egyes rendekének a hatáskörét. Svédországban nagy hódításokat tett, a Dániát fenyegető hanza városokat méltányos békére szorította. Igaz, hogy távollétében a rendek újabb szerződésre léptek a hanza városokkal (Strálsund 1370), mely utóbbiaknak befolyást engedett a dán királyválasztásra, s a mihez neki is hozzá kellett utóbb járulnia, de azért mégis rendet teremtett országában s oly tekintélyt szerzett a dán koronának befelé és kifelé, a milyen el Nagy Valdemár, ideje óta nem rendelkezett.

Norvégiában VII. Hákon-nal kihalt a régi uralkodócsalád (1319). Utódja veje, Erikson Magnusz svéd király lett aki 1350-ben átengedte a nor-

vég koronát fiatalabb fiának: Vili. Hákon-nak (1350—1380). Ennek a felesége Margit lett, a IV. Valdemár dán királynak leánya és örököse. A mikor kiskorú fiuk: V. Oláf meghalt, az addig már mint regenszó uralkodó özvegy királynét Norvégia királynőjévé választották. Ekkor jött létre a három skandináv királyságnak egyesülése a kalmári unió-ban (1397). Norvégia azóta egészen a XIX. századig Dániához tartozott. Történetek ugyan egyes kísérletek arra, hogy a dán főhatóságtól szabaduljanak: így pl. 1531-ben, a mikor a Norvégiába menekült II. Keresztélyt azután is elismerték a norvégok az ő királyuknak, hogy Dániában megfosztották a trónjától, de Dánia ezt felhasználta arra, hogy Norvégiát megszállja és egyenesen dán tartománynak nyilvánítsa (kopenhágai országgyűlés 1306). Így Norvégia továbbra is függő viszonyban maradt.

Svédországban a XIII század végén és a XIV.-nek elején II. Birger volt a király. Mint 9 éves gyermek került a trónra. Helyette Knutszon Torkel birodalmi marsall uralkodott. Jeles államférfi volt, a ki nagykorúvá lett királyának is kitűnő szolgálatot tett. Birger később föllázította őt két fondorkodó öccse unszolására, kik csak azért akarták Knutszon bukását, hogy bátyukat annál könnyebben megfoszthassák a hatalmától. Birger, a mikor ennek — sajnos, későn — tudatára ébredt törbe csalta és megölette testvéreit: Eriket és Valdemárt. Így egyedül uralkodott, de a nép föllázadt ellene e testvérgyilkosság miatt, elűzte őt és a megölt Erik fiát: II. Magnuszt hívta meg a trónra (1319). Ez VII. Hákon norvég királynak veje és utóda is lett. Norvégia történetében fentebb megemlékeztünk már arról, hogy Magnusz a norvég koronát önként fiatalabb fiának Vili. Hákonnak engedte át (1350). Ugyanakkor az elegendetlen svéd rendek a svéd koronát idősebb fiának XII. Erik-nek juttatták, a ki azonban 1351-ben meghalt, mire Magnusz azután 1363-ig svéd király maradt. Ez évben újra elűzték és unokaöccsét, Meklenburgi Albrecht-et állították az ország élére.

Magnusz 174-ben a tengerbe fűlt: vele kihalt a Folkungok háza. Albrecht sem tarthatta magát sokáig Svédországban, a rendek reá untak és a svéd koronát Margit dán ésnor/ég királynőnek ajánlották fel.

Margit királynővel újabb fénykorszak virradt Dániára, melynek trónjára 1375-ben került, hogy fia V. Oláf halála után (1387) a norvég koronát, 1388-ban pedig választás alapján a svéd koronát is fejére tegye. Az ő kezdsére jött létre a már említett kulmári unió (1397),

pedig támadta a királyt, az 1432-iki békekötésben meglehetősen függetlenséget biztosított magának úgyszintén az őt támogató hanzavárosoknak. Végre a dán nemesség is visszakaparította régi előjogait, Erik pomerániai örökös birtokára vonult helyébe Bajor Kristófot, Erikunoka-öcscsét választották a három ország királyává, kinek halála után (1448) a svédek eddigi kormányzójukat, Knutszan Károlyt választották királyukká, a dátnök pedig Oldenburgi Keresztélyt (mint király I. Keresztély), a ki-

X. Károly Gusztáv. (I. 435. old.)

melyben a svéd, norvég és dán rendek megegyezésre lépnek, hogy ezentúl a három ország közös király alatt közös egységet képezzen kifelé, közös legyen a hadi és külügyük, belül azonban minden országnak megmaradjon a maga eddigi törvénye, szokása. Ugyanakkor elismerték Margit unokaöcscsét Pommeráni Erik-et trónörökösnek. Margit halála (1412) azonban a svédek kezdték az egységet bontogatni, külön kormányzói választottak, bár eár elismerték Eriket királyuknak. Adolf slezvig-holsteini herceg

azután azután a norvégek majd Knutszon elűzése után (H57) a svédek is elismerték királyuknak. Ezzel újra helyreállt a 3 ország egysége.

1460-ban a slezvig-holsteini rendek is csatlakoztak az unióhoz: János király (1481 — 1518) azután a slezvig-holsteini birtokoknak egyik részét azután átengedte öcscsének Frigyesnek: ezóta szerepel ez országok történetében a királyi és a hercegi (gcttorpi) ág. Svédországban a tényleges hnalom a Szturék kezében volt.

X. Károly érme a Nagy Belten való átkelés emlékére

János fia, II. Keresztély alatt a kalmár uniótól és ezzel a dán fenntartástól függetlenítsék. Utóda Bajor Krisztof halála után (1448) a svéd nép a papság és nemesség akaratának ellenére az királynak választása pedig most úgy szólnán tisztára a nemesség kezében volt. II. Frigyes (1559—1588) hiába küzdött a nemességnek túlsúlya ellen. Utóda IV. Keresztély (1588—1648) kiváló fejedelem volt. Elfoglalta Svédországnak egyik részét, melyet azután a svéd királyság 1 millió tallérért volt kénytelen visszaváltani. Kevesebb szerencsével avatkozson azonban bele a 30 éves háborúba. A lübecki béke (1629) meghagyta ugyan őt országának birtokában, de a dán korona külső tekintélye megcsappant s az északi népek sorában Svédországé lett a vezető szerep. Ha azonban IV. Keresztély külpolitikája nem is volt a legszerencsésebb, annál nagyobb érdemeket szerzett Dánia belső megerősödése körül. Szabályozta az igazságszolgáltatást, javította a pénzügyeket, fellendítette a kereskedelmet és gyarmatokat is szerzett országának.

Svédországban — mint már Margit királynő utóda, XIII. Erik áll

János fia: 11. Keresztély alatt végleg felbomlott a kalmári unió. Svédország Váza Gusztáv vezetésével elszakadt. Dániában sem tudta 11. Keresztély a maga tekintélyét fentartani: az 1523-i viborgi országgyűlés letette s helyébe Frigyes slezvig-holsteini herceget hívták meg a trónra, ki azután 1533-ig uralkodott Dánia és Norvégia fölött. Hogy azonban uralmát biztosíthassa, nagy engedményeket volt kénytelen tenni úgy a dán rendeknek,

mint a hanza városoknak és a ditmári kerületnek.

Ez időben már a reformáció is érezte hatását a skandináv országokban I. Frigyes az odenszei országgyűlésen kimondotta ugyan a katolikus és protestáns vallás egyenlő jogát, tényleg azonban

A Nagy belti emlékérem előlapja.
=Szöv. I 435. old.)

utóbbi pártolta: a megüresedett katolikus püspökségeket a reformáció híveivel töltötte be stb. Frigyes fia és utóda: 111.

Keresztély (1533—1559) uralkodását 3 évi belső villongás előzte meg: az u. n.

„grótok háborúja“. 111. Keresztély még erősebben támogatta a protestantizmust.

Az új vallás terjesztésével együtt járt az egyházi birtokoknak elkobzása, melyeknek legnagyobb része a főnemesség kezébe került, mely ily módon hatalmában még gyarapodott, inig a vagyon és tekintély nélküli protestáns papság az ország ügyeiben háttérbe szorult, a polgárságot és parasztságot pedig elnyomták.

A nemesség hatalmát nagyban emelte az a körülmény is, hogy Dánia I. Keresztély alkotmány értelmében, hogy Dánia nem örökös, hanem választó királyság volt, a eddigi kormányzó Knutszon Károlyt királynak választotta. I. Keresztély dán király ugyan egyidőre visszacserezte a svéd koronát (1452—1467), de Knutszon újra visszatért és 1470-ig uralkodott. Halála előttunokaöccsét Sztur Sztent jelölte utódjának, kit a svédek

kormányzónak választottak. Ezt a tisztségét megtartotta akkor is, mikor II. János t elismerték svéd királynak (1483). A uiikor Sztur Szvan meghalt (1503), a kormányzói hatalom családjának másik tagjára Sztur Szvante é-ra szállt. A Szturék kormányzása a polgároknak és paraszto-
nak aranykora volt, kiket a nemességnek és papságnak túlkapásai ellen megvédték. Sztur Szvante utóda i f j. Sztur Szte n lelt (1512). Az ő kormányzóságának idejében történt, hogy az akkori dán király II. Keresztély a svéd nemesség és papság segítségével svéd király lett (1520), de a mikor a dánellenes mozgalom vezetőit irgalmatlanul kezdte pusztítani (stokholmi vérfürdővel 94 embert végeztetett ki egy napon, később a vidéken még 690-1): a nép föllázadt ellene s Váza Gusztáv-ot, az idősebb Sztur Szte n-
nek unokaöccsét előbb kormányzónak, majd királynak tette meg. Az 1524-i malmői szerződés azután örökre végét szakította a kalmári uniónak.

I. Gusztáv a reformáció hive volt. Amellett sokat tett az ország pénzügyeinek rendezésére, a hadseregnek és tengerészeknek szervezésére, emelte a földmívelést, bányászatot, kereskedelmet. Hálából a veszterázi országgyűlés kimondta, hogy a svéd trón a Váza-ház öröksége. Közvetlen utódai alatt a királyi tekintély vissza le-
szállt. XIV. Erik (1560—68 megőrült s méregtől pusztult el. Öcscse János (1568—92) és ennek fia Zsigmond (1529—99) nagyban pártolta a katolikus vallást (utóbbi, mikor a lengyel királyságra pályázott, át is tért a katolikus hitre) es elnyomta a protestantizmust. Mint lengyel király külömben sem törődött sokat Svédország javával, amiért is letették s nagybátyát a protestáns XI. Károlyt hívták a trónra, a ki szigorú kézzel rendet teremtett az országban (1604—1628). Ennek az utóda volt a nagy Gusztáv Adolf (1611—1632), aki döntő befolyást gyakorolt a 30 éves háborúba és Svédországot elsőrangú hatalommá tette.

A harminczéves háború után.

MAZAREN ÉS A FROND. A SPANYOL HÁBORÚ.

XIV Lajos ötéves volt, mikor a trónra jutott, Anyja, Osztrák Anna magára ruháztatta a kormányzóságot, a végrehajtó hatalmat azonban Mazarén bíborosra bízta. Mazarén olasz ember volt, 1602-ben született Rómában. Papi pályára lépett. 1634-ben került Franciaországba, ahol csakhamar magára vonta Riseliő figyelmét, a kinek révén később bíboros is lett. A királyné teljesen rábízta magát, mert tudta, hogy csakis a király érdekeit szolgálja.

Riseliő halála után a foglyokat kibocsátották, a száműzöttek visszatértek az udvarhoz s Anna mindent kedvükre tett. Ezek teljesen behálózták a királynét. Mazarénnek sok dolgot adott, míg rendet teremthetett. Bófortot a Basztillba küldték, a bovéi püspököt egyházmegyéjébe, Sevröz hercegnét pedig birtokaira. A királyné 1643-ban Mazarént első miniszterének nevezte ki,

Riseliő rendszere tehát halála után is fönmaradt. Mazarénnek csak folytatnia kellett a megkezdett munkát. De Mazarén nem volt tökéletes Riseliő. A külügyekben rendkívüli tehetségnek bizonyult, de a pénzügyekben megbocsáthatlanul könnyelmű volt. Az ország csaknem csódba jutott. Annyiféle adóval sújtotta a népet, hogy az már csaknem tűrhetetlen volt. A párisi lakosság meg is tagadta -az új adók fizetését, a parlament az ő pártjára állt s csak két évre szavazta meg ezeket az adókat. De az állam

szükségei folyton emelkedtek. Mazaren tehát a nagy uraktól 4 évi jövedelmüket kérte kölcsönképpen. A parlamenttől nem kért, amiben ez sértést látott, összekötetésbe lépett a többi önálló testülettel s ezekkel együtt megalkotta a hires „szövetségi határozatot.“ A nagy tanács, a főtörvényszék, a számvevőszék és a parlament külön-külön bizottságot küldött ki. A négy bizottság összeült és tanácskozó gyülekezetté alakult. Kívánságaik között — melyeket 27 szakaszba foglaltak s a kormányzónó elé terjesztettek — többek közt az szerepelt: hogy a parlamentnek joga van minden rendeletet megvitatni s följegyezni; a hivatalával visszaélő hivatalnokot állásától megfosztani; továbbá az a követelés, hogy a király egy alattvalóját sem szabad 80 óránál tovább kihallgatás nélkül fogva tartani.

Ugyanekkor nyerte meg Enghien Konde a lanszi csatát. Ez föl bátorította Mazarent. Elfogatta a legkiválóbb ellenzéki képviselőket, erre azonban a nép föllázadt. A parlament követeli a királynétól a foglyok kibocsátását, de Anna csak nagynehezen, Mazaren könyörgésére, egyezik ebbe bele. A város lecsendesedik, de a királyné, aki az engedelmességet gyöngeségnek tartja, fiával és Mazarennel Szent-Zsermenbe vonul vissza. De így is kénytelen volt mindazokat a határozatokat megerősíteni, melyeket Szent Lajos kamarája hozott.

Mazaren csak azért engedett, hogy időt nyerjen. Amint vége volt a külső háborúnak, elhatározta, hogy végez ezekkel az emberekkel, akik tönkre akarják tenni a királyi tekintélyt. 1649 jan. 6-án Anna fiaival elhagyta Párist s csapatokat hitt maga köré. A parlament a fiatal hercegeket és urakat hívta segítségül, így Konti herceget, a nagy Kondé öcscsét, Longvill herceget, Bulyon, Rosfukold herceget, sőt a bölcs Türennt is. Az összeesküvés lelke Gondi Pál, a későbbi Re ez bíboros volt, ez a lelkiismeretlen és a mellett, nem valami tehetséges ember, akinek azonban sikerült másokkal elhitetni, hogy az.

Megkezdődött a nagy küzdelem, melyet a történelem a frond néven ismer. A parlament kinevezett tábornokokat; kimondta, hogy minden ház tartozik egy embert és egy lovat állítani. A király hívei csakhamar visszavonultak a frondtól, mert belátták, hogy az urak végcélja az állam fölforgatása. Mikor a parlament megtudta, hogy az urak szerződést kötöttek a spanyolokkal, megbízta elnökét; Mólé Mátyást, hogy tárgyaljon Mazarennel. A rüelyi megállapodás leszállított némely adót, megadott egyes jogokat s visszavitte az udvart Párisba. (1649).

A béke azonban nem tartott soká. Kondé, aki védelmezte a kormányt, most ura akart lenni. Bántotta, megalázta a kormányzónót s Mazarent, amellet gúnyolta a volt frond pártiakat. Mazaren 1650 januárjában Kondét, öcscsét; Konti herceget és sógorát; Longvill herceget a Luvrban elfogatta.

Néhány tartomány föllázadt, de hamar elnyomták, D ü p l e s s z i — P r a z l e n pedig Rethel mellett megverte T ü r e n t, aki spanyol sereggel tört be az országba.

Mazaren azért még nem örülhetett a diadalának. Gondinak bíborosságot ígért, ha a királyné mellé áll; de persze elfeledte Ígétét: mire Gondi közeledett Kondéhoz, izgatta a népet, bizalmatlanná tette a parlamentet, a két frond pedig kényszerítette Annát, hogy a hercegeket szabadon bocsássa, Mazarent pedig udvarából eltávolítsa. Mazaren Kölnbe ment s onnan kormányozta tovább a királynét és Franciaországot (1651). Gondi végre bíboros lett.

Kondé azonban nem tudott nyugodni. Minden áron a legfőbb hatalmat akarta s mert nem bízták rá, a legbünösebb kalandokba bocsátkozott, hogy fegyverrel szerezze meg a hatalmat, sőt a trónt is, amint azt bizalmas társa, K o l i n y i gróf állította. Föllázította Gujanát, tárgyalt a spanyolokkal, míg barátai Franciaország szívében készítették elő a háborút. Mazaren rögtön visszatért s a királyi sereget Türenn grófra bízta. Kondé Bleno mellett megverte Hokenkurt marsallt (1652). Az udvar menekülni akart, de Türenn megnyugtatta az udvart s 4000 emberével megakadályozta, hogy a 12,000 emberből álló ellenség kihasználja győzelmét.

Páris alatt végre megütközött a két fősereg. A véres csata már-már Kondé vereségével végződött, serege csaknem körül volt kerítve, mikor Orlean Gaszton herceg leánya megnyitotta előtte a város kapuját s egyben a Basztill ágyúit a királyi sereg ellen irányította. A meglepett Türenn visszavonult. Kondé halomra gyilkoltatta a Mazaren-pártiakat, majd kivonult a városból s Flandriába ment.

Hogy az országot a királyné pártjára hódítsa, Mazaren másodszor is visszavonult; mire a parlament kérte a királynét, térjen vissza Párisba. Gondi (Recz) bíborost becsukták Venszennbe, Kondét halálra Ítélték, Gasztont Bloába száműzték. Három hónappal később Mazaren ismét visszatért (1653 február). Ez volt a frond vége. De XIV. Lajos sohasem felejtette el ezeket a szomorú napokat s elhatározta, hogy korlátlanul fog uralkodni. Amint az udvar visszatért Párisba, megtiltotta a parlamentnek, hogy az állam főbb ügyeibe, vagy a pénzügyekbe beleavatkozzék.

A zavarok idején a spanyolok visszahódították Dünkerket, Barszelonyát és Kazalt. K o n d é följánlotta nekik a kardját, de amint elhagyta a francziákat, cserben hagyta a szerencséje. Előbb L i p ó t főherceggel Arraszt ostromolta, de T ü r e n n heves csata után visszavonulásra kényszerítette (1654 aug. 25).

A következő években nem történt döntés. Türenn is, Kondé is sokkal kisebb sereg fölött rendelkezett, semhogy döntő csatát vívhattak volna. Mazaren ekkor K r o m v e l lel szövötközött a spanyolok ellen. Míg az angolok elfoglalták Jamaikát s fölperzstltek Kadiszt, a francziák Dünker-

két vették ostrom alá szárazföldről és a tenger felől. A spanyolok e város segítségére mentek, de Türenn heves csatában teljesen megverte őket s a várost is bevette (1658 jun. 14).

A spanyolok békét kértek. A pirenéusi szerződésben, melyet 1659 november 7-én kötöttek meg, a francziák megtartották Artoát, Szerdányt és Ruszilyont; Lotaringiát átadták ugyan IV. Károly-nak, de csak oly föltétellel, hogy ez minden várát leromboltatja; de mert ő ezt a föltételt nem akarta elfogadni, a francziák Lotaringiát is elfoglalták. Kondé herceget az udvar visszafogadta kegyeibe s főbb állásait is visszaadta neki.

XIV. Lajos nőül vette Mária Terézia iufánsnőt, aki 500.000 aranytallért kapott hozományképpen. Erre Lajos lemondott spanyol örökösödési jogáról. Mazaren ennek daczára igényt akart támasztani a spanyol trónra. Követelte a hozomány azonnali kifizetését. Tudta, hogy erre Spanyolország nem képes, de ezzel csak elő akarta készíteni a Bourbon-ház spanyolországi igényeinek az érvényesítését. Ugyanekkor azonban cserben hagyta Portugált, mely erre Angliával szövetségelt.

Mazaren arra is gondolt, hogy XIV. Lajost császárnak teszi meg III. Ferdinánd halála után (1657). Igyekezete daczára is azonban I. Lipót választották meg császárnak. Annyit azonban elért Mazaren, hogy megkötötte a rajnai szövetséget (1658), melylyel a három egyházi választó, a bajor fejedelem, a hesszeni és braunsveigi fejedelmek, a svéd és dán király, a vesztfáli béke föntartására Franciaországhoz csatlakozott. Ezzel egyúttal bizonyos fokig francia védnökség alá is helyezkedtek.

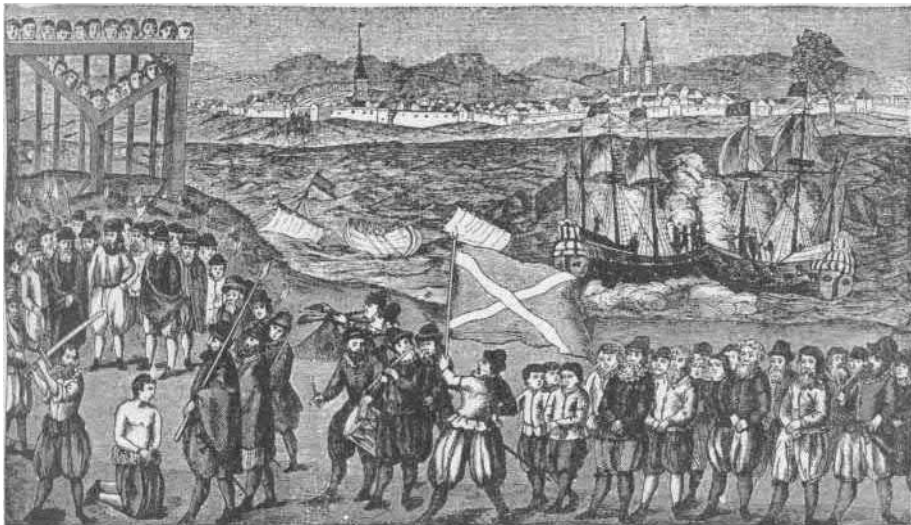
Mazaren belső kormányzása kevésbé volt dicséretreméltó. Elhanyagolta a kereskedelmet és földművelést; a tengerészetet; a pénzügyeket pedig úgy kezelte, hogy halálakor az államkincstár 450 millióval tartozott, holott az ő magánvagyonja majdnem a felét tette ki ennek. A pénzügyek ellenőre, Füké Miklós, ezért is így szólt a királynak: „Szír, a királyi pénzesfiókok üresek, nincs pénz bennük, de a bíboros ur majd kölcsönöz“.

Mazaren vagyona nagy részét helyes czélokra fordította. Pártolta az irodalmat. Menaszt bízta meg azzal, hogy elébe terjeszsze azoknak a névsorát, akik jutalmat vagy buzdítást érdemelnek. Dekart, aki Hollandiába vonult vissza, nyugdíjat kapott. Mézeré, a történetíró, évenként 4000 frankot kapott. Nagy költséggel gyönyörű könyvtárat alapított, melyet később a közönségnek is megnyitottak s végrendeletében 800.000 aranytallért hagyott a négy nemzet otthona számára, mely a spanyol, olasz, német és flamand tartományok egyetemi hallgatóinak befogadására szolgált. Itáliából sok drága festményt, szobrot és ritkaságot hozatott; továbbá művészeket, gépészeket hívott be, akik egyebek között bevezették Franciaországba a nagy operát, 1655-ben megalapította a festő- és szobrász-akadémiát. 1661 márczius 9-én halt meg Venzennben 59 éves korában.

11. Vilmos orániai herceg és menyasszonya, Stuárt Mária Henrietta, I. Károly leánya.

Festetto Van Dejk (Dyck)

Kalóz-kivégzés Hamburgban a XVI. században. A tengerparti akasztóia-dombon láthatók az előbb kivégzettek fejei.

EURÓPA KÉPE 1661-BEN.

A vesztfáli és a pirenéusi szerződés Európában az első szerepet Franciaországnak biztosította. XIV. Lajosnak csak Riselió és Mazaren munkáját kellett folytatnia. Kitűnő miniszterei voltak, birodalma a legjobban egyesített s legengedelmeőbb Európában, pénzügyeit rendbe hozza K o l b e r t, hadseregét a legnagyobb tábornokok segítségével szervezi L u v o a. Hatalmát még növeli szomszédainak a gyöngesége.

A Stuartok visszahelyezése (1660) nyugalmat adott Angliának, de csak néhány évre. A király önkényuralomra való törekvése és a nemzet szabadságszeretete folytonos összeütközésben volt. II. Károly, hogy a szabadságpártiak ellen védekezhessék, nem egyszer kénytelen megalázni, sőt elárulni Angliát, így mikor Dünkerket 5 millióért eladja a francziáknak s mikor évi járadékért önmagát Is leköti XIV. Lajosnak. Skócia, Angliával és Irlanddal: Nagybritánia és Irland egyesült királyságát alkotja.

Németalföldön a hét szövetséges tartomány nagysága tetőpontját érte el. Ausztria 1648-ban elismerte függetlenségüket, sőt néhány brabanti, lukszemburgi és flamand kerületet is átengedett nekik. A köztársaságé volt tehát a Mózel, Rajna, Emsz torkolata a hatalmas Mesztrikttel együtt, Indiából csaknem teljesen kiszorították a portugálokat. Birodalmukat öt kormányzóságra osztották: Jáva, ahol 1619-ben Batáviát alapították, Amboen, Ternate, Czeilon és Makasszar. Övék volt a Jóreménysée foka is s az Antillákon is voltak birtokaik.

A hollandok sok új fölfedezést is tettek. Lemér megkerülte a Horn fokot és fölfedezte a róla elnevezett szorost (1615). Ők fedezték föl 1605 és 1642 között Új-Hollandiát, így T a z m a n fedezte föl Van Diemen-földet, Uj Zélandot, a Viti-, a Barátság szigeteket. Akkor még egy nemzet sem versenyezhetett a hollandokkal a hajóépítésben s egy nemzet sem tudott oly olcsón szállítani, mert semmiféle tengerész nem elégedett meg oly kis fizetéssel, mint a holland. Nemcsak India kincsei gazdagították Hollandiát, de a halászat, kivált a heringhalászat, főképp pedig bámulatos kereskedelmi érzékük és takarékoságuk.

Hollandiának azonban nem tetszett a hatalmas francia szomszédság s a XIV. Lajos ellen irányuló szövetségek lelke mindig Hollandia volt. Mire azonban a holland helytartó: N a s s z a u V i l m o s angol ki; ály lesz, Hollandia nem egyéb egv nagy csatahajóhoz csatolt bárkánál.

Spanyolország a pusztulás szélén állt; a mórok kiűzése s a hosszú szerencsétlen háborúk tették tönkre. Megvolt még csaknem egész birodalma: a Frans Komté, Németalföld fele, Milano, a két Szicília, Elba, Szardínia, de e birtokok többre kerültek, mint amit hoztak. Amerika ontotta ugyan kincseit, de az anyaországban az ipar, kereskedelem, földmivelés szörnyénél volt hanyagolva, legutóbb pedig elvesztette Ruszilyont, Artoát sőt Portugált is.

IV. F ü l ö p uralkodott ez időben. Húsz évig volt Olivarez gyámsága alatt. Csak a költők és művészek voltak nagyok akkor Spanyolhonban. De V é g a L o p e z (1635) és V e l a s z k e z (1660) akkoriban haltak meg. K a l d e r o n és M u r i l l o már nagy hírnévnek örvendtek.

Spanyolország magával rántotta a romlásba Portugált is, mely mindeneből kifosztva, mindenkitől elhagyatva Anglia felé fordul.

Itália is teljes hanyatlásban volt. A katolikus újjászületés mozgalma megszakadt. A pápák ismét a világi uralmat áhítozták, anélkül, hogy az egyházi államokban a személy- és vagyonbiztonságot helyre tudták volna állítani. Riselió és Mszaren hasztalan kísérlették meg az olasz fejedelmeket szövetkezésre bírni Spanyolország ellen. IV. Fülöp gyöngesége dacára győztes maradt. A monakói herceg francia védnökség alá helyezkedett s a francia Gonzagák kapták meg Montferratot, Mantuát és Goasztallát. Ez volt minden, amit a francia beavatkozás elért.

A béke helyreálltából kéifejedelem húzott hasznot: a szavojai herceg, II. K á r o l y E m á n u e l, aki az Alpokon át utat építtetett Torinóból Lionba s II. F e r d i n á n d tudós toszkánai udvara, ahol komoly tanulmányokkal s tudományos kísérletekkel foglalkoztak, melyek Firenzét a XVII. század egyik tudományos központjává avatták.

Velence nem avatkozott Itália ügyeibe. Az ő érdekei a szigettengeren, az Adrián voltak. Génua nem beszélgetett többé magáról. Minthogy a ievantei kereskedelem teljesen a velenceiek kezébe jutott, Génua a spanyol és afrikai partok kereskedelmét igyekezett megkaparítani.

Németország a harminczéves háborúban teljesen elerőtlenedett. Az apró fejedelmek királyosdít játszottak s népeik alig tudták előteremteni a pazarlásukhoz szükséges pénzt. Hogy pénzt szerezhessenek, ezek az apró fejedelmek eladják a szövetségüket s a hadseregüket. A vesztfáli béke biztosította függetlenségüket a császárral szemben, a rajnai liga legnagyobb részüket Franciaországhoz kötötte.

Austriát teljesen kimerítette a háború s csak lassan tudta magát összeszedni. III. Ferdinándot 1658-ban fia, I Lipót követte, aki 1705-ig uralkodott. Az osztrák ház ekkor három ágra szakadt: a madridira, a stájerre és tirolira, mely utóbbiak 1673-ban egyesülnek.

Nagyon megerősödött a brandenburgi ház, mely 1518-ban megszerezte Poroszországot s 1629-ben a klevi hercegséget és a Mark és Ravenszberg grófságokat, miáltal egyrészt Oroszorszáig, másrészt Franciaorszáig tolta ki határait. Frigyes Vilmost a „nagy választónak“ nevezték, fia Frigyes már porosz király.

Svájcz 13 szövetséges kantonból állt, több szövetséges országból s a meghódított országokból, mint pl. az 1512-ben Milánótól elvett hét birtokból. Bern volt a leghatalmasabb kanton. A svájcziaiak, nagy bölcsen, nem verekedtek többé a maguk számlájára, hanem harcosokat adtak idegen államoknak s a zsold révén némi vagyonhoz jutottak.

Svédország a háborúban szerzett területek révén ura volt Finnországnak, Ész- és Livlandnak. A Balti-tenger tehát svéd beltenger lett s úgy látszott, hogy sokára Gusztáv Adolf koronájáé a túlsúly északi Európában,

Krisztina, Gusztáv Adolf leánya, meg tudta tartani ezt a ragyogó helyzetet, de 1654-ben — nem tudni mi okból — lemondott unokafivére, Gusztáv Károly javára. Ezt a mindenképpen kiváló fejedelmet először és Kázmér János lengyel király támadta meg; a svédek győztek, bevették Varsót s Kázmér Jánosnak Sziléziába kellett menekülnie. 55,000 lengyel sietett a főváros visszahódítására, de Gusztáv Károly 24,000 emberével úgy tönkrevverte őket Varsó alatt, hogy Lengyelországot csak az összes szomszédok szövetsége tudta megmenteni. A császár, a dán király, a brandenburgi választó egyesült s a svédeknek vissza kellett vonulniok. Károly Gusztáv boszut állt a dánokon, a befagyott tengeren átkelt, rettegésbe ejtette Kopenhágát és a röszkildi szerződésben elvette tőlük Halland, Sónen, Blekinge és Bohusz tartományokat, kierőszakolta a Szundon való szabad átkelést svéd hajók számára és Holstein-Gottorp függetlenségét (1658).

Néhány hónap múlva a svéd király ismét betört Dániába s ostrom alá fogta Kopenhágát. A város ellenállt, a hollandok, osztrákok, lengyelek, brandenburgiak sereget küldtek. Károly Gusztáv hirtelen meghalt, mire a békét megkötötték. Svédország becsülettel került ki a nagy küzdelemből. De a folytonos háborúk költségeit nem bírta el a természettől amúgy is

nagyon szegény nép s innen van, hogy Svédország nem tudta megtartani fényes helyét az Északon.

Ez időben III. Frigyes dán királya papságra és polgárságra támaszkodott s 1660-ban megtörte a nemességet és örökösnek mondta a királyságot. A királyi törvény a legteljesebb önkényuralmat hozta be, mely 1834-ig tartott.

Lengyelország hajdani magas polczáról a hatalmak harmadik sorába hanyatlott vissza. Területe ugyan még a Kárpátoktól a Balti-tengerig terjedt, az Oderától a Dnieper és Volga forrásáig, de fejetlen alkotmánya s választáson alapuló királysága már is csaknem védtelenül tette ki Külső háborúknak.

Az oroszokat, akiket a Balti-tenger mellől elszorítottak: a Fekete-tengertől viszont a kozákok harcziás köztársasága és a tatár hordák zárták el. A novgorodi köztársaság bukása III. Iván alatt (1476) utat nyitott nekik a Balti- és Jeges-tenger felé, az asztrakáni tatárok összetörése után (1554) a Kaspi-tenger felé. Az andrusszovi szerződés (1667), mely a lengyelektől elvette Szmolenszket, Tsernigovot és Ukrainát, Oroszország első lépése volt a Nyugat felé. A Romanoff-dinasztia, melyet Feodorovits Mihály 1617-ben alapított, 1762-ig — amíg utolsó férjisarja élt — uralkodott.

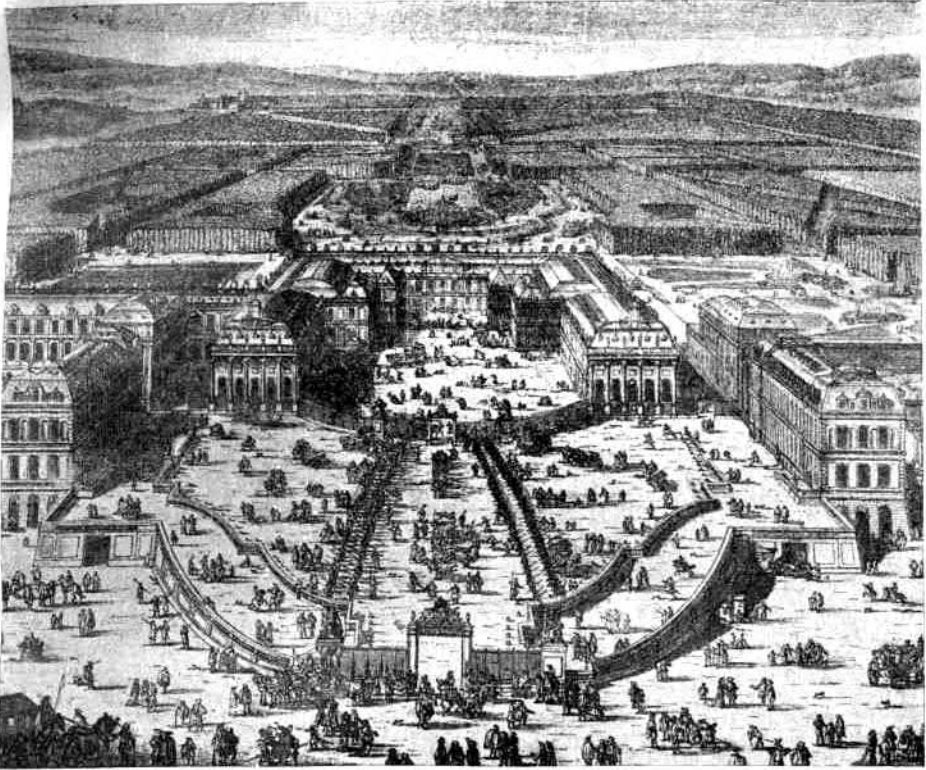
Ám Oroszország már akkor veszedelmes hatalom volt. III. Iván a XV. században eltörülte családjában a részbirtokot, miáltal megteremtette az állam egységét. Egy századdal később IV. Iván 15 év alatt oly szörnyű kegyetlenséggel törte meg a nemességet, hogy „rettenetes“-nek nevezték el. Végre 1592-ben egy fejedelmi rendelet (ukáz) teljesen rabszolgasorba aljasította a parasztot és megtiltotta neki, hogy urát vagy lakóhelyét változtassa.

A törökök elvesztették vallási és katonai lelkesedésüket, de azért birodalmuk a Keleten az első nagyhatalom maradt. Az erdélyi fejedelem hűbéresük volt, a temesvári bánság és Magyarországnak más része is kezükben volt, úgyszintén a Fekete-tenger partvidéke Kubánig. Ázsiában birodalmuk egész Bagdadig terjedt. Velenceze alig tudott ellenük védekezni. 1660-ban elvették tőle Mitiléne és Lemnosz szigeteket s ugyanakkor megverték a magyar és császári csapatokat Magyarországon. 1663-ban elesett Érsekújvár s Bécs ismét veszedelembé jut.

XIV. Lajos megkezdte hódításait, amennyiben hatalmas segítséget küldött az osztrákoknak és magyaroknak 1664-ben a Szent-Gothárd melletti csatába s a velenceieknek 1667-ben Kandia ostromához.

Középkori széles egyenes kard.

A verszei kastély XIV. Lajos korában.

XIV. LAJOS URALMA AZ AUGSZBURGI LIGÁVAL VALÓ HÁBORÚIG.

Mazaren halála után XIV. Lajos nem nevezett ki többé első minisztert. Naponta 8 órát dolgozott s minden fontosabb ügyet maga intézett el.

—„Munkával kell uralkodni“ — írja tanácsaiban fiának — „s a munka számára kell uralkodni: hálátlanság és vakmerőség isten iránt, igazságtalanság és zsarnokság az emberek iránt munka nélkül uralkodni.“

Lajos fiatalsága daczára tisztában volt követendő politikájával. Nemcsak, hogy maga korlátlanul uralkodott, de a korlátlan királyságnak elméletét is ő állapította meg Franciaországban. Szerinte a királyság isten intézménye, a királyok pedig isten helytartói a földön. Meg is semmisített minden szabadságot, mely árnyékot vethetett volna a királyságra. A tartományok legtöbbször saját tartományi ülések voltak; ő majdnem valamennyit eltörölte, s ott is, a hol meghagyta, (Langdok, Burgundia, Provansz és Bretany

a tartománygyűlés csak azért jött össze, hogy a miniszterek parancsait végrehajtsa. A király nevezte ki a polgármestereket: e hivatalokat jó pénzért adta el, de örökölhetők voltak.

A községek szabadsága épp úgy megszűnt, mint akár az országé. A parlamentek tisztára törvényszéki munkát végeztek; a nemesség csak arra volt, hogy a királyért vérét ontsa a különböző csatatereken; maga a pap-ság is teljes engedelmességre szorult.

XIV. Lajos főigyekezete az volt, hogy az ország összes erejét az uralkodó kezében összpontosítsa, hogy avval az ország és a saját maga érdekében rendelkezzen. Ezért a végletekig menő központosítás, mely fölőlelt kereskedelmet, ipart, politikai életet, sőt az erkölcsi életet is.

Ennek a következménye pedig az, hogy Franciaország nem a maga életét, hanem kormánya életét éli s mikor a kor s a betegség megdermeszti ezt a vezető kezet, minden hanyatlásnak indul. Igaz, hogy a boldog napok alatt ez a közigazgatás jóléttel és biztonsággal kárpótolta az országot azért, amit szabadságában veszett. A király tudta, hogy roppant hatalma mily kötelezettségeket ró reá.

— „Alattvalóink javát még inkább szemünk előtt kell tartanunk, mint akár a magunkét. S a nagy hatalom, melylyel fölöttük rendelkezünk, csupán arra szabad, hogy szolgáljon, hogy minél erőteljesebben dolgozzunk boldogságuk érdekében

Minisztereit elhalmozta kincsekkel, kitüntetésekkel; de csak azért, hogy egész életüket a közjónak szenteljék. A közigazgatás tényleg kitűnő volt. Az ő története egyúttal két nagy miniszterének: K o l b e r t-nek és L u v o á-nak a története.

Kolbert igazgatta a pénzügyeket, a királyi udvartartást, a szépművészeteket, földművelést, kereskedelmet, közmunkákat és 1669-óta a tengerészetet. Mikor az ügyeket átvette, az államadósság 430 millió volt, két esztendei jövedelem előre el volt költve. Kolbert külön törvényszéket hozott be a pénzügyi visszaélések leleplezésére. Ő volt a büdzsé (államháztartási rend) igazi megteremtője. Addig vaktában költöttek. Ő minden évben összeállította az előre látható kiadásokat és bevételeket.

A földadót csak a polgárság s a nép fizette, ez 1661-ben 53 milliót tett ki. Kolbert 32-re szállította le. A frond zavarai középeit sokan önhatalmúlag megtették magukat nemes embereknek vagy megvették néhány tallérért a nemesi címet. Királyi rendelet a 30 év óta szerzett összes nemesi leveleket megsemmisítette, vagy 40,000 család került így ismét az adófizetők közé, amivel azok szomszédéinak adói csökkentek.

Kolbert behozta a közvetett adókat: kávé, cukor, dohány, bor, kártya, sorsjáték után, amit mindenkinek kellett fizetnie s ebből 21 millió jövedelmet csinált. Kolbert halálakor, 1683-ban az adók 112 milliót hoztak s minden kiadást leszámítva a kincstárnak 57 milliója maradt.

A soktagú családokat fölmentette az adó alul; megtiltotta, hogy a munkaszerszámokat s az igás állatokat adó fejében lefoglalják; újabb méneseket rendezett be, idegenből hozatott kitűnő ló- és marha-anyagot a hazai javítására, a legjobb tenyésztőket megjutalmazta; elrendelte a mocsarak kiszáraitását s 1669-ben kiadta a vizekről s erdőkről szóló rendeletét, mely még ma is érvényben van.

Kolbert, aki reimszi kereskedőnek fia volt, roppant sokat tett a kereskedelem emelésére. Az idegen árucikkeket magas vámmal sújtotta (1667). Ez volt a védvamos rendszer kezdete. Mindent elkövetett, hogy a külföld ipari titkait kifürkészsze, a legjobb munkásokat Franciaországba csábítsa Évi segítséggel támogatta a gyárakat. Kieszközölte az egyháznál, hogy 17 ünnepnapot elejtsen, amivel a munkanapok száma gyarapodott.

1669-ben már 60,000-nél több gyapotmunkás volt az országban, a szedáni, lüdieri, elböfi és abbévillei szövetygárak páratlanok voltak; vas-, aczél-, fajansz-tárgyak, marokenbőr mind az országban készült, úgyszintén a finom selymek, szőnyegek, finom üvegü, tükör.

Kolbert 12 tartományban eltörölte a közben eső vámokat; támogatta a bor- és pálinkakivitelt. Dünkerk, Marszely és Bajonn szabad kikötő lett. Bevezette a biztosítást, raktárakat alapított, kijavíttatta az országutakat s újakat építtetett. Tervezte a burgundi csatornát, az 1692-ben megnyitott orleanit is ő engedélyezte s megkezdte a langdokit, melynek az Óceánt és a Földközi-tengert kellett összekötnie. Ezt a hatalmas vízépítési művet 1664-ben kezdték s 1681-ben fejezték be; 34 millióba került s évenként 12,000 embert foglalkoztatott. Andréossi mérnök tervei alapján a híres R i k é építette.

Ily támogatás mellett a kereskedelem rohamosan fejlődött; vezetésére 1665-ben a kereskedelmi tanácsot alapították, mely minden két hétben XIV. Lajos elnöklete alatt ülésezett. A vidéken is hasonló tanácsok működtek.

Addig Franciaországnak tengeri kereskedelme teljesen holland kézben volt. Kolbert ezt meg akarta szüntetni. Minden idegen hajóra, mely francia kikötőbe befutott, tonnánként 50 szu adót vetett ki; a nemzeti hajóknak ellenben jutalmat adott, úgyszintén a francia hajóépítőknak is. Holland és angol mintára 5 nagy társaságot alapított: 1664-ben a kelet- és a nyugat-indiait; 1666-ban az északit és a levanteit; 1673-ban a szenegálit; és mind-egyiknek a kizárólagosság kiváltságát adta meg a maga területére, azonkívül még nagy pénzbeli segítséget is; egyik 1669-ben kiadott királyi rendelet pedig kimondta, hogy a tengeri kereskedelem a nemességnek is méltó foglalkozása.

Kolbert szerezte meg Franciaországnak Martinik, Kadelup, Szanta-Lucsia, Granada, Mari-Galand, Szent-Márton, Szent-Kristóf, Szent-Bertalan és Szent-Kereszt (1664) szigeteket, gyarmatosokat küldött Kanadába s

Kajenbe, megszerezte Új-Funlandot s megkezdte Lujziána meghódítását. Afrikában elvette Gorét a hollandoktól (1655) s birtokba vette Madagaszkár keleti partjait. A keletindiai társaság Szuratban, Cсандernagorban s Pondiseriben telepet alapított. Egyúttal idegen hajók elől elzárták a francia gyarmatokat.

Kolbert a haditengerészetet is fejlesztette. A meglévő hajókat kijavította, a svédektől s hollandoktól újakat vett; hajógyárat építtetett Dünkerkben, Havrban és Rosfortban. Düllen hatalmas hajóhadat épített Bresztben. Voban, a híres hadi mérnök, bevehetetlen erősséggé alakította ezt a kikötőt. A nimvégeni béke után megerősítette Tulont is. A hadihajók legénységét a parti lakosság tartozott állítani, ennek ellenében bizonyos kiváltságokban részesült. 1683-ban már 77,852 matróza s 176 hajója volt a haditengerészetnek. Ez időben alapították a francia tengerésztszti, tüzér- és víztani iskolát.

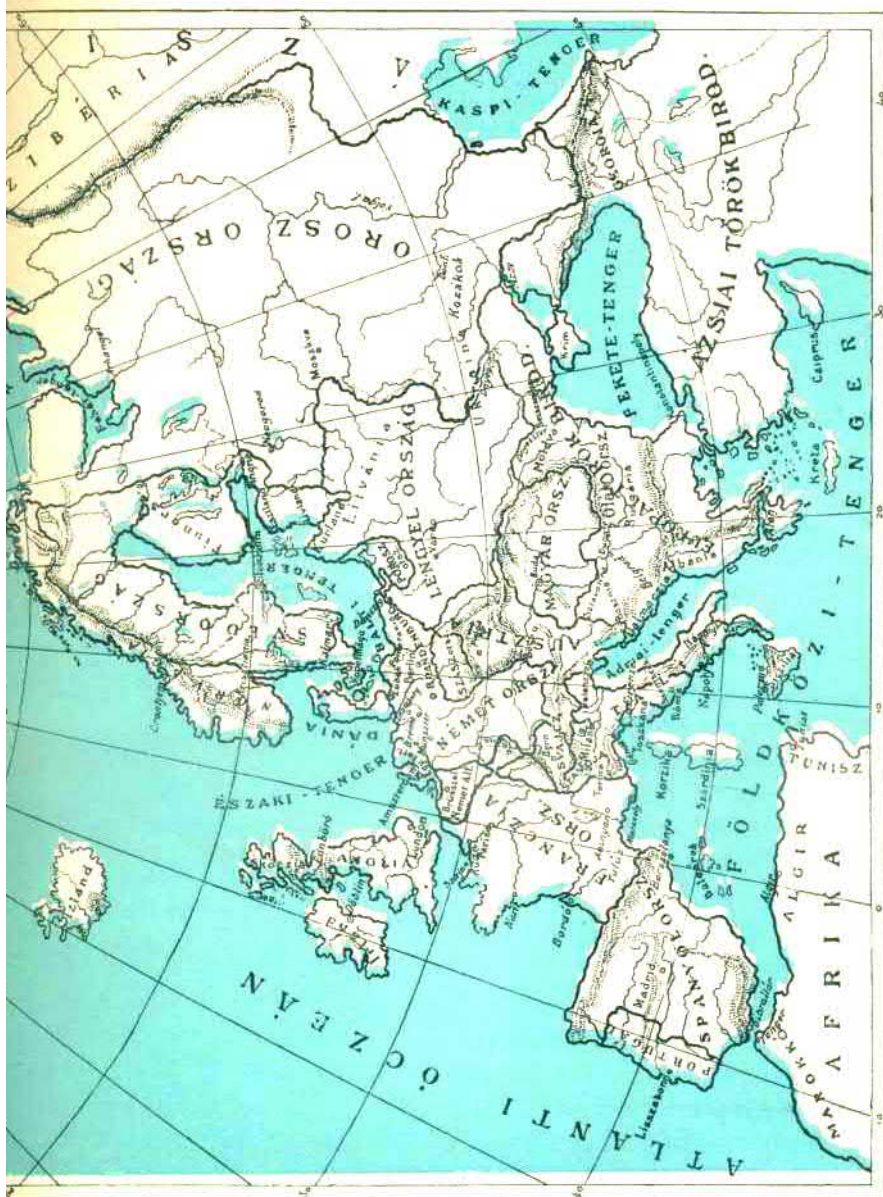
Kolbert 1665-ben behatóan okadatolt előterjesztésében arra kérte a királyt, hogy az országban mindenkire egy törvény legyen mértékadó, egyenlő legyen a súly s a mérték, díjtalan az igazságszolgáltatás, a szerzetesek száma csökkentessék, a lakosság pedig arra buzdíttassék, hogy hasznos foglalkozásokra adja magát. Ez előterjesztés megvitatására parlamenti bizottságot küldiek ki. A parlamenti tárgyalásoknak eredménye hat törvénycikk volt: 1667-ben az a polgári rendelet, mely gyorsította az igazságszolgáltatást; 1669-ben a vizekre s erdőkre vonatkozó rendelet; 1670-ben a büntető törvénykezésre vonatkozó rendelet, mely a kínvallatást megszorította; 1673-ban a kereskedelmi, 1681-ben a tengerészeti és gyarmati rendelet; 1685-ben az u. n. „fekete kodeksz“, mely a francia gyarmatok négereinek sorsát szabályozta.*

Kolbert buzdította az irodalmat s művészetet is; 1663-ban alapította a szépirodalmi akadémiát, 1666-ban a tudományokét, ugyanakkor a zeneakadémiát s 1671-ben az építészetit, a királyi könyvtárat 10.000 kötettel s drága kéziratokkal gyarapította, a Mazaren könyvtárat megnyitotta a népnek, a fűvészkertet megnagyobbította.

Számos tudóst és művészt hitt Párisba és anyagilag is támogatta őket.

Kolbert versenytársa Le Tellié Mihály Ferencz, Luvoa márki 1641-ben született. Már korán belekerült a katonai közigazgatásba és ezen a téren épp oly buzgó tevékenységet fejtett ki, mint Kolbert a polgári közigazgatás terén. Luvoa már 1662-ben hadügyminiszter lett. Újjászervezte a

* „Ha a férj szabad, de a nő rabszolga — mondja ez a törvénykönyv — a gyermekeik rabszolgák lesznek. A rabszolga első szökési kísérletét füleinek levágásával büntetik s vállára liliomot égetnek, másodsori szökésnél egyik térdét metszik el s másik vállát bélyegzik meg, harmadszori szökésnél életét veszti“.

Europta 1648-ban a vesztfáliai béke idején.

hadsereget, megszüntette a toborzás körül eddig tapasztalt visszaéléseket, kitűnő katonai szabályzatot dolgozott ki s vasfegyelmet tartott a hadseregben. Ő hozta be az egyenruhát. Minden ezred más színű egyenruhát kapott (1670). Ő hozta be a lépésben való menetelést, a pika mellé a puskát és a szuronyt, továbbá a bőrhidakat folyókon való átkelésre; ő szervezte az élelmiszer és ruharaktárakat; kaszárnyákat, katonai kórházakat, rokkantak házát építtetett. Ő teremtette meg a mérnökcsapatot, melyből a nagy V o b a n legjobb tanítványai kerültek ki, a duéi, meczi, straszburgi tüzériskolákat, a gyalogos gránátos századokat, a huszárezredeket, nemesek számára a kadétszázadokat.

Lebrön, XIV. Lajos király udvari festője.
Tőle származik sok verszelyi becses történelmi festmény.

Ily gondoskodás mellett nem csoda, ha Franciaország a flandriai háborúba 125.000 katonát, a hollandiba pedig 170.000 katonát tudott küldeni.

XIV. Lajos, mihelyt tényleg átvette az uralkodást, öntudatosan tört a nagyság felé. A legcsekélyebb sérelmet sem tűrte el. Követét, K r é k i herceget a pápai udvarban megsértik: Lajos erre teljes elégtételt követel (1664). Az algíri és tuniszi kalózkok nyugtalanítják a francia kereskedelmet:

B ó f ó r herceg megbünteti őket (1665). Portugália segítséget kér a spanyolok ellen: S o m b e r g marsall 4000 katonával odasiet s a villavisziói győzelmével megerősíti a Braganszákat a trónon (1665). L i p ó t császárnak 6000 embert küld a törökök ellen, a velenceieknek szintén.

A törökök ellenségeinek segítése ellenkezett a francziák százados politikájával. De Lajos nemcsak a törökökről, hanem a protestánsok barátságáról is csakhamar lemond, hogy mint a fegyveres katolicizmus feje V. Károly helyét foglalja el.

IV. Fülöp spanyol királynak halála 1665-ben adta az alkalmat Lajos első háborújához. Neje, Mária Terézia nevében, aki Fülöp első házasságából született, Németalföldet követelte. L i o η n Hugó ügyesen elszigetelte a spanyolokat. A hollandokkal elhitette, hogy csupán nyugati Németalföldről van

szó; azonkívül megszerezte Portugál támogatását, Anglia semlegességét, melynek királya, II. Károly, akkor adta el a francziáknak 5 millióért Dünkerket és Mardikot, a császárral pedig szerződést kötött Spanyolország-
nak fölosztása ügyében.

XIV. Lajos király.

Három hónap alatt Sarlroa, Bens, Berg, Fűr, At, Turné, Dué, Szkarp, Kuriré, Udnárd és Lili francia kézre jutnak j (1667), utánuk Dói, Szálén, Bezanszon; tovább 17 nap alatt a Frans Komté meg van hódítva (1668).

E gyors siker látára Anglia, Holland j és Svédország Hágában hármas szerződést kötöttek s följánlották XIV. Lajosnak közbenjárásukat, a spanyolokra pedig rákényszerítették a békeföltételeket. Az ákeni békében Lajos visszaadta a Frans-Komté, de megtartotta Németalföldön az elfoglalt városokat (1668).

Lajos nagy haraggal viseltetett Hollandia iránt. Bántotta a gögös föllépés, melyet az ákeni tanácskozá-

soknál a holland követ, Van Benningen, Franciaországgal szemben tanúsított. De maga a gazdag kereskedő köztársaságnak létezése is bántotta őt, mert sértette az ő egyeduralmi fölfogását. Kolbert vámok útján mindent elkövetett, hogy a holland árukat az országból kiszorítsa, mire a hollandok a francia borra és pálinkára vetettek ki terhes adót. Kolbert erre megírta a hágai francia követnek, hogy a hollandok ezt csakhamar meg fogják bánni.

Meg is indult ez a háború, ami politikai hiba volt, mert egy csapásra lerombolta a IV. Henrik és Riselió által kötött protestáns szövetségeket.

XIV. Lajosnak nem került fáradságába, hogy Anglia, Hollandia és

Svédország hármasszövetségét szétrobbantsa. A svédek némi pénz visszavezette a francziákhoz, II. Károly pedig 2 millió járadék ellenében szintén megígérte közreműködését.

Lajos a rajnai fejedelmek ligájával és a császárral kötött szerződések is megújította. Így Hollandia magára maradt. A köztársasági párt vezérei, a Vittek — a nasszaui háztól való félelmükben — elhanyagolták a hadsereget, s így a hollandok Lajos 120,000 embere ellen, kiket Türenn és Kondé vezetett, csupán 25,000 rosszul fegyverzett és fegyelmezett katonát állíthattak (1672).

A holland városok egymásután nyitották meg kapuikat Lajos előtt.

Egyik nap négy beteg katona eltévesztette az utat s Minden alá ért.

A város megijedt előljárói erre nyomban átnyújtották nekik a város kulcsait, s mikor látták, hogy csak négyen vannak, leitatták őket s kivitték a városból.

Pedig Mindenben kezelték a zsilipeket, melyek segítségével Amszterdamot vízzel el lehetett árasztani.

A francziák már a város közelében voltak. Lajos visszautasította Witt János békeajánlatait, de nem hallgatott Türenn-re sem, aki azt tanácsolta, hogy az útba eső várakat rommá kell lőni, ahelyett, hogy katonaságot helyezzenek el bennük s így szétforgácsolják a hadsereget. Így a francia hadsereg már nem volt elég erős ahhoz, hogy megtámadja a fő-

Türenn gróf.

várost. A hollandok új bátorságra kapnak. A nép föllázad Hágában Vitt János ellen, s azt Kornél fivérével együtt megöli.

A hollandok a két Vitt meggyilkoltatása után Vilmos orániai herceget kiáltják ki helytartónak, aki nagyszerűen szervezi a nemzeti ellenállást: Amszterdamot viz alá merítik s Reuter, aki hónapok óta sakkban tartja az angol-francia hajóhadat a maga hajóival, bekeríti a várost. A viz elől a francziák kénytelenek visszavonulni, földadják az elfoglalt városokat s átkelnek a Rajnán (1672).

Kolbert.

Ugyanakkor Vilmos hatalmas szövetséget hoz össze a francziák ellen, II. Károlyt pedig a parlamentje semlegességre kényszeríti. Így Lajosnak csak a svédek maradnak szövetségesei az egyesült spanyolok, osztrákok, németek és hollandok ellen.

Lajos azonban nem ijed meg. Beveszi Mesztriket (1673), majd meghódítja Frans-Komtét. A szövetségesek két sereggel Német-Alföldön és Elzászon keresztül be akarnak törni Franciaországba. K o n d é indul az egyik ellen, T ü r e n n a másik ellen. Ez a Rajnánál visszaüzi M o n t é k u k k o l i t, de végre is vissza kell vonulnia a túlerő elől, mire

60,000 császári Elzászba vonul téli szállásra. Türenn némi erősítéssel visszatér és átüzi az ellenséget a

Rajnán. Bár néhány hónappal később Szalczbagnál meghal s Kondé a szeneffi (1674) véres győzelem után visszavonul, Lajos mégis megtartja csaknem valamennyi hódítását.

Tengeren D ü k é n megsemmisíti a spanyol hajóhadat Szicília partjainál Reuter segítségével daczára, ki az agusztai csatában elesik; ugyanakkor Esztré elpusztítja az antillai és szenegáli holland gyarmatokat. Szárazon Kréki beveszi Kokerszberget, L ü k s z a m b u r g pedig Kasszelnál győz, beveszi Valansziennt (1677) s a király szemeláttára rohammal beveszi Gandot.

A hollandok békét kérnek, A nimvégeni békében (1678) a hollandok mindent visszakapnak ugyan, amit elvesztettek, de azért ettől fogva Lajos parancsol egész Európának. A spanyoloktól elveszi Frans-Komtét, azonkívül Ér és Szent-Omer városát, Valansziennt, Busent, Kondé, Kambré, Ipr, Mobózs városokat. A császár elveszti Freiburgot, melyért Filipsburgot

kapja. Lajos továbbá Dániával és Brandenburggal is érezteti hatalmát, mert reá kényszeríti őket, hogy a svédektől elhódított minden tartományt visszaadják. A francziák Lajosnak a „Nagy“ melléknevet adják.

Lajos uralmának első korszaka tehát Flandriával és Frans-Komiéval gyarapítja az ország területét. Voban a fővárost háromszoros erődjűrével veszi körül.

Lajos a nimvégeni békekötés után is megtartotta egész hadseregét. Az utolsó szerződések egész sereg várost és megyét engedtek át neki tartozékaikkal együtt. Hogy megállapítsa, melyek ezek a tartozékok: Meczés Bezanszon városokban s Breizgauban három törvényszéket állít föl, melyek földadata Franciaországhoz csatolni mindazokat a földeket, melyek állítólag a vesztfáliei békével nyert három püspökséghez, továbbá Elszászhoz és Frans-Komtéhoz tartoztak hajan. A palatinus választó, a német fejedelmek, a spanyol király igazolni tartoztak e törvényszékek előtt a szóban forgó birtokokra való jogczimüket. A törvényszék ítélete azután, melyet a katonai nyers erő támogatott, 20 fontos várossal gyarapította Franciaország területét, ezek között volt Szárbrük, Lukszburg és Straszburg. Ez utóbbit Luvoa 20,000 emberrel megadásra kényszerítette, Voban pedig nyomban úgy megerősítette, hogy azontúl a Rajna felé ez volt Franciaország legerősebb védővára (1688).

A barbareszkek újból kezdték kalózkodásukat. Dükén hatalmas hajóhaddal indul ellenük s a R e n ó Bernát tengerész által föltalált bombalövedékek segélyével Algírt kétszer (1681 —1683) romba lövi, úgyszintén Tuniszt és Tripoliszt is, s a barbareszkeket a sok keresztény foglyuk kiadására kényszeríti.

Génuva fegyvert és lőszert adott el az algirieknek, a spanyolok számára pedig négy hajót tartogatott. Minthogy Lajos tilalma ellenére is ki akarta azokat adni a spanyoloknak, Dükén hajóhada részben rommá lőtte a gyö-

Kondé Lajos. A „nagy Kondé.“
Kondé és Burbon herceg. Szül. 1621 szept. 8 Párisban, meghalt 1686 decz. 11 Fonténblóban. Korának legkitűnőbb hadvezére, aki királyának kiváló szolgája volt, de a méltatlanság többször elkeserítette és ellenséges pártokhoz vitte. A sok ellenséges fondorlatok oda kényszerítették, hogy Párisi támadja. Ezért, mint hazaárulót, távollétében halálra ítélték. A kitünő vezér később mégis kegyelmet kapott, visszatért és XIV. Lajos alatt ismét új diadalokat szerzett királyának.

Emlékérem, melyet XIV. Lajosnak Hollandiában aratott győzelmei emlékére vertek.

nyörű várost s a dóze kénytelen volt Verszelybe menni, hogy ott bocsánatot kérjen (1685).

Lajos a pápát is megalázta. A római követek a menedékjogot, melylyel palotáikat önhatalmúlag ellátták, ki akarták terjeszteni az egész negyedre, melyben laktak, miáltal a fél város gonosztevők

A fenti emlékérem másik oldala. Körül látható az alaprajza annak a 12 városnak, mely XIV. Lajos hadának meghódította.

mire Lajos elfoglaltatta Avinyont (1687).

menedékhelye lett. XI. Incze pápaii akarta törölni ezt a visszaélést. A többi fejedelem helyeselte eljárását, [de Lajos, aki különben is haragudott a pápára, azt üzenete neki, hogy ő nem mások példája szerint indul, hanem másoknak kell utána indulniok. L a v a r d e n márkit 800 fegyveres nemessel küldte a követ negyedének védelmére. A pápa kiátkozta a követet,

V ó b a n marsall, hadászati mérnök. Szül. Szen Lőzsé dő Tusé-ban (St. Leger de Toucher) 1633 május 1. Meghalt Párisban 1707 márczius 13. XIV. Lajos mindig kitüntette kegyével, amit Vóban ki is érdemelt. A hollandok elleni háborúban sok várat ostromolt és vett be. 53 éven át szolgálta a hazát, ez alatt 140 ütközetben és 53 ostromban vett részt. A várostrom főszabályait ő alkotta meg és azok még ma sem évültek el.

Incze utóda bosszút akart állni.

Lajos a kölni érsekségre Fürszenberg bíborost jelölte, a káptalan meg is választotta Bajor Kelemen f ellen, de XI. Incze mégis ez utóbinak adta, mire Lajos elfoglaltatta Bonn, Neusz és Kaizervet városokat 1688).

Azonkívül Németországtól minden jogos alap nélkül a rajnai palatinátus egy részét követelte és pedig öcscsének neje, az orleáni hercegnő számára. Itáliában pedig megszerezte Kazzalt és Piemontot.

Egész Európa most Lajos ellen fordult. A császár, Spanyol-, Svédország s Hollandia már 1681-ben titkos szerződést kötött a nimvégeni béke fönrtartására; a ratiszbonni birodalmi gyűlés (1684) 20 évi fegyverszünetet kötött ki; de a mikor látták, hogy Lajos hódítását folytatja, megkötötték 1686

Füké (Fouquet) pénzügyminiszter, szül 1615 Párisban. Még Mazaren tette pénzügyminiszterré és neki kellett gondoskodnia arról, hogy Mazaren háborúhoz elégséges pénz legyen a kincstárban. Méltóságával visszaélt, magánvagyonát gyarapította, hogy fényűző szvenvedélyeit kielégíthesse. Mazaren halála után megbukott; hogy méltóságát visszanyerje, fondorkodott Kondé, az új pénzügyminiszter ellen. Végre XIV. Lajos fogságra vetette, ahol meg is halt 1680-ban.

Létéivé (Le Tellier) Mihály, XIV. Lajos kancellárja, szül. Párisban 1603. április 16. Kiváló tulajdonságait: szorgalom, szerénység, tántoríthatatlan becsületesség, Mazaren ismerte fel benne és ő emelte. Tudása és modora által később teljesen megnyerte a király bizalmát, ami nagy hatalmat adott kezébe, melyvel fiait emelte. Nagyra vitte tehetséges fia : Ferencz Mihály, akit ő tett Luvoa márkivá. Vallási vakbuzgóságból Le Tellier vette rá XIV. Lajost, hogy a nauti rendeletet visszavonja. Meghalt 1685 október havában.

július 9-én az augszburgi ligát, melyhez 1687-ben Szavoja, sőt 1689-ben Anglia is csatlakozott.

Ezzel szemben Franciaország, mely békében is 150,000 katonát tartott s ahol egyre-másra építették a pazar kéjlakokat, így Verszelyben (Trianon), Karliban, Párisban (Luvr), pénzügyileg teljesen kimerült.

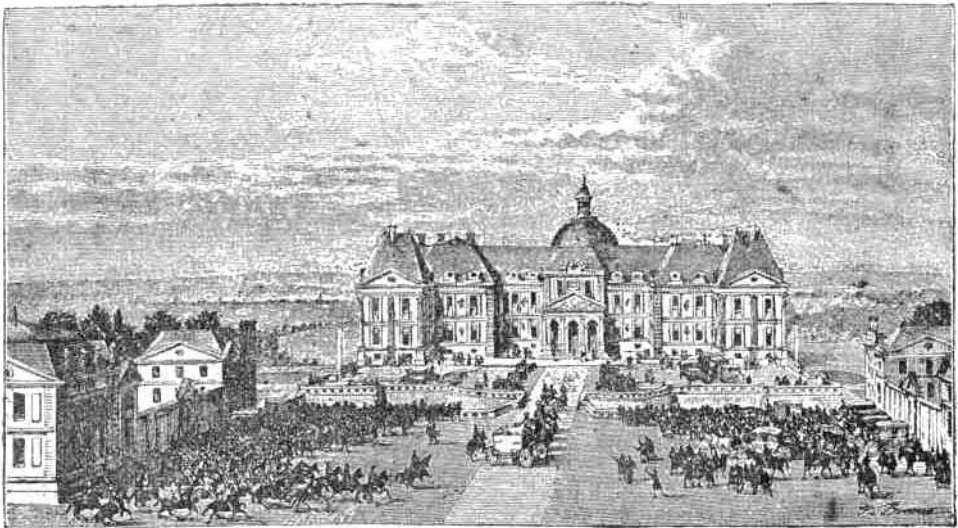
Kolbert is kénytelen volt, hogy pénzt szerezzen, eladni a hivatalokat, fölemelnj az adót. A kétségbeesés megölte 1683-ban 64 éves korában. Munkáját megosztotta a király: tengerészeti miniszter a fia: S z é n y e l é márk, pénzügyminiszter Le Pelletié (1683 — 1689), később (1689 — 1699) P o n s a r t r e n gróf lett.

Hét évvel Kolbert halála után követte el Lajos uralkodása legnagyobb hibáját:

visszavonta a nanti rendeletet, mert gyűlölte a protestánsokat, mint eretnekeket és mint volt lázadókat. De azt is meg akarta mutatni, hogy bár hadi lábön áll a Szentszékkal, jó katolikus. Lassanként megfosztotta a protestánsokat a nanti ediktumban biztosított minden kiváltságtól, Luvoa pedig, aki épp oly jó katolikusnak akart látszani mint királya, fegyveres hittérítőket küldött a kálvinista városokba, ahol azok hihetetlen erőszakoskodásokat követtek el. Ekkor szerepeltek az u. n. „dragonádok“. Ezek alatt azokat a katonai beszállásokat értették, melyekkel a kálvinista városokat sújtották. A beszállásolt katonáknak meglehetősen szabad kezet engedtek főnökeik: a kimondott parancs a kálvinistáknak sanyargatása volt. Sem a tulajdonjog, sem a személyi szabadság, sem a női becsület nem talált oltalomra. Két dolog között választhattak a sanyargatott protestánsok: vagy áttértek a katolikus vallásra, vagy kezükbe vehették a vándorbotot. Nyugtuk, maradásuk nem volt többé.

Lajos 1685 okt. 22-én végre visszavonta a nanti rendeletet. Megtiltotta a protestánsoknak vallásuk nyilvános gyakorlását, papjaikat kiutasította az országból, de a híveknek gályarabság és vagyonuk elkobzása mellett megtiltotta, hogy őket kövessék; házasságukat, ha katolikus templomban rtem áldatták meg, érvénytelennek, gyermekeiket törvényteleneknek jelentette ki. Aki nem tért meg, elvesztette vagyonát.

Lajos rendőrsége daczára csaknem 300,000 protestáns vándorolt ki külföldre s persze magával;vitte művészetét, ipari ügyességét s gyűlöletét volt hazája iránt. S akik odahaza maradtak is, alig várták, hogy az igát lerázhassák magukról.

Fűké kastélya Melön mellett.
A kastély előtti élénk élet; a nagy vendégség kocsija, kísérete.

Reuter a Terazén.

ANGLIA II. KÁROLY, II. JAKAB ÉS III. VILMOS NAPJAIBAN.

A nanti rendelet visszavonásának hírére Angliában kitört a forradalom, mely letaszította a trónról a katolikus II. Jakabot és a kálvinista III. V i l m o s t ültette a helyébe.

XIV. L a j o s tudta, hogy amíg Angliával szövetségben van, nem kell félnie Európától, mert haderejét nem kell megosztania. Igyekezett is II. Károlyt magához lánczolni.

II. K á r o l y eleinte — hála K l á r n d o n kancellár bölcs tanácsainak — hü maradt a protestantizmushoz, meghagyta a parlamentnek régi kiváltságait, de a mellett mégis a királyi hatalom túlsúlyának helyreállításán dolgozott. De uralkodása második felében a katolikusokhoz közeledett, hogy azok a korlátlan hatalomhoz segítsék; ezért kereste Lajos barátságát is, akinek pénzért lekötötte Angliát. Lajos haláláig 2 millió évjáradékot adott neki, de ugyanakkor az angol parlamentnek ellenzékét francia pénzzel uszította a Stuartok ellen, hogy Károly még jobban ki legyen neki szolgáltatva. Akkor mentek bele az angolok a Hollandia elleni hábo-

II. Károly angol király.

11. Károly angol királyés menyasszonyának eljegyzésére készült emlékérem.

Portugáliai Katalin.

Ságokat. Trónralépte óta semmibe sem vette a képviselőket, ellenőrzés nélkül uralkodott; a népet pedig legérzékenyebben azzal sértette, hogy teljes pompával ment a misére.

A száműzöttek elérkezettnek hitték a cselekvés idejét. Á r d s a i l Skóciában/M o n m ö s z Angliában kötött ki. Mind a kettő rajta veszett. Az előbbi anélkül, hogy harcolhatott volna, a másik a véres szedsmúri csatában (1685.) E kettős diadal emlékére Jakab két érmet veretett, melyek egyik oldalán levágott fő, a másikon a hozzávaló csonka test volt látható. Pedig az egyik áldozat unokaöcscse volt. Jakab miniszterei K ö r k ezredes és D s e f f r e s z igazságügyminiszter királyukhoz méltók voltak. Ez utóbbi miniszter azokat, kiket nem akasztatott föl, rabszolgáknak eladta a gyarmatokra. Jakab őt hálából Anglia nagykancellárjának nevezte ki.

Az angol papság és nemesség nem tudta Jakabnak megbocsátani, hogy nyíltan a katolikus valláshoz hajlott, melynek visszaállítása pedig az anglikán egyházat és annak papságát tönkre tette volna, de a nemességet is érzékenyen sújtotta volna, mert hiszen a katolikus kolostorok birtokai jórészt a nemesség kezére kerültek.

Ennyi hatalmas érdek ellen csak nagyon ügyes király tudott volna megállni, II. Jakab pedig — bár fiatal korában mint tengernagy kitüntette magát — öreg napjaira éppenséggel nem mutatkozott ügyesnek. Csökönnyös vaksággal rohant a romlásába. Teljesen protestáns országban*) szerzetesekkel vette magát körül, tanácsában helyet adott a jezsuita P e t e r s z nek, ünnepélyes küldöttséget menesztett Rómába, hogy kibékítse Angliát a Szentszékkal. Az anglikán püspökök tiltakoznak ez ellen, mire őket börtönbe vetteti és magát a primást, a kenterbörri érseket is a Tauerbe csukatta.

A forradalom elkerülhetetlen volt.***) O r á n i a i V i l m o s , II. Jakab veje, régóta szövetkezett a vig-párt vezéreivel. II. Jakabnak második nejétől, aki olasz származású katolikus asszony volt, fia született, ami az elfogadott trónörökösödési rend értelmében megfosztotta Vilmos feleségét az angol trónra való jogától. Elhatározta tehát, hogy apósát az angol nemesség és Hollandia segítségével megfosztja a tróntól.

Vilmos elindult Hollandiából. Hajóhada 15.000 embert vitt. Patraszálása után London ellen indult és sehol sem talált ellenállásra; mindenki

*) T e m p i Vilmos figyelmeztette II. Károlyt, hogy Angliában a lakosságnak csak századrészét, Skóciában 2 századrészét teszik a katolikusok.

**) Puritánok, anglikánusok, monarkisták, köztársaságiak, mind egyesültek a közös ellenség ellen. Ebből az egyesülésből született az 1688-iki forradalom. Anglia történelme büszkén kiáltja a királyoknak: „Haladjatok századotok gondolatainak az élén s e gondolatok követnek s támogatnak majd benneteket; ha azonban utánuk haladtok, akkor magukkal rántanak; ha ellenük dolgoztok, ledöntenek.“ (III. Napoleon munkái.)

elhagyta Jakabot, még második leánya, Dán Anna is. Álruhában kellett megszöknie. Erre óriási néptömeg járta be London utcáit botokkal, kardokkal, lándsákkal, s mindezeknek hegyére narancs volt tűzve. Ilyen színű szalag — a protestánsok színe — lobogott minden kalapon. (A sárga szín az Orániai-ház színe volt, a narancs pedig e ház nevére utalt.)

Az összes katolikus kápolnákat lerombolták s fölszerelésüket elégették. De egy katolikust sem bántottak, még Dseffreszt sem.

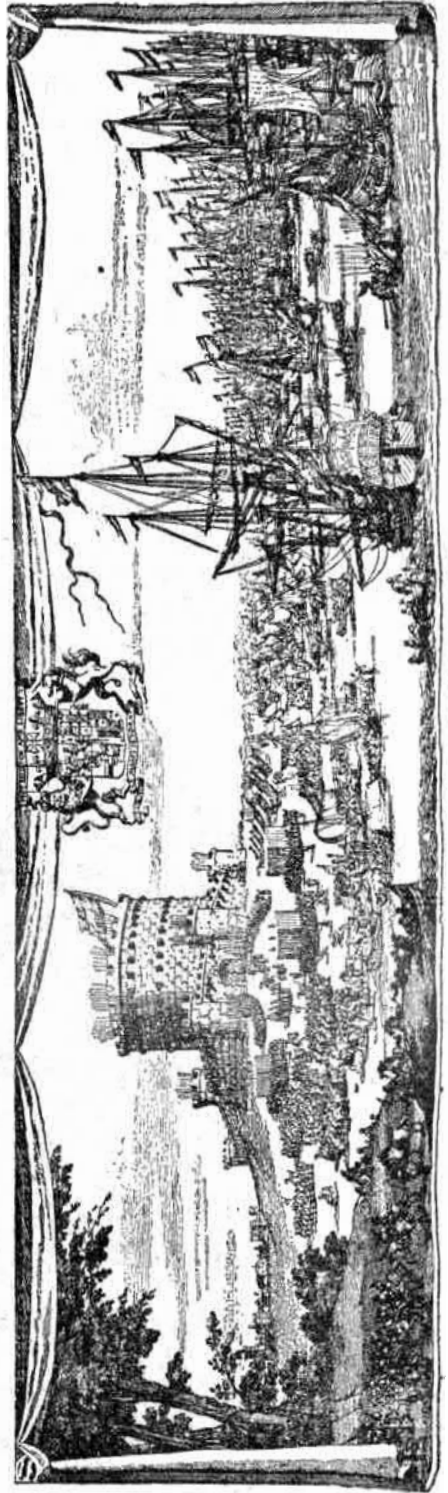
Jakab hajóra menekült, melyet 50—60 matróz átkutatott, vajjon nincsenek-e katolikus papok rajta?

A királyt álruhába bujtatott jezsuitának nézték s alaposan elverték. Néhány nemes ember fölismerte ugyan, de futni engedte.

A király Londonba ment. Másnap megérkeztek oda a holland katonák. Vilmos ekkor Jakabot katonái fődzete mellett Rocseszterbe kísértette, de gondoskodott arról, hogy útközben megszökhessék. Jakab átmenekült Franciaországba, ahol XIV. Lajos szívesen fogadta (1688).

A parlament a trónt Orániai Vilmos-ra és nejére Mária-ra ruházta; elismerte a király második leányának, Anna hercegnőnek is a trónutódlási jogát. Jakab egyéb leszármazóit azonban kizárták az örökösödésből. Mielőtt III.

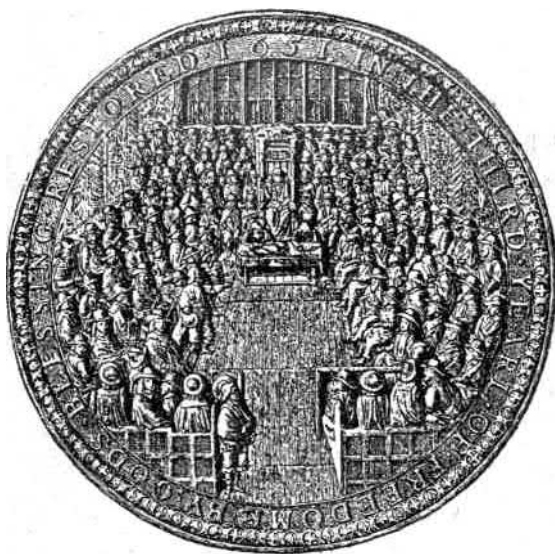
Vilmos elfoglalta a trónt, alá kellett írnia hires nyilatkozatát a „declaration of rights“ (deklerésn of raitsz) (1689), melyben benne voltak csaknem mindazok a szabadságok és biztosítékok, melyeket az angol nép századok óta követelt: a parla-

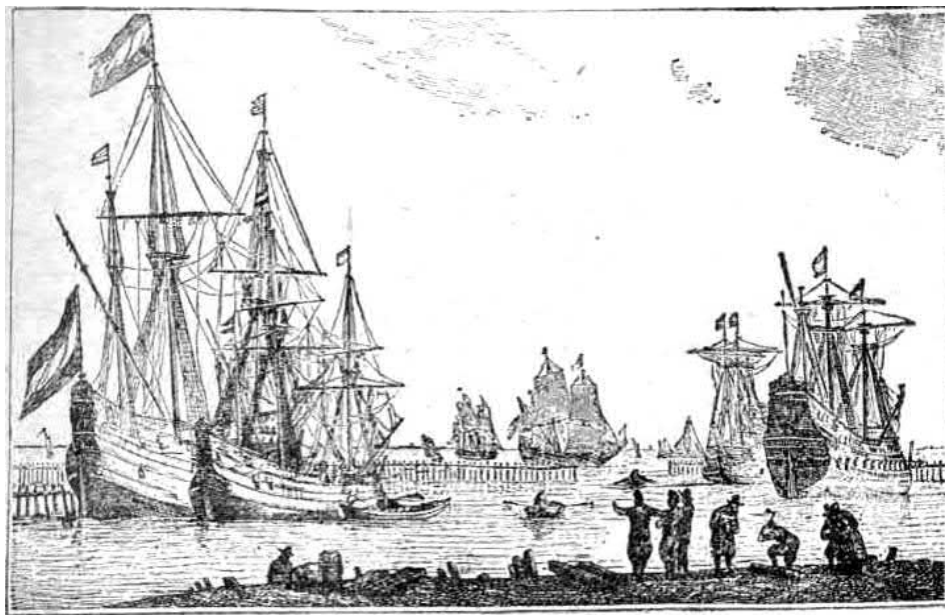
ment rendszeres összehívása, adók megszavazása, a király és kamarák együttműködésének megállapítása, az esküdtszék, főlebbezési jog stb. Ezek vetették alapját Anglia alkotmányos és parlamenti életének.

A király korlátlan hatalmával szemben tehát a modern társadalomban a nép joga emelkedik. Nem csoda hát, ha oly elkeseredett harcz keletkezett Angol- és Franciaország között, mely utóbbi XIV. Lajos alatt vallási és politikai szabadságnak egyaránt ellene volt.

*) Az angol forradalomnak meg volt a maga bölcselő teoretikusa: L ó k (1632—1704), aki Jakab üldözése elől Hollandiába menekült, ott nyolcz évet töltött s csak Vilmostal tért vissza Angliába. Egyik főműve: „Tanulmány a kormány igazi eredetéről, hatáiról és czéljáról“, mely 1690-ben jelent meg, a forradalom dicsőítése. Vilmos évi 200 font sterling járadékot adott neki. Művében megczáfolja a királyok isteni jogáról szóló tant. „A királyok korlátlan hatalma, mint kormányforma nem állhat meg — mondja Lók — mert ellenkezik a polgári társadalommal.“ Minden kormány alapja szerinte a szabadság, mely csak olyan törvényhozói hatalom alá rendelhető, melyet maga a közösség állapított meg. Ezzel Lók kifejezésre juttatja a népfölségről szóló tant. Az egyenlőséghez minden embernek joga van. A közösség belegezésének föltételében már benne van az általános választó jog alapja. Az uralkodó a meglévő s mindenki előtt ismert törvények szerint kormányozzon, erőszakot csak a törvény végrehajtására vehet igénybe, kifelé pedig csak a fenyegetett közösség védelmére. Ha a választott vezér rosszul használja a hatalmat, mással pótolható. A kormányokat a nép teremtette meg s azok csak az ő előnyére működhetnek. Lók vallási dolgokban a türelem hive volt.

Az angol parlament ülése.
Emlék éremről vett kép, melyet Kromvell készítettett

Kereskedelmi hajók XIV. Lajos korából.

AZ AUGSZBURGI LIGA ÉS A SPANYOL ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ.

Amint Anglia is belépett a francziák elleni szövetségbe, a helyzet Franciaország hátrányára változott. Most már tengeren s szárazon egyaránt kellett harcolnia s ezt sokáig nem bírhatta ki.

O r á n i a i Vilmos volt a lelke a XIV. Lajos elleni európai szövetségnek. Lajos nagy hajóhadat bízott II. J a k a b r a , hogy Irlandba menjen. E hajóhad S a t ó-R e n ó vezetése alatt megverte az egyesült angol-holland hajóhadat Bicsi Hed közelében (1690); Jakab π aga azonban teljesen tehetetlen volt, 1690 jul. 11-én elvesztette a boini csatát s visszatért francia földre.

Lajos akkor 20.000 emberrel be akart törni Angliába. A 300 szállítóhajót 74 hadihajó kísérte. T u r v i 11 a király parancsára megütközött az ellenséggel; a csatát egyik hajóhad sem nyerte meg, de 15 hajó elveszett (1692), s így az átkelésről le kellett mondani.

1688-óta a francziák egymás után vették be Fiiipszburg, Manheim, Vormsz városokat, 100.000 embert hajléktalanná tettek s mindent fölperzseltek. Maga Lajos is megsokalta a dolgot s heves szemrehányást tett Luvoá-nak, kit a kegyvesztés megölt (1691).

Az Alpoktól az Északi-tengerig dúlt a háború. Kondé tanítványa, L ü k s z a m b u r g megverte a szövetségeseket Flörüsz (1690), majd Steinker (1693) és Nirvinden (1693) mellett, bevette Monszt, Nafiúrt, Sarloát, de 1696-ben meghalt. Utóda V i l l r o a kevésbé ügyes volt. Katina ellenben

Türenn vikont.

Henrik Latur Doverny (Latour d'Auvergne) gróf XtV. Lajos kitűnő hadvezére. Szül. 1411 szept 11-én és 1675 jul. 27-én Szaszbaknál elesett. Harczászata egészen új volt és azzal új harczmodort alapított. Xiv. Lajos, nálája kifejezésül, a szent-denizi királyi sir-boltban temette el.

elfoglalta Piemontot s Marszely (1693) mellett fényes győzelmet aratott.

Tengeren T u r v i l l megnyerte a lagoszi csatát.

A hosszú háború ki-merítette Franciaországot. II. K á r o l y spanyol király haldoklói. Ezzel a spanyol trónörökösödés került szőnyegre: szükség volt tehát pillanatnyi pihenőre.

Lajos visszadta a szavojai hercegnek orszá-
gait, mire az otthagyta a szövetséget. Erre a többiek is megkötötték a reiszveiki békét (1697). Lajos elismerte III. Vilmost, visszaadta a birodalomtól joggalanul elvett birtokokat: Straszburg, Landau, Szárlui és Longvi városokat és a lotaringiai hercegnek országát. A békekötés értelmében a hollandok bizonyos flama-

mand városokban katonaságot tarthattak s a kereskede-
lmük ellen kiadott Kölbért-féle rendeleteket visszavonták.

Az osztrák ház idősebb ága kihalóban volt II. K á r o l y spanyol királylyal. Örökére Francia-, Bajorország s Ausztria pályázott. Lajos meg-
egyezzett III. Vilmostal, hogy Spanyolországot fölosztják (1698). Károly elkeseredésében, hogy országáról nélküle akarnak rendelkezni, végrende-
letében a bajor választóra hagyta koronáját. De ez időközben meghalt.

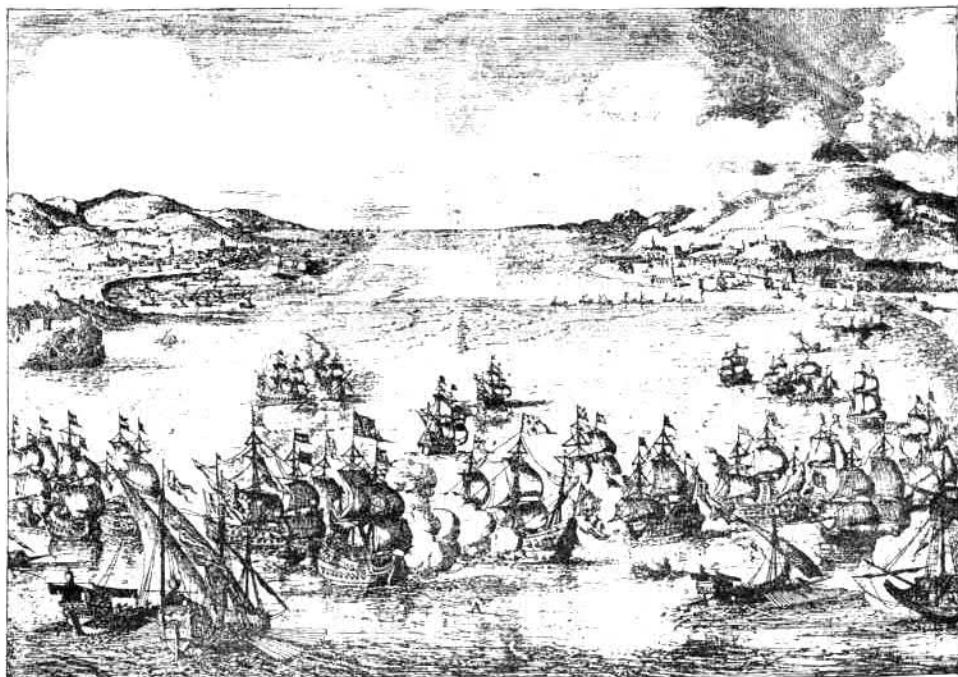
Lajos új osztozkodási ajánlatot tett, melyet mindenki elfogadott, csak L i p ó t császár nem (1700). Ekkor Lajos madridi követe, H a r k u r herceg oly ügyesen dolgozik, hogy Kasztília tanácsa rábíri Károlyt: tegye meg örökösének Lajos unokáját, A n z s u herceget (1700). Lajos csakhamar be is mutatta a kis herceget udvarának, mint V. Fülöp spanyol királyt.

à vous aller le 17e mars 1673
pour que j'aye enroulé au mariage
de l'un de vous & pour l'honneur
de ma part la satisfaction
que j'en ay de ce que vous avez
fait pour l'exploration de mes
affaires je suis bien avec ~~vous~~
~~mesme~~ de vous dire enoy même
ce qui en est de vous je suis
bien satisfait de tout ce que
vous avez fait de vous aller
conclure que vous avez tenu
en ce rencontre ~~de~~ de l'union
heureuse que vous aurez en
Ayant que quelques semaines
sont aussi de vous beaucoup

de faire
sachant l'importance pour
vous nous servir avec
que toute participation semble
très assurée que le succès
viendra et que vous en serez
les maîtres de votre destin
à me servir comme vous le

J. W. J.

A francia-holland tengeri ütközet 1676.

A háború eikerülhetlen lett. De Lipót aligha tudta volna ismét összehozni az európai szövetséget, ha Lajos nem követ el annyi hibát. A holland katonaságot Németalföldön francziával váltotta föl, II. Jakab halála után elismerte fiát, III. Jakabot angol királynak.

Az új ligában, melyet Franciaország ellen Hágában kötöttek meg, valamennyi európai állam részt vett. III. Vilmos halála (1702), akit sógor-nője, Anna követett a trónon, úgy látszott szétrobbantja a franciaellenes szövetséget, de Vilmos helyébe a nagy holland Heincziusz, az angol vigek vezére, Malboró s Szavojai Jenő lépett. Ez utóbbi francia születésű volt, de a király sértő bánásmódja osztrák szolgálatba terelte.

Különben is megkezdődött a nagy király hanyatlása. Mentenyon asszony befolyása alatt nem a tehetségesekre, hanem a legjobb udvaroncokra bízta a kormányzást: Lüvoa, Kolbert és Türenn helyét a tehetségtelen Samilyak és Villroa foglalta el. Ipar és kereskedelem nem heverte ki azt a csapást, melyet a nanti rendeletnek visszavonása reájuk mért.

Ausztria kezdte meg a háborút. Jenő herceg megveri Katinát (1701) Karp mellett, Kremonában elfogja Villroát. 1702-ben azonban Luzzara mellett Vandom lesz a győztes, Villarsz győz Fridlingen, Hohstedt mellett (1703). De Malboró betört Németalföldre,

Károly főherceg Portugálba, a szavojai herceg elárulta a francziákat, a kamizárdok fölláztak. Telyard és Marszu veresége Hohstedt mellett (1704), Villroacé Ramilyi (1706) mellett Franciaországra nézve Németország és Németalföld elvesztését jelentik. 1708-ban Vandomot, ki 100.000 emberrel megy Németalföldre, Udenardnál megverik. Lili megadja magát s a hollandok csaknem Verszelyig nyomulnak, az angolok elfoglalják Gibraltárt, Károly főherceg bevonul Madridba.

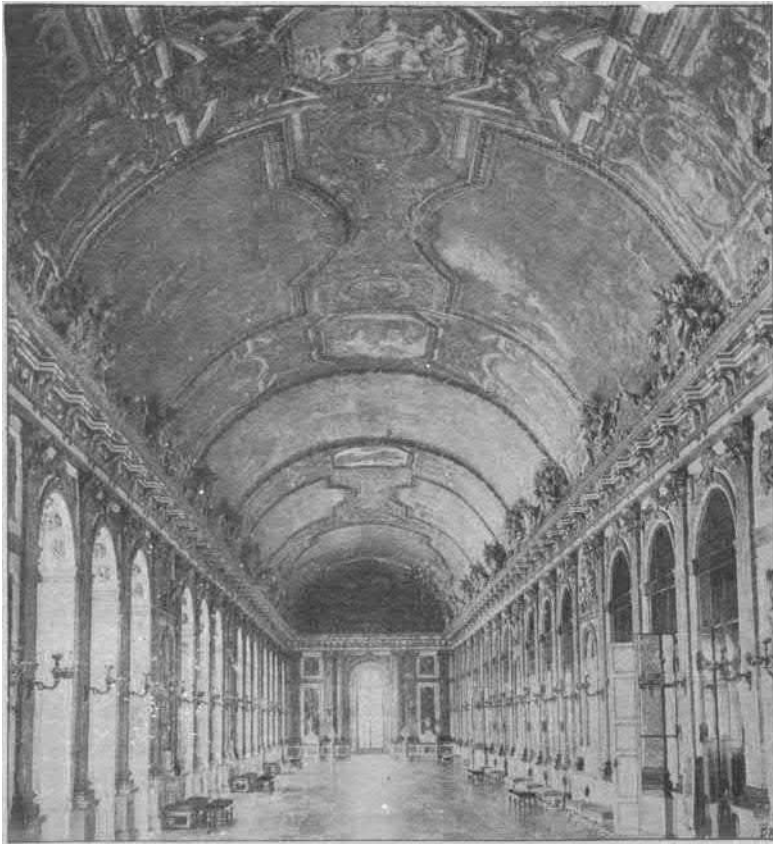
Ugyanakkor oly éhség látogatta meg Franciaországot, hogy a király lakájai koldulni kénytelenek. Lajos békét kért. De oly megalázó föltételeket szabtak neki, hogy folytatta a háborút. A malplaketi csatában Villarsz veszélyesen megsebesül (1709), Jenő és Malboró győz, de míg ők 20.000 embert vesztenek, a francziák csak 8000-et. A következő évben Vandom s villavisziói győzelemmel V. Fülöpnek teljesen biztosítja a spanyol trónt.

Ugyanakkor Károly főherceg német császár lett, s most már a szövetségesek nem támogatták, mert veszedelmesnek tartották, hogy egy kézben legyen a birodalmi s a spanyol korona. A császár tehát egyedül maradt Lajos ellen. A szövetségesek Utrektben megkezdték a béketárgyalásokat, de a császár maga csak akkor vett részt a tárgyalásokban, amikor Villarsz 1712 júliusban Denén mellett teljesen megverte Jenő herceget. Tengeren csupa vereség érte a francziákat, ámbár néhány kalózuk, így Bárt János, Dukasz, Poentisz, Kasszart, Dugé-Truan roppant sok kárt okozott az ellenségnek.

A denéni győzelem hatása alatt a hatalmak 1713 május 4-én megkötötték az utrekti békét. Franciaország átengedte Ujfundlandot, a Hödznöblöt, le kellett romboltatni Dünkerk erődjeit; a spanyolok meghagyták az angoloknak Gibraltárt s Min orkát; kimondták, hogy a spanyol és francia korona nem egyesíthető; a szavojai herceg Sziciliát kapta a királyi czimmel; a porosz király Geldernt.

Az egyedül maradt császár még folytatta a háborút, de Villarsz bevette Landaut és Freiburgot, mire Rastadtban megkötötték a békét (1714), mely szerint Németalföldet, Nápolyi, Szardíniát, Milánót s Toszkánát kapta. A bajor választó visszakapta országait.

XIV. Lajos alig élte túl a rastadti békét. Uralma utolsó évei nagyon szomorúak voltak. A politikán kívül is sok csapás érte. Egyetlen fia, a dofen meghalt 1711 ápr. 14-én, annak nővére, 1712 febr. 12-én, férje: a burgundi herceg febr. 18-án, legidősebb fiók, a bretanyi herceg márcz. 8-án, a dofen fia: Berri herceg 1614-ben. Nagy családjából nem maradt csak unokája: V. Fülöp spanyol király s dédunokája: az 5 éves Anzsuh herceg, a későbbi XV. Lajos. A sok csapás alatt nagy hibát követett el: Monteszpan márkinétól származott természetes fiait: a majnai herceget és tuluzi gróft törvényesítette, s törvényes utód hiánya esetére a

A verszellyi tükör-terem.

korona örökösévé tette meg. A fiatal király neveltetésének fölügyeletével s a fölötte való gyámsággal is a méni herceget bízta meg.

Az orleani herceg csak elnöke lett a régensségnek. 1715 év augusztusában Lajos halálos beteg lett.

— „Azt hittem — mondá Mentenon asszonynak — „hogy nehezebb meghalni“. Szolgáikhoz pedig, akik sírva állták körül ágyát, így szólt:

„Mit sírtok? Azt hittétek, hogy halhatatlan vagyok?“

Nyugodtan intézkedett még a temetési szertartásról is. A fiatal királynak azt tanácsolja, hogy kevésbbé szeresse a pazarlást és a háborút, mint ő.

Lajos tényleg teljes kimerültségben hagyta vissza Franciaországot. Úgy látszott, hogy a csőd elkerülhetetlen. V o b a n már az örökösödési háború előtt azt írta, hogy a lakosság tizedrésze koldulni kénytelen. Hát még a háború után? Az államadósság 2400 millióra rúgott, a jövedelmek évekre előre el voltak kötve, új adókat vetettek ki. Mindezekért csekély kárpótlást nyújtottak az országnak Lajos megmaradt hódításai.

XIV. Lajos — minden hibája daczára — az utódok emlékében mitu nagy király élt. Sok fényes diadala, verszelyi ragyogó pompája elfeledtette az utókkal az ő árnyoldalait.

Nemesi ház belseje a XVIII. században Hollandiában.

RÖVID RAJZ AZ ÁLTALÁNOS ÁLLAPOTOKRÓL.»

XV. Lajos alatt a nép nagy nyomorban sínylődött, a mit a következő példák is bizonyítanak. A normand parasztok nagyrészt zabkenyéren éltek s nyers állati bőrökben jártak, egyebütt koldult a nép. A húsételt az ország sok részében már csak hírből ismerték. Még a gazdagok is tulajdonképpen szegények voltak, mert nagy, de rosszul művelt birtokaik nem jövedelmeztek és a drágán vásárolt hivatalok is alig hozták meg a megszerzésükre fordított pénznek kamatját. Az egész országban alig volt 10.000 jómódú család.

Ami az egészségügy akkori állapotát illeti: kórház elég nagy számmal volt ugyan az országban (körülbelül 800), a halálozási arány azonban rettenetes. A párisi kórházban 9 beteg közül 2 halt meg. Nem is csuda. Az egészség legelemibb szabályait sem ismerték, mindenféle beteget egy terembe zsúfoltak, sőt 5—6 beteget egy ágyba, mert csak 1219 ágy volt, a betegek száma pedig néha 6000.

* Pár oldalon kissé előre nyúlunk, hogy a továbbiak annál érthetőbbekké váljanak

A középkor — amint látjuk — még mindig fennmaradt a polgári életben. Innen az a nagy egyenetlenség a társadalom alkotó elemei között. Hiába hirdettek új eszméket, melyek újabb kor hajnalát jelezték: a gyakorlati életnek minden intézménye, szokása, erkölce a középkort tükröztette vissza. Az előretörő eszméknek s a maradi életnek ez az ellentéte a forradalomra vezetett. Újításoktól, a haladás szellemének megfelelő intézmények behozatalától az udvar épp úgy idegenkedett, mint azok, kiknek közvetlen érdeke volt, hogy az akkori zavaros helyzet megmaradjon, mert' annak visszasságait a maguk hasznára fordíthatták. Ha valami miniszteri újításról beszélt, letették; írni pedig a közigazgatás reformjáról egyáltalán tilos volt.

Nagyon erősnek s kiválónak kell lennie valamely kormánynak, hogy a közvélemény gyújtotta tüzet eltiporhassa. XIV. Lajos még eltiporhatta, hisz akkor még alig pislogott ez a tűz, XV. Lajosnak már nem volt ereje hozzá, akkor már tengernyi lánggal lobogott. Voban s Boagelyber (Eoisgueillebert) gazdasági újításokat követelt, Feneion politikaiakat. A régenség alatt alakult meg a „félemelet klubja“, az első ily egyesület Franciaországban, de Floriezt is csakhamar becsukta.

Ugyanakkor Arzsanszon márki, a későbbi miniszter három reform-eszmével állott elő. Követelte, hogy a helyi közigazgatást a községi testületeknek engedjék át, a kereskedelmet szabaddá tegyék, a katonatisztek helyét választás útján töltsék be; mindenekfölött pedig azt, hogy a polgárok közt egyenlőség uralkodjék. íme a forradalmi hitnek egyik tétele!

Soazöly úgy találta, hogy túlságosan sok a kolostor s azt ajánlotta, hogy az egyház roppant birtokait megadóztattassák. A nagy bölcséleti írók ragyogó ékesszólással követelték a reformokat s nyomukban azután a nép maga is ugyanazt követelte.

Követelték, hogy az államkincstárt ne fosztogassák, hogy személyi és vagyoni szabadság legyen, hogy a büntetőtörvénykönyv kevésbé véres legyen; követelték a vallási türelmességet és azt, hogy a gyakran eltérő, sőt ellentmondó szokásjog helyébe általános érvényű, világos rendelkezésű törvény lépjen; követelték továbbá azt is, hogy adót mindenki fizessen és hogy a kereskedelmi egyedáruságok, az ipari kiváltságok helyébe a szabad verseny lépjen. Szóval követelték a törvény előtti egyenlőséget és a szabadságot.

Mindezeket oly nyugtalanul, oly hevesen követelte a nép, hogy hangját meg kellett volna hallani. Katmat, Voban, Szent-Szimon, Leibnicz elrémült a jövőtől. Boagelyber, Feneion óva intett a következményektől. Franciaországon kívül is így gondolkozott: lord Cseszterfeild s a német Kant. Malherb pedig így szól: „Amit a történelemben, mint a nagy forradalmak előfutárjait s jellemző tünemé-

neyeit láttam, az mind meg van a mai Franciaországban, sőt a baj még napról-napra növekedik. “

S tényleg abban a mértékben, amint a század előrehalad, a nép mozgása is mind hangosabb lesz. Az embereknek egyik része remél, a másik retteg. 1763-ban a ruani parlament így szól a királyhoz: „A rossznak mértéke betelt s még rosszabb jövőt jósol.“ Voltér pedig 1764 április 2-án így ír S o v e l e n márkinak:

— Minden, amit látok, a forradalomnak magvait hinti el, mely föltétlenül elkövetkezik s amelynek nem szívesen volnék tanúja. A világosság lassankint annyira elterjedt, hogy az első alkalommal robbanás következik. A fiatal emberek szerencsések, gyönyörű jövőt fognak látni.“

Néhány kormány a XVIII. század derekán megkísérelt újításokat.

I. J ó z s e f, IV. Jánosnak utóda, aki 1640-ben Portugált a spanyol uralom alól fölszabadította, az országot a saját bajaitól is meg akarta menteni.

K a r v a l h o Józsefnek adta át a végrehajtó hatalmat (1750), aki később P o m b a l márki lett, Portugálnak Riseliője. Hogy a jezsuiták az ő terveit ne keresztelzhessék, összeesküvésbe keverte a rendet, majd kiűzte az országból (1759). Megszorította az inkvizíció hatalmát, a nemeseket pedig megtörte. 1756-ban földrengés pusztította el Lisszabont: 30,000 ember elpusztult. Pombal néhány év alatt újjá építette s Európa legszebb városainak egyikévé változtatta. Minden évben volt valami hasznos újítása. Támogatta a gyáripart a külföldi áru magas megvámolásával, a földművelést szakiskola létesítésével, az oeiraszi csatorna építésével; a közoktatást a nemesek főiskolájának s ingyenes népiskoláknak létesítésével. Újjászervezte a hadsereget, az adóbehajtást, megtorolta a barbareszkok kalózkodását, megerősítette Mozambik szigetét, új gyarmatosokat küldött Brazíliába, visszavonta azoknak az óriási birtokoknak az adományozását, melyeket I. József elődei a nemeseknek Amerikában s Afrikában juttattak, indiai s kínai kereskedő társaságot alapított. De utána Portugál ismét visszasúlyyodt előbbi erőtlenségébe.

Spanyolország is ebben a korban magához tért az új dinasztia alatt. V. F ü l ö p ugyan keveset tett ebben a tekintetben, de annál többet VI. F e r d i n á n d (1746—1788). Hetenként kétszer kihallgatást adott bárki számára, leszállította az adókat, támogatta a mezőgazdaságot, javította a pénzügyigazgatást s az igazságszolgáltatást, segítette a kereskedelmet, gyáripart, tengerészetet, megcsináltatta a kasztíliai csatornát; 1753-ban konkordátumot kötött a Szentszékkal, mely szerint az egyházi javadalmaknak adományozása kizárólag a királynak a joga. Mikor 45 éves korában meghalt, 59 millió volt a kincstárban. (Az ő uralkodása idejére esik az a szörnyű földrengés, mely Peruban Limát és Kitót teljesen elpusztította.)

Don Karloz, V. Fülöpnek második házasságából való legidősebb fia, III. Károly néven lépett a spanyol trónra (1759—1788). Ügyes minisztere, Aranda gróf, egyik éjszaka 2300 jezsuitát utasított ki az országból (1767).

Nápoly és Párma követte e példát s XIV. Kelemen pápa 1773-ban kimondta a rend eltörlését. Aranda teremtette meg a madridi rendőrséget, megszámláltatta az ország lakosságát s megtámadta magát az inkvizíciót is. Róma közbelépésére 1773-ban le kellett mondania, mire nagykövet lett Párisban. Egyik utóda, Florida-Blanka gróf azonban folytatta a reformokat.

III. Károly király a földmivelés emelésére s a lakosság számának a szaporítására sok német földmivest telepített az országba, kijavíttatta az utakat, folytatta az aragóniai csatorna építését s több mást megkezdett, számos gyárat alapított, továbbá kimondotta rendeletileg, hogy az iparűzés nem megalázó a nemesekre. Több festészeti- s rajzakadémia létesült, posta- s vámépület emelkedett. Tűzészeti iskola létesült Szegoviában, mérnöki Kartagenában, lovassági Okanában, magasabb hadi iskola pedig Avilában. A tengeri haderőt lassanként kiegészítették 80 csatahajóra. Mikor III. Károly meghalt, az ország jövedelme az eddiginek háromszorosára emelkedett s lakossága hét milliőről 11 millióra. Nagy művét azonban teljesen tönkretette tehetségtelen, gyöngye utóda, IV. Károly.

III. Károly, aki, mielőtt a spanyol trónra lépett, (VII. Károly néven) Nápoly királya volt, azt is fölvirágoztatta nagy miniszterének, Tanucsi Bernátnak segítségével. Utóda IV. Ferdinand folytatta a nagy munkát. Tanucsi 43 évi kormányzás után megbukott s ekkor minden Mária Karolina királynétől, II József császár hűgától függött.

Toszkána uralkodója, az utolsó Medicinek, Gaszton Jánosnak, halála után, 1737-ben Lotaringi Ferencz lett, Mária Teréziának férje, aki 1745-ben német császár is lett. Ferencz bölcsek újításokat hozott be Toszkánába. Fia, Lipót Péter, II. József császárnak az öcscse követte a trónon (1765—1780), aki roppant sokat tett az ország fölvirágoztatására. Többek között eltörölte a halálbüntetést is.

Később az új szellem behatolt még az agg Ausztriába is.

Franciaország adta meg a lökést a nagy reformmozgalomhoz, de úgy látszott, hogy maga nem vesz benne részt. Napról-napra mélyebbre hanyatlott.

Az ákeni békekötés idején még Európának első katonai hatalma volt, de a hétéves háború már kimutatta tábornokainak tehetetlenségét, a hadseregnek fegyelmezetlenségét és egyáltalában az ország katonai gyöngeségét. Tengeren teljesen a tönk szélére jutott.

Franciaország a maga újjászervezésénél nem számíthatott fejedelmére, aki maga tehetetlen volt, de azt tűrte, hogy mások nagyot alkothassanak.

S o a z ö l y csak az ország katonai újjászervezésével s a külföldi szövetségek kötésével foglalkozott. A háború után újjáalkotta a francia hajóhadat. 1768-ban meghódította Korzikát. (Egy évvel később született ott Napoleon.) 1765-ben Szaniszló halála után Lotaringia egyesült Franciaországgal. Anglia háborúval fenyegette Spanyolországot, mire Soazöly hatalmas sereget állított talpra, fölingerelte az angolok ellen azoknak amerikai gyarmatosait s eltérítette Portugált és Hollandiát is az angol szövetségtől. Sokat fáradozott Lengyelországnak a megmentésén, bár hasztalanul.

1762-ben Soazöly kiüzette a jezsuitákat. De ezeknek hatalmas pártjuk volt. P o m p a d u r márkiné halála után 1764-ben D ü B a r r i grófné lett a királynak a kegyencznője. Ez megbuktatta Soazölyt, akit 1770-ben száműztek.

A parlamentek már jó ideig ellenzékieskedtek az udvar s az ultramon-tánok, a Rómához szítók ellen. XV. Lajos 1753-ban száműzte az elégedetleneket. Később visszatértek, de nem engedtek. A jezsuiták póré új háborúságra adott alkalmat 1770-ben, az E g i l y o n herceg elleni pör pedig (1770) nyílt szakításra vezetett. A király Egilyont nevezte ki Soazöly helyébe.

M o p u kancellár eltörülte a parlamenteket, melyeket új törvényszé-kekkel helyettesített. Ez végzetes hiba volt, mert a parlamentek megszűn-tével megdőlt az utolsó intézmény is, mely a királyt még fedezhette volna

XV. Lajos tekintélye folyton fogyott. Lengyelországot felosztották s a francia király még bele sem szólhatott, 1765-ben az „éhség paktumának nevezett társaság alakul, mely magához kaparitja a gabnakereskedést s mesterségesen idézi elő az 1768 és 1769-iki éhínséget. XV. Lajos maga részvényese volt e társaságnak. Hogy pazar kedvteléseinek költségét megszerezze, fölhajtatta a gabona árát. Az elfogató parancsok roppantul meg-sokasodtak s a polgárok szabadságát teljesen kiszolgáltatták a gazdagoknak és hatalmasoknak.

T e r r a i abbé az államadósság csökkentésére azt ajánlotta, hogy az állam csődöt mondjon. Az általános fölháborodásra Terrai így felelt:

„A király az úr, a szükség mindent igazol.“

Az államháztartásnak évi hiánya már 41 millióra rúgott. Pedig 1725-óta az adók megkétszereződtek, 165 millióról 365-re emelkedtek. XV. Lajos látta, hogy közeledik a rettenetes bűnhődés, de ezzel vizsgalta magát:

„Addig csak kihúzom, amíg élek: az utódom meg majd kikászolódik a bajból, ahogy tud“.

KIEGÉSZÍTÉS XIV. ÉS XV. LAJOS KORÁHOZ.

KASTÉLYOK ÉS ASSZONYOK.

V e r s z e l y i kastély. XIII. Lajos korában vadászkastély állt a helyén. XIV. Lajos építtette föl M a n z á r tervei szerint itt a világ egyik legragyogóbb kastélyát, mely körül az óriási méretű kert, L e n ó t r alkotása, terül el. A kertet számos vízmű (szökőkút, medence stb.) díszíti. Verszely városa a kastély nyomában épült ki (addig csak kis falu volt ott) s XVI. Lajos alatt már 100.000 lakosa volt. Lajos Fülöp ideje óta a verszelyi kastély nemzeti múzeummá vált: történelmi arcképek, mellszobrok, hadi képek stb. bő gyűjteményévé (Verné, Delakroa, Ivón, Pradié stb. művei). A kastély legpompásabb homlokzata a kertre néz. A kert felé esik a „nagy folyosó“, tulajdonképpen óriási terem (galeri dé glasz, tükör-folyosó, máskép XIV. Lajos galériája). Hires még a csaták folyosója, a kápolna, a színház. Maga a park a francia kerti művészetnek remeke. Úgy a kastély, mint a park mintául szolgált egész Európa akkor és utána épült számos fejedelmi kastélyának.

T r i a n o n. Két ilyenévű épület emelkedik a verszelyi parkban. A „nagy“ Trianon XIV. Lajos, Manzár tervei szerint, Mentenon asszonynak építtette. Akkor csak egyemeletes, kisebb méretű épület volt, Lajos Fülöp azután bővítette. A „kis“ Trianont XV. Lajos Dübarré grófnőnek emeltette. Később Mária Antoinette-nek volt a kedvencz tartózkodási helye. Szép angol park veszi körül

M a r i i. Szen-Klu és Szen-Szir között fekvő helység. XIV. Lajos kastélyt építtetett e helyen, melyet azután a forradalomban elpusztítottak. Itt épült XIV. Lajos alatt az a nagyszabású vízmű is, mely Verszely-kastélyt és annak vizijátékait a szükséges nagy víztömeggel ellátta.

M ó d o n. A Szajna közelében Verszely környékén fekvő helyiség. XIV. Lajos fiának, Lajos dofennek volt ott a kastélya, melynek parkját Lenótr alkotta. E kastélyt később I. Napoleon ujjaalakíttatta. Volt e helyen még régibb kastély is (a lotaringiai bíborosé I. Ferencz korában), de az 1804-ben elpusztult.

K l ü n i. A Szaón egyik mellékfolyója mellett fekvő helység. Hires régi apátságáról, melyet Akvitániai Vilmos herceg alapított 910-ben s Benno gróf benézés

apátnak bocsátott rendelkezésére. A klünii apát több apátságnak volt a feje (mint a montekasszinói vagy pannonhalmi) azért főapát volt a neve. VII. Gergely pápa ez apátságból lépett a pápai trónra. A későbbi korszakban az egyházi fegyelem mindinkább lazult, sok viszályra adott okot, végre 1790-ben feloszlatták a rendet.

Lavallier Lujza.

L a v a l l i é r L u j z a XIV. Lajos kedvese. Régi nemesi családból született 1644-ben. Atyját korán elvesztette. Az udvarhoz került, a hol Hanriett orleani hercegnőnek lett az udvarhölgye. Bár nem volt valami rendkívüli szépség és a mellett bicegett is: kedveségével, szeretetreméltóságával lebilincselte XIV. Lajost. Négy gyermekük volt. Lajos őt és gyermekeit hercegi rangra emelte. Lavallier két ízben zárdába vonult, de Lajos újra visszahívta. Mikor azonban Monteszujan asszony teljesen megnyerte a király kegyét, Lujza végleg a zárdái életnek adta magát. Lajos

ra való befolyását különben is mindig a jótékonyság érdekében érvényesítette. Meghalt 1710-ben.

Monteszpán Francziszka márkini ö. XIV. Lajos kedvese. Szül. 1641-ben Morimár Gábor herczegnek volt a leánya. 1663-ban Monteszpán márkifelesége lett s egyúttal a királyné udvarhölgye. Szépségével, szellemével egyaránt meghódította a királyt, a ki 1668 óta folytatott vele viszonyt, a nélkül, hogy azért egyelőre Lavallier Lujza herczegnővel szakított volna. Francziszka férje ellenezte a viszonyt, a miért előbb a Basztillba zárták,

Monteszpán.

majd birtokaira száműzték, végre pedig bíróságilag felbontották a házasságot. Sokkal nagyravagyóbb volt, mint Levallier herczegnő s Lajost 1668-tól 1682-ig teljesen a hatalmában tartotta. Szerepe akkor ért véget, a mikor gyermekeinek nevelőnője, Szkarron özvegye, a későbbi Mentenon asszony lépett föl vetélytársává. 1687-ben Monteszpant száműzték az udvartól. Később zárdába vonult. Férjétől egy fia, Lajostól 8 gyermeke volt. megh. 1707.

Mentenon Francziszka márkini ö. (Francoise d'Aubigné, marquise de Maintenon) XIV. Lajos kedvese, majd titkos felesége. 1635-ben a boidói fellegrvár-ban született, mint az erkölcsstelen élete miatt börtönre vetett D'Obinyé Szilárd leánya. 1639-ben szüleivel Martinik szigetére ment, közben (eddig protestáns volt) katolikus hitre tért. Párisba került, a hol Szkarron költőnek lett a felesége (1652)-Férje halála után Monteszpán márkini gyermekeinek a nevelőnője lett. Nem volt szép, s már az ifjúságán is túl, de szeretetreméltóságával, szellemével és rendkívüli ravaszságával le tudta kötni a királyt, aki miatta eddigi úrnőjével, Monteszpánnal szakított. 16/4-ben Lajos ajándékaiból megvette Mentenon márkiságot Páris közelében. Nagyon értett ahhoz, hogy Lajos lelkére is hasson, a ki végre feleségének, Mária Terézia királynénak halála után

látszólag az udvari élettől visszavonultan csupán Lajosnak és családjának élt, azért tényleg nagy befolyást gyakorolt az udvari és állami ügyekre, hivatalokat, kitüntetésekét kegydíjakat osztogatod. Csupán **Kolberr** miniszter tudta magát a befolyása alól kivonni. A mikor Lajos 1715-ben meghalt, Mentenon asszony visszavonult Szen-Szirbe, a hol már 1685-ben nagy nevelőintézetet alapított, melyben 300 szegény francia nemes leányt ingyen neveltek. Ott halt meg 1719-ben.

Erzsébet Sarolta herczegnő. Pfalcz Károly Lajos herczegnek, palatinusnak és választófejedelemnek a leánya Szül. 1652-ben Heidelbergben. A mikor elvált az anyjától, Erzsébet nagynénjéhez, a hannoveri választó fejedelemnek a nejehez költözött s ott nevelkedett. Erzsébet (beczészó nevén **Lizel**) egyeneslelkű, egyszerű, de azért eleven eszű leány volt. A mikor politikai érdekből XIV. Lajos öcscséhez, **Orian** **Fülöp** herczeghez adták férjhez, egyáltalában nem érezte magát jól a francia udvarban, melynek pompája, szigorú etikette s amellett íeslettsége egyaránt bántotta. Férjével sem tudott sehogysen rokonszenvezni. Mélyen elsomorította őt az a körülmény is, hogy az ő házasságát használta föl később XIV. Lajos arra, hogy igényeket támaszson a palatinátus birtokára. Mindjobban visszavonult az udvari élettől; s minthogy gyermekei nevelését is elvonták tőle, egyedüli örömét kis háztartásában és nagynénjével, Hannoveri Zsófiával, valamint testvéreivel és más házi bizalmasaival folytatott sűrű levelezésében találta. E levelek rendkívüli értékkel bírnak, mert leplezetlen őszinteséggel tárják föl a nagypompájú francia udvar árnyoldalait. XIV. Lajos későbbi éveiben tudta csak megbecsülni Lizelott kiváló erényeit s akkor teljes bizalmával ajándékozta meg. Megh. Szen-Szirban 1721-ban született, mint az erkölcsstelen élete miatt börtönre vetett D'Obinyé Szilárd leánya. 1639-ben szüleivel Martinik szigetére ment, közben (eddig protestáns volt) katolikus hitre tért. Párisba került, a hol Szkarron költőnek lett a felesége (1652)-Férje halála után Monteszpán márkini gyermekeinek a nevelőnője lett. Nem volt szép, s már az ifjúságán is túl, de szeretetreméltóságával, szellemével és rendkívüli ravaszságával le tudta kötni a királyt, aki miatta eddigi úrnőjével, Monteszpánnal szakított. 16/4-ben Lajos ajándékaiból megvette Mentenon márkiságot Páris közelében. Nagyon értett ahhoz, hogy Lajos lelkére is hasson, a ki végre feleségének, Mária Terézia királynénak halála után titokban meg is esküdött vele (685). Bár látszólag az udvari élettől visszavonultan csupán Lajosnak és családjának élt, azért tényleg nagy befolyást gyakorolt az udvari és állami ügyekre, hivatalokat, kitüntetésekét kegydíjakat osztogatod. Csupán **Kolberr** miniszter tudta magát a befolyása alól kivonni. A mikor Lajos 1715-ben meghalt, Mentenon asszony visszavonult Szen-Szirbe, a hol már 1685-ben nagy nevelőintézetet alapított, melyben 300 szegény francia nemes leányt ingyen

Pompadur Johanna Antónia
m á r k i n ő.

XV. Lajos hírhedt kedvese, Lenorman főbérlő és Poazon-né törvénytelen leánya. Szül. 1721. A szép, tehetséges és műveit leányt elveszi az ő természetes apjának unokaöccsre; Lenorman d'Eszioll. Mint annak a feleségét bemutatják az udvarnál. XV. Lajos megszerzi márkinőnek és a királyné palotahölgyének (1756). Pompadur eleinte művészek és tudósok pártfogására használja föl a királyra való befolyását, később azonban beleavatkozik az állami ügyekbe is. Óriási jövedelemre tesz szert. A királytól nagy földbirtokot és másfél millió font évi járadékot kapott. Pompadur közbenjárására jött létre az osztrák-francia szövetség Nagy Frigyes ellen. Az akkori politikai és hadi sikerek nagyban erősítik a befolyását Amikor azonban később vereségek érik a francia politikát és hadsereget, ellene fordul az udvari hangulat A nép meg már régen gyűlölte mértéktelen pazarlása és folytonos fondorkodása miatt. Maga XV. Lajos is ráunt vénülő kedvesére, a ki elhagyottan, elfeledve halt meg 1764-ben Verszelyben.

D ü b a r r i M á r i a Johanna grófnő. XV. Lajos kedvese. Mint valami Vobernyé nevű adószedő leánya született 1746-ban Vókulór-ben. Korán árvaságra jutóit, 15 éves koráig zárdában nevelkedett, azután mint divatárus leány kereste kenyerét. Csakhamar azután Lanzs k. a. néven ismert tagja volt a félvilágnak. Egyideig Dübbarri János grófnak volt a szeretője. Ez mutatta be XV. Lajosnak, kinek kívánságára János gróf öccsre, Vilmos gróf nőül vette. Mint immár Dübbarri grófné XV. Lajosnak hivatalosan elismert kedvese lett, Pompadur utódja. Nem avatkozott bele annyira az állami ügyekbe, mint az elődje, de azért jószívűségénél fogva őt gyakran eszköznek használták föl ily célokra. Így buktatták meg az ő révén S o a z ö l y minisztert, az egyedüli francia államférfiul aki nem hódolt neki. Óriási pazarláival, erkölcstelenségével magára haragította a francia népet. XV. Lajos halálakor zárdába csukták, később azonban ismét szabadon bocsátották. A forradalom elején háborítatlanul élt Marii melletti Lüszienn kastélyában, végre is azonban azon a czimen, hogy a francia menekültekkel szövetségben áll és a köztársaság megbuktatására törekszik: Robespierr pörbe fogja és december 3-án kivégezteti.

L a j o s d o f e n. XIV. Lajos és Mária Terézia spanyol infánsnőnek a fia. Még XIV. Lajos életében halt meg 1711-ben. Egy évvel később meghalt a fia, Burgony

hercege is, úgy hogy XIV. Lajosnak az utódja az ő dédunokája lett, a későbbi XV. Lajos. A francia történelem Lui de Fransz-nak nevezi.

F l ő r i E n d r e b í b o r o s. (Fleury). szül. 1653-ban Lodévban (Láng dók). A jezsuiták párisi intézetében nevelkedett. 1668-ban monpelyéi kanonok, később a Szorbonn tudora, majd Mária Terézia ki-

Mentenon.

rálýnának, és ennek elhunytával, a királynak: XIV. Lajosnak udvari papja és alalmazmestere. XIV. Lajos végrendeletében őt bízta meg unokája, a későbbi XV. Lajos nevelésével. A mikor XV. Lajos uralomra került, kinevezte miniszterelnökének (1726). Ugyanekkor bíboros is lett. Tisztakezű, önzetlen, jóindulatú ember volt, de jószágával gyakran visszaéltek. Így elnézte a várnok és adók körüli nagymérvű visszaéléseket. Érdeme, hogy megszerezte Franciaországnak Lotaringiát. Sűrűn beleavatkozott az európai ügyekbe Kibékítette a német császárt a spanyol királylyal, a török portát pedig Ausztriával és Oroszországgal. Ezzel, valamint a francia fegyverek sikerével nagyban emelte Franciaországnak

nemzetközi tekintélyét, vezető szerepét. A tudományoknak és művészeteknek lelkes támogatója volt Egiptomban, Görögországban kutatásokat eszközöltetett, az északi országokban és Peruban pedig földrajzi méréseket. 1743-ban meghalt Isziben, Páris mellett.

A KIRÁLY NAPI ÉLETE.

Amily pazarlás folyt a francia királyi udvarban XIV. és XV. Lajos alatt mindenben, olyan túltengő volt ünnepélyességben, czeremomáskodásbán a király napi élete is.

Reggel az első komornok felébresztette a királyt, s azután öt különböző rangú csoport lépett be és köszöntötte a felséget. Előttük és az ő segítségükkel öltözködött fel a király, mindenkinek meg volt a maga tisztsége, meg volt szabva ki segít az ingváltásban, ki az egyes ruhadarabok feladásában. Ezalatt vagy ötszáz királyi tisztség mozdult meg a tevékenységében, a jövés, menés és jelentésekben.

Felöltözés után reggeli imáját végezte a király. Napjának három negyed része czeremoniáskodással telt el, a mely alatt mindig más és más udvaronc szolgált és vette körül. Még a napközi öltözködésében is mások végzik a szolgálatokat. Mások, ha vadászathoz öltözik, mások, ha lakomához vált ruhát, mások, ha este lefekszik és így tovább.

Hetenkint háromszor volt udvari színházi előadás, kétszer nagy bál, kétszer nagy est-lakoma.

Ezt az életet a király minden változás nélkül egyformán folytatta akár Verszellyben, akár Fontenblóban vagy bármelyik más királyi kastélyban töltötte is napjait.

Ugyancsak ünnepélyes és pompás volt a király kikocsikázása. Négy harsonás lovagolt elől, a kocsi mellett hosszú sorban egy oldalt a svájci gárda, a másik oldalon

a francziák álltak sorfalat. A kocsi előtt a száz svájci lépett ki a XVI. századbeli jelmezben. Mellettük a rendőr gárda; közvetlen a kocsi mellett és után 1200 főnyi testőrség

Erzsébet Sarolta.

A nagy választó meglátogatja Künkői Jánost a pávák szigetén.

KÖZÉPEURÓPAI ALAKULÁSOK A XVIII. SZÁZADBAN.

AZ ORLEÁNI HERCZEG KORMÁNYZÁSA. - POROSZORSZÁG MEG- TEREMTÉSE. — AUSZTRIA ÉS FRANCZIAORSZÁG MEGALÁZÁSA. — AZ OSZTRÁK ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ.

A mikor XIV. Lajos meghalt, utóda XV. Lajos még csak 5 éves volt. A parlament az orleáni herceget tette meg kormányzónak, aki tehetséges, de kicsapongó és a gyöngeségig jó ember volt. A herceg a parlamentnek részt ígért a kormányzásban; de amikor az ellenkezett, Pontonába száműzte. Eleinte vallási kérdésekben nagy türelmet tanúsított, de csakhamar a jezsuiták pártját fogta s rendeletet adott ki a janzenisták ellen csak azért, hogy az érdemeden Duboa, akit kambréi érseknek tétetett meg, megkapja a biborosi kalapot. A minisztériumok helyett nemesekből álló tanácsokat nevezett ki, de két év múltán azokat is eltörölte.

Az orleáni herceg fölládozta a családi kötelékeket, az ország érdekeit

és becsületét abban a reményben, hogy a francziák királya lehet, ha a gyermekkirály meghal. Ezért szövetkezett I. György angol királylyal. Ezt a jakobiták és török fenyegették, békére volt tehát szüksége, hogy trónját megőrizhesse. D ü b o a francia külügyminiszter évi járadékot húzott I. Györgytől. Neki köszönhette Franciaország, hogy nem maga állapította meg a szövetség föltételeit, hanem

hogy kénytelen volt azokat úgy elfogadni, a hogy azt Anglia kívánta. Orlean herceg megígérte, (hogy Franciaország területéről elkergeti a Stuart trónkövetelőt, lerombolja Mardejkot s beszünteti a dünkerki kikötőt.

A l b e r o n i spanyol miniszter vissza akarta szerezni IV. F ü l ö p nek azokat a birtokokat, melyeket az utrekti béke elvett Spanyolországtól. Ausztria, Angol- és Franciaország egyesültek az utrekti béke föntartására, Alberoni Ausztriát lekötötte a törökkel, a francia kormányzót összeesküvés útján akarta elmozdítani s XII. Károly kardjával vissza akarta szerezni a Stuartoknak az angol trónt. S z a v o j a i J e n ő herceg megverte a törököket Péterváradés Belgrád alatt (1716-1717), S z e l l a m á r és M é n hercegnő összeesküvése Or-

lean herceg ellen kudarczot vallott (1718), XII. Károly pedig elpusztult Norvégiában (1718).

A régens most háborút üzent Spanyolországnak (1719). Anglia nagy örömeére Franciaország nekitámadt a spanyol szövetségesnek s ugyanaz a B e r v i k marsall, aki V. Fülöp trónját győzelmeivel megerősítette, vezette most a spanyolok ellen a francia hadsereget,

Az angolok Messzina mellett megsemmisítették a spanyol hajóhadat s elfoglalták Vigót (a spanyol Galiczia tartományban), mire Alberoni megbukott s Spanyolország belépett a szövetségbe, melyhez a francia, angol, holland és osztrák hatalom tartozott. A spanyol királyné legidősebb gyermekének, K á r o l y-nak odaígérték Parma, Piacsenza és Toszkána herczegségeket (1720).

Spanyolország most diplomaciai ármánykodások révén igyekezett céljait elérni. A prádói, szevilyai és bécsi szerződések (1728, 1729, 1731)

végre békét teremtettek. Don Karlo sz spanyol herceg megkapta Parma és Piacenza hercegségeket, VI. Károly pragmatika szankcióját pedig elfogadták.

XIV. Lajos anyagilag tönkretette az országát. 2400 millió volt az állam adóssága, két évi jövedelem előre el volt költve. A régens eleinte hivatalok eltörlésével, a járadék-kamatok leszállításával akart segíteni a bajon, de ezek az eszközök csak megrendítették a hitelt. S z e n - Szimon azt tanácsolta: hívják össze az országgyűlést s mondják ki az állam csődjét, de a kormányzó veszedelmesnek tartotta e tervet. Inkább elfogadta a skót L ó terveit.

Lónak valami párbaja miatt szöknie kellett Angliából s a francia régens udvarába menekült, akire csakhamar nagy befolyást gyakorolt. Ló meg akarta teremteni a hitelt. Először is külön bankot alapított (1716), mely 6, később 4 százalék ellenében számított le kereskedelmi papírokat, melyeket azelőtt csak uzsorakamatok ellen fogadtak el. Attól fogva mindenki odavitte a papírjait, ami nagyon megkönnyítette az üzletek lebonyolítását.

A bankhoz, mely 1718-ban királyi bank lett, Ló kereskedelmi társaságot csatolt, mely kiváltságokat kapott Luiziana, a Missziszipi völgye, Szenegál és India kereskedelmére. Oly nagy volt a bizalom, hogy e társaság 500 fontos részvényeit 30—40-szeres áron vásárolták.

A bank elérte a célját. Az államnak 1200 millió papírpénzt kölcsönzött, a mivel az kifizette hitelezőit s ami aztán a társaság részvényei fejében visszavándorolt a bankba. Ló korlátozni akarta a papírpénz kibocsátását, de ez már nem állt hatalmában; folyton újabb s újabb papírértékeket kellett teremteni a mozgalom ébrentartására s a telhetetlen étvágy kielégítésére.

A kibocsátott papírpénz értéke csakhamar 3 milliárdnál többet tett ki, holott a nemesérczérték az egész országban nem volt több 700 milliónál. Ez az aránytalanság megrendítette a közbizalmat. Az óvatosabbak kezdték papírjaikat a banknál beváltani, sokan eladják részvényeiket s a papírpénzzel aranyat, ezüstöt, földet, gyémántot vesznek. A részvények roha-

F16ri.

mosan esnek. Ló, aki pénzügyminiszter lett, kétségbeesetten küzdött az áramlat ellen, beszüntette az érczpenzben való fizetéseket, megtiltotta, hogy bárki is aranyat vagy ezüstöt tartson magánál, mire házkutatások, üldözések kezdődtek. Hasztalan, a bizalom folyton csökkent. S ekkor az állam hirtelen kijelentette, hogy nem fogad el többé fizetéseket papírpénzben.

II. Frigyes Ágost szász választó. (Mint lengyel király: III. Agost). Szül. 1696-ban. 1717-ben katolikus hitre tér. 1719-ben elveszi I. József császár leányát, Mária Jozefát. 1733-ban lengyel király. Pártolta a művészeteket. Az állam ügyeit Szulkovszki, később Brül miniszterére bízta. Bár elismerte volt a pragmatika szankciót, mégis Mária Terézia ellen tört, de kibékült vele. Megh. 1763.

Ló megszökött, 1,600.000 frankot vesztett a vállalatán (1720). P a r i

D ü v e r n é fivérek vállalták el a lebonnyolítást. Az állam elismerte, hogy 1700 millióval tartozik a társulat hitelezőinek, helyzete tehát nem javult.

1773 elején XV. Lajost nagykorúnak nyilvánították; az orleani herceg azonban, hogy a hatalmat továbbra is megtarthassa, D ü b o a halála után magát tette meg első miniszternek. Minisztersége azonban csak rövid ideig tartott, mert már 1723 decemberében meghalt. Nyolcz évi minisztersége elegendő volt arra, hogy a XIV. Lajos utolsó éveiben már készülő erkölcsi forradalom tényleg kitörjön.

Orlean herceget a hatalomban B u r b o n herceg követte, aki teljesen P r í márkiné hatalma alatt állt. Ez az angol szolgálatban levő hölgy kivitte, hogy a király menyasszonyát, a spanyol infáns nőt hazaküldték, mert XV. Lajost L e s -

c s i n s z k i Szaniszló leányával akarta összeházasítani (1725). Remélte, hogy az új királyné halából támogatni fogja. F l ö r i püspök, a király nevelője, azonban megzavarta terveit. Mikor Burbon herceg kormányzása visszatetszést szült, mert a protenstánsokat üldözte s a népet adóval zaklatta: a becsvágyó püspök nyíltan fellépett ellene.. Burbon megtámadta, de a harcz vége az lett, hogy száműzték birtokaira (1726).

Flöri 23 éves volt, mikor hatalomra jutott s mind haláláig (1743) hatalmon is maradt. Épp oly korlátlan kényur volt, mint Riseliö. Bölcshöz közigazgatása alatt magához tért az ország. Rendet hozott a pénzügyekbe. O r r i pénzügyminiszter ügyességével megszilárdította ismét a hitelt: földmivelés, ipar, kereskedelem ismét virágzásnak indult. De nem volt képes a kereskedelmet erős tengerészettel támogatni, amint már elődje, Flöri bíboros is föláltozta a tengerészeti érdekeket az angol szövetségnek. Békés természetű volt és azon igyekezett, hogy az európai hatalmak között a béke meg ne zavartassák.

II. Á g o s t lengyel király halálával kitört a viszály. A lengyelek többsége L e s c s i n s z k i Szaniszlót választotta királynak, de az oroszok a szász választót jelölték királynak. Flöri mindössze egy hajót s 1500 embert küldött Lescsinszkinék, akit Danczigban ostromoltak. A maréknyi ember persze csaknem mind elpusztult, sőt Lescsinszki maga is csak nagynehezen menekülhetett Franciaországba (1734).

Ezt a szégyent helyre kellett ütni. Flöri tehát hadsereget küldött a Rajnához, mely bevette Kélt, egy másikat Itáliába, mely Párma és Gvasztalla mellett fényes győzelmet aratott. Milánót meghódította Franciaországnak, míg a spanyolok Nápolyi szerezték meg a bitontói ütközettel. De Flöri nem használta ki a diadalát.

A béketárgyalások során az osztrák császárnak le kellett mondania a két Szicziáliáról, de átengedték neki Parmát, vejének pedig Lotaringiáért kárpótlásul Toszkánát, míg a szárd király csak Novarát és Tortonét kapta.

E föltételeket a bécsi szerződés állapította meg (1735—1738). Ez volt Flöri fénykora. Franciaország az egész vonalon diadal-maskodott: Ausztriának pedig mindenfelől vissza kellett vonulnia.

1417-ben H o h e n c z o l l e r n F r i g y e s * nürnbergi gróf megvette Z s i g m o n d császártól Brandenburg grófságot, melyhez a hét választói szavazat egyike volt kötve. Ez volt az alapja a porosz ház hatalmának, mely a XVIII. században ellensúlyozta Németországban az osztrák befolyást, északon pedig a svédek örökébe lépett.

II. F r i g y e s (a „vastag“) megvette a német lovagrendtől Kusztrint, Landsbergét s Lauzicznak egy részét (1440), fivére A l b e r t kieszközölte fiai számára Ansbahot és Bajreutot, melyek Brandenburgra szálltak. A brandenburgi, majd porosz uralkodó család házi törvénye szerint a család birtokában levő tartományokat nem volt szabad az örökösök között elosztani. Ez az intézkedés biztosította az új uralkodócsalád hatalmát. I. J o a k i m

II. (Nagy) Frigyes.

*) Frigyes brandenburgi választó fejedelem szül. 1371-ben, mint V. Frigyes nürnbergi várgróf fia. 1398-ban Ansbak hercege. Kitűnt a törökök elleni háborúban.

(1499) alatt Brandenburg Albert a teuton rend nagymestere reformátussá lett (1525) s a maga világi birtokává tette a rend eddigi tulajdonát, a porosz hercegséget (Königsberg); II. Joakim (1535) alatt behozták a luteránus államvallást a választófejedelemségbe, melyhez János Zsigmond 1518-ban, mint az utolsó porosz herceg veje és örököse a porosz hercegséget csatolta. György Vilmos szerezte hozzá a rajnai órgrófságot és Ravenszberget Vesztfáliában.

Így a Hohenczollern-ház a XVII. század közepén a birodalom többi fejedelmi háza fölé emelkedett. Birtokai három külön részből álltak, egyesíteni kellett hát őket. Ezen dolgozott Frigyes Vilmos, a „nagy választó”. 1648-ban megkapta Magdeburgot, Halberstadtot, Mindent, Kamnicot egész felső Pomerániával. Erős hadserege volt s fölhasználta Svéd- és Lengyelország viszályát arra, hogy utóbbinak főhatósága alól kiragadjon a porosz hercegséget. Országában belsejében lerázta magáról a tartományi rendek ellenőrzését s azokat egyszerű tanácsoló bizottsággal helyettesítette s korlátlan uralmat gyakorolt. Országai gyér népességűek s szegények voltak, holland gyarmatosokat és frizeket telepített oda, csatornákat ásatotí, kereskedő telepet alapított Gineában. Mint az oráni ház szövetségese s a Rajna melletti Kíeve hercegségnek ura, élénk részt vett az európai politikában. A svédek fölött Ferbelinnél aratott győzelmével (1676) megalapította a porosz fegyverek hírnevét. A nimvéneni béke után sok francia protestáns telepedett meg Berlinben. Frigyes Vilmos megnagyobbította a fővárost, melynek 1660-ben csak 6500 lakosa volt s megépítette a potsdami könyvtárat és kastélyt.

III. Frigyes (1688) folytatta apjának a munkáját. Megvédte fivérei ellen a választófejedelemségnek egységét s Orániai Vilmos és a szász választó példájára ő is felvette a királyi címet, a melynek elismerése fejében 6 millió talleit adott a császárnak. 1701-ben önmaga koronázta meg magát Königsbergben. Poroszország most a Rajna felé terjeszkedett. III. Vilmos angol király halála után igényt támasztott annak németországi örökségére (1702) s elfoglalta Lingen és Mörsz grófságot, Teklenburgot s röviddel azután III. Vilmos örökéből Neuenburgot. III. Frigyes megalapította a hallei egyetemet, továbbá a berlini akadémiát, melynek első elnöke Leibnicz lett.

III. Frigyesnek (mint porosz király I. Frigyes) halála után (1713) hat héttel az utrekti békében a porosz uralkodót egész Európa elismerte királynak, de birtokai még mindég nem voltak egyesítve.

Utóda, I. Frigyes Vilmos katonás ember volt, a tudománynak, a fényűzésnek ellensége. Elkobozta a hadsereg javára a könyvtár pénzalapját, megszüntette elődjének fényes udvarát, sőt minisztert sem tartott. Takarékos ember, mondhatni fősvény ember volt. Egyedüli örömét a maga óriás-testőrségében találta. Hat láb magas katonákat toborzott hol

pénzzel — mert ez egy dologra nem sajnálta a költséget — hol erőszakkal. Az államot úgy vezette mint valami ezredet. Az ő eszményképe Nagy Péter s XII. Károly volt, kedvencze az öreg anhalt-desszauai herceg, a porosz gyalogság megteremtője.

Frigyes Vilmosnak fia, II. Frigyes apjának teljes ellentéte volt.

III. Miksa bajor választó.
VII. Károly császár fia. Szül. 1727 márcz. 28. Megh. 1777. decz. 30.
Bajorországot üdvösen kormányozta.

Fuvolázni tanult s francia Írókat olvasott. Apja zsarnokságát nem akarta túrni s összeesküdött, hogy megszökhessék. Barátját, K a t t e hadnagyot lefejezték, őt magát is halálra ítélték s egy ideig börtönben is tartották.

Frigyes Vilmosnak 80,000 katonája volt. A mikor XII. Károly Törökországból visszatért, szövetséget akart Frigyes Vilmossal kötni, de a porosz király a svédek elleni ligába lépett s a stockholmi béke után (1702) 6 millióért megvette Stettint s csaknem egész felső Pomerániát. Ereje daczára hü szövetségese maradt Ausztriának úgy Angol-, mint Franciaország ellen.

Frigyes Vilmos sokat foglalkozott Lengyelország fölosztásának tervével. Brandenburgot t. i. Lengyelország választotta el. II. Á g o s t lengyel királynak halála után szövetkezett Oroszországgal és Ausztriával a francia jelölt ellen. De terve nem vált be. III. Á g o s t lett a lengyel király. Frigyes Vilmos az ezután kitörő háborúban a francziák ellen harczolt. Fiát 10,000 emberrel a Rajnához küldte. Az ottani osztrák sereget az agg Jenő herceg vezette. Ott látta Frigyes trónörökös Ausztriának gyöngegségét, melyet később hasznára fordított.

II. (Nagy) Frigyes 1749-ben lépett a porosz trónra, és mint király is föntartotta összeköttetéseit a nagy francia írókkal.

Alatta Poroszország Európa nagy államai sorába lépett. Ausztria ellenben folyton gyöngült. A vesztfáli békében elveszti Elzászt. Igaz, hogy Szavojai Jenő* ebben az időben megveri a törököt s ezzel urának, a császárnak ezen a harctéren, kivált zentai győzelmével kárpótlást szerez. A rastadti szerződés után I. Lipót, I. József, majd VI. Károly küzdöttek XIV. Lajos ellen, míg Károlyt Bervik és Vandom kiűzte Spanyolországból. Az új császár, aki megkötötte a rastadti békét, kétszer is megverte a törököt. A passzarováci békében 1718-ban a török elveszti Temesvárt, Belgrádot és Szerbia északnyugati részét, mely Károly főhatósága alá került.

VI. Károlynak kimagasló ténye volt a „pragmatika szankció“, az örökösödés kérdésének rendezése. Nem volt fia s vele kihalt volna a Habsburgok férfiága.

Hogy örökségét leányának, Mária Teréziának biztosítsa, átengedte Lotaringiát a francziáknak, hogy megnyerje őket; hogy kedvükben járjon a tengeri hatalmaknak, eltörülte az osztendei társaságot; Nápolyi és Sziciliát a spanyoloknak hagyta. Minden állam ünnepélyesen elismerte a pragmatika szankciót. Mikor 1740-ben meghalt, úgy látszott, hogy Mária Terézia nyugodtan veheti át az örökét. Alig hunyta le szemét, öt trónkövetelő jelentkezett: a bajor választó, mint I. Ferdinánd leszármazója, a spanyol király, mint V. Károly ivadéka, a szász választó, mint I. József császár veje mind igényt emelt a Habsburgház örökére, a szárd király Milánót, a porosz király pedig Sziléziát követelte.

II. Frigyes porosz király, ez a ritka képességű férfiú, aki apjától telt kincstárt s fegyelmezett hadsereget örökölt, meg akarta szerezni a gazdag Sziléziát. Anélkül, hogy tervébe valakit is beleavatott volna, 40.000 emberrel betölt Sziléziába, meghódította néhány hét alatt, aztán följárlotta a békét és szövetségét, de az erélyes Mária Terézia nem akarta elveszíteni Sziléziát s háborút üzent. Seregét azonban a molviezi csatában (1741) megverték.

Mikor e háborút megkezdte, II. Frigyes így szólt a francia követnek:

— „Önökkel játszom, ha sikerül: osztozkodunk.“

A francziák Flóri tanácsa ellenére Nimfenburgban szövetséget kötöttek a poroszsal (1741), mely szerint Mária Teréziának meghagyták volna a magyar koronát, továbbá Alsó-Ausztria s Belgium birtokát, többi országain ellenben osztozkodni akartak.

De Franciaország csak 40,000 embert állított hadba, melyet Bajorországba küldött. A bajor választó a helyett, hogy Bécset elfoglalta volna,

*) Szavojai Jenő 1663-ban született Párisban. Papnak szánták. Katona akart lenni. XIV. Lajos és Lúvva kicsinylő bánásmódja miatt az osztrák-házhoz pártolt (1683). Kivált Magyarországon szerepel sikeresen a török ellen. Majd a francziák ellen küzd. 1693-ban újra visszatér Magyarországra, döntő ütközetet nyer Zentánál (1697). Megh. 1736.

Csehországot hódította meg. Mária Teréziának tehát ideje volt hű magyarjait megnyerni. Kis fiával karján jelent meg a pozsonyi országgyűlésen. Megható szavakkal ecsetelte elhagyottságát, amiért is a magyaroknak régi királyhűségében veti egyedüli bizalmát. Az ő oltalmukba ajánlja fiát is, a jövőendő királyt. A rendeket megindította ez a jelenet és a királynő könnyei s lelkesedésükben kardot rántottak e kiáltással:

— „Életünket és vérünket királyunkért, Mária Teréziáért!

Néhány héttel később a magyarok betörték Bajorországba; s míg a bajor választó Frankfurtban VII. Károly név alatt császárnak koronáztatta magát, a magyarok bevonultak Münchenbe (1742). Frigyes ugyan megverte az osztrákokat Csaszlau mellett, de Mária Terézia bölcsen átengedte neki Sziléziát, mire Frigyes rögtön elfeledte a francziáknak adott szavát.

Érdekes jelenség, hogy a Habsburg-ház az első megszilárdulását: a győzelmet II. Ottokár ellen a magyaroknak köszönhette; és mikor az utolsó sarj halála után recsegett a Habsburgok uralma, ismét a magyarok mentették meg azt.

A bajorok veresége s Frigyes visszavonulása folytán a szász választó is visszavonta seregeit, míg a szárd király a királynő mellett foglalt állást, úgyszintén Anglia is, mely Mária Teréziának 12 millió segítséget Ígért Franciaország magára marad. A francia hadsereget Prágában ostrom alá fogták. Hogy őket föl szabadítsa, M e i l b o a elfoglalta Égert, amivel biztosította B e l l i i visszavonulását.

Belliinek tényleg sikerült Prágából 14,000 emberével kivonulni. Néhány nappal később meghalt F l ö r i 83 éves korában. Minden áron a békét akarta s ime nagy háborút hagyott Franciaországra.

Anglia 50,000 embert küldött a Majna völgyébe. N o e l y győzelmet aratott, de minthogy B r o l y i visszavonult, neki szintén vissza kellett vonulnia. Ekkor maga X V . L a j o s állt a hadsereg élére (1744), benyomult Németalföldre; majd arra a hírre, hogy az osztrákok Elzászt fenyegetik, odasielt N o e l y 50,000 emberével együtt.

De a porosz király, akit megijesztett a magyar csapatok sikere, ismét fegyvert fogott s benyomult Csehországba. VII. Károly most visszatérhetett országába, a hol azonban csakhamar meghalt. Fia, M i k s a tárgyalásokba bocsátkozott Mária Teréziával. A királynő visszaadta neki elfoglalt birtokait, Miksa viszont lemondott Ausztriára vonatkozó minden igényéről (1745).

A francziák oldalán küzdő S z á s z M ó r i c z herceg, akit a „szász marsall“ néven ismer a történelem, benyomult Németalföldre s ostrom alá vette Turné-t s Fontenoa mellett megverte a város fölmentésére siető angol-holland hadsereget, mire Turné, Gand, Udenárd, Brüksz, Dandromond és Osztende megadta magát a francziáknak, akik a következő év elején bevonultak Brüsszelbe.

Frigyes, aki ugyanakkor Frídbergnél győzött, azt írta XV. Lajosnak:

— Épp most váltottam be a váltót, melyet felséged Fontenoánál rám kibocsátott.

A keszelszordfi diadal (1745), melyben Desszau herceg győzött, Drezdát is megnyitotta Frigyes előtt, aki ott új szerződést kötött Mária Teréziával, mely a porosz királyt megerősítette Szilézia birtokában.

II. György angol király és Mária Terézia most ujult erővel fogott a háborúhoz. Lihtenstein 45.000 emberrel tört be Itáliába s Piacenzánál (1746) megverte Meilbóát. Anglia viszont a szászokkal csaknem Tulonig nyomult, de Bellii marsall visszavonulásra kényszerítette őket.

Délen tehát a francziák csupán határaiknak védelmére szorítkozhattak, míg északon fényes diadalokat arattak. A szász marsall Rokú mellett nagy csatát nyert (1746). XV. Lajos minden győzelem után békét akart volna kötni, de a hollandok s angolok megijedtek a sikereitől és szövetkeztek Erzsébet csárnővel, aki 50 hajót és 37.000 embert bocsátott rendelkezésükre. De Lajos azért tovább nyomult Németalföldön. A szász marsall megnyerte a laffeldi ütközetet (1747) s Löwendal gróf bevette az addig bevehetetlennek hitt Berg-op-Zómot. Szász Móricz 1748-ban még Mesztriket is elfoglalta.

Angliának csak 1744-ben, a fényes, de eldöntetlen tuloni csata után üzentek hadat a francziák. Az angolok körülzárták Bresztet, Tulont; Antibot bombázták. 1747 május 3-án a Finiszter-fok közelében Jonkier márki 6 hajóval elfogadta a csatát 17 ellen és elvesztette, sőt maga is foglyul esett. Még 7 hajójuk maradt a francziáknak az Atlanti-tengeren, melylyel 250 kereskedő hajót kísértettek Kanadába. Bellii mellett megütköztek Hauke angol tengernagygyal, de itt is csatát vesztek. Mindössze két hajójuk, a „Tornant“ és az „Entrepid“ tudta magát keresztülverni s eljutott Bresztbe. Amerikában az angolok elvették a francziáktól Luiburgot és Kap-Breton szigetét. Indiában Burdonné és Düplé állt a francia csapatoknak az élén. Burdonné, az indiai társaság kormányzója, aki mérnök, hadvezér és tengerész volt egy személyben, II de Fransról kiindult és elkergette az angolokat az Indiai-Oceánról. Düplé pedig a Gangesz partján a szárazföldről is el akarta őket űzni. Madrasz

Emlékérem,
mely a magyar pragmatika szankció elfogadásá-
kor készült.

elfoglalása után azonban a két férfiú halálosan összeveszett s az indiai társaság panaszára Burdonnét, mikor visszatért Franciaországba, a Basztillba zárták. D ü p l é 1749-ban Pondisérinél megverte az angolokat. De a francia hajóhad már csak 2 hajóból állt, az állam adóssága 1200 millióra emelkedett s így megkezdődtek a békealkudozások.

Az ákeni békében (1748 ápr.) kimondták, hogy mindkét fél visszaadja hódításait. Anglia 4 évre megkapta a négerek beviteli jogát és a hajózási jogot a spanyol gyarmatokon, Ausztria átengedte Pármát és Piacsenszát Fülöp infánsnak, Sziléziát Frigyesnek s több olasz helységet a szárd királynak. A francziák visszaadták Madraszt, de megtartották Kap-Breton, lemondtak németalföldi hódításaikról s beleegyeztek abba, hogy Dünkerket csak a szárazföld felől erősítik meg. Sőt mikor G y ö r g y király azt követelte, hogy a trónkövetelőt Franciaországból kiutasítsák, szolgálatkészen letartóztatták a herceget, amikor az a párisi opera előadásán megjelent.

Ezután új nehéz küzdelem vonta magára Európa figyelmét, a h é t é v e s háború neve alatt ismert harcz, mely 1756-tól 1763-ig tartott.

A francia kereskedelem dús virágzásnak indult ebben a korban úgy az anyaországban, mint a gyarmatokon. Indiában D ü p l é teremtett virágzó gyarmatbirodalmat; az amerikai szigettengeren Martinik, Kadelup és Szent-Domingó a virágzás magas fokát érte el; az amerikai szárazföldön levő Luiziana tartomány is fellendült. E gyarmatoknak a termékeivel való kereskedés fölvirágoztatta az anyaország kereskedő városait is.

Ez a kereskedelmi lendület, mely a tengeri háború alatt szünetelt, a háború után nyomban megindult újra, még pedig a kormány erélyes támogatásával, mert a közvélemény P o ' m p a d ú r márkiné vezetés befolyása daczára alkalmas embereket s határozott irányt kényszerített a kormányra, így lett A r z s a n s z o n márki 1744-ben külügyminiszter, R u l y é és M á s o l pedig tengerészeti miniszterek. Mindkettő sokat tett a hajóhadnak újjászervezésére. 1754-ben Franciaországnak 60 sorhajója, 31 fregattja s 21 más hajója volt Angliát, bár 243 csatahajója volt, nyugtalanította ez a haladás s így csakhamar kitört a háború.

Franciaországnak Amerikában két gyönyörű birtoka volt: Kanada és Luiziana. Ott tört ki a háború. Az angolok hadüzenet nélkül 300-nál több francia kereskedő hajót foglaltak el 10.000 matrózzal. Anglia ismét hadba állította pénzigérettel a szárazföldi hatalmakat Franciaország ellen. A porosz király megijedt a francia-osztrák közeledéstől, szövetkezett tehát Angliával. Sziléziát bölcs reformokkal csatolta országához, de szellemeskedésével nagy kártokozott politikájának. Gúnyversei megsértették E r z s é b e t czárnét és P o m p a d ú r márkinét; M á r i a T e r é z i a pedig még szította a haragot, mert ebből a maga számára hasznot remélt. Nem tudta elfeledni Sziléziának elvesztését s alig kötötte meg Frigyessel a békét, már készü-

lődött az új háborúra. Minisztere, a híres K a u n i c z szövetséget kötött a francia udvarral. A büszke császárné maga irt levelet Pompadúr márkinénak, melyben kedves, jó barátnőjének czímezi. Erzsébet czárnő, valamint Svéd- és Szászország is csatlakozott a szövetséghez.

B o s z k a v e n angol tengernagy hirtelen, hadüzenet nélkül, megtámadta a francziákat, mire utóbbiak Minorca szigetét támadták meg. G á l i s z o n i é r megverte az angol flottát, melyet B i n g tengernagy vezetett, R i s e l i ő marsall pedig a szárazon elfoglalta a bevehetetlennek hitt Port Mahon várat. Anglia Binget haditörvényszék elé állíttatta s agyonövelte.

A szárazon Frigyes betört Szászországba s körülfogta a szász sereget. Az osztrákok a szászok fölmentésére siettek, mire Frigyes elébük ment Csehországba s Lobosicznál megverte őket, majd visszatért s elfogta az egész szász sereget. A francziák erre E s z t r é é s S z u b i z alatt két hadsereget küldtek Vesztfáliába s a Majna felé. Frigyes nagy veszedelemben forgott, de szerencséjére a szövetségesek nem jártak el közös terv szerint. Szászországból, melyet a porosz király elfoglalt, visszatért Csehországba s megnyerte a véres prágai csatát (1757), de röviddel azután D a u n megverte Kolin mellett s ugyanakkor az oroszok elfoglalták tőle Memelt s megverték egyik seregét Jégerndorf mellett; nyugaton Esztré megverte az angolokat Hasztembek mellett. Frigyes békét kért, de mint-hogy ellenségei azt hitték, hogy ő már is tönkrement, nem adták meg neki, mire ő elhatározta, hogy folytatja a háborút.

Szubiz egyesült a birodalmi hadsereggel s Szászországnak indult. Frigyes erre a Száléhoz sietett 20,000 emberrel s elfogadta a csatát Roszbak mellett, bár az ellenfélnek 50,000 katonája volt. Fényes hadvezéri tehetsége nagy diadalt szerzett neki, a szövetségeseknek hétezer katonáját fogta el. Onnan az osztrákok ellen sietett, követte őket Sziléziába, melyet a lisszai győzelem után visszafoglalt (1757). Anglia ekkor fölemelte a Frigyesnek Ígért segélypénzt, mire ez legjobb hadvezérért, B r a u n s v e i g i F e r d i n á n d o t küldte a hannoveri hadsereg élére, aki kétszer is megverte a francziákat (1758).

A francziák gyenge eredményeit nem kell csodálnunk. P o m p a d ú r kegyenczei voltak a hadvezérek, többnyire tehetetlen, kapzsi emberek. A csatát gyakran azért veszítették el, mert az egyik nem segített a másiknak. Mikor K l e r m o n t gróf átvette a főparancsnokságot, működését azzal kezdte, hogy 80 tisztet elbocsátott. Abban az időben már annyi katonájuk volt a francziáknak, hogy a túlsúlyúkkal remélték agyonnyomhatni Frigyeset. Szubiz megverte Lüzelburgnál (1758) Ferdinánd seregének egyik részét. A következő évben B r o l y i Bergennél megverte L a N i d d á t, de mikor Brolyit alárendelték K o n t á d n a k, huzavonájával odavitte a dolgot, hogy Mindennél (1759) megverték őket. Most Brolyi

lett a főparancsnok, akinek vagy 100,000 embere volt, de azokat csak apró csetepatéokra használta fel. Egyik alvezére, K a s z t r i, Klosterekampnál 20,000 emberből álló porosz sereget vert szét.

A háború eredménye nyugaton csak az ország elpusztítása volt. Keleten az oroszok elvették Frigyesztől Königszberget, viszont ő Czornдорfnál verte meg őket (1758). Az osztrákok megverték Hohkirhennél, míg az oroszok a következő évben Czüllikau és Kunnerszdorf közelében győztek ellene, ahol mindkét résziől 20,000 — 20,000 ember esett el. Frigyesnek ügye igen rosszul állott már, amikor F e r d i n á n d n a k Mindennél aratott fényes győzelme (1759) új bátorságot öntött belé. Békét akart kötni, de a szövetségesek ismét megtagadták (1760). Erre legyőzte Lignicz mellett L a u d o n t, fölszabadította az oroszoktól és magyaroktól (Hadik lovastábornok híres huszártámadása) meglepett fővárosát, visszaszorította Torgaunál Daunt.

Ez óriási erőfeszítések azonban kimerítették országát. 1761-ben folyton védekeznie kellett. Elvesztette Sveidniczet és Drezdát s az angol segélypénzt. Szerencséjére 1762-ben E r z s é b e t csárnő meghalt, utóda III. P é t e r csár pedig semleges maradt; ugyanakkor Svédország is abba hagyta a harcot. Frigyes tehát teljes erejével Sziléziára vethette magát. Egész Európa bámulta hősiességét s ragyogó tehetségét.

Tengeren rosszabbul állt a francziák dolga, mert Anglia fölénye megsemmisítő volt. G a l i s z o n i é r 1756-i győzelme nem ismétlődött meg többé. Az angol tengerészet nagyszerűen föl volt szerelve, a francia garmatok hajó, katona, pénz nélkül voltak, amellet a francziák fegyelme is gyöngé volt. Anglia elzárta a francia kikötőket; a francziák 83 hajót vesztettek el; az angolok pedig büntetlenül pusztíthatták a francia partokat. 1763-ban az angolok elfoglalták Belliit. Ezzel az egész francia partvidék Bresztől Bajonnig ostromzár alá került.

Indiából visszahívták D ü p l é t. Utóda, a vakmerő ir: L a l i i nem rendelkezett elég katonával, hogy a lord K l e i v alatt álló angolok térfoglalását megakadályozza. Az angolok 22,000 emberrel ostrom alá fogták Pondisériben, melyet 700 emberrel védett. Kilencz hónap múlva a város elesett s ezzel vége volt a francziák indiai uralmának.

Kanada is elveszett. V o d r ö l y márkí és M o n k a l m elfoglalta Ozvego erődöt az Ontario tó mellett és Szan-Szakramentót (1756); 1759-ben azonban óriási túlsúlyba kerültek az angolok, amennyiben az 5000 francziával szemben 40,000 angol állt. Ezek ostrom alá fogták Kebeket. Monkalm, hogy a várost megmenthesse, megütközött velük, de elvesztette a csatát, melyben maga is elesett. Vodróly egy ideig még tovább harczolt, de végül is elveszett Kanada, úgyszintén Gadelup, Dominik, Martinik, Granada, Szent-Vincze, Szanta-Lucsia, Tabago, Szent-Luiz.

Ekkor S o a z ö l herczeg került a francia kormány élére, Pompadur

asszony kegyéből. Előbb külügyi, majd hadügyi miniszter lett. Fentartotta az osztrák szövetséget, de amellet egyesíteni akarta a Bourbon-ház minden ágát. 1761-ben meg is kötötték a spanyolok, szicíliaiak, pármiaiak, piacsenzaiak s a francziák az úgynevezett családi szövetséget. Anglia nyomban háborút üzent s elvette a spanyoloktól Manillát, a Fülöp-szigeteket, Havannát, 12 hajót és 109 millió készpénzt.

1762-ben már egész Európa belefáradt a harciba, mely az összes szereplőket tönkretette. Anglia kincstára is kimerült, Poroszországban csak hős királya tartotta a lelket. Anglia Franciaországgal 1763-ban megkötötte a párisi békét. A francziák megkapták a halászati jogot Ujfundland partjain s a Szent-Lőrincz öbölben s visszakapták Gadelup, Martinik, Dézirád, Mari-Galand s Szanta-Lucsia szigeteket, de a béke feltételei értelmében le kellett ismét rombolniok Dünkerk tengeri erődítményeit s eltűniök, hogy állandó angol bizottság ügyeljen a városban, vájjon a francziák nem erősítik-e meg — a szerződés ellenére is — újra a várost. Indiában megmaradt a francziáknak Pondiséri. Spanyolországnak le kellett mondanania Floridáról. A hubertusburgi békében Mária Terézia végleg átengedte Sziléziát Frigyesnek.

II. Frigyes nemcsak nagy hadvezér, de bölc s államférfi is volt. Kitűnő közigazgatásával fölvirágoztatta elszegényedett országát. Gyárakat alapított, csatornákat épített, melyek az Elbát és Oderát, Elbát és Visztulát kötötték össze; kikötőt adott Stettinnek, Szvinemündének. Ő építtette Berlin mellett a Szan-Szuszi kastélyt, mely kedvencz tartózkodási helye volt.

A hétéves háború fél millióval csökkentette a lakosok számát; a parasztok maguk húzták az ekét, mert 60,000 ló pusztult el a háborúban. De Frigyes bölcsesége lassanként talpra állította az országot. A vidéken uralkodása alatt 25 millió porosz tallért osztatott szét a leégett házak s elpusztított gazdaságok rendbehozatalára. Reformálta a közoktatást, az igazságszolgáltatást, eltörülte a kínvallatást.

Poroszország lassanként ki kezdte szorítani Ausztria befolyását a német birodalomból. Poroszország protestáns s német jellegű volt, míg Ausztria katolikus s német lakosai mellett sok más nemzetiségű alattvalója is volt, kiket egy nemzetté forrasztani II. József németesítő politikájának sem sikerült.

Nagy Frigyes gondoskodott arról, hogy Ausztria ne gyarapodjék az ő uralma alatt.

SKANDINÁVIA TÖRTÉNETE (SVÉDORSZÁG, NORVÉGIA, DÁNIA) A 30-ÉVES HÁBORÚ UTÁN.

Svédországot nagy királya, Gusztáv Adolf (1611—1632) nemcsak a skandináv országok vezérállamává emelte, de egyúttal egész Európának elsőrangú tényezőjévé tette. Gusztáv Adolf ügyesen szervezte országának rendes alkotmányát. Jó viszonyba lépett a nemességgel. De megnyerte Gusztáv Adolf az alsó népet is: jól szervezte a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, pártolta a polgári munkát.

Kitűnően szervezett hadseregével és haditengerészetével Dániától visszaszerezte annak svédországi birtokait, Oroszországtól elfoglalta Karéliát és Ingermanlandot. Lengyelországtól pedig Esztlandot és Livlandot. A 30 éves háborúban való szereplésével e háború történetében foglalkoztunk. Korai halála (lúczeni csata 1632) félbeszakította nagy terveinek megvalósítását.

Gusztáv Adolfot egyetlen leánya, az 5 éves Krisztina követte a trónon. A külügyeket apjának jeles kancellárja, Okszenstierna Akszel intézte. Az ő bölcseségének és Torstenson fővezér ügyességének köszönhető, hogy Dániától (brömzebrói béke 1635) jelentékeny tei illetékét és kiváltságokat nyert Svédország, melynek területe a vesztfáliai békével (Miinszter 1648) még Rügennel, Pomerániával, az Odera, Elba és Vézer torkolatával beállt.

Svédország hatalomban és külső tekintélyben gyarapodott, de befelé a korona kénytelen volt engedményeket tenni a nemességnek. Krisztina 1654-ben lemondott. Unokafivérével, X. Károlylyal (1654—1660) a pfalcz-czveibrükkeni ház került a svéd trónra.

Károlynak híres hadiíette volt, amikor a Belt-tengerszoros jegén áthatolt Dániába hogy azt megadásra bírja. A hadjáratát követő röszkildei béke Sónen, Halland, Blekinge és Bornholm területével gyarapította Svédországot. Fia, XI. Károly (1660—1697) mint kiskorú került a trónra. A kormánytanács sietett úgy Dániát (melynek visz* szaadta Bornholmot), mint Lengyelországot és Oroszországot is megbékíteni, hogy befelé azután szabad kezet nyerjen. Az állami jövedelmeket a maguk és nemesi czimboráik hasznára fordították, az adókat meg a köznépre rótták. Külpolitikájukat is kapzsiságuk irányította: annak pártjára állottak, aki fizetett. Ilyen körülmények között vette át a fiatal király 1672-ben az uralmat, üillenstierna bölcs tanácsára visszavonult a külső háborúktól és teljes erejével hozzálátott országa belső ügyeinek rendezéséhez. Visszaszerezte a korona birtokait, megtörte a nemesség hatalmát.

XI. Károlynak korai halála után 15 éves fia, XII. Károly lépett a trónra (1697), kit a rendek még ugyanabban az esztendőben nagykorúnak nyilvánítottak. Dánia, Lengyel- és Oroszország ki akarta használni ezt az alkalmat — hogy gyermekkirály ül a svéd trónon — arra, hogy Svédországot legértékesebb birtokaitól megfoszssa. Megindult a nagy északi háború, mely egyideig szerencsét hozott a fiatal királynak, de végre is a pultavai vereséghez vezetett (1709). XII. Károly török földre menekült, honnan csak évek múlva tért haza (1714). Jeles minisztere, Görcz gróf, ezalatt némi rendet hozott a züllött országba. Urát Oroszországgal kibékítette. XII. Károlyt azonban nyugtalan szelleme nem engedte pihenni. 1718-ban a norvégek elleni háborúban elesett.

XII. Károly utódai alatt a hatalom teljesen a nemesség kezébe került. Károlyt húga, Ulrika Eleonóra követte a trónon, ki föláltozta Göröz gróf minisztert és a főhatalmat a szenátusnak volt kénytelen átengedni. Férje, Hesszeni Frigyes (1720—1751) sem tudott a nemességgel boldogulni. Halála után Adolf Frigyes holstein-gottorpi herceg került a trónra. Alatta is tovább folyt a nemesség uralma, mely két pártra (a kalaposok és sapkások pártjára) oszolva vetélkedett a főhatalomért.

Frigyes Adolfnak a fia: III. Gusztáv (1771—1792) azután megtörte a nemesség hatalmát. A nép örömeire 1772-ben elfogatta a nemesség vezereit, új alkotmányt kényszerített országára, mely a királyi jogokat újabb érvényre juttatta. Sok üdvös reformot hozott be, eltörölte a kínvallatást, emelte a földmívelést, az ipart, a kereskedelmet. Mértéktelen fényűzése azonban oly pénzügyi műveletekre kényszerítette, amik népszerűségétől megfosztották. Még nagyobb lett az elégedetlenség a haszontalan orosz háború miatt. 1792 márczius 16-án udvari álarczos bálon összeesküvők leszúrták a királyt.

IV. Gusztáv (1792—1809), előbbinek a fia, folyton változó külső politikájával sokat ártott országának. Szeszélyei népét is, hadseregét is fellázították ellene. 1809-ben letették, trónvesztettnek mondták ki őt és egyenes leszármazottjait, egyúttal nagybátyját: XIII. Károlyt hívták a trónra. Elődjének könnyelműsége folytán elveszett Finnország, melyet Oroszország a friderikszhammi békében megtartott.

Miután XIII. Károly gyermektelen volt, Augusztenburg Keresztély Ágostot jelölték ki trónörökösnek. Ez a polgárok és parasztok kedvence volt, amiért is a nemesek gyűlölték s valószerűleg ők ölték meg 1810-ben. Ugyanabban az évben a nemesség keresztülvitte, hogy az örebrói országgyűlés Bernadott francia tábornagyot jelölje ki trónörökösnek, kit XIII. Károly fiának fogadott és a hadsereg főparancsnokának tett meg. Bernadott szereplése már későbbi kornak a történetéhez tartozik.

Norvégia, mely évszázadokon át Dánia függeléke volt, a XIX. század elején mindjobban elfordult a dánoktól s végre az 1813-iki kili békében el is szakadt Dániától, de nem lett független, hanem Svédországnak társországa.

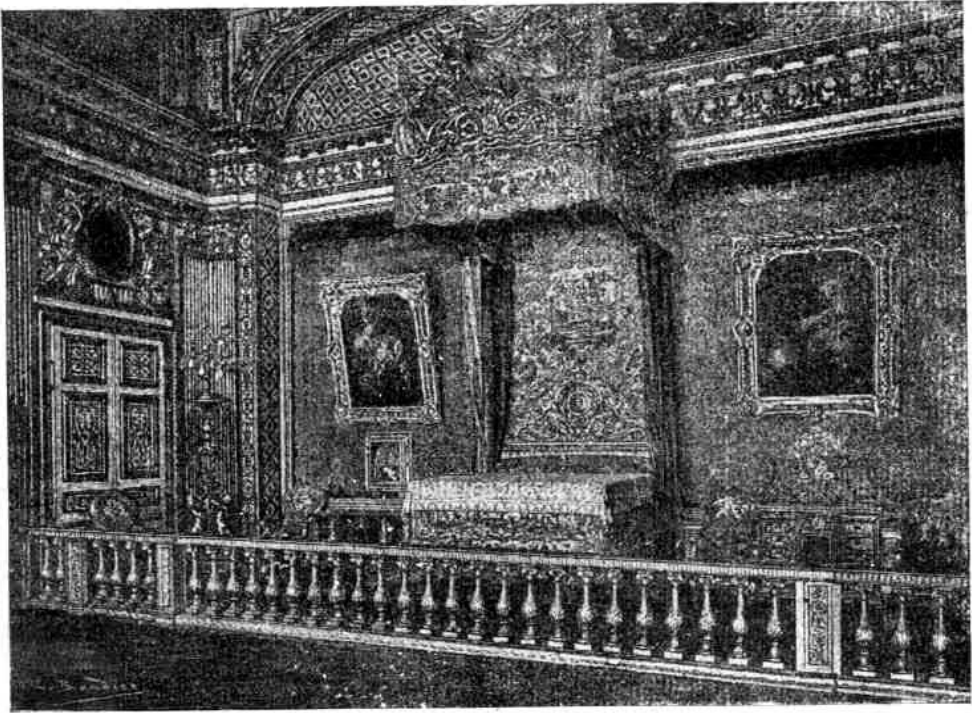
Dánia, mely régebben a skandináv államoknak vezető hatalma volt, a 30 éves háborúval kénytelen volt az elsőséget Svédországnak átengedni.

Még a háború folyamán, IV. Keresztély idejében, Torsztenzon svéd fővezér a brömzebrói békére kényszerítette Dániát, mely akkor területében és tekintélyében is sokat veszített. III. Frigyes alatt (1648—1670) újabb vereségek érték az országot; e csapások hatása alatt a papság és polgárság belátta annak a szükségét, hogy az országban a szükkeblű és erőszakos nemesség megtörésével erős központi hatalmat teremtsenek. Így jött létre az u. n. királytörvény (1665), mely majdnem korlátlan hatalmat biztosított a dán koronának. E törvény eltörölte az országgyűlést, szabályozta a trónörökösödést. A királyt csak ez az alaptörvény korlátozta hatalma gyakorlásában, melyben fegyelmezett hadsereg és szervezett hivatalnokai karra támaszkodott.

III. Frigyesnek utóda, V. Keresztély (1670 -1699) úgy a dán, mint a norvég törvénykönyvet reformálta, Oldenburgot országához csatolta. IV. Frigyes (1699—1730) megszüntette a jobbágyságot, bár a szabad paraszt még a röghöz maradt kötve. Újjá szervezte a hadsereget, pénzügyeket, behozta az állami postát, emelte a földmívelést, ipart és kereskedelmet. Külháborúi kevesebb sikerrel jártak, bár Svédországot nagy hadisarczra és a Szund-szorosban vám fizetésére kényszerítette.

VI. Keresztély (1730 —1746) és V. Frigyes (1746—1766) két jeles miniszter; Sulin és id. Bernstorff segítségével reformálta a tanügyet, törvénykezést i bankokat állított fel, kedvező kereskedelmi szerződéseket kötött.

VII. Keresztély (1766—1808; eleinte Bernstorff támogatásával elődjeinek nyomdokaiba lépett. Később azonban a király elmebeteg lett: Struenszé János gróf lett a mindenható kegyencz, aki sok üdvös, szabadelvű reformot hozott ugyan be, de azokat is erőszakosan, elhamarkodottan. Amellett a német nyelvnek kizárólagos használatát erőltette. Palotaforradalom, melynek élén maga az anyakirályné állt, megbuktatta Struenszét, de az ő szabadelvű reformjait is. Később Frigyes trónörökös (mint király azután VI. Frigyes), aki 1784-ben átvette Dánia kormányzását, az ifjabbik Bernstorff tanácsára a francia forradalom nagy eszméinek hatása alatt ismét sok üdvös, szabadelvű reformot hozott be.

XIV. Lajos király hálószobája Verszeillyben.

A SZELLEMI ÉLET A XVII. SZÁZADBAN.

A XVII. század nemcsak a francia politikának volt fontos időszaka, de a francia irodalomnak és művészetnek is ez volt a nagy százada.

XIV. Lajos az irodalomban nem látott ugyan valami nagy erkölcsi tényezőt, de becsülte, mint az ő korának, udvarának ragyogó díszét. Támogatta tehát az irodalmat, de fegyelmezte is. Lajos K o l b e r t miniszterére bízta az irodalom ügyét. Akadémiákat alapított, melyeknek feladata volt az irodalom szabályait, hangját, mértékét megszabni.

A francia irodalom nagy százada tulajdonképpen már virágzásában volt, a mikor XIV. Lajos maga kezdett uralkodni. K o r n é l y, D e k a r t, P a s z k á l már megírták mesterműveiket, S z e v i n y é asszony, L a R o s f u k o l d, M o l i e r, L a F o n t é n, B o s s z ü é teljes birtokában voltak már tehetségüknek, a két nagy festő L e s z ü ő r és P u s z e n már meg is halt, B o a l ó már megírta első szatírját.

Ékesszólásban, irodalomban, költészetben, szórakoztató olvasmányok-

ban a francziák voltak Európa törvényhozói. De még az ő sorukban sem akadt, aki a francziáknak irodalmi stílusát megteremtette volna.

B a l z a k (1594—1654) adta meg először a próza összhangját. Megmutatta a művészetét annak, hogy kell a szavakat összeállítani.

V o a t ü r (1596—1648) elbeszélő műveiben tűnt ki.

Nagyban hozzájárult a nyelv nemzeti zamatjának, ízlésének megadásához La R o s f u k o l d Ferencz herceg (1613 — 1680). Makszimái megtanították az embereket gondolkodni s gondolataikat elevek s amellett finom formába öltöztetni.

P a s z k á l „Vidéki leveleiével megalapította lángelméjének a hírét.

Nagy volt B o s s z ü é Jakab (1627—1704) mói püspök. Beszédei melyeket az udvarnál tartott, az ékesszólásnak gyöngyei voltak. XIV. Lajos szerencsét kívánt Bosszüé apjának, hogy ilyen fia van. Híresek voltak Bosszüé gyászbeszédei; legnagyobb sikerét azzal a gyászbeszédével érte el, melylyel XIV. Lajos elhunyt feleségét elbucsuztatta, a mikor is az egész udvart könnyekre tudta indítani.

Bosszüé híres történetíró is volt. Legszebb történeti munkái közé tartozik: »A protestáns egyház változásainak története«, „Isten s önmagunk ismerete“, „Az egyház tanának ekspozíciója“.

Nagy szónok volt B u r d a l u Lajos jezsuita (1632—1704) és a „Telemak“ szerzője: F e n e i o n is (1651—1715). Utóbbi Bosszüének tanítványa s előbb barátja, majd később ellensége volt. A „Telemak“-ban sokan XIV. Lajos kormányának közvetett bírálatát látták s e naptól kezdve az udvar szakított Feneionnal. Ez a mű oly eleven, festői, zengzetes nyelvezettel van megírva, amilyent addig alig ismertek.

Nagygyá fejlődött az emlékirat-irodalom. Ez a műfaj Franciaországban már V i l l h a r d u e n - és Z s o e n v i l l -el kezdődik, de a leggazdagabb a XVII. században volt.

R i s e l i ő-nek emlékiratai kora történetének gazdag kutforrását nyújtják. M ott vili Osztrák Anna udvarának bensőbb mozzanatait beszéli el; Soazi apát XIV. Lajos udvaráról irt; G o n d i Pál szintén érdekes emlékiratot hagyott; G u r v i l l az 1642 —1678 évekre eső emlékeit irta meg; L e n e t Péter a Frond-ról irt, R o s f u k o l d Osztrák Anna régensségéről; S z é n - S z i m o n herceg 40 kötetben örökítette meg XIV. Lajos uralmának utolsó s XV. Lajos uralmának első éveit.

A költők közül R e n y é és M a l h e r b az előző századba tartoztak. A francia klasszikus irodalomnak nagy mestere K o r n é l y Péter volt (1606—1684). Működése annál csudálandóbb, mert hiszen úttörő volt s maga körül csak silány mintákat látott. Éppen ezért küzdenie kellett silányabb versenytársai, századának s különösen Riseliőnek ízlése ellen, aki támogatója volt ugyan az íróknak, de csak azoknak, akik az ő ízlése szerint dolgoztak. A bíborosnak sem „Szid“ sem „Poleukt“ nem tetszett.

Kornely önmagának köszönhette, a mivé lett, míg R a s z i n (1639—1699) emeléséhez egyaránt hozzájárult XIV. Lajos, Kolbert, Szofoklesz és Euripidész. Raszin 20 éves korában ódát irt XIV. Lajos házasságára s ezért oly szép jutalmat kapott, hogy azontúl kizárólag a költészetre adta magát. Hire napról-napra gyarapodott, mert „Alekszander“-jétől kezdve mindig elegáns, igaz, szabatos volt, míg Kornelyé, aki az akadémikus szabályok ellen gyakran vétett, csökkent.

E század különös sorsa adta a világnak M o l i e r t (1622—1673), Kornely és Raszin kortársát. Moher főképpen az akkor divatos félszegséget ostromozta maró gunnyal. Az akkori udvar nagyjai szokásukban, viselkedésükben s életmódjukban urukat, XIV. Lajost akarták utánozni. Moher ezért gyakran kigunyolta őket.

L a F o n t é n (1621--1695) gyönyörű meséivel csaknem ugyanarra a magaslatra emelkedett, mint e nagy emberek.

A bölcsészetet följújtotta D e k a r t (1596—1630), aki Szókratész óta a bölcséletnek legnagyobb reformátora. Nem fogadta el igaznak csak azt, ami az ő okoskodása szerint nyilvánvaló volt. Így a „Rendszerről“ szóló beszédében (1637), mely világos, szabatos írásmódjával rendkívüli befolyással volt a későbbi francia próza fejlődésére és „Elmélkedései“-ben (1641) tisztára okoskodás segítségével be akarta bizonyítani isten létezését, a lélek halhatatlanságát, az ember szabadságát s e szerint felelőségét is. Elveit a századnak legvallásosabb szellemei is elfogadták, azok sugalmazták M a l b r a s - n a k (1638—1715) „Az igazság keresése“ című csudás munkáját, B o s z ü é „Isten s önmagunk megismerése“ F e n e l o n „Isten létezésének bizonyítása“ című ékesszóoló munkáját.

P a s z k á l (1623—1662) nagyot alkotott a jezsuiták ellen irt „Vidéki leveleivel s „Gondolatai“-val. Fel kell említenünk Paszkál barátait: S z a s z i mestert, aki a Basztiban fordította a bibliát, A r n o Antalt, N i k o l t, L a n s z e l o t - o t.

E nagyságok mellett volt egy sereg tudós, akik alig voltak befolyással a francia nyelv fejlesztésére, hiszen könyveik nagyobb részét latinul Írták, annál nagyobbak voltak azonban az eszméknek tisztázása terén. Ilyenek Kazobon, S k a l i z s é, S z ó m é r, D u K a n z s, B a l u z s több szentmóri benczés.

Öt elsőrangú festője is volt e kornak: P u s z e n, L e s z ü ő r, L o r r e n Klód, L e b r ö n é s M i n y á r; egy csudás szobrásza és festője P u z s é s nagy építései, mint M a n z á r és P e r r ö l, végül egy ügyes zenésze: L ü l l i.

P u s z e n t kora legnagyobb festőjének tartották. Megvetette a vagyont, a kitüntetések, a nagyok barátságát s gyönyörű gondolataival, nagy művészetével bezárkózott. Leszüőr, Lebrön és Mínyár tanítványai voltak; Puszen 72 éves korában (1665) halt meg, Leszüőr pedig, aki szegényen,

föl nem ismerve élt, 38 éves korában (1655). A sartri kolostor számára 22 képben megfestette Szent Bruno életét.

Lebrön gyakran színpadias tehetsége jobban megfelelt XIV. Lajosnak, aki első festőjének nevezte ki s a verszelyi nagy galéria diszitásával bízta meg, amivel 14 év alatt készült el. Tanácsát minden művészeti kérdésben kikérték s a kor minden művén meg is látszik az ő befolyása. Pedig jóval Puszen s Leszűör mögött marad. Ő alapította a római francia festő iskolát, ahová azokat a jeles növendékeket küldik évenként a kormány költségén, akik Párisban megnyerték a római nagy díjat.

Lorren, máskép Zselé Klód (1600-1682) a legkiválóbb francia tájképfestő.

Puzsé festő, szobrász s építész volt egy személyben. 1622-ben született Marszelyben s 1694-ben halt meg. Eleinte fába faragott, később XIV. Lajos számára alkotott több remekművet. Ám sokkal önállóbb volt, semhogy Verszelyben kedvelhették volna. Tanítványa alig maradt: Koazevó a két Kusztu, Zsirardon. Koazevó nagyon kedvelt arckép-szobrász volt, egyéb művei közül ismeretesek: a „Szárnyas lovak“, a „Fuvolás“, „Flóra és a Hamadriád“, melyek a Tülyeriákat díszítik; Kusztu Miklós híres művei: a Szajna, a Marn, a vadászó pásztor és Juliusz Cézár; Kusztu Vilmosé „Hippomen és Atalanta“, zabolátlan lovak. Zsirardon munkái Verszelyt díszítik, Riseliő mauzoleumá a Szorbonnban szintén az ő mesterműve.

Manzár Ferencz gyönyörű dolgokat épített, ámbár stílusa, melynek fölséges színezetet akart adni, inkább nehézkes volt. Unokaöccse Manzár-Harduen Gyula építette Verszelyt, Mariit, a Nagy-Trianont, Szent-Szirt, a Vandom-teret, az invalidusok templomát. Perről Mór egyaránt nagy volt mint orvos, természetbúvár s mint építész A Luvr oszlopboltozatait ő alkotta.

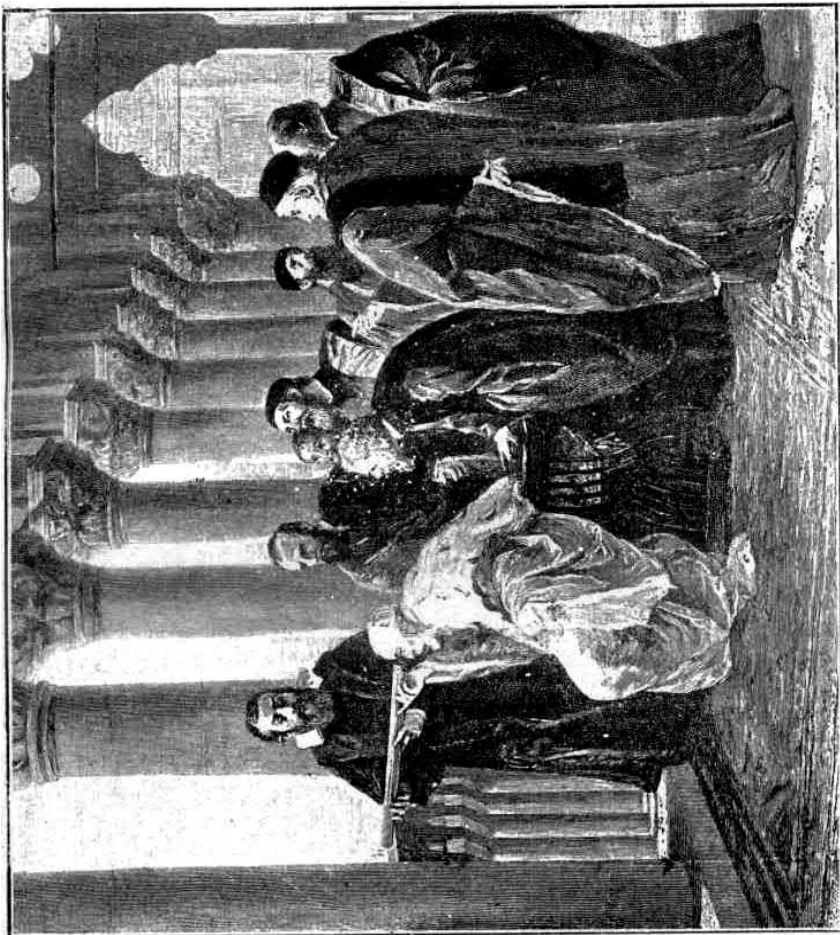
A firenzei Lüllü 13 éves korában került Párisba és Kinólt-tal együtt ő volt a francia nagy opera igazi megalapítója.

XIV. Lajos uralkodásának fő emlékművei: a Mazaren főiskola, a csillagvizsgáló, a Szent Deni- és a Szent Márton-kapu, az invalidusok temploma, a Karruszel-tér, a diadal-tér, Vandom-tér. Uralkodása alatt épült a Tülyeriák palotája is.

XIII. Lajos alatt Lemerszié építész kezdte meg a Luvr nyugati homlokzatának belső építését s azt be is fejezte; azután Perről tervei szerint megépítették az oszlopsorokat s elkezdtek a déli homlokzat építését. De befejezetlenül hagyták, mert a király akkor Verszely építésébe fogott.

XIII. Lajos idejében Verszely még kis falu volt. XIV. Lajos nagy várost csinált belőle s hatalmas palotát épített oda. 1661-ben kezdték meg a munkákat, 1670 ben átadták Manzár Gyulának, aki Lajos haláláig megszakítás nélkül folytatta a munkát, mely 250 millióba került s amely minden részletében a nagy királyt dicsőíti.

Gahlei a velencei dózsénak bemutatja az általa feltalált távcsövet

Verszelynek nem volt vize, Lajos tehát roppant költséggel megépíttette a marlii vízművet, mely R e n n e k e n Szüalém lángeszének a műve. Úgy látszott azonban, hogy ez a vízmű nem ad majd elegendő vizet: a király tehát arra gondolt, hogy az Őr folyó vizét eltérített medrétől s Verszelybe vezeti. 10,000 katona dolgozott ezen több éven át, de a sokféle betegség, főképpen pedig a folytonos háborúk folytán ezt a nagy munkát abba kellett hagyni. Csak a romjai maradtak meg.

Lajos Verszelylyel egyidejűleg kezdte építtetni a nagy Trianont, melyet kétszer építtetett újra (1671 — 1703), Mariit (1679), mely Szen-Szimon szerint épp annyiba került, mint Verszely, végül a szentzsermeni, fonténblói, sambordi, szentkludi kastélyokat.

De azért arzenálokat, erősségeket, a déli csatornát is építtette, tehát a fényűzésnek hozott áldozata mellett közhasznú munkát is végeztetett.

A míg Franciaország irodalmának és művészetének fénykorát élte, Itáliában az irodalom is épp úgy hanyatlik, mint akár politikai élete. Guidi, Filikája és Manzo lírai költeményei nem emelhetik föl.

Portugáliának az előző században volt egy nagy költője: K a m o e n s z (1517—1577), a „Luziádok“ megéneklője. S p a n y o l o r s z á g 1600-ban vesztette el Erkilyát, aki megénekelte a maga és társai kalandjait Csiliben,?z arokánok elleni ottani harcokat. Élt még ebben a korban De V é g a L o p e z (1562 — 1635), aki 1800 színdarabot írt, továbbá Kai dér on (1600—1687) s a „Don Kihoteu halhatatlan költője: S z e r v a n t e z Mihály (1547—1616).

A n g l i á b a n akkor élt S e k s z p i r, M i l t n (1608—1674) az „Elveszett paradicsom“ szerzője, továbbá II. Károlynak kedvenc költője: D r e i d e n, A d d i z n a „Spektátor“ szerkesztője, P ó p, aki angolra fordította Hornért, s többek között megírta a „Dönsziád“-ot és a „Tanulmányt az emberről“.

N é m e t o r s z á g a maga irodalmának vaskorszakát éli. írója alig volt, a kiválóbbak B ö m é Jakab (1575-1625) és O p i c z Márton (1597—1639), akik minden irodalmi ágat műveitek s nagy befolyást gyakoroltak a német nyelvre és irodalomra.

A történetírás terén Itáliában S z a r p i Pál, a trienti zsinat történetírója, D a v i l a Henrik, aki „Franciaország polgárháborúi“-l írta meg és B e n t i v o l y o bíboros, a „Flamand háború története“ Írója tűnt ki; Angliában K l á r n d o n gróf a „Lázadás története“ (1641—1660), V e i s z - l ó k (1608—1676) a forradalomról szóló érdekes emlékiratok írója, T e m p l e Vilmos (1628—1698), aki Hollandiáról írt érdekes emlékiratokat, B ó r n e t Dsilbert, aki megírta a reformáció történetét Angliában s a maga korának történetét; Spanyolországban a jezsuita M a r i a n a megírta Spanyolország történelmét, H e r r e r a (1559 — 1625) India történetét, a jeles S z o l i s z Antal pedig (1610- 1686) Mekszikó meghódításának történetét.

A politikai irodalom terén két ember tűnt ki különösen: a holland Grócius (Grot) Hugo (1583—1646), akinek műve „De jure pacis et belli“ (a béke és háború jogáról) korszakot alkot a nemzetközi jogban s a svéd Puffendorf Sámuel (1632—1694), akit „De jure naturæ et gentium“ (a természeti és a népek jogáról) című munkája nem kevésbé híressé tett.

A bölcséletben kitűnt az angol Békán Ferencz (1561—1626), I. Jakabnak minisztere, aki a „Nóvum orgánum“ ban alapját vetette a megfigyelési és tapasztalati módszernek, mely a tények fölfedezéséhez vezet s megállapította a levezetés módszerét, mely a természet törvényeinek meghatározásához vezet. Hobb ez Tamás (1588—1680) „Leviatán“-jában be akarta bizonyítani, hogy az ember természete megkívánja a háborút s a népeket féken tartó kényurakat.

Valamennyi élén három óriás állott: Spinoza Amszterdamból (1632—1677), az angol Lóck (1632 — 1704) s végre a lipcsei Leibniz (1648—1710), aki a gondviselés létezése mellett érvelt.

A művészetekben a holland és a flamand iskola vezetett, melyeket Rubensz (1577 — 1640), Van Deik (1599 — 1641), Rembrandt (1606—1674), id. Tényé Dávid (1582—1649), ifj. Tényé Dávid (1610 -1694) képviselt legfényesebben. A flamand iskola régi történelmi nyomokon halad, a hollandi ellenben kis képekre tér át, melyek inkább a természetet, a mindennapi életet örökítik meg s a melyeket manapság oly drágán fizetnek meg.

A hollandok festették a természetet először olyanak, amilyen. Az olasz iskolában most, hogy a három Karras, Veronéze Pál és Tintoretto meghalt, Réni Guidó, Albáni Ferencz, Domenikinó, Gercsino da Csento, Róza Szalvátor és Bernini vált ki. Német- és Angolország e téren semmi nevezetést sem tűntethet fel, annál büszkébben hivatkozhatik Spanyolország Velaszkéz, Murilyo és Ribéra mesterműveire.

A tudomány sokat változik századról századra. Az ókor és eddigi középkor sikerrel művelte az okoskodás tudományát, de a természeti világ kutatásával nem törődött, mert ennek tanulmányozása mindaddig nem járhatott sikerrel, amíg a kísérleteknek helyes módszerét nem ismerték. Már pedig ezt csak akkor lehetett megtalálni, mikor már megvolt a bizodalom, hogy a világegyetemet változatlan, örök bölcseségű törvények kormányozzák, nem pedig szeszélyes hatalmak változékony akarata. Az alkímia, mágia, csillagjósolás, a régebbi középkornak eme kedvenc tudákos játékaik helyébe igazi tudomány lépett, mihelyt az ember nem állt meg az egyes természeti csudák előtt, hanem meg igyekezett állapítani azokat a törvényeket, melyek az egyes jelenségeket előidézik. Ez a tudományos korszak már Kopernikus-szal kezdődik a XVI. században,

de csak a XVII. században fejeződik be B é k n-el és G a l i l e i-val. Az első a tudományos kísérletezés szükségességét hirdette, a második fölfedezéseivel annak jótéteményeiről győzte meg a világot.

A század tudományos mozgalmának élén négy férfi állt:

a vürttembergi K e p l e r János (1571—1631), aki bebizonyítja Kopernikusz rendszerének igazságát, ismeretlen csillagokat fődöz föl s megtalálja az újabbkori csillagászat alaptörvényeit.

A pizai G a l i l e i (1564 — 1642), akit 1633-ban börtönre vetett az inkvizíció, amiért a föld mozgását merete hangoztatni; ő különben föltalálta a nehézség törvényeit, az ingát, a hőmérőt, a távcsövet, míg tanítványa, a faenzai T o r r i c s e l l i (1608 — 1647) felismeri a levegő súlyát, megszerkeszti az első légsúlymérőt s tökéletesíti a távcsövet.

Az angol N y u t n (Newton) (1642—1727), aki elemeire osztja a napvilágot, megtalálja a fény főbb törvényeit s a világegyetem magyarázatát.

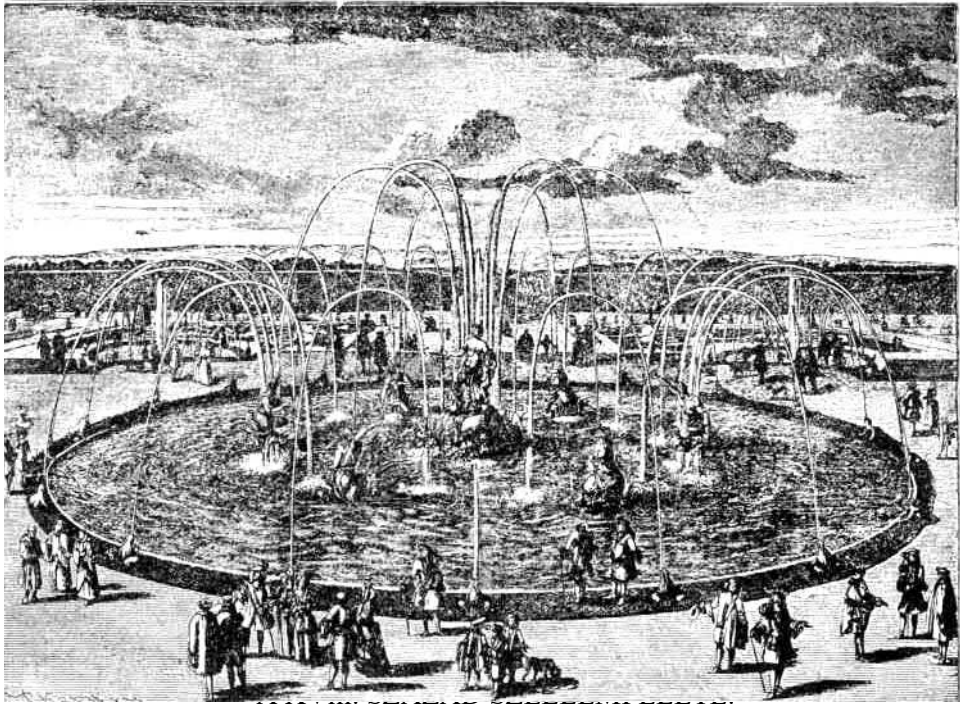
A negyedik vezető férfiú L e i b n i c z volt, aki vitássá teszi Nyutn-nak a különbözőzeti számítás föltalálását.

De nem kevésbé érdemes a francia D e k a r t és P a s z k á l sem. Az előbbi föltalálja a fényverődés igazi törvényeit. Nyutn-nal együtt ő is mechanikai alapra helyezi a fizikai világegyetem nagy kérdéseit. Paszkál 12 éves korában megtalálja a mértan elemeit, 16 éves korában matematikai önálló munkát irt. (A kúpszeletekről).

Hatalmas agy volt F e r m á Péter (1601—1665) is, aki Paszkállal egyidőben teremtette meg a valószínűségi számítást, továbbá P a p é n Dénes, aki elsőnek foglalkozott azzal, hogy a vizgőzt ható erőnek használja. Kísérletet is tett a Fulda folyón igazi gőzcsonakkal.

A földrajzot S z a m s z o n Miklós (1600—1667) és D e l l i l Vilmos (1675—1726) reformálta. T u r n f ó r József új alapokra fektette a növénytant. A dán R ö m e r megállapította a nap sugarainak gyorsaságát, a hollandi H e u h e n s z fölfedezte a Szaturnusz gyűrűjét és egyik holdját, az olasz K a s s z i n i Domonkos még négyet. Heuhensz találta föl az ingaórát is.

A skót N é p r János (1550 — 1617) föltalálta a lagaritmusokat, G r e g o r i Jakab (1633—1675) új távcsövet szerkeszt, H a r v é (1578—1675), I. Jakabnak s I. Károlynak orvosa 1628-ban kimutatja a vérkeringést, B a i l Róbert ír vegyész (1626—1691) a pneumatikus gépnek föltalálója, a holland B ö r h a v e (1668—1738) volt az első, aki elemeire bontotta az állati folyadékokat, a svájci B e r n u l y i Jakab (1654—1705) nagy számtani, tudós bátyja B e r n u l y i János (1667—1748) pedig a mértan és természetten terén vált ki.

A híres verszellyi szökőkutak.

TUDOMÁNY, IRODALOM, MŰVÉSZET. — A FRANCZIA KÖZ- ÁLLAPOTOK. — ÚJ SZELLEM.

A XVIII. század a tudományok roppant haladásának a kora. A fizikát újra alkotják Franklin és Volta, a mennyiségtant Lagranzs és Laplasz, a növénytant Linné és Zsüsziő, az állattant Buffon, a vegyészeinek pedig Lavoazier megingathatatlan alapokat ad. Ugyanakkor tudós utazók befejezik a föld ismertetését.

Amit Dekart, Paszkál, Nyűtn és Leibnicz megkezdett a mennyiségtan terén, Euler, D'Alamber, főleg azonban Lagranzs és Laplasz folytatta. Lagranzs az analízist tökéletesítette, kifejlesztette a különbözeti számítást, melynek föltalálását Nyűtn és Leibnicz egymástól vitatta.

Laplasz (1749-1827), aki szegény paraszt fia volt, „Égi mechanika“-jában a különböző csillagászati törvényeket ismerteti, melyek a világegyetemet kormányozzák. Ő írta „A világregszer bemutatását“, a „Valószínűségek teóriáját.“

Euler (1707—1783) tökéletesítette a különözeti számítás; az analízist a mechanikában, a hajók építésénél alkalmazta; foglalkozott természet- és bölcelettannal.

D'A Lambert (1717—1783) egyformán nagy volt mint természettudós és mint író. Híresebb munkái „A dinamika tana“, „Megfigyelések a szelekről“, „Kutatások a világrendszer különböző pontjairól“, „Bevezető beszéd az Enciklopédiához.“ Monz s teremtette meg a leíró mértani. Hersel Vilmos (1738—1822) nagy csillagász, tökéletesítette a megfigyelő eszközöket. Ő földözte föl az Uránusz bolygót s a Szaturnusz két holdját.

A természettanban Franklin és Volta tűnt ki különösen, mindkettő főképp a villamosság terén teremtett nagyot. Franklin 1707-ben született Bosztonban. Kimutatta, hogy a felhők villamossága ugyanaz, mint a gépeké s földalálta a villámhárítót. „Almanak“-ja és „Rikárd polgár tudománya“ óriási népszerűségnek örvendett.

Az olasz Volta a természettani kísérleteivel tűnt ki. Neki köszönhetjük az elektrofórt, a villamos süritőt, az elektroszkópot. Legnagyobb fölfedezése azonban annak megállapítása volt, hogy a testek kölcsönös érintkezéséből villamosság származik. A bolonyai Galváni 1791-ben találta föl a villamosság ama különös tüneténeit, melyeket róla neveztek el.

Réomür (1683—1757) szerkesztette meg a hőmérőt, még nagyobbak az érdemei a természetrajz terén.

Zsófroa márki indította az első gőzhajót a Szaón folyón (1783), de találmányát akkor nem vették komolyan; Montgolfié az első léghajót szerkesztette; az angol Sztél a szelelőt találta föl; Vat (1736—1819) a süritőt; azonkívül a gőzgép mozgásának ő adott mennyiségtani pontoságot. Az olasz Fontán a (1730—1805) elsőnek mutatta be színes viaszkból készült mintákban az emberi test részeit.

A vegyészéiből Lavozier csinált tudományt. 1784-ben elemeire bontotta a vizet s megállapította, hogy az hidrogénből (köneny) s okszigénből (éleny) áll. A vegyészeti elnevezések rendszerét Morvó csinálta meg. Bertoll földözte föl a klór szintelenítő tulajdonságát s a szén tisztító hatását a vízre. Furo a tökéletesítette az ásványvizek vegyelemzését.

Korszakalkotók voltak Kevendis (1731—1810), Prisztli és Séle fölfedezései.

Büffon az állattani, Linné a növénytani tudományak a meg-alapítója. Büffon 36 kötetes „Természettörténete“ általános bámulatot biztosított neki. Ő alapította meg a földtant (geológiát). A növénytan szervezője Linné behatolt a növényvilág titkaiba s tudományos rendszerbe foglalta az összes isméit növényeket. Leírásai, különösen névmeghatározásai halhatatlanná tették. Dobanton különösen az emlősök, Montbell yár a madarak történetét írta meg.

Az ásványtant Haűj abbé (1743—1822) teremtette meg Vermer szép munkái alapján, Dolomiő pedig tovább fejlesztette.

Az orvostudomány és sebészet is haladt, Épé abbé süketnémák intézetét, H a ú j Bálint vakok intézetét alapította; S p a l l a n d z á n i a vérkeringést, az emésztést tanulmányozta sikerrel, az angol D s e n n e r a himlőoltás fölfedezője, C s e z e l d e n operált meg elsőnek született vakot.

Földrajzi téren D e m p í r tűnt ki, ki háromszor körülhajózta a földet, továbbá V a l l i s z, K a r t e r e t s különösen Kuk kapitány, aki elkészítette a Szent-Lőrincz folyó térképét s világszerte utjában meglátogatta Tahitit, körülhajózta Uj-Zélandot s végig hajózta Ausztrália partjait. Kukot fölfedező utján a vadak meggyilkolták a karakakuai öbölben, Havai szigetén. L a p é r ú z (1791) a Csöndes-Oczeán szigetcsoportjait kutatta ki, de ezzel nem annyira a leíró földrajznak, mint inkább az általános földismeretnek, a csillagászatnak s természetrajznak tett szolgálatot. La Pérúz hajótörést szenvedett s elpusztult Vantikoro sziget közelében. Bass és Flinders megkerülte Tazmániát, B e r i n g 1728-ban fölfedezte a róla elnevezett tengersizort és K e r g l e n (Kerguelen-Trémarec) 1711-ben az ausztráliai tengereket.

Roppant sokat fejlődött e században az i r o d a l o m is. Már nem szép versek írása volt a fődolog, hanem érdekes tételek felállítása. Már nem azért figurázták ki a társadalmat, hogy az embereket megneveztessék, hanem, hogy a társadalmat magát megváltoztassák. Az irodalom fegyver lett, mely hatalmas sebeket ütött.

Három nagy ember állott e század irodalmi szellemei élén: V o l l é r, M o n t e s z k i ő és R u s s z ó. Voltér, kinek igazi neve Árué, Párisban született 1694-ben, közjegyzőnek volt a fia. Élesen támadta XIV. Lajost, amiért uralkodása végén teljesen a vallásnak adta oda magát. Tragédiája: Ódipusz, mely tele van fenyegető versekkel (1718), s a vallási türelem dicsőítése: a Hanriád, már ifjúkorában világhírűvé tette. Összeveszett Rohan-Zsabó arisztokratával s elégtételt kért, mire az gyáva módon kieszközlte a kormánynál, hogy becsukták, mert nagy urat mert megsérteni. Csakhamar kiszabadult, de oly föltétellel, hogy külföldre megy. Három évet töltött Angliában s mikor visszatért, magával hozta Lokot, Nyútont és Sekszpirt s velük a szabadság, a szellem s a szállásszabadság rajongó szeretetét. Visszatértekor adták „Brutus” és „Cézár halála” című tragédiáit, melyek Sekszpir hatása alatt készültek; „Angol levelei” pedig roppant népszerűvé tették a bölcs filozofus s a nagy csillagász gondolatait. E munkáját a hóhér égette el.

Voltér két mesterműve: Zaira és Tankréd, ennek daczára hevesen támadta az egyházat, amely megakadályozza a szabad gondolkodást E küzdelmében uralkodókkal szövetkezett s biztosította pártfogásukat. Levezett Nagy Katalinnal, több német fejedelemmel, meglátogatta II. Frigyes udvarát, kinek francia verseit javítgatta. Később összeveszett vele. Ekkor Genf

közelében Fernében telepedett meg, hogy az esetleges üldözések elől idejében kivonhassa magát. Onnan küldte a világba könnyű költeményeit, episztoláit, tragédiáit, regényeit, bölcséleti, történeti s tudományos munkáit, melyeket mohón kapkodtak mindenfelé.

A társadalmi betegségek elkeseredett ostorozója, az igazság lelkes barátja volt. Segítette az igazságügyi tévedések áldozatait, kimutatta a törvényhozás, jogtudomány, a közigazgatás súlyos hibáit. Később minden reformot, melyet követelt, meg is valósítottak. Úgyszólván szellemi kormányzója volt Európának s méltán gyűlölhették azok, akik amellet voltak, hogy a világ változatlanul megmaradjon régi alakjában.

Monteszkio, a bordói parlament elnöke (1689—1755) húsz évet töltött „A törvények szellemének“ megírásával; igaz, halhatatlan emlékművet alkotott vele. A politikai és polgári törvények okát keresi és meg is találja, megmagyarázza a kormányok természetét s az angol szabad intézményeket ajánlja a francziáknak. Mikor 1729-ben meglátogatta Angliát, ezt írta: „Londonban szabadság, egyenlőség.“ Tehát hatvan évvel 1789 előtt megadta a forradalom jelszavát.

Russzó genfi órák fia volt, csak későn kezdett írni. Harmincznyolcz éves volt már, mikor megírta „Beszéd a tudományok s művészetek ellen“ ez. munkáját. Hadüzenet volt ez az akkori civilizációnak, míg második műve: „Az emberek közötti egyenlőtlenség eredete“ az egész társadalmi rendnek üzen háborút. „Emii“-ben nevelési tervét mutatja be, a „Társadalmi szerződésiben a nemzeti szuverénitás és az általános választójog elvét hirdeti. Russzó ékesszólása hatalmasan megrázza a XVIII. század frivol, élvezet-hajhászó társadalmát; „Új Heloiz“-ában kinyitja a társadalom szemét az igazi természet és az igazi szenvedélyek iránt.

E három lángelme döntő befolyással volt a későbbi forradalomra. Mondhatni ők készítették elő. Mellettük is első rendű szellemi nagyságok: D i d e r ó és D’A l a m b e r, akik az Encziklopédiát alapították, mely felölelte az összes emberi ismereteket, még pedig a társadalmat fenyegető, a vallás iránt ellenséges módon; továbbá Helvécius, báró Holbak, Lametri, Rénal abbé.

A közzgazdászok csak az anyagi érdekekkel törődtek, a filozófusok mindent támadtak. E században az volt a fölfogás, hogy a nemzet annál gazdagabb, mennél kevesebbet ad el. K e r n é megmutatta, hogy nem a gazdagság maga, hanem a nemes érczek a gazdagság jele. S z m i s z Ádám szerint a gazdagság a munkában van, a munka pedig földművelés, ipar, kereskedelem; tanítványai szerint a szellemi munka is ide tartozik.

E század irodalma komoly és frivol részre oszlik. A művészetek csak is a frivolitás jelében álltak. A n z s Gábor építette a Konkord-tér bájos két oszlopát, a katonai iskolát, a kompienyi kastélyt; K o t t Róbert a Trianon

oszlopsorát, S z u f f l ó a Panteont; Szervandoni a Szen-Szülpiz bejáróját. Szobrászok közül kiváltak: K u s z t u, P i g a l l, a ki Voltér szobrát készítette az akadémiának és Straszburgban a „szász marsall“-ét (Szász Móricz), B u s a r d o n; kiválóbb festők: V a l l ó, V a n l ó János és Lajos, V e r n é K l ó d.

Míg a XVI. század a vallási gondolatokban intézett elő forrongást, addig a XVIII. század a szellemi forradalom korszaka. A dogmákkal alig törődtek, az ember s a társadalom állt a tanulmányok központjában. A kutatás szelleme uralkodott, mely minden iránt érdeklődött s mindennek a mélyére igyekezett hatolni. Látták a királyságnak a folytonos dőzsöléstől való elpuhulását, a nemesség züllését, a papságot, mely már nem teremtett Bosszúéket és Fénelónokat: s így az emberek a hajdan annyira tisztelt hatalmak jogczimét, eredetét kutatták.

Franciaországban a királyság főadata a társadalom tömörítése, a hűbériség megsemmisítése volt. E munkát Riselió és XIV. Lajos fejezte be. De a hűbéri idők romjai mindenfelé láthatók voltak. Személyekben és dolgokban a legnagyobb egyenlőtlenség uralkodott.

írott alkotmányuk nem volt a francziáknak, minden szokásokon alapult, változékony volt tehát, mint az emberi vélemény maga. A királyság elméletben abszolút hatalom volt, tényleg azonban nem mindig, mert számtalan szétágazó érdek útját állta. Az egyén joga nem volt megállapítva, úgyszólván senki sem volt biztos az önkényvel szemben. A miniszterek tetszésük szerint rátették kezüket az igazságszolgáltatásra, mint a parlamentek a törvényre. A királyi rendelet csak akkor volt végrehajtható, ha a parlament bejegyezte, de ettől a „formaságtól“ gyakran eltekintettek. A papságnak és nemességnek megvoltak a törvényszékei, a harmadik rendé a közhivatalok, melyeket csengő pénzért vásároltak meg, s a legtöbb hivatal betöltésére a királynak joga sem volt.

Hat miniszter volt, a legfontosabb: a kancellár, az igazságszolgáltatás főnöke, a pénzügyek főellenőre; négy államtitkár: a királyi házé, a hadügyi, tengerészeti s külügyi. Ezek pedig minden rendszer nélkül osztották föl egymás közt az ország dolgait. A tartományi kormányzók s katonai hatóságok pl. nem a hadügyminisztertől függtek, a posta ellenben igen.

Nagy visszaéléseket követtek el a címek adományozásánál, tömegesen neveztek ki tisztviselőket, olyan hivatalokra, melyek nem is léteztek.

Tizenhárom parlament s négy tartományi tanács polgári és bűnügyekben úgyszólván végérvényesen Ítélt. Békebíró nem létezett, csak a forradalom óta. E parlamenteknek munkaköre nagyon egyenlőtlen volt. Azonkívül volt törvényszéke a hadseregnek, a kereskedelemnek, az uraknak s az egyháznak. A városoknak nem volt egyéb joga a helyi rendőri bíraskodásnál; a straszburgi szenátusnak viszont pallósjoga volt. A nagy tanácsnak, a párisi egyetemnek, a királyi kapitányságoknak külön törvényszékük volt. Bizonyos személyeket csak bizonyos törvényszékek ítélhettek el.

A polgári törvény sok igazságtalanságot eltörölt, de a büntetőtörvény a kínzást rendelte el ítélet előtt s hihetetlen könnyűséggel csonkított meg embereket, ítélte őket halálra, vagy a legszörnyűbb büntetésre, anélkül, hogy megengedte volna a vádlottnak, hogy védőt választhasson, vagy csak azt is, hogy a vádnak ellentmondhasson. Sőt a bíró meg sem tartozott indokolni ítéletét. 1766-ban a fiatal De la Barr lovagot bizonyítékok nélkül arra ítélték, hogy elevenen égettsék el, de előbb nyelvét és ökleit vágják le s mindezt, mert állítólag az abbevilli hídon eltört valami fakeresztet. Mennyi ártatlant kínoztak így halálra. Hasztalan tárt föl Voltér az igazságszolgáltatás tévedéseit, a parlament visszautasított minden reformot s 1785-ben Dupati elnök alig tudott megmenteni három ártatlanul kerékbetörésre ítélt embert. A bíró, ki fölvilágosodott s becsületes volt, többet ért, mint a törvény, de a rossz törvények a leglelkiismeretesebb bírót is tévedéseknek tették ki s megremegtették az ártatlan vádlottat is.

A nagyok nem szóttek több összeesküvést. Ám gyakran esett meg, hogy a király Ítélet nélkül börtönbe vagy száműzetésbe küldötte őket ily czimen.

A bírakat, igazságügyi tiszteket vagy rosszul, vagy sehogy sem fizették: természetes, hogy az ügyvéddel fizettették meg magukat. Amellett annak, aki az igazát kereste, néha 150 kilométernyire kellett mennie, hogy törvény elé vigye a dolgot.

Hitele nem volt a polgárnak, de a kormánynak még kevésbbé, mert a hatalom szeszélye erősebb volt a törvénynél. Százszor is megszegették a legünnepélyesebb ígéretet, miért is csak zálog ellen kapott a kormány hitelt s még akkor is uzsorakamatot kellett fizetnie. Amellett sohasem tudta senki, még a miniszterek sem, hogy mit kell az államnak fizetnie s mit kapnia, s mennyi az államadósság. Azonkívül az államkincstárt össze tévesztették a fejedelem magánpénztárával, aki így teli marokkal szórhatta az állam pénzét. XV. Lajos egy év alatt 180 milliót vett ki az állampénztárból, hogy kedvteléseit s udvaronczeit kielégítse.

Az adók körül a legképtelenebb zavar uralkodott. A közvetett adók hatvan adóbérlőnek voltak behajtásra kiadva s ezek inkább a saját zsebüket szolgálták, semmint az államot. A kincstárral uzsorakamatokat fizet tettek, minden meg nem engedett módon gyarapították a saját vagyonukat. A fogyasztási adókból 6 év alatt 96 millió hasznot húztak. Persze ebből évi járadékot kellett fizetniük az udvaroncoknak, udvarhölgyeknek, sőt magának XV. Lajosnak is.

Az adóbehajtók irgalmatlanul börtönbe vagy gályára küldték, aki adóját nem fizette; hogy pedig mennyit kellett fizetni, a megadóztatottak közül egy sem tudta. Ha pedig az adóbehajtó nem fizette be az egész adóösszeget, az állam az illető kerületének négy legvagyonosabb emberét lecsukatta s addig fogva tartotta, míg a hiányt nem pótolták, ha mindjárt ök maguk nem is tartoztak a kincstárnak.

Békében 160.000 katonából állt a hadsereg, 131.000 gyalogosból, 39.000 lovasból, de csak papíron, tényleg csak 140.000 emberből állt a hadsereg. S ebben a seregben 60.000 tiszt volt: 482 emberből álló lovasezrednek 146 tisztje s altisztje volt. A tiszti rangot venni lehetett s így bárki szolgálat nélkül is tábornok lehetett. Fronzak herczeg 7 éves korában ezredes volt. Soazöly reformjai sem használtak, oly rettenetesek voltak a hadsereg állapotai, különösen a sorozás körül.

Az egyházkerületek rendkívül egyenlőtlenek voltak. A ruaniban 1338 plébánia volt, a tuloniban 20, a bevételek is a szerint változtak. A straszburgi püspök jövedelme 500.000 font, a gapié 8000. Az abbék nagy részének alig volt 1000 font jövedelme, a fékampinak 120.000, a szentzsermeninek még háromszor annyi. 12.000 püspök, abbé, kanonok osztozkodott az egyházi jövedelmek egyharmadán: 40 millió, a megmaradt kétharmadból nyolcszor annyi papnak kellett megélnie.

Ami a társadalmi állapotokat illeti, egy jó törvény helyett 384 szokás volt irányadó, úgy, hogy ami helyes volt az egyik tartományban, a másikban büntetés alá esett.

Az állam három rendjét: papságot, nemességet, népet annyira megkülönböztették a kiváltságok és terhek, hogy a francia nép voltaképpen 3 nemzetből állt. Volt fő- és kisnemesség, egyik az udvarnál dúslakodott, a másik a vidéken élt sovány jövedelméből; volt fő- és alsó papság, az első ropant gazdag, a másik szörnyen szegény. A polgárságban mintegy 50.000 család, melynek örökös czimen igazságügyi hivatala volt, külön arisztokracziát képezett, a polgár megvetette a kézművest s a legalul görnyedő paraszt titkos dühvei viselte valamennyinek terheit, melyek agyon nyomták. A családban is csak a legidősebbnek jutott a vagyon, a fiatalok a kard s a papi ruha között választhattak. A három rend alatt álltak a jobbágyok, protestánsok és zsidók.

A tartományok egyik részének volt némi önkormányzati joga (Langedok, Burgundia, Bretany, Artoa), a másik csak az udvar feltétlen parancsait ismerte. Amaz alig fizetett adót, emezeknek helyette is fizetniök kellett, így Lotaringiát, Elzászt, a három püspökséget semmiféle vámsorompó nem választotta el a külföldtől, másokat valóságos gyűrűje vett körül. Egyik helyen ugyanaz a sómennyiség 6 fontba került, a másikon 62-be. Általában a régi Franciaország jobban meg volt adóztatva, mint annak újabb, hódított területei. Párisban az aggharczosok, a katonai iskola, a Basztill s különféle vallási testületek nem fizettek köveztvámot, ami tömeges visszaélésekre vezetett. Minden magasabb hivatalt a nemesség s papság töltött be, a polgárnak csak az ipar, kereskedelem és pénzügy maradt. Igaz, ha pénzt szerzett, vásárolhatott nemesi levelet, sőt márki is lehetett.

A nemesek s királyi tiszték nem fizettek földadót, csupán fejadót és

huszadot, sokan az alól is kibújtak. A harmadik rend, mely az ország területének csak felét bírta, egyedül fizette a milliányi adót. A XV. Lajos alatt épített sok országutat is úgyszólván teljesen a földmives nép terhére építették.

A nemesst lefejezték, a polgárt fölakasztották s még ha együtt követtek is el valamely bűnt, a büntetés mértéke más volt a nemesre s más a közönséges emberre.

A testületek megakasztották az ipart, amennyiben megsabták a mesterek számát, ami tönkretette a szabad versenyt. Amellett mindenki csak azt a mesterséget űzhette, melyben tanuló éveit végezte. Aki mester akart lenni, alaposan meg kellett érte fizetnie s ha fizetett, még mindig nem volt szabad tőkélésítene a mesterséget, mert az merénylet volt a czéh régi jogai ellen. A szövetyáros nem festhette a szöveteit, a fonal-festőnek nem volt joga selymet, vásznat festeni. Ha valamelyik rendeletet vagy szabályt nem tartott be a mesterember, egyszerűen elpusztította áruit a rendőrség. Csak egyféle pénz volt: a királyé, de már a mérték és súly nem volt egységes, ami nagy kárára volt a kereskedelemnek. Az Indiai Társaság kiváltságainál fogva 1770-ig akadályozta a magánosok vállalkozását. Megszüntették, de az országban a kereskedelemnek még mindig szomorú kiváltságok ellen kellett küzdenie. Így Ruanban egyik társaság volt megbízva, hogy a várost gabonával lássa el, a másik a gabona szállításával, a harmadik az őrlésével, a lakosok nagy kárára, akiknek megtiltották, hogy szükségleteiket másfelé szerezzék be. A közbenső vámok a belső kereskedelmet éppúgy megnehezítették, mint a külsőt. Míg a kereskedő valamely folyón lehajózott áruival, harminczszor is meg kellett állnia s fizetnie, úgy hogy néha az áru teljes értéke a vámszedők kezébe vándorolt. De a francia gyarmatok oly szépen virágzottak s az európai ipar még annyira hátramaradt, hogy a francia kereskedelem e hátrányok daczára is fejlődött.

A földek egy ötödé a papság kezében úgyszólván parlagon hevert, a többi sem hozott sokat. A földfelosztást megkezdték már, de a föld súlyos terhekkel került a papság kezébe. Az ígás állat kevés volt, egy negyed-rész annyi, mint ma s így a földek — kellő megmunkálás híján — el is értéktelenedtek. Kevés nagybirtokos művelte maga a birtokait. Ezt a foglalkozást megvetették, úgy, hogy 1720-ban külön rendelettel kellett azt kimondani, hogy a nemesre nem megalázó a gazdálkodás.